

ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

ΥΠΟ
ΣΤΙΛΠΩΝΟΣ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ

ΜΕΡΟΣ Α'
ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ
1922

ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΕΡΑΝ ΜΝΗΜΗΝ ΤΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ ΜΟΥ
Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ

Ca 56

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ

Αριθ. ελσ. 708. -

72/56

Ὁ ἀναγνώστης ἄς μὴ περιμένη νὰ εὔρῃ εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο τὴν λύσιν ὅλων τῶν λαογραφικῶν προβλημάτων, ὅσα γεννᾷ ἡ παρατήρησις τοῦ βίου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἡ λαογραφία εἶναι νέα ἐπιστήμη, εἰς δὲ τὴν Ἑλλάδα πλὴν τῶν συστηματικῶν, ἀλλ' εἰς ὁρισμένα μόνον θέματα ἀναφερομένων, ἐργασιῶν τοῦ Πολίτου ἐλάχισται ἄλλαι ἐργασίαι ἔγιναν, καὶ αὐταὶ πάντοτε μὲ ἄλλους σκοπούς, ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀρχαιολογικούς. Ὡστε καὶ ἂν τὸ ἐπεθύμει ὁ συγγραφεύς, θὰ τοῦ ἦτο ἀδύνατον νὰ δώσῃ ἐν πλήρῃ καὶ ἐπιστημονικὸν ἐγχειρίδιον λαογραφίας τοῦ βίου τοῦ νέου ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀφοῦ λείπουν αἱ ἀπαιτούμεναι προεργασίαι. Σκοπὸς τοῦ βιβλίου εἶναι ἄλλος. Εἶναι νὰ δώσῃ μίαν ὅπωςδὴποτε γενικὴν ἰδέαν περὶ τῆς ἑλληνικῆς λαογραφίας καὶ τῶν θεμάτων της, καὶ νὰ διαφωτίσῃ καὶ καθοδηγήσῃ τοὺς λαογράφους συλλογεῖς, τοὺς ἐπιθυμοῦντας νὰ συνδράμουν τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον εἰς τὸ συλλεκτικόν του ἔργον, νὰ προσελκύσῃ νέους φίλους διὰ τὸ λαογραφικὸν ἔργον καὶ νὰ δώσῃ μορφήν καὶ σύστημα εἰς τὰς συλλεκτικὰς ἐργασίας καὶ ἐρεῦνας. Διὰ τοῦτο καὶ εἰς τὰ ἑλληνικὰ κατ' ἐξοχὴν πράγματα ἀποβλέπει, καὶ παραδείγματα καὶ κείμενα περιέχει κάπως περισσότερα, τὰ ὅποια εἰς ἐπιστημονικῶς ἀυστη-

ρότερον συντεταγμένον βιβλίον θὰ ἦσαν ἴσως περιττά, ἐνταῦθα ὅμως ἐθεωρήθησαν ἀναγκαῖα πρὸς πληρεστέραν καὶ δι' αὐτῶν τῶν πραγμάτων διαφώτισιν τῶν συλλογέων. Διὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον καὶ αἱ παραπομπαὶ εἰς ξένα ἔργα καὶ ἡ ἀναγραφὴ τοιούτων ἐκρίθησαν περιτταί. Τοιοῦτον εἶναι τὸ βιβλίον. Θὰ εἶναι δ' ἐντυχὴς ὁ συγγραφεύς, ἐὰν ἐπέτυχῃ τοῦ σκοπουμένου.

Σ. Π. Κ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΧΡΗΣΙΜΟΤΗΣ ΤΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

Ἔννοια τῆς λαογραφίας.

Ἡ λαογραφία, καθὼς καὶ ἡ λέξις δεικνύει (1), εἶναι ἐπιστήμη, ἡ ὁποία ἔχει ὡς ὑποκείμενον τῶν ἐρευνῶν καὶ παρατηρήσεων αὐτῆς τὸν λαὸν καὶ εἰδικώτερον τοὺς κατὰ παράδοσιν λόγους καὶ πράξεις τοῦ λαοῦ. Καὶ ὡς παρατηρήσεις μὲν λαϊκῶν λόγων καὶ συνηθειῶν, ἐν Ἑλλάδι τοῦλάχιστον, εἶναι παλαιά, παλαιοτάτη μάλιστα. Ἐχουσα τὴν ἀρχὴν αὐτῆς εἰς τὴν ἔμφυτον περιέργειαν καὶ τὴν παρατηρητικότητά τῶν λαῶν, τῶν ὁποίων προσελκύουν τὴν προσοχὴν καὶ παρατηρήσιν καὶ πολλάκις διεγείρουν καὶ τὸ σκῶμμα των οἱ ξενότροποι λόγοι καὶ τὰ ξενότροπα ἥθη τῶν γειτονικῶν ἢ τῶν μακρὰν οἰκούντων λαῶν, ἐμφανίζεται ἤδη εἰς τὸν Ὅμηρον, ὅστις ἀρέσκεται, ἂν ὄχι λεπτομερῶς νὰ περιγράψῃ, ἀλλὰ τοῦλάχιστον νὰ μνημονεύῃ καὶ νὰ χαρακτηρίξῃ τὰ ξένα ἥθη καλ-

(1) Τὴν λέξιν, ἡ ὁποία κατὰ τοὺς Ἀλεξανδρινοὺς χρόνους ἐσημεινεν ὁλως διόλου ἄλλο πρᾶγμα, τὸν κεφαλικὸν φόρον, εἰσήγαγε πρῶτος ὁ Ν. Γ. Πολίτης ἀντὶ τῆς ἀγγλικῆς Folklore κατὰ τὸ 1884. Οἱ Γερμανοὶ πρὸς δήλωσιν τῆς αὐτῆς ἐπιστήμης μεταχειρίζονται τὴν λέξιν Volkskunde (γνώσις τοῦ λαοῦ, λαογνωσία), οἱ Δανοὶ Folkeminder (ἀναμνήσεις τοῦ λαοῦ), οἱ Ἱταλοὶ, ὁσάκις δὲν θέλουν νὰ μεταχειρισθῶν τὸν ἀγγλικὸν ὄρον, μεταχειρίζονται τὴν περίφρασιν Tradizioni popolari (παραδόσεις τοῦ λαοῦ), οἱ δὲ Γάλλοι Traditions populaires, αἵτινες ὁμως δὲν δύνανται νὰ ἔχουν τὴν εὐρύτητα, τὴν ὁποίαν θέλουν νὰ προσδώσουν οἱ μεταχειριζόμενοι αὐτάς. Περὶ τούτων βλ. τὸ ἄρθρον τοῦ Ν. Γ. Πολίτου ἐν Λαογρ. Α' 3 κέ.

λιεργεῖται κατόπιν ὑπὸ τῶν παλαιολόγων λογοποιῶν, οἱ ὅποιοι ἀκριβῶς εἰς τὰ ἔργα τῶν προφορικῶς παραδόσεις συνεκέντρωσαν περὶ λαῶν καὶ πόλεων καὶ τόπων, καὶ ἦθη καὶ ἔθιμα περιέγραψαν, τελειοποιεῖται δὲ τέλος εἰς τὸν Ἡρόδοτον, τὸν περιεργότατον τοῦτον ἐθνολόγον ἐρευνητὴν, ὅστις ἀποτελεῖ τὴν σπουδαιολογίαν τῶν πηγῶν διὰ τὸν βίον τῶν ἀρχαίων πολιτισμένων καὶ ἀπολιτίστων λαῶν.

Εἰς τοὺς ὑστερωτέρους, τοὺς μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον χρόνους, ὅτε ἠϋρύνθησαν τὰ ὅρια τοῦ ἑλληνισμοῦ, οἱ παρατηρηταὶ καὶ αἱ παρατηρήσεις πληθύνονται, ταξίδια διάφορα ἐπιχειροῦνται, οἱ δὲ συγγραφεῖς στρέφουν συχνάκις τὴν προσοχὴν αὐτῶν πρὸς τὸν λαὸν καὶ τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ ἐξετάζουν καὶ ἦθη καὶ ἔθιμα καὶ παραδόσεις περισυλλέγουν. Κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους ὁ Στράβων συγκεντρώνει πλουσιώτατον ὕλικόν ἐκ παλαιότερων συγγραφέων καὶ ἐρευνητῶν, ὁ δ' ἔτι μεταγενέστερος Πausanias μαζί μὲ τὴν περιγραφὴν τῶν τόπων καὶ τῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος μᾶς δίδει ἀξιολογώτατην λαογραφικὴν συλλογὴν λαϊκῶν παραδόσεων καὶ ἐθίμων.

Ἀλλ' ὥς ἐπιστήμη ἡ λαογραφία εἶναι νέα. Βεβαίως ἡ καλλιέργεια αὐτῆς ἐν Γερμανίᾳ εἶχεν ἤδη ἀρχίσει ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 18 αἰῶνος, ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑπὸ τὴν ἐνθουσιώδη πνοὴν τοῦ Herder διὰ τὴν δημώδη ποίησιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑπὸ τὴν ὠθησιν τῶν λαογραφομυθολογικῶν ἐργασιῶν τοῦ Grimm, ἀλλὰ μόλις ἀπὸ τοῦ 1846, ἀφ' οὗτοῦ ὁ Ἀγγλὸς ἀρχαιολόγος Thoms ἐπρότεινε διὰ τὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμα καὶ τὰ λογοτεχνικά προϊόντα τοῦ λαοῦ, διὰ τὸ ὑπόκειμενον δηλ. τῆς λαογραφίας, τὸν ὄρον Folklore, ἤρchiσε νὰ καλλιεργῇται ὥς χωριστὴ μάθησις, ἀπέκτησε βαθμηδὸν μέθοδον ἐπιστημονικὴν ἰδίαν καὶ ἔλαβε κατὰ τὰ τελευταῖα μάλιστα ἔτη διάδοσιν καὶ ἐπίδοσιν καταπληκτικὴν. Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς καὶ ἀρκετὸς σάλος ἐπικρατεῖ καὶ ἀμφισβητήσεις μεταξὺ τῶν ἐπιστημόνων λαογράφων εἰσέτι ὑφίστανται καὶ ὥς πρὸς τὴν ἔκτασιν καὶ τὰ ὅρια καὶ τὸν χαρακτῆρα ἀκόμη τῶν ἐρευνῶν της, καθὼς καὶ ὥς πρὸς τὴν χρησιμοποίητέαν μέθοδον. Ὅπως δὴποτε ὅμως αἱ συζητήσεις τείνουν ν' ἀποκρυσταλλωθοῦν εἰς

ὁρισμένα περὶ τοῦ ἔργου⁽¹⁾ τῆς λαογραφίας καὶ τῶν σχέσεων αὐτῆς πρὸς ἄλλας συγγενεῖς ἐπιστήμας⁽²⁾ συμπεράσματα, τὰ ὅποια διετύπωσεν ὁ Πολίτης, ὁ ἀείμνηστος πατὴρ τῆς ἐν Ἑλλάδι λαογραφικῆς ἐπιστήμης εἰς τὸν ἐξῆς ὅρισμόν⁽³⁾.

«Ἡ λαογραφία ἐξετάζει τὰς κατὰ παράδοσιν διὰ λόγων, πράξεων ἢ ἐνεργειῶν ἐκδηλώσεις τοῦ ψυχικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου τοῦ λαοῦ· τὰς ἐκδηλώσεις δηλ. ἐκεῖνας, ὧν ἡ πρώτη ἀρχὴ εἶναι ἄγνωστος, μὴ προελθοῦσα ἐκ τῆς ἐπιδράσεως ὑπερόχου τινὸς ἀνδρός, αἵτινες κατ' ἀκολουθίαν δὲν ὀφείλονται εἰς τὴν ἀνατροφὴν καὶ τὴν μόρφωσιν, καὶ ἐκεῖνας, αἵτινες εἶναι συνέχεια ἢ διαδοχὴ προηγηθείσης κοινωνικῆς καταστάσεως ἢ εἶναι μεταβολὴ ἢ παραφθορὰ ἄλλοις ἑλλόγων ἐκδηλώσεων τοῦ βίου ἐν τῷ παρελθόντι. Συνεξετάζει δ' ἀναγκαίως καὶ τὰς μὴ ἐκπορευομένας μὲν ἀμέσως ἐκ τῆς παραδόσεως ἐκδηλώσεις τοῦ βίου, ἀλλ' ἀφομοιούμενας ἢ συναπτομένας στενῶς πρὸς τὰς κατὰ παράδοσιν.»

Αὐτὸς εἶναι ὁ ὅρισμός. Διὰ τὰ τὸν ἐννοήσωμεν ὁμῶς καλῶς, εἶναι ἀνάγκη νὰ ρίψωμεν ἐν βλέμμα εἰς τὸν βίον τοῦ σημερινοῦ λαοῦ καὶ τὸν τρόπον, καθ' ὃν οὗτος ἐν τῷ συνόλῳ αὐτοῦ ἐκδηλοῦται. Καὶ πρῶτον ἐὰν ἀποβλέψωμεν εἰς τὸν ὑλικὸν αὐτοῦ βίον, θὰ εἴρωμεν παρὰ τὰ σιδηρὰ ἄροτρα καὶ τὰ βενζινάρωτρα τὰ πανάρχαια ἡσιόδεια, παρὰ τὰ τελειότατα ὑφαντουργεῖα τὸν πρωτόγονον ἀργαλειόν, παρὰ τὴν τελευταίου συρμὸν εὐρωπαϊκὴν ἐνδυμασίαν τὴν φουστανέλλαν καὶ τὸ πόδι ἄντερι καὶ τὴν βράκαν, παρὰ τὰ τελειότατα μέγαλα τοὺς ὁμοιομόρφους καὶ ἐπὶ τῇ βιάσει πατροπαραδότου σχεδίου οἰκίσκους τῶν χωρικῶν καὶ τὰς καλύβας τῶν ἀλιέων καὶ τῶν ποιμένων κτλ. κτλ. Ἐὰν δ' ἀπο-

(¹) Περὶ τοῦ ἔργου τῆς λαογραφίας ἔγραψα καὶ εἰς τὸ βιβλίον μου «Αἱ γυναῖκες εἰς τὴν λαογραφίαν» σ. 5 κ.έ.

(²) Τοιαῦται ἐπιστήμαι, ὧν ὑποκείμενον εἶναι ἐπίσης ὁ λαός, εἶναι ἡ ἐθνογραφία, ἡ ἐθνολογία, ἡ ἀνθρωπολογία, ἡ ἀνθρωπογεωγραφία, ἡ ὁμαδικὴ ψυχολογία (Völkopsycho-logie), ἡ κοινωνιολογία καὶ εἰς τις ἄλλη.

(³) Λαογρ. Α' 7.

βλέψωμεν εἰς τὸν πνευματικὸν βίον, παρὰ τὰ ποιήματα καὶ τὰ διηγήματα καὶ τὰ μυθιστορήματα καὶ τὰ ἄσματα, τῶν ὁποίων οἱ δημιουργοὶ εἶναι γνωστοὶ τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος ποιηταὶ καὶ μουσικοὶ καὶ λογοτέχναι, θὰ εὗρωμεν τὰ παραμύθια καὶ τὰ ἄσματα, τὰ κλέφτικα καὶ τὰ ἱστορικά καὶ τὰς παραλογὰς καὶ τὰ δίστιχα, τῶν ὁποίων εἶναι ἄγνωστοι οἱ δημιουργοί, παρὰ τὴν ἐκ τῶν εὐαγγελίων καὶ τῆς διδασκαλίας τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ἀπορρέουσας χριστιανικὴν πίστιν, τὰς ποικίλας περὶ νεραϊδῶν, καλλικαντζάρων, βρικόλακων καὶ ἄλλων τοιούτων ὄντων παραδόσεις καὶ δοξασίας, ὡς καὶ τὴν πίστιν εἰς τὴν μαγεϊάν μὲ τὰς διαφόρους αὐτῆς τελετὰς καὶ τέχνας καὶ τὴν μαντικὴν ὑπὸ τὰς ποικιλωτάτας αὐτῆς μορφάς, παρὰ τὸ ἐκ τῆς νομοθεσίας ἀπορρέον δίκαιον τὰς ἀγράφους καὶ ἀγνώστου ἀρχῆς νομικὰς συνηθείας περὶ τὴν σύναψιν συμβολαίων, τὴν δήλωσιν κυριότητος, τὴν μεταβίβασιν κληρονομίας κτλ. κτλ. Ἐκ τούτων τὰ μὲν πρῶτα, δηλαδὴ τὰ βενζινάρωτρα, τὰ ὕφαντουργεῖα, ἡ χριστιανικὴ πίστις κτλ., τῶν ὁποίων οἱ δημιουργοὶ εἶναι γνωστὰ ἱστορικὰ πρόσωπα, ἀποτελοῦν καὶ ἀντιπροσωπεύουν τὸν κατ' ἐξοχὴν καλούμενον σημερινὸν πολιτισμόν, ἐνῶ τὰ δεύτερα, τὸ ἡσιόδειον ἄρωτρον, ὁ ἀργαλειός, τὰ παραμύθια καὶ τὰ τραγούδια, οἱ νεραϊδὲς καὶ οἱ βρικόλακες, τῶν ὁποίων τοὺς δημιουργοὺς οὐδεὶς δύναται νὰ ὀνομάσῃ καὶ εἰς τὰ ὅποια ἡ συμμετοχὴ τοῦ λαοῦ ἐν τῷ συνόλῳ αὐτοῦ εἶναι τοιαύτη, ὥστε αὐτὸς νὰ φαίνεται δημιουργὸς ἅμα αὐτῶν καὶ φορεὺς, ἥ ἀποτελοῦν συνέχειαν ἢ διαδοχὴν παλαιότερων καταστάσεων ἐν τῷ παρόντι, ἢ εἶναι ἁπλᾶ ὑπολείμματα χρόνων παρελθόντων ἐντὸς τοῦ συγχρόνου πολιτισμοῦ. Τὰ δεύτερα ταῦτα, τῶν ὁποίων, ὡς εἴπομεν, δημιουργὸς φαίνεται ὁλόκληρος ὁ λαὸς ἐν τῷ συνόλῳ αὐτοῦ καὶ τὰ ὅποια ἀποτελοῦν συνέχειαν ἢ διαδοχὴν παλαιότερων καταστάσεων ἐν τῷ παρόντι ἢ εἶναι ἁπλᾶ ὑπολείμματα χρόνων παρελθόντων ἐντὸς τοῦ σώματος τοῦ συγχρόνου πολιτισμοῦ, αὐτὰ ἀποτελοῦν καὶ τὸ θέμα τῆς λαογραφίας.

Πῶς τώρα συμβαίνει ἐντὸς τοῦ συγχρόνου πολιτισμοῦ

νὰ ὑπάρχουν καὶ ρεύματα ἢ ὑπολείμματα παλαιότερων καταστάσεων, τοῦτο εὐκόλως κανεὶς ἀντιλαμβάνεται, ἂν προσέξῃ εἰς τὸν τρόπον, καθ' ὃν γίνεται ἡ πρόοδος ἐν γένει τῶν λαῶν πρὸς τὸν πολιτισμὸν. Ὁ λαὸς δὲν προχωρεῖ πρὸς τὴν πρόοδον ταυτοχρόνως μὲ ὁλόκληρον τὸν ὄγκον αὐτοῦ. Ὑποκίνηται καὶ φορεῖς τῆς προόδου εἶναι πάντοτε ὀλίγοι ἐπίλεκτοι, οἱ ὁποῖοι συγκροτοῦν καὶ τὰ καλούμενα ἀνώτερα στρώματα τῆς κοινωνίας. Τὸ πολὺ πλῆθος, ὃ κύριος ἐκάστου λαοῦ ὄγκος, μὲ τὸ πολυάριθμον αὐτοῦ καὶ τὴν προσήλωσιν εἰς τὴν παράδοσιν, ἀποτελεῖ στοιχεῖον δυσκίνητον καὶ συντηρητικόν, ἀποκρουστικῶς διακείμενον πρὸς πάντα νεωτερισμὸν. Διὰ τοῦτο, καθ' ὃν χρόνον οἱ ὀλίγοι προχωροῦντες δημιουργοῦν νέας καταστάσεις, οἱ πολλοὶ ἐξακολουθοῦν καθυστεροῦντες εἰς παλαιότερας, μόλις δὲ καὶ μετὰ βίας καὶ οἶονεὶ συρόμενοι παρακολουθοῦν μακρόθεν τὴν πρὸς τὰ πρόσω κίνησιν τῶν ὀλίγων. Ἐνεκα τούτου βλέπομεν συνήθως ἐντὸς τῶν λαῶν, οἱ ὁποῖοι θεωροῦνται σήμερον ὥς ἐκπροσωποῦντες τὸν ἀνώτατον πολιτισμὸν, ὑφιστάμενα εὐρέα στρώματα, τὰ ὁποῖα παραμένουν ἐν τῷ συνόλῳ ἀκόμη εἰς βαθμίδας πολὺ κατωτέρας, ἀντιπροσωπευούσας καταστάσεις, αἱ ὁποῖαι πολλάκις πρὸ πολλῶν αἰώνων ἔπρεπε νὰ εἶχον ἤδη ἐξαφανισθῇ.

Ἐξ ὅλων δὲ τῶν στρωμάτων ἑνὸς λαοῦ συντηρητικώτατοι καὶ διὰ τοῦτο περισσότερον προσκείμενοι εἰς ἀρχεγόνους καταστάσεις εἶναι οἱ κάτοικοι τῆς ὑπαίθρου χώρας, γεωργοὶ καὶ ποιμένες, μ' ἓνα ὄνομα οἱ χωρικοί, διότι καὶ ὁ βίος, τὸν ὁποῖον διάγουν, φυσικώτερος εἶναι καὶ ἀπλούστερος, ἀλλὰ καὶ διότι εἶναι περισσότερον ἀπομεμακρυσμένοι ἀπὸ τῆς ἀμέσου ἐπιδράσεως τοῦ συγχρόνου πολιτισμοῦ, ὅστις κυρίως διαμορφοῦται εἰς τὰ μεγάλα κέντρα. Εἰς αὐτοὺς λοιπὸν καὶ ἐν γένει εἰς τὰ κατώτερα ἀπὸ ἀπόψεως μορφώσεως κοινωνικὰ στρώματα δὲν εἶναι διόλου παράξενον τὸ ὅτι εὐρίσκει τις σήμερον καταστάσεις, αἱ ὁποῖαι, οὐδεμίαν ἔχουσαι σχέσιν πρὸς τὸν νεώτερον πολιτισμὸν, ἀποτελοῦν συνέχειαν παλαιότερων χρόνων. Οὕτω δὲν εἶναι διόλου παρά-

ξενον ὅτι εἰς χωρία ἀντὶ τῶν ἁσμάτων τῶν ἐπιθεωρήσεων καὶ τῶν ὀπερετῶν, τὰ ὅποια ἀκούει τις νύκτα καὶ ἡμέραν περιადόμενα εἰς τὰς ὁδοὺς τῶν πόλεων, εὐρίσκει τὰ κλέφτικα ἢ τὰ ἀκριτικὰ ἢ ἄλλα παλαιότερων ἐποχῶν λαϊκὰ ἁσματα ἢ καὶ νεώτερα μὲν, πεποιημένα ὁμως κατὰ τὴν πατροπαράδοτον λαϊκὴν τεχνοτροπίαν, κατὰ τὸ πρότυπον τῶν παλαιότερων. Ἐπίσης δὲν εἶναι διόλου παράδοξον ὅτι ἀντὶ τῶν μυθιστορημάτων καὶ τῶν διηγημάτων εὐρίσκει τις τὰ παραμύθια, τὰ ὅποια διασκεδάζουν τοὺς χωρικοὺς κατὰ τὰς μακρὰς νύκτας τοῦ χειμῶνος.

Πλὴν ὁμως τῶν παλαιότερων τούτων καταστάσεων, αἱ ὁποῖαι καὶ σήμερον ἀκόμη ἐξακολουθοῦν νὰ ἀποτελοῦν ζῶν στοιχεῖον ἐν τῷ βίῳ ὠρισμένων κατωτέρων τοῦ λαοῦ στρωμάτων, ὁ βίος ἡμῶν ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ νεωτέρῳ πολιτισμῷ, εἰς αὐτὰ τὰ κέντρα καὶ τὰ ἀνώτερα στρώματα, εἶναι κατεσπαρμένος ἐξ ὑπολειμμάτων τοῦ παρελθόντος, τὰ ὅποια, περισθέντα χάρις εἰς ἰσχυρότατα καὶ θεμελιώδη συναισθήματα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ὅποια ὁ φόβος τῆς ἀσθενείας καὶ τοῦ θανάτου καὶ ἡ πρόγνωσις τοῦ μέλλοντος, πρὸς τὰ ὅποια ἦσαν ἀρχῇθεν συνδεδεμένα, ἢ ἀπλῶς χάρις εἰς τὴν δύναμιν τῆς συνηθείας, ἄλλα μὲν προσηρομόσθησαν εἰς τὰς νεωτέρας ἀντιλήψεις, στηριχθέντὰ ἀπλῶς ἐπὶ νέας δικαιολογητικῆς βάσεως ἢ καὶ μεταβληθέντα κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις αὐτῶν, ἄλλα δὲ παραμένουν ἄνευ τινὸς λόγου προσκεκολλημένα ἐπὶ τοῦ σώματος τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ ὥς τὰ ἀπολιθώματα παλαιότερων γεωλογικῶν περιόδων εἰς τοὺς βράχους τῶν ὁρέων. Ἐν ἣ δύο ἀπὸ τὰ κοινότερα παραδείγματα θὰ καταστήσουν τὸ πρᾶγμα σαφές. Διὰ μεταχειριζόμεθα στεφάνους κατὰ τὸν γάμον; Ἐκ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας οὐδεὶς ἐξάγεται λόγος. Τοῦναντίον μάλιστα κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς χρόνους μεγάλοι πατέρες τῆς ἐκκλησίας ὥς ὁ Τερτυλλιανὸς καὶ ὁ Κλήμης ἐπολέμησαν τὴν συνήθειαν ὥς ἐθνικὴν. Ὡστε τὸ ἔθιμον εἶναι προχριστιανικόν. Ἦτο ὁμως τόση ἡ δύναμις τῆς συνηθείας, ὥστε ἡ ἐκκλησία ἠναγκάσθη νὰ ὑποκύρῃ καὶ διὰ τοῦτο βλέπομεν κατὰ τὸν

Δ' αἰῶνα τὸν Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον προσπαθοῦντα νὰ δικαιολογήσῃ τὴν χρῆσιν τῶν στεφάνων διὰ τῆς ἀποδόσεως εἰς αὐτοὺς νέας συμβολικῆς ἐρμηνείας, συμφώνου μὲν πρὸς τὰς νέας χριστιανικὰς ἀντιλήψεις, μηδεμίαν ὅμως πραγματικὴν σχέσιν ἐχούσης πρὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἔθιμου. «*Διὰ τοῦτο, λέγει, στέφανοι ταῖς κεφαλαῖς ἐπιτίθενται, σύμβολον τῆς νίκης, ὅτι ἀήττητοι γενόμενοι, οὕτω προσέρχονται τῇ εὐνῇ, ὅτι μὴ κατηγωνίσθησαν ὑπὸ τῆς ἡδονῆς*»⁽¹⁾.

Διατί φοβοῦνται νὰ τελέσουν γάμους κατὰ τὸν μῆνα Μάιον; Οὐδεὶς γνωρίζει νὰ δώσῃ τὸν ἀκριβῆ λόγον, καταφεύγουν δὲ συνήθως εἰς ἐρμηνείας πολλάκις ἀστείας, ὥς εἶναι ἡ ἐρμηνεία, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ λόγος τῆς ἀποφυγῆς εἶναι ὅτι κατὰ τὸν αὐτὸν μῆνα τελοῦσι τοὺς γάμους αὐτῶν καὶ οἱ ὄνοι: *γκαρίζουν τὰ γαῖδούρια*. Καὶ ὅμως τὸ ἔθιμον εἶναι ὑπόλειμμα παλαιότερων τοῦ χριστιανισμοῦ δοξασιῶν, εἰς τοὺς χρόνους τῶν ὁποίων εἶχε τὸν λόγον του. Τὸ ἔθιμον εἶναι Ρωμαϊκῆς ἀρχῆς. Ἀπεφεύγοντο δὲ οἱ γάμοι τὸν Μάιον, διότι κατ' αὐτὸν οἱ Ρωμαῖοι ἐώρταζον τὰ Lemuria, ἧτις ἦτο ἑορτὴ τῶν νεκρῶν καὶ διὰ τοῦτο ἀπαισία εἰς τὴν τέλεσιν χαρμωσύνων γεγονότων, οἷον ὁ γάμος⁽²⁾.

Πολυάριθμα τοιαῦτα ὑπολείμματα παλαιότερων χρόνων μᾶς διέσωσαν τὰ παιδιά εἰς τὰ παιγνίδιά των. Ταῦτα ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ εἶναι ἀπομιμήσεις τῶν σοβαρῶν ἀσχολιῶν τῶν μεγάλων. Ὅτι οἱ μεγάλοι κάμνουν σπουδαζόντες, τοῦτο κάμνουν τὰ παιδιά παίζοντα. Εἶναι δὲ τὰ παιδιά συντηρητικώτατα εἰς τὰ παιγνίδιά των, ἔχοντα ἰδιαίτερον ὅλως κύκλον παραδόσεως. Οὕτως ὅταν σὺν τῇ προόδῳ τοῦ πολιτισμοῦ παύσῃ διὰ τοὺς μεγάλους μία κατάστασις, τὰ παιδιά ἐξακολουθοῦν νὰ τὴν διαιωνίζουσιν εἰς τὰ παιγνίδιά των. Οὕτω π. χ. τὰ τόξα καὶ τὰ ἀκόντια καὶ αἱ σφενδόναί κ.τ.λ. πρὸ πολλοῦ ἐξέλιπον διὰ τοὺς μεγάλους, διὰ τὰ παιδιά ὅμως

(1) Ν. Γ. Πολίτου, Γαμήλια σύμβολα ἐν τῇ Ἑπετηρίδι τοῦ Πανεπιστημίου 1906 σ. 133. = Λαογραφικά Σύμμεικτα Β' 232.

(2) Ν. Γ. Πολίτου, Λαογραφικά Σύμμεικτα Α' 36.

ὑπάρχουν εἰσέτι. Τὰ αἰνίγματα ἄλλοτε ἀπησχόλουν σοβαρῶς τοὺς μεγάλους καὶ σήμερον δὲ εἰς τοὺς κατὰ φύσιν λαοὺς ἀποτελοῦν θέμα διδασκαλίας, εἰς τοὺς πεπολιτισμένους κατήντησαν παιδιὰ τῶν παιδίων. Τὸ αὐτὸ δύναται νὰ εἴπῃ κανεὶς ἐν μέρει καὶ διὰ τὰ παραμύθια, τὰ ὅποια εἰς τὰς πόλεις τοῦλάχιστον ἡμέρα τῇ ἡμέρα περιέρχονται εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν δικαιοδοσίαν τῶν παιδίων.

Ἡ τοιαύτη φύσις τοῦ θέματος τῆς λαογραφίας καθορίζει καὶ τὴν μέθοδον αὐτῆς καὶ τὴν θέσιν της μεταξὺ τῶν ἐπιστημῶν. Ὡς ἐρευνῶσα φαινόμενα οὐχὶ φυσικά, ἀλλὰ τοῦ πολιτισμοῦ, ἀποτελεῖ κλάδον τῆς ὅλης ἐπιστήμης τοῦ πολιτισμοῦ, ὡς ἐρευνῶσα δὲ τὰ ἐκ τοῦ παρελθόντος ἐν τῷ παρόντι περιλειπόμενα στοιχεῖα ἀποτελεῖ ἐπιστήμην ἱστορικὴν. Μεταχειρίζεται δὲ καὶ μέθοδον ἱστορικὴν, προσπαθοῦσα διὰ τῆς ἐξετάσεως τοῦ παρελθόντος νὰ εὔρῃ τὴν ἐρμηνείαν τῶν σημερινῶν ἐκείνων καταστάσεων καὶ στοιχείων, ὅσαι δὲ συμβιβάζονται πρὸς τὸ περιβάλλον τοῦ συγχρόνου πολιτισμοῦ. Ἐπειδὴ ὁμως οἱ σήμερον πεπολιτισμένοι λαοὶ ὅλοι ἐκ τῶν αὐτῶν ἀρχῶν καὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου βαρβαρότητος ἀφωρμήθησαν καὶ τὰ αὐτὰ ἔχοντες πνευματικὰ καὶ ὕλικά ἐφόδια, τὰ ὅποια σὺν τῇ ἱστορικῇ αὐτῶν ἐξελίξει ἀνέπτυξαν, μετέβαλον καὶ ἐφθειραν, διὰ τοῦτο εἶναι ἀπαραίτητον ἡ ἱστορικὴ ἐρευνα νὰ συμπληροῦται διὰ τῆς συγκριτικῆς, καθ' ὅσον μόνον οὕτω εἶναι δυνατόν νὰ φθάσῃ τις εἰς συμπεράσματα ὅπωςδῆποτε ἀσφαλῆ. «Τὰ ὅμοια μνημεῖα συμπληροῦσιν ἀλληλα καὶ πολλάκις λεπτομέρειά τις εἰς ἐν μόνον παρατηρηθεῖσα παρέχει τὸν μῦτον, τὸν ὀδηγοῦντα εἰς τὴν ὀρθὴν ἐρμηνείαν πάντων τῶν εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν ἀνηκόντων»⁽¹⁾. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἐξεταζόμενα, τὰ ὅποια εἰς τοὺς πεπολιτισμένους λαοὺς πολλαχῶς ἔχουν ἀλλοιωθῇ, παρουσιάζονται μὲ τὴν ἀπλουστέραν καὶ διαφανεστέραν καὶ πλησιέστερον πρὸς τὴν ἀρχὴν κειμένην μορφήν παρὰ τοῖς ἀγρίοις ἢ τοῖς κατὰ

(¹) Ν. Γ. Πολίτου, Λαογραφία, ἐν Λαογρ. Α' 15. = Λαογρ. Σύμμεικτα Α' 11.

φύσιν λεγομένοις λαοῖς, διὰ τοῦτο ἀπαραίτητος εἶναι ἡ ἀναδρομὴ ἐκάστοτε εἰς τὴν ἐθνολογίαν, ἡ ὁποία μᾶς παρέχει τὰ στοιχεῖα τοῦ βίου τῶν κατὰ φύσιν τούτων λαῶν ὑπὸ τὰς διαφόρους αὐτοῦ ἐκδηλώσεις. Ἀλλὰ καὶ ἡ ὁμαδικὴ ψυχολογία (Völkerpsychologie), ἡ ἐξετάζουσα τοὺς νόμους τῆς γενέσεως καὶ ἀναπτύξεως τῶν πνευματικῶν ἐκδηλώσεων τῶν λαῶν, οἷα ἡ γλῶσσα, ὁ μῦθος, ἡ τέχνη καὶ ἡ θρησκεία, δύναται πολλαχῶς νὰ ὑποβοηθήσῃ τὸ ἔργον τῆς λαογραφίας, παρέχουσα αὐτῇ τὸν ψυχολογικὸν λόγον τῶν παρατηρουμένων ἐκάστοτε γενέσεων καὶ μεταβολῶν.

Χρησιμότης τῆς λαογραφίας.

Ἐξ αὐτοῦ νῦν τοῦ ἔργου τῆς λαογραφίας καταφαίνεται ἡ πολλαπλὴ αὐτῆς σπουδαιότης καὶ σημασία. Ἐξετάζουσα τὸν βίον τῶν πεπολιτισμένων λαῶν ἐν ταῖς κατὰ παράδοσιν ἐκδηλώσεσιν αὐτοῦ, ὧν πολλῶν ἡ ἀρχὴ εἰς τὴν ἀπωτάτην ἀνέρχεται ἀρχαιότητα, ἀποτελεῖ ἀπαραίτητον συμπλήρωμα ὅλων ἐκείνων τῶν ἐπιστημῶν, ὅσαι περὶ τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ πνευματικοῦ καὶ ὕλικου βίου τοῦ ἀνθρώπου ἀσχολοῦνται, οἷαι ἡ μυθολογία καὶ ἡ ἐπιστήμη τῶν θρησκείων, ἡ γλωσσολογία, ἡ φιλολογία, ἡ ἀρχαιολογία ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην αὐτῆς ἔννοιαν, ἡ ὁμαδικὴ ψυχολογία, ἡ κοινωνιολογία, ἡ ἐπιστήμη τοῦ δικαίου καὶ εἴ τις ἄλλη. Πᾶσαι αὗται αἱ ἐπιστήμαι καὶ ἰδίᾳ αἱ ἱστορικώτεραι ἐξ αὐτῶν κατὰ μέγα μέρος στηρίζονται ἐπὶ τοῦ ὕλικου, τὸ ὁποῖον παρέχει εἰς αὐτὰς ἡ γραπτὴ παράδοσις ἢ τὰ περιλειπόμενα ἐκ τῆς ἀρχαιότητος μνημεῖα. Ἀλλ' εἶναι πασίγνωστον ὅτι οὔτε ἡ γραπτὴ παράδοσις περιέσωσεν εἰς ἡμᾶς πλήρη τὸν ἀρχαῖον βίον οὔτε τὰ μνημεῖα περιεσώθησαν ἀκέραια ὥστε νὰ δυνάμεθα νὰ ἀνασυγκροτήσωμεν πλήρη καὶ ἄνευ χασμάτων τὴν εἰκόνα αὐτοῦ. Τὰς δὲ ψυχικὰς διαθέσεις, ἐξ ὧν ἔλκουσι τὴν γένεσιν ὅλα τὰ πνευματικὰ προϊόντα τοῦ κοινωνικοῦ βίου τοῦ λαοῦ, μόνον ἀναδρομικῶς ἐκ τῶν περιλειπομένων λειψάνων τῶν προϊόντων τούτων εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ εἰκάσωμεν. Τὰ κενὰ ταῦτα

ἔρχεται νὰ συμπληρώσῃ κατὰ τὸ δυνατόν ἡ λαογραφία, τὴν μὲν γραπτὴν παράδοσιν καὶ τὰ μνημεῖα συμπληροῦσα δι' ὅσων ἡ προφορικὴ ἢ ἔμπρακτος παράδοσις, ἡ ζῶσα ἐν τῷ λαῷ, διέσωσε, τὰς δὲ ψυχολογικὰς εἰκασίας διὰ τῆς ἀμέσου παρατηρήσεως τοῦ ζώντος καὶ διανοουμένου καὶ συναισθανομένου καὶ πράττοντος λαοῦ.

Πλὴν ὅμως τῶν ἐπιστημονικῶν τούτων ὠφελημάτων καὶ τὰ κοινωνικά ἐκ τῆς λαογραφίας ὠφελήματα εἶναι μέγιστα καὶ μάλιστα εἰς τοὺς σημερινούς χρόνους, κατὰ τοὺς ὁποίους ἔνεκα τῆς ἀλματικῆς πρὸς τὰ πρόσω προόδου τῶν ἀνωτέρων κοινωνικῶν στρωμάτων ἀνοίγεται ὁσημέραι εὐρύτερον τὸ χάσμα μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ ἐν καθυστερήσει εὐρισκομένου κυρίου ὄγκου τοῦ λαοῦ. Ὁ λαὸς δὲν ἐννοεῖ τοὺς ἀνεπτυγμένους καὶ οἱ ἀνεπτυγμένοι δυσκολεύονται νὰ ἐννοήσουν τὸν λαόν, ὡς ξένοι πρὸς τὰ κινοῦντα αὐτὸν ψυχικὰ ἐλατήρια. Τὸ χάσμα τοῦτο δύναται νὰ γεφυρώσῃ ἡ λαογραφία, παρέχουσα εἰς τοὺς ἀνεπτυγμένους ὅλα τὰ ἀναγκαῖα στοιχεῖα, δι' ὧν θὰ δυνηθοῦν νὰ κατανοήσουν τὰ ἐλατήρια, τὰ κινοῦντα καὶ διευθύνοντα τὴν δρᾶσιν τοῦ λαοῦ, καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τούτων ὀρθῶς νὰ ἐκτιμήσουν τὰς σκέψεις καὶ τὰς πράξεις αὐτοῦ. Πόσῃ δὲ σημασίαν ἔχει ἡ ἀποκατάστασις τῆς μεταξὺ τῶν ἀνεπτυγμένων καὶ τοῦ πολλοῦ πλήθους τοῦ λαοῦ συναφείας δι' ὅλους τοὺς κλάδους τοῦ κοινωνικοῦ ὁργανισμοῦ δὲν ἔχει ἀνάγκην ἰδιαιτέρως νὰ τονισθῇ. Ποῖος νόμος, ποῖον μέτρον προοδευτικὸν εἶναι δυνατόν νὰ ληφθῇ καὶ νὰ ἐπιτύχῃ εἴτε εἰς τὴν θρησκείαν εἴτε εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν εἴτε εἰς τὴν κοινωνικὴν ὁργάνωσιν εἴτε εἰς τὴν ἐθνικὴν οικονομίαν εἴτε εἰς τὸ δίκαιον, εἴτε εἰς τὴν γεωργίαν, ἐὰν δὲν στηρίζεται ἐπὶ τῆς βαθείας γνώσεως τοῦ λαοῦ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου πρόκειται νὰ ἐφαρμοσθῇ; Πῶς δύνανται νὰ καταπολεμηθοῦν αἱ προλήψεις εἴτε θρησκευτικαὶ εἴτε ἠθικαὶ εἴτε κοινωνικαὶ εἴτε πολιτικά, ἐὰν δὲν εἶναι καὶ αὐταὶ γνωσταὶ καὶ οἱ λόγοι, οἱ ὅποιοι συντελοῦν εἰς τὴν διατήρησίν των; Πῶς θὰ δυνηθῇ ὁ διδάσκαλος ἢ ὁ ἱεροκῆρυξ νὰ καταπολεμήσῃ τὴν δεισδαιμονίαν καὶ τὰ κακῶς κρατοῦντα ἔθιμα καὶ νὰ βελ-

τιώση τούς διδασκομένους, εάν άγνοῇ αὐτὰ καὶ τούς λόγους αὐτῶν; Ὁ δὲ δικαστὴς ὁ κρίνων μόνον ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ γραπτοῦ νόμου, χωρὶς νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν τὰ κρατοῦντα εἰς τὸν λαὸν ἔθιμα, δὲν κινδυνεύει πολλάκις νὰ παρασυρθῇ εἰς κρίσεις ἀδίκους, ἀντὶ δι' ἄλλων μέσων νὰ προσπαθήσῃ νὰ βελτιώσῃ τὰ κακῶς ἔχοντα; Εἰσαγγελεὺς διαμείνας ἐν Θεσσαλίᾳ μοῦ διηγεῖτο τὴν ἔκκληξιν, τὴν ὁποίαν τοῦ εἶχε προξενήσει τὸ πλῆθος τῶν ἀπαγωγῶν οὐχὶ γυναικῶν ὑπ' ἀνδρῶν ἀλλὰ τὰνάπαλιν ἀνδρῶν ὑπὸ γυναικῶν. Βραδύτερον κατῳρώθησε νὰ ἐξιχνιάσῃ ὅτι τὸ πρᾶγμα ἐγένετο μόνον καὶ μόνον διὰ τὴν ἀποφυγὴν τῆς ἐθιζομένης ἐξαγορᾶς τῆς νύμφης ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ, ὅστις ὑποχρεοῦται νὰ καταβάλῃ εἰς τὸν πενθερὸν χρηματικὸν ποσὸν ἀνάλογον πρὸς τὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν καὶ τὴν κοινωνικὴν θέσιν αὐτοῦ καὶ τῆς νύμφης. Γερμανὸς ἐρευνητὴς ἰδοὺ πῶς ὁμιλεῖ περὶ τοῦ γερμανικοῦ δικαίου. «Τὸ δίκαιον, τὸ κατάλληλον ὅπως κρατῇ εἰς ἓνα λαόν, πρέπει νὰ ἀντλήται ἐκ τῶν βαθυτάτων πηγῶν τῆς λαϊκῆς συνειδήσεως, τῆς γλώσσης αὐτοῦ, τῶν δοξασιῶν, τῶν ἐθίμων καὶ πρέπει γερμανιστὶ νὰ ὁμιλῇ πρὸς τὸν γερμανικὸν λαόν, διὰ νὰ θεραπεύσῃ τὰ βαθέα τραύματα, τὰ ὁποῖα ἤνοιξαν εἰς τὸν λαϊκὸν ἡμῶν βίον πολὺ περισσότερον τῆς ἐπαναφορᾶς εἰς ἰσχὺν τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου ἢ ἐξ αὐτοῦ γεννηθεῖσα διάστασις τῆς ἰδεολογίας τῶν γερμανῶν νομομαθῶν πρὸς τὰς λαϊκὰς περὶ δικαίου θεωρίας. Διότι τὸ γερμανικὸν λαϊκὸν δίκαιον εἶναι πολὺ στερεώτερον, πολὺ περισσότερον συγκεκριμένον ἐν τῇ πλουσία αὐτοῦ νεότητι, ἐδράζεται δὲ καὶ ἐπὶ θεμελίων εὐρύτερων καὶ ἀσφαλεστέρων.»

Ἐπειτα μήπως πᾶν ὅ,τι ἐκ τοῦ λαοῦ προέρχεται εἶναι κακὸν καὶ διὰ τοῦτο ἀπορρίψιμον; Δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα ἀγαθὰ, τὰ ὁποῖα ὅχι μόνον πρέπει νὰ διατηρηθοῦν, ἀλλὰ καὶ περαιτέρω νὰ καλλιεργηθοῦν; Π. χ. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον κυρίως συγκροτεῖ τὰ ἑκατομύρια τῶν αὐτόμων εἰς ἓν ἐνιαῖον σύνολον, τὸ ὁποῖον ὀνομαζόμεν ἑλληνικὸν ἢ γαλλικὸν ἢ ἄλλο ὅ,τιδήποτε λαόν, εἶναι ἡ συναίσθησις τῆς κοινῆς καταγωγῆς καὶ οἱ κοινοὶ πόθοι καὶ αἱ ἐλπίδες. Ἀλλὰ ποῦ ἄλλοῦ πάντα ταῦτα ἐμφα-

νίζονται λαμπρότερον ἢ εἰς τὰς διαφόρους πολλάκις ποιητικωτάτας λαϊκὰς παραδόσεις καὶ τὴν λαϊκὴν ποίησιν; Δὲν εἶναι λοιπὸν συντελεστικὴ διὰ τὴν διατήρησιν τῆς ἐνότητος καὶ τῆς ἀκμαιότητος τοῦ φρονήματος τοῦ λαοῦ ἡ καλλιέργεια τῶν παραδόσεων τούτων καὶ ἡ διδασκαλία εἰς τοὺς νεωτέρους; Οἱ ἀρχαῖοι ἐκ τῶν λαϊκῶν παραδόσεων καὶ πράξεων ὁρμώμενοι καὶ τὰ ἐν αὐταῖς καλλιτεχνικὰ στοιχεῖα καλλιεργοῦντες ἐδημιούργησαν ἔργα ποιητικὰ καὶ καλλιτεχνικὰ ἀθάνατα· μήπως καὶ τοῦ νεωτέρου λαοῦ οἱ λόγοι καὶ αἱ ἐνέργειαι δὲν περικλείουν καλλιτεχνικοὺς πυρῆνας, ἐξ ὧν μετ' ἀγάπης καλλιεργουμένων ὑπὸ τῶν συγχρόνων ποιητῶν καὶ καλλιτεχνῶν ν' ἀναβλαστήσουν ἀνάλογα πρὸς τὰ τῆς ἀρχαιότητος νεοελληνικὰ ἀριστοτεχνήματα; Ἐπειτα δὲν ὑπάρχουν διάφορα εἶδη λαϊκῆς χειροτεχνίας καὶ καλλιτεχνίας, κεντήματα, κοσμήματα γραπτὰ ἢ γλυπτὰ ὄπλων, ἐπίπλων, ὀργάνων, οἰκοδομῶν κτλ., τὰ ὅποια προαγόμενα καὶ βελτιούμενα θὰ ἠδύναντο νὰ ἀναπτυχθοῦν εἰς πρώτης τάξεως ἐθνικὴν τέχνην καὶ βιομηχανίαν; Τέλος ἡ σπουδὴ καὶ σοβαρὰ ἔρευνα τῆς λαογραφίας δύναται νὰ παράσχη καὶ τοῦτο τὸ μέγα ἀγαθόν, ὅτι ὁδηγοῦσα εἰς τὴν ὀρθὴν ἐκτίμησιν τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ λαϊκοῦ βίου προφυλάττει καὶ ἀπὸ τοὺς ὑπερβολικοὺς καὶ ἀστηρίκτους ἐνθουσιασμοὺς καὶ ἀπὸ τὰς ὑπεράγαν ρωμαντικὰς ἀντιλήψεις καὶ τάσεις, αἱ ὁποῖαι βλάβης μᾶλλον πρόξενοι ἢ ὠφελείας συνήθως ἀπέβησαν.

Θὰ ἠδυνάτο τις καὶ ἄλλας πολλὰς ἐκ τῆς λαογραφίας ὠφελείας ν' ἀπαριθμήσῃ, ἀλλὰ νομίζω ὅτι καὶ τὰ λεχθέντα εἶναι ἀρκετὰ διὰ νὰ δεῖξουν τὴν πολλαπλὴν αὐτῆς σπουδαιότητα ἀπὸ θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς ἀπόψεως, τοῦτ' ἔστι καὶ διὰ τὴν ἐπιστήμην καὶ διὰ τὸν κοινωνικὸν βίον.

Λαογραφικὰ θέματα.

Μετὰ τὰ ἀνωτέρω γενικῶς λεχθέντα ἐρχόμεθα εἰς τὴν ἐξέτασιν καὶ ἀναγραφὴν τῶν ἐπὶ μέρους θεμάτων, περὶ τὰ ὅποια ἀσχολεῖται ἡ λαογραφία, καὶ ἰδιαιτέρως ἡ ἑλληνικὴ

λαογραφία, τοῦθ' ὅπερ θέλει διευκολύνει τὰ μέγιστα τοὺς λαογράφους συλλογεῖς, δίδον εἰς τὰς ἐρεῦνας αὐτῶν ὀρισμένην πρὸς ὀρισμένα καὶ ἐκ τῶν προτέρων γνωστὰ σημεῖα κατεύθυνσιν.

Κατὰ τὸν ὀρισμὸν ἡ λαογραφία ἐξετάζει τὰς κατὰ παράδοσιν ἐκδηλώσεις τοῦ βίου τοῦ λαοῦ, ὅσαι διὰ λόγων ἢ πράξεων ἐκδηλοῦνται. Εἶναι δὲ αὗται ὡς πρὸς μὲν τὸν φυσικὸν βίον ἢ τροφή, ἢ στέγη καὶ τὸ ἔνδυμα καὶ αἱ ἀμέσως πρὸς ταύτας σχετιζόμεναι τέχναι, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὴν καλουμένην βιοτεχνίαν, ὡς πρὸς τὸν ψυχικὸν ἢ γλῶσσα καὶ αἱ καλαὶ τέχναι εἴτε διὰ λόγων εἴτε δι' ἔργων ἐκδηλοῦνται, ἔπειτα ὁ μῦθος, τὸ ἔθιμον, ἡ θρησκεία καὶ ἡ ἐπιστήμη, ὡς πρὸς δὲ τὸν κοινωνικὸν τέλος ἡ κοινωνικὴ ἐν γένει ὀργάνωσις καὶ τὸ δίκαιον. Ἐκ τῶν ἐκδηλώσεων τούτων, ὧν ἑκάστη ἀποτελεῖ θέμα πολλάκις πλείονων ἐπιστημῶν, ἡ λαογραφία ἐξετάζει, ὡς εἶπομεν, τὰ κατὰ παράδοσιν στοιχεῖα, τὰ ὑπολειπόμενα τοῦτ' ἔστιν ἐκ τοῦ παρελθόντος ἐν τῷ σημερινῷ βίῳ ἀνώνυμα λείψανα, εἴτε ταῦτα ἀποτελοῦν μνημεῖα τοῦ λόγου εἴτε πράξεις ἢ ἐνεργείας κατὰ παράδοσιν τελουμένας. Περὶ ἑκάστης τῶν κατηγοριῶν τῶν μνημείων τούτων τοῦ λόγου ὡς καὶ τῶν κατὰ παράδοσιν πράξεων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ πραγματευόμεθα ἐν τοῖς ἑξῆς, ἀκολουθοῦντες τὸ ἐν τῇ Λαογραφίᾳ ⁽¹⁾ δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Πολίτου διάγραμμα.

(¹) Δ' 10 κ.έ.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ
ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

ἈΣΜΑΤΑ

Γενικά.

Τί εἶναι δημῶδες ᾄσμα εἶναι δυσκολώτατον νὰ ὀρισθῇ, διότι δυσκολώτατον, ἂν μὴ ἀδύνατον, εἶναι νὰ εὗρεθῇ εἰς ὀρισμὸς ἐνιαῖος, ὑπὸ τὸν ὁποῖον νὰ ὑπαχθούν ὅλα τὰ διάφορα τοῦ λόγου μνημεῖα, ὅσα ἡ γλωσσικὴ συνήθεια ὀνομάζει ᾄσματα. Διότι ἀληθῶς ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο περιλαμβάνονται κατηγορίαι, αἱ ὁποῖαι ἔχουν βεβαίως καὶ κοινὰ στοιχεῖα, ἔχουν ὅμως καὶ διαφοράς, πολλάκις μάλιστα ὅχι μικράς καὶ ἐπουσιώδεις, ἀλλ' εἰς αὐτὴν τὴν φύσιν καὶ τὴν ἀρχὴν των ἀναγομένης.

Ἄσμα κυρίως εἶναι ἡ διὰ μουσικῆς καὶ λόγου ἔρρυθμος ἔκφρασις διαφόρων ἰσχυρῶν συναισθημάτων, ἡ ὁποία πολλάκις καὶ μάλιστα εἰς τὸν λαόν, συνοδεύει τὰς ἔρρυθμους τοῦ σώματος κινήσεις κατὰ τὴν ἐργασίαν ἢ τὸν χορόν. Τὰ πρῶτα ᾄσματα, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἀπὸ τὰ ᾄσματα τῶν σημερινῶν ἀγριωτάτων λαῶν, ἀδιαρρήκτως συνδεδεμένα πρὸς τὰς ρυθμικὰς σωματικὰς κινήσεις τῆς ἐργασίας ἢ τοῦ χοροῦ, ἀπετελοῦντο κυρίως ἀπὸ συνεχεῖς ἐπιφωνήσεις καὶ ἀπὸ διάφορα αὐτοσχέδια, τῆς στιγμῆς, κενὰ ἐννοίας φρασίδια, μέχρι κόρον ἐπαναλαμβανόμενα· ἡ μελωδία των, καὶ αὕτη πολὺ πενιχρά, εἰς ὀλίγους μόνον καὶ τούτους ἀσαφεῖς φθόγγους κινουμένη, μόνον δὲ ὁ ρυθμὸς των αὖστη-

ρότατος, ἐνισχύόμενος ὄχι μόνον διὰ τῶν κροτημάτων τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ διαφόρων θορυβοποιῶν ὀργάνων, τυμπάνων, ράβδων κ.τ.λ. πρὸς τοῦτο ἐφευρεθέντων. Τὰ ἔσματα δηλαδὴ ταῦτα εἶναι κάτι παρόμοιον πρὸς τὰ αὐθόρμητα ἔσματα τῶν παιδίων, τὰ ὅποια κάποτε ἀπὸ ὑπερβολικὴν χαρὰν, διότι ἀπέκτησαν κάτι ἐπιθυμητόν, χορεύουν καὶ πηδοῦν καὶ τραγουδοῦν, διαρκῶς ἐπαναλαμβάνοντα ἐν ρυθμῷ τὸ ὄνομα τοῦ ἀποκτηθέντος πράγματος ἢ κάποιαν φράσιν σχετικὴν, οἷον *κούκλα, κούκλα ἢ νά μια κούκλα, νά μια κούκλα* κ.τ.λ.

Δημιουργοῦνται δὲ τὰ ἔσματα τῶν σημερινῶν ἀγρίων κατὰ τὴν κοινὴν ἐργασίαν ἢ τὸν χορὸν κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον. Ὁ ἐπὶ κεφαλῇς αὐτοσχεδιάζει μίαν φράσιν ἀπὸ τὰ γεγονότα τῆς στιγμῆς ἢ τῆς ἡμέρας ἢ ἀπὸ τὰς στιγμιαίας διαθέσεις του, οἱ δὲ λοιποὶ μετέχοντες ἐπαναλαμβάνουν τὸ αὐτοσχεδίασμα εἴτε αὐτούσιον εἴτε ἑλαφρῶς μεταβεβλημένον, ποικίλλοντες πολλάκις αὐτὸ μὲ διάφορα ἐπιφωνήματα, ἢ περιορίζονται μόνον εἰς ρυθμικὰς ἐπιφωνήσεις. Οἱ παριστάμενοι ἐνισχύουν τὸν ρυθμὸν διὰ κροτημάτων καὶ θορύβου ρυθμικοῦ καὶ ἐπιφωνήσεων, συντελοῦντες οὕτω καὶ εἰς τὴν ἐπίτασιν τῆς συναισθηματικῆς διεγέρσεως.

Ἐκ τοιούτων βαρβάρων καὶ πρωτογόνων ἀρχῶν ἀνεπτύχθη καὶ ἐτελειοποιήθη βαθμηδὸν τὸ δημῶδες ἔσμα, τὸ ὅποῖον καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους καὶ εἰς τοὺς σημερινούς πεπολιτισμένους λαοὺς καὶ μελωδίαν πλεον ἄρτιαν ἀπέκτησε καὶ φραστικὸν κείμενον καὶ εἰς ἐννοίας καὶ εἰς λόγους ἄρτιον, καὶ πολλάκις ποιητικῶς ὄχι εἰς καταφρόνητον. Μόλα ταῦτα οἱ πρωτόγονοι ἐκεῖνοι χαρακτηῖρες ἦσαν, φαίνεται, τόσον στενῶς πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ἔσματος συνδεδεμένοι, καὶ ἐπομένως τόσον ἰσχυροί, ὥστε καὶ σήμερον ἀκόμη, μὲ ὅλην τὴν μακροχρόνιον ἐξέλιξιν, τὴν ὁποίαν τοῦτο ὑπέστη, παρουσιάζουν καταφανῆ τὰ ἴχνη των καὶ εἰς τὴν δημῶδη μελωδίαν καὶ εἰς τὴν δημῶδη ποίησιν. Οὕτως αἱ ἐπιφωνήσεις, πλὴν τῶν ἐργατικῶν καὶ τινων ἄλλων ἔσμάτων, ὅπου καὶ σήμερον ἀκόμη ἐξακολουθοῦν νὰ χρησιμοποιοῦνται ἀναλλοίωτοι, ὥς

τὰ πρωτόγονα ρυθμικά ἐπιφωνήματα, οἷον Ὡόπ! Ὡόπ!, Ἔγια μόλα, Ἔγια λέσα κττ. καὶ εἰς τὰ ἄλλα δημώδη ἑλληνικά ἕσματα ἀκούονται, συνυφασμέναι μὲ τὴν ὅλην μελωδίαν, εἴτε ὡς ἀπλᾶ ἐπιφωνήματα, οἷον, ὦχ, ὦμέ, αἶντε κττ. εἴτε καὶ συνηθέστερον ἐκ μιᾶς ἢ δύο λέξεων, συνήθως κυρίων ὀνομάτων, οἷον Ζάκα μ', Διάκο λεβέντη μου, καὶ μένη Ἀναστασιά, κλπ. Ὀνομάζει δὲ ταύτας ὁ λαὸς τσακίσματα ἢ γυρίσματα, ἂν καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο εἶναι κάπως γενικώτερον, περιλαμβάνον καὶ τὰς ἐπιδούς⁽¹⁾. Ἡ ἐπανάληψις μᾶς ἔδωκε, τῶν μὲν ἐπιφωνημάτων τὰς ἐκ τούτων ἐπιδούς, οἷα τὰ τραλά, τραλαριλαρόμ κττ., τῶν δὲ φράσεων τὰς ἐξ ὀρισμένων φράσεων ἢ στίχων ἐπιδούς, οἷον εἰς πολλὰ ἕσματα τὸ

κέρνα παπαδιά
κέρνα παπαδιά,
κέρνα παπαδιά
τ' ἀσίκικα παιδιά.

καὶ τὸ εἰς τὸ ἕσμα τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ

Ἀρβανίτες παινεμένοι,
ποῦ ἔν' Ἀλῆ Πασᾶς καὶ μένοι;
γιά τος, γιά τος, ποῦ κοιμᾶται
καὶ κανέναν δὲν φοβᾶται.

Πλὴν ὅμως τούτων συνήθης καὶ ἀρεστή εἶναι εἰς τοὺς κατὰ φύσιν λαοὺς ἡ ἐπανάληψις τῶν ὁμοήχων, ἡ ὁποία μᾶς ἔδωκε τὴν συνήγησιν, τὰ ὁμοιοκάταρκτα, τὴν ὁμοιοκαταληξίαν καὶ ἄλλους τοιοῦτους ποιητικοὺς τρόπους.

Συνήθης ἐπίσης εἶναι καὶ ἡ ἐπανάληψις ὅχι πλεόν τῶν αὐτῶν ἢ ὁμοήχων λέξεων, ἀλλ' ἡ ἐπανάληψις τῆς αὐτῆς ἐννοίας, αὐτὴ δὲ μᾶς ἔδωκε τὸν ἐν τῇ ποιητικῇ καλούμενον παραλληλισμὸν τῶν μελῶν, τὸν τόσον συνήθη εἰς τὴν ποίησιν τῶν Ἑβραίων, καὶ πολλῶν ἀνατολικῶν λαῶν παλαιῶν καὶ νέων καὶ ἰδίως τῶν τουρκικῶν. Τῶν τελευταίων τούτων τὰ δίστιχα ἢ τετράστιχα, τὰ τόσον γνωστὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα *ἁμανέδες*,

(1) Περί τούτων ἔγραψα καὶ ἐν τῷ Ἡμερολογίῳ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1923 σ. 421 κ.ε.

πάντα σχεδὸν κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον εἶναι πεποιημένα, ἐκ τούτων δὲ εἰσήχθη, φαίνεται, ἡ χρῆσις τοῦ παραλληλισμοῦ καὶ εἰς τὰ δημῶδη νεοελληνικὰ δίστιχα. Τοιαῦτα π. χ. εἶναι τὸ τουρκικόν

*Pismis gabágtu tüz istér,
Benimda tzanım kiz istér.*

δηλαδή

*Καὶ ἡ ψημένη κολοκύθα θέλει ἄλατι
καὶ ἡ ψυχὴ ἡ δική μου θέλει κορίτσι.*

καὶ τὰ ἑλληνικά

*Ἄσπερος γεννιέτ' ὁ κόρακας καὶ μαῦρος κατανταίνει,
καὶ πον γαπήσῃ κι ἄρνηθῇ, ἔτσι κι αὐτὸς νὰ γένη.*

*Ἄφρσ' τὸν μύλον κι ἄς βροντῇ καὶ τὸ νερὸ κι ἄς τρέχῃ,
ἄφρσ' τὸν γιόν νὰ σ' ἀγαπῇ, ποὺ διάφορον δὲν ἔχει.*

*Λέν ἤλπισα 'ς τὸν οὐρανὸ λειβάδια νὰ γενοῦνε,
δὲν ἤλπισα τὰ μάτια μου τὸν χωρισμὸν νὰ δοῦνε.*

*Πράσινη πέτρα τοῦ γιалоῦ δὲν πιάνει πρασινάδα,
κι ἀγάπη χωρὶς πείσματα δὲν ἔχει ροσιμάδα.*

Χρῆσιν δ' ἡ μᾶλλον κατάχρησιν τοῦ τρόπου τούτου κάμνουν μερικοὶ ἐκ τῶν σημερινῶν Κυπρίων ποιητάρηδων, περὶ τῶν ὁποίων θὰ εἴπωμεν κατωτέρω, παραλαβόντες προφανῶς ἐκ τῶν διστίχων. Εἰς τούτους ὅμως φαίνεται ὅτι ὁ παραλληλισμὸς οὗτος τῆς ἐννοίας ἐπηρεάσθη σημαντικῶς καὶ ὑπὸ τῆς ἀνάγκης τῆς ὁμοιοκαταληξίας, ἡ ὁποία αὐστηρότατα τηρεῖται, οὕτως ὥστε κατήντησε μᾶλλον παραλληλισμὸς μορφῆς, τοῦ ὁποίου σκοπὸς εἶναι ἡ διευκόλυνσις ἀκριβῶς τῆς ὁμοιοκαταληξίας. Οἱ ἀκόλουθοι στίχοι εἶναι ἐκ τοιούτων ποιητάρηδων εἰλημμένοι.

*Ὁ οὐρανὸς εἶναι πλατὺς, θάλασσα το' οἰμωμένη,
ἐλάτε νὰ γροιστ' ἔσπετε μιὰ λύπη λυπημένην.
Ἐν τ' αἰ μυρίζει τὸ φαῖν μὲ δίχως πολυμόρην,
ἐλάτε νὰ γροιστ' ἔσπετε γιὰ τοῦ Γιαννῆ τὴν κόρην.*

Ἐξ ἄλλων

*Βλέπεις τὸ ξυνοστάφυλον μὲ τὸν καιρὸν γλυκαίνει,
Ἐ! πόσα εἰραυήξαμεν ἐμεῖς οἱ καῦμένοι.*

Εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ παραλληλισμοῦ τούτου συνετέλεσεν εἰς πολλοὺς λαοὺς καὶ ὁ ἰδιαίτερος τρόπος τῆς ποιήσεως τῶν ᾠσμάτων ὑπὸ δύο ποιητῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ εἰς ποιεῖ τὸν ἕνα στίχον, τὸ πρῶτον μέλος τοῦ παραλληλισμοῦ, τὸ ὁποῖον συνήθως εἶναι ἢ ἐκ τῆς φύσεως εἰκῶν, ὁ δ' ἕτερος τὸ ἕτερον μέλος, τὴν ἐκ τῶν ἀνθρώπων παρομοιώσιν. Ἰσως δ' εἰς τὸν παραλληλισμὸν τοῦτον, τὸν τόσον εὐρέως διαδομένον εἰς τὴν ποίησιν τῶν λαῶν, ἔχουν τὴν ἀρχὴν των καὶ αἱ ποιητικαὶ παρομοιώσεις, τῶν ὁποίων κλασσικὰ παραδείγματα παρέχουν τὰ ὁμηρικὰ ἔπη.

Εἰς τὴν ἐπανάληψιν τέλος ὀφείλεται καὶ ἡ δημιουργία τυπικῶν ποιητικῶν φράσεων καὶ στίχων, τῶν ὁποίων τόσον ἄφθονος γίνεται χρῆσις καὶ εἰς τὸν Ὅμηρον καὶ εἰς τὴν δημώδη ποίησιν.

Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ πρωτόγονος τρόπος τῆς ἐκ τοῦ αὐτοσχεδίου τῶν ᾠσμάτων ποιήσεως, καθ' ὃν ὁ ἐπὶ κεφαλῆς εἶναι ὁ αὐτοσχεδιάζων, ὁ δὲ χορὸς ἐπαναλαμβάνει τὸ αὐτοσχεδίασμα, ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται εἰς τὸν ἑλληνικὸν τοῦλάχιστον λαόν, κατ' αὐτὸν δὲ τὰ πλεῖστα αὐτοσχέδια χορευτικὰ κυρίως ᾠσματα ποιοῦνται (1).

Τὰ τοιαῦτα κυρίως ᾠσματα, ὥς μία φυσικὴ καὶ ἀναγκαία ἔκφρασις τῶν ἰσχυρῶν συναισθημάτων τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, συνοδεύουν πάσας τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ βίου καὶ τῶν κατὰ φύσιν καὶ τῶν προηγμένων εἰς τὸν πολιτισμὸν λαῶν. Εἰς τοὺς τελευταίους μάλιστα τούτους, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ γλωσσικὴ ἔκφρασις ἔχει τελειοποιηθῇ καὶ ἔχει τὴν δύναμιν πλέον διὰ ποιητικῆς γλώσσης νὰ εἴπῃ ὅ,τι ἡ ψυχὴ αἰσθάνεται, τὰ ᾠσματα ταῦτα, ποικίλα, ὅσον ποικίλαι εἶναι καὶ αἱ περιστάσεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι δυνατόν νὰ συγκινήσουν τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου εἴτε ὥς προσώπου ξεχωριστοῦ εἴτε ὥς μέλους μιᾶς εὐρυ-

(1) Περὶ τούτων βλέπε λεπτομερέστερον Σ. Π. Κυριακίδου, Αἱ γυναῖκες εἰς τὴν λαογραφίαν σ. 74.

τέρας κοινωνίας, ἐνὸς λαοῦ, ἀποβαίνουν κάτωπτρον ἀψευδές, ἐν ᾧ ἀπεικονίζεται μὲ ὅλην του τὴν ἀλήθειαν ὁλόκληρος ὁ συναισθηματικὸς βίος ἐνὸς ἐκάστου λαοῦ, ὅτε κατ' ἰδίαν καὶ ὁ ἐθνικὸς. Ὅλαι αἱ σπουδαιότεραι τοῦ βίου περιστάσεις, τὸ μητρικὸν φίλτρον, ἡ ἀγάπη, ὁ γάμος, ὁ χωρισμὸς ὁ ζωντανὸς καὶ ὁ θάνατος, ἡ διασκέδασις καὶ ἡ ἐργασία κτλ., ὅσαι δύνανται νὰ συγκινήσουν τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν, καθὼς καὶ ὅλαι αἱ περιπέτειαι τοῦ ἱστορικοῦ βίου τοῦ λαοῦ, ὅσαι συνεκλόνησαν τὴν ἐθνικὴν ψυχὴν, παρελαύνουν πρὸ τῶν ὀμμάτων τοῦ μελετῶντος τὰ δημῶδη ἅσματα. Ἐγκατοπτρίζεται δ' ἐν αὐτοῖς οὐ μόνον τὸ παρόν, ἀλλὰ καὶ μέγα μέρος τοῦ παρελθόντος. Διότι, ὅπως ὅλα τὰ προϊόντα τοῦ λαϊκοῦ πνεύματος, οὕτω καὶ τὰ ἅσματα ἅπαξ ποιηθέντα, ὁσάκις ἀνταποκρίνονται πραγματικῶς πρὸς ὅτι αἰσθάνεται ὅλος ὁ λαός, δὲν ἐκλείπουν μετὰ τῶν δημιουργῶν των, ἀλλὰ διὰ τοῦ στόματος παραδιδόμενα εἰς τὰς νεωτέρας γενεὰς ἐπιζῶσι τῶν χρόνων των πολλὰκις ἐπὶ ἑκατονταετηρίδας.

Πλὴν ὅμως τῶν κυρίως τούτων ἁσμάτων, τῶν ὁποίων πυρὴν εἶναι τὸ συναισθημα, εὐρίσκονται εἰς τοὺς λαοὺς καὶ ἅσματα μακρότερα, τὰ ὅποια δὲν δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν ὥς ἐκφράσεις συναισθήματος. Αὐτῶν σκοπὸς εἶναι ἡ ἐκθεσις, ἡ ποιητικὴ ἀφήγησις γεγονότων, καὶ κατὰ τοῦτο πλησιάζουν πρὸς τὸ ἔπος, ἀπὸ τοῦ ὁποίου τὰ διακρίνει μόνον ὁ ἁσματικὸς χαρακτὴρ τῆς διηγήσεως, τοῦτ' ἔστιν ὁ γοργὸς καὶ δραματικὸς καὶ μὲ ἄλλα ἀπὸ ἐπεισοδίου εἰς ἐπεισόδιον προχωρῶν. Ὅθεν δυνάμεθα ταῦτα νὰ τὰ ὀνομάσωμεν ἐπύλλια ἢ ἅσματα διηγηματικά.

Τὰ ἅσματα ταῦτα εἰς τοὺς ἀγριωτέρους λαοὺς δὲν ἀπαντοῦν, διότι εἶναι ἅσματα ἄρκετὰ μακρά, τὰ ὅποια προϋποθέτουν ἄρκετὴν ποιητικὴν προπαρασκευὴν καὶ ὀριμότητα καὶ ποιητικὴν παράδοσιν καὶ τέχνην, ἡ ὅποια πάλιν μόνον ἐντὸς ἰδιαίτερου κύκλου ποιητῶν, ἐξ ἐπαγγέλματος ἀσχολουμένων εἰς τὴν ποίησιν, ἡδύνατο νὰ ἀναπτυχθῇ, καὶ δὲν δύνανται νὰ εἶναι προϊόντα τῆς στιγμῆς, προϊόντα τυχαίας συναισθηματικῆς διεγέρσεως καὶ διαθέσεως οἷουδῆποτε ἐκ

τῶν ἀνθρώπων τοῦ λαοῦ. Εἰς τοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς εἶναι γνωστὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα ballades, διότι ἄλλοτε πραγματικῶς συνώδευον τὸν χορόν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον, φαίνεται, συνέβαινεν ἐπίσης καὶ ἐν Ἑλλάδι⁽¹⁾.

Ἐνῷ δὲ τὰ κυρίως ἄσματα εἶναι προϊόντα καθαρῶς ἔθνικα, ἐκ τῆς ἔθνικῆς ψυχῆς πηγάζοντα καὶ μὴ ὑπερβαίνοντα κατὰ κανόνα τὰ ὅρια τοῦ ἔθνους, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐγεννήθησαν, τὰ διηγηματικά, ὡς αἱ ἀδελφαὶ των πεζαὶ διηγήσεις, τὰ παραμύθια, δὲν ἔχουν πατρίδα, φέρουν χαρακτῆρα διεθνῆ, ταξιδεύοντα καὶ διαδιδόμενα ἀπὸ λαοῦ εἰς λαὸν καὶ μεταγλωττιζόμενα καὶ προσαρμοζόμενα πρὸς τὸ ἐκάστοτε νέον περιβάλλον. Εἰς τοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς παρουσιάζουν εἰς τὰς ὑποθέσεις των καὶ ἀπαραγνώριστους ὁμοιότητας, αἱ ὁποῖαι κατ' εὐθεΐαν ὀδηγοῦν εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι κοινὴ εἶναι ἡ πηγὴ, ἐκ τῆς ὁποίας ἀπέρρευσαν. Ὅπως δὲ παρουσιάζονται σήμερον εἰς τοὺς περισσοτέρους τοῦλάχιστον λαοὺς, φαίνονται ὡς λείψανα ζωηρᾶς παλαιότερας ἐπικῆς κινήσεως, τῆς ὁποίας αἱ ἀρχαὶ χωρὶς νὰ εἶναι ἀσφαλῶς γνωσταί, εἰσχωροῦν ὅμως πάντοτε βαθέως εἰς τοὺς χρόνους τοῦ μεσαίωνος.

Παρὰ πᾶσαν ὅμως τὴν ποικιλίαν τῶν κυρίως ἁσμαίων, παρὰ πᾶσαν τὴν μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν διηγηματικῶν ὑφισταμένην οὐσιώδη διαφορὰν, παρὰ πᾶσαν τὴν διαφορὰν τῶν χρόνων τῆς γενέσεώς ἐκάστου τῶν μνημείων, ἡ ὅλη δημοτικὴ ποίησις ἐκάστου λαοῦ, ἐκπηγάζουσα ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πηγῆς, τῆς ἔθνικῆς ψυχῆς, ἐμφανίζεται εἰς τὰ ὅμματα τοῦ μελετῶντος αὐτὴν ἐνιαία καὶ ἀχώριστος καὶ ὡς πρὸς τὸ πνεῦμα, τὸ ὁποῖον τὴν διαπνέει καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν. Εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο, δηλαδὴ τὴν ἐνότητα τῆς μορφῆς, συντελεῖ βεβαίως καὶ ὁ ἄγαν συντηρητικὸς χαρακτήρ, ὁ ὁποῖος διακρίνει τὴν δημοτικὴν ἐν γένει ποίησιν

(1) Εἰς τὴν Λίγιναν τοῦλάχιστον τὰ πλεῖστα τῶν ἁσμαίων τοῦ χοροῦ τῆς Λαμπερῆς εἰς παλαιότερους χρόνους ἦσαν τοιαῦτα. Βλέπε *Ἠρεϊώτου*, *Ὁ χορὸς τῆς Λαμπερῆς* κλπ. ἐν Λαογρ. Η' 64 κέ.

ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν τεχνικὴν. Οἱ ποιηταὶ τοῦ λαοῦ καὶ οἱ αὐτοσχέδιοι, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐπαγγελματίαι, δὲν ἐξέρχονται τῶν παραδεδομένων. Ὅ,τι ἅπαξ εὐρέθη, ἐδοκιμάσθη καὶ ἐνεκρίθη ὑπὸ τοῦ λαοῦ δὲν ἐγκαταλείπεται εὐκόλως. Αὐτὸ ἀποτελεῖ εἰς τὸ ἔξῃς τὸν κανόνα, τὸν ὁποῖον ἀκολουθοῦν ἐν τῇ δημιουργίᾳ αὐτῶν οἱ ἀνώνυμοι λαϊκοὶ ποιηταί, τὴν λαϊκὴν τοῦτ' ἔστι ποιητικὴν τεχνοτροπίαν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ τὰ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα κινοῦν τὴν ψυχὴν τῶν λαϊκῶν τούτων ποιητῶν, δὲν εἶνε διάφορα εἰς ἕκαστον, ἀλλὰ κοινὰ καὶ πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς τὰ τοῦ πολλοῦ λαοῦ, εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦ ὁποῖου εὐρίσκονται, διὰ τοῦτο καὶ τὰ δημιουργήματα αὐτῶν ὁμοιάζουν τόσον ἀναμεταξύ των, ὥς προϊόντα μιᾶς τέχνης καὶ μιᾶς ψυχῆς, ἐκπροσωποῦντα τὸν ἐνιαῖον χαρακτῆρα ἐνὸς λαοῦ.

β. Ἑλληνικὰ δημῶδη ᾠσματα καὶ διαίρεσις αὐτῶν.

Εἰς τὸν σημερινὸν ἑλληνικὸν λαὸν τὸ γενικὸν ὄνομα, ὑπὸ τὸ ὁποῖον περιλαμβάνονται ἀδιακρίτως πάντα τὰ ᾠσματα, εἶναι ἡ λέξις *τραγούδι*. Ἐντὸς τοῦ κύκλου τῶν τραγουδιῶν διακρίνει βέβαια ὁ λαὸς ἀρκετὰς κατηγορίας, εἰς τὰς ὁποίας καὶ ἰδιαίτερα ὀνόματα δίδει, ὥς *κλέφτικα*, *μοιρολόγια*, *νανουρίσματα*, *κάλαντα* καὶ ἄλλα. Συστηματικὴν ὅμως διαίρεσιν, ἀνταποκρινομένην εἰς τὰ γενεσιουργὰ ἐλατήρια καὶ τὴν φύσιν τῶν ᾠμάτων, παρὰ τῷ λαῷ δὲν δυνάμεθα νὰ εὑρωμεν. Ἡ μόνη συστηματικὴ κάπως διαίρεσις, τὴν ὁποίαν γνωρίζει, καὶ τοῦτο εἰς τινὰς μόνον τόπους, ὁ λαός, εἶναι ἡ ἀναλόγως τῆς περιστάσεως, κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ ᾠσματα ᾄδονται, διαίρεσις, σπουδαία μὲν βεβαίως διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν ᾠμάτων, ἀλλ' ἐντελῶς ἐξωτερικὴ, οὐδεμίαν ἔχουσα σχέσιν πρὸς τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν φύσιν τοῦ ᾠματος. Οὕτως εἰς μερικὰ μέρη τὰ ᾠσματα διακρίνονται εἰς *τραγούδια τῆς τάβλας*, *τσομπάνικα* ἢ *κλέφτικα*, *τοῦ χοροῦ*, *τοῦ δρόμου*, ἢ εἰς ἄλλα, *τῆς τάβλας*, *τῇ ξεφάντωσῃ*, *τῇ σιράτας* κτλ. (!).

(!) Βλ. Λαογρ. Α' 139 κέ.

Σπουδαιότερα εἶναι ἡ διαιρέσεις, τὴν ὁποίαν μᾶς ἀφήνει νὰ ὑπονοήσωμεν ἡ ὑπὸ τῆς ἀθηναϊκῆς παραδόσεως διὰ τὰ διηγηματικά ἁσματα περισωθεῖσα ὀνομασία *παραλογή*, ἡ ὁποία καὶ εἰς παλαιότερα κυπριακά διηγηματικά ἁσματα εὐρίσκεται ὑπὸ τὸν τίτλον *περιλογή* ⁽¹⁾. Ἡ ὀνομασία αὕτη μᾶς βεβαιώνει ὅτι, ἂν ὅχι μέχρι σήμερον, τοῦλάχιστον εἰς παλαιότερους χρόνους ὁ λαὸς διέκρινεν ἀπὸ τῶν κυρίως ἁσμάτων τὰ διηγηματικά, τοῦθ' ὅπερ ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν θεμελιώδη ἀκριβῶς διάκρισιν τῶν ἁσμάτων, τὴν ὁποίαν ἐκάμαμεν ἀνωτέρω, εἰς *κυρίως ἁσματα* καὶ *διηγηματικά*. Πλέον τούτου καὶ τῶν ὀνομάτων τινῶν κατηγοριῶν, περὶ τῶν ὁποίων ἀνωτέρω εἵπομεν, οὐδὲν ἄλλο ἐκ τοῦ λαοῦ ἐφόδιον ἔχομεν, εἴμεθα δὲ ὑποχρεωμένοι, ἔχοντες βέβαια ὑπ' ὄψιν πάντοτε τὰ ἐκ τοῦ λαοῦ δεδομένα στοιχεῖα, νὰ προχωρήσωμεν μόνοι εἰς τὴν κατανομὴν τῶν ἁσμάτων εἰς κατηγορίας, ἀκολουθοῦντες τὴν φύσιν καὶ τὴν ἀρχὴν αὐτῶν, ὥς καὶ τὸ περιεχόμενον. Τοῦτο ἐγένετο ἤδη κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τοῦ Ν. Πολίτου, ὁ ὁποῖος εἰς τὰς *Ἐκλογάς* του εἰσήγαγεν ἀντὶ τῶν κυκλοφορουσῶν ποικίλων ἀστηρίκτων διαιρέσεων τὴν μόνην ἐπιστημονικὴν. Τὴν διαιρέσιν ταύτην θέλομεν ἀκολουθήσει, συμπληροῦντες ἢ τροποποιοῦντες αὐτήν, ὅπου ἡθέλομεν νομίσει τοῦτο ἀναγκαῖον.

Καὶ πρῶτον καὶ τὰ ἑλληνικά δημοτικά τραγούδια δύναται νὰ χωρισθοῦν εἰς τὰς δύο μεγάλας ἐκείνας κατηγορίας, τὰς ὁποίας εὐρίσκομεν εἰς τὰ ἁσματα τῶν περισσοτέρων προηγμένων λαῶν, εἰς τὰ *κυρίως* δηλ. *ἁσματα* καὶ τὰ *διηγηματικά*, διὰ τὰ ὁποῖα, ὥς εἵπομεν, ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἔχει τὸ ὄνομα *παραλογή*.

Α') Κυρίως ἁσματα.

α') Ἑργατικά.

Ἐκ τῶν κυρίως ἁσμάτων ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα πλησιάζουν περισσότερον εἰς τὸν πρωτόγονον ἐπιφωνηματικὸν καὶ ρυθ-

(1) Περί τούτων βλ. Σ. Π. Κυριακίδου, Αἱ γυναῖκες εἰς τὴν λαογραφίαν σ. 88 κέ.

μικὸν χαρακτηῖρα τοῦ ἄσματος, εἶναι τὰ ἐργατικά, ἐκεῖνα δηλαδή τὰ ὁποῖα, συνοδεύοντα τὴν ἔρρυθμον κυρίως ἐργασίαν ὡς φυσικαὶ ἐκδηλώσεις τῆς ἐντάσεως τῶν δυνάμεων καὶ τῆς ὥς ἐκ τούτου ὑπερδιεγέρσεως τοῦ συναισθήματος, ἀνακουφίζουν τὸν ἐργαζόμενον, ἐντείνουν τὸν ρυθμὸν καὶ συγχρονίζουν τὰς κινήσεις τῶν ἀπὸ κοινοῦ ἐργαζομένων, ὅπως γίνεται εἰς τὴν κωπηλασίαν, τὴν ἀπὸ κοινοῦ προσπάθειαν πολλῶν ἐργατῶν πρὸς ἄρσιν ἢ ἔλξιν βαρῶν κττ.

Τοιαῦτα ἄσματα εἰς τοὺς ἀγρίους λαοὺς εἶναι πλεῖστα καὶ συνοδεύουν κάθε ἐργασίαν. Εἶναι δὲ τόσον στενὴ ἡ σχέσις αὐτῶν πρὸς τὴν ἐργασίαν, ὥστε κατήντησε νὰ πιστευθῇ ὅτι ἄνευ αὐτῶν εἶναι ἀδύνατον νὰ προχωρήσῃ αὕτη ἀπροσκόπτως, ἀπεδόθη δηλαδή εἰς αὐτὰ μαγικὴ δύναμις, κατήντησαν ἐπωδαί. Τοιαύτην μορφήν ἐπωδῆς ἔχει τὸ ἑξῆς ἐκ Μάνης ἁσματίον, διὰ τοῦ ὁποίου αἱ γυναῖκες συνοδεύουν τὸ ἄναμμα τῆς φωτιᾶς:

*Ἄναψε, φωτίτσα μου,
νὰ ψήσουν κοτταρίτσα μου,
νὰ φάῃς κ' ἐσὺ, νὰ φάω κ' ἐγώ,
νὰ φάῃ καὶ ὁ φίλος πού ῥχεται
μὲ τὸ καρβέλι 'ς τὸ κεφάλι
μὲ τὸ ροῖ τὸ λάδι.*

Εἰς τοὺς ἀρχαίους εἶναι ἐπίσης γνωστὰ καὶ συνήθη, μᾶς περιεσώθησαν δὲ καὶ μερικὰ δείγματα. Εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους τὴν συχνότητα τῶν ἁσμάτων τούτων μᾶς δεικνύει τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἄρειος πρὸς διάδοσιν τῆς διδασκαλίας του ἐποίησε τοιαῦτα ἄσματα, ἀναφερόμενα εἰς τὰ δόγματά του, ὀλίγον δ' ὑστερώτερον ὁ Χρυσόστομος ἀρκετὰ εἶδη τοιούτων ἀναφέρει, συμβουλεύων μάλιστα νὰ ἀντικατασταθοῦν ταῦτα διὰ ψαλμῶν. Εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἐπίσης συχνότατα μνημονεύονται τοῦλάχιστον τὰ *ναυτικά*. Καὶ σήμερον εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν τὰ ἄσματα ταῦτα, μολονότι κάπως περιορισμένα, καθὼς καὶ ἐν γένει εἰς τοὺς προηγμένους λαοὺς, δὲν εἶναι ἄγνωστα.

Κυρίως ἐργατικά ἄσματα, συντονιζόμενα μὲ τὸν ρυθμὸν τῆς ἐργασίας, πλὴν τῶν πρωτογόνων ἐπιφθεγμάτων, περὶ τῶν

ὁποίων θὰ ὁμιλήσωμεν εἰς τὸ κατωτέρω σχετικὸν κεφάλαιον, ἔχομεν σήμερον εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν σχεδὸν μόνον τὰ κωπηλατικά, διὰ τῶν ὁποίων οἱ κωπηλάται κανονίζουν τὸν ρυθμὸν τῆς κωπηλασίας. Τοιαῦτα π. γ. εἶναι τὰ ἐξῆς ἐκ Καρπάθου,

Ἔϊ!!

Ὅλοι, ὄλοι,
τώρα ὄλοι,
πάλι ὄλοι,
κι ὁ Θεὸς
βοηθὸς
καὶ σκεπὸς
κ' ἢ βάρκα μπρός.

Σάρτα, σάρτα,
νὰ σαροτάρη
σὰν λιοντάρι
καὶ καλὸ
παλληκάρι.

Ἔϊ!!

νὰ κουπές

σὰ βροντές,
χαμοβροντές,
κι ὥσὰν ἀστραπές.

Ν' ἀναιφάνομε,
νὰ προυάλομε
μὲ θυμὸ
καὶ μὲ σκοπὸ.

Γειά τω, γειά τω,
καὶ χαρά τω
καὶ καλὴ κό ||
ρη κονιά τω,
νὰ ξεπλύνῃ
τ' ἄρματα τω.

Πλὴν τούτων ἔχομεν τὰ μυλικά, διὰ τῶν ὁποίων αἱ γυναῖκες συνοδεύουν τὸ ἄλεσμα διὰ τοῦ χειρομύλου. Τοιαῦτα ὑπάρχουν βέβαια καὶ εἰδικά, τῶν ὁποίων μάλιστα ἡ ἀρχὴ ὑπενθυμίζει τὸ ἀρχαῖον μυλικὸν ἄσμα,

Ἄλει, μύλα, ἄλει
καὶ γὰρ Πίττακος ἀλεῖ
μεγάλας Μυτιλάνας βασιλεύων.

οἶον,

Ἄλεθε, μύλο μου, ἄλεθε,
βγάλε τ' ἀλεύρια σου φιλά,
τὰ πύτουρά σου τραγανά,
νὰ τρῶσι οἱ χωροφύλατσοι
κι ὁ νομοτάρχης τὸ στουλλί,
πού κάθεται ἔς τὴν ἀγκωνή (').

ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅμως εἰς τὸν χειρόμυλον, ὅπως καὶ εἰς κάθε εἶδους ἐργασίαν, ἄδονται σήμερον ποικίλα καὶ διάφορα

(') Πολίτον, Ἐκλογαὶ σ. 239 ἀρ. 234.

ἄσματα καὶ μάλιστα τὰ νεώτερα (¹). Ἐπίσης ἔχομεν εἰδικά τινα ἄσματα τοῦ σκαλίσματος (δεσκαφισκιάτικα Χίος), θεωριστικά (τοῦ θέρου, θεωριστικά Χίος), τοῦ τρύγου, τῆς περισυλλογῆς τῆς μαστίχης (σοινιάτικος ἢ σοπιθεριάτικος (σκοπὸς) Χίος), τῆς περισυλλογῆς τῆς σταφίδος, ὑφαντικά, τοῦ καμινιοῦ, τοῦ μαγκάνου, τοῦ δρόμου (τῆς σιράτας), ἴσως δὲ καὶ ἄλλα. Δὲν μᾶς κατέστησαν ὅμως οἱ συλλογεῖς γνωστὸν κατὰ πόσον ταῦτα συνδυναζονται καὶ πρὸς ρυθμὸν τινα τῆς ἐργασίας ἢ ἀπλῶς χωρὶς τοιοῦτον συνδυασμὸν χρησιμεύουν μόνον πρὸς ἀνακούφισιν τῶν ἐργαζομένων. Ἐκ τούτων πολλὰ ἔχουν σχέσιν ἄμεσον πρὸς τὴν τελουμένην ἐργασίαν, πολλὰ ὅμως χαλαρὰν ἢ καὶ οὐδεμίαν.

Τὴν βαθμιαίαν ὅμως ὑποχώρησιν τῶν ἀσμάτων τούτων δεικνύει καὶ τὸ γεγονός, ὅτι πολλὰ ἐξ αὐτῶν δὲν ἄδονται πλέον ὑπὸ τῶν μεγάλων, ἀλλὰ μόνον ὑπὸ τῶν παιδιῶν. Οὕτως εἰς τὴν Νίσυρον κατὰ τὸ ἀλώνισμα, ὅταν τὰ παιδιά ὀδηγοῦν τὰ βόδια γύρο-γύρο ἔς τὸ ὀλοστρόγγυλο πλακόστρωτο ἀλῶνι, τραγουδοῦν,

*Ἄϊρα τὸν γύρο γύρο
νὰ βρῶ βεῖζα νὰ τὸν δείρω.
Ἄϊρα, ἄϊρα.*

*Ὁ Ἀπρίλης ὁ τεμπέλης
ποῦ δὲν θέλει νὰ ἀλωνεῖ,
μόνον θέλει νὰ γραεῖ,
καὶ τίς μνῆς νὰ μαεῖ (²).
Ἐλα βρέ, ἔλα βρέ, ἔλα βρέ.*

*Ἐλα, γιὰ τῶν καὶ χαρά τῶν
κι ὅλα τ' ἄχρεα δικά τῶν
κι ὁ Χριστὸς ἔς τὰ γόνατά τῶν
καὶ ἡ Παναγιά κοντά τῶν.
Ἄϊρα, ἄϊρα, ἄϊρα.*

Πολλὰ δὲ κατήντησαν ἐντελῶς παιδιαί, περὶ τῶν ὁποίων θὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω.

(¹) Βλ. Σ. Κυριακίδου, Αἱ γυναῖκες εἰς τὴν λαογραφίαν σ. 66 κέ.

(²) Μαζεῖτη.

β') Συναφή πρὸς ἑορτὰς καὶ ἔθιμα.

Μετὰ τὰ ἐργατικά σπουδαῖα διὰ τὴν ἀρχαιότητα εἶναι διάφορα ἄσματα, συνδεόμενα πρὸς ἑορτὰς καὶ ἔθιμα, ἄλλα μὲν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος εἰς ἡμᾶς κληροδοτηθέντα καὶ ἄλλα κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τούτων εἰς χριστιανικοὺς χρόνους καθιερωθέντα. Ἐννοεῖται ὅτι ἐκ τῶν ἁσμάτων τούτων σπουδαιότερα καὶ ἀρχαιότερα εἶναι τὰ συνοδεύοντα ἔθιμα προχριστιανικά, διότι ταῦτα πραγματικῶς, ὅπως καὶ τὰ ἔθιμα, φαίνονται ὑπολείμματα τῆς ἀρχαιότητος, καθὼς τοῦλάχιστον μᾶς διδάσκει ἀπλῇ παραβολῇ τῶν σημερινῶν πρὸς τὰ ἐλάχιστα ἐκ τῆς ἀρχαιότητος περιληφθέντα. Τὰ πλεῖστα τῶν ἁσμάτων τούτων εἶναι κυρίως ἄσματα ἀγυρικά, ἄσματα ἀγερομοῦ, ἠδόμενα εἰς ὠρισμένας ἑορτὰς ἀπὸ θύρας εἰς θύραν ὑπὸ νέων ἢ παιδων, ἀπαιτούντων διὰ τοῦτο φιλοδωρήματα εἴτε εἰς χρῆμα εἴτε εἰς τρογᾶλια.

Τοιαῦτα ἄσματα χριστιανικοῦ περιεχομένου καὶ εἰς χριστιανικὰς ἑορτὰς ἠδόμενα εἶναι κυρίως τὰ κάλανδα τῶν Χριστουγέννων, ἔπειτα τὰ ἄσματα τῆς Πρώτης τοῦ ἔτους, τῶν Φώτων, τοῦ Λαζάρου καὶ τῶν Βαίων, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, τῆς Μεγάλης Πέμπτης, τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς καὶ τοῦ Μεγάλου Σαββάτου, τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου, τῶν δώδεκα Ἀποστόλων καὶ εἴ τινα ἄλλα. Τὰ ἄσματα ταῦτα συνήθως περιορίζονται εἰς σχετικὰ τινα περὶ τὴν ἑορτὴν ἢ τὸν ἅγιον, ἐνίοτε εἶναι ἀπλᾶ εὐχαὶ εὐκαρπίας ἐπὶ τῇ ἑορτῇ ἢ πρὸς τὸν ἅγιον. Ἀμέσως ὅμως καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀκολουθοῦνται ὑπὸ ἁσμάτων *εὐχετικῶν*, διὰ τῶν ὁποίων οἱ ἀγείροντες ἐπιδαιφλεύουν ἀφθόνους ἐπαίνους καὶ εὐχὰς εἰς τὸν οἰκοδεσπότην, τὴν οἰκοδέσποιαν καὶ τὰ τέκνα, καταλήγουν δ' εἰς *αἰτητικά*, διὰ τῶν ὁποίων ζητοῦν τὸ εἰθισμένον φιλοδώρημα εἴτε εἰς χρῆμα εἴτε εἰς εἶδος. Ἐὰν τὸ φιλοδώρημα δὲν δοθῇ ἢ δὲν εἶναι ἀνάλογον τῶν προσδοκιῶν τῶν αἰτούντων, ἀκολουθοῦν ἀμέσως στίχοι καὶ κατάραι σκωπτικά. Εἶναι δὲ ἄξιον πρὸς τούτοις σημειώσεως ὅτι οἱ ἀγείροντες ἐκ παραδόσεως κρατοῦν εἰς τὰς χεῖρας τῶν πλοιάρια ἢ φανούς ἢ κλά-

δους ἢ ράβδους κεκοσμημένας ἢ κώδωνας ἢ καὶ διάφορα ὁμοιώματα, τὰ ὅποια βεβαίως ἔχουν ἀρχαίαν καταγωγὴν καὶ πρέπει νὰ ἐξετάζωνται καὶ νὰ περιγράφονται. Ἐνίοτε τὰ ἄσματα τῶν συνοδεύουν καὶ διὰ σχημάτων ἢ μιμικῶν πράξεων, ἐπίσης ἀξίων παρατηρήσεως καὶ σημειώσεως. Εἰς τὴν Κύπρον π. χ. τὰ ἄσματα τοῦ Λαζάρου συνοδεύει ὁλόκληρος μιμικὴ ἀναπαράστασις τῆς νεκραναστάσεως αὐτοῦ.

Ὑπολείμματα δ' ἀγυρτικά ἀρχαῖα, συνοδεύοντα προχριστιανικὰς ἐορτὰς καὶ ἔθιμα, ἔχομεν πρωτίστως τὰ χελιδονίσματα. Τὰ χαριέστατα ταῦτα ἄσματα ἄδουν οἱ παῖδες καὶ κυρίως οἱ μικροὶ μαθηταὶ τὴν 1^{ην} Μαρτίου ἀπὸ θύρας εἰς θύραν, κρατοῦντες εἰς χεῖρας ὁμοίωμα χελιδόνος. Εἶναι δὲ ἀξιοσημείωτα διὰ τὴν ὁμοιότητα πρὸς τὸ ἐκ τῆς ἀρχαιότητος περιλειφθέν, ὅχι μόνον κατὰ τὴν ἐν γένει ἔννοιαν, ἀλλ' εἰς τινὰ μέρη καὶ κατὰ τὴν λέξιν. Ὁ ἀναγνώστης ἂς παραβάλλῃ τὰ κατωτέρω.

Νεότερον ἐκ Θεσσαλίας
(Passow, CCCVII^a)

Ἦρθε, ἦρθε χελιδόνα,
ἦρθε κι ἄλλη μελιτδόνα,
κάθισε καὶ λάλησε
καὶ γλυκὰ κελάδησε.

- 5 «Μάρτη, μάρτη μου καλέ,
καὶ φλεβάρη φοβερέ,
κι ἂν φλεγίσης κι ἂν τοικνίσης,
καλοκαίρι θὰ μυρίσης.
Κι ἂν χιονίσης κι ἂν κακίσης,
10 πάλιν ἀνοιξιν θ' ἀνθίσης.
Θάλασσαν ἐπέρασα,
τὴν στεριὰν δὲν ξέχασα,
κύματα κι ἂν ἔσχισα
ἐσπείρα, κόνόμησα.

- 15 Ἐφυγα κι ἀφῆκα σῦκα
καὶ σταυρόν καὶ θημωνίτσα,
κ' ἦρθα τόρρα κ' ἦθρα φῦτρα,
κ' ἦθρα χόρτα, σπάρτα, βλίτρα,
βλίτρα, βλίτρα, φῦτρα, φῦτρα.»

- 20 Σὺ καλὴ νοικοκυρὰ
ἔμπα 'ς τὸ κελλάρι σου,

Ἀρχαῖον

(Ἀθήναιος, Η 60).

Ἦλθ' ἦλθε χελιδὼν
καλὰς ὥρας ἄγουσα
καλοὺς ἐνιαυτοὺς,
ἐπὶ γαστέρι λευκά,
ἐπὶ νῶτα μέλαινα.

Παλάθαν σὺ προκύκλει
ἐκ πίονος οἴκου,

- φῆρ' αὐγὰ περδικωτὰ
καὶ πουλιά σαρακοσιὰ,
25 φέρε καὶ μιὰν ὀρνιθίτσα.
"Ὡρσιεν ὁ δάσκαλος
καὶ ὁ θιὸς πὺν τὰ δωκε
ν' ἀγοράσσουμε ὀχτώ,
νὰ πουλοῦμε τριάντα,
30 διάφορα μεγάλα πάντα
καὶ 'ς τὸ σπίτι καὶ 'ς τὴ χώρα.
Μέσα δῶ πὺν ῥθαμε τώρα,
μέσα γριά, μέσα χαρά,
35 'ς τὸν ἀφέντη, 'ς τὴν κυρά,
'ς τὰ παιδιά καὶ 'ς τοὺς γονεῖς,
'ς ὅλους τοὺς τοὺς συγγενεῖς.
Μέσα Μάρτης, ἔξω ψύλλοι,
ἔξ' ὀχτροί, σὰς τρών οἱ σκύλλοι.
40 Μέσα φίλοι, μέσα φτήνια
καὶ χαρές, χοροί, παιγνίδια
καὶ φέτος καὶ τοῦ χρόνου
καὶ τοῦ χρόνου κι ἄλλα χίλια.

οἶνον τε δέπαστρον,
τυρῶν τε κάνιστρον.
καὶ πυρῶν ἅ χελιδὼν
καὶ λεκιθίταν
οὐκ ἀπωθεῖται. Πότερ' ἀπίοιμες ἢ λαβώμεθα;
εἰ μὲν τι δώσεις· εἰ δὲ μὴ, οὐκ ἔασοιμες.
"Ἡ τὰν θύραν φέροιμες ἢ θύπερθρον,
ἢ τὰν γυναικα τὰν ἔσω καθημέταν·
μικρὰ μὲν ἔστι, ῥηδίως τὴν οἶσοιμες.
"Ἀν δὴ φέρῃς τι, μέγα δὴ τι φέροις.
"Ἀνοιγ' ἀνοιγε τὰν θύραν χελιδόνι.
Οὐ γὰρ γέροντές ἐομεν, ἀλλὰ παιδιά.

Μετὰ τὰ χελιδονίσματα ἀγυρτικὰ ἄσματα ἔχομεν καὶ τὰ
κατὰ τὴν 1^{ην} τοῦ Μαΐου ἡδόμενα, τοῦ Μάη.

Ἐμπῆκ' ὁ Μάης, ἐμπῆκ' ὁ Μάης, ἐμπῆκ' ὁ Μάης ὁ μήνας,
ὁ Μάης μὲ τὰ τριαντάφυλλα κι Ἀπρίλης μὲ τὰ ρόδα.
Ἀπρίλ', Ἀπρίλ', ἀφῶρετε, Μάη μου κανακάρη,
ὅλον τὸν κόσμον γέμισες 'ς τ' ἄνθη καὶ 'ς τὰ λουλούδια
κ.τ.λ. (Passow, CCCX).

Δυστυχῶς ἐδῶ δὲν ἔχομεν ἀρχαῖα διὰ νὰ παραβάλωμεν,
πάντως ὅμως καὶ τὸ ἄσμα, ὅπως καὶ τὸ ἔθιμον, εἶναι ὑπό-
λειμμα προχριστιανικῶν χρόνων.

Τοιαῦτα, ἀγυρτικὰ δηλαδὴ ἄσματα, εἶναι καὶ τὰ ἁσμαί-
τια τῆς περπερούνας, τὰ ὁποῖα συνοδεύουν τὸ χαριέστατον,
ἅμα δὲ καὶ πανάρχαιον ὁμώνυμον ἔθιμον τῆς διὰ κατακλυ-
σμῶν προκλήσεως βροχῆς. Ἐν καιρῷ δηλαδὴ ἀνομβρίας, ἐνια-
χοῦ δὲ καὶ εἰς τακτὴν ἡμέραν τοῦ Μαΐου, συνάζονται ὅλα
τὰ παιδιά τοῦ χωρίου, ἐκλέγουν μεταξύ των ἓν ὀκτὼ ἕως
δέκα ἑτῶν, συνήθως πτωχόν, τὸ στολίζουν μὲ χλόην καὶ μὲ
ἄνθη, περιέρχονται δ' ἀκολούθως ὁλόκληρον τὸ χωρίον ἄδοντα

ἀπὸ θύρας εἰς θύραν. Ἐξέρχεται δὲ τότε ἡ οἰκοδέσποινα, χύνει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ παιδίου ὕδωρ καὶ δίδει μικρὸν νόμισμα. Τὸ ἄδόμενον ἄσμα ἔχει κατὰ τινὰ ἐκ Θεσσαλίας παραλλαγὴν ὡς ἑξῆς:

- Περπεριά δροσολογιά
 δρόσισε τῇ γειτονιά.
 Καὶ 'ς τοὺς δρόμους περπατεῖ
 τὸν θεὸν παρακαλεῖ.
- 5 «Θιέ μου, βρέξε μιὰ βροχή,
 μιὰ βροχίτσα σιγαλή,
 νὰ καρπίσουν τὰ χωράφια
 καὶ ν' ἀνθίσουν τ' ἀμπελάκια,
 τὰ σπαρτά μας νὰ ψωμίσουν
- 10 καὶ τὸν κόσμον νὰ πλουτίσουν,
 τὰ σιτάρια, τὰ κριθάρια,
 καλαμπόκια καὶ μπαμπάκια,
 βρίζες, ὀνύζια, σταφυλάκια.»
 Εἰς τοὺς κήπους μας χαρὲς
- 15 κ' οἱ βροχὲς μας δροσορεῖς.
 Μπάρες, μπάρες τὸ νερὸ
 καὶ τὸ γέννημα σωρὸ,
 κάθε στάχνι καὶ κοιλό,
 κάθε κούρβουλο φορτιό.
- 20 Ἐξω ξέρα καὶ πτωχειά,
 μέσα δρόσος καὶ βλογιά.
 (Passow, CCCXI).

Πλὴν ὅμως τῶν ἀγρυπτικῶν τούτων ἁσμάτων ἔχομεν καὶ ἄλλα ἄσματα, συνδεόμενα πρὸς ὠρισμένας ἑορτὰς καὶ ἔθιμα, ποικίλου εἴδους καὶ περιεχομένου. Τοιαῦτα εἶναι π. χ. τὰ ἀποκριάτικα, τὰ ἰδόμενα κυρίως κατὰ τοὺς χοροὺς τῶν ἀπόκρεω σατυρικοῦ χαρακτῆρος κατὰ τὸ πλεῖστον, τινὰ δέ, ἴσως τὰ μεταξὺ ἀνδρῶν μόνον ἰδόμενα, καὶ βωμολοχικώτατα. Εἰς ταῦτα ὑπάγονται καὶ διάφοροι παρωδίαί ἐκκλησιαστικῶν ἁσμάτων, ἐπίσης αἰσχρολόγοι καὶ βωμολοχικαί. Κατὰ τὴν Καθαρὰν Δευτέραν ὡσαύτως ἰδόνται, ὡς ἐπιτραπέζια, ἁσμάτιά τινα, διὰ τῶν ὁποίων χαιρετίζεται ἡ ἀρξαμένη Τεσσαρακοστή, οἷον τὸ ἐν Κεφαλληνία ἰδόμενον:

Ἐβγῆκ' ἡ πράσα 'ς τὸ βουνὸ κ' ἐκούνιε τὴν ὁρά της,
 καλῶς ἦρθ' ἡ σαρακοστή μὲ τὰ λαχανικά της
 καὶ μὲ τὰς πρασινάδες της καὶ μὲ τὰ γυαλικά της.

Ἔπειτα τὰ τραγούδια τοῦ Πάσχα, τοῦ χοροῦ, καθὼς καὶ τῆς κούνιας, τὰ ὁποῖα συνδέονται πρὸς τὸ πανάρχαιον ἔθιμον τῆς αἰώρας, ἄδονται δὲ ὑπὸ κορασίδων. Ἀμφότερα ταῦτα τὰ εἶδη, πλὴν ὀλίγων τυπικῶν, σχετιζομένων πρὸς τὴν ἐορτὴν, εἶναι συνήθως ποικιλωτάτου περιεχομένου, τὰ δὲ τῆς κούνιας δίστιχα καὶ πολλάκις αὐτοσχέδια.

Τέλος τὰ μαντικά δίστιχα τοῦ κλήδονα, διὰ τῶν ὁποίων τὰ κορίτσια βλέπουν τὸ ριζικὸν τους κατὰ τὴν ἐορτὴν τοῦ ἁγ. Ἰωάννου, τὴν 24^{ην} Ἰουνίου.

Παρὰ τὰ ἔσματα ὁμῶς ταῦτα καὶ τὰ ἔθιμα, τὰ ὁποῖα ὅπωςδὴποτε συνεδέθησαν πρὸς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν, ὑπάρχουν καὶ ἔσματα, συνδεόμενα πρὸς ὑπολείμματα παλαιῶν λατρευτικῶν ἐθίμων, παραμεινάντων ἐκτὸς τοῦ κύκλου τοῦ χριστιανικοῦ. Τοιαῦτα π. χ. εἶναι τὰ ἔσματα τοῦ Λειδινοῦ (=δειλινοῦ) ἐν Αἰγίνῃ, τὰ ὁποῖα συνοδεύουν τὸ κατὰ τὴν 14^{ην} Σεπτεμβρίου τελούμενον ἔθιμον τῆς προθέσεως, ἐκφορᾶς καὶ ταφῆς ἐν ὁμοιώματι τοῦ λειδινοῦ, ἥτοι τοῦ κατὰ τὴν δαίτην γεύματος, τὸ ὁποῖον πραγματικῶς μετὰ τὴν ἡμερομηνίαν ταύτην παύει. Φέρουν τὸν τύπον μοιρολογίου καὶ ἄδονται ὑπὸ γυναικῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι καὶ αἱ τελοῦσαι τὸ ἔθιμον.

Λειδινέ μου, Λειδινέ μου
τσαὶ κλησαρῶμένε μου,
ὅπου σὲ κλησαρῶναε μὲ τῇ ψιλῇ κλησάρα
τσαὶ ὅπου σὲ περνούσανε ἀφ' τὴν ἀγιά Βαρβάρα.
Λειδινέ μου, Λειδινέ μου.

Φεύγεις, πάεις, Λειδινέ μου,
τὸ' ἐμᾶς ἀφήνεις κρῦους,
πειρασμένους, διψασμένους
τὸ' ὄχι λίγο μαραμένους.
Λειδινέ μου, Λειδινέ μου.

Πάλι θά ρθῃς, Λειδινέ μου,
μὲ τοῦ Μάρτη τις δροσές,
μὲ τ' Ἀπρίλη τὰ λουλούδια
τσαὶ τοῦ Μᾶη τις δονλιές.
Λειδινέ μου, Λειδινέ μου.

Ἡρόθ' ἡ ὥρα νὰ μᾶς φύγῃς,
 πάαινε εἰς τὸ καλὸ,
 τοαὶ μὲ τὸ καλὸ νὰ ἔρθῃς
 το' ὅλους νὰ μᾶς βοῇς γερούς.
 Λειδινέ μου, Λειδινέ μου
 τοαὶ κλησαρωμένε μου.

Τοιαῦτα ἐπίσης εἶναι καὶ τὰ ἐν Ἡλείῳ ἔσματα τοῦ Ζαφείρη, τὰ συνοδεύοντα τὸ ὁμώνυμον ἔθιμον, διὰ τοῦ ὁποίου ἀναπαριστᾶται, ὡς κατὰ τὰ ἀρχαῖα Ἀδώνια, ὁ θάνατος καὶ ἡ κατὰ τὸ ἔαρ ἀνάστασις τῆς φύσεως. Κατὰ τὸ ἔθιμον τοῦτο, αἱ γυναῖκες καὶ ἰδία αἱ παρθένοι ἐξέρχονται εἰς τοὺς ἀγρούς, ἐκεῖ δὲ παίζουσι τὸν Ζαφείρη. Μία δηλαδὴ παρθένος κατακλίνεται ἐπὶ τῆς χλόης ὡς νεκρά, αἱ δὲ λοιπαὶ στολίζουν αὐτὴν δι' ἀνθέων (τὴν φκιάνουσι Ζαφείρη). Ἀκολουθῶς καθήμεναι πέριξ τὴν μοιρολογοῦν (κάνουν τὸ γκομμὸ καὶ τὸ θρηῖνο), ἄδουσιν τὸ ἀκόλουθον ἢ παρόμοια μοιρολόγια·

Γιὰ ἰδέστε νιὸν ποὺ ξάπλωσα
 — φεῖδια ποὺ μ' ἔφαγαν —
 — ἰὼ, ἴ! —
 γιὰ ἰδέστε κυπαρίσσι,

δὲ σειέται, δὲ λυῖται
 — κόσμε μ, σοκοῶστε με, —
 — ἰὼ, ἴ! —
 δὲ οὐρὴν τὴ λεβεντιά του.

Ποιὸς σόκοιτε τίς ρίζες σου
 — ἄχου, ψυχούλα μου —
 — ἰὼ, ἴ! —
 καὶ στέγνωσ' ἡ κορφή σου;

Τὶ μῶκανες, λεβέντη μου,
 — φεῖδια ποὺ μ' ἔφαγαν —
 — ἰὼ, ἴ! —
 τί μῶκανες, ψυχὴ μου!

Μήνα ναι καὶ χινόπωρος
 — ἀλήθεια λέω γώ —
 — ἰὼ, ἴ! —
 μήνα ναι καὶ χειμῶνας;

Τώρα ν ἔρθεν ἡ ἀνοιξί
 — ἄχου, παιδάκι μου —
 — ἰὼ, ἴ! —
 ν ἔρθεν τὸ καλοκαίρι,

παίρνουν κι ἀνθίζουν τὰ κλαδιὰ
—κούσε, παιδάκι μου—
κι οἱ κάμποι λουλουδίζουν,
—ἰὼ, ἰ!—

ἔρθαν πουλιὰ τῆς ἀνοιξίς
—ἄχου μοῦρ μάτια μου—
ἔρθαν τὰ χελιδόνια,
—ἰὼ, ἰ!—

γιά κ' ἡ Μεγάλη Πασκαλιὰ
—φείδια πού μ' ἔφαγαν—
μέ τὸ Χριστὸν ἀνέστη,
—ἰὼ, ἰ!—

πού ντυοῦνται νιοὶ 'ς τὰ κόκκινα
—ἄχου, λεβέντη μου—
γερόντοι 'ς τὰ μουρέλια,
—ἰὼ, ἰ!—

κ' εὖ, μοῦρ λεβέντη μου,
—ἄχου, λεβέντη μου
μέσα 'ς τὴ γῆ τὴ μαύρη,
—ἰὼ, ἰ!—

πού νὰ σεισιτῆς, νὰ λυϊστῆς
—φείδια πού μ' ἔφαγαν—
νὰ οὖρς τὴ λεβεντιά σου;
—ἰὼ, ἰ!—

Ξεσφάλισε τὰ μάτια σου!

Τὰ πλεῖστα τῆς κατηγορίας ταύτης τὰ ᾠσματα, καὶ μάλιστα ὅσα πρὸς πανάρχαια ἔθιμα συνδέονται καὶ τῶν ὁποίων δυστυχῶς πολὺ ὀλίγα δείγματα ἔχομεν ἀποτεθησανρισμένα, ἡμέρᾳ τῇ ἡμέρᾳ λησιμονοῦνται καὶ χάνονται, ἐπεὶ δὴ λησιμονοῦνται καὶ τὰ ἔθιμα. Ὅπου δὲ διατηροῦνται ἔχουν περιέλθει εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν δικαιοδοσίαν τῶν γυναικῶν καὶ ἰδίᾳ τῶν παιδιῶν· εἶναι πλέον κατὰ τὸ πλεῖστον παιδικά.

γ') Παιδικά.

Σπουδαιότατα καὶ ἄξια πολλῆς προσοχῆς καὶ μελέτης ὑπὸ πολλὰς καὶ διαφόρους ἀπόψεις εἶναι καὶ τὰ παιδικὰ ᾠσματα, τὰ ὑπὸ τῶν παιδιῶν δηλαδὴ ἢ πρὸς παιδιὰ ὑπὸ τῶν μεγάλων χάριν παιδιᾶς ᾄδόμενα ἢ μᾶλλον ἐρρῦθμος ἀπαγγελλό-

μενα. Τὰ χαριέστατα πολλάκις ταῦτα, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ λίαν ἀξιοπερίεργα ἡσμάτια εἶναι στενώτατα συνδεδεμένα πρὸς τὰς παιδιάς τῶν παιδίων ἢ μᾶλλον αὐτὰ ταῦτα ἀποτελοῦν παιδιάς. Εἰς αὐτὰ ἀνευρίσκει κανεὶς ὁλόκληρον τὴν φιλοπαίγμονα τοῦ παιδίου ψυχὴν, μὲ ὅλας αὐτῆς τὰς ιδιότητας καὶ τὰς διαθέσεις, καὶ τὰς καλὰς καὶ τὰς κακὰς.

Πλὴν ὁμως τούτου ὀλίγη προσεκτικὴ παρατήρησις χρειάζεται διὰ νὰ ἀποκαλύψῃ εἰς αὐτὰ σαφῆ τὰ ἴχνη αἰώνων παροφνημένων, μαρτυροῦντα ἀναμφισβητήτως ὅτι παρ' ὅλας τὰς μεταβολὰς καὶ ἀλλοιώσεις, ὅσας ἀναμφιβόλως τὰ ἡσμάτια ταῦτα θὰ ὑπέστησαν ἐκ τοῦ χρόνου καὶ τῆς προφορικῆς παραδόσεως, παρ' ὅλην τὴν σύγχρονον καὶ χαρίεσσαν καὶ παιδικὴν αὐτῶν ὄψιν, εἶναι γεννήματα χρόνων παλαιῶν, ἔχουν ἡλικίαν γεροντικὴν. Τοῦτο δὲν πρέπει νὰ φανῇ διόλου παράδοξον. Τὸ παιδίον μετὰ τὴν γυναῖκα ἀποτελεῖ ἓνα τῶν συντηρητικωτάτων λαογραφικῶν παραγόντων. Ὁ συντηρητικώτατος δ' αὐτοῦ χαρακτὴρ ἐμφανίζεται σαφέστατα εἰς τὰς παιδιάς, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὴν κυριωτάτην ἐκδήλωσιν τοῦ παιδικοῦ βίου καὶ τῶν ὁποίων μέρος σπουδαιότατον καὶ ἀναπόσπαστον εἶναι καὶ τὰ ἐν λόγῳ ἔσματα. Εἶναι δὲ αἱ παιδικαὶ παιδιαὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπομίμησις τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τῶν μεγάλων, ζωντανῇ εἰκὼν τῶν πράξεων αὐτῶν. Ἀλλ' ὅτι ἅπαξ περιέλθῃ εἰς τὴν παιδικὴν παράδοσιν μαζὶ μὲ τὴν ἰδιαιτέραν χαρακτηριστικὴν παιδικὴν ὄψιν, τὴν ὁποίαν λαμβάνει, ἀποκτᾷ πλέον ξεχωριστὴν ὄντοτητα καὶ ὑπαρξιν καὶ μακροβιότητα καὶ ζῇ χρόνους μακροὺς καὶ ὅταν ἀκόμη τὸ πρωτότυπὸν τοῦ ἔχῃ ἐκλείψει πρὸ πολλοῦ ἐκ τοῦ βίου τῶν μεγάλων. Ὅπλα καὶ ἐργαλεῖα χρόνων παμπалаίων, συνήθειαι βιωτικαὶ καὶ κοινωνικαί, ἔθιμα λατρευτικὰ καὶ ἄλλα, ἔσματα καὶ διηγήσεις καὶ ἄλλα προϊόντα τοῦ λόγου διάφορα, τὰ ὁποῖα ἄλλοτε ἀπετέλουν σοβαρὸν στοιχεῖον τοῦ βίου τῶν μεγάλων, περιελθόντα εἰς τὰ μιμητικὰ παιδία καὶ λαβόντα παρ' αὐτῶν τὸν τύπον τῆς παιδιᾶς ἐπέζησαν μέχρις ἡμῶν ὑπὸ τὴν μορφήν ταύτην. Προσεκτικὸς δὲ παρατηρητὴς εὐκόλως δύναται σήμερον ὑπὸ τὸ παιδικὸν ἔνδυμα τῶν ἐπιβιωμάτων τούτων νὰ

ἀνακαλύψῃ τὰ ἀρχαῖα λείψανα, τὰ ὑπολείμματα τοῦ βίου παρελθουσῶν ἑκατονταετηρίδων.

Τὸν χαρακτηῖρα ἀκριβῶς τοῦτον τῆς παιδιᾶς ἔχουν καὶ τὰ παιδικὰ ἴσματα, εἴτε αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ λέγονται καὶ ἀποτελοῦν παιδιᾶς εἴτε καὶ συνοδεύουν ἄλλας, ἐκ τούτου δ' ἐξηγείται καὶ ἡ ἀξιοσημείωτος αὐτῶν ποικιλία. Διότι πλὴν τῶν καθαρῶς παιδικῶν, τῶν ὑπὸ τῶν παιδίων ἢ χάριν τῶν παιδίων ποιηθέντων ἱσμάτων, ὡς παιδικὰ εὗρισκονται καὶ ποικιλωτάτα ἄλλα ἴσματα ποικίλης ἀρχῆς καὶ προελεύσεως, ἀρχικῶς ὑπὸ τῶν μεγάλων καὶ χάριν τῶν μεγάλων ποιηθέντα, τὰ ὅποια περιῆλθον εἰς τὸ στόμα τῶν παιδίων ὡς παιδιαί, μετέβαλον τὴν ὄψιν των εἰς παιδικὴν καὶ ὑπὸ ταύτην πλεον ἐπέζησαν μέχρις ἡμῶν. Οὕτως ἀνευρίσκομεν, ὡς καὶ ἀνωτέρω παρετηρήσαμεν, μεταξὺ τῶν ἱσμάτων τούτων πολλὰ ἀρχικῶς ἔργατικά. Ἐν Κύπρῳ αἱ γυναῖκες ἄλλοτε, ὅπως εἰς πολλὰ μέρη σήμερον, συνώδευον φαίνεται τὴν ἐργασίαν τοῦ μαγάνου μὲ ἰδιαιτέρον ἱσμάτιον, τὸ ὅποιον ὡς τοιοῦτον μὲν δὲν διεσώθη, ἐπέζησεν ὅμως ὑπὸ τὴν παιδικὴν αὐτοῦ μορφὴν, συνοδεῦον παιδιάν. Εἶναι τὸ ἐξῆς:

*Οὔνον οὔνον τὸ δουλάιν,
νά γυρίῃ τὸ ροδάνιν,
νά τελειώσῃ τὸ τουλούπιν,
νά γεμώσουν τὸ μασούριν,
νά μολτιστῇ τὸ νῆμαν,
νά πάῃ ᾿ς τὸν πρᾶματευτὴν καὶ νά ριπῇ ἡ μερέζα.*

Ἐπίσης δὲ καὶ τὰ ἔγια μόλα, ἔγια λέσα τῶν κωπηλατῶν συχνότατα ἀκούονται σήμερον λεγόμενα ὑπὸ μικρῶν παιδίων, ἐνῶ κινοῦνται κατὰ τὴν ρυθμικὴν κίνησιν τῆς κωπηλασίας.

Μετὰ τὰ ἔργατικά τὰ ἀγυρτικά, τὰ συνδεόμενα καὶ πρὸς τὴν χριστιανικὴν ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ ὑπολείμματα τῆς ἀρχαίας λατρείας, ἥδη ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἔχουν περιέλθει εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῶν παιδίων. Τὰ χελιδονίσματα καὶ τώρα καὶ τότε ὑπὸ παιδίων ἦδοντο. «Οὐ γὰρ γέροντες ἐσμέν ἀλλὰ παιδία», λέγει τὸ ἀρχαῖον χελιδόνισμα.

Εἰς τὴν αὐτὴν τάξιν φαίνεται ὅτι ἀνήκουν καὶ διάφορα ἄλλα παιδικὰ ἱσμάτια λατρευτικῆς πιθανώτατα ἀρχῆς καὶ

σημασίας, διὰ τῶν ὁποίων σήμερον τὰ παιδιά χαιρετίζουν τὴν ἐμφάνισιν διαφόρων πτηνῶν ἢ ζώων, ἐμφάνισιν χαρκτηριστικὴν διὰ τὰς διαφοροὺς τοῦ ἔτους ὥρας. Οὕτως, ὅταν ἴδουν πελαργόν, ὡς ἑξῆς τὸν χαιρετίζουν:

*Λέλεκα χατζῆ μπαμπᾶ,
φῆρε γρόσια καὶ φλονριά
᾿ς τοῦ μπαμπᾶ μου τὴν κεσά.*

Τὴν χελιδόνα ὡς ἑξῆς:

*Δόνι, χελιδόνι,
ἤλθες; καλῶς ἤλθες.
Φκιάσε τὴ φωλιά σου,
κάμε τὰ πουλιά σου.
Φκιάσ' τηγνὲ ᾿ς τὸ σπίτι,
κανένas δὲν τὴν γγίλει.*

Φαίνεται δὲ καθαρὰ ἡ λατρευτικὴ τοιούτων ἁσματίων σημασία εἰς τὸν χαιρετισμὸν τοῦ τέττιγος. Ὅταν ἀκούσουν τὰ παιδιά τὴν φωνὴν τοῦ τέττιγος, ψάλλουν

*Θερίζι - ἄλουνίζι
κι μένα κλίκι κάμιτι,
᾿ς τὴ βρύσι νὰ τοῦ βάνιτι,
νὰ ἔρτον νὰ τοῦ πάρον,
νὰ κάτσον νὰ τοῦ φάον,
νὰ πέσσον νὰ πεθάνον.*

Τὸ ἁσματίον τοῦτο, εἰς τὸ ὁποῖον ἐρμηνεύεται τὸ ἄσμα τοῦ τέττιγος, συνδέεται ἐν Μακεδονίᾳ πρὸς πραγματικὸν ἔθιμον ἀπαρχῆς. Ὁ πρῶτος ἄρτος ἐκ τοῦ νέου σίτου διαμοιράζεται εἰς τὰς βρύσεις ὑπὸ τῶν γυναικῶν εἰς τοὺς διαβαίνοντας ἢ εἰς τοὺς ἐρχομένους νὰ λάβουν ὕδωρ, καλεῖται δὲ *τζιτζιρόκληκο*.

Καθὼς δὲ χαιρετίζουν τὴν ἐπάνοδον τῶν ἀνωτέρω ἀποδημητικῶν πτηνῶν, τῶν τόσον συνδεδεμένων πρὸς τὴν περίοδον τῶν ὥρων, οὕτω δὲν ἀφήνουν ἄνευ χαιρετισμοῦ καὶ τὴν ἀποδημίαν. Διὰ τὰς χελιδόνας λέγουν

*Δόνια, χελιδόνια,
ὦρα σας καλή σας,
κι ὁ θεὸς μαζί σας.
Χάϊστε, φεγγᾶστε,
πάλ' ἐδῶ γυρνᾶτε,
μὴ μᾶς λημονᾶτε.*

(Ἡπειρος).

διὰ τοὺς πελαργούς,

*Αἰέκα, ὦρα καλή,
πάλι νὰ γνωρίσης,
μὴ μᾶς λησμονήσης.
(Ἑπειρος).*

Ὅχι ὀλίγοι τέλος εἶναι καὶ οἱ παιδικοὶ στίχοι, οἱ συνδεόμενοι πρὸς διαφόρους χριστιανικὰς ἑορτάς, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλοι μὲν ἐξ ἀγυρτικῶν ἡσμάτων προέκυψαν, ἄλλοι ἐποικήθησαν αὐτοτελῶς καὶ ἄλλοι παροιμιώδη ἔχοντες τὴν ἀρχὴν κατήντησαν παιδικοί. Οὕτω λέγεται κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Βαΐων,

*Βάγια βάγια τοῦ βαγιῶ
τρῶνε ψάρια κι κονιλιό
καὶ τὴν ἄλλ' τὴν Κυριακὴν
τρῶνε κόκκινο αὐγό.
(Κύζικος).*

διὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Νικολάου τὸ πρὸς τὸ ψῦχος σχέσιν ἔχον παροιμιῶδες

*Βαρβάρα βαρβαρώνει,
Σάββας σαβανώνει,
Ἄϊ Νικόλας παραχώνει.*

καὶ ἄλλα τοιαῦτα.

Ἐπίσης καὶ τινὰ θρησκευτικοφιλοσοφικά ἥσματα, ἀρχαῖα ποιήματα ἀρχαίων σοφῶν πρὸς διδασκαλίαν ποιηθέντα, θεωρούμενα ἄλλοτε ὡς μάθησις σοβαρὰ καὶ τῶν μεγάλων, σήμερον εὐρίσκονται μόνον εἰς τὸν κύκλον τῶν παιδίων, καταντήσαντα καὶ κατὰ τὴν σύνθεσιν καὶ κατὰ τὴν ἔννοιαν πραγματικῶς παιδικά. Τοιαῦτα εἶναι τὰ πασίγνωστα κλιμακωτὰ ἡσμάτια, τῶν ὁποίων ἡ ἀρχικὴ ἔννοια βεβαίως εἶναι ἡ ἀποδείξεις καὶ ἡ διδασκαλία, ὅτι πάντων ἰσχυρότατον εἶναι ὁ θεός. Ἰδοὺ πῶς κατήντησαν·

*Κούκου, κούκου!
—Τι ἔχεις, πέτο, καὶ λαλεῖς;
—Μ' εἰδεῖραν οἱ κοπέλες.
—Ποῦ εἶν' οἱ κοπέλες;
—Πάσαν γιὰ ξύλα.
—Ποῦ εἶν' τὰ ξύλα.
—Τὰ καπ' ἡ φωτιά.
—Ποῦ εἶν' ἡ φωτιά;*

- Τὴν ἔοβυσ' ἢ βοοχή.
 — Ποῦ εἶν' ἢ βοοχή;
 — Τὴν ἐπε τὸ βοῖδι.
 — Ποῦ εἶναι τὸ βοῖδι;
 — Πῆγε νὰ πιῇ νερό
 καὶ τὸ φαγαν οἱ μπακακοί.

(Ἀραβαντινὸς 138 ἀρ. 193).

Τοιαῦτα ἐπίσης εἶναι καὶ τὰ καλούμενα *ἀλφαβητάρια*, τὰ ψυχωφελῆ, κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν ὁποίων ἐποιήθησαν κατό-
 πιν καὶ τὰ ἐρωτικά. Τὰ ἕσματα ταῦτα ὀνομάζονται τοιου-
 τοτρόπως, διότι ἕκαστος στίχος αὐτῶν ἀρχίζει μὲ ἓν γράμμα
 τοῦ ἀλφαβήτου κατὰ τὴν τάξιν τοῦ ἀλφαβηταρίου. Τὸ ποιη-
 τικὸν τοῦτο παίγνιον ἦτο σύνηθες ἤδη εἰς τὴν ποίησιν τῶν
 Ἑβραίων, ἐκρησιμοποιήθη δὲ καὶ ὑπὸ τῶν χριστιανῶν πα-
 τέρων καὶ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Λατίνων πρὸς διδασκα-
 λίαν. Ὁ Αὐγουστῖνος μάλιστα, τοῦ ὁποίου σφύζεται ἓν τοιοῦ-
 τον ἀλφαβητάριον, σαφῶς ὁμολογεῖ ὅτι συνέταξε τὸν *ψαλ-
 μὸν τοῦτον*, ὅπως τὸ ὀνομάζει, κατὰ τὸ λατινικὸν ἀλφάβη-
 τον, διότι ἤθελε νὰ καταστῇ γνωστὴ ἡ ὑπόθεσις τῶν αἵρε-
 τικῶν Δονατιστῶν καὶ εἰς τὸν κατώτατον ὄχλον καὶ ἐν γένει
 εἰς τοὺς ἀπείρους καὶ τοὺς ἰδιώτας καὶ διὰ τοῦ ἕσματος εἰς
 τὴν μνήμην των νὰ ἐντυπωθῇ. Εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους
 τὰ ποιητικά ταῦτα παίγνια ἦσαν συνηθέστατα παρὰ τοῖς
 ποιηταῖς, ἐν δ' ἀλφαβητάριον σωθὲν εἰς χειρόγραφον τοῦ
 δωδεκάτου αἰῶνος εἶναι ὁμοιότατον πρὸς ὅσα σήμερον τὰ
 παιδία λέγουν. Τὸ παραδοθὲν ἔχει ὡς ἑξῆς:

*Ἀλφα. Ἀρχηγὸς τῶν πάντων.

Βῆτα. Βασιλεύει κύριος.

Γάμμα. Γεννᾶται ὁ Χριστός.

Δέλτα. Διὰ λόγον θεικοῦ.

*Εὐρύλον. Ἐρχεται ἐπὶ τῆς γῆς.

Ζῆτα. Ζωὴν φέρει ἐν τῷ κόσμῳ.

*Ηῦτα. Ἡλῖος καὶ σελήνη.

Θῆτα. Θεὸν προσκυνοῦσιν.

Μία παραλλαγή ἐκ τῶν νεωτέρων ὡς ἑξῆς:

*Ἀλφα. Ἀρχὴ τοῦ κόσμου.

Βῆτα. Βασιλεὺς ὁ Κύριος.

Γάμμα. Γὰρ γεννᾶται ὁ Χριστός.

Δέλτα. Δι' ἀγγέλων τὸ χαίρει.

Ἐψίλον. Ἐρχεται ὁ Κύριος.
 Ζήτα. Ζητοῦν τὸν Ἰησοῦν.
 Ἡτα. Ἡταμὸς (!) ὁ θάνατος.
 Θήτα. Θεοτόκος τὸν ἐγέννησε.
 Ιῶτα. Ἰωάννης τὸν ἐβάπτισεν.
 Κάπα. Κάλαμος τὸν ἐδεῖρε.
 Λάμδα. Λαὸς τὸν ἐτριγύριζε.
 Μι. Μυριάδες, χιλιάδες.
 Νι. Νύχτα τὸν ἐπιάσαν.
 Ξι. Ξεῖδι καπνὶά τὸν ἐποτίσαν.
 Ὀμικρόν. Ὁ Πιλάτος ἔλεγε.
 Πι. Ποῖος εἶσαι σύ;
 Ρῶ. Ρωμαῖος εἰμ' ἐγώ.
 Σίγμα. Σήμερον τὸν πιάσανε.
 Ταῦ. Ταῦτα ὅλα ἔπαθε.
 Υψιλόν. Υψηλὰ τὸν ἀνεβάσανε.
 Φι. Φίλοι τὸν ἐπιάσανε.
 Χι. Χύθηκε τὸ αἷμα.
 Ψι. Ψευδῶς κατεμαρτύρησαν.
 Ὠμέγα. Ὡ! τῶν ἀχαρίστων!

Τοιαύτης φύσεως εἶναι καὶ τὰ ἀριθμητικὰ λεγόμενα ἁσμάτια, τὰ ψυχωφελῆ, τὰ ὅποια λέγονται τοιουτοτρόπως, διότι εἰς ἕκαστος στίχος αὐτῶν ὀφείλει νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὴν αἰνιγματώδη ἐρώτησιν *τί εἶναι ἓνα; τί εἶναι δύο;* καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς, συνήθως μέχρι τοῦ 12. Ὅθεν καὶ ἐνιαχοῦ, ἐν Γαλλίᾳ λ. χ., λέγονται οἱ δώδεκα λόγοι τῆς ἀληθείας. Τὰ ἁσμάτια ταῦτα, γνωστότατα κατὰ τὸν μεσαῖωνα εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ ἰδίᾳ τὴν λατινικὴν ποίησιν, εἶναι εἰς πλείστους λαούς, ἀνατολικούς καὶ εὐρωπαϊκούς, ἀρχαίους καὶ νεωτέρους, διαδεδομένα, ἔχουσι δὲ κατὰ τὸν Bolte πυρῆνα παλαιότατον τὴν ἀριθμολογίαν τῶν Πυθαγορείων. Ἐνιαχοῦ εἶναι ἐν χρήσει καὶ ὡς ἐργατικά, κατὰ τὸ πλεῖστον ὅμως σήμερον κατήντησαν παιδικά, ἐνῶ τὰ κατ' ἀπομίμησιν αὐτῶν ποιηθέντα ἐρωτικά ἐξακολουθοῦν νὰ λέγωνται ἀκόμη καὶ μεταξὺ τῶν μεγάλων. Ἴδου ἐν παράδειγμα,

*Ἄς τὸ εἰποῦμεν ἓνα.
 Ἐνας εἶναι ὁ Θεός·
 ἡμεῖς αὐτὸν πιστεύομεν,
 τὸν Κύριον δοξάζομεν.*

Ἄς τὸ εἰποῦμεν δύο.
 Δεύτερον ἢ Παναγία,
 ἓνας εἶναι ὁ Θεός,
 ἡμεῖς αὐτὸν πιστεύομεν,
 τὸν Κύριον δοξάζομεν.

Ἄς τὸ εἰποῦμεν τρία.
 Τρία εἶν' ἡ ἁγία Τριάς,
 δεύτερον ἢ Παναγία,
 ἓνας εἶναι ὁ Θεός,
 κτλ.

Ἄς τὸ εἰποῦμεν τέσσαρα.
 Τέσσερ' εἶν' οἱ εὐαγγελισταί,
 τρία εἶν' ἡ ἁγία Τριάς,
 κτλ.

καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς μέχρι τοῦ

Ἄς τὸ εἰποῦμεν δώδεκα.
 Δώδεκα εἶν' οἱ ἀπόστολοι,
 ἔνδεκα τὰ ἔθνη,
 κτλ.

Καὶ εἰς τὰ ἁσμάτια ταῦτα καὶ τὰ προηγούμενα ἀλφαριθμητικά
 καὶ ἡ γλῶσσα ἀκόμη δεικνύει τὴν λογίαν προέλευσιν.

Πλὴν τούτων καὶ ἐπωδαὶ ἀρχαῖαι καὶ νεώτεραι, περιελ-
 θοῦσαι εἰς τὰ παιδία μετεβλήθησαν εἰς παιδικὰ ἁσμάτια καὶ
 πολλάκις μόνον ὡς τοιαῦτα σώζονται. Τοιαύτη νεωτέρα ἐπω-
 δή, λεγομένη ἐν περιπτώσει ἀϋπνίας πρὸς πρόκλησιν ὕπνου,
 εἶναι ἡ ἑξῆς:

Ἄγία Μαρία Μαγδαληνή,
 πῶς κοιμᾶσαι μοναχή;
 — Ἀχ' ἀφέντη μου Χριστέ,
 δὲν κοιμοῦμι μοναχή.
 ἔχον Ναῦλον, ἔχον Παῦλον,
 ἔχον δώδεκ' Ἀποστόλ'.
 Φνιγάρου νὰ ἔρτ' ἡ δριμ',
 νὰ φάγ' ἡλιά νὰ φύλλον νὰ σκάσ'.

Ἡ αὐτὴ εὔρηται καὶ ὡς παιδικὸν ἁσματίον ὑπὸ διαφόρους
 παραλλαγάς, ὧν μία ἡ ἑξῆς:

Κουκουβάγια ροδιανή,
 πῶς κοιμᾶσαι μοναχή;

— Δὲν κοιμᾶμαι μοναχῇ.
 Ἔχω Παῦλο, ἔχω Πέτρο,
 ἔχω δώδεκ' Ἀποστόλους.
 Τὰ Βαγγέλια ἀνοιχτά
 καὶ ὁ Χριστὸς κανοναρχῶ.
 Τοῦ Χριστοῦ μας τὸ ραβδάκι
 τό χω'ς τὸ μαξιλαράκι,
 ἅμα ἔρθῃ τὸ κακὸ,
 πρὸς τὸ κατρακέφαλο.»

Εἰς ἄλλας παραλλαγὰς οὔτε φαίνεται κἄν ἡ ἐξ ἐπωδῆς προ-
 ἔλευσις τοῦ ἰσματίου, τὸ ὅποιον παρωδήθη ὡς σκωπτικόν·

«Κονκουβάγια ὁδοιανὴ
 πῶς κοιμᾶσαι μοναχῇ;
 — Δὲν κοιμοῦμαι μοναχῇ,
 μόνο μὲ τὸν Αὔγουστιν.»
 Αὔγουστὴς πουλεῖ κρασι
 μὲ τὴν κούπα τὴ χρυσῇ,
 πάει ἡ πέριδικα νὰ πιῇ
 καὶ τσακίζει τὸ γναλί,
 τὸ γναλί τὸ φράγκικο
 καὶ τὸ ρουμελιώτικο.

Ἀρχαία ἐπωδή, ἀναφερομένη εἰς τὸν ἥλιον, ὅταν οὗτος
 καλύπτεται ὑπὸ νεφῶν, ἡ ὁποία καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους εἶχε
 καταντήσῃ παιδικὸν ἰσμάτιον εἶναι ἡ γνωστοτάτη

Ἔξεχ', ὦ φῶς, ἦλιε

τῆς ὁποίας ἀντίστοιχοι εὗρίσκονται πλεῖστοι νεοελληνικαὶ
 παραλλαγαί, ὡς παιδικὰ πάλιν ἰσμάτια·

Ἦλιο μ', παραῆλιο μ',
 χρυσὸ μὲν παλληκάρι,
 ἔβγαλε τὰ μαῦρα σου
 καὶ βάλε τὰ χρυσὰ σου.

Ἀλλὰ πλὴν τούτων καὶ εἰς ἄλλα πολλὰ ἐκ τῶν ἰσμα-
 τίων τούτων, τῶν ὁποίων λίαν δυσδιάγνωστος εἶναι ἡ ἀρχή,
 καὶ διὰ τὰς μεταβολάς, τὰς ὁποίας ὑπέστησαν, ἀλλὰ καὶ διὰ
 τὴν πενιχρότητα, ἵνα μὴ εἴπω τὴν ἔλλειψιν ἀρχαιοτέρας
 παραδόσεως, συχνότατα εἶναι τὰ ἴχνη τοῦ ἀρχαίου κόσμου.
 Ἀναφέρω ὡς παράδειγμα παραλλαγὴν τοῦ γνωστοτάτου
 τσίμπε τσίμπε τὸν αὐτό·

Τσίμπε, τσίμπε, τὸν αὐτό,
 τὸν αὐτό, τὸν στανθαῖτό.

*Ρήγν' ἢ Βάβου τοῦ κοντάρου
 καὶ βαρῆ τὸν οὐρανόν.
 «Ὅρανι, κοντισόρανι,
 ποῦ ἔ' τὰ μαναστήρια σου;
 —Γιὰ τα ἰδῶ, γιὰ τα κεῖ,
 Γιὰ τα μέσα 'ς τὸ σακκί.»*

εἰς τὸ ὅποιον ὁ Πολίτης παρατηρεῖ ὅτι ἡ μνεῖα τῆς Βάβου, τῆς βαλλούσης διὰ τοῦ ἀκοντίου τὸν οὐρανόν, φαίνεται ὡς τις ἀγάμνησις τοῦ ἐθίμου τοῦ θρακικοῦ ἔθνους τῶν Γετῶν, οἵτινες κατὰ τὸν Ἡρόδοτον «πρὸς βροντὴν τε καὶ ἀστραπὴν τοξεύοντες ἄνω πρὸς τὸν οὐρανὸν ἀπειλεύουσι τῷ θεῷ». Ἐὰν δ' ἐσφύζετο ἐπαρκὴς ἀρχαία παράδοσις, ἴσως καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἔσματα καὶ ἐκ τῶν καθαρῶς παιδικῶν, τὰ ὅποια σήμερον οὐδὲν ἴχνος ἀρχαιότητος παρουσιάζουν, θὰ ἠδύναντο ν' ἀποδειχθοῦν ποικιλωτάτης προελεύσεως ἀρχαία κληρονομία.

Τέλος καὶ ἄλλα διάφορα νεώτερα ἔσματα, ὑπὸ τῶν μεγάλων καὶ χάριν τῶν μεγάλων ποιηθέντα, περιτῆλθον εἰς τὰ παιδία καὶ μετεβλήθησαν εἰς παιδικά. Τοιοῦτόν τι εἶναι τὸ κατωτέρω κλέφτικον.

*Ἦν ἓνα φωντωτὸ κλαροῖ
 κάθονταν χρυσὸ πουλὶ
 καὶ φωνάζ' «Ἀρματωλοί,
 πιάστε δέστε τὰ σπαθιά
 γιὰ νὰ πάμε 'ς τὸ Μωριά,
 κι ὁ Βλαχᾶς δὲν εἶν' ἐκεῖ,
 πάει πέρα 'ς τὸ νησί,
 νὰ βαφτίσ' ἓνα παιδί,
 νὰ τὸ λένε Κωσταντή,
 Κωσταντή καὶ πρόβειο γάλα,
 ξαχαρῆνια μπουκονβάλα,
 γιὰ νὰ τὸ χῆ γύρισμα,
 γύρισμα, ξεγύρισμα.*

*
 * *

Ἐρχόμεθα εἰς τὰ καθαρῶς παιδικά, τὰ χάριν δηλ. τῶν παιδιῶν ἢ ὑπ' αὐτῶν τῶν παιδιῶν ποιηθέντα. Τοιαῦτα πρῶτον εἶναι τὰ νανουρίσματα, τὰ χαριέστατα ταῦτα καὶ πλήρη τρυφερότητος ἔσματα, διὰ τῶν ὁποίων αἱ μητέρες μὲ γλυκεῖαν καὶ ἡρεμον μελωδίαν νανουρίζουν τὰ νεογνά των, καὶ εἰς τὰ ὅποια ἐμφανίζεται ὁλόκληρος ἡ τρυφερά

στοργή τῆς μητρικῆς καρδίας. Ἐπειτα τὰ ταχταρίσματα, τὰ ἄσματα δηλ. ἐκεῖνα, διὰ τῶν ὁποίων συνηθίζουν νὰ χορεύουν εἰς τὰς χεῖρας τὰ παιδάκια. Ταῦτα κατὰ μὲν τὸ περιεχόμενον οὐδόλως διαφέρουν ἀπὸ τὰ νανουρίσματα, ἔχουν ὁμως πολὺ ζωηρόν τὸν ρυθμὸν καὶ ἀνάλογον πρὸς τὰς χορευτικὰς κινήσεις.

Κατόπιν ἔρχονται διάφορα ἄλλα ἄσματα, συνοδεύοντα διαφόρους παιδιὰς τῶν μητέρων πρὸς τὰ βρέφη, αἱ ὁποῖαι σκοπὸν ἔχουν νὰ προκαλέσουν τὸν γέλωτα τῶν μικρῶν. Οὕτω π.χ. λαμβάνει ἡ μήτηρ τὰ δύο ποδαράκια τοῦ μικροῦ καὶ τὰ συγκρούει ἀπαλὰ ἀπαλὰ, ἐνῶ λέγει ταυτοχρόνως μὲ ρυθμὸν,

*Τὸ 'να πάει γιὰ νερό,
τ' ἄλλο φκιάνει τὸ χυλό,
ὅσο νὰ 'ρθ' ἀπ' τὸ νερό,
φάγε τ' ἄλλο τὸ χυλό,
καὶ μαλώνανε τὰ δύο
σὰν ψαράκια 'ς τὸ γιало.*

Εἰς τὸ τέλος τὸ κτύπημα γίνεται ζωηρότερον καὶ ταχύτερον καὶ προκαλεῖ τὸν γέλωτα τοῦ παιδιοῦ.

Μερικὰ ἐκ τῶν ἁσματίων τούτων δύνανται νὰ θεωρηθῶν ἔχοντα παιδαγωγικὴν σημασίαν, καθ' ὅσον δι' αὐτῶν ἡ μήτηρ παίζουσα ἅμα διδάσκει τὸ μικράκι τῆς τὰ διάφορα μέρη τοῦ σώματός του, ὥς καὶ τὴν λειτουργίαν των. Τοιούτον π.χ. εἶναι τὸ ἑξῆς, ἐπιλεγόμενον ἐνῶ συγχρόνως ἐπιτίθεται ἡ χεὶρ ἐπὶ τοῦ ὀνομαζομένου μέλους.

*Πηγονάκι,
ψωμοφάϊ,
δνὸ πιπούλες,
δνὸ ματάκια,
δνὸ φρονθάκια
μπούτου μπουτονλάκια.*

Τὸ τέλος ἀκολουθεῖ ἰσχυρὸν γαργάλισμα εἰς τὸ στήθος, προκαλοῦν τὸν γέλωτα.

Τοιαύτην διδακτικὴν σημασίαν ἔχουν ἐπίσης διάφορα ἄσματα, περιέχοντα ὀνόματα ζώων καὶ μιμήσεις τῶν φωνῶν αὐτῶν. Περὶ τῆς σημασίας τῶν μιμήσεων τούτων τῶν φωνῶν

τῶν ζώων ἐν γένει θέλομεν ὁμιλήσει κατωτέρω εἰς τὸ σχετικὸν περὶ τούτων κεφάλαιον. Ἐνταῦθα παρατηροῦμεν μόνον ὅτι, καθὼς διὰ τὸν κατὰ φύσιν ἄνθρωπον, τὸν ἄγριον, οὕτω καὶ διὰ τὰ σημερινὰ παιδιά τῶν πεπολιτισμένων λαῶν τὸ ζῶον μὲ τὰς περιέργους ιδιότητάς του ἀποτελεῖ προσφιλέστατον παιγνίδιον. Ἀπὸ τῆς βρεφικῆς ἡλικίας τὰ παιδιά εὐχαρίστως συμπαίξουν μὲ τὰ οἰκιακὰ ζῶα, τὴν γάτιαν, τὸν σκύλλον καὶ τὰς ὀρνίθας. Ἐν δὲ ἀπὸ τὰ πρῶτα παιδικὰ μαθήματα, τὰ ὁποῖα ἡ φιλόστοργος μήτηρ διδάσκει τὸ μικρόν της, εἶναι καὶ αἱ φωναὶ τῶν ζώων, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν καὶ τὰ ὀνόματα αὐτῶν. Ὁ σκύλος ὀνομάζεται τὸ γάβ, ἡ γάτα τὸ μάου, ὁ πετεινὸς τὸ κουκουρίζον κ.τ.τ., ἐποικίθησαν δὲ καὶ ἄσμάτια, τὰ ὁποῖα ἀκριβῶς εἰς αὐτὸν τὸν σκοπὸν ἀποβλέπουν. Παράθετω ἔν ὧς παράδειγμα·

Ὁ πατῆς μας ὁ καλός,
πῶχει τ' ἄσπρα τὰ πολλὰ,
ἀγόρασε, ξαγόρασε,
ἀγόρασ' ἓνα πέτεινο.
—Κικιρίκι ὁ πέτεινος.

Ὁ πατῆς μας ὁ καλός, κτλ.
ἀγόρασε μιὰν ὀρνίθα.
—Κίικι ἡ ὀρνίθα,
κικιρίκι ὁ πέτεινος.

Ὁ πατῆς κτλ.
ἀγόρασε ἓνα χηνί.
—Χίχι χίχι τὸ χηνί,
κίικι ἡ ὀρνίθα,
κικιρίκι ὁ πέτεινος.

Ὁ πατῆς κτλ.
ἀγόρασε ἓνα παπί.
—Βίικι βίικι τὸ παπί,
χίχι χίχι τὸ χηνί,
κτλ.

Ὁ πατῆς κτλ.
ἀγόρασ' ἓνα γοργονάκ' (¹).

—Γὸρ γὸρ γὸρ τὸ γοργονάκ',
βίικι βίικι τὸ παπί,
κτλ.

Ὁ πατῆς κτλ.
ἀγόρασε ἓνα γατάκ'.
—Νιάγον νιάγον τὸ γατάκ',
γὸρ γὸρ γὸρ τὸ γοργονάκ',
κτλ.

Ὁ πατῆς κτλ.
ἀγόρασε ἓνα σκυλάκ'.
—Γάγον γάγον τὸ σκυλάκ',
νιάγον, νιάγον τὸ γατάκ',
κτλ.

Ὁ πατῆς κτλ.
ἀγόρασε ἓνα ἀρνάκ'.
—Μιέ-μιε μιέ-μιε τὸ ἀρνάκ',
γάγον γάγον τὸ σκυλάκ',
κτλ.

Ὁ πατῆς κτλ.
ἀγόρασ' ἓνα γκατζολάκ'.
—Γάγάγὰ τὸ γκατζολάκ',
μιέ-μιε μιέ-μιε τὸ ἀρνάκ',
κτλ.

(¹) Ἰνδικὴ ὀρνίς.

Εἰς ἄλλα ἄσμάτια ἐρμηνεύεται ἡ ἰδιαίχουσα φωνὴ τῶν ζώων καὶ ἰδίᾳ τὸ ἄσμα τῶν πτηνῶν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην γλῶσσαν. Οὕτω π.χ. περὶ τῶν χελιδόνων λέγεται ὅτι φεύγουσαι ἐξ Ἑλλάδος ψάλλουν τὸ ἐξῆς ἄσμα·

*Ἀφῆκαμε σὺκο καὶ σταφύλι
καὶ σταυρὸ καὶ λιχνιστήρι.*

ἐπανερχόμεναι δὲ τὸν Μάρτιον τὸ ἐξῆς·

Εὐρῆκαμε φύτρε φύτρε φύτρε φύτρε.

διὰ τοῦ ὁποίου γίνεται προσπάθεια πρὸς ἀπομίμησιν τοῦ ἄσματος τῆς χελιδόνος (¹).

Ὁ τέτιξ ἄδει τὰ ἐξῆς·

*Παῖδιά μου κολυμπήσετε,
θερίσειτ', ἀλωνίσετε,
κ' ἐμὲ κονκκὶ ἀφήσετε,*

*κι ἂν εἶν' καὶ δὲ μ' ἀφήσετε,
τοῦ χρόνου νὰ μὴ ζήσετε.
Τζιτζι-βιτζι, τζιτζι-βιτζι.*

Τῆς δεχοχτούρας τὸ ἄσμα ἐρμηνεύεται ὡς ἐξῆς·

*Γκούγκον χιτό,
κί σι χιτό,
μιὰ κονλούρα
κ' εἶν' αὐτό,*

*ὅσον νὰ ῥοθ'
ἡ Πασκαλιὰ
μὴ τοῦ κό ||
κινού τ' αὐτό.*

Ὁ κομπογιάννης ὡς ἐξῆς διαλέγεται μὲ τὴν κίχλαν·

- *Κίχλα, κίχλα, πάρε μ' ἄντρα.*
- *Δὲ σὲ παίρνω, κομπογιάννη,
ποὺ πατεῖς τὴ γῆς καὶ κλάνεις
καὶ τὰ μάγματα σειγιοῦνται
κ' οἱ ἀβατσινεῖς κοντιοῦνται.*
- *Κίχλα, κίχλα, πάρε μ' ἄντρα,
κ' ἐγὼ εἶμαι παλληκάρη,
τὰ παχιά μου, τὰ χοντρά μου,
ρακοκάζανα γιομίζινα.*

Πρὸς δὲ τοὺς βατράχους, ὅταν φωνάζουν, ἐν Χαλκιδικῇ λέγονται οἱ ἐξῆς στίχοι·

- *Βάθρακε, θέλεις γυναῖκα;*
- *Μα κα κὰρ νὰ ῥα καὶ δέκα.*
- *Πεθερὰ καὶ πεθερό;*
- *Βάχ! κακό! - βάχ! κακό!*

(¹) Οἱ στίχοι εὐρίσκονται καὶ εἰς τὰ χελιδονίσματα, ἀλλὰ καὶ αὐτοτελῶς.

Πλὴν ὅμως τῶν φωνῶν τῶν ζώων, καὶ ἄλλων πραγμάτων οἱ ἤχοι ἀποτελοῦν ὑποκείμενον παιδικῶν στίχων. Οὕτω π.χ. ὅταν ἀκούουν τὴν καμπάναν λέγουν

Ντάγκ, ντάγκ, ντάγκ,
τὸ χαιβάν',
ὁ μπερμπέρ'ς,
ὁ ἀσ'ίξ'ς,
ὁ κοκκινόμουστακος.

(Κύζακος).

Ἐκτὸς νῦν τῶν πρὸς τὰς φωνὰς τῶν ζώων σχετικῶν τούτων ἁσμάτων καὶ ἄλλα ἁσμάτια ἔχουν ὡς ὑποκείμενον αὐτῶν τὰ ζῶα. Οἱ ἐξῆς π.χ. παιδικοὶ ἐξ Αἰγίνης στίχοι ὁμιλοῦν περὶ τῆς εὐκολίας ἢ δυσκολίας τῆς ἀλειείας ἰχθύων·

Χάρος εἶμαι χάνομαι,
πέρα εἶμαι πιάνομαι,

γιοῦλος εἶμαι σὲ γελῶ
καὶ τὸ δόλωμα σοῦ τρώ.

Ἄλλοι στίχοι εἶναι σκαωπτικοί, ἀποσκοπτοντες ὠρισμένα τοῦ ζώου ἑλαττώματα. Τοιοῦτοι π.χ. εἶναι οἱ ἄνωτέρω περὶ τοῦ κομπογιάννη παρατεθέντες. Περὶ δὲ τοῦ σπουργίτη ὑπάρχουν οἱ ἐξῆς·

Ἀσπρογίτος εἰμ' ἐγώ,
τὸ ποδάρι μ' τὸ χοιτρὸ

ἔνα χάλκωμα γεμίζ',
κ' ἔνα γάμο μπισλετίζ'.

Ἄλλοι στίχοι, ἀπευθυνόμενοι ἐπίσης πρὸς τὰ ζῶα, ἀποτελοῦν αὐτόχρημα ἐπῳδίας, διὰ τῶν ὁποίων προσπαθεῖ τὸ παιδίον νὰ συλλάβῃ ἢ νὰ ἐξαναγκάσῃ τὸ ζῶον νὰ κάμῃ κάτι τι. Οὕτω διὰ νὰ συλλάβουν πυγολαμπίδα λέγουν

Ἐλα δὲ κωλοφωτιά,
νά σε ρήξω 'ς τὰ γναλιά,
νά σε φᾶν τὰ γάρια
καὶ τα καλαμάρια.

(Ἥπειρος).

Διὰ νὰ ἐξαναγκάσουν δὲ τὸν κοχλίαν νὰ ἐξέλθῃ τοῦ κελύφους του λέγουν

Σάλιαγκα μάλιαγκα,
βγάλ' τὰ κιρατούδια σ',
νά ζήσουν τὰ πιδούδια σ'.

(Θράκη).

Τοιαύτας δ' ἐπφθὰς μεταχειρίζονται καὶ εἰς ἄλλας περι-
στάσεις, ὁσάκις προσπαθοῦν νὰ ἐπιτύχουν κάτι τι. Οὕτως, ὅταν
προσπαθοῦν νὰ στεγνώσουν ταχέως τὴν πλάκα των, λέγουν

Στέγνωσε, πλακοῦλα μου,
κι ἀποκουλοκοῦλα μου,
μὴν τὸ πῶ τοῦ Μπάριμα-Γιάννη
καὶ σοῦ κόψη τὸ κεφάλι
καὶ τὸ ρήξῃ μέσ' εἰς τὴ στέρνα
καὶ τὸ φάν τὰ μαῦρα ψάρια
καὶ τὰ κόκκινα σκοιλίγια.

(Κεφαλληνία).

Ὅταν προσπαθοῦν νὰ κατασκευάσουν τὰς ἐκ φλοιοῦ
σφυρίκτρας των λέγουν

Ζούμ, ζούμ, | κάραζούμ,
πιε νερό | καὶ φάε χιόν',
νὰ λαλῇς | σὰν τ' ἀηδόν'.

(Ἡπειρος).

Ἔχουν δὲ τὴν ἰδέαν, ὅτι οὕτως ἡ σφυρίκτρα των θὰ λαλῇ
καλύτερα. Ἐν Ὁρτάκιοι τῆς Βιθυνίας τὰ ἐπὶ τοῦ φλοιοῦ
ἐλαφρὰ ρυθμικὰ κτυπήματα, διὰ τῶν ὁποίων μέλλει οὗτος
ν' ἀποσπασθῇ, συνοδεύουν μὲ μελωδίαν μόνον ἄνευ λέξεων,
τὴν ἐξῆς, διὰ τῆς ὁποίας πιστεύουν ὅτι ὁ ἀποχωρισμὸς τοῦ
φλοιοῦ ἀπὸ τοῦ κλάδου κατορθοῦται εὐκολώτερον καὶ τα-
χύτερον.

Adagio (♩=104)

(Παχτικός, σ. 187 ἀριθ. 127)

Πλὴν τῶν πρὸς τὰ ζῶα στίχων ὑπάρχουν στίχοι καὶ διὰ
τὰ ἄνθη, τῶν ὁποίων ὅμως πολὺ ὀλίγοι εἶναι γνωστοί. Οὕτω
τὰ παιδιά «κρατοῦντα φυτὸν, ἔχον πολλοὺς στήμονας εἰς

ὅξυ ἀπολήγοντας, στρέφουσι τούτους διὰ τῶν δακτύλων καὶ ἔπειτα ἀφήνοντα, λέγουν (¹)

Νιάνι-νιάνι, κοκοράκι,
γύρῃσε καλοκαιράκι.»

Οἱ στίχοι οὗτοι ἔχουν ὄψιν ἐπωδῆς.

Πλὴν τούτων καὶ τὰ διάφορα μετεωρολογικὰ φαινόμενα ἔχουν τοὺς παιδικούς των στίχους, τῶν ὁποίων δυσδιήγνωστος πολλάκις εἶναι ἡ ἀρχή. Μερικοὶ ἐξ αὐτῶν παρουσιάζονται σήμερον ὥς σκωπτικοί, οἷον

ὅταν βρέχη,

Βρέχει, χιονίζει,
τὰ μάρμαρα ποτίζει,

πόντικας χορεύει
γάτα μαγειρεύει.

διὰ τὸ οὐράνιον τόξον,

Δόξα, δόξα, δόξα·
τί θὰ φάμ' ἀπόφα;

ἄλλοι ὥς παροιμιώδεις, οἷον

Ἥλιος καὶ βροχή
τοῦ θεοῦ εὐχή,
ἥλιος καὶ ἀντάρα
τοῦ θεοῦ κατάρα.

ἢ

Ἥλιος καὶ βροχή
παντρεύοντ' οἱ φτωχοί,
ἥλιος καὶ χιονί,
παντρεύοντ' οἱ ἀρχόντοι.

(Ἑπειρος).

ἄλλοι ὥς ἐπωδαί, οἷον ὅταν φανῇ τὸ οὐράνιον τόξον, τὰ χορίτσια, ἐνῶ τρανοῦν τὰ μαλλιά των διὰ νὰ μεγαλώσουν, λέγουν

Δόξα, δόξα, δόξα,
τὰ μαλλιά μου τόσα,
τόσα κι ἄλλα τόσα
κι ἀκόμα καμπόσα.

(Ἑπειρος).

ὅταν ὑπάρχη ὁμίχλη,

Κατοαφάρα (²) φάρα,
θὰ σὲ βάλουν 'ς τὴν πιθάρα,
νὰ σὲ τρώουν τὸ καλοκαίρι
μὲ πηρούνι, μὲ μαχαίρι
καὶ μὲ τὸ δεξί μου χέρι.

(Μάνη).

(¹) Ἐκ τοῦ ὕλικου τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου. Ἡ περιγραφή τοῦ τε ἱνυτοῦ καὶ τῆς πράξεως εἶναι ἀσαφής.

(²) Ὅμίχλη.

διὰ νὰ ἀποδιώξουν τὸν καπνόν,

Το ἐκεῖ, το ἐκεῖ, καπνέ,
ὅπου σφάζουν τὸ λαγόν,
νὰ σοῦ δώσουν τὴ νουρά,
νὰ τὴ φᾶς τὴν Πασκαλιά
μὲ τὰ κόκκινα τ' ἄβγά
μὲ τὰ τρυφερά τ' ἄρνιά.

Πολυάριθμα εἶναι καὶ τὰ σκωπικὰ παιδικὰ ἄσμάτια, τὰ ὅποια τόσον πολὺ συναρμόζονται πρὸς τὸν κατ' ἐξοχὴν φιλοπαίγμονα καὶ φιλοσκώμονα τοῦ παιδίου χαρακτῆρα. Εἶναι δὲ ταῦτα ποικιλώτατα. Δι' ἄλλων σκώπτονται ἔθνη, π. χ. οἱ Ἑβραῖοι,

Ὅθριέ, ὁ κυλλόθριέ,
ποῦ 'ν' ἡ κόττα πῶκλειψες;
'ς τὸ βρακὶ τὴν ἔβαλε
κι Ὅθριός τοῖλίστηκε,
ἡ κόττα καρκαλίστηκε.
(Ἕπειρος).

δι' ἄλλων ἐπαγγέλματα, ὥς οἱ ράπται,

Ράφτης εἶμαι, ἰδέστε με,
ψωμὶ γνρνεύω, δώστε με,
εἶδα τρίμμα κ' ἔτρεμα,
οὐδὲ τόσο πείναγα,
εἴτοιμο τὸ ζακόνι μου.
(Ἕπειρος).

δι' ἄλλων ὀνόματα ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, οἷον

Γιάννη, Γιάννη, Γιαννακό,
πῶφαγες τὸν ποντικό,
μὲ τὸ λάδι, μὲ τὸ ξύδι,
μὲ τὸ κόκκινο κρομμύδι.

Βασιλάκα λάκα,
τραῦα τὴ νιαλάκα.

δι' ἄλλων τέλος διάφορα σωματικὰ ἐλαττώματα, οἷον

Κουτσουμνί', πλατσουμνί',
κόφι ξύλα κάμι σπί'.
(Ἕπειρος).

Κασιδιάρη μ' κενεφέ,
πόσ' πουλοῦνε τὸν καφέ;
— Πέντε γρόσια κ' ἓνα δυνά'
— Ἄφρι μ' τὸν κασιδιάρ'.

(Βιθυνία).

Τοιαύτης εὐτραπέλου καὶ σκωπτικῆς φύσεως εἶναι καὶ οἱ
σχετικοὶ πρὸς τὰ παραμύθια σίχοι, οἷον τὸ γνωστότατον·

Νὰ σοῦ πῶ 'να παραμῦθι,
τὸ κονκκὶ καὶ τὸ ρεβῦθι,
κτλ.

ἦ Ἐγὰν καιρὸ κ' ἔνα ζαμάν'
πάδριβαν δὸν γουτζιαμάν'
μὴ τὸν τρύπιον τοῦ καζάν',
μὴ τὸν βρώμιον τοῦ σαζάν'.

(Θράκη).

Ἀκριβῶς δ' ἔνεκα τῆς φιλοσκώμμου τοιαύτης τοῦ παι-
δίου διαθέσεως καὶ πολλὰ ἄλλα σκωπτικά Ῥομάτια περιήλ-
θον εἰς τὰ παιδία καὶ διασφύζονται ὑπ' αὐτῶν, οἷα τὰ κα-
τωτέρω

Γκέλω, Γκέλω, Καρκαγκέλω,
ἀπ' τὴν πόρτα σου διαβαίνω,
τὸ σκελλί σου μ' ἀλυγτάει,
ἄντρας σου μὲ πολεμάει.

(Ἡπειρος).

Τώρα βγῆκε νέα μόδα
τοῦ γαϊδάρου τὴν οὐρὰ
νὰ τὴν παίρνουν τὰ κορίτσια
νὰ τὴν κάνουν κατσαρά.

(Ἀδριανούπολις).

Ἡ Μανιὼ ἓνα κακὸ
ἔχει μόνο ἡ καϋμένη,
ποῦ ἀγαπᾷ τὸν ἀστακὸ
καὶ γιὰ τὸν χουρὸ πιθαίνει.

(Ἀδριανούπολις).

Τοιαύτης παιγνιώδους καὶ σκωπτικῆς φύσεως εἶναι καὶ
αἱ παιδικαὶ παρῳδίαί, ἐξ ὧν ἄλλαι μὲν εἶναι πραγματικῶς
παιδικαί, ἐνῶ ἄλλαι, καὶ ἰδίᾳ τῶν ἐκκλησιαστικῶν Ῥομάτων,
εἰς τοὺς μεγάλους ἔχουσai τὴν ἀρχήν, περιήλθον εἰς τὰ παι-

δία καὶ ἔλαβον μορφὴν παιδικήν. Τοιαῦται παιδικαὶ παρφο-
δία εἶναι π. χ. αἱ τοῦ ἀλφαθηταρίου,

Ἄλφα, βῆτα
κόψε πίτα,
φάε καὶ οὐ
καὶ δῶσ' καὶ τς γάτας.

(Ἥπειρος).

Ἄλφα, βῆτα καὶ ρό ρό,
τὸ κεφάλι σου ξερό.

τῶν ἀριθμητικῶν ᾠσμάτων, οἶον

Ἐνα. Νὰ σὲ κόψ' τὸ αἷμα.
Δύο. Νὰ σὲ κόψ' πιροβολεῖο.
Τρία. Νὰ σὲ φάν τὰ σκυλία.
Τέσσερα. Ἀπ' τὰ μαλλία σ' ἔσυρα,
κτλ. (Μάνη).

αἱ τῶν προσευχῶν καὶ μάλιστα τοῦ Πάτερ ἡμῶν,

Πάτερ ἡμῶν,
ψωμί καὶ λιμόν',
κτλ.

Παναγία Τριάς,
πότι θὰ φάμι κριάς;

αἱ τῶν διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν εὐχῶν, οἶον

Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν,
οὐπίσ' ᾧ τὴν πόρτα κρυβηθῶμεν.

Ἐπὶ τῆς ἀνωθεν εἰρήνης,
καὶ τῆς κάτωθεν Κατερίνης.

ὥς καὶ αἱ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ᾠσμάτων, οἶον

Ἡσαΐα χόρρευε,
σοῦρ το, ρε καλόγερε.

Τῷ ἀναγαγόντι,
μοῦ πεσε τὸ δόντι,
πῆγα νὰ τὸ πάρω,
μοῦ πεσε καὶ τ' ἄλλο

Ἐπειτα πολλὰ εἶναι τὰ παιδικὰ ᾠσμάτια, τὰ συνοδεύοντα
παιδιάς. Ἀλλὰ περὶ τούτων θέλομεν ὁμιλήσει εἰς τὸ περὶ

παιδιῶν κεφάλαιον, τῶν ὁπρίων ἀποτελοῦν ἀναπόσπαστον μέρος. Ἐνταῦθα ἴσως θὰ ἡδύνατο νὰ γίνῃ λόγος μόνον περὶ τῶν ἁσμάτων, δι' ὧν γίνονται αἱ κληρώσεις κατὰ τὰς παιδιάς. Τὰ ἁσμάτια ταῦτα πολλάκις εἶναι περιεργότατα, διότι ἀποτελοῦνται ἐκ λέξεων ἐντελῶς ἀκατανόητων. Φαίνεται δ' ὅτι πολλὰ ἐξ αὐτῶν ἔχουν ξένην προέλευσιν, παραληφθέντα δὲ ὑπὸ τῶν παιδιῶν παρεφθάρησαν φρικωδῶς καὶ κατέστησαν ἀκατανόητα ψελλίσματα καὶ ὥς τοιαῦτα ἐξακολουθοῦν νὰ λέγονται. Τοιοῦτόν τι π. χ. εἶναι τὸ συνηθέστατον

Ἄ-στρο-ντάμ
πίκι-πίκι-ράμ
πούρι-πούρι-ράμ
Ἄ-στρο-ντάμ.

Τελευταῖον ἔχομεν καὶ μερικὰς λαϊκὰς παιδικὰς προσευχάς, τὰς ὁποίας διδάσκονται ν' ἀπαγγέλλουν πρὸ τῆς κατακλίσεως τὰ παιδιά. Τινὲς ἐξ αὐτῶν διασφύζουσι ἔχνη λογιωτέρας προελεύσεως, ἄλλαι ὅμως εἶναι καθαρῶς λαϊκαί, φέρουν χαρακτηριστὴρα ἐπιδόξης καὶ κινοῦνται ἐντὸς τοῦ κόσμου τῶν λαϊκῶν δοξασιῶν καὶ παραδόσεων. Ἰδοὺ ἐν παραδείγματι

Πέφτω, κάνω τὸ σταυρό μου,
ἄγγελό 'χω 'ς τὸ πλευρό μου,
δοῦλος τοῦ Θεοῦ λογιῶμαι.
καὶ κανένα δὲν φοβοῦμαι.
Ἡ κερά ἡ Παναγιά
κι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς νικᾷ,
ποὺ τὰ διώγει τὰ κακὰ
κι ὅλα τὰ δαιμονικά.

Ἦν ἕνα σταυρὸ γεννήθηκα, 'ς ἕνα σταυρὸ πιστεύω,
πιστεύω καὶ 'ς τὰ πάθη του καὶ 'ς τὴν ἀνάστασί του
καὶ 'ς τὴν κυρά τὴν Παναγιά καὶ εἰς τὸν ἅγιον Γεώργιον,
ποὺ δέχεται τὰ ἁμαρτωλοὺς καὶ χαίρεται τοὺς δίκαιους.
Δέξε καὶ τὴν ψυχούλα μου δεξιά τοῦ παραδείσου.

(Σταματιάδου, Σαμασκὰ Ε 262).

Ἰδοὺ καὶ ἕτερον λαϊκώτερον

Τοῦ Χριστοῦ τὸ κονταράκι
βάνω γὼ προσκεφάλάκι,
φύγε σὺ κακὸ ἀπὸ πᾶ,
κι ὁ Χριστὸς εἴν' ἐπαδά,
ποὺ ξορκίζει τὰ κακὰ
κι οὐλα τὰ πονηρικά.

(Λεονίδου, Ρέθυμνος Κρήτης).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων προκύπτει σαφῶς ἡ σπουδαιότης τῶν παιδικῶν ἐν γένει ᾠματίων. Ταῦτα εἶναι ἄξια πολλῆς προσοχῆς καὶ ἐπιμελοῦς ἐρεῦνης καὶ συλλογῆς, οὐ μόνον διότι ἀποτελοῦν πολλάκις λίαν ἐνδιαφέροντα λείψανα τοῦ παρελθόντος, οὐ μόνον διότι καὶ καθ' ἑαυτὰ εἶναι χαριέστατα πολλάκις τοῦ λόγον μνημεῖα, ἀλλὰ καὶ διότι ἀποτελοῦν ὕλικὸν πρώτης τάξεως, ἐξ αὐτῆς τῆς ψυχῆς τοῦ παιδίου ἀπορρέον, τὸ ὁποῖον θὰ ἡδύνατο ἄριστα νὰ χρησιμοποιηθῇ καὶ καλλιεργηθῇ πρὸς σκοποὺς παιδαγωγικοὺς διὰ τὴν τρυφερωτέραν τοῦ παιδίου ἡλικίαν. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι διὰ νὰ εἶναι ἡ συλλογὴ ἀρτία πρέπει οὐ μόνον τὸ κείμενον τοῦ ᾠματος νὰ σημειώνεται ἀκριβῶς, καθὼς καὶ ἡ περίστασις, καθ' ἣν λέγεται, ἀλλὰ καὶ ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἀπαγγέλεται ἢ ᾄδεται. Ἡ μουσικὴ ἰδίᾳ σημειώσεις, καὶ ἂν ἀκόμη ἡ μελωδία εἶναι ἀπλουστάτη καὶ προσεγγίξῃ μᾶλλον πρὸς τὴν ἀπαγγελίαν, εἶναι ἀπαραίτητος. Κατὰ τοῦτο δὲ ὑστεροῦν δυστυχῶς τελείως πᾶσαι αἱ μέχρι τοῦδε γεγόμεναι, πενιχραὶ ἄλλως, ἑλληνικῶν παιδικῶν ᾠμάτων συλλογαί. Ὅταν δὲ πρόκειται περὶ ᾠματίων, συνοδευόντων παιδιᾶς, τότε πρέπει νὰ περιγράφεται ἀπερίττως μὲν, ἀλλὰ μὲ πᾶσαν δυνατὴν σαφήνειαν ἡ παιδιὰ. Ἐὰν δὲ συνοδεύεται αὕτη καὶ μὲ διάφορα ὄργανα ἢ κατασκευάσματα, πρέπει νὰ περιγράφεται οὐ μόνον ἡ περιγραφή, ἀλλὰ καὶ ἡ εἰκὼν.

δ') Τῆς Ἀγάπης.

Μετὰ τὰς ἀνωτέρω κατηγορίας πολυάριθμον καὶ σπουδαίαν τάξιν ᾠμάτων ἀποτελοῦν τὰ ἐρωτικά, τὰ τραγούδια τῆς ἀγάπης. Ἐκ τούτων πολλὰ μὲν εἶναι τὰ ἔχοντα πλείονας στίχους, πλείστα ὅμως ἢ μᾶλλον ἀπειράριθμα εἶναι τὰ δίστιχα. Εἶναι δὲ τὰ πλείστα τῶν ἐρωτικῶν ᾠμάτων χορευτικὰ καὶ διὰ τοῦτο, πλὴν τῶν διστίχων, καὶ ποικίλα κατὰ τὸ μέτρον, μὴ περιοριζόμενα μόνον εἰς τὸν δεκαπεντασύλλαβον. Τὰ δὲ δίστιχα δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἀποτελοῦν ξεχωριστὴν ἐν γένει τάξιν ἐντὸς τῆς ὅλης δημοτικῆς ποιή-

σεως. Πλεῖστα βεβαίως ἐξ αὐτῶν λέγονται κατὰ παράδοσιν, ἀλλὰ καὶ πλεῖστα ἐπίσης εἶναι τὰ αὐτοσχέδια. Αὐτοσχεδιάζονται δ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ταῦτα κατὰ τοὺς χοροὺς καὶ τὰς συναναστροφάς, κατὰ τὰς ὁποίας διαστανροῦνται ὡς εἰς πραγματικὸν ποιητικὸν ἀγῶνα μετὰ θαυμαστῆς εὐχερείας καὶ δξύτητος. Ἰδίως αἱ νῆσοι διακρίνονται εἰς τὴν ποιητικὴν ταύτην ἄσκησιν. Εἰς τινὰς μάλιστα νήσους, ὡς τὴν Κρήτην καὶ τὴν Κύπρον, συνάπτονται μεταξὺ τῶν ποιητάρηδων, ὡς λέγονται ἐν Κύπρῳ οἱ ποιηταὶ καὶ δὴ οἱ ἐξ ἐπαγγέλματος, ἢ τῶν *ριμαδόρων*, ὡς λέγονται ἐν Κρήτῃ, ἀληθεῖς ποιητικοὶ ἀγῶνες. Μνημονεύονται δὲ τοιοῦτοι ἤδη ἀπὸ τοῦ ΙΓ' αἰῶνος⁽¹⁾.

Ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον εἶναι ποικιλώτατα, ἐκφράζοντα μὲ θαυμαστὴν πολλάκις ἐπιγραμματικὴν συντομίαν καὶ χάριν ὅλα τὰ πολυποίκιλα τῆς στιγμῆς συναισθήματα. Ὅθεν εἶδη αὐτῶν ἔχουμεν ποικίλα καὶ διάφορα, *σκωπτικά*, *γνωμικά*, *παινέματα*, *πεισματικά*, κτλ. κτλ. Ἀλλὰ τὸ μέγιστον πλῆθος αὐτῶν εἶναι κυρίως ἐρωτικά. Φέρουν δὲ τὰ δίστιχα κατὰ τόπους διάφορα ὀνόματα, *λιανοτράγουδα*, *μανέδες* ἢ *ἀμανέδες* ἢ *κοτσάκια* ⁽²⁾, *μαντινάδες* δὲ (Κρήτῃ) ἢ *πατινάδες* λέγονται τὰ κωμαστικά δίστιχα, τὰ ὁποῖα, ὡς τὰ παρακλαυσίθυρα τῶν ἀρχαίων, τραγουδοῦν οἱ νέοι ὑπὸ τὰ παράθυρα τῶν ἐκλεκτῶν τῶν.

Ἡ ἐρωτικὴ αὕτη ποίησις τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος εἶναι ἀρκετὰ παλαιά. Βεβαίως ἄσματα δημῶδη ἐρωτικά δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔλειψαν, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει λαός, καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῶν ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι τῶν ἡμερῶν μας χρόνων. Ἀλλὰ τὰ πρῶτα δείγματα δημῶδους νεοελληνικῆς

(1) *Crusii*, *Turcograecia* σ. 209. Addidit (Stamatius Donatus) (tum mihi vocabula ἐν βίῳ Apollonii et Tarsiae exponeret) in insulis moris esse: mares inter se certare vicissim talib. carminibus: quismam plures ex iis versus recitare possit. Sic etiam inter se honeste certare juvenem et virginem charam, intra aedes. Adesse auditores, qui annotent. Fieri haec animi causa, accedere convivia, choreas, cantus.

(2) Τὰ ὀνόματα ταῦτα εἶναι τουρκικῆς προελεύσεως.

ἐρωτικῆς ποιήσεως ἔχομεν ἀπὸ τοὺς τελευταίους αἰῶνας τοῦ Βυζαντίου. Εἰς τὰ ἐρωτικῆς ὑποθέσεως δημώδη ἔμμετρα βυζαντινὰ μυθιστορήματα διακρίνονται εὐκόλως δημοτικά ἐρωτικά ἄσματα, ὀνομαζόμενα *καταλόγια*, τὰ ὁποῖα φέρουν ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς σημερινῆς δημώδους τεχνοτροπίας⁽¹⁾. Ἀλλὰ καὶ ἄσματα ἢ δίστιχα σημερινὰ αὐτούσια ἐπανευρίσκομεν εἰς τὰ *Καταλόγια*, συλλογὴν βυζαντινῶν ἐρωτικῶν ἁσμάτων, τὴν ὁποίαν πρῶτος ἐξέδωκεν ὁ Γουλιέλμος Βάγνερ τῷ 1879 ἐκ χειρογράφου τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ὑπὸ τὴν πλαστὴν ἐπιγραφὴν *Ἀλφάβητος τῆς ἀγάπης*, τελευταῖον δ' οἱ γνωστοὶ νεοελληνισταὶ Hesseling καὶ Pernot ὑπὸ τὴν ἐπίσης πλαστὴν ἐπιγραφὴν *Ερωτοπαίγνια*. Εἰς τὰ *καταλόγια* ταῦτα πλὴν ἄλλων ἀνευρίσκομεν καὶ ὁλόκληρον ἀριθμητικὸν ἐρωτικὸν ἄσμα, φερόμενον μέχρι τῆς σήμερον εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ εἰς πολυπληθεῖς παραλλαγὰς ὑπὸ τὸ ὄνομα *ἐκατόλογα*. Εἰς τὸ ἄσμα τοῦτο, ὡς συνήθως εἰς τὰ ἀριθμητικὰ ἄσματα, ἡ λυγρὴ προβάλλει εἰς τὸν ἀγαπητὸν τῆς τὸ ποιητικὸν ἀγώνισμα, εἰς ἕκαστον ὑπ' αὐτῆς ἀπαγγελλόμενον ἀριθμὸν ἀπὸ τοῦ 1 μέχρι τοῦ 10 καὶ ἐκείθεν κατὰ δεκάδας μέχρι τοῦ 100 νὰ ἀπαντᾷ διὰ στίχων, τῶν ὁποίων τὴν ἀρχὴν ν' ἀποτελῇ ὁ ἀπαγγελλόμενος ἀριθμὸς, οἷον

— *Ἐνα τοῦ λέγ' ἡ λυγρὴ κι ὁ νιὸς ἀπηλογᾶται.*

— *Μιὰ σ' εἶδα, μιὰ σ' ἀγάπησα καὶ μιὰ τὸν νοῦ μου πῆρες,
τὰ λογικά μου σήκωσες, 'ς τὰ ὄρη τὰ ἐπῆγες.*

Τὸ ἄσμα εἶναι ἀρκετὰ μακρόν, ἰδίως εἰς τὸ χειρόγραφον, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς αὐτοσχέδιον τῆς στιγμῆς δημιουργήμα, ἀπλῇ ἀπόρροια στιγμιαίας ποιητικῆς διαθέσεως οἷουδῆποτε ἀνθρώπου τοῦ λαοῦ. Μᾶλλον πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς δείγμα ἀρκετὰ ζωηρᾶς ποιητικῆς κινήσεως εἰς τὴν δημώδη γλῶσσαν ἐξ ἐπαγγέλματος λαϊκῶν ποιητῶν, ἱσταμένων ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν λαὸν πνευματικοῦ ἐπιπέδου, ὡς οἱ Guslar τῶν Σέρβων ἢ οἱ σημερινοὶ Κυπριακοὶ ποιητάρηδες. Δυστυχῶς τῆς ποιητικῆς ταύτης κινήσεως τὰ λεί-

(1) Ὁ Ν. Γ. Πολίτης ἐδημοσίευσεν ἐν δείγμα εἰς τὰς *Ἐκλογάς* του σ. 247-248.

ψανα εἶναι ἀραιά, αἱ δ' ὀλίγαι ἐπ' αὐτῶν γενόμεναι ἔρυνται δὲν μᾶς ἐπιτρέπουν ἀκόμη νὰ σχηματίσωμεν σαφεῖς ἰδέαν αὐτῆς. Τῆς ποιητικῆς ταύτης κινήσεως ἀπόρροιαί φαίνονται καὶ ἄλλα παλαιότερας ὑποθέσεως ἄσματα, αἱ καλούμεναι *παραλογαί*, περὶ τῶν ὁποίων θέλομεν ὁμιλήσει κατωτέρω.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰ δίστιχα συχνόταται εἶναι αἱ μεντεῖαι αὐτῶν εἰς συγγραφεῖς καὶ περιηγητὰς τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας.

ε') Τοῦ Γάμου.

Συγγενῇ πρὸς τὰ τραγούδια τῆς ἀγάπης καὶ ὥς πρὸς τὴν διάθεσιν καὶ ὥς πρὸς τὴν ἔκφρασιν εἶναι τὰ γαμήλια, ἐκ τῶν ὁποίων πλείστα εἶναι δίστιχα ἢ ἐκ διστίχων συγκεκροτημένα ἄσματα. Ὑποθέσεις αὐτῶν εἶναι αἱ τελούμεναι πράξεις, τὰς ὁποίας συνοδεύει ἡ ἐξύμνησις τοῦ κάλλους, τῆς εὐγενείας, τῶν ἀρετῶν καὶ τῶν προσόντων τῶν μελλονύμφων καὶ ἡ ἐπιδεικνύμενη ἀφθόνων εὐχῶν διὰ τὴν μέλλουσαν αὐτῶν εὐτεκνίαν καὶ εὐδαιμονίαν. Οὐχὶ δὲ σπανίως ἀναμειγνύεται εἰς αὐτὰ καὶ τὸ γλυκύπικρον μητρικὸν παράπονον διὰ τὸν χωρισμὸν ἀπὸ τοῦ πεφίλημένου τέκνου.

Συνοδεύουν δὲ τὰ ἄσματα ταῦτα τὸν γάμον εἰς ὅλα αὐτοῦ τὰ καθέκαστα, τῶν ὁποίων οὕτως ἐνισχύουν τὸν τελετουργικὸν χαρακτῆρα. Τὸ ἄλεσμα τοῦ σίτου, τὸ κοσκίνισμα τῶν ἀλεύρων, τῶν προωρισμένων διὰ τοὺς ἄρτους τοῦ γάμου, τὸ παραγέμισμα τῶν στρωμάτων καὶ τῶν προσκεφαλαίων, τὸ ξύρισμα τοῦ γαμβροῦ καὶ ὁ καλλωπισμὸς τῆς νύμφης, ἡ ἀναχώρησις τῆς γαμηλίου συνοδείας πρὸς παραλαβὴν τῆς νύμφης, ἡ ἀναχώρησις τῆς νύμφης ἐκ τῆς πατρικῆς οἰκίας, ἡ ἀφίξις αὐτῆς εἰς τὸν οἶκον τοῦ γαμβροῦ κτλ. ὅλα συνοδεύονται ὑπὸ καταλήλων διὰ τὴν περιστάσιν ἁσμάτων.

ς') Τῆς ξενιτειᾶς.

Ἰδιαιτέραν κατηγορίαν ἁσμάτων ἐν τῇ δημώδει νεοελληνικῇ ποιήσει ἀποτελοῦν τὰ λεγόμενα τραγούδια τῆς ξενι-

τεῖας. Τὰ ἄσματα ταῦτα, εἰς τὰ ὅποια διεκτραγωδοῦνται μετὰ τὰ μελανώτερα χρώματα ὅλα τὰ βάσανα, τὰ ὅποια ἔχει ὁ ξενιτεμὸς καὶ δι' ἐκείνον ποὺ φεύγει καὶ δὲν θὰ ἔχη εἰς τὰ ξένα τὰς περιποιήσεις τῆς οἰκογενείας του καὶ ἰδίως εἰς ὥρας ἀσθενείας, καὶ δι' ἐκείνους ποὺ μένουν καὶ θὰ περιμένουν ἐπὶ χρόνους μακροὺς καὶ πολλάκις ἴσως ἐπὶ ματαίῳ τὴν ἐπάνοδον τοῦ ἀγαπητοῦ των, εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας, μερικὰ δὲ καὶ ἀρκετὰ παλαιά. Ἰσως νὰ φθάνουν καὶ μέχρι τῶν τελευταίων βυζαντινῶν χρόνων. Εἶναι δὲ χαρακτηριστικώτατα διὰ τὸν ἑλληνικὸν βίον καὶ τὴν ἑλληνικὴν ψυχὴν κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς τούτους χρόνους. Ἡ τουρκικὴ κατάκτησις, ἰδίως κατὰ τοὺς πρώτους αὐτῆς αἰῶνας, εἶχε καταστρέψει τὴν εὐημερίαν καὶ τὴν αὐτάρκειαν τῆς χώρας. Πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ θρέψουν τοὺς παλαιοὺς κατοίκους των, οἱ ὅποιοι, γνήσιοι ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων, εὐκίνητοι καὶ φιλοτάξιδοι ὅπως ἐκεῖνοι, εὐκόλως ἀπεφάσιζον νὰ ἀναζητήσουν τύχην εἰς τὰ ξένα. Ἡ Αὐστρία, ἡ Ρωσία, καὶ ἰδίως ἡ Ρουμανία, ὡς ἡ Ἀμερικὴ σήμερον, προσεῖλκον ἀθρόους τοὺς ἐν τῇ ἰδίᾳ χώρᾳ ἀδυνατοῦντας νὰ ζήσουν Ἕλληνας.

Ἄλλ' ὁ ξενιτεμὸς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦτο καὶ διὰ τὸν ξενιτευόμενον καὶ διὰ τὴν οἰκογένειάν του ἰσοδύναμος πρὸς τὸν θάνατον. Διότι ὁ ξενιτευόμενος σπανίως ἐπανέβλεπε τὸ πάτριον ἔδαφος. Δὲν ὑπῆρχον τότε αἱ σημεριναὶ εὐκολίαι. Τὰ ταξίδια ἦσαν μακρὰ καὶ κινδυνώδη. Ληστὰι ἐλυμαίνοντο τὴν στερεάν, ἡ δὲ θάλασσα ἦτο ἐκτεθειμένη εἰς τὴν ἀγριότητα παντοεθνῶν πειρατῶν καὶ ἰδίως τῶν ἀπαισίων Μπαρμπάρτζων, οἱ ὅποιοι διήρπαζον τὰ πλοῖα καὶ ἀπῆγον τοὺς συλλαμβανομένους ὡς αἰχμαλώτους εἰς τὰς μακρινὰς τῶν χώρας, ὁπόθεν σπανίως ἐπανήρχοντο. Ὅσοι δ' ἄπαξ εὗρισκον τύχην εἰς τὰ ξένα καὶ ἐγκαθίσταντο εἰς αὐτὰ καὶ ἀνέπνεον ἐλευθερώτερον ἀέρα, ἐδυσκολεύοντο πλέον νὰ ἐκτεθοῦν εἰς τοὺς κινδύνους μακρινοῦ ταξιδίου, διὰ νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὴν κατατρυγαννομένην πατρίδα, ὅπου οὐδεμίαν ἀσφάλειαν θὰ εἶχον οὔτε διὰ τὸν ἑαυτὸν των, οὔτε καὶ διὰ τὴν

περιουσίαν των, τὴν διὰ τόσων κόπων καὶ στερήσεων ἀποκτηθεῖσαν. Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς καὶ ὁ λαὸς τὴν ξενιτειὰν ἐθεώρησε βαρυτέραν καὶ αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ θανάτου.

*Παρηγοριά 'χ' ὁ θάνατος καὶ λησμοσύν' ὁ χάρος,
ὁ ζωντανὸς ὁ χωρισμὸς παρηγοριά δὲν ἔχει.*

Ἐκ τῶν ἄσμάτων τούτων πολλὰ, ὅπως εἵπομεν, εἶναι παλαιὰ καὶ πατροπαράδοτα, πολλὰ ὅμως ἦσαν καὶ τὰ αὐτοσχέδια. Ἐποιοῦντο δὲ συνήθως κατὰ τὸ ἀποχαιρετιστήριον δεῖπνον. Ἐκεῖ συνεκεντρῶνοντο ὅλοι οἱ οἰκεῖοι καὶ ἄφηναν νὰ ἐκχυθῇ ἡ μελαγχολία των εἰς παθητικώτατα πολλάκις αὐτοσχέδια τραγούδια. Ἐξηκολούθουν δὲ ταῦτα καὶ κατόπιν εἰς τὸν δρόμον, διότι ὑπῆρχεν ἡ συνήθεια νὰ ξεπροβοδοῦν τὸν ἀναχωροῦντα εἰς ἀρκετὴν ἀπὸ τοῦ χωρίου ἀπόστασιν. Πλεῖστα ἐκ τῶν ἄσμάτων τούτων προέρχονται ἐκ τῆς Ἡπείρου, ἡ ὁποία, ὅπως δὲ καὶ σήμερον, ἦτο καὶ τότε ἡ κατ' ἔξοχὴν χώρα τοῦ ξενιτεμοῦ, πολλὰ δ' ἐκ τῶν νήσων, ὅπου ἐπίσης λόγῳ τοῦ ναυτικοῦ βίου ὁ ξενιτεμὸς ἦτο συνηθέστατος, τινὰ δὲ εἶναι καὶ πανελλήνια καὶ δύσκολον εἶναι σήμερον νὰ ἀνεύρῃ τις τὴν ἀρχαίην πατρίδα των. Ὡς πρὸς τὸν τόνον πλησιάζουν πάρα πολὺ τὸν μελαγχολικὸν τόνον τῶν μοιρολογίων.

ζ) Μοιρολόγια.

Σπουδαιοτάτην καὶ πολυαριθμοτάτην κατηγορίαν ἄσμάτων ἐν τῇ δημῳδῇ νεοελληνικῇ ποιήσει ἀποτελοῦν τὰ μοιρολόγια, διὰ τῶν ὁποίων αἱ γυναῖκες ἀποδύρονται τὸν θάνατον τῶν συγγενῶν των. Τὰ μοιρολόγια, ὡς ἄσματα θρηνητικά, εἶναι εὐρύτατα διαδεδομένα εἰς ὅλους σχεδὸν τοὺς κατὰ φύσιν λαούς, συνδέονται δὲ καὶ στενῶς πρὸς τὴν παγκόσμιον λατρείαν τῶν νεκρῶν. Βεβαίως πλὴν τῶν πρὸς τὸν θάνατον συνδεομένων μοιρολογίων, καὶ πᾶσα οἷαδῆποτε ἀπώλεια οἷονδῆποτε πράγματος, καθὼς καὶ πᾶν οἷονδῆποτε βαθέως μελαγχολικὸν συναίσθημα δύναται νὰ ἐκδηλωθῇ εἰς

ἄσμα θρηνητικόν, εἰς μοιρολόγι. Τὰ πλεῖστα ὅμως πάντοτε καὶ τὰ κάλλιστα εἶναι γεννήματα τοῦ πόνου τοῦ θανάτου.

Ὑπὸ τὴν μᾶλλον πρωτόγονον αὐτῶν μορφὴν ἀποτελοῦνται συνήθως ἀπὸ μίαν ἐπιφωνηματικὴν φράσιν διαρκῶς ἐπαναλαμβανομένην. «*Ποῦ εἶναι τὸ ἀνιψάκι μου, τὸ μονάκριβο;*» λέγουν καὶ ξαναλέγουσιν αἱ αὐστραλαὶ γυναῖκες. Εἰς ἄλλην περίπτωσιν αἱ νέαι γυναῖκες μοιρολογοῦσαν.

Ἀδελφούλη μου!

αἱ γραῖαι,

Γιούλη μου!

καὶ κατόπιν ὁμοῦ ἐν χορῷ,

*Δὲ θὰ σὲ ξαναἰδῶ πιά,
δὲ θὰ σὲ ξαναἰδῶ πιά!*

Βαθυμυδὸν ὅμως, ὅπως ἄλλως συνέβη καὶ εἰς ὅλα τὰ εἶδη τῆς ποιήσεως, ἐπλουτίσθη καὶ τὸ παραστατικόν, τὸ εἰς ἐννοίας περιεχόμενον τῶν μοιρολογίων. Εἰς τὰς ἐπιφωνήσεις ταύτας, οἱ ὅποιοι ἀπετέλουν τὴν συναισθηματικὴν μόνον ἐκδήλωσιν τῆς βαθυτάτης ἐπὶ τῷ θανάτῳ ὀδύνης, προσετέθησαν ἀφ' ἐνὸς μὲν περιγραφαὶ τῆς θλιβερᾶς μοίρας, ἢ ὅποια περιμένει καὶ τοὺς ἐπιζῶντας, ἀπορφανιζομένους ἀγαπητοῦ προσώπου, πολλάκις δὲ καὶ ἰσχυροῦ προστάτου, καὶ τὸν ἀποθανόντα εἰς τὸ σκοτεινὸν καὶ κρυερὸν καὶ ἀποτρόπαιον βασίλειον τοῦ ἔδου, ἀφ' ἑτέρου δ' ἔπαινοι διὰ τὰς ἀρετὰς τοῦ τεθνεῶτος. Οὕτως ἐμορφώθη τὸ μοιρολόγι εἰς τέλειον ποίημα, καὶ ὥς τοιοῦτον ἦτο γνωστὸν εἰς ὅλους ἀρχαίους λαούς. Ἐπειδὴ ὅμως ὥς τέλειον ἀκριβῶς ποίημα ἀπῆται καὶ ἰδιαιτέραν πλεον δεξιότητα καὶ ἔμπνευσιν, ταχέως ἐσχηματίσθη καὶ ἰδιαιτέρα τάξις ποιητριῶν, — διότι τὸ μοιρολόγι πάντοτε ἀνῆκεν εἰς τὰς γυναῖκας — *μοιρολογιστριῶν*, αἱ ὅποιοι, ἔχουσαι ἀποτεθησαυρισμένα εἰς τὴν μνήμην αὐτῶν πολυάριθμα μοιρολόγια καὶ στίχους, ἔχουσαι δ' ἄμα καὶ τὴν δεξιότητα νὰ διασκευάζουν αὐτὰ καταλλήλως καὶ στίχους νὰ συνδυάζουν καὶ ἐν ἀνάγκῃ καὶ νέους διὰ τὴν πε-

ρίστασιν νὰ δημιουργοῦν, ἀνελάμβανον ἀντὶ ἀμοιβῆς τὸ μοιρολόγι.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα δείγματα μοιρολογίων καὶ μοιρολογίστριες ἔχομεν ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ὀμήρου, ὃ δ' ἀναγινώσκων τοὺς στίχους, τοὺς περιγράφοντας τὴν περιποιήσιν τοῦ νεκροῦ τοῦ Ἑκτορος, νομίζει ὅτι ἔχει ἐνώπιόν του σύγχρονον εἰκόνα. Ἡ περιγραφή ἀπεικονίζει πιστῶς ὅ,τι καὶ σήμερον γίνεται, οἱ δὲ γόοι τῶν θρηνουσῶν καὶ ὡς πρὸς τὴν ἔκφρασιν καὶ ὡς πρὸς τὰ ἐκφραζόμενα ἀντιστοιχοῦν πληρέστατα πρὸς ὅ,τι καὶ σήμερον μοιρολογοῦν αἱ Ἑλληνίδες. Τὸ ἔθιμον διετηρήθη καθ' ὅλην τὴν ἀρχαιότητα, δὲν ἔπαυσε δὲ καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλως τε προέρχεται καὶ ἡ λέξις *μοιρολόγι(ν)* διὰ τὰ θρηνητικὰ ἐν γένει ἄσματα. Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας ἐπίσης ἦτο ἀκόμη ἀκμαιότατον, οἱ δὲ περιηγῆται τῶν χρόνων ἐκείνων συχνότατα τὸ ἀναφέρουν καὶ τὸ περιγράφουν. Σήμερον ὅμως εὐρίσκεται ἐν ὑποχωρήσει. Εἰς τὰς πόλεις δὲν ἀκούεται πλέον τὸ μοιρολόγι, μόνον δ' εἰς τὰ χωρία εὐρίσκει ἀκόμη καλλιέργειαν καὶ ταύτην οὐχὶ πανταχοῦ τὴν ἰδίαν.

Ἰσχυρότατον μόνον ἀκμάζει τὸ ἔθιμον εἰς τὴν Μάνην, ὅπου καὶ τὰ μοιρολόγια εἶναι ἐντελῶς ἰδιόρρυθμα καὶ ὀλόκληρος ἐθυμοτυπία δι' αὐτὰ ἐπικρατεῖ. Ἐκεῖ μόλις ἀποθάνῃ κανεὶς εἴτε παρὼν εἴτε καὶ εἰς τὰ ξένα, ὅλαι αἱ γυναῖκες τοῦ χωρίου θὰ πὰν ᾿ς τὸ κάθισμα, ᾿ς τὸ μοιρολόγι. Κάθηνται γῦρο γῦρο κατὰ γῆς καὶ ἀρχίζουν ἐν εἶδος διαλόγου, εἰς τὸν ὁποῖον τονίζουν εἰς στίχους ὅ,τι ἀκριβῶς θὰ εἶχον νὰ εἶπουν καὶ εἰς πεζόν. Αἱ συγγενεῖς ἐπαινοῦν τὰς ἀρετὰς τοῦ ἀποθανόντος, διηγοῦνται τὰ τοῦ θανάτου του, πρὸ πάντων ἔὰν ἀπέθανε φονευθεὶς, καὶ ὁμιλοῦν περὶ ἐκδικήσεως, αἱ δὲ παριστάμεναι, λαμβάνουσαι καὶ αὐταὶ μέρος κατὰ διαδοχὴν εἰς τὸ μοιρολόγι, παρηγοροῦν, συμβουλεύουν ἢ λαμβάνουν ἀφορμὴν νὰ διηγηθοῦν τὰς ἰδίας συμφορὰς καὶ νὰ ἐνθυμηθοῦν τοὺς ἰδίους νεκρούς.

Τὴν μοιρολογοῦσαν δὲ δύναται κανεὶς νὰ διακόψῃ ἄνευ ἀδείας. Ζητεῖται δὲ ἡ ἄδεια ὡς ἐξῆς· α') ἡ προτιθεμένη

νὰ μοιρολογήσῃ, ἂν παρακάθῃται παρὰ τὴν μοιρολογοῦσαν, φέρει ἡρέμα τὴν κεφαλὴν τῆς ἐπὶ τοῦ προσώπου αὐτῆς, β') ἂν εὐρίσκωνται εἰς ἀπόστασιν, λαμβάνει τὴν χεῖρά της καὶ γ') ζητεῖ τὴν ἄδειαν δι' αὐτοσχεδίου μοιρολογίου, εἰς τὸ ὅποιον ἀπαντᾷ ἢ μοιρολογοῦσα δι' ἐτέρου, παρέχουσα τὴν αἰτουμένην ἄδειαν.

Τὰ μοιρολόγια εἶναι ἐκ τῶν καλλίστων, παθητικωτάτων καὶ ποιητικωτάτων προϊόντων τῆς δημώδους ἑλληνικῆς μουσικῆς. Μόνον τὰ μανιάτικα ὑστεροῦν ποιητικῶς. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶναι περὶ στιχουργήματα εἰς ὀκτασυλλάβους, εἰς τὰ ὅποια αἱ μοιρολογοῦσαι λέγουν ὅ,τι καὶ ἐν τῷ συνήθει διαλόγῳ θὰ ἔλεγον. Δὲν ἀνευρίσκει κανεὶς εἰς αὐτὰ τὰς ἐν εἴδει παραληρήματος λυρικὰς ἐκ τοῦ πόνου ἐξάρσεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι τόσον συνήθεις εἰς τὰ ἄλλα. Καὶ ὅμως καὶ μεταξὺ αὐτῶν οὐχὶ σπανίως ἀνευρίσκονται ποιητικοὶ ἀδάμαντες. Ἐν τοιοῦτον ἐδημοσίευσα εἰς τὸ βιβλίον μου «Αἱ γυναῖκες εἰς τὴν Λαογραφίαν» (σ. 62).

Τὰ πλεῖστα τῶν μοιρολογίων ἐκ τῆς φύσεως καὶ τοῦ τρόπου τῆς ποιήσεως αὐτῶν εἶναι καὶ πρέπει νὰ εἶναι αὐτοσχέδια καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἐφήμερα. Ἰδίως αὐτοσχέδια εἶναι τὰ μανιάτικα, τὰ ὅποια, ὥς εἵπομεν, ἀποτελοῦν εἶδος διαλόγου μεταξὺ τῶν μοιρολογουσῶν, ὁ ὅποιος σπανίως ἐξαίρεται εἰς ποιητικὸν ὕψος. Ὑπάρχει ὅμως καὶ ἀρκετὸς θησαυρὸς μοιρολογίων ἐκ παραδόσεως, τὸν ὅποιον διαφυλάττουν καὶ πλουτίζουν διαρκῶς καὶ αἱ ἐξ ἐπαγγέλματος μοιρολογίστριαι, ἀλλὰ καὶ αἱ ἄλλαι γυναῖκες, τῶν ὁποίων μερικαὶ πολλάκις, κατὰ τὴν πληροφορίαν τοῦ Faugier, κατὰ τὴν ὥραν τῶν ἀγροτικῶν ἐργασιῶν, παίζουσαι συνθέτουν μοιρολόγια διὰ φανταστικὰς αἰτίας. Κυρίως ὑπάρχει ἀρκετὸν πλῆθος τυπικῶν προοιμίων, μὲ τὰ ὅποια συνήθως ἀρχίζουν τὰ μοιρολόγια αἱ γυναῖκες. Ἴδου ἓν παράδειγμα ἐκ Μάνης:

Ὁ χάρος ἐβουλήθηκε πύργο νὰ θεμελιώσῃ.

*Βάζει τοὺς νιὸς πατώματα, τοὺς γέροντας ἀγκωνάρια,
βάζει καὶ τὰ μικρὰ παιδιά πόρτες καὶ παραθύρια.*

*Πατέρα μου, χρόσέ γονή,
 ὁρμήνεια μου καὶ συμβουλή,
 τί'ταγε τοῦτο, ποῦ ἔκαμες;
 κτλ.*

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω οἱ τρεῖς πρῶτοι στίχοι ἀποτελοῦν προοίμιον, δυνάμενον νὰ προταχθῇ οἴουδῃποτε μοιρολογίου, ἀπὸ δὲ τοῦ τετάρτου ἀρχίζει τὸ ἰδιαίτερον μοιρολόγι.

Πλὴν ὅμως τῶν ἐκ παραδόσεως γνωστῶν τούτων μοιρολογίων καὶ προοιμίων καὶ πολλὰ ἐκ τῶν αὐτοσχεδίων δὲν χάνονται, ἰδίως ὅσα ἔκαμαν κάποιαν ἰδιαίτεραν ἐντύπωσιν. Ἀκριβεῖς πληροφορίας περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ταῦτα στερεοποιοῦνται καὶ εἰσέρχονται βαθμηδὸν εἰς τὸν κύκλον τῶν παραδεδομένων ἔχομεν ἐκ Μάνης. Ἐκεῖ θεωρεῖται ἐντροπὴ διὰ τὰς γυναῖκας ὄχι μόνον νὰ μὴ γνωρίζουν νὰ μοιρολογοῦν, ἀλλὰ καὶ νὰ μὴ δύνανται νὰ ἀπαντοῦν αὐτοσχεδίως εἰς τὰ μοιρολόγια ἄλλων γυναικῶν. Διὰ τοῦτο τὰ κορίτσια προσπαθοῦν μὲ κάθε τρόπον νὰ ἀποκτήσουν τὴν ἱκανότητα ταύτην. Παρακολουθοῦν συνήθως τὰς κηδεῖας καὶ προσπαθοῦν νὰ ἀπομνημονεύσουν ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερα μοιρολόγια. Ταῦτα ἐπαναλαμβάνουν κατόπιν εἰς τὰς ἐργασίας των καὶ ἰδίως εἰς τὸν χειρόμυλον, καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον βαθμηδὸν τὸ αὐτοσχέδιον μοιρολόγι μεταβάλλεται εἰς αὐτοτελὲς ᾄσμα καὶ εἰσέρχεται εἰς τὴν παράδοσιν. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται καὶ ἡ διατήρησις ἐν Μάνῃ μοιρολογίων ἐντελῶς προσωπικῶν καὶ ἡ ἐπίδοσις τοῦ ὀνόματος μοιρολόγι ὡς ὀνόματος γενικωτέρου, δηλοῦντος τὰ τραγούδια.

Πλὴν ὅμως τῶν καθ'αυτὸ τούτων μοιρολογίων πολλάκις χρησιμοποιοῦνται ὑπὸ τῶν γυναικῶν μὲ ἐλαφρὰς τροποποιήσεις ἢ καὶ αὐτούσια ὡς μοιρολόγια καὶ ἄλλα ᾄσματα καὶ πολλάκις διηγηματικά, ἀρκεῖ μόνον τὸ περιεχόμενον αὐτῶν νὰ εἶναι θλιβερόν, ὡς ἀπαιτεῖ ἡ περίστασις. Οὕτω π.χ. τὸ ᾄσμα τῆς πάλης τοῦ Διγενῆ πρὸς τὸν Χάρον καὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ εὗρηται συχνότατα ὡς μοιρολόγι.

Οὕτω τὸ μοιρολόγι, δεδομένης τῆς ἐκτάσεως καὶ τῆς ἰσχύος τοῦ ἐθίμου εἰς παλαιότερους χρόνους καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα, ἀπετέλεσε σπουδαιότατον παράγοντα ἐν τῇ

δημῳδῇ νεοελληνικῇ ποιήσει. Πλεῖστα ἄσματα εἰς ὠρισμένα πρόσωπα ἀναφερόμενα καὶ φέροντα τὴν μορφήν ἱστορικοῦ ἄσματος δὲν εἶναι διόλου ἀπίθανον νὰ προέρχωνται ἀπὸ μοιρολόγια· πολλὰ ἐποιήθησαν ὠρισμένως κατὰ τὴν τεχνοτροπίαν τῶν μοιρολογίων, καὶ ἀντιστρόφως ἄλλα ἄλλης ἀρχῆς καὶ ἄλλης φύσεως, χρησιμοποιοθέντα ὡς μοιρολόγια, ἔλαβον τὴν μορφήν καὶ τὸν τόνον αὐτῶν, ἀπεμοιρολογοποιήθησαν. Ἐνεκα τούτου τὸ μοιρολόγι εἶναι ἄξιον πολλῆς σπουδῆς καὶ μελέτης. Ἐκτὸς ὅμως τούτου ἰδιαίτερος ἄξια μεγίστης προσοχῆς εἶναι καὶ τὰ αὐτοσχέδια καὶ πρὸ παντὸς τὴν ὥραν, κατὰ τὴν ὁποίαν ποιοῦνται, διότι τότε εἰς αὐτὰ συλλαμβάνομεν τὸ ἄσμα ἐν τῇ γενέσει του, συλλαμβάνομεν τὸν τρόπον, καθ' ὃν ὁ λαὸς ἐργάζεται εἰς τὴν δημιουργίαν τῶν ἄσμάτων του, πρᾶγμα τὸ ὅποιον μεγίστην ἔχει σημασίαν διὰ τὴν κατανόησιν τῆς ὅλης δημοτικῆς ποιήσεως καὶ τῆς τεχνοτροπίας αὐτῆς.

η') Κλέφτικα.

Μεγίστην τέλος καὶ πολυαριθμοτάτην πασῶν, χαρακτηριστικωτάτην δὲ διὰ τὸν ἱστορικὸν βίον τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος τάξιν ἄσμάτων ἀποτελοῦν τὰ λεγόμενα κλέφτικα. Τὰ τραγούδια ταῦτα εἶναι γεννήματα τοῦ βίου τοῦ κλέφτικου καὶ ἀρματωλικοῦ, ὃ ὁποῖος ἀνεπτύχθη κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας. Ὅ,τι δροσιζει κάπως τὴν ἀποπνικτικὴν ἀτμόσφαιραν τῆς τουρκικῆς δουλείας, ὅ,τι φωτίζει κάπως τοὺς σκοτεινοὺς χρόνους τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως εἶναι ἀκριβῶς ὃ βίος οὗτος, εἶναι ἡ δροσιά, ἡ ὁποία πνέει ἀπὸ τὰ ἀνυπότακτα ἑλληνικὰ βουνά, εἶναι ὃ σπινθήρ τῆς ἐλευθερίας, τὸν ὅποιον οἱ πολεμοχαρεῖς οὔτοι ἄνθρωποι τῶν ἀρμάτων διετήρησαν ἄσβεστον εἰς τὰ στήθη των, ἀγωνιζόμενοι κατὰ τοῦ κατακτητοῦ σκληρὸν καὶ ἀδιάκοπον ἀγῶνα. Καὶ τὰ κατορθώματα τῶν ἀνδρῶν τούτων ἐγκωμιάζουν τὰ κλέφτικα τραγούδια ἢ μοιρολογοῦν τὸν θάνατόν των.

Τὰ κλέφτικα ταῦτα τραγούδια εἶναι κατὰ τὸν Fauriel ἔργον κατὰ τὸ πλεῖστον τυφλῶν ραψωδῶν, οἱ ὅποιοι μὲ τὴν

λύραν των περιεφέροντο ἀπὸ χωρίου εἰς χωρίον καὶ ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν καὶ τραγουδοῦσαν κυρίως εἰς τὰ πανηγύρια παλαιὰ καὶ νέα τραγούδια.

Ἐφερε δὲ δόξαν τὸ τραγούδι εἰς τὸν ἐγκωμιαζόμενον ἥρωα. Ἀπόδειξις ἡ εὐχή, τὴν ὁποίαν ἔδιδον αἱ γυναῖκες εἰς τὰς μητέρας ἀρρένων βρεφῶν: *Νὰ σοῦ ζήσῃ τὸ παιδί, νὰ σοῦ γίνῃ ἀρματωλὸς καὶ καπετάνιος καὶ νὰ τοῦ βγάλουν καὶ τραγούδι.* Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἦτο προσφυλὲς εἰς τοὺς ἥρωας, καὶ οἱ ὑπερήφανοι καπετάνοι πολλάκις ἀδρότατα ἐπλήρωνον τοὺς τυφλοὺς, διὰ νὰ τοὺς βγάλουν τὸ τραγούδι.

Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι πλὴν τῶν ἑξ ἐπαγγέλματος τούτων ἀοιδῶν καὶ πολλοὶ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ἔχοντες ποιητικὴν τινα δεξιότητα, ἠδύνατο νὰ βγάλουν τραγούδι. Καὶ παλληκάρια δὲ καὶ καπεταναῖοι πολλάκις ἔδραζαν τραγούδια καὶ τραγουδοῦσαν τὰ ἰδικά των κατορθώματα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἦτο δὰ καὶ δύσκολον.

Εἰς τὴν δημώδη ποίησιν σπανίως δημιουργεῖται τι ἐντελῶς νέον. Ὅπως παρατηρήσαμεν ἤδη καὶ εἰς τὴν ποίησιν τῶν μοιρολογίων, οἱ λαϊκοὶ ποιηταὶ δὲν φροντίζουν νὰ δημιουργήσουν κάτι τι ἐντελῶς ἀτομικόν, κάτι ἐντελῶς ἰδικόν των. Ὅ,τι χρήσιμον ἠμποροῦν νὰ παραλάβουν ἀπ' ἄλλου, δὲν τὸ περιφρονοῦν. Διαθέτουν εἰς τὴν μνήμην των κληθὸς τραγουδιῶν καὶ στίχων, διαθέτουν μελωδίας γνωστάς, ἔχουν δὲ καὶ συνείδησιν τῆς συνήθους ποιητικῆς τεχνοτροπίας, καὶ πρὸς τοῦτοις καὶ τὸ συναίσθημα καὶ τὴν ψυχικὴν σύστασιν οὐχὶ διάφορον πρὸς τὸ σύνολον τοῦ λαοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκουν. Δὲν ἔχουν λοιπὸν παρὰ νὰ παραλάβουν ἐκ τῶν στίχων τούτων, ὅσους θέλουν, νὰ τοὺς συναρμολογήσουν κατὰ τὸν γνωστὸν εἰς αὐτοὺς τρόπον καὶ νὰ τοὺς προσαρμόσουν εἰς μίαν γνωστὴν μελωδίαν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον συνήθως βγαίνει τὸ καινούργιο τραγούδι. Ἐνίοτε ὁλόκληρα ἱσμιατα αὐτούσια ἀπὸ τοῦ ἐνὸς καπετάνιου μεταφέρονται εἰς ἄλλον, μεταβαλλόμενων μόνον τῶν ὀνομάτων. Δημιουργία ἐντελῶς νέα καὶ ἑξ ὑπαρχῆς αὐτοτελῆς εἶναι εἰς τὴν δημώδη ποίησιν σπανιστάτη, διὰ νὰ μὴ εἴπω ἀνύπαρκτος. Τούναντίον, ζήτημα εἶναι

ἂν δύναται νὰ εὑρεθῇ καὶ ἐν μόνον ᾄσμα, τοῦ ὁποίου στίχοι εἰς οὐδὲν ἄλλο νὰ εὐρίσκονται. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἡ δημώδης ποίησις καὶ μάλιστα εἰς τὰ κλέφτικα τραγούδια, παρ' ὅλον τὸ πλῆθος τῶν ἐπὶ μέρους ᾄσμάτων, παρουσιάζεται ὡς ἐν ἑνιαῖον καὶ ὁμοιομερές ὅλον, τὸ ὁποῖον ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον τὸ αὐτὸ πνεῦμα διαπνέει καὶ ἡ αὐτὴ τεχνοτροπία διέπει.

Συνίσταται δ' ἡ τεχνοτροπία αὕτη εἰς τὸ ἑξῆς. Τὰ κλέφτικα τραγούδια, μολονότι εἰς ἱστορικά γεγονότα ἀναφερόμενα, δὲν ἔχουν τίποτε τὸ ὁποῖον νὰ ὑπομινήσκη τὴν διήγησιν, νὰ τὰ πλησιάζῃ πρὸς τὰ ἔπη. Εἶναι κυρίως ᾄσματα. Ἐκ τοῦ γεγονότος, τὸ ὁποῖον ἔχουν ὡς ὑπόθεσιν, λαμβάνουν μόνον τὸν πυρῆνα ἢ τὸ πολὺ πολὺ κυρίας τινὰς γραμμάς· τὰ λοιπὰ ἐκθέτουν κατ' ἴδιον ἐντελῶς τρόπον, εἰσάγοντα συνάμα ἄφθονον τὸ λυρικὸν στοιχεῖον διὰ τῆς ἐξογκώσεως τῶν μορφῶν καὶ τῶν πραγμάτων καὶ τῆς λιτῆς μὲν καὶ ἀπερίττου, ἀλλὰ ταυτοχρόνως πλήρους δυνάμεως, πάθους, τόλμης καὶ δραματικότητος ἐκφράσεώς τῶν. Συνίσταται δ' ὁ ἀνωτέρω τρόπος εἰς τὴν διὰ τοῦ διαλόγου ἐκθεσιν τῶν γεγονότων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐπιτυγχάνει ὁ λαϊκὸς ποιητὴς διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τυπικῶν προσώπων, ὡς λ. χ. παπαδιᾶς, παπαδοπούλας κτλ. ἢ διὰ τῆς ἐμψυχώσεως τῆς φύσεως. Τὰ βουνά, τὰ δάση, τὰ δένδρα, ὁ ἀήρ, ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη, τὰ ζῷα, ὅλος ὁ κόσμος, ἔμψυχος καὶ ἄψυχος καὶ πρὸ πάντων τὰ πουλάκια ἐμψυχοῦνται, λαμβάνουν φωνὴν εἰς τὸ ᾄσμα καὶ κάτι ἔχουν νὰ μᾶς εἰποῦν, κάτι νὰ μᾶς ἀναγγείλουν διὰ τὸν ἥρωα ἢ τὸ συμβάν. Βεβαίως καὶ εἰς ἄλλα ᾄσματα ἐπεμβαίνουν τὰ πουλάκια· ἀλλ' ὅ,τι ἐκεῖ εἶναι σπάνιον, ἐδῶ ἀποτελεῖ σταθερὸν μέσον τῆς τέχνης. Ὡς παράδειγμα ἀναφέρω τὸ ἑξῆς ᾄσμα τοῦ Δράμαλη.

Εἶναι γνωστὰ αἱ περιπέτειαι τοῦ Τούρκου πασᾶ, ὅστις, ἀναγκασθεὶς ἔνεκα τῆς ἐλλείψεως τροφίμων νὰ ὑποχωρήσῃ ἐκ τοῦ Ἄργους πρὸς τὴν Κόρινθον, κατεστράφη ὑπὸ τοῦ Κολοκοτρώνη εἰς τὸ στενὸν τῶν Δερβενακίων. Ἴδου πῶς τραγουδεῖ τὸ τραγούδι τὴν καταστροφὴν·

Τῆς Ρούμελης οἱ μπέηδες καὶ τοῦ Μωριά οἱ ἀγάδες
 ἔς τὸ Ντερβενάκι κοιτοῦνται κορμιὰ δίχως κεφάλια.
 Στρώμα ἔχουνε τῇ μαύρῃ γῆς, προσκέφαλο μιά πέτρα
 καὶ ἀπουπανωσκέπασμα τοῦ φεγγαριοῦ τῇ λάμπῃ.

Κ' ἓνα πουλάκι πέρασε καὶ τὸ συγγορωτᾶνε:
 «Πουλί, πῶς πάει ὁ πόλεμος, τὸ κλέφτικο ντουφέκι;
 — Τί νὰ σᾶς πῶ, μαῦρα κορμιὰ, τί νὰ σᾶς μολογήσω!
 Μπροστὰ πάει ὁ Νικηταρᾶς, πίσ' ὁ Κολοκοιτρώνης
 καὶ παρὰ πίσω οἱ Ἕλληνες μὲ τὰ σπαθιά ἔς τὰ χέρια
 καὶ πέφτουν λιανοτούφεκα σὰν ἄμμος τῆς θαλάσσης».

Μόλα ταῦτα ἐντὸς τοῦ ἐνιαίου καὶ ὁμοιομεροῦς τούτου
 τῶν ἁσμάτων τῶν κλεφτῶν πρέπει νὰ γίνῃ κάποια διάκρι-
 σις, τὴν ὁποίαν ὑπεδηλώσαμεν ἀνωτέρω, καὶ ἡ ὁποία προέρ-
 χεται ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν ἁσμάτων τούτων. Ὡς εἴπο-
 μεν, τὰ κλέφτικα τραγούδια δὲν ἐγκωμιάζουν μόνον κατορ-
 θώματα, πολλάκις μοιρολογοῦν καὶ θανάτους. Καὶ διὰ τοῦτο,
 ἐνῶ τὰ πρῶτα εἶναι ἁσματα ἐγκωμιαστικά, ἀλαλαγμοὶ νίκης
 κατὰ τοῦ τυράννου, τὰ δεύτερα πλησιάζουν πολὺ πρὸς τὸ
 μοιρολόγι, τοῦ ὁποίου τὸν μελαγχολικὸν τόνον ἔχουν. Ὡς
 τοιαῦτα δὲ καὶ τὰ χαρακτηρίζει ὁ λαὸς εἰς τοὺς τυπικοὺς
 στίχους μὲ τοὺς ὁποίους ἀρχίζουν.

Τρία πουλάκια κάθονταν ἔς τὴν ῥάχη ἔς τὸ λημέρι,
 τὸ νὰ τηράει τὸν Ἀλμυρὸ, τ' ἄλλο κατὰ τὸ Βάλτο,
 τὸ τρίτο τὸ καλύτερο μοιρολογάει καὶ λέγει,

(Passow, I).

Ἄλλο τραγούδι ἀρχίζει ὡς ἑξῆς:

Τὸ λέν οἱ κοῦκκοι ἔς τὰ κλαδιὰ κ' οἱ πέρδικες ἔς τὰ πλάγια,
 τὸ λένε κ' οἱ Πλαγιώτισσες τὸ μαῦρο μοιρολόγι.

(Passow, LXIX).

Ἄλλο ὡς ἑξῆς:

Ποῖος θε' ν' ἀκούσῃ κλάματα, δάκρυα καὶ μοιρολόγια,
 μοιρολογεῖται μιά κυρὰ, τοῦ Κύλπειτ' ἡ γυναῖκα.

(Passow, CLXIII).

Καὶ ἂν δὲ ἀκόμη θὰ ἡδύνατο νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς τολ-
 μηρὰ καὶ πρόωρος καὶ ἔχουσα ἀνάγκην ἀποδείξεως ἡ ὑπό-
 νοια ὅτι τὰ δεύτερα ταῦτα κλέφτικα τραγούδια ἔχουν τὴν

ἀρχὴν τῶν εἰς τὴν ποίησιν τῶν μοιρολογίων, δὲν δύναται ὁμῶς, πιστεῦω, νὰ θεωρηθῇ τολμηρὰ ἡ ἰδέα, ὅτι ἔχουν σημαντικώτατα ἐπηρεασθῇ ἀπὸ τὴν ἄλλοτε εὐρύτατα διαδεδομένην καὶ ἀκμαΐζουσαν ταύτην ποίησιν.

Γεωγραφικῶς ἡ ποίησις τῶν ἁσμάτων τῶν κλεφτῶν ἀνεπτύχθη καὶ ἤκμασεν εἰς τὰς χώρας, ὅπου ἤκμασε καὶ ὁ κλέφτικος καὶ ἀρματωλικὸς βίος καὶ συνέβησαν τὰ σπουδαιότατα γεγονότα τῆς μεταξὺ τῶν Τούρκων καὶ τῶν Ἑλλήνων πάλης μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Εἶναι δὲ αἱ χώραι αὗται ἡ Πελοπόννησος, ἡ Στερεὰ, ἡ Ἡπειρος, ἡ Θεσσαλία, ἡ Νότιος Μακεδονία καὶ ἡ Χαλκιδική. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἱστορικὴ αὕτη ποίησις δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς κατ' ἐξοχὴν *Ἑλλαδική* ποίησις. Αἱ νῆσοι ἅπασαι, ἡ Θράκη καὶ ἡ Μικρὰ Ἀσία ἔμειναν ἀμέτοχοι εἰς αὐτήν. Τοῦτο φαίνεται καὶ ἐκ τῆς διαδόσεως τῶν ἁσμάτων τούτων. Σήμερον ἐκτὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος, Ἡπείρου καὶ Νοτίου Μακεδονίας κλέφτικα ἅσματα μόνον σποραδικῶς εὐρίσκονται εἰς ἄλλας χώρας τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐνῶ τὰ παλαιότερα, τὰ ἀκριτικά, εἶναι πανταχοῦ ἐξ ἴσου διαδεδομένα, ἀπὸ τοῦ Πόντου καὶ τῆς Καππαδοκίας μέχρι τῶν Ἰονίων νήσων καὶ τῆς Κάτω Ἰταλίας.

Χρονολογικῶς ἐπίσης ἡ ποίησις αὕτη εἶναι σαφῶς περιωρισμένη. Εἶναι γέννημα καὶ θρέμμα τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας. Μόλα ταῦτα προσεκτικωτέρα ἐξέτασις πείθει ὅτι μ' ὅλον τὸν ἰδιαιτέρον καὶ σαφῶς περιγεγραμμένον χαρακτῆρα, τὸν ὁποῖον ἔχει, δὲν εἶναι καὶ τελείως αὐτοτελής. Ἐν πολλοῖς ἀποτελεῖ συνέχισιν ἐπὶ ἄλλων πλέον δεδομένων καὶ ἐντὸς ἄλλου περιβάλλοντος ἄλλων χρόνων τῆς παλαιότερας δημοτικῆς ποιήσεως τῶν ἀκριτικῶν ἁσμάτων, περὶ τῶν ὁποίων θὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω. Στίχοι πολυάριθμοι καὶ μεγαλύτερα ἀποσπάσματα, ἐπεισόδια πολλάκις ὁλόκληρα, προερχόμενα ἐκ τῆς ἀρχαιότερας ταύτης ποιήσεως, ἐχρησίμευσαν διὰ τὴν συγκρότησιν τῶν νεωτέρων ἁσμάτων τῶν κλεφτῶν. Τὸ ἔθνος εἶχε πάντοτε τοὺς ἥρωάς του, τοὺς ὁποίους ἤθελε νὰ ψάλλῃ. Τοὺς ἀκρίτας καὶ τοὺς ἄθλους

των διεδέχθησαν οἱ κλέφται μὲ τὰ κατορθώματά των. Τί τὸ παράδοξον ἂν καὶ τὰ κλέφτικα τραγούδια ἐσυνέχισαν τὰ ἀκριτικά; Ἡ μόνη διαφορὰ, ὀφειλομένη καὶ αὐτὴ εἰς τὴν διαφορὰν τῶν χρόνων καὶ τῶν κοινωνικῶν ὄρων, εἶναι ὅτι τὰ κλέφτικα παρέμειναν ἄσματα, ἐνῶ τὰ ἀκριτικά ἦσαν ἄλλοτε ἔπη, τὰ ὁποῖα καὶ ὡς ἄσματα ἀκόμη διετήρησαν τὸν διηγηματικὸν αὐτῶν χαρακτήρα.

Συνέχειαν τῶν ἁσμάτων τῶν κλεφτῶν τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας ἀποτελοῦν τὰ ληστρικά τῶν πρώτων χρόνων τοῦ Ἐλευθέρου Βασιλείου, ὅπως καὶ οἱ λησταὶ ἀποτελοῦν τὰς τελευταίας ἀποφυάδας τοῦ κλέφτικου καὶ ἀρματωλικοῦ βίου, ὁ ὁποῖος ἐγεννήθη καὶ ἀπέθανε μαζὶ μὲ τὴν τουρκοκρατίαν. Ταῦτα μόνον κατὰ τὰ ψαλλόμενα πρόσωπα διαφέρουν ἀπὸ τὰ κλέφτικα. Κατὰ τὰ ἄλλα εἶναι, ὡς εἴπομεν, ἀπλῆ συνέχεια αὐτῶν χωρὶς καμμίαν μεταβολὴν οὔτε εἰς τὴν καθόλου συγκρότησιν οὔτε εἰς τὴν τεχνοτροπίαν.

Τὰ ληστρικά ταῦτα ἄσματα, πολυάριθμα κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ Ἐλευθέρου Βασιλείου, ὁπότε καὶ ἡ ληστεία ἤκμαζε, κατέστησαν βαθμηδὸν ἀραιότερα, ἐφ' ὅσον καὶ ἡ ληστεία ἐξέλειπεν. Ἐκ τῶν ληστρικῶν τῶν τελευταίων χρόνων τὰ πλεῖστα προέρχονται ἐκ Θεσσαλίας, ὅπου ἔνεκα τῆς γειτνιάσεως πρὸς τὰ τουρκικὰ σύνορα ἡ ληστεία διετηρήθη περισσότερον χρόνον, προσέτι δ' ἐκ τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Νοτίου Μακεδονίας, ὅπου λόγῳ τῆς τουρκοκρατίας ἡ ληστεία ἤκμαζε περισσότερον. Σήμερον σχεδὸν ἐξέλιπον.

θ') Ἱστορικά.

Μετὰ τὰ κλέφτικα ἔχομεν παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ καὶ διάφορα ἄλλα ἄσματα ἱστορικά, ἀναφερόμενα εἰς πολιορκίας καὶ ἀλώσεις πόλεων, ἐπιδρομὰς ληστῶν καὶ πειρατῶν, λεηλασίας καὶ καταστροφὰς καὶ φόνους καὶ σεισμοὺς καὶ ἐν γένει εἰς γεγονότα, τὰ ὁποῖα ἔκαμαν κάποιαν ἐντύπωσιν εἰς τὸν λαὸν καὶ συνεκίνησαν ἰσχυρῶς τὴν ἐθνικὴν ψυχὴν. Οὕτω ψάλλει ὁ λαὸς τὸ κοῦρσος τῆς Ἀντριανόπολης, τὸ πάρσιμο τῆς

Πόλης, τὴν πολιορκίαν τῆς Μάλτας καὶ τὴν πτῶσιν τοῦ Μεσο-
λογγίου, τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς Πάργας καὶ τὰς καταστροφὰς
τῆς Χίου, τὴν πρώτην ὑπὸ τοῦ Καρᾶ Ἀλῆ καὶ τὴν δευτέραν
ὑπὸ τοῦ σεισμοῦ, τὴν ἐπανάστασιν τῆς Θεσσαλίας κτλ.

Εἶναι δὲ τὰ ἱστορικά ταῦτα ἄσματα ἀρκετά, ὅχι ὅμως
καὶ πολυάριθμα, ὅπως εἶναι τὰ κλέφτικα. Πολλὰ ἔχομεν ἐκ
τῆς μεγαλονήσου Κρήτης, ὅπου ὁ μεταξὺ τῶν Τούρκων καὶ
τῶν Ἑλλήνων ἀγὼν παρεῖχε κατάλληλον δι' αὐτὰ ἔδαφος
ἀναπτύξεως, ἄλλα δὲ καὶ ἐκ Κύπρου. Ὅφειλομεν ὅμως νὰ
παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ τεχνοτροπία τῶν ἱστορικῶν τούτων
ἁσμάτων δὲν εἶναι πάντοτε πολὺ ὁμοία πρὸς τὴν τεχνοτρο-
πίαν τῶν Ἑλλαδικῶν. Εἶναι τεχνοτροπία μᾶλλον διηγημα-
τική. Μάλιστα τὰ ἐκ Κρήτης καὶ Κύπρου εἶναι τελείως
διηγηματικά καὶ διὰ τοῦτο περὶ αὐτῶν θὰ ὁμιλήσωμεν κα-
τωτέρω εἰς τὴν οἰκείαν θέσιν.

Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην τῶν ἱστορικῶν ἁσμάτων δύ-
νανται νὰ ὑπαχθοῦν καὶ διάφοροι στίχοι, δίστιχα ἢ καὶ με-
γαλύτερα ἁσμάτια, τὰ ὁποῖα βγαίνουν, ὅπως λέγει ὁ λαός,
εἰς διαφόρους πολιτικὰς περιστάσεις. Οὕτω π. χ. ὅταν οἱ
χωρικοὶ τῆς Ἡπείρου ἔχοντες ἐπὶ κεφαλῆς τὸν ἐπίσκοπον
Τρίκκης Διονύσιον τὸν φιλόσοφον, τὸν σκωπτικῶς ἐπιλεγό-
μενον *σκυλόσοφον*, ἐξηγέρθησαν κατὰ τῶν Τούρκων τὸ 1611
καὶ εἰσήλασαν εἰς τὰ Ἰωάννινα πλὴν τοῦ *Κύριε* ἐλέησον
ἔψαλλον καὶ τοὺς ἐξῆς στίχους:

*Χαράτζι, χαρατζόπουλον
καὶ ἀναζουλόπουλον (¹).*

ὑπονοοῦντες τὸν ἐπιβληθέντα τότε ὑπὸ τῆς Τουρκικῆς κυβερ-
νήσεως φόρον. Ἐπίσης διαρκούσης τῆς ἑλληνικῆς ἐπανα-
στάσεως, ὅτε κατὰ τὸ 1827 κατέπλευσε τὸ πρῶτον ἀτμοκί-
νητον πλοῖον, ἡ «Καρτερία», ὁ λαὸς διὰ τοῦ ἐξῆς διστίχου
ἐξεδήλωσε τὴν ἐκ τοῦ θαυμασίου τούτου καταπληκτικὴν του
ἐντύπωσιν:

*"Ὅλα τ' ἄρμενα ἀρμενίζον με ἄερα, με κουπιά,
τοῦ Κοκράνη τὸ βαπόρι ἀρμενίζει με φωτιά.*

(¹) Ὑλὴ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου).

(¹) Σάθα, Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς σ. 213.

Πλεῖστα τῶν ἁσμάτων τούτων, ἐμπνεόμενα ἀπὸ τὸ πολιτικὸν καὶ τὸ κομματικὸν πάθος εἶναι *σατυρικά*, ψάλλονται δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἑπάνω εἰς γνωστὰς μελωδίας. Ἀνάλογα πρὸς ταῦτα ἔψαλλον ἄλλοτε οἱ δῆμοι ἐν τῷ Βυζαντίῳ εἰς βάρος διαφόρων πολιτικῶν προσώπων καὶ πολλάκις καὶ τῶν αὐτοκρατόρων. Τὰ πολιτικοσατυρικά ταῦτα δίστιχα καὶ ἁσμάτια, τὰ ὅποια καὶ σήμερον εἰς τοὺς δρόμους ἀκούομεν, ἰδίως ὅταν ὀξύνωνται τὰ πολιτικὰ πάθη καὶ μάλιστα κατὰ τὰς ἐκλογάς, δὲν εἶναι ἀνάξια προσοχῆς καὶ συλλογῆς καὶ διὰ τὸ σατυρικὸν πνεῦμα τοῦ λαοῦ, τὸ ὅποιον ἐκδηλοῦται ἐν αὐτοῖς, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐκδηλώσεις, συνδεόμεναι πρὸς τὸν ἱστορικὸν βίον τοῦ ἔθνους.

ι) Σατυρικά.

Πλὴν τῶν πολιτικοσατυρικῶν τούτων ἁσμάτων ψάλλει ὁ ἑλληνικὸς λαὸς καὶ πλῆθος ἄλλων *σατυρικῶν* ἁσμάτων, πολλάκις ἀσέμνων, ὅποια εἶναι ἰδία τὰ ἀποκριάτικα, τὰ ὅποια ἀνεφέραμεν ἥδη. Πολλὰ ἐξ αὐτῶν εἶναι γενικώτερα, σατυρίζοντα διάφορα ἑλαττώματα σωματικὰ ἢ συνθηθέστατα ἠθικὰ γυναικῶν, γραιῶν, σπανῶν, παπάδων, καλογήρων, καλογραιῶν κτλ., οἷον τὴν ὀκνηρίαν, τὴν λαιμαργίαν, τὴν μωρίαν, τὴν ὑποκρισίαν καὶ τὴν λαγνείαν κττ. Ἄλλα σατυρίζουν ὀνομαστὶ ἐντελῶς τοπικὰ πρόσωπα καὶ γεγονότα. Ὁ λαὸς δὲν ἀνέχεται εὐκόλως παρεκτροπὰς ἀπὸ τῆς κοινῆς καὶ παραδεδομένης ἠθικῆς. Ἀρκεῖ μικρὰ ἀπ' αὐτῆς παρέκκλισις διὰ νὰ ἐκπηδήσῃ ἀμέσως ὡς διαμαρτυρία τὸ σατυρικὸ τραγούδι.

Δὲν εἶναι δὲ ἀνάγκη πάντοτε νὰ μεταχειρίζεται σατυρικάς λέξεις διὰ νὰ εἶναι σατυρικόν. Ἀρκεῖ μόνον νὰ ἀναφέρῃ γεγονότα καὶ πρόσωπα, καὶ ἡ δημοσίευσίς αὐτῆς, ἡ καταγγελία αὐτῆ τοῦ ἐκτροπῶν ἐνώπιον τῆς κοινωνίας καὶ μόνη ἔχει τὴν δύναμιν τῆς σατύρας, εἶναι ἀρκετὴ διὰ νὰ φέρῃ ἐντροπὴν εἰς τὸν παρεκτραπέντα. Ἡ φράσις τὸν ἔβγαλαν τραγούδι, ὅπως διὰ τοὺς κλέφτες ἔθεωρεῖτο τιμητικὴ, οὕτως ἐξ ἀντιθέτου διὰ τοὺς παρεκτρεπομένους ἰσοδυναμεῖ καὶ ἰσοδυναμεῖ πρὸς μέγιστον ὄνειδος καὶ ἐντροπὴν.

Εἰς δὲ τὴν κοινωνίαν τῶν πόλεων πλὴν τῶν σατυρικῶν ἄσμάτων συνηθέσταται κατὰ τῶν παρεκτρεπομένων εἰς παλαιότερους μάλιστα χρόνους ἦσαν καὶ αἱ σάτυραι, τὰ σατυρικά δηλαδὴ ποιήματα. Ταῦτα ἐγράφοντο εἰς φύλλα χάρτου καὶ ἐτοιχοκολλῶντο κρυφίως τὴν νύκτα ἢ διεσπείροντο ἀνὰ τὰς ἀγυιάς. Ἦτο δὲ ἡ σάτυρα ἐν ἀπὸ τὰ συνηθέστερα μέσα ἐκδικήσεως ἀτυχούντων ἐραστῶν κατὰ τῶν ἀντιζήλων τῶν ἢ καὶ πολιτευομένων κατὰ τῶν πολιτικῶν ἀντιπάλων τῶν.

ια') Γνωμικά.

Καθ' ὃν τρόπον ὁ λαὸς ἀρέσκεται νὰ καυτηριάξῃ διὰ τοῦ σατυρικοῦ ἄσματος πᾶσαν ἀπὸ τῶν κοινῶς παραδεδωγμένων ἐκτροπὴν, οὕτως εὐχαριστεῖται καὶ νὰ δίδῃ συμβουλὰς καὶ νὰ διατυπώσῃ γνώμας, ὅχι μόνον εἰς τὰ ἀπειράριθμα γνωμικά καὶ τὰς παροιμίας του, ἀλλὰ καὶ εἰς διάφορα γνωμικά ἄσματα, τὰ ὅποια ἀκριβῶς διὰ τὴν γενικὴν συγγένειαν τοῦ σκώμματος πρὸς τὴν συμβουλὴν—τὸ σκῶμμα εἶναι πάντοτε μία ἀρνητικὴ συμβουλὴ—πολλάκις ἔχουν κάπως σατυρικὸν χαρακτῆρα, ὥστε νὰ ἀμφιβάλλῃ κανεὶς ποῦ πρέπει νὰ τὰ κατατάξῃ, εἰς τὰ σατυρικά ἢ εἰς τὰ γνωμικά.

Δίδουν δὲ συμβουλὰς καὶ διατυπώνουν γνώμας τὰ γνωμικά ταῦτα ἄσματα περὶ ποιικιωτάτων πραγμάτων, περὶ τῆς ματαιότητος τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἀπολαύσεως τοῦ ὀλίγου χρόνου τῆς ζωῆς, περὶ τῶν ἡλικιῶν τοῦ ἀνθρώπου, περὶ τοῦ ἀληθινοῦ φίλου, περὶ τῆς καλῆς συζύγου, περὶ τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὅποιον ἡμπορεῖ κανεὶς νὰ ἐπιτύχῃ εἰς τὸν ἔρῳτα κτλ. Πολλὰ ἐξ αὐτῶν εἶναι μακρότερα ἄσματα, τὰ περισσότερα ὅμως εἶναι δίστιχα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ πλεῖστα ἔχουν καταντήσῃ καὶ παροιμιώδη. Ὡς παράδειγμα ἂς εἶναι τὸ ἑξῆς:

*Χαρήτε, νιοί, τίς ἔμορφε καὶ νῆς τὰ παλληκάρια,
καὶ σεῖς οἱ χαμογέροντες, χαρήτε τὰ παιδιὰ σας.*

*Σὰν ὄνειρο, ποῦ εἶδα χιτὲς κοντὰ νὰ ξημερώσῃ,
εἶς' εἶναι τοῦτος ὁ νιονιάς, ὁ ψευτικὸς ὁ κόσμος.*

Ὡς αὐτὸν τὸν κόσμο ποῦ μαστε ἄλλοι τὸν εἶχαν πρῶτα,
ς ἐμᾶς τον παραδώσανε κι ἄλλοι τὸν καρτεροῦνε.

- Καλόνυχά εἶναι τὰ βουνά, ποτέ τους δὲ γεροῦνε,
 τὸ καλοκαίρι πράσινα καὶ τὸ χειμῶνα χιόνι,
 καὶ καρτεροῦν τὴν ἀνοιξί, τ' ὁμορφο καλοκαίρι,
 10 νὰ μπουνμπουκιάσουν τὰ κλαδιά, ν' ἀνοίξουνε τὰ δέντρα,
 νὰ βγοῦν οἱ στάνες 'ς τὰ βουνά, νὰ βγοῦν κ' οἱ βλαχοπούλες,
 νὰ βγοῦν καὶ τὰ βλαχόπουλα, λαλῶντας τίς φιλογέρες.

(Πολίτου, Ἑκλογαὶ σ. 232 ἀρ. 224).

καὶ τὸ ἐξῆς δίστιχον·

Τὰ λόγια σου, πρὶν νὰ τὰ πῆς, μέτρα τα ἕνα ἕνα,
 καὶ τῆς καρδιάς σου τὰ κλειδιά μὴ δίνης 'ς τὸν καθένα.

(Πολίτου, Ἑκλογαὶ σ. 236, ζ').

ιβ') Περιστατικά.

Παρὰ τὰς ἀνωτέρω κατηγορίας ἁσμάτων βγάζει ὁ λαὸς καὶ τραγουδεῖ ποικίλα ἄλλα τραγούδια διὰ ποικίλας καὶ διάφορους περιστάσεις καὶ διάφορα τοπικοῦ ἐνδιαφέροντος γεγονότα. Τὰ αὐτοσχέδια περιστατικά ταῦτα ἅσματα, ὑπὸ τῶν τυχόντων ποιούμενα καὶ οὐδεμίαν τεχνοτροπίαν ἀκολουθοῦντα καὶ διὰ τοῦτο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀνάξια λόγου ποιητικῶς, εἶναι ἄξια προσοχῆς καὶ συλλογῆς, ὡς δείγματα ἐντελῶς πρωτογόνου καὶ ἀδιαπλάστου λαϊκῆς ἐμπνεύσεως, ἐξ ἧς βαθμηδὸν καὶ μόνον κατόπιν πολλῶν προσπαθειῶν καὶ μακρᾶς παραδόσεως ἀνεπτύχθη ὠρισμένη λαϊκὴ ποιητικὴ τέχνη, ἐκ τῆς ὁποίας εὐθὺς ὡς ἀπομακρυνθῇ ὁ λαὸς ἐπανερχεται εἰς τὴν ἀρχαίην ἀγροικίαν.

ιγ') Θρησκευτικά.

Τελευταῖον εὐρίσκονται παρὰ τῷ λαῷ καὶ διάφορα ἅσματα καὶ ποιήματα θρησκευτικά. Δὲν εἶναι ὅμως ταῦτα πολυάριθμα, οὔτε καὶ ὅλα ἀνήκουν εἰς τὰ κυρίως ἅσματα. Οὕτω π. χ. ὁ θρῆνος τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς, εἰς τὸν ὁποῖον ἐκτίθενται τὰ πάθη τοῦ Χριστοῦ, τὸ ἅσμα τῆς δρακοντοκτονίας τοῦ ἁγίου Γεωργίου καὶ τινα ἄλλα συναξαριακῆς φύσεως ἀνήκουν μᾶλλον εἰς τὰ διηγηματικά ἅσματα. Οὔτε δὲ εἶναι καὶ γνήσια τῆς λαϊκῆς ψυχῆς δημιουργήματα. Ἐν πολλοῖς εἶναι κακότεχνα στιχουργήματα καλογηρικῆς ἐμπνεύ-

σεως ἡμιμαθῶν ποιητῶν, τὰ ὅποια καὶ δημώδη γενόμενα, διατηροῦν τὰ ἔχνη τοῦ σχολαστικισμοῦ καὶ τῆς κακοτεχνίας. Τὰ ἑορταστικά ἀνήκουν κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὰ ἀγρυπτικά, περὶ τῶν ὁποίων ὠμιλήσαμεν ἤδη.

Ὡς θρησκευτικά ἐπίσης δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν τὰ *ψυχωφελῇ ἀλφαριθμητάρια καὶ ἀριθμητικά*, περὶ τῶν ὁποίων ὡσαύτως εἵπομεν εἰς τὰ παιδικά.

Ἐπειτα ἔχομεν λαϊκάς τινας προσευχάς, λεγομένας πρὸ τοῦ ὕπνου ἢ εἰς ἄλλας διαφόρους περιστάσεις, καθὼς π. χ. ὅταν ἴδουν ὄνειρον, ὅταν θέλουν νὰ ἐπιτύχουν κάτι τι κτλ. Καὶ τῶν προσευχῶν τούτων αἱ πολλαὶ φέρουν κατὰδηλα τὰ σημεῖα καλογηρικῆς ἐμπνεύσεως, ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἀκραιφνῶς λαϊκαί, αἱ ὁποῖαι, ὥς καὶ αἱ παιδικαί, διακρίνονται διὰ τὸν ἐπωδικὸν χαρακτήρα των. Οὕτω π. χ. ἐν Σύμῃ αἱ γυναῖκες, καθ' ἣν ὥραν μέλλουν νὰ κοιμηθοῦν εἰς τὸ βουνὸν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ θερισμοῦ ἢ ἄλλων ἀγροτικῶν ἐργασιῶν λέγουν τὴν ἑξῆς, πρὸς ἐπώδην ὁμοιάζουσαν, προσευχήν·

*Αἰ Γιάννη Πρόδρομε,
Πρόδρομε καὶ πρόσομε,
δέσε καὶ κομπόδεσε
τὸν ὄφιον καὶ τὴν ὄφρισσα
καὶ τῇ μερμερίτισσα,
τὸ μικρὸν τὸ σκορπιονλλάκι
ἀπὸ κατ' ὀπὸ τὸ πετραδάκι.*

(Ὁ ἐν Κωνιπόλει Σύλλογος ΙΘ' σ. 231, 3.)

Ὅταν ἴδουν ὄνειρον διὰ νὰ ἀποβῇ τοῦτο εἰς καλὸν λέγουν τὴν ἑξῆς·

*Ὅνειρον εἶδα,
τ' ἀγγέλου μου τὸ πα,
κι ὁ ἄγγελος τῆς Παναγῆς, κ' ἡ Παναγὰ τοῦ Γυιοῦ της,
κι ὁ Γυιὸς της μοῦ τὸ ξήρησε καλὸν κ' εὐλοημένο.*

(Αὐτ. σ. 231, 4)

Περὶ τῶν παιδικῶν προσευχῶν εἵπομεν ἤδη. Τελευταῖον ἀπαντοῦν καὶ τινὰ κατηχητικά ποιήματα, τῶν ὁποίων ὅμως πρόδηλος εἶναι ἡ κακότεχνος, ἡ μὴ καθαρῶς λαϊκή, ἀλλ' ἐξ

ἡμιμαθοῦς καλογηρικῆς ἀντιλήψεως προέλευσις. Τοιοῦτον π. χ. εἶναι τὸ ἐξῆς·

- “Ο,τι πρᾶμα μισεῖς ἐσὺ εἰς ἄλλον μὲν τὸ κάμης.
 — Δὲν τὸ καλοκατάλαβα. Γιὰ ξαναπὲ το πάλι.
 — Ὁ γνιὸς σου νὰ μὴ σὲ τιμᾷ τὸ θέλεις ἐσὺ τώρα;
 — Ὁ γνιὸς μου νὰ μὴ με τιμᾷ! Τσαὶ τὸ χωρεῖ ἡ χώρα;
 — Τὸ λοιπὸν τσαὶ σὺ νὰ τιμᾷς τοὺς γονιοὺς σου
 μητέρα τσαὶ πατέρα σου ὡς δευτέρους θεοὺς σου, κτλ.

(Κανελλάκη, Χιακὰ ἀνάλεκτα σ. 51 ἀρ. 42).

Β') Διηγηματικά ἄσματα.) 45.

α') Ἀκριτικά.

Μὲ τὰ θρησκευτικὰ τελειώνει ἡ σειρά τῶν κατηγοριῶν τῶν κυρίως ἁσμάτων τοῦ νεοελληνικοῦ λαοῦ. Πλὴν ὁμως τούτων εἵπομεν ἤδη ὅτι ὑπάρχουν παρὰ τῷ λαῷ καὶ πληθος ἀρκετὸν διηγηματικῶν ἁσμάτων. Τί εἶναι διηγηματικὸν ἄσμα καὶ ποῖος ὁ χαρακτήρ αὐτοῦ εἵπομεν ἤδη καὶ ἀνωτέρω, τὰ γενικῶς δ' ἐκεῖ λεχθέντα ἐφαρμοζονται καὶ εἰς τὰ νεοελληνικά.

Δύνανται δὲ τὰ νεοελληνικά διηγηματικά ἄσματα νὰ διακριθῶν, ἀναλόγως τῆς ὑποθέσεως αὐτῶν, εἰς δύο μεγάλας κατηγορίας. Ἐκ τούτων ἡ πρώτη περιλαμβάνει τὰ πασίγνωστα σήμερον καὶ περίφημα ἀκριτικά.

Ταῦτα ἀνεγνωρίσθησαν ὡς ἀποτελοῦντα ἰδιαίτερον κύκλον, τὸν ὀνομασθέντα ἀκριτικόν, ἀφ' ὅτου κατὰ τὸ 1875 ἀνευρέθη καὶ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Σάθα καὶ Legrand μακρὸν βυζαντινὸν ἔπος περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν κατορθωμάτων τοῦ Βασιλείου Διγενῆ Ἀκριτά, τοῦ περιφημοτάτου τῶν ἀκριτῶν, τὸν ὁποῖον ψάλλουν καὶ τὰ πλεῖστα τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος δημοτικῶν ἁσμάτων. Ἦσαν δὲ οἱ ἀκριταὶ οὗτοι, οἱ ὀροφύλακες τοῦ Βυζαντίου, «οἱ τὰς ἄκρας προνοούμενοι», ὅπως λέγουν οἱ Βυζαντινοί, οἱ ἡρωϊκοὶ πρόμαχοι τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐναντίον τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Σαρακηνῶν εἰς τὰς ἐσχατίας τοῦ Πόντου καὶ τῆς Καππαδοκίας, τῶν ὁποίων οἱ ἄθλοι

συνεκίνουν τὴν καρδίαν τοῦ ἔθνους, ὡς οἱ ἄθλοι τῶν κλεφτῶν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας.

Εἰς τοὺς ἄθλους τούτους, κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ μεγάλου γνώστου τῆς δημοτικῆς ποιήσεως Ν. Γ. Πολίτου «ἡ φαντασία τοῦ λαοῦ ἐγκατέπλεξε μύθους, ὧν τοὺς πλείους παρέλαβεν ἀνακαινίσασα ἐκ τῆς πλουσίας μυθικῆς κληρονομίας τῆς ἀρχαιότητος ⁽¹⁾ καὶ ἀπήρτισε τὸν ἰδεώδη τύπον ἥρωος νεαροῦ ὡς ὁ Ἀχιλλεύς, κραταιοῦ ὡς ὁ Ἡρακλῆς καὶ ἐνδόξου ὡς ὁ Ἀλέξανδρος. Ἐν κεφαλαίῳ δ' εἰπεῖν εἰς τὸν Διγενῆ Ἀκρίταν ἀποκορυφοῦνται οἱ πόθοι καὶ τὰ ἰδεώδη τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, διότι ἐν αὐτῷ συμβολίζεται ἡ μακραίων καὶ ἄληκτος πάλῃ τοῦ ἑλληνικοῦ πρὸς τὸν μουσουλμανικὸν κόσμον».

Τὰ ἄσματα, κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ αὐτοῦ, εἶναι ἀρχαιότερα τοῦ σφωζομένου ἔπους, τὸ ὁποῖον «οὐδὲν ἄλλο εἶναι, εἰ μὴ διασκευὴ τῶν ἀκριτικῶν ἁσμάτων, ἔχουσα τὴν ἐπίφασιν ἀληθοῦς καὶ ἀπηκριβωμένης ἱστορικῆς διηγήσεως· διὸ παρέλαβον οἱ διασκευασταὶ μόνον ὅ,τι ἐνομήσθη ἔχον ἱστορικὴν ὑπόστασιν, ἐξωβέλισαν δὲ πᾶν ὅ,τι ἐθεωρήθη φανταστικὸν καὶ ἀπίθανον, καὶ προσέθεσαν, ποικίλλοντες τὴν ἱστορικὴν ἔκθεσιν, ρητορικά κοσμήματα καὶ ἠθικὰ διδάγματα καὶ ψυχωφελεῖς παραινέσεις» ⁽²⁾.

Ἐν τούτοις ὅπως παρουσιάζονται σήμερον τὰ ἄσματα ταῦτα παρέχουν τὴν ὄψιν λειψάνων, συντριμμάτων πραγματικοῦ ἐπικοῦ κύκλου, τοῦ ὁποίου τὴν ἀρχικὴν μορφήν σήμερον τοῦλάχιστον δὲν δυνάμεθα νὰ διαγνώσωμεν. Εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἄγουσιν ἡμᾶς καὶ οἱ ἀνωτέρω τεθέντες γενικοὶ μεθοδικοὶ λόγοι, καθ' οὓς ὁ λαὸς δὲν δύναται νὰ προχωρήσῃ πέραν τῆς δημιουργίας βραχέων ἐπεισοδιακῶν ἁσμάτων, οἷα π. χ. τὰ κλέφτικα καὶ τὰ ἀπειρόκαλα πολλάκις

⁽¹⁾ Πιθανώτατα εἰς τὸν κύκλον τῶν ἀκριτικῶν ἁσμάτων δὲν λείπουν καὶ ἐπιδράσεις ἀνατολικαί, ἀλλὰ πρὸς τοῦτο δὲν ἔγιναν ἀκόμη αἱ ἀπαραίτητοι ἐρευναι.

⁽²⁾ Λογογραφία Α' 169 κ.ε.

ἄσματα, τὰ τοπικὰ περιστατικὰ ἀφηγούμενα. Ἡ ποίησις μακροτέρων διηγηματικῶν ἁσμάτων προϋποθέτει τὴν ὑπαρξίν χωριστῆς τάξεως λαϊκῶν ποιητῶν, καὶ καταλλήλων διὰ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ διατήρησιν τῆς τάξεως ταύτης κοινωνικῶν ὄρων. Τούτου τεθέντος οὐδαμῶς εἶναι παράδοξος ἡ ἀνωτέρω ἐξενεχθεῖσα ὑπόθεσις, ὅτι τὰ σημερινὰ ἀκριτικά ἄσματα εἶναι λείψανα ἁγρίου ἐπικοῦ κύκλου, διαφόρου πάντως καὶ ἀνεξαρτήτου ἀπὸ τοῦ σφζομένου λογιωτατίζοντος βυζαντινοῦ ἔπους, διαμορφωθέντος κατὰ τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους τῶν ἀκριτῶν καὶ τῶν ἀγερώχων παραμεθορίων βυζαντινῶν στρατιωτικῶν ἀρχόντων, τῶν Μελισσηνῶν, τῶν Δουκῶν καὶ Ἀνδρονίκων καὶ Πορφυρίων καὶ Κωνσταντίνων, εἰς τὰς αὐλὰς τῶν ὁποίων δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι εὔρισκον εὐμενῇ ὑποδοχὴν καὶ ἀκρόασιν οἱ λαϊκοὶ ποιηταί, οἱ ψάλλοντες τῶν ἰδίων τοὺς ἄθλους, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν Ἀράβων ἐμιρῶν καὶ βραδύτερον τῶν Φράγκων ἀρχόντων. «Τὸ ἡρωϊκὸν περιβάλλον τῶν ἀνατολικῶν θεμάτων ἦτο, κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ Rambaud, ἐπίσης κατάλληλον διὰ τὴν γέννησιν τῆς μεγάλης πολεμικῆς ποιήσεως, ὅπως ἦτο ἡ Γαλλία κατὰ τοὺς χρόνους τῶν πρώτων Καπετιδῶν». Μαρτυρίαν παλαιὰν περὶ τῆς ὑπάρξεως τοιούτων ποιητῶν ἔχομεν ἐκ τῶν σχολίων τοῦ περιφήμου ἐπισκόπου Καίσαρειας Ἀρέθα (850 — 932), ὅστις σχολιάζων τοῦ Φιλοστράτου τὰ εἰς Ἀπολλώνιον Τυανέα (93, 11 κ.έ.) καὶ θέλων παραστατικώτερον ἐκ τῶν συγχρόνων νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν λέξιν ἀγύρτης λέγει. «Τοὺς ἀγείροντας λέγει ἦτοι ἀγύρτας, ὧν νῦν δεῖγμα οἱ κατάρατοι Παφλαγόνες ᾠδὰς τινας συμπλάσαντες πάθη περιεχοῦσας ἐνδόξων ἀνδρῶν καὶ πρὸς ὁβολὸν ἄδοντες καθ' ἐκάστην οἰκίαν» (1).

Τὰ ἀκριτικά ἄσματα, ὥς ἐκ τῆς ὑποθέσεως αὐτῶν δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ συμπεράνωμεν, ἔχουν τὴν ἀρχὴν τῶν εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ἡ ὁποία δύναται νὰ φθάσῃ μέχρι τοῦ Γ' αἰῶνος. Εἶναι δὲ τὰ περισσότερον ἐξ ὅλων

(1) Σ. Κοντιά, Αἱ ἐν τοῖς σχολίοις τοῦ Ἀρέθα λαογραφικαὶ εἰδήσεις, Λαογρ. Δ' 239.

τῶν ἁσμάτων διαδεδομένα. Εὐρίσκονται ἅπανταχοῦ τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἀπὸ τοῦ Πόντου καὶ τῆς Καππαδοκίας μέχρι τῶν νήσων τοῦ Ἰονίου, εἰς παραλλαγάς, ἀφισταμένας ἀλλήλων πολλάκις μέχρι τοῦ ἀδιαγνώστου, ὧν ἀριώτεραι καὶ ἐκτενέστεραι εἶναι αἱ ἐκ Πόντου καὶ Καππαδοκίας καὶ ἰδίως αἱ ἐκ Κύπρου προερχόμεναι, αἱ ὁποῖαι εἶναι καὶ αἱ τὰ πλεῖστα ἐπικὰ στοιχεῖα ἔχουσαι.

Εἶναι δὲ τὰ ἀκριτικά ταῦτα ἅσματα ἐκ τῶν καλλίστων τῆς δημόδους ἑλληνικῆς ποιήσεως διὰ τὴν δύναμιν τῆς φαντασίας ἐν ταῖς περιγραφαῖς καὶ τὴν τόλμην ἐν τῇ ἐκφράσει καὶ τῇ δημιουργίᾳ γραφικωτάτων κοσμητικῶν ἐπιθέτων, τὴν ὁποίαν ἐπαυξάνει τὸ σύντομον καὶ ἁλματικὸν τῆς διηγήσεως, ἐξ ἧς καὶ τὸ ὅλον ἅσμα λαμβάνει μορφὴν δραματικὴν. Ἡ δὲ ἡρωϊκὴ πνοή, ἡ ὁποία ἐξακολουθεῖ νὰ τὰ διαπνέῃ παρὰ τὴν πάροδον τῶν αἰώνων καὶ τὰς ἀναποφρεύκτους ἀλλοιώσεις καὶ μεταβολάς, τὰς ὁποίας ὑπέστησαν, μεταφέρουσα ἡμᾶς εἰς τοὺς χρόνους τοὺς ἡρωϊκοὺς καὶ περιπετειώδεις τῆς πείσμονος καὶ μακραίωνος πάλης τοῦ ἑλληνικοῦ πρὸς τὸν μουσουλμανικὸν κόσμον εἰς τὰ σκοτεινὰ βάθη τῆς Ἀσίας παρὰ τὰς δασείας ὄχθας τοῦ Εὐφράτου καὶ ἐπὶ τῶν κλεισουργῶν τοῦ Ταύρου, καὶ ἀναπλάττουσα ἐν τῇ φαντασίᾳ τὰς πελωρίας μορφάς τῶν ἡρωϊκῶν καὶ ἀκαταδασμένων ἀντρωμένων⁽¹⁾, τῶν προμάχων ἐκεῖ τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἐπαυξάνει ἔτι μᾶλλον τὸ θέλητρον αὐτῶν⁽²⁾.

Κατ' ἐξοχὴν ἥρως τῶν ἁσμάτων τούτων εἶναι ὁ Διγενής, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα πολυτρόπως ἔχει παραμορφωθῆ εἰς τὰ ἅσματα, υἱὸς Ἀραβὸς ἐμίρου ἐκχριστιανισθέντος καὶ τῆς θυγατρὸς Βυζαντινοῦ ἄρχοντος. Τὰ ἅσματα δὲν μᾶς διηγοῦνται ὁλόκληρον τὴν ἱστορίαν του, τὴν ὁποίαν μανθάνομεν ἐκ τοῦ ἔπους. Μᾶς διηγοῦνται ὅμως τοὺς ἔρωτάς του, τὴν ἀπαγωγὴν τῆς συζύγου του, τοὺς τρομεροὺς ἀγῶνας

(1) Περὶ τούτων θέλομεν πραγματευθῆ προσεχῶς εἰς ἰδιαίτηραν πραγματείαν.

(2) Πρὸς. *Κυριακίδου*, Αἱ γυναῖκες εἰς τὴν λογογραφίαν σ. 43.

καὶ τοὺς ἄθλους του κατὰ τῶν ἀπελατῶν καὶ τῶν Σαρακηνῶν. Ἡ δύναμις του εἶναι ὑπεράνθρωπος, αἱ δὲ διαστάσεις του Τιτᾶνος. Ὁ κτύπος τοῦ ροπαλίου του, ὅταν παλαίῃ πρὸς τὸν Σαρακηνόν, ἀκούεται ὡς βροντή, ὁ γρόνθος του πλήττων διαρρηγνύει βράχον, μ' ἐν δὲ ράπισμα ἀναγκάζει δράκοντα νὰ μεταβληθῇ εἰς φύλακα τῆς συζύγου του. Καὶ αὐτὸν τὸν Χάρον νικᾷ. Ἀλλ' ἡ θεία δύναμις καὶ ἡ μοῖρα ἦσαν ἀνώτερα πάσης ἀνθρωπίνης ἀντιστάσεως. Ὁ Διγενής ψυχομαχεῖ. Περὶ τὴν κλίνην του συναθροίζονται ὅλοι οἱ ἀντρεϊωμένοι, εἰς τοὺς ὁποίους ἀφηγεῖται τοὺς ἄθλους του. Ἀποθνήσκων παραλαμβάνει μεθ' ἑαυτοῦ εἰς τὸν Ἄδην καὶ τὴν σύζυγόν του. Τὰ ἔσματα, ἰδίως τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸν θάνατόν του, εἶναι πολυαριθμότατα, συνεκέντρωσε δ' αὐτὰ ὁ Ν. Γ. Πολίτης ἐν Λαογραφίας Α' 169 κέ. Ἄλλοι ἀκριῖται, τῶν ὁποίων συνηθέστατα ἐμφανίζονται τὰ ὀνόματα καὶ ψάλλονται τὰ κατορθώματα εἰς τὰ ἔσματα, εἶναι ὁ υἱὸς τῆς χήρας ὁ Πορφύρης, ὁ Ἀνδρόνικος, ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ Θεοφύλακτος καὶ ἄλλοι.

Ἐν τέλει παρατηροῦμεν ὅτι τὰ ἀκριτικά ἔσματα καὶ αἱ ἀκριτικαὶ παραδόσεις δὲν ἔμειναν κτῆμα μόνον τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἐνωρὶς διεδόθησαν καὶ εἰς τοὺς γειτονικοὺς λαούς, τοὺς Ρώσους, τοὺς Βουλγάρους καὶ τοὺς Σέρβους, τῶν ὁποίων ὁ μυθικὸς ἦρως Μάρκος Κράλιεβιτς ἔχει πολλὰ στοιχεῖα τοῦ Ἑλλήνος Διγενῆ.

β) Πλαστά.

Μετὰ τὰ ἀκριτικά ἔχομεν καὶ ἄλλα διηγηματικά ἔσματα, τῶν ὁποίων αἱ ὑποθέσεις στηρίζονται ἐπὶ λαϊκῶν παραδόσεων ἢ φαίνονται τελείως πλασταί. Τοιαῦτα εἶναι π. χ. τὸ ἔσμα τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἀρτῆς, τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ ξενιτεμένου καὶ τῆς πιστῆς συζύγου, τὸ περίφημον ἔσμα τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ, τοῦ καραβιοῦ, πὺν τὸ πνίγει ὁ βοριᾶς, καὶ πολλὰ ἄλλα. Ποία ἡ προέλευσις τῶν ἔσμάτων τούτων καὶ πότε ἐποιήθησαν πρὸς τὸ παρὸν τοῦλάχιστον δὲν εἶναι γνω-

στόν. Ὅτι ὁμως καὶ ταῦτα ὅπως καὶ τὰ ἀκριτικά, πρὸς τὰ ὅποια παρουσιάζουν μεγάλην ὁμοιότητα, προϋποθέτουν ποιητικὴν ὥριμότητα καὶ τέχνην καὶ ἐπομένως ξεχωριστὴν τάξιν λαϊκῶν ποιητῶν δὲν δύναται, νομίζω, νὰ τεθῇ ἐν ἀμφιβόλῳ. Ἐπίσης οὐδεμία ἀμφιβολία δύναται νὰ ὑπάρξῃ περὶ τῆς παλαιότητος τῶν πλείστων τοῦλάχιστον ἐξ αὐτῶν, ὡς μαρτυρεῖ ἡ εὐρυτάτη αὐτῶν διάδοσις οὐ μόνον καθ' ἅπαντα τὸν ἑλληνικὸν κόσμον, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς πλησιοχώρους ξένους λαοὺς, σλαβικοὺς καὶ ἄλλους.

Εἶναι δὲ ἡ μελέτη τῶν ἁσμάτων τούτων τοσούτῳ μᾶλλον σπουδαία, καθ' ὅσον ἐπεκτεινομένη καὶ εἰς τὰ ὅμοια ποιητικὰ προϊόντα καὶ ἄλλων λαῶν παρέχει ἀσφαλὲς μέτρον τοῦ κάλλους καὶ τῆς ὑπεροχῆς τῆς δημώδους ἑλληνικῆς ποιήσεως καὶ τῆς ἐν αὐτῇ ἐκδηλουμένης εὐγενείας τῶν συναισθημάτων τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς ἐν σχέσει πρὸς τὴν ποίησιν καὶ τὴν ψυχὴν τῶν γειτονικῶν λαῶν. Εἰς τὰ ἄσματα ταῦτα κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ Faurel «ἡ φαντασία τοῦ λαοῦ ἐκδηλοῦται μετὰ περισσῆς ποικιλίας, ἐλευθερίας καὶ δυνάμεως». Πολλῶν ἐξ αὐτῶν αἱ ὑποθέσεις ἔχουν ὡς πυρῆνα τὰ κάλλιστα καὶ εὐγενέστατα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς συναισθήματα, τὴν ἀδελφικὴν ἀγάπην, τὴν συζυγικὴν πίστιν, τὴν δύναμιν τοῦ πρώτου ἔρωτος κτλ. Ἀλλὰ καὶ εἰς ἐκεῖνα, τῶν ὁποίων αἱ ὑποθέσεις εἶναι τραγικαὶ καὶ πολλάκις καὶ ἄγριαι, ὅπως π.χ. εἶναι ἡ ἐγκατόρυξις τῆς συζύγου τοῦ πρωτομάστορα τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἀργεῖς, μετριάζεται ἡ ἐντύπωσις τοῦ φρικτοῦ καὶ ἀγρίου διὰ τῆς ἐγκαταμείξεως ἐπεισοδίων εἰδυλιακὴν ἀποπνεόντων χάριν καὶ συναισθημάτων εὐγενῶν καὶ φιλανθρώπων.

Ὡς πρὸς τὸ κάλλος καὶ τὴν τεχνοτροπίαν διακρίνει αὐτὰ ἡ αὐτὴ πρὸς τὰ ἀκριτικά δύναμις τῆς φαντασίας ἐν ταῖς περιγραφαῖς, ἡ αὐτὴ τόλμη ἐν τῇ ἐκφράσει, ἡ αὐτὴ γραφικότης τῆς γλώσσης, ἡ αὐτὴ συντομία καὶ δραματικότης ἐν τῇ διηγήσει. Ἄν δὲ δὲν διαπνέῃ αὐτὰ ἡ αὐτὴ ἡρωϊκὴ πνοή, ἡ ὁποία ζωογονεῖ τὰ ἀκριτικά, ἀναπληροῖ ταύτην ἡ ἄγνῃ πνοή τοῦ ἑλληνικοῦ βίου, τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς φύσεως, ἡ ὁποία προσδίδει εἰς αὐτὰ θέλγητρον ἀνυπερέβλητον.

γ') Ρίμες.

Πλὴν ὅμως τῶν δύο μεγάλων τούτων κατηγοριῶν διηγηματικῶν ἔσμάτων φέρονται παρὰ τῷ λαῷ καὶ διάφορα ἄλλα διηγηματικὰ ποιήματα μᾶλλον ἢ ἔσματα, ἔντελῶς ὅμως διαφόρου καὶ χαρακτῆρος καὶ τεχνοτροπίας. Ἐπειδὴ δ' εἰς τὰ ἔσματα ταῦτα κυριαρχεῖ ἡ ρίμα, ἡ ὁμοιοκαταληξία, ἔνεκα τῆς ὁποίας ὁ ποιητὴς εἶναι ἱκανὸς καὶ τὴν γλωσσικὴν καὶ τὴν λογικὴν ἔκφρασιν νὰ στρεβλώσῃ, διὰ τοῦτο καὶ πολλὰ τοῦ μὲ τὸ ὄνομα τοῦτο εἶναι γνωστά, ρίμες.

Ὅτι χαρακτηρίζει αὐτὰ δὲν εἶναι οὔτε ἡ φαντασία οὔτε αἱ εἰκόνες ἐν ταῖς περιγραφαῖς οὔτε τὰ γραφικὰ ἐπίθετα οὔτε καὶ ἡ τόσον συνήθης εἰς τὴν νεοελληνικὴν δημώδη ποίησιν δραματικότης ἐν τῇ διηγέσει, παρὰ μόνον ἡ χρονογραφικὴ καὶ συνήθως ἄτεχνος τῶν γεγονότων ἀφήγησις, ἡ ἄμετρος πολλάκις πολυλογία, ἡ πεζότης, ἡ ἔλλειψις πάσης ποιητικῆς ἐμπνεύσεως καὶ ἡ ἀγωνιώδης προσπάθεια ὅπως τὰ πάντα ὑποταχθῶν εἰς τὴν στιχουργικὴν ρίμαν. Συνηθέστατα ἀρχίζουν μὲ μίαν χρονολογίαν·

Ἦ τὰ χίλια ὀχτακόσια εἰκοσιόχτῳ, μιὰ Τριτῇ,
ἀφουγκρασθῆτε νὰ σὰς πῶ ὅγιά τῇ μαίρη Κρήτῃ,
σύνταξῃ κἄνον οἱ βασιλεῖς καὶ πάντ' εἰς τὸ Παρίσι,
νὰ κάμουνε συνέλευσιν εἰς τὴν γῆν ἡ Κρήτῃ.

(Πολίτου, Ἑκλογαὶ σ. 25 ἀρ. 18)

Ἄλλοτε εὐχεται ὁ ποιητὴς, ὥς οἱ ὁμηρικοὶ ἀοιδοί, εἰς τὸν Θεὸν νὰ τὸν βοηθήσῃ εἰς τὴν ποιητικὴν τοῦ γεγονότος ἔκθεσιν, καὶ ἄλλοτε περιορίζεται νὰ προσκαλέσῃ μόνον τοὺς ἀκροατὰς εἰς τὴν ἀκρόασιν·

Παρακαλῶ σε θεέ μου νὰ μ' ἀφήσῃς,
τὸ τοῦ καὶ λῶσμός μου νὰ βοηθήσῃς,
τοῦ Σούδας τὸ τραγούδι ν' ἀρχινῇς,
μὲ θλιβερὸ σκοπὸ νὰ τὸ κινήσω.

(Jeannarakí, ᾠδα Κρητικὰ σ. 12 ἀρ. 15)

Ἀφρονκασιῇτε νὰ σὰς πῶ ἓνα μεγάλο θᾶμα,
γιὰ τὸ Τζανάκη 'ς τὴ φλακὴ εἶναι τὸν ἀποκάμα.

(Ἀντ. 10, 14)

Εἰς ὅλον δὲ τὸ ποίημα, καὶ μάλιστα εἰς τὰ ἐκ Κύπρου προερχόμενα, εἶναι καταφανὴς ἡ ἀγωνιώδης προσπάθεια πρὸς ὅσον ἔνεστιν ἀκριβῇ καὶ ἀνελλιπῇ τῶν γεγονότων ἀφήγησιν. Ἐνῶ δὲ εἰς ὅλα τὰ ἄλλα δημῶδη ἄσματα, ὅπως δὲ καὶ εἰς τὰ ὁμηρικὰ ἔπη, ὁ ποιητὴς οὐδαμοῦ ἐμφανίζεται οὐδὲ διακόπτει τὴν συνέχειαν τῆς διηγήσεως, ἡ ὁποία ρέει ἀδιάκοπος ἐκ τοῦ θείου στόματος τῆς προσκληθείσης Μούσης, εἰς τὰς *ρίμες* ὁ ποιητὴς ὅχι μόνον προβάλλει εἰς τὸ προοίμιον, ἀλλὰ καὶ καθ' ὅλον τὸ ποίημα παρεμβαίνει, παρῶνσιάζων ἑαυτὸν ὡς τὸν ἀφηγούμενον καὶ βεβαιῶν ὅτι τὰ πάντα λεπτομερῶς ἔχει ἐξακριβώσει καὶ μετ' ἀκριβείας θέλει διηγηθῇ. Οὐχὶ δὲ σπανίως καὶ εἰς κρίσεις ἐπὶ τῶν γενομένων ἐκτρέπεται καὶ συμβουλὰς καὶ γνώμας ψυχοφελεῖς διατυπώνει καὶ ὡς διδάσκαλος τῶν ἀκροατῶν του παρουσιάζεται. Εἰς δὲ τὸ τέλος δὲν παραλείπει ἐν ἐπιλόγῃ νὰ ἀναφέρῃ τὸ ὄνομά του καὶ τὴν πατρίδα του καὶ νὰ ζητήσῃ παρὰ τῶν ἀκροατῶν του συγχώρησιν ὅχι μόνον τῶν ποιητικῶν, ἀλλὰ καὶ ὅλων τῶν ἀνθρωπίνων ἁμαρτημάτων του.

Ὡς ὑποθέσεις ἔχουν διάφορα ἱστορικὰ γεγονότα ἐθνικῆς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑποθέσεως, ἀλλὰ συνηθέστατα καὶ πολλὰ ἐντελῶς τοπικῆς φύσεως, φόνους, σεισμους, ναυάγια κτλ. Καὶ τὰ μὲν πλεῖστα ἔχουν τὸν τύπον ἱστορικῶν χρονολογικῶν στιχουργημάτων, εἶναι ὅμως καὶ μερικά, ἰδίως εἰς ἐθνικὰς συμφορὰς ἀναφερόμενα, τὰ ὅποια λαμβάνουν τὸν τύπον *θρήνου*, παλαιότερα ὑποδείγματα τῶν ὁποίων ἔχομεν τοὺς διαφόρους *θρήνους*, τοῦ *Ταμερλάνου*, τῆς ἀλώσεως τῆς *Κωνσταντινουπόλεως*, τῶν *Ἀθηνῶν*, τοῦ *θανατικοῦ* τῆς *Ρόδου* κτλ.

Στίχος αὐτῶν συνήθης εἶναι ὁ δεκαπεντασύλλαβος. Οὐχὶ σπανίως ὅμως μεταχειρίζονται καὶ ἄλλους, ὧν συνηθέστερος εἶναι ὁ ἐνδεκασύλλαβος ἱαμβικὸς καταληκτικὸς, οἷον τὸ ἀνωτέρω παράδειγμα

Τοῦ Σούδας τὸ τραγούδι ν' ἀρχινῆξω

υ ι υ - | υ ι υ - | υ ι υ

Ὁ δὲ τρόπος τῆς ἀπαγγελίας αὐτῶν εἶναι μὲν ῥηματικός, ἀλλ' ἐντελῶς μονότονος, οὐδὲν κοινὸν ἔχων πρὸς τὰ

μελωδίας τῶν ἄλλων ἁσμάτων, κλέφτικων, χορευτικῶν κτλ.
Ὡς δείγμα παραθέτομεν τὸ ἐκ Κρήτης μὲν προερχόμε-
νον, ἐκ Χίου δὲ ὑπὸ τοῦ Pernot ἀποθησαυρισθὲν ἄσμα
τῆς Σούσας.

$\text{♩} = 126$

Μα - ἰ - ου δε - κα - τέσ - σε -
ρις π' ἄν - νοί - ει τὸ τρι - μπου - νι νά - κού - σε -
τέ μου νά σᾶς πῶ τῆς Σού - σας τὸ τρα -
βού - δι. Ἡ Σοῦ - σα ἦ - τον ὁ - μορ -
φη, τῆς Βε - νε - τιᾶς κα - ρά - θι, κ' ἐ - γά - παν
τὸ Σε - ρί - μπα - λη, τὸ κάλλιον παλλη - κά - ρι

(Pernot, Rapport sur une mission scientifique.
Nouvelles Archives des Miss. Scient. XI σ. 230 ἀρ. 109).

Τὰ ἀνωτέρω νομίζω ὅτι εἶναι ἀρκετά, διὰ νὰ ἐννοήσῃ
ὁ ἀναγνώστης τὸ εἶδος τῶν ποιημάτων τούτων. Πρόκειται
περὶ στιχοθερημάτων μᾶλλον ἡμιλαϊκῶν παρὰ περὶ δημοτι-
κῶν ἁσμάτων, ἔστω καὶ διηγηματικῶν.

Ὅπως δὲ τὰ κλέφτικα ἔχουν ὠρισμένην ἀκτῖνα διαδόσεως, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ οἱ *ρίμες* ἔχουν ἰδιαιτέραν γεωγραφικὴν περιφέρειαν, ἐκτὸς τῆς ὁποίας διαδιδόμεναι ἐκφυλλίζονται βαθμηδὸν εἰς πραγματικά δημῶδη ἄσματα. Ἡ γεωγραφικὴ αὕτη περιφέρεια εἶναι αἱ νῆσοι καὶ ἐξ αὐτῶν κυρίως ἡ Κρήτη καὶ ἡ Κύπρος, ἡ ὁποία ἔξακολουθεῖ καὶ σήμερον νὰ παράγῃ ἀφθονίαν τοιούτων, τὰ ὅποια ὅμως δὲν γίνονται καὶ δημοτικά. Φορεῖς δὲ αὐτῶν καὶ ποιηταί ἐν Κύπρῳ εἶναι ἐξ ἐπαγγέλματος ποιηταί, *ποιητάρηδες* ἐπιτοπίως καλούμενοι. Ἀνάλογοι πρὸς τούτους ἦσαν ἴσως ἄλλοτε οἱ ἐν Κρῆτῃ λεγόμενοι *ριμαδόροι*. Διάδοχοι δὲ τῶν ἐπαγγελματιῶν τούτων ποιητῶν τελευταῖοι εἶναι οἱ τυφλοὶ ἐπαῖται, οἱ ὅποιοι εἰς τοιαύτας *ρίμας* θρηνηολογοῦν τὰ παθήματά των.

Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ποιητικὴ αὕτη τεχνοτροπία δὲν ἔμεινε κτῆμα μόνον τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος ποιητῶν, ἐπέρασεν ἐν μέρει καὶ εἰς τὸν λαόν, ἄνθρωποι δὲ τοῦ λαοῦ, ἔχοντες ὅμως πάντοτε κάποιαν σχολικὴν ἢ μᾶλλον σχολαστικὴν μόρφωσιν, κατὰ τόπους καὶ πρὸ πάντων εἰς τὰς νήσους, ὅπου ἡ στιχουργικὴ δεξιότης ἀκμάζει λόγῳ τῆς ἀκμῆς τῆς ποιήσεως τῶν ὁμοιοκαταλήκτων διστίχων, ἐποιοῦν καὶ ποιοῦν κατὰ τόπους τοιαύτας *ρίμας* διὰ τοπικὰ γεγονότα διαφόρου φύσεως.

Πότε καὶ πῶς ἀνεπτύχθη ἡ τοιαύτη ποίησις δὲν ἠρευνήθη ἀκόμη, καθὼς δὲν ἠρευνήθη καὶ ἡ ἱστορία τῶν φορέων αὐτῆς, τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος ποιητῶν. Ἐκ τῆς ἰδίας ὅμως μελέτης πείθομαι ὅτι καὶ οἱ ποιηταὶ καὶ ἡ τεχνοτροπία αὐτῶν εἶναι ἐπίσης παλαιά, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων ἄσματων, τὰ δὲ πρῶτα δείγματα αὐτῆς ἀνευρίσκω εἰς τὸ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι (ΙΔ' αἰῶνα) ποιηθὲν χρονογραφικὸν ποίημα τῆς κατακτήσεως τοῦ Μωρέως ὑπὸ τῶν Φράγκων, τὸ γνωστότατον ὑπὸ τὸ ὄνομα *χρονικὸν τοῦ Μωρέως*. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἀνομοιοκατάληκτος, παρέλαβεν ἀκολουθῶς καὶ ἐχρησιμοποίησε τὴν φραγκικῆς προελεύσεως *ρίμαν* καὶ διεμορφώθη εἰς τὸν τύπον, ὑπὸ τὸν ὁποῖον μᾶς παρουσιάζεται σήμερον. Τῆς ποιήσεως ταύτης δείγματα παλαιότερα ἔχομεν ἀρκετά, καὶ τινὰ καὶ ὄχι ἀνά-

ξια λόγου ποιητικῶς. Ἐν τῷ συνόλῳ ὅμως, ὅπως εἵπομεν, ἡ ποιητικὴ ἀξία τῶν προϊόντων τῆς ποιητικῆς ταύτης τεχνολογίας καὶ μάλιστα τῶν νεωτέρων εἶναι πολὺ ὀλίγη.

Γ') Δραματικά παραστάσεις.

Παρὰ τὰ ἄσματα τέλος δύνανται νὰ ἐξετασθοῦν καὶ διάφορα δραματικά παίγνια καὶ παραστάσεις, αἱ ὁποῖαι πολλὰ τοῦ τῆς Ἑλλάδος τελοῦνται κυρίως κατὰ τὰς Ἀπόκρεως. Δὲν πρόκειται βεβαίως ἐνταῦθα περὶ τινων δραματικῶν παραστάσεων, ἔχουσιν λατρευτικὸν χαρακτῆρα καὶ συνδεομένων πρὸς τὴν γονιμότητα τῆς φύσεως, ὥς εἶναι οἱ *καλόγηροι* ἐν Θράκῃ. Αἱ παραστάσεις, περὶ ὧν ἐνταῦθα πρόκειται, εἶναι καθαρῶς δραματικαὶ παραστάσεις, δι' ὧν ὁ λαὸς ὑποκαθιστᾷ τὸ θέατρον, αἱ δὲ ὑποθέσεις αὐτῶν εἶναι ἐντελῶς ποιητικά, εἰλημμένα ἐκ προσφιλῶν εἰς τὸν λαὸν ποιητικῶν ἔργων. Τοιαῦται παραστάσεις π. χ. εἶναι αἱ ἐκ τοῦ Ἑρωτοκρίτου, τῆς Ἑρωφίλης, τῆς Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ, τῆς Χρυσανγῆς καὶ τοῦ Μυρτίλου⁽¹⁾, τοῦ Παναράτου καὶ εἴ τις ἄλλη.

Εἶναι δὲ ἀξιοὶ προσοχῆς αἱ παραστάσεις αὗται, οὐ μόνον δι' ὅσα ἐν αὐταῖς λέγονται, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἐνδυμνασίαν τῶν λαϊκῶν ὑποκριτῶν, τὴν διάταξιν αὐτῶν καὶ τὴν ὑπαίθριον ἐν γένει σκηνοθεσίαν, τὸν τρόπον τῆς ὑποκρισεως καθὼς καὶ τὴν θέσιν τοῦ ἀκροατηρίου. Διὰ τοῦτο ὁ συλλογεὺς τοιούτων δραματικῶν παιγνίων, ἐὰν θέλῃ νὰ δώσῃ τι πλήρες, πρέπει νὰ μὴ περιορισθῇ μόνον εἰς τὰ λεγόμενα ἐν αὐτοῖς, ἀλλὰ νὰ παράσχῃ καὶ πᾶσαν δυνατὴν πληροφορίαν περὶ ὅλων τῶν ἀνωτέρω.

Ἄξιον ἐπίσης προσοχῆς καὶ μελέτης εἶναι καὶ τὸ λαϊκὸν θέατρον τοῦ Καραγκιόζη, τὸ ὁποῖον παραλαβὼν ὁ λαὸς παρὰ τῶν Τούρκων διέπλασε βαθμὴδὸν εἰς ἑλληνικόν.

(1) *Λαογρ.* Β' 418-50, 451, 674.

W Τελευταῖαι παρατηρήσεις.

Αὕτῃ εἶναι ἡ δημώδης ἑλληνικὴ ποίησις, δένδρον πολύκλαδον, ἀειθαλὲς καὶ αἰωνόβιον, τοῦ ὁποίου αἱ ρίζαι ριζοῦνται εἰς τὸ γόνιμον ἔδαφος τῆς ἀρχαιότητος, ὃ κορμὸς γιγαντοῦται εἰς τοὺς ἡρωϊκοὺς τοῦ Βυζαντίου χρόνους, οἱ δὲ κλάδοι ἀναθάλλουν εἰς τοὺς χρόνους τῆς κλεφτουριάς καὶ τῶν ἐπαναστάσεων. Τέκνον γνήσιον τῆς ἀγνῆς καὶ ἀπεριτέχνου λαϊκῆς ψυχῆς ἐπὶ αἰῶνας μακροὺς, τοὺς σκοτεινοὺς αἰῶνας τῆς δουλείας, ὑπῆρξεν ἡ μόνη σχεδὸν πνευματικὴ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐκδήλωσις, ἡ μόνη αὐτοῦ καλλιτεχνικὴ ἀπόλαυσις. Ὡς κύριον αὐτῆς χαρακτηριστικὸν ἔχει τὴν ἀπλότητα καὶ τὴν ἀλήθειαν εἰς τὸ συναίσθημα, τὸ ἀνεπιτήδευτον καὶ τὴν εἰλικρίνειαν εἰς τὴν ἔκφρασιν. «Ἐκ τῶν ἀμέσων καὶ διανγεστάτων πηγῶν τῆς γλώσσης, παρατηρεῖ ὁ Πολίτης (¹), ἡ δημώδης ποίησις ἀντλεῖ φραστικὴν δύναμιν καὶ ἐνάργειαν, ἐγγύτερον δὲ προσκειμένη εἰς τὴν φύσιν, δέχεται ἀκραιφνεστέραν τὴν ἀπὸ ταύτης ἐντύπωσιν. Οὐδὲν ἐν αὐτῇ τὸ ψευδὲς ἢ τὸ περίτεχνον. Ἡ μὲν παρατήρησις τῶν πραγμάτων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου εἶναι ἀπλῆ, ἀλλ' ἀκριβής, ἡ δ' ἔκφρασις τῶν παθῶν ἀπερικόσμητος, ἀλλὰ βαθεῖα καὶ ἀληθής... Ἡ δύναμις τῶν πραγμάτων ἀναπληρώνει τὴν ἑλλείπουσαν τέχνην».

Ἡ φράσις αὐτῆς κατὰ τὸν Fauriel εἶναι ἀπλῆ, νευρώδης καὶ ἀπερίστροφος καὶ χωρεῖ διὰ περιόδων βουχειῶν καὶ σχεδὸν ἴσων. Ἐκαστος στίχος ἀποτελεῖ καθ' ἑαυτὸν αὐτοτελῆ ἔννοιαν ἢ εἰκόνα πλήρη, οὕτως ὥστε ἡ συνέχεια τῶν στίχων, ἀπαγγελλομένη ἢ ἀδομένη ἐνώπιον πλήθους πολυαριθμοῦ καὶ κατὰ τύχην συνηθροισμένου, οὐδὲν σχῆμα, οὐδεμίαν λέξιν παρουσιάζει, ἥτις νὰ μὴ γίνεται σαιφῶς καὶ εὐκόλως ἀντιληπτὴ εὐθὺς ἀπαγγελλομένη.

(¹) Γνωστοὶ ποιηταὶ δημοτικῶν ᾠμάτων, ἐν Λαογρ. Ε' 489 κ.ε.

Ἡ γλῶσσα τέλος αὐτῶν κατὰ τὸν ἴδιον Fauriel «ἡ ὁποία εἶναι ἡ γνησία γλῶσσα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀπηλλαγμένη ἀπὸ τὰς συστηματικὰς προσπαθείας τῶν συγγραφέων ὅπως πλουτίσουν καὶ τορνεύσουν αὐτήν, εἶναι γλῶσσα ἀξιόλογος ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν. Ὁμογενὴς ὡς ἡ γερμανικὴ καὶ πλουσιωτέρα αὐτῆς, σαφὴς ὡς ἡ γαλλικὴ, μᾶλλον εὐκαμπτος τῆς ἰταλικῆς καὶ ἁρμονικωτέρα τῆς ἰσπανικῆς, ἔχει πᾶν ὅ,τι χρειάζεται διὰ νὰ θεωρηθῇ ἀπὸ τοῦδε ὡς ἡ ὠραιότητα γλῶσσα τῆς Εὐρώπης. Ἀναμφιβόλως δ' εἶναι ἡ πλέον ἐπιδεκτικὴ τελειοποιήσεως. Ἐὰν φαίνεται κατωτέρα, παραβαλλομένη πρὸς τι ἰδίωμα, τοῦτο εἶναι μόνον τὸ ἰδίωμα, ἐξ οὗ προέρχεται, καὶ τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ τὴν νέαν φάσιν. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ ἐλάττωσις ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς μᾶλλον εἰς τὰς περιστάσεις παρὰ εἰς τὰ πράγματα».

Σ Συλλογὴ καὶ συλλογαί.

Προκειμένου νῦν περὶ τῆς συλλογῆς τῶν ᾠμάτων ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἑξῆς. Καθ' ὅσον τὸ δημοτικὸν ᾠσμα εἶναι ᾠσμα, εἰς τὸ ὁποῖον τὸ κείμενον, αἱ λέξεις, εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμέναι πρὸς τὴν μελωδίαν, τελεία συλλογὴ ᾠμάτων θὰ ἦτο ἐκείνη, ἡ ὁποία θὰ μᾶς ἔδιδε λέξεις ὁμοῦ καὶ μελωδίαν. Δυστυχῶς τοῦτο δὲν εἶναι εὐκόλον, διότι αἱ μὲν λέξεις σημειοῦνται εὐκόλως, τὴν μελωδίαν ὁμως μόνον μουσικὸς δύναται νὰ σημειώσῃ καὶ μάλιστα καλός. Διότι αἱ καὶ μουσικαὶ ἀποδόσεις φυσικὰ δὲν δύνανται νὰ ἔχουν οὐδεμίαν διὰ τὴν ἐπιστήμην σημασίαν. Διὰ τοῦτο κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, ὅπως ἔξασφαλισθῇ ἡ ἀκρίβεια τῆς ἀποδόσεως, ἐκρησιμοποιήθη διὰ τὴν καταγραφὴν τῶν δημοδῶν μελωδιῶν ὁ φωνογράφος, τοῦ ὁποίου αἱ πλάκες εἰς ἐκάστην στιγμὴν δύνανται νὰ ἐπαναλάβουν τὸ αὐτὸ μέλος καὶ ἐπιτρέπουν οὕτω τὸν ἔλεγχον τῆς ἀκριβείας τῆς γραπτῆς μουσικῆς ἀποδόσεως.

Ὡς πρὸς τὸ κείμενον παρατηροῦμεν ὅτι, καθὼς καὶ εἰς ὅλα τὰ δημῳδῆ κείμενα, ἡ καταγραφὴ πρέπει νὰ εἶναι

πιστὴ καὶ ἀκριβής, οὐδὲν μεταβάλλουσα καὶ οὐδὲν προσθέτουσα οὐδ' ἀφαιροῦσα. Οὐ μόνον δὲ κατὰ τὰς λέξεις, ἀλλὰ καὶ φθογγικῶς ἢ καταγραφὴ δέον νὰ εἶναι πιστὴ. Ἰδίως δὲν πρέπει νὰ παρασύρεται ὁ καταγράφων ἀπὸ τὸ ἐπιτόπιον ἰδίωμα καὶ νὰ προσαρμόζῃ τὸ ᾄσμα εἰς αὐτό. Καθὼς παρατήρησα καὶ ἐγὼ καὶ ἄλλοι προσεκτικοὶ συλλογεῖς, ἢ γλῶσσα τῶν ᾄσμάτων καὶ γραμματικῶς καὶ φθογγικῶς δὲν προσαρμόζεται τελείως πρὸς τὸ τοπικὸν ἑκασταχοῦ ἰδίωμα. Ἡ ποίησις διετήρησε κάποιαν παράδοσιν εἰς τὴν γλῶσσαν, ἢ ὁποία τὴν ἐμποδίζει νὰ ταντισθῇ πρὸς τὸ ἰδίωμα. Ἐπειτα τὰ ᾄσματα, ἅπαξ ποιηθέντα, μεταφέρονται ἀπὸ τόπου εἰς τόπον, δὲν εἶναι δὲ εὐκόλον κυρίως ἔνεκα τοῦ μέτρου νὰ προσαρμόζεται τελείως εἰς τὸ ἑκασταχοῦ κρατοῦν ἰδίωμα. Ἡ προσαρμογὴ αὐτῶν δὲν εἶναι εἰ μὴ σχετικὴ, οὐδέποτε δὲ πλήρης. Πλὴν τούτου τὰ ᾄσματα πολλάκις διετήρησαν καὶ ἀρχαιοπρεπεστέρας λέξεις, τῶν ὁποίων ἡ σημασία ἔχει λησμονηθῇ καὶ διὰ τοῦτο πολλάκις ἐφθάρησαν κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε δὲν δύναται τις νὰ ἀναγνωρίσῃ αὐτιάς. Ἐννοεῖται ὅτι καὶ τὰς λέξεις ταύτας ὁ συλλογεὺς πρέπει νὰ σημειώσῃ ἀκριβῶς, ὡς λέγονται, προσθέτων καὶ τὴν ἐρμηνείαν τῆς λέξεως, τὴν ὁποίαν δίδουν εἰς αὐτὴν οἱ χωρικοί, οἷα δὴ ποτε καὶ ἂν εἶναι ἢ χαρακτηρίζων αὐτὴν ὡς ἀγνώστου σημασίας, ἔαν ὁ χωρικὸς οὐδὲν περὶ αὐτῆς ἔχῃ νὰ εἴπῃ.

Ἐπειτα εἶναι ἀνάγκη ὁ συλλογεὺς νὰ προσέχῃ καὶ νὰ σημειώσῃ καὶ ἄλλα τινὰ πράγματα, ἀπαραίτητα ἵνα ἡ συλλογὴ αὐτοῦ ἔχῃ ἀναμφισβήτητον ἀξίαν. Ἐν πρώτοις πρέπει νὰ σημειώνεται ἀκριβῶς ὁ τόπος, ἐξ οὗ κατεγράφη τὸ ᾄσμα, καθὼς καὶ τὸ ὀνοματεπώνυμον, ἢ ἡλικία καὶ ἡ καταγωγὴ τοῦ ὑπαγορεύσαντος. Πλὴν τούτων ἀπαραίτητον εἶναι ἐπίσης νὰ σημειώνεται καὶ ἡ περίστασις, καθ' ἣν τὸ ᾄσμα ᾄδεται, ἔαν δὲ εἶναι δυνατόν, ὅσάκις εἶναι ἀδύνατος ἢ καταγραφὴ τοῦ μέλους, νὰ δηλοῦται κατὰ τινὰ τρόπον καὶ ὁ τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖον ᾄδεται. Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον παρατηρῶ ὅτι αὐτὸς ὁ λαὸς κατὰ τόπους χαρακτηρίζει τὰ διάφορα ᾄσματα ἀναλόγως τῆς περιστάσεως, κατὰ τὴν ὁποίαν

ἄδονται εἰς τραγούδια τῆς τάβλας, τσομπάνικα ἢ κλέφτικα, τοῦ χοροῦ, τοῦ δρόμου ἢ τῆς τάβλας, τοῦ ξεφάντωσης, τοῦ στράτας κτλ. (¹). Αἱ δὲ τοιαῦται πληροφορίες μᾶς δίδουν νὰ ἐννοήσωμεν τὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν κατέχει εἰς τὸ βίον τοῦ λαοῦ τὸ ᾠσμα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον μᾶς βοηθεῖ ἐξαιρετικῶς εἰς τὴν ἐξήγησιν διαφόρων φαινομένων ἐν τε τῇ δημιουργίᾳ καὶ τῇ παραδόσει τῶν κειμένων τῶν δημοτικῶν ᾠμάτων. Οὕτως ὁ εὗρισκόμενος ἐνώπιον τοῦ καταπληκτικοῦ πλήθους τῶν διατίχων οὐδέποτε θὰ ἠδύνατο νὰ ἐννοήσῃ τὴν ἀφθονον ταύτην παραγωγὴν, ἐὰν ἡγνόει τὴν πολλαπλὴν τοῦ διατίχου χρῆσιν εἰς τὸν κλήδοναν, εἰς τοὺς χορούς, εἰς τοὺς γάμους καὶ μάλιστα εἰς τοὺς ποιητικοὺς ἀγῶνας. Ὡς πρὸς τὸ δευτέρον σημειῶνω ὡς παράδειγμα τὸ ἐξῆς. Ὁ διερχόμενος τὴν συλλογὴν τῶν κρητικῶν ᾠμάτων τοῦ Γιάνναρη ἀπορεῖ πῶς, ἐνῶ ἐν Κρήτῃ σφύζονται πλεῖστα μακρὰ ᾠσματα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δεικνύει ὅτι ἡ δημοτικὴ ἐκεῖ ποιήσις δὲν περιέπεσεν εἰς παρακμὴν, ὅπως τοῦτο συμβαίνει εἰς τὰς πόλεις, ἀπαντῶνται καὶ πλεῖστα, τὰ ὁποῖα φαίνονται ὅχι ὡς λείψανα ἐκ στίχων λησμονηθέντων ᾠμάτων, ἀλλ' ὡς ᾠσματα περικεκομμένα, ᾠσματα, τὰ ὁποῖα ὁ ᾄδων ἀφῆκεν ἀτελείωτα. Οὕτω π.χ. τὸ ᾠσμα τοῦ θανάτου τοῦ Διγενῆ (σ. 104 ἀρ. 93) φέρεται εἰς τρεῖς μόνον καὶ ἥμιον στίχους.

*Ὁ Διγενὴς ψυχομαχεῖ καὶ ἡ γῆς τότε τρομασσεῖ
βροντᾷ καὶ τρέμ' ὁ οὐρανὸς καὶ οὐεῖ' ἀπ' αὐτὸν κόσμος,
καὶ ἡ πλάκα τὸν ἀνατριχίῃ, πῶς θὰ τότε σκεπάσῃ,
πῶς θὰ σκεπάσῃ τέθιοιο νιό.*

Τὸ πρᾶγμα μοῦ ἐξήγησε Κρής ἐκ τῆς ἐξῆς συνηθείας, κρατούσης ἐν Κρήτῃ. Τὰ ᾠσματα ταῦτα ἄδονται ἐν συμποσίοις τῇ συνοδείᾳ λύρας, ἐπειδὴ δὲ πάντες οἱ παρόντες ἐκ περιτροπῆς πρέπει νὰ τραγουδήσουν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν θὰ κατωρθοῦτο ἂν ἕκαστον ᾠσμα ἔφθανε μέχρι τοῦ τέλους, ἕκαστος τῶν παρόντων ἄδει τρεῖς μόνον κοινυλιές (²). Οὕτω

(¹) Λαογρ. Α' 139 κέ.

(²) Τί ἀκριβῶς ἐννοεῖ ἡ φράσις δὲν ἠδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω.

τὸ ᾠσμα μένει ἀτελείωτον. Ἐπειδὴ δὲ αὐτὸ εἶναι τὸ συνήθως συμβαῖνον, τὸ ὑπόλοιπον τοῦ ᾠσματος περιπίπτει οὕτως εἰς ἀχρησίαν, λησμονεῖται καὶ τὸ ᾠσμα ἀπομένει κολοβόν.

Ἐξ Αἰγίνης ἔχομεν τὴν πληροφορίαν (Λαογρ. Η', 69 σημ. 1), ὅτι εἰς παλαιότερους χρόνους οἱ αἰοδοί, φιλοτιμούμενοι νὰ ψάλουν ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερα τραγούδια, διὰ νὰ ἀκούσουν ἐγκώμια καὶ ἐπαίνους, ὥς πολλὰ γνωρίζοντες, καὶ διὰ χρηματικὰς ἀκόμη ὠφελείας, ἐτεμάχιζον τὰ τραγούδια καὶ συνήρmozον τὰ τμήματα εἰς τρόπον, ὥστε νὰ μὴ φαίνεται ἡ προᾶξις των. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐδημιουργοῦντο βραχύτεραι παραλλαγαί.

Ἐπειτα εἰς τὸ αὐτό, ἀνωτέρω παρατεθέν, ᾠσμα, παρατηρεῖ κανεὶς ὅτι τελειώνει εἰς ἡμισυν στίχον, προᾶγμα τὸ ὅποιον καὶ εἰς πλεῖστα ἄλλα ᾠσματα παρατηρεῖται. Τοῦτο πάλιν ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὅποιον συνηθίζουσιν νὰ ψάλλουν τὰ ᾠσματα ταῦτα, καὶ κατὰ τὸν ὅποιον ἢ μελωδία, καταλαμβάνουσα ἓνα καὶ ἡμισυν στίχον, δὲν προχωρεῖ ἀπὸ στίχου εἰς στίχον, ἀλλ' ἐπαναλαμβάνει τὸ ἐκάστοτε τελευταῖον προηγούμενον ἡμιστίχον, καὶ καταλήγει εἰς τὸ πρῶτον ἡμιστίχον τοῦ ἀκολουθοῦντος στίχου κατὰ τὸν ἐξῆς τρόπον:

*Τοῦ Κίsson ἡ μάνα κάθονταν ἔς τὴν ἄκρη ἔς τὸ ποτάμι,
μὲ τὸ ποτάμι μάλ्लωνε
μὲ τὸ ποτάμι μάλ्लωνε καὶ τὸ πετροβολοῦσε
ποτάμι μ' γιὰ λιγότερη,
ποτάμι μ' γιὰ λιγότερη, κιλ.*

Τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα εἶναι, πιστεύω, ἀρκετὰ διὰ νὰ καταδείξουν τὴν σπουδαιότητα τῶν πληροφοριῶν, περὶ τῶν ὁποίων ὠμλήσαμεν.

* *

Ἀσμάτων συλλογαί ἔχουν δημοσιευθῇ πλεῖσται μέχρι τοῦδε καὶ ὑπὸ ξένων καὶ ὑπὸ ἡμετέρων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀναφέρομεν ἐνταῦθα τὰς σπουδαιότητας. Πρώτη σπουδαία συλλογὴ εἶναι ἡ τοῦ Γάλλου *Fauriel*, δημοσιευθεῖσα κατὰ τὸ 1824 μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως τῶν κειμένων. Ἡ συλλογὴ αὕτη διατηρεῖ καὶ σήμερον ἀκόμη τὴν ἀξίαν της διὰ

τὴν μακρὰν εἰσαγωγὴν, ἡ ὁποία προτάσσεται, καθὼς καὶ δι' ἄλλας σπουδαιοτάτας παρατηρήσεις τοῦ Γάλλου συγγραφέως καὶ ἐρευνητοῦ. Μετ' αὐτὴν ἔρχεται ἡ τοῦ *Tommaso*, *Canti popolari*, Venet. 1842 τόμ. IV, ἡ τοῦ *Μανούσου*, *Τραγούδια ἔθνικα*, Κέρκυρα 1850, ἡ τοῦ *Ζαμπελίου*, ᾠσματα δημοτικὰ τῆς Ἑλλάδος, Κέρκυρα 1852—οὗτος ὁμως πολλαχῶς ἔφθειρε τὰ κείμενα ἀθαιρέτως διορθῶν—ἡ τοῦ *Ίατρίδου*, Συλλογὴ δημοτικῶν ᾠμάτων παλαιῶν καὶ νέων, Ἀθῆναι 1859. Ἐπεὶ αἱ συλλογαὶ τοῦ *Kind*, *Neugriechische Poesien*, Leipzig 1833.—*Anthologie*, Leipzig 1844.—*Neugriechische Volkslieder*, Leipzig 1840, τοῦ *Marcellus*, *Chants du peuple en Grèce*, Paris 1851.

Πάσας τὰς ἀνωτέρω συλλογὰς, πλὴν τῆς τοῦ *Μανούσου* καὶ *Ίατρίδου*, καθὼς καὶ ἄλλας, αἱ ὁποῖαι εἶχον δημοσιευθῇ εἰς περιοδικὰ καὶ πραγματείας διαφόρους, ἱστορικὰς, τοπογραφικὰς κτλ., συνεκέντρωσεν ὁ *Passow* εἰς τὴν συλλογὴν αὐτοῦ, *Τραγούδια Ρωμαῖκα*.—*Popularia carmina Graeciae recentioris*, Lipsiae 1860. Ἀλλὰ καὶ ἔκτοτε πλεῖσται ὅσαι συλλογαὶ ἐδημοσιεύθησαν καὶ εἰς αὐτοτελῇ βιβλία καὶ εἰς γενικωτέρας λαογραφικὰς συλλογὰς καὶ εἰς περιοδικὰ καὶ ἡμερολόγια καὶ εἰς διαφόρους πραγματείας.

Αὐτοτελεῖς συλλογὰς ἀξίας λόγου σημειοῦμεν κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν τὰς ἑξῆς: *Γ. Χασιώτου*, Συλλογὴ τῶν κατὰ τὴν Ἡπειρον δημοτικῶν ᾠμάτων, Ἀθῆναι 1866.—*Μ. Δελέζου*, Δημῶδης ἀνθολογία, Ἀθῆναι 1868.—*Jeannarakis*, ᾠσματα Κρητικά, Leipzig 1876.—*Π. Ἀραβατινοῦ*, Συλλογὴ δημῶδων ᾠμάτων τῆς Ἡπείρου, Ἀθῆναι 1880.—*Legrand*, *Recueil de chansons populaires grecques*, Paris 1882.—*Lagarde*, *Neugriechisches aus Klein Asien*, Göttingen 1886.—*G. F. Abbott*, *Songs of Modern Greece*, Cambridge 1900.—*Α. Α. Γουσίου*, Τὰ τραγούδια τῆς πατρίδος μου, Θεσσαλονίκη 1901.—*Παχίικου*, 260 δημῶδη ἑλληνικὰ ᾠσματα, Ἀθῆναι 1905.—*Θέρου*, Δημοτικὰ τραγούδια, Ἀθῆναι 1909.—*Κριάρη*, Κρητικὰ ᾠσματα,

ἐν Χανίοις 1909. — *Μ. Μιχαλίδου*, Καρπαθιακά δημοτικά ᾠσματα, Κωνσταντινουπόλις 1913.

Βιβλία, περιέχοντα πλὴν ἄλλου λαογραφικοῦ ὕλικου καὶ συλλογὰς ἀξίας λόγου διὰ τὸ πλῆθος τῶν ᾠσμάτων, σημειοῦμεν ἑνταῦθα τὰ ἀκόλουθα. — *Σταματιάδου*, Τὰ Σαμιακά τόμ. Ε', Σάμος 1887. — *B. Schmidt*, Griechische Märchen, Sagen und Volkslieder, Leipzig 1877. — *Παπαζαφειροπούλου*, Περισυναγωγή γλωσσικῆς ὕλης καὶ ἐθίμων τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, Πάτρις 1887. — *Δελέκου*, Ἐπιδόρπιον, Ἀθῆναι 1888. — *Σακελλαρίου*, Κυπριακά, Ἀθῆναι 1890. — *Κανελλάκη*, Χιακά ἀνάλεκτα, Ἀθῆναι 1890. — *Βλαστοῦ*, Ὁ Γάμος ἐν Κρήτῃ, Ἀθῆναι 1893. — *Μανωλακάκη*, Καρπαθιακά, Ἀθῆναι 1896. — *Pernot*, Rapport sur une mission scientifique en Turquie, Paris 1903. — *Abbott*, Macedonian Folklore, Cambridge 1903. — *Λάσκαρη*, Ἡ Λάστα καὶ τὰ μνημεῖα της, Πύργος 1903—1910. *Δουλονδοπούλου*, Συλλογὴ ἀνέκδοτος ἠθῶν, ἐθίμων καὶ δημοτικῶν ᾠσμάτων, Βάρνα 1903. — *Dieterich*, Sprache und Volksüberlieferungen der südlichen Sporaden, Wien 1908.

Περιοδικὰ τέλος, ἐν τοῖς ὁποίοις ἐδημοσιεύθησαν πλούσιαι συλλογαὶ ᾠσμάτων, εἶναι ἡ *Πανδώρα* (τ. Α'—ΚΒ', 1850—1872), ὁ *Παργασὸς* μετὰ τῶν Νεοελληνικῶν ἀναλέκτων αὐτοῦ (1871—2), ὁ ἐν *Κωνσταντινουπόλει* ἐλληνικὸς φιλολογικὸς Σύλλογος, σύγγραμμα περιοδικὸν ἐκδιδόμενον ὑπὸ ταῦν ὁμωνύμου συλλόγου, μετὰ τοῦ *Ζωγραφείου ἀγῶνος*, τὸ *Λελίτιον* τῆς *Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας* καὶ τὸ εἰδικὸν διὰ τὰ λαογραφικὰ περιοδικὸν τῆς ἐν Ἀθήναις Ἑλληνικῆς Λαογραφικῆς Ἑταιρείας, ἡ *Λαογραφία*, τῆς ὁποίας οἱ ἔξ μεχρὶ τοῦδε ἐκδοθέντες τόμοι περιέχουν ἀφθονώτατον καὶ ἀξιόλογον ὕλικόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

ΕΠΩΔΑΙ

Γένικα.

Αἱ Ἐπωδαί, ὅπως καὶ ἡ λέξις δεικνύει, εἶναι ἄσματα μαγικά, τῶν ὁποίων ἡ ἀπαγγελία μόνη ἢ συνοδευομένη ἐνίοτε καὶ ὑπὸ μαγικῶν πράξεων ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ἐκδιώκῃ τὸ κακὸν ἐν γένει ἢ καὶ νὰ τὸ ἐμβάλλῃ ὅπου θέλει. Ἰσως φανῇ παραξενὸν ὅτι τὰς Ἐπωδὰς ὀρίζομεν ὡς μαγικά ἄσματα, ἐνῶ εἶναι γνωστὸν ὅτι καὶ σήμερον καὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα ἀκόμη οἱ ἐπράδοντες ὄχι μόνον δὲν ἄδουν, ἀλλὰ μόλις ψιθυρίζουν τὰς λέξεις, ὅπως αὐταὶ μὴ γίνουν ἀκουσταί. Δικαιολογεῖ ὅμως τὸν ὀρισμὸν ἡ ἀρχὴ τῶν Ἐπωδῶν, τῆς ὁποίας λείψανον εἶναι καὶ ἡ σημερινὴ κατὰ τὸ πλεῖστον ἑμμετρος αὐτῶν μορφή.

Ἡ Ἐπωδὴ εἰς τὰς ἀρχάς της εἶναι πραγματικὸν ἄσμα κατὰ τὸν τρόπον, ἐννοεῖται, τῶν κατὰ φύσιν λαῶν, συνοδευόμενον ὑπὸ μαγικοῦ χοροῦ μετὰ διαφόρων μιμικῶν μαγικῶν κινήσεων, αἱ ὁποῖαι σκοπὸν ἔχουν νὰ καταναγκάσουν τὸν δαίμονα νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὰς διαταγὰς τοῦ μάγου. Βαθμηδὸν μὲ τὴν πρόοδον τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὸν περιορισμὸν τῶν μαγικῶν τελετῶν παρελείφθησαν οἱ μαγικοὶ χοροὶ καὶ ἔμειναν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον μόνον αἱ λέξεις, ὡς μέσον μαγικόν, δυνάμενον νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τῶν διαφόρων δαιμονίων, ἐπὶ τῶν ἀσθενειῶν, τὰς ὁποίας καὶ αὐτὰς ὁ λαὸς ἐξακολουθεῖ νὰ φαντάζεται ὡς ὄντα προσωπικὰ κακοποιά, δηλ. ὡς δαίμονας, ὡς καὶ ἐπὶ τῆς πέριξ φύσεως, ἐμψύχου καὶ ἀψύχου.

Πλὴν τῆς μεταβολῆς ταύτης μὲ τὴν ἀνάπτυξιν ἀνωτέρων περὶ τοῦ θείου ἰδεῶν ὑπέστησαν καὶ ἄλλην μεταβολὴν αἱ Ἐπωδαί, καθ' ὅσον εἰς αὐτὰς εἰσῆλθε καὶ νέον στοιχεῖον,

ἡ ἐπίκλησις τῆς ἀνωτέρας τοῦ θείου δυνάμεως. Οὕτω δὲ βαθμηδὸν μετεβλήθησαν εἰς εὐχάς, χωρὶς ὅμως καὶ διὰ τοῦτο, ὅπως δὰ συμβαίνει εἰς τὴν λαογραφίαν, νὰ παύσουν ὑφίστασθαι καὶ αἱ τὰς πρωτογόνους ἰδέας ἀντιπροσωπεύουσαι.

Εἶναι δὲ ἡ πίστις εἰς τὴν μαγικὴν δύναμιν τῆς λέξεως διαδεδομένη εἰς ἅπαντας τοὺς λαοὺς, καὶ σημερινούς καὶ παλαιότερους, ἡ δὲ ἐπωδὴ ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἀπετέλεσε ἰσχυρότατον μαγικὸν μέσον πρὸς θεραπείαν ἀσθενειῶν ζώων καὶ ἀνθρώπων, προαγωγὴν τῆς βλαστήσεως, ἀποδίωξιν βλαβερῶν ἐντόμων καὶ ζώων, ἀποτροπὴν χαλάρης, ἀποδιοπομπὴν καὶ καταναγκασμὸν δαιμονίων κτλ. Εἰς τοὺς Ἰνδοὺς, Χαλδαίους, Αἰγυπτίους ἡσχεῖτο ἐπισήμως ἡ ἐπωδὴ ὑπὸ τῶν ἱερέων, καὶ παρὰ τοῖς Ἑλλήσι δὲ δὲν ἦτο ἄγνωστος. Ἦδη εἰς τὸν Ὅμηρον τὸ αἶμα, τὸ ὁποῖον ῥεεῖ ἐκ τοῦ τραύματος τοῦ Ὀδυσσέως, δι' ἐπωδῶν σταματᾷ.

Ῥτειλὴν δ' Ὀδυσῆος ἀμύμονος ἀντιθέοιο
 δῆσαν ἐπισταμένως· ἐλαοιδῇ δ' αἶμα κελαϊνὸν
 ἔσχεθον (Ὀδυσσεύς τ, 456).

Παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις αἱ ἐπωδαὶ ἦσαν εἰς κοινοτάτην χρῆσιν διὰ πᾶσαν περίστασιν τοῦ βίου καὶ μάλιστα τοῦ ἀγροτικοῦ, περιέσωσαν δὲ καὶ ἀρκετὰς οἱ Ῥωμαῖοι συγγραφεῖς. Τὴν δὲ πίστιν εἰς τὴν δύναμιν αὐτῶν χαρακτηρίζουν ἄριστα οἱ ἑξῆς στίχοι·

*Stellis atque herbis vis est, sed maxima verbis,
 tantum verba valent, quantum mens sentiat illa.*

Κατὰ δὲ τοὺς πρώτους μετὰ Χριστὸν αἰῶνας, ὅτε ἔνεκα τοῦ συγκρητισμοῦ τῶν θρησκευμάτων καὶ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν ἀνατολικῶν ἠϋξήθη ἡ δεισιδαιμονία, αἱ ἐπωδαὶ εἰσῆλθον εἰς ὅλα τὰ κοινωνικὰ στρώματα, καθ' ἅπαντα δὲ τὸν Ῥωμαϊκὸν κόσμον ἱερεῖς Αἰγύπτιοι καὶ Χαλδαῖοι καὶ λοιποὶ ἀνατολῖται, καὶ μάντις καὶ προφῆται, ἐξήσκουν τὸ ἔργον τοῦ ἐπωδοῦ καὶ γόητος.

Ἐκ τῶν ἐθνικῶν ἡ χρῆσις τῶν ἐπωδῶν εἰσῆλθεν ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ ἐξορκισμοῦ καὶ τῶν εὐχῶν καὶ εἰς τοὺς χριστιανούς, ὑπῆρχε δὲ κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς

ᾠ χρόνους ἰδιαιτέρα τάξεις ἐξορκιστῶν, οἵτινες εἶχον τὴν δύναμιν διὰ τῶν ἐπωδῶν αὐτῶν νὰ ἐκβάλλουν δαίμονας καὶ νὰ θεραπεύουν ἀσθενείας. Τόση δὲ ἦτο ἡ πίστις εἰς τὴν δύναμιν τῶν ἐπωδῶν, ὥστε καὶ πατέρες τῆς ἐκκλησίας νηφάλιοι καὶ φιλοσοφικώτατοι, ὡς π.χ. ὁ Ὀριγένης, οὐ μόνον ἀναγνωρίζουν τὴν δύναμιν τῶν λέξεων αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ πλάττουν τοιαύτας, στηριζομένας εἰς τὴν δύναμιν τῶν χριστιανικῶν ὀνομάτων πρὸς χρῆσιν τῶν χριστιανῶν. Οἱ ἐξορκισμοὶ τοῦ βαπτίσματος, οἱ εἰς τὸν Μέγαν Βασίλειον ἀποδιδόμενοι ἀφορκισμοί, καὶ αἱ ποικίλαι εὐχαὶ εἶναι ἡ συνέχεια τῶν ἐπωδῶν ἐντὸς τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας. Ἀλλὰ καὶ ἐν γένει, ὡς εἵπομεν ἤδη, εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς καὶ εἰς ὅλα τὰ θρησκευόμενα ἢ μαγικῇ ἐπωδῇ ὑπῆρξεν ἡ μήτηρ τῆς θρησκευτικῆς εὐχῆς, τῆς προσευχῆς καὶ τοῦ ὕμνου, καθόσον ὁ ἄνθρωπος ἐσχημάτιζε βαθμηδὸν ἀνωτέραν περὶ τοῦ θεοῦ ιδέαν.

Νεοελληνικαὶ ἐπωδαί.

Α') Ὀνομα καὶ διαίρεσις.

Εἰς ἡμᾶς τοὺς σημερινοὺς Ἕλληνας αἱ ἐπωδαὶ εἶναι γνωσταὶ ὑπὸ τὰ ὀνόματα *ξόρκια*, *γητέματα*, *γητειᾶς* κτλ., συνοδεύονται δὲ συνηθέστατα ὄχι βέβαια ὑπὸ μαγικῶν χορῶν, ἀλλὰ ὑπὸ διαφόρων κινήσεων καὶ πράξεων, αἱ ὁποῖαι καὶ αὐταὶ ἔχουν μαγικὴν σημασίαν. Τοιαῦται π.χ. εἶναι τὸ μούτζωμα, τὸ φτύσιμο, τὸ φύσημα, τὸ γλείψιμο τοῦ μετώπου, τὸ χριστιανικώτερον σταύρωμα, ἡ κροῦσις πυρολίθων πρὸς παραγωγὴν σπινθήρων, ἡ χρῆσις τοῦ *μανρομάνικου μαχαριοῦ* κ.τ.λ. Λέγονται δὲ ψιθυριστὰ καὶ φυλάττονται μυστικά, διότι ἄλλως χάνουν τὴν δύναμιν τῶν.

Εἶναι δὲ αἱ νεοελληνικαὶ ἐπωδαὶ πολλαὶ καὶ ποικίλαι, ἄλλαι εἰς ἄλλας μαγικὰς ἀντιλήψεις ἔχουσιν τὴν ἀρχὴν αὐτῶν. Θὰ ἡδύνατο βεβαίως νὰ διαιρέσῃ τις καὶ κατατάξῃ αὐτὰς ἀναλόγως τῆς χρησιμοποίησέως τῶν. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη διαίρεσις δύναται νὰ διασπᾷ τὰ ὅμοια, καθόσον οὐχὶ σπα-

νίως ἢ αὐτὴ ἐπῳδὴ αὐτοσύία ἢ μὲ μικρὰν τροποποιήσιν χρησιμοποιεῖται διὰ πολλαπλᾶς αἰτίας. Ὅθεν ἀνάγκη πᾶσα νὰ προηγήται ἡ συγκέντρωσις τῶν ἐπωδῶν κατὰ τὴν ὁμοιότητα τῶν κειμένων. Τὰ ὅμοια κείμενα δὲν πρέπει νὰ διασπῶνται. Πρέπει μόνον νὰ σημειώνεται παρ' ἐκάστω καὶ ἡ χρῆσις αὐτοῦ.

Τὴν συγκέντρωσιν ταύτην πρέπει νὰ ἀκολουθήσῃ ἡ ταξινόμησις συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν τῶν ἐπωδῶν, συμφώνως πρὸς τὰς μαγικὰς τοῦτ' ἔστιν ἰδέας, ἐκ τῶν ὁποίων ἐνεπνεύσθησαν. Τοιαύτην τινὰ διαίρεσιν ἐφήρμοσεν εἰς τὰς ἀρχαίας ἐπῳδὰς ὁ συγκεντρώσας αὐτὰς Heim. Διὰ ταύτης χωρίζονται αἱ ἐπῳδαὶ εἰς διαφόρους κατηγορίας, τῶν ὁποίων ἐκάστη ἐκφράζει καὶ ἰδιαιτέρον εἶδος ἀντιλήψεως ὡς πρὸς τὸν τρόπον, δι' οὗ προκαλεῖται ἡ μαγικὴ ἐνέργεια, μᾶς δίδεται δὲ τοιουτοτρόπως ἡ εἰκὼν τῶν ἰθυνουσῶν ἐν ταῖς ἐπῳδαῖς ἰδεῶν. Κατὰ τὴν διαίρεσιν ταύτην ἔχομεν εἰς τὰς νεοελληνικὰς ἐπῳδὰς

α') τὰς ἀμέσους, δηλ. ἐκείνας, κατὰ τὰς ὁποίας μόνη ἡ μνεῖα τῆς ἐπιθυμίας εἶναι ἀρκετὴ διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτῆς. Οὕτω π. χ., ὅταν θέλουν ποῦλες καὶ κατσοῦλες, λέγουν

Ὅλο ποῦλες
καὶ κατσοῦλες.

β') τὰ κυρίως ξόρκια, καθ' ἃ ὁ ἐπῳδῶν καλεῖ, ἐπιτάσσει ἢ ἐξορκίζει τὸ κακὸν νὰ φύγῃ, οἷον

Ἀστέρα μελανέ,
μελανέ μελαχροινέ,

Φά τὸ γάλα, φά τὸ μέλι,
κι ἄφες τοῦ παιδιοῦ τ' ἀντίχρι.

(Λαογρ. Δ' 58 γ').

Τοῦ ἐξορκισμοῦ προηγεῖται ἐνίοτε καὶ τὸ ὄνομα ἀγίου ἢ ἁγίου, ἐν ὀνόματι τῶν ὁποίων ὁ ἐξορκιστὴς ξορκάει, π. χ.

Μὰ τὸν ἅγιο Σπυρίδωνα,
μὰ τὸν ἅγιο Παντελεήμονα,
ξορκάω τὸ κονάκι,
νὰ πάῃ 'ς τὰ ὄρη, 'ς τὰ βουνά,
'ς τῆς Παναγίης τὸ γάλα.

γ') Τὰς ἐπιδάς, αἱ ὁποῖαι συνοδεύονται καὶ ὑπὸ ἀπειλῶν, ὅτι δηλ. αὐτὸς ὁ ἐπιδὼν ἢ ὁ ἄγιος, ὃν ἐπικαλεῖται, ἢ δαίμων ἢ θηρίον τι, θέλουσι κακοποιήσει τὴν ἀσθενείαν, ἐὰν ἐξακολουθῇ νὰ παραμένῃ, π. χ.

Ἄμ, ἄμ κριθαράκι, γιατί εἶμαι πρώτο παιδί τῆς μάνας μου καὶ σε τρώω.

ἢ

Φεύγα λούγκα, σὲ κυνηγᾷ ἡ δροῦγκα.

δ') Τὰς ἐπιδάς, ἐν αἷς ὁ ἐπιδὼν καλεῖ τὸν Χριστὸν ἢ τοὺς ἁγίους ἢ καὶ οὐράνια σώματα, ἔχοντα ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων, ὡς ἡ σελήνη καὶ τὰ ἄστρα, τὰ ὁποῖα πολ-
λάκις κατὰ δημῶδεις δοξασίας καὶ πέμπουσι τὰς ἀσθενείας. Π. χ. οἱ ἔχοντες μυρμητζίλλες (ἀκροχορδόνας) εἰς τὰς χει-
ρας ἢ τοὺς πόδας λέγουν τὰ ἐξῆς ρίπτοντες ἅμα ὀπισθὲν
των χαλίκια

Ἄστροι μου, πρωτάστροι μου,
μοῦ δώσες τὰ πρόβατά σου,
τὰ φύλαξα τὰ βόσκησα,
πάρ τα δός τα κι ἄλλοντοῦ.

(Λαογρ. Δ' 33)

ε') Τὰ νοματίσματα, τὰς ἐπιδάς δηλ. ἐκεῖνας, ἐν αἷς ἀνα-
φέρεται τὸ ὄνομα τοῦ πάσχοντος μόνον ἢ μετὰ τοῦ ὀνόμα-
τος τοῦ Χριστοῦ, τῆς Παναγίας κτλ. ἢ καὶ μόνον τὸ ὄνομα
τοῦ Χριστοῦ κ.τ.λ. Π. χ. Χριστός, Παναγία, Ἀηγιάννης καὶ
ὁ (δεῖνα) κ.τ.τ.

ς') Τὰς ἐπιδάς, ἐν αἷς ὁ πάσχων προσπαθεῖ νὰ μετα-
δώσῃ τὸ καιὸν εἰς ἄλλα ὄντα, π. χ. ζῶα, δένδρα κτλ., νομί-
ζων ὅτι οὕτω θέλει ἀπαλλαγθῇ ὁ ἴδιος. Π. χ. ὅταν ἔχουν
γαρδαβίτσες (ἀκροχορδόνας τῶν χειρῶν), ὅταν ἴδουν καθα-
λάρη μὲ ἄσπρο ἄλογο λέγουν

Ἐ! καθαλλάρη μὲ τὸ γρίβο σ' ἄλογο
Φιού! γαρδαβίτσες 'ς τὸν κ. σου.

ζ') Τὰς ἐπιδάς, ἐν αἷς διὰ τῶν ὁμοίων ἐπιδόνται τὰ
ὅμοια, π. χ.

Καθὼς σαρώνει ἡ οὐοῦλα νὰ φύγῃ ὁ πόνος.

Συνήθως αἱ ἐπφδαὶ αὗται συνοδεύουν καὶ ἀντιστοίχους μαγικὰς ὁμοιοπαθητικὰς πράξεις ἐξαγγέλλουσαι τὰ τελούμενα. Π. χ. ὁ πάσχων ἀπὸ μαρδαβίτσες (ἀκροχορδόνας) κρατῶν εἰς τὴν πάσχουσαν χεῖρά του ἀλάτι χύνει αὐτὸ εἰς τὸ ὕδωρ λέγων

Ὅπως λειώνει τὸ ἀλάτι, γὰ λειώσουν κι οἱ μαρδαβίτσες μου.

Ἐπίσης, ὅταν πλακώνεται τὸ βυζί, ἀνοίγουν μιὰ κασέλα καὶ λέγουν

Ὅπως ἀνοίγω τὴν κασέλα, εἶσαι γὰ ξεπλακωθῇ τὸ βυζί.

Συνήθης δὲ εἶναι καὶ ἡ συσχετίσις πρὸς φυσικὰ φαινόμενα, π. χ.

Ὡς εἴη' ὁ ἥλιος τς' ἀχτίνες του,
κ' ἡ θάλασσα τὰ κύματα,
κι ὁ τράος τὰ πηδήματα,
κι ὁ μαῦρος βοῦς τὴ δοῖχα του,
κ' ἡ μαῦρ' ἀηλεὰ τὰ κέρατα,
γὰ εἴη' καὶ τοῦτο τὸ ζῶ (τὸ δεῖνα)
τοσὶ μαργαριταμένους του.

(Λαογρ. Δ' 515, 7)

η') Ἡ αὐτὴ ἰδέα τῆς διὰ τοῦ ὁμοίου θεραπείας ὑπόκειται καὶ εἰς ἐπφδάς, αἱ ὅποται ἔχουν τὴν μορφήν μικρᾶς διηγήσεως. Ταύτας ὁ Heim ἀπεκάλεσε *historiolas*, τὸ δὲ θέμα αὐτῶν, σχετικὸν πάντοτε πρὸς τὴν περίστασιν, ἄλλοτε μὲν εἶναι εἰλημμένον ἐκ θρησκευτικῶν μύθων, πρὸ ἢ μεταχριστιανικῶν, ἄλλοτε δὲ καὶ πεπλασμένον.

Συνήθως εἰς τὰς διηγήσεις ταύτας δύναται γὰ διακρίνη τις δύο μέρη. Τὸ πρῶτον ἀποτελεῖ, οὕτως εἰπεῖν, τὸ ἱστορικὸν τῆς νόσου, δηλ. πῶς κάποιος ἔπαθε τὴν αὐτὴν πρὸς τὸν πάσχοντα νόσον, τὸ δὲ δεύτερον τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἐγένετο ἡ θεραπεία τῇ ὑποδείξει τοῦ Χριστοῦ, τῆς Παναγίας ἢ ἀγίου τινός.

Γιὰ τὸ φλέμονα τῶν ὀξῶ.

Ἀη Μάμας κλαίει καὶ θρηνᾶται,
τοῦ Θεοῦ παραπονᾶται.

Ἄγγελος τὸν ἐρωτᾷ

«Εἰδὰ χεῖς ἦν Μάμα καὶ κλαίεις καὶ θρηνᾶσαι,
τοῦ Θεοῦ παραπονᾶσαι;

- Ἀποῦ χα χίλια πρόβατα καὶ πεντακόσια γίδια
καὶ πῆα τὰ κάτω ᾗς τὸ γυαλὸ ᾗς τὸ περιγιάλι,
νὰ φάνε βοτρυῶλι νὰ χορτάσουνε
καὶ τὴ δρίχα δως ν' ἀλλάξουνε.
Κ' ἐκεῖνα φάγα καὶ ψοφήσανε.
— Κοιδὸ καὶ δὲν εὐρέθηκεν ἄνθρωπος,
βαφτισμένος, μυρωμένος,
τοῦ Θεοῦ παραδομένος,
νὰ πιάσῃ μὲ μανρομάνικο μαχαίρι
νὰ κόψῃ ἑφτακόδνλο καλάμι,
νὰ καμῇ ἐννιά πηρουν,
νὰ καρφώσῃ τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ τῶν ὀζῶ τὸ φλέμονα,
τὸν ἄσπρο, τὸ μαῦρο, τὴ σπλήνα, τὸ σκῶτι,
ᾗς τὴ καρδιά, ᾗς τὸ αὐτί,
καὶ τὸ κάθε κακὸ
νὰ λείψ' ἀποῦ τοῦ δούλου τοῦ θεοῦ τῶν ὀζῶ».

(Λαογρ. Δ 517, 14)

θ') Ἡ αὐτὴ ἰδέα τῆς διὰ τοῦ ὁμοίου θεραπείας ὑπόκειται καὶ εἰς κατηγορίαν τινὰ ἐπφθῶν, τὰς ὁποίας θὰ ἡδύνάτο νὰ ὀνομάσῃ τις μειουμένας, καθ' ὅσον λαμβάνουν ἀριθμόν τινα ὄντων, συνήθως ἐννέα, τὸν ὅποτον ἐλαττοῦσι βαθμηδὸν μέχρις ἐκμηδενίσεως. Ἡ ἐκμηδένισις αὐτὴ σημαίνει καὶ τὴν ἐκμηδένισιν τῆς νόσου. Π. χ.

Ξόρκι γιὰ τὸ λαιμό.

Μία φορὰ ἦταν ἐννιά ἀδέρφια, ἀπὸ τὰ νιά μείνανε ὀκτώ, ἀπὸ τὰ ὀκτὼ μείνανε ἑφτά, ἀπὸ τὰ ἑπτὰ μείνανε ἔξι, ἀπὸ τὰ ἔξι μείνανε πέντε, ἀπ' τὰ πέντε μείναν τέσσαρα, ἀπ' τὰ τέσσαρα μείναν τρία, ἀπ' τὰ τρία μείναν δύο, ἀπ' τὰ δύο μείναν ἓνα, ἴσ κανένα.

(Λαογρ. Δ' 48, 7).

ι') Ἡ αὐτὴ ἐπίσης ἰδέα ὑπόκειται καὶ εἰς ἐπφθᾶς, αἱ ὁποῖαι, ἔχουσαι τὴν μορφήν διηγήσεως, διηγοῦνται πράγματα ἀδύνατα καὶ συμπεραίνουν ἔπειτα ὅτι, ὅπως ἐκεῖνα δὲν εἶναι δυνατά, οὕτω καὶ τὸ κακὸ νὰ μὴ κρατήσῃ. Π. χ.

Παίρνω στριφτοσιέκονρα
καὶ πάω ᾗς τὸ στριφτόλογγο,
νὰ κόψω στριφτόβεργες,
νὰ φτιάσω στριφτοκάλαθο.
Ὅσο νερὸ κρατεῖ τὸ στριφτοκάλαθο,
τόσο νὰ σὲ κρατήσῃ ὁ στρόφος.

Ἄλλαι, διηγούμεναι τὸ ἀδύνατον, καλοῦν τὸ κακόν, ἂν δὲν πιστεῦν, νὰ ἐξέλθῃ διὰ νὰ ἴδῃ ἢ νὰ πράξῃ τι, δι' οὗ ἀπαλλάσσεται ὁ πάσχων τῶν ἐνοχλήσεών του.

Γήτεμα ἅμα δὲ μπορῇ νὰ κατουρήσῃ.

*Κάτω 'ς τὰ κίτρινα λ'βαδάκια,
ἦταν κίτρινα κλαράκια,
κ' ἦταν κίτρινα πουλάκια,*

*Χωρὶς ποδάρια πῆγα,
χωρὶς χέρια τὰ πιασα,
χωρὶς μαχαίρι τὰ σφαξα,
χωρὶς σούβλα τὰ σούβλισα,
χωρὶς φωτιά τὰ ψησα,
χωρὶς στόμα τὰ φαγα.
Σὰ δὲν πιστεῦνς λειτουργιά,
χέσι καὶ κατούρα.*

(Λαογρ. Δ' 49, 10).

Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἐπῳδαί, εἰς τὰς ὁποίας λείπει ἐντελῶς ἡ διήγησις, περιορίζονται δὲ μόνον εἰς ἀπλοῦν παραλληλισμὸν πρὸς ἓν ὁτιδήποτε ἀδύνατον. Π. χ., ὅταν ἔχουν λειχήνας, ἀλείφουν αὐτὰς μὲ σίελον καὶ τὸ πρῶτ' λέγουν

*Καλησπέρα σου, λειχήνα.
Ὅσο εἶναι καλησπέρα,
τόσο νὰ σ' εὐρῇ ἄλλη μέρα.*

τὸ δὲ βράδυ

*Καλημέρα σου, λειχήνα.
Ὅσο εἶναι καλημέρα,
τόσο νὰ σ' εὐρῇ ἄλλη μέρα.*

ια') Ὡς ἐπῳδαὶ χρησιμοποιοῦνται καὶ διάφορα τροπάρια ἢ φράσεις αὐτῶν ἢ χωρία τῆς γραφῆς, παρουσιάζοντα σχέσιν τινά, ἔστω καὶ ἐντελῶς ἐξωτερικὴν, ὡς πρὸς τὸ ἐπαδόμενον. Οὕτω π. χ. ὡς ἐπῳδὴ διὰ τὸ δέσιμο ἀντρογύννου χρησιμοποιεῖται ἡ ἐκ τοῦ τροπαρίου τῆς Πεντηκοστῆς φράσις, *λύει τὰ δεσμὰ καὶ ὁροσίζει τὴ φλόγα*. Ἐπίσης συνηθέστατα χρησιμοποιεῖται ὡς ἐπῳδὴ καὶ τὸ τροπάριον τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων, τοῦ Σταυροῦ κ.τ.λ. (Λαογρ. Δ' 534). Εἰς πολλὰ δὲ βλέπει τις καὶ ἀστείας παρανοήσεις. Οὕτω π. χ., ὅταν ὁ ἱερεὺς λέγῃ τὸ Ἐξαιρέτως τῆς Παναγίας

ἀχράντων κτλ., αἱ ἔχουσαι πόνον γραῖαι τρίβουν τὸ πογούν μέρος ἐπιλέγουσαι, *Ξερανέ το Παναγία μου*.

ιβ') Τελευταῖον ἔχομεν ἐπῳδὰς, ἀπαρτιζομένας ἐκ λέξεων ἀγνώστων, βαρβαροφώνων, ξενοφώνων καὶ μαγικῶν, τῶν ὁποίων ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ σημασία εἶναι δυσδιάγνωστος. Δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανον τινὲς ἐξ αὐτῶν νὰ διετηρήθησαν καὶ ἐκ τῆς ἀρχαιότητος εἴτε διὰ τῆς προφορικῆς ὁδοῦ, εἴτε πιθανώτερον διὰ τῶν διαφόρων μαγικῶν βιβλίων καὶ ἱατροσοφίων, τὰ ὁποῖα ἐκυκλοφόρουν καὶ κυκλοφοροῦν ἀκόμη παρὰ τῷ λαῷ. Διότι, ὡς εἴπομεν, εἰς τὴν ἀρχαιότητα πολλοὶ ἦσαν οἱ ξένοι ἀγύρται, οἱ ἀσκοῦντες τὸ ἔργον τοῦ ἐπῳδοῦ ξένα τινὰ καὶ βαρβαρικὰ ρήματα ὑποτονθορίζοντες, τὰ ὁποῖα, ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἦσαν βαρβαρικά, ἐθεωροῦντο καὶ δραστικώτερα. Ἡ δὲ μετάφρασις αὐτῶν ἐθεωρεῖτο ὡς ἐξασθενίζουσα αὐτά. «Οἱ περὶ τὴν χρῆσιν τῶν ἐπῳδῶν δεινοί, παρατηρεῖ ὁ Ὁριγένης, ἱστοροῦσιν ὅτι τὴν αὐτὴν ἐπῳδὴν εἰπόντα μὲν τῇ οἰκείᾳ διαλέκτῳ, ἔστιν ἐνεργῆσαι ὅπερ ἐπαγγέλλεται ἡ ἐπῳδή· μεταβαλόντα δὲ εἰς ἄλλην οἶανδηποτοῦν φωνήν, ἔστιν ἰδεῖν ἄτονον καὶ οὐδὲν δυναμένην» καὶ συμπεραίνει· «Οὕτως οὐ τὰ σημαινόμενα κατὰ τῶν πραγμάτων, ἀλλ' αἱ τῶν φωνῶν ποιότητες καὶ ἰδιότητες ἔχουσιν τι δυνατόν ἐν αὐταῖς πρὸς τὰδε τινὰ ἢ τὰδε». Τοιαύτη π. χ. εἶναι ἡ ἐξῆς·

Διὰ νὰ μὴν φοβᾶσαι τὸν ὄφιν, ὅταν τὸν πιάσῃς ἢ καὶ ἂν σὲ δαγκάσῃ κι ὄλα.

Ἀστονάζω· μέρα· ἀγατούκον· ἀστονάζον· ἀγατούκου χάσ' ἰά· μηνητὴν κτλ.

(Λαογρ. Δ' 379 κ. ἑ.)

ιγ') Πλὴν τῶν ἀδιαγνώστων τούτων ἔχομεν καὶ ἄλλας ἐπῳδὰς ἐξ ἀλλογλώσσων, ἀραβικὰς, τουρκικὰς κτλ., αἵτινες μάλιστα, καθὼς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις αἱ βαρβαρικαί, θεωροῦνται ὡς περισσότερο δυνάμεναι τῶν ἐλληνικῶν. Διότι ἐν γένει ἔχει παρατηρηθῇ ὅτι οἱ ἀνώτεροι κατὰ τὸν πολιτισμὸν λαοὶ ἀποδίδουν εἰς τοὺς κατωτέρους, ὡς π. χ. γενικῶς εἰς τοὺς Ἀθιγγάνους, ἐν τινι μέτρῳ καὶ δικαίως, πολὺ πλείονα ἐμπειρίαν περὶ τὰς μαγικὰς τέχνας, καὶ ἐντεῦθεν καὶ μαγικὰς δυνάμεις πολλάκις μάλιστα κακοποιούς.

ιδ') Ἐπῳδὰς τέλος ἀνευρίσκομεν ὡς λαογραφικὰ ἐγκαταλείμματα εἰς τὸ στόμα τῶν παιδίων ὡς παιδικὰ ῥομάντια, περὶ τῶν ὁποίων εἵπομεν ἤδη ⁽¹⁾, ἥ καὶ ὡς πραγματικὰς ἐπῳδάς. Οἷον, ὅταν πρόκειται τὰ παιδία νὰ κοιμηθοῦν, διὰ νὰ ἀποφύγουν τὸν ἐφιάλτην, λέγουν τὴν ἑξῆς ἐπῳδὴν·

*Μώρα, μώρα καὶ μωρή
καὶ μωρή καὶ κακαειδοῦ,
μέτρα τ' ἄστρα τ' οὐρανῶν
καὶ τὸν ἄμμο τς θάλασσης
κ' ἔνα κόσκινο κεχρὶ
κι ἀπὲ νὰ ρθῇς νὰ μὲ πλακώσης.*

Β') Προέλευσις.

Ποία ἡ προέλευσις τῶν νεοελληνικῶν τούτων ἐπῳδῶν δὲν δύναται γενικῶς νὰ λεχθῇ, διότι δὲν ἔγιναν καὶ αἱ πρὸς τοῦτο δέουσαι μελέται. Ὅτι ὅμως πολλαὶ ἑξ αὐτῶν ἤδη εἰς παλαιότερους χρόνους ἦσαν ἐν χρήσει ἔν τε τῇ ἑλληνικῇ καὶ τῇ λατινικῇ γλώσσῃ ἀπεδείχθη ἐκ τῶν παρατηρήσεων τοῦ Πολίτου περὶ τινῶν ἐπῳδῶν ἐν Λαογραφίᾳ Α' 366 κέ. καὶ τῶν συγκρίσεων πρὸς τὰς τοῦ Heim, τὰς ὁποίας ἔκαμα προκειμένου περὶ τινῶν κυπριακῶν ἐπῳδῶν, τὰς ὁποίας ἐδημοσίευσεν ἐν Λαογραφίᾳς Γ' 603 κέ. Εἶναι δὲ πολλαὶ ἐπῳδαὶ κοιναὶ οὐ μόνον εἰς ἡμᾶς καὶ τοὺς παλαιότερους Ἑλληνας, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλους εὐρωπαϊκούς λαούς.

Συλλογὴ καὶ Συλλογαί.

Ἡ περισυλλογὴ νῦν καὶ μελέτη τῶν ἐπῳδῶν εἶναι πολλοῦ λόγου ἀξία, οὐ μόνον διότι καὶ καθ' ἑαυτὰς ἀποτελοῦν μίαν ἀπὸ τὰς σπουδαιότερας ἐκδηλώσεις τῶν δοξασιῶν τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ διότι τὸ περιεχόμενον αὐτῶν συνδέεται πολυλῶς πρὸς τὸν θρησκευτικὸν καὶ τὸν μυθολογικὸν κόσμον.

(1) Βλ. ἀνωτέρω σ. 45, 51.

Εἶναι ὁμῶς ἡ περισυλλογὴ αὕτη δύσκολος, διότι οἱ γινώσκοντες αὐτὰς σπανίως πείθονται νὰ τὰς ἀνακοινώσουν, ἅψ' ἐνὸς μὲν διὰ τὴν κρατοῦσαν πρόληψιν, ὅτι χάνει τὴν δύναμιν της ἡ ἐπωδὴ, ἀνακοινουμένη εἰκῇ καὶ ὥς ἔτυχεν, ἅψ' ἑτέρου δὲ διὰ τὸν φόβον μὴ γελοιοποιηθοῦν. Διὰ τοῦτο καὶ αἱ συλλογαὶ ἐπωδῶν δὲν εἶναι πολλαί, ὅσας θὰ ἡδύνατό τις νὰ περιμένῃ ἀπὸ τὴν ἐν γένει συλλεκτικὴν ἐργασίαν, ἡ ὁποία ἔχει γίνεαι μέχρι τοῦδε.

Ἐπειδὴ δέ, ὥς εἵπομεν, πολλὰς τῶν ἐπωδῶν συνοδεύουν καὶ διάφοροι συμβολικαὶ ἢ μαγικαὶ πράξεις, χειρονομίαι, φτύσιμο κτλ., ἐνίοτε δέ, καὶ μάλιστα ὁσάκις πρόκειται περὶ ἀσθενειῶν, καὶ διάφοροι χειρουργικαὶ ἢ ἄλλαι ἱατρικαὶ ἐνέργειαι ἢ καὶ φάρμακα, ὁ συλλογεὺς πρέπει καὶ ταῦτα νὰ προσέξῃ καὶ νὰ σημειώσῃ, ὥς ἐπίσης πρέπει νὰ σημειώσῃ καὶ τὰς διαφόρους δοξασίας, τὰς κρατούσας περὶ τῶν ἐπωδῶν. Οὕτω π. χ. πιστεύεται ὅτι ἡ ἐπωδὴ πρέπει νὰ τηρῇται μυστικῇ, διότι ἄλλως χάνει τὴν δύναμιν της. Διὰ νὰ διατηρήσῃ δὲ τὴν δύναμιν της μία ἐπωδὴ, πρέπει μυστικὰ νὰ παραδίδεται ἀπὸ ἄνδρα εἰς γυναῖκα καὶ ἀπὸ γυναῖκα εἰς ἄνδρα, ἄλλως ἀτονεῖ ἡ δύναμίς της. Ἐπίσης ἐνιαχοῦ πιστεύεται ὅτι δὲν πιάει, ἐὰν ὁ ἐπώδων λάβῃ εἰς χεῖρας τὴν ἀμοιβὴν κτλ. Εἶδομεν δὲ καὶ πῶς οἱ ἀρχαῖοι ἐπίστευον ὅτι μεταφραζομένη δὲν ἔχει τὴν αὐτὴν δύναμιν.

Συστηματικαὶ συλλογαὶ ἐπωδῶν ἐδημοσιεύθησαν ἐν τῇ *Ἑβδομάδι* τομ. Α' καὶ εἰς ὅλους σχεδὸν τοὺς τόμους τῆς *Λαογραφίας*. Πλὴν τούτου εὗρίσκει τις πολλὰς καὶ εἰς διάφορα βιβλία καὶ πραγματείας λαογραφικοῦ περιεχομένου, ὥς π. χ. *N. Γ. Πολίτου*, Βασκανία, ἐν Ἀνατολικῇ Ἐπιθεωρήσει 1873. Τοῦ αὐτοῦ, Αἱ ἀσθένειαι κατὰ τοὺς μύθους τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἐν Δελτίῳ τῆς Ἱστορ. καὶ Ἑθνολ. Ἑταιρείας Α' 1 κέ. Τοῦ αὐτοῦ, Νεολληνικὴ Μυθολογία. *Γ. Καλαϊσάκη*, Κρητικαὶ προλήψεις, ἐν τῷ ἀνωτέρῳ Δελτίῳ Β' σ. 121 κέ. *Δελέκου*, Ἐπιδόρπιον κτλ. Τὰς ἀρχαίας ἐπώδὰς συνέλεξεν ὁ *Heim* ὑπὸ τὸν τίτλον *Incantamenta magica Graeca latina* ἐν *Jahr. für Philologie Supp. Band XXI*, βυ-

ζαντινὰς δ' ἐδημοσίευσεν ὁ *Fr. Pradel*, Griechische und Süditalienische Gebete, Beschwörungen u. Rezepte des Mittelalters, Giessen 1907, ὁ *Vassiliev*, εἰς τὰ *Anecdota Graecobyzantina*, καὶ ὁ *Legrand* ἐν *Bibliothèque grecque vulgaire* II σ. 25.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

ΕΥΧΑΙ ΚΑΙ ΚΑΤΑΡΑΙ.

Γενικά.

Συγγενεῖς πρὸς τὰς ἐπωδὰς ὡς πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὴν ἀρχὴν εἶναι καὶ αἱ εὐχαὶ καὶ κατάραι. Ἀμφοτέραι ἔχουν μαγικὴν ἀρχήν. Στηρίζονται εἰς τὴν αὐτὴν πίστιν εἰς τὴν μαγικὴν δύναμιν τῆς λέξεως, ἣ ὁποία ἐγέννησε καὶ τὰς ἐπωδὰς, καὶ συνδυάζονται εἰς τὰς ἀρχὰς αὐτῶν καὶ πρὸς ποικίλας μαγικὰς πράξεις, αἱ ὁποῖαι ἐνισχύουν τὴν δύναμίν των.

Ὅχι δὲ μόνον τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν φύσιν ἔχουν ὁμοίας πρὸς τὰς ἐπωδὰς, ἀλλὰ καὶ τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν. Διότι καθὼς εἰς τὰς ἐπωδὰς μὲ τὴν ἀνάπτυξιν ἀνωτέρων θρησκευτικῶν ἰδεῶν εἰσέρχεται ἡ ἐπίκλησις τοῦ θείου, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ εἰς τὰς εὐχὰς καὶ τὰς κατάρας, καθόσον ἀνεπτύσσονται αἱ ἀνώτεροι περὶ τοῦ θείου, ὡς ἐπόπτου καὶ δικαστοῦ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων καὶ δοτιῆρος παντὸς ἀγαθοῦ, ἰδέαι, εἰσηλθεν ἡ ἐπίκλησις τοῦ θείου ὡς παρόχου παντὸς ἀγαθοῦ ἅμα καὶ ἐκδικητοῦ, χωρὶς ὅμως καὶ διὰ τοῦτο νὰ ἐξάλειφθοῦν τὰ γνωρίσματα τῆς πρωτογόνου μαγικῆς αὐτῶν καταγωγῆς.

Νεολληνικαὶ εὐχαὶ καὶ κατάραι.

Αἱ εὐχαὶ καὶ αἱ κατάραι εἰς τὸν βίον τοῦ σημερινοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ εἶναι συνηθέσταται. Ἀποτελοῦν δὲ σήμερον

ἐκδηλώσεις τῶν συναισθηματικῶν διαθέσεων τῆς στιγμῆς, εἰς τὰς ὁποίας δίδουν τὴν μορφήν καὶ τὴν κατεύθυνσιν, ἅψ' ἐνὸς μὲν ἢ ἀντίληψις καὶ ἐκτίμησις, τὴν ὁποίαν ἔχει ὁ λαὸς διὰ τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰ κακὰ τῆς παρούσης καὶ τῆς μετὰ θάνατον ζωῆς, ἅψ' ἑτέρου δὲ αἱ θρησκευτικαὶ αὐτοῦ ἀντιλήψεις, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι μόνον χριστιανικαί, ἀλλὰ κρᾶμα χριστιανικῶν διδασκαλιῶν καὶ λειψάνων παλαιῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν, ὅσαι ὡς προλήψεις ἐξακολουθοῦν νὰ ζοῦν ζωὴν πραγματικὴν καὶ πολλάκις πλήρη ἐνεργείας εἰς τὸν βίον τοῦ λαοῦ.

Καὶ πραγματικῶς αἱ φράσεις αὗται, τῶν ὁποίων ἡ ποιικιλία εἶναι μεγάλη, ἐξηγοῦνται ἅψ' ἐνὸς μὲν ἐκ τῆς περιστάσεως, καθ' ἣν λέγονται καὶ τοῦ προσώπου εἰς τὸ ὁποῖον ἀπευθύνονται, ἅψ' ἑτέρου δ' ἐκ τῆς ἐκτιμήσεως, ἣ ὁποία κρατεῖ παρὰ τῷ λαῷ περὶ τῶν διαφορῶν ἀξιῶν τῆς ζωῆς, ὡς καὶ τῶν θρησκευτικῶν αὐτοῦ ἀντιλήψεων. Οὕτως ἄλλαι εἰχαὶ δίδονται κατὰ τὸν γάμον, ἄλλαι κατὰ τὴν βάπτισιν, ἄλλαι διὰ τοὺς ἀποθανόντας, ἄλλαι εἰς τοὺς νεονύμφους καὶ ἄλλαι εἰς τοὺς γονεῖς αὐτῶν κτλ. Ἀλλέως ἢ μήτερο καταρᾶται τὰ τέκνα τῆς καὶ ἄλλέως τοὺς ὅπωςδῆποτε ἀδικήσαντας, ζημιώσαντας ἢ βλάψαντας ὁ ἀδικηθεὶς καὶ μάλιστα ἢ ἀδικηθεῖσα.

Εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, Ἄγραφα, Τσουμέρκα κτλ., ὅπου ἦκμασεν ὁ ἀρματωλικὸς βίος καὶ τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἀνδρὸς ἦτο ὁ καπετάνιος, τοῦ ὁποίου τὰ κατορθώματα ἐξύμνει ἡ λαϊκὴ μοῦσα, αἱ γυναῖκες ἠῦχοντο εἰς τὰς μητέρας διὰ τὰ βρέφη των, νὰ σὲ ζήσῃ τὸ παιδί, νὰ σοῦ γίνῃ ἀρματωλὸς καὶ καπετάνιος καὶ νὰ τοῦ βγάλουν καὶ τραγοῦδι, ἐνῶ ἄλλαχού, ὅπου ὀλιγώτερόν πολεμικὸς ἦτο ὁ βίος, τὸ δὲ ἰδεῶδες ἀπετέλει τὸ ἀξίωμα τοῦ ἱερέως, καλλίστη εὐχὴ διὰ τοὺς νέους ἐθεωρεῖτο, καὶ παπᾶς. Αἱ δὲ κατάραι, γυναῖκας πρόσωπο νὰ μὴ ἐλέπῃς (βλέπῃς), κοντσίδα νὰ μὴ ἰδῇ ᾧς τ' ποκιφαλάδα τ' (προσκεφάλι), ἀντροῦ πρόσωπο νὰ μὴ ἐλέπῃς, νὰ δώσῃ ὁ θεὸς νὰ μὴ δῆς παιδί εἰς τὴν παρασιὰ σου, δευνύουν τὴν ἀποστροφὴν τοῦ λαοῦ πρὸς τὸν ἄγαμον καὶ ἄτεκνον βίον.

Ὅταν εὐχονται διὰ τοὺς ἀποθανόντας, νὰ ἀγιάσῃ τὸ κοκκαλάκι των, βεβαίως τοῦτο ἔχει τὴν ἀρχὴν του εἰς χριστιαν-

νικὰς ἀντιλήψεις, ὅταν ὁμῶς καταρῶνται, *γὰ τὸν εὖρη κακὴ ὥρα*, τοῦτο βεβαίως ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ εἰς παμπалаίας, πολὺ πρὸ τοῦ Χριστοῦ, ἀστρολογικὰς δοξασίας, αἱ ὁποῖαι μέχρι τῆς σήμερον σφίζονται παρὰ τῷ λαῷ ὡς προλήψεις.

Συνοδεύονται δὲ ἡ συνοδεύουν αἱ τε εὐχαὶ καὶ κατάραι διαφόρους χειρονομίας ἢ καὶ πράξεις, ἐκ τῶν ὁποίων πολλάκις ἐξηγεῖται καὶ ἡ μορφή αὐτῶν καὶ αἱ ὁποῖαι ἀκριβῶς δεικνύουσιν καὶ τὴν πρωτόγονον μαγικὴν αὐτῶν προέλευσιν. Οὕτω πολλαχοῦ εὐχόμενοι ἢ καταρῶμενοι ἀφαιροῦν τὸ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς. Αἱ γυναῖκες καταρῶμεναι κατὰ παλαιότητα ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου γνωστὴν συνήθειαν, συνδεομένην πρὸς τὴν ἐπικλήσιν καταχθονίων δαιμόνων, τύπτουν διὰ τῆς παλάμης τὴν γῆν, μητέρες δὲ καταρῶνται τὰ τέκνα των ἰστάμεναι πρὸ τῆς εἰκόνης καὶ ἀπογυμνοῦσαι πρὸ αὐτῆς τοὺς μαστοὺς των. Ἄλλαχοῦ εὐχόμενοι ἐπιθέτουν τὰς χεῖρας, ὁπόθεν ἐξηγεῖται καὶ ἡ εὐχή, *ἔχε τὴν εὐχή μου πὸν τὰ εἰκοσί μου νύχια*, εἰς δὲ τὰς ἐστιάσεις ἐν Κρήτῃ χύνοντες ἐν τῷ μεταξὺ οἶνον ἐπιλέγουν, *ἔτσι γὰρ χυθοῦν τὰ μυαλά των ἐχθρῶν μας*.

Συχνάκις αἱ τὰς εὐχὰς ἢ κατάρας συνοδεύουσαι αὐται πράξεις εἶναι μιμικαί, ἄλλοτε πάλιν συμβολικαί. Οὕτω π. χ. ἐν τῇ περὶ τὸ Πάγγαιον χώρα αἱ μητέρες μετὰ τὸ κτένισμα καὶ τὸ πλέξιμο τῆς κόμης τῶν θυγατέρων των ἐπιλέγουσιν *πάνω* τὸ κορίτσι, *κάτω* τὰ μαλλιά, σύρουσαι τρεῖς ἄνω καὶ κάτω τοὺς πλοκάμους. Εἰς πολλὰ μέρη τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας ἢ οἱ ἐπισκέπται κατὰ τὰς μεγάλας ἐορτὰς καὶ ἰδίᾳ κατὰ τὸ νέον ἔτος εὐχόμενοι ἀποθέτουν ταυτοχρόνως ὀγκώδη λίθον, διὰ γὰρ εἶναι *γεροὶ σὰν τὴν πέτρα*. Συνηθέσταται εἶναι αἱ ὑπὸ τοιούτων συμβολικῶν πράξεων συνοδευόμεναι εὐχαὶ κατὰ τοὺς γάμους, εἰς τὰς λεχωίδας, τὰ νεογέννητα κτ. Ὅταν πηγαίνουν γὰρ ἐπισκεφθοῦν λεχώ, αἱ ἐπισκέπτριαι ρίπτουν κατὰ γῆς κάρνα, εὐχόμεναι γὰρ περιπατήσῃ τὸ παιδίον ταχέως.

Ὡς καὶ ἀνωτέρω εἵπομεν, αἱ εὐχαὶ καὶ κατάραι εἶναι φράσεις, αἱ ὁποῖαι ἐκστομίζονται, λέγονται. Πλὴν ὁμῶς τούτου ὑπάρχει ἡ συνήθεια παρὰ τοῖς χωρικοῖς, καθ' ὃν τρόπον ὑπῆρχε

καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, νὰ ἐπιγράφουν ἐπὶ διαφόρων πραγμάτων ἐκτεθειμένων εἰς τὸν κίνδυνον τῆς κλοπῆς διαφόρους κατάρας, ἐλπίζοντες ὅτι ὁ φόβος θέλει ἐμποδίσαι τὴν κλοπὴν αὐτῶν. "Οποῖος τὸ πάρη νὰ ἔχη τὴν κατάρα τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Παναγίας καὶ ὅλων τῶν ἁγίων, ἐπιγράφουν. Τὴν συνήθειαν ταύτην ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς τοὺς μαθητάς, οἱ ὅποιοι, ἀκολουθοῦντες παλαιὸν ἔθος, ἐπιγράφουν εἰς τὰ βιβλία των διαφόρους ἐμμέτρους ἀράς, διὰ νὰ ἐμποδίσουν τὴν κλοπὴν. Ἐνθυμοῦμαι τοὺς ἑξῆς στίχους:

Ἐτοῖτο τὸ βιβλίον
ἐμὸν ὑπάρχει κτήμα,
καὶ πρὸς μελέτην χορήγη,
καὶ ὅστις μοῦ τὸ κλέψη
ἢ μᾶλλον τ' ἀφαιρήσῃ
ἢ μύτη του νὰ πέσῃ.

ἢ ὁ θεὸς νὰ τὸν παιδέψῃ.

Εἰς ἀρχαίους χριστιανικοὺς τάφους ἐπίσης εὐρίσκομεν ἐπιγεγραμμένας κατάρας, δι' ὧν ἀφίεται εἰς τὴν φοβερὰν κρίσιν τοῦ θεοῦ καὶ τὴν ὀργὴν τοῦ ὁ τολμῶν νὰ ἀνοίξῃ ἢ νὰ συλῇ τὸν τάφον.

Ὡς ἔχουν σήμερον αἱ κατάραι καὶ αἱ εὐχαί, θὰ ἦτό τις διατεθειμένος νὰ νομίσῃ ὅτι αὐταὶ εἶναι κυρίως ἀπόρροιαί τῆς πίστεως τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τὴν ἀπόλυτον δικαιοσύνην καὶ τὴν ἀδιάλειπτον πρόνοιαν τοῦ θείου διὰ τὰ ἀνθρώπινα. Καὶ πραγματικῶς πλεῖσται εἶναι αἱ εὐχαὶ καὶ κατάραι, εἰς τὰς ὁποίας προτάσσεται τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, τοῦ Χριστοῦ, τῆς Παναγίας ἢ τινος τῶν ἁγίων, ὅστις καλεῖται νὰ ἐκτελέσῃ τὴν εὐχὴν ἢ τὴν κατάραν, συνήθεις δὲ εἶναι καὶ αἱ εὐχαί, εἰς τὰς ὁποίας τὴν ἀνταπόδοσιν τοῦ καλοῦ ἀναθέτει ὁ εὐχόμενος εἰς τὸν θεόν, οἷον ὁ θεὸς νὰ σοῦ τὸ ἀνταποδώσῃ, καὶ αἱ κατάραι, εἰς τὰς ὁποίας ὁ ἀδικούμενος, μὴ δυνάμενος ἄλλως νὰ ἀμυνθῇ κατὰ τοῦ ἀδικοῦντος, εἰς τὸν θεὸν ἀναθέτει τὴν κρίσιν καὶ τὴν ἐκδίκησιν, οἷον ὁ θεὸς νὰ σὲ κρίνῃ ἢ νὰ σὲ τιμωρήσῃ. Αἱ δοξασίαι ὅμως, τὰς ὁποίας ὁ λαὸς συνδέει ἐν γένει πρὸς τὰς εὐχὰς καὶ τὰς κατάρας, μᾶς ὁδηγοῦν πλησιέστερον εἰς τὴν πραγματικὴν αὐτῶν ἀρχήν, τὴν μαγικὴν.

Αἱ πλείσται τῶν εὐχῶν καὶ καταρῶν ἐκφέρονται ἀπλῶς, χωρὶς νὰ ἐπικαλοῦνται τὴν ἐπέμβασιν ἀνωτέρας τινὸς δυνάμεως, πιστεύεται δὲ ὅτι αὐταὶ καθ' ἑαυτὰς ἔχουν τὴν δύναμιν νὰ ἐνεργήσουν ἢ, ὅπως λέγει ὁ λαὸς, *πιάνουν*, ἐὰν μάλιστα προέρχωνται ἐκ προσώπων σεβαστῶν, οἱοι οἱ γέροντες, οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ γονεῖς. *Νά χῃς τὴν εὐχή μου ἢ νά χῃς τὴν κατάρα μου*, λέγουν ἀπλῶς οὗτοι, ἡ δὲ εὐχή αὕτη ἢ κατάρρα εἶναι ἀρκετὴ διὰ νὰ προστατεύσῃ ἢ καταδιώξῃ τὸν λαβόντα.

Εὐχή γονέων ἔπαρε καὶ ᾽ς τὰ βοννά περπάτει.

λέγει δημῳδῆς παροιμία. Καὶ πάλιν, *κατάρρα τό χει καὶ δὲ βλέπει προκοπή*, λέγει ὁ λαὸς διὰ τὸν μὴ δυνάμενον νὰ εὐδοκιμήσῃ.

Τόση δὲ εἶναι ἡ πίστις εἰς τὴν αὐτοτελῆ δύναμιν τῆς εὐχῆς, ὥστε καὶ ἐπροσωποποίησεν αὐτὴν ὁ λαὸς. Εἰς παραμύθιον ἐκ Θήρας⁽¹⁾ παρουσιάζεται ὡς *σκυλάκι*, εἰς ἄλλο παραμύθιον ἐκ Πόντου δίδεται ὑπὸ τοῦ πατρὸς πρὸς τὸν υἱὸν ὡς ἔναν *πρᾶμαν* ὑλικόν, τὸ ὁποῖον ἔχει τὴν δύναμιν νὰ καθιστᾷ ἀόρατον τὸν φέροντα⁽²⁾. "Οἱ δὲ καὶ ἡ κατάρρα δύναται καθ' ἑαυτὴν νὰ ἐνεργήσῃ, δεικνύει ἡ σφῆζομένη παρὰ τῷ *λαῶ* παλαιὰ ἀστρολογικὴ δοξασία, ὅτι ὑπάρχον καὶ ἰδιαίτεροι ἡμέραι καὶ ὥραι, κατὰ τὰς ὁποίας αὕτη ἐκφερομένη πιάνει ἀμέσως. Οὕτω διηγοῦνται τὸν ἐξῆς μῦθον·

Μιά μάγνα καταριώταν μιὰ φορὰ τὸ παιδί της. "Ήτανε ἡμέρα Τρίτη. Τὴν ἄκουσε μιὰ κακὴ γειτόνισσα καὶ τῆς εἶπε· «Ἄν θέλῃς νὰ καταραστῇς τὸ παιδί σου, ἐγὼ νὰ σοῦ πῶ πότε πιάνει ἡ κατάρρα». Καὶ ὕστερα ἀπὸ λίγη ὥρα τῆς φώναξε· «Γειτόνισσα, τώρα νὰ τὸ καταραστῇς καὶ πιάνει». — «Μπᾶ, πὸν νὰ χυθῶν τὰ μάτια σου καλύτερα, ὅχι γὼ θὰ καταραστῶ τὸ παιδί μου!» εἶπεν ἡ μάγνα. Καὶ ἡ κακὴ γειτόνισσα ἀμέσως ἐστραβώθηκε⁽³⁾.

Τὴν αὐτὴν ἀντίληψιν δεικνύει καὶ ὁ τρόπος, διὰ τοῦ ὁποίου προσπαθοῦν νὰ ἀποτρέψουν τὴν κατάρραν, λέγοντες

νὰ γυρίσῃ ᾽ς τὸ κεφάλι σου,

(1) Παρνασ. Ζ 556-7.

(2) Λαογρ. Ε' 633.

(3) Ν. Γ. Πολίτου, Λαογραφικά Σύμμεικτα Α' 43.

ὥσει ἥτό τι ἔμψυχον, ὃν αὐτοτελές, δυνάμενον νὰ λάβῃ ὠρισμένην κατεύθυνσιν. Ἐπίσης καὶ ὁ τρόπος τῆς διαλύσεως αὐτῆς τίποτε δὲν ἔχει τὸ κοινὸν πρὸς ἀνωτέρας περὶ τοῦ θεοῦ δοξασίας. Δὲν γίνεται διὰ τῆς ἐπικλήσεως τοῦ θεοῦ, ὅπως παύσῃ τὴν καταδίωξιν αὐτοῦ κατὰ τοῦ ἐπαράτου, ἀλλὰ κατὰ τρόπον ἐντελῶς μαγικόν, διὰ τῆς διαλύσεως ἄλατος. Ἐάν τις θέλῃ νὰ ἀνακαλέσῃ ἢ ἐκμηδενίσῃ τὴν κατάραν, τὴν ὁποίαν ἐξεστόμισε, πληροῖ ἀγγεῖόν τι ὕδατος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ρίπτει ἄλας, ταρασσών δὲ διὰ τινος κοχλιαρίου ἢ ξυλαρίου καὶ τὸ ἄλας εἰς τὸ ὕδωρ διαλύων ἐπιλέγει, "Ὅπως λειώνει τ' ἀλάτι, ἔτσι νὰ λειώσ' ἢ κατάρα μου (¹).

Κατάταξις.

Ὡς πρὸς τὴν κατάταξιν τῶν εὐχῶν καὶ καταρῶν, δύσκολον εἶναι νὰ εὕρεθῇ ἓν σύστημα, τὸ ὁποῖον καὶ εὐεπισκόπητον νὰ εἶναι καὶ σύμφωνον πρὸς τὴν φύσιν τῶν φράσεων τούτων. Εἶναι δὲ αἱ δυσκολίαι πολὺ περισσότεραι διὰ τὰς κατάρας, ὅχι μόνον διὰ τὴν μεγαλυτέραν αὐτῶν ποικιλίαν καὶ τὸ μέγα πλῆθος, ὅσον καὶ διὰ τὴν χρῆσιν πολλῶν μεταφορῶν, τὰς ὁποίας δυσκολεύεται κανεὶς νὰ κατατάξῃ.

Ὁ περὶ τῶν ἑλληνικῶν εὐχῶν καὶ καταρῶν γράφας ἀείμνηστος Ν. Γ. Πολίτης διακρίνει αὐτὰς εἰς μεγάλας ὁμάδας, οἷον τὰς ἀναφερομένας α') εἰς τὴν ψυχὴν, β') εἰς ὄλικά ὠφελήματα, γ') εἰς ἡθικά ὠφελήματα καὶ δ') εἰς σωματικὰ παθήματα. Ἡ τοιαύτη κατάταξις, ἀποβλέπουσα εἰς τὸ πρᾶγμα, τὸ ὁποῖόν τις εὐχεται ἢ καταρᾶται, εἶναι βεβαίως ὀρθή, ἀλλ' ἔνεκα τοῦ πλῆθους τῶν εὐχῶν καὶ καταρῶν, αἱ ὁποῖαι εἰς ἑκάστην ὁμάδα ἀνήκουν, δὲν εὐκολύνει διόλου τὴν πρόχειρον εὕρεσιν τῶν καθ' ἑκάστην φράσεων.

Συμφωνοτέρα πρὸς τὴν φύσιν τῶν φράσεων τούτων καὶ προτιμότερα διὰ τὸ εὐεπισκόπητον ἦθελεν εἶναι διὰ τὰς εὐχὰς διπλὴ κατάταξις, μία μὲν ἀδρομερὴς κατὰ τὰς περιστά-

(¹) Λαογρ. Β' 198.

σεις, καθ' ἃς λέγονται καὶ τὰ πρόσωπα, εἰς τὰ ὅποια ἀναφέρονται, δευτέρα δὲ ἐντὸς ἐκάστης ομάδος κατὰ τὴν κυρίαν λέξιν, ὡς τοῦτο γίνεται εἰς τὰς παροιμίας.

Παραθέτομεν ἐνταῦθα πρόχειρον ὑποτύπωσιν ἁδρομεροῦς κατατάξεως, ἥ ὅποια πολλαχῶς δύναται νὰ συμπληρωθῇ ἐκ πληρεστέρου ὕλικου.

Εὐχαί.

1. Εἰς παιδιά.
2. Εἰς νέον.
3. Εἰς νέαν.
4. Εἰς ἄνδρα ἑγγαμον.
5. Εἰς γυναῖκα ὑπανδρον.
6. Εἰς συζύγους α') γενικῶς, β') ἔχοντας τέκνα, γ') ἀτέκνους.
7. Εἰς μεσήλικας ἀγάμους ἢ χηρεύσαντας.
8. Εἰς γέροντας.
9. Εἰς κληρικούς.
10. Κατὰ τὴν μνηστείαν α') πρὸς τοὺς μνηστευθέντας, β') πρὸς τοὺς γονεῖς, γ') πρὸς τοὺς ἄλλους οἰκεῖους κατὰ τὴν ἡλικίαν.
11. Κατὰ τὸν γάμον α') πρὸς τοὺς νεονύμφους, β') πρὸς τὸν κουμπάρον, γ') πρὸς τοὺς γονεῖς, δ') πρὸς τοὺς παρευρισκομένους ἀναλόγως τῆς ἡλικίας, ε') ὅταν ὁ γάμος εἶναι δεύτερος.
12. Εἰς ἔγκυνον.
13. Κατὰ τὸν τοκετὸν α') διὰ τὴν δυστοκοῦσαν, β') διὰ τὴν γεννήσασαν, γ') διὰ τὸ νεογέννητον, δ') διὰ τὴν μαῖαν.
14. Κατὰ τὸ σαράντισμα.
15. Κατὰ τὴν βάπτισιν α') εἰς τὸν βαπτίσαντα, β') εἰς τοὺς γονεῖς, γ') διὰ τὸ βαπτισθέν.
16. Κατὰ τὴν ἀσθένειαν α') πρὸς τὸν ἀσθενοῦντα, β') πρὸς τοὺς οἰκεῖους.
17. Κατὰ τὸν θάνατον α') εἰς τοὺς συγγενεῖς, β') διὰ τὸν ἀποθανόντα, γ') διὰ τὰ ὄργανα.
18. Κατὰ τὰ μνημόσυνα καὶ διὰ τοὺς ἀποθανόντας ἐν γένει.
19. Κατὰ τὸ ταξίδιον α') προπεμπτικοὶ εὐχαὶ πρὸς τὸν ἀναχωροῦντα, β') πρὸς τοὺς μένοντας οἰκεῖους — 1) ὁ ἀναχωρῶν, 2) οἱ παριστάμενοι, γ') εἰς τὸν ἐν τῇ ξένῃ, δ') διὰ τὸν ἐν τῇ ξένῃ πρὸς τοὺς συγγενεῖς, ε') κατὰ τὴν ἐπάνοδον — 1) πρὸς τὸν ἐπανελθόντα, 2) πρὸς τοὺς οἰκεῖους.
20. Λι' ἀπόντα, ὅταν ἀναφέρεται τὸ ὄνομά του.
21. Κατὰ τὰς ἐορτάς, π. χ. Χριστούγεννα, Φῶτα, Ἀπόκριεω, Πάσχα, ἐορτὰς ἁγίων κτλ.

22. Κατὰ τὰς ὀνομαστικὰς ἐφορτὰς καὶ τὰς ἐπισκέψεις α') πρὸς τὸν ἐφορτάζοντα, β') πρὸς τοὺς οἰκείους.
23. Κατὰ τὰς συγκεντρώσεις πρὸς ἐστίαισιν ἢ ἄλλην διασκέδασιν α') ἀρχομένης τῆς ἐστιάσεως, β') κατὰ τὴν πόσιν οἴνου, γ') ληγούσης τῆς ἐστιάσεως.
24. Πρὸς ἐσθίοντας ἢ πίνοντας.
25. Διὰ τοὺς φιλονικούντας.
26. Εἰς τοὺς προσφέροντάς τι καὶ ἰδίᾳ καρπούς.
27. Κατὰ τὴν γεύσιν ἀπαρχῶν καρπῶν.
28. Εἰς τοὺς δυστυχοῦντας.
29. Εἰς τοὺς λουομένους, ξυριζομένους, ἀλλάξαντας ἐνδύματα, φοροῦντας καινουργῇ κττ.
30. Εἰς τοὺς ἐργαζομένους, ἀναλόγως τῆς ἐργασίας, π. χ. α') εἰς τοὺς ἐμπορευομένους—1) γενικῶς, 2) κατὰ τὴν ἀνάληψιν ἐπιχειρήσεως, 3) κατὰ τὴν ἀγοραπωλησίαν, β') εἰς χειρῶνακτας—1) γενικῶς κατὰ τὴν ἐργασίαν, 2) μετὰ τὴν συντέλεσιν αὐτῆς καὶ κατὰ τὴν πληρωμὴν, γ') εἰς τοὺς ἀσχολουμένους εἰς γεωργικὰς ἐργασίας, π. χ. καλλιεργοῦντας, ἀλωνίζοντας, λιγνίζοντας, κλαδεύοντας, τρυγῶντας, συγκομίζοντας καρπούς κττ., δ') εἰς τοὺς ποιμένας καὶ τοὺς ἀσχολουμένους εἰς γαλακτοκομικὰς ἐργασίας, ε') εἰς γυναῖκας ἀσχολουμένας εἰς οἰκιακὰ ἔργα, π. χ. εἰς ξυμῶνουσαν, πλύνουσαν, εἰς κόπτουσαν βάμβακα κττ.
31. Πρὸς παρηνιζόμενον.
32. Κατὰ τὴν εἰσκόμισιν τοῦ λύχνου τὴν ἐσπέραν.
33. Ἐν τῇ ρύμῃ τοῦ λόγου α') ὅταν ἀναφέρεται κακόν τι, β') ὅταν ὁ ἀκούων διακόπῃ, π. χ. σ' ἔκομα. — ἀπάντ. *pāsa kako āpōparathiw s'*.
34. Ἀστεῖαι, περιπαικτικαί, εἰρωνικαί κττ.

Παρατηρητέον δὲ ὅτι παρ' ἑκάστην τῶν εὐχῶν τούτων πρέπει νὰ σημειώωνται καὶ αἱ ἀπαντήσεις τῶν ἀντευχομένων.

*
* *

Διὰ τὰς κατὰρας εἵπομεν καὶ ἀνωτέρω ὅτι εἶναι πολὺ δυσκολώτερον νὰ εὑρεθῇ σύστημα κατατάξεως, ἀπηλλαγμένον ἐλαττωμάτων. Ἡ κατάταξις κατὰ τὰς περιστάσεις καὶ τὰ πρόσωπα, εἰς τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται, εἶναι σχεδὸν ἀδύνατος καὶ ματαία, διότι καὶ αἱ περιστάσεις εἶναι ποικιλώταται καὶ πολυαριθμόταται καὶ τῶν καταρῶν αἱ πλεῖσται χρησιμοποιοῦνται ἀδιακρίτως εἰς πᾶσαν περίστασιν καὶ ρέουσιν πολλάκις ἀλλεπάλληλοι καὶ χειμαρρῶδεις ἐκ τοῦ στόματος μερικῶν γυ-

ναίων καὶ ἰδίᾳ γραϊδίων ἐναντίον τοῦ αὐτοῦ προσώπου καὶ εἰς τὴν αὐτὴν περίστασιν, πολὺ δὲ ὀλίγαι εἶναι αἱ κατάραι, αἱ ὁποῖαι εἰς ὠρισμένα μόνον πρόσωπα εἶναι δυνατόν νὰ ἀπευθύνονται καὶ τὰς ὁποίας, ἂν θέλῃ τις, δύναται νὰ συγκεντρώσῃ καὶ χωριστά, μολονότι ἡ τοιαύτη συγκέντρωσις εἶναι πῶς ἄσκοπος, καθ' ἣν στιγμὴν τὸ μέγιστον πλῆθος τῶν καταρῶν ἔχει καταταχθῇ ἄλλως.

Ἐπίσης χωριστὰ δύναται τις νὰ συγκεντρώσῃ καὶ τὰς εἰρωνικὰς, ὡς π. χ. ὁ θεὸς νὰ τοῦ δέῃ πολλὰ χρόνια καὶ λίγες μέρες, ὡς καὶ τὰς κατάρας, αἱ ὁποῖαι ἐν εἵδει λογοπαιγνίου στηρίζονται ἐπὶ τῆς ἀπαντήσεως τοῦ πρὸς ὃν ἀπευθύνεται ἡ κατάρα, π. χ.

ἀπάντ. *πῆρα...* — κατάρα, νὰ παρῇς χερσπόδαρα.
 » *ὄχι...* — » ὀχιά νὰ σὲ φάῃ.
 » *ἔφταιξα...* — » νὰ φτῆς αἷμα.

Μίαν κατάταξιν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιχειρήσῃ κανεὶς κατὰ γενικὰς κατηγορίας κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ ἀειμνήστου Ν. Γ. Πολίτου, δηλ. εἰς κατάρας ἀναφερομένας α') εἰς τὴν ψυχὴν, β') εἰς ὑλικά κακὰ, γ') εἰς ἠθικά κακὰ, δ') εἰς σωματικά παθήματα. Τὰς κατηγορίας ταύτας δύναται ἀναλόγως τοῦ ὕλικου, τὸ ὁποῖον ἔχει τις ἐνώπιον αὐτοῦ, νὰ αὐξήσῃ καὶ νὰ ὑποδιαίρῃ διὰ τὸ μᾶλλον εὐεπισκόπητον τῶν καθ' ἑκάστην καταρῶν. Ἄλλ' ὅσαιδῆποτε ὑποδιαίρέσεις καὶ ἂν γίνουν, ἡ κατάταξις αὕτη θέλει μὲν παρέχει σαφῇ εἰκόνα τοῦ τί καταρᾶται ὁ λαὸς καὶ θέλουσιν ὑπάρχει οὕτω πρόχειρα τὰ στοιχεῖα διὰ μίαν ἠθολογικὴν μελέτην περὶ τῶν κακῶν, τὰ ὁποῖα κατ' ἐξοχὴν φοβεῖται καὶ ἀποστρέφεται ὁ ἑλληνικὸς λαός, δυσχεραίνει ὅμως τὴν εὑρεσιν τῶν καθ' ἑκαστον διὰ τὸ πλῆθος τῶν εἰς ἑκάστην κατηγορίαν ἀνηκουσῶν καταρῶν.

Ἀπομένει ἡ κατάταξις κατὰ τὴν κυρίαν λέξιν, καθ' ὃν τρόπον γίνεται καὶ εἰς τὰς παροιμίας, μὲ τὴν παρατήρησιν ὅτι εὐθὺς μετὰ τὴν κατάραν πρέπει νὰ σημειώνεται, ὅπου εἶναι δυνατόν, καὶ ἡ περίστασις, καθ' ἣν λέγεται αὕτη, καὶ τὸ πρόσωπον, εἰς ὃ ἀπευθύνεται, ὡς καὶ ἡ ἐρμηνεία αὐτῆς, ὅπου εἶναι ἀνάγκη τοιαύτης.

Ἐννοεῖται ὅτι ἡ κατὰταξις αὕτη ἔχει δυσχερείας διὰ τὰς πολλὰς μεταφορὰς καὶ, τὸ σπουδαιότερον, διὰ τὰς συντόμους πολλάκις ἔκφορὰς τῶν καταρῶν, τῶν ὁποίων πρέπει νὰ ἔχῃ τις ὑπ' ὅψιν τὸν πληρέστερον τύπον. Π. χ. ἡ πλήρης κατὰρα λέγεται *τὴν κακὴν σου ἡμέραν*, ἣτις θὰ καταταχθῇ βεβαίως εἰς τὴν λέξιν *ἡμέραν*, ἀλλὰ λέγεται καὶ συγκεκριμένως *τὴν κακὴν σου, τὴν κακὴν σου καὶ τὴν ψυχρὴν σου*, αἱ ὁποῖαι καὶ αὐταὶ πρέπει νὰ καταταχθοῦν εἰς τὴν λέξιν *ἡμέραν*, παρὰ τὸν πληρέστερον τύπον, ἕξ οὗ προῆλθον. Ἐν ᾗ περιπτώσει δὲν εὐρίσκει τις τὸν πληρέστερον τύπον, ἃς κατατάσσει αὐτὰς κατὰ τὴν σπουδαιότεραν τῶν περιεχομένων λέξεων ἢ ἃς συγκεντρῶνῃ ὑπὸ ἰδιαίτερον τίτλον ἀκαθόριστοι καὶ ὁ ἐργαζόμενος εἶτα ἐπὶ πληρεστέρου ὕλικου θέλει μεταφέρει αὐτὰς εἰς τὴν θέσιν των.

Εὐχεταικαὶ καταραστικαὶ λέξεις.

Ἐν τέλει παρατηροῦμεν ὅτι αἱ εὐχαὶ καὶ κατάραι συγκεντρῶνονται πολλάκις εἰς μίαν καὶ μόνην λέξιν, ὁπόθεν ἔχομεν λέξεις εὐχεταικὰς ἢ καταραστικὰς. Οὕτω π. χ. ἐκ τῆς εὐχῆς *πολλὰ χρόνια νὰ ζήσης*, ἔχομεν τὴν λέξιν *πολύχρονος* καὶ *πολυχρονεμένος*, ἐκ τῆς εὐχῆς *καλὴ μοῖρα νὰ ᾗς*, τὴν λέξιν *καλομοῖρα* καὶ οὕτω *καθεξῆς*. Καὶ ὀνόματα δὲ κύρια ἔχομεν ἕξ εὐχῶν, οἷον *Ζήσης, Πολυχρόνης, Πολυζῶης*, περὶ ὧν θὰ εἴπωμεν εἰς τὰ περὶ ὀνομάτων.

Πολὺ περισσότεραι καὶ ποικιλώτεραι εἶναι αἱ ἐκ καταρῶν λέξεις, ὥς π. χ. *ὀλιγοζώητος*, ἐκ τῆς κατάραις *ὀλίγη ζωὴ νὰ ᾗς*, *κοψοζώητος*, ἐκ τῆς κατάραις *νὰ σοῦ κοπῇ ἡ ζωὴ*, *μανρομαντήλου*, ἐκ τῆς κατάραις *νὰ σὲ δῶ μὲ μαῦρο μαντήλι* (νὰ χηρεύσῃς), *ταφιασμένο*, *νεκροστολισμένο*, *ἀστραποκαμμένο*, *μακελλωμένο*, *ἀχαῖρεντο*, *θεόστραβο* κτλ. (¹).

(¹) Περὶ τοιούτων λέξεων προβλ. Χατζιδάκι, Ἀκαδημικά Ἀναγνώσματα τόμ. Γ' Μέρ. Α' Γενικὴ Γλῶσσικὴ σ. 232.

Συλλογὴ καὶ συλλογαί.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται τί πρέπει νὰ προσέχη ὁ συλλογεὺς κατὰ τὴν συλλογὴν εὐχῶν καὶ καταρῶν. Ἐν πρώτοις πρέπει νὰ σημειώνεται τὸ πρόσωπον, ὑπὸ τοῦ ὁποίου λέγεται, ὥς καὶ τὸ πρόσωπον, πρὸς τὸ ὁποῖον ἀπευθύνεται ἡ εὐχή ἢ ἡ κατάρα, ἡ περίστασις, κατὰ τὴν ὁποίαν λέγεται, αἱ χειρονομίαι καὶ αἱ πράξεις, τὰς ὁποίας συνοδεύουν ἢ ὑπὸ τῶν ὁποίων συνοδεύονται, αἱ δοξασίαι, πρὸς τὰς ὁποίας σχετίζονται, ὥς καὶ αἱ δοξασίαι, αἱ ὁποῖαι παρὰ τῷ λαῷ κρατοῦν περὶ τῆς δυνάμεως καὶ ἐνεργείας αὐτῶν.

Συλλογαί εὐχῶν καὶ καταρῶν ἔχουν δημοσιευθῇ πολλαὶ σποραδικῶς εἰς πολλὰ βιβλία καὶ περιοδικά, περιέχοντα λαογραφικὰ εἰδήσεις. Ἀρκετὰς εὐρίσκει τις εἰς τοὺς τόμους τῆς Λαογραφίας, ἔχομεν δὲ καὶ τὴν γενικωτέραν περὶ αὐτῶν πραγματείαν τοῦ Ν. Γ. Πολίτου, ἐν τῷ περιοδικῷ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Θ' 321 κέ. καὶ ἐν τοῖς Νεοελληνικοῖς Ἀναλέκτοις Β' 369-408.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

ΑΦΟΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΑΝΑΘΕΜΑΤΑ

Παρὰ τὰς κατάρας πρέπει νὰ συνεξετάζωνται οἱ ἀφορισμοὶ καὶ τὰ ἀναθέματα. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἀμφότερα ταῦτα ἔχουν τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ παραμένουν ἐντὸς τοῦ θρησκευτικοῦ κύκλου, ἀλλὰ εἶναι ἐπίσης ἀληθές ὅτι ἔκτραπέντα τοῦ ἀρχικοῦ αὐτῶν προορισμοῦ πολλαχῶς ἐξελαϊκεύθησαν, ὁ δὲ λαὸς ποικίλας δοξασίας πρὸς αὐτὰ συνέδεσε.

Ἀφορισμοὶ ἐγίνοντο, ἐδιαβάζοντο, ὅπως ἔλεγον, ἐπὶ πληρωμῇ ὑπὸ τῶν ἱερέων ἐπ' ἐκκλησίας συνοδευόμενοι ὑπὸ

διαφόρων πράξεων καὶ λαϊκῶν καταρῶν δι' ὑποθέσεις ἰδιω-
τικὰς καὶ πολλάκις ἐντελῶς ἀσημάντους, ὅπως ἀναγκασθῶν
οἱ ἄγνωστοι κλέπται ἢ ὅπως ἂν ποσὴν ἀδικοῦντες νὰ ἀποδώ-
σουν τὸ κλαπὲν ἢ νὰ ἀπόσχουν τῆς ἀδικίας. Ἰδίως δὲ ἐφό-
βιζε τὸν λαὸν ἢ συνοδεύουσα τὸν ἀφορισμὸν κατάρα νὰ μὴ
λειώσῃ μετὰ θάνατον τὸ σῶμα τοῦ ἀφοριζομένου.

Τὰ δὲ ἀναθέματα, τῶν ὁποίων σημασία εἶναι ἡ τῆς
ἀναθέσεως εἰς τὸν διάβολον τῆς ψυχῆς τοῦ ἀναθεματιζομέ-
νου, ἔχουν, ὥς πρὸς τὴν λέξιν τοῦλάχιστον, ἐκκλησιαστικὴν
ἀρχὴν καὶ ἐγίνοντο κατ' ἀρχὰς ἐναντίον αἵρετικῶν καὶ ἀπο-
στατῶν ἀπὸ τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας, συνοδεύοντα συνή-
θως τὸν ἀφορισμὸν. Τὴν λέξιν ὑπὸ τὴν σημασίαν ταύτην
μετεχειρίσθη πρῶτον ὁ Παῦλος. Σήμερον ἡ λέξις ἀνάθεμα
αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἀποτελεῖ κατάραν, συνηθέστατα δὲ προ-
τάσσεται ἄλλων καταρῶν.

Πλὴν τούτου τὰ ἀναθέματα ἔχουν καὶ ἰδιαιτέραν σημα-
σίαν, δηλοῦντα τὰς κατάρας, αἱ ὁποῖαι γίνονται ὄχι πλέον
ὑπὸ ἐνὸς οἷουδήποτε, ἀλλὰ ὑπὸ ὁλοκλήρου κοινότητος κατὰ
τῶν ὅπως ἂν ποσὴν κακουργησάντων κατ' αὐτῆς. Ὡς τοιαῦτα
τὰ ἀναθέματα ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰς δημοσίας ἀρὰς τῶν
ἀρχαίων, τὰς ἀρὰς δηλ. ἐκεῖνας, τὰς ὁποίας ἀπηύθυνεν ὁ
δῆμος ἐν τῷ συνόλῳ αὐτοῦ ἐναντίον τῶν παραβαινόντων
ὁρισμένας αὐτοῦ ἐντολάς.

Πλὴν ὅμως τούτου ὁ λαὸς εἰς παλαιότερους χρόνους
καὶ σήμερον ἀκόμη τοὺς ἀδίκους προσετίωτας ἀναθεματίζει
ρίπτων εἰς ἓνα γῶρον λίθους, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται σωρός. Ὡς
τόπος ἐκλέγεται τὸ μέρος, ὅπου ἐτάφη ὁ κακουργήσας. Συνη-
θέστερον ὅμως πολὺ, ἐπειδὴ τὰ ἀναθέματα γίνονται ζῶντος
τοῦ ἀναθεματιζομένου, ὥς τόπος ἐκλέγονται αἱ τρίοδοι, αἵτι-
νες θεωροῦνται ὡς κατ' ἐξοχὴν συχνάζόμεναι ὑπὸ πονηρῶν
πνευμάτων. Οἱ τόποι οὗτοι καὶ σήμερον φέρουσι τὸ ὄνομα,
ἀνάθεμα, ἀναθεματοῦριον, ἀναθεματοῦρον, ἀναθεματίστρα, ἀνα-
φέρονται δὲ πλεῖστοι καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα, περὶ ἐκά-
στου τῶν ὁποίων ἐπιχωριάζουν ἰδιαιτέραι παραδόσεις. Ὡς
παράδειγμα ἀναφέρω τὰ ἑξῆς. Ἐν Ἰμβρῳ ὑπάρχει σωρὸς

τοιούτων λίθων φέρων τὸ ὄνομα ἀναθηματίστρα, λέγεται δὲ περὶ αὐτοῦ ἡ ἑξῆς παράδοσις·

Οἱ κάτοικοι τῆς Ἰμβρου εἶχαν μεγάλα παράτονα γιὰ ἓναν ἄδικο προεστώ. Σηκώθηκαν λοιπὸν μαζὶ μ' αὐτὸν καὶ κίνησαν γιὰ τὸ λιμάνι, νὰ μποῦν αὐτὸν καράβι νὰ πᾶν εἰς τὸ Τσανάκαλε εἰς τὸν βαλὴν. Ὡς τὸ δρόμο μαλώσανε μὲ τὸν προεστώ καὶ τόσο πολὺ θύμωσαν ἀπ' τὰ λόγια του, ποὺ πῆραν πέτρες καὶ μ' αὐτὲς τὸν σκότωσαν καὶ εἶπαν νὰ χη ἀνάθεμα ὅποιος Ἰμβριος περᾶσῃ ἀπὸ καὶ καὶ δὲ ρῆξαι εἰς τὸ σωρὸ μιά πέτρα. Κ' ἔτσι ἀπὸ τοῖς ὅποιος περᾶν ἀπὸ καὶ ρήγναι καὶ μιά πέτρα κ' ἔγινε αὐτὸς ὁ σωρός, ποὺ τὸν λέν ἀναθηματίστρα.

Εἰς τὸ ἔθιμον ἀναθέματος ἀναφέρεται καὶ ἡ συνηθεστάτη φράσις, θὰ ρῆξω πέτρα, τὴν ὁποίαν λέγει ὁ φεύγων δυσηρεστημένος ἕκ τινος μέρους.

Ἐὰν τὸ ἀνάθεμα ὥς λέξις ἔχει χριστιανικὴν ἀρχήν, βεβαίως τὸ ἔθιμον τῆς λιθοβολίας δὲν εἶναι χριστιανικόν. Εἶναι ἔν χρήσει εἰς πλείστους λαοὺς, εὐρωπαϊκοὺς καὶ μὴ, παρὰ δὲ τοῖς Ἑλλήσιν ἡ ἡλικία αὐτοῦ ἀνέρχεται μέχρι καὶ τῶν δημοτικῶν χρόνων. Ὁ Ἐκτωρ ὀνειδίζων τὸν Πάριν ψέγει τοὺς Τρῶας ὥς δειλοὺς, διότι ἄλλως θὰ ἐνεδύετο μέχρι τοῦδε χιτῶνα λίθινον δι' ὅσα κακὰ ἔπραξε.

*Ἀλλὰ μάλα Τρῶες δειδῆμονες· ἡ τέ κεν ἦδη
λαῖνον ἔσσο χιτῶνα, κακῶν ἐνεχ', ὅσα ἐοργας.*

Εἰς τὰς μυθικὰς παραδόσεις ἀναφέρεται ὅτι οἱ θεοὶ δικάζοντες τὸν Ἑρμῆν διὰ τὸν φόνον τοῦ Ἀργου, φοβούμενοι δὲ καὶ τὸν Δία, κατ' ἐντολὴν τοῦ ὁποίου εἶχεν ἐνεργήσει ὁ Ἑρμῆς, «προσέρριψαν τὰς ψήφους ὁ καθένας τῶν κρειπτόνων ἡρέμα τῷ Ἑρμῇ, βάλλοντες οἷον ἐκείνον λίθοις, καὶ οὕτω τοῦ φόνον ποιήν ἀφοσιώσαντο» (1). Τὴν δ' ὑπαρξιν τοῦ ἔθιμου ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις μαρτυρεῖ ὁ θεῖος Πλάτων ἐν τοῖς νόμοις αὐτοῦ ἀναφέρων νόμον, καθ' ὃν οἱ καταδικασθέντες ἐπὶ πατροκτονίᾳ, ἀδελφοκτονίᾳ ἢ παιδοκτονίᾳ, φρονεούμενοι μετεφέροντο εἰς τρίοδον ἐκτὸς τῆς πόλεως, αἱ δὲ

(1) Εὐστάθιος, σ. 1809 ed. Rom.

ἀρχαὶ ἀντιπροσωπεύουσιν τὴν πόλιν ὅλην φέροντες ἕκαστος λίθον ἔρριπτον αὐτὸν κατὰ τῆς κεφαλῆς τοῦ νεκροῦ ἀφοσιοῦντες οὕτω τὴν πόλιν ὅλην, μετὰ δὲ τοῦτο ἔρριπτετο ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς χώρας ἄταφος κατὰ τὸν νόμον ⁽¹⁾.

Ἐκ τῆς συνεξετάσεως δὲ πασῶν τῶν περὶ τοῦ ἐθίμου εἰδήσεων φαίνεται ὅτι ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ εἰς τὸν πραγματικὸν φόνον τῶν κακουργούντων κατὰ τῆς κοινότητος, τῶν ὁποίων ἵνα ἐξουδετερώσουν τὴν μετὰ θάνατον κακοποιὸν δύναμιν, ἥ ὁποία ἀποτελεῖ τὸ φόβητρον τῶν κατὰ φύσιν λαῶν, ἐπισωρεύουν ἐπὶ τοῦ τάφου τῶν τοὺς λίθους τούτους.

Τὴν τοιαύτην ἀρχὴν βεβαιοῦ καὶ τοῦτο, ὅτι καὶ ἐπὶ τῶν τάφων τῶν ἀποθανόντων βίαιον θάνατον, τοὺς ὁποίους κατ' ἐξοχὴν ἐφοβοῦντο ὡς πνεύματα λίαν κακοποιὰ συνήθιζον ἐπίσης νὰ ἐπισωρεύουν λίθους.

Βραδύτερον, ὅτε ἀνεπτύχθησαν αἱ περὶ τῶν τιμωρῶν θεῶν τοῦ Ἄδου ἰδέαι, ἡ ἐπισώρευσις τῶν λίθων ἐδήλωσε τὴν καθοσίωσιν τῶν κακούργων εἰς τὰς χθονίους θεότητας καὶ ἰδίᾳ εἰς τὸν χθόνιον Ἑρμῆν. Κατὰ περιεργον δὲ τρόπον μεταλλαγῆς τῶν σχολῶν ἐθεωρήθησαν κατόπιν οἱ σωροὶ οὗτοι ἱεροὶ τοῦ Ἑρμοῦ, ἡ δὲ βολὴ τοῦ λίθου εἰς αὐτοὺς ὡς προσφορά εἰς τὸν ὑποχθόνιον θεόν. Κατόπιν τῶν μεταβολῶν τούτων εἰς τὴν σημασίαν τοῦ ἐθίμου ἠδύναντο νὰ ἐπισωρεύων-

(1) Πλάτωνος Νόμοι θ' XII 873. «Εἰ δὲ τινες οὕτως ἀθλία ξυμφορὰ καταλάβοι, ὥστε πατρός ἢ μητρὸς ἢ ἀδελφῶν ἢ τέκνων ἐκ προνοίας ἐκουσίως ψυχὴν τολμῆσαι ἀποστερεῖν σώματος, ὃ παρὰ τοῦ θνητοῦ νομοθέτου νόμος ὧδε περὶ τῶν τοιούτων νομοθετεῖ, προορρήσεις μὲν τὰς περὶ νομίμων εἰργεσθαι καὶ ἐγγύας τὰς αὐτὰς εἶναι, καθάπερ ἐρρήθη τοῖς ἔμπροσθεν, ἐὰν δὲ τις ὄφλη φόνου τοιούτου, τούτων κτείνας τινά, οἱ μὲν τῶν δικαστῶν ὑπηρετᾷ καὶ ἀρχοντες ἀποκτείναντες εἰς τεταγμένην τρίοδον ἕξω τῆς πόλεως ἐκβαλλόντων γυμνόν, αἱ δὲ ἀρχαὶ πᾶσαι ὑπὲρ ὅλης τῆς πόλεως, λίθον ἕκαστος φέρων ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ νεκροῦ βάλλων ἀφοσιούτω τὴν πόλιν ὅλην, μετὰ δὲ τοῦτο εἰς τὰ τῆς χώρας ὄρια φέροντες ἐκβαλλόντων τῷ νόμῳ ἄταφον».

ται σωροί, δηλοῦντες τὴν καθοσίωσιν ταύτην εἰς τοὺς θεοὺς τοῦ Ἄδου καὶ ζώντων ἀκόμη τῶν κακουργησάντων, καθ' ὃν τρόπον καὶ σήμερον καθοσιουσι τὸν ἀναθεματιζόμενον εἰς τὸν διάβολον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'

ΟΡΚΟΙ

Γενικά.

Ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὰς κατάρας ἔχουν οἱ ὅρκοι. Ὁρκος εἶναι κατάρα, τὴν ὁποίαν ἐκφέρει καθ' ἑαυτοῦ ὁ ὁμνύων, θέλει δ' ἔχει αὕτη ἰσχὺν ἐν ἣ περιπτώσει δὲν εἶναι ἀληθές ὅ,τι οὗτος ἰσχυρίζεται ἢ παραβῇ ὠρισμένην ὑπόσχασίν του.

Εἰς τοὺς ὅρκους φαίνεται πολὺ καλύτερον καὶ ἡ μαγικὴ ἀρχὴ καὶ ἡ κατόπιν ἐξέλιξις ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν βαθμηδὸν ἀναπτυσσομένων ἀνωτέρων περὶ τοῦ θείου ἰδεῶν, ὡς δικαιοκρίτου καὶ ρυθμιστοῦ τῶν ἀνθρωπίνων καὶ ἀνταποδότου πάσης ἀγαθοεργίας καὶ τιμωροῦ πάσης ὑπερβασίας. Διδακτικώτατον παράδειγμα διὰ τὴν τοιαύτην ἐξέλιξιν τοῦ ὅρκου ἀποτελεῖ ἡ ὁμηρικὴ περιγραφὴ τῶν μεταξὺ τῶν Τρώων καὶ Ἑλλήνων ὀρκίων ἐν τῷ Γ τῆς Ἰλιάδος. Προσάγονται δύο ἀρνία καὶ οἶνος, τὸν ὁποῖον οἱ κήρυκες ἐν κρατῆρι ἀναμειγνύουσι μεθ' ὕδατος, ὅπως ἐγίνετο εἰς τὰς σπονδάς. Ὁ Ἀγαμέμνων ἀποκόπτει, ὡς ἐγίνετο καὶ κατὰ τὰς θυσίας, τρίχας ἐκ τῆς κεφαλῆς ἀρνίων, τὰς ὁποίας οἱ κήρυκες διανέμουν μεταξὺ τῶν ἀρίστων, Τρώων καὶ Ἑλλήνων. Ἀκολουθῶς ὑψῶν τὰς χεῖρας ἐπικαλεῖται τοὺς ἐφόρους τοῦ ὅρκου θεοὺς, τὸν Δία καὶ τὸν Ἥλιον, τὸν τὰ πάντα βλέποντα καὶ ἀκούοντα, ὡς καὶ τοὺς ποταμοὺς καὶ τὴν Γῆν καὶ τοὺς καταχθονίους θεοὺς, οἵτινες τοὺς ἐπιόρχους μετὰ θάνατον τιμωροῦν, ὡς μάρτυρας καὶ φύλακας τῶν ὀρκων.

Ἐναφέρει ἔπειτα τὴν συνομολογηθεῖσαν συμφωνίαν καὶ μετὰ τοῦτο σφάζει τὰ ἀρνία. Ἀκολουθεῖ δευτέρα προᾶξις. Λαμβάνουν πάντες οἱ παριστάμενοι διὰ ποτηρίων οἶνον ἐκ τοῦ κρατήρος καὶ χύνουν κατὰ γῆς εὐχόμενοι τὰ ἑξῆς: «Ζεῦ ἐνδοξότατε μέγιστε καὶ ἄλλοι ἀθάνατοι θεοί, ὅποιοι πρωτύτερα ἤθελον βλάψει παρὰ τοὺς ὄρκους, εἴθε ὁ ἐγκέφαλος τῶν νὰ χυθῇ κατὰ γῆς, ὅπως ὁ οἶνος οὗτος, καὶ αὐτῶν καὶ τῶν τέκνων τῶν, αἱ δὲ σύζυγοί τῶν νὰ πέσουν εἰς χεῖρας ἄλλων».

Ὡς παρατηρεῖ τις τὸ μὲν πρῶτον μέρος τοῦ ὄρκου εἶναι καθ' ὁλοκληρίαν σύμφωνον πρὸς τὰς ἀνωτέρας περὶ τοῦ θεοῦ ἰδέας, ἐνῶ εἰς τὸ δεύτερον καλοῦνται μὲν καὶ οἱ θεοί, ἀλλὰ τὸ βάρος ὅλον κεῖται εἰς τὴν μαγικὴν προᾶξιν τῆς χύσεως τοῦ οἶνου.

Τοιοῦτων ὀρκῶν, εὐρίσκομένων ἀκόμη εἰς τὴν μαγικὴν βαθμίδα, παραδείγματα εὐρίσκομεν πλεῖστα εἰς τοὺς κατὰ φύσιν λαούς. Εἰς τοὺς Οὐακάμπα λ. χ., λαὸν ἀφρικανικόν, οἱ ἀπεσταλμένοι τῶν μερῶν, τὰ ὁποῖα ἐπιθυμοῦν νὰ συνάψουν φιλίαν συγκεντρώνονται εἰς ἓνα κύκλον, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου εὐρίσκεται μικρὸν ἄγγειον ἐκ πηλοῦ ἀπεξηραμένον εἰς τὸν ἥλιον πλήρες ὕδατος. Τότε εἰς ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος λαμβάνει ράβδον εἰς τὰς χεῖρας καὶ ἀρχίζει νὰ ὀμιλῇ περὶ τῶν φιλικῶν διαθέσεων τῆς μερίδος του κρούων ταυτοχρόνως διαρκῶς ἐπὶ τοῦ ἄγγείου. Μετὰ τοῦτον λαμβάνει τὸν λόγον εἰς ἐκ τῆς ἀντιθέτου μερίδος κρούων καὶ αὐτὸς διαρκῶς ἐπὶ τοῦ ἄγγείου. Ἀφ' οὗ τελειώσῃ καὶ οὗτος ἐγείρεται τις ἐκ τῶν παρισταμένων, λαμβάνει τὸ ἄγγειον εἰς τὰς χεῖρας καὶ ρίπτει αὐτὸ εἰς τὸ ἔδαφος λέγων, «Ἄν διαρρήξωμεν τὴν φιλίαν, τὴν ὁποίαν συνωμολογήσαμεν ἐδῶ, νὰ διαρραγῶμεν ὥς διερράγῃ τὸ ἄγγειον τοῦτο ἐνταῦθα».

Ἄλλαχοῦ σφάζουν πρόβατον, τοῦ ὁποίου θέλει ὑποστῇ τὴν τύχην ὁ παραβάτης τῶν ὀρκῶν. Τοῦτο ἐρμηνεύει καὶ τὴν ὀμηρικὴν παρὰ τοὺς ὄρκους συνήθειαν τῆς σφαγῆς τῶν ἀμνῶν, τὴν ὁποίαν εἶδομεν ἥδη. Ἐὰν δέ τις θέλῃ νὰ παρὰ τὸν ὄρκον χωρὶς νὰ ὑποστῇ τὰς ἀκολουθίας τῆς παρα-

βάσεως, προσπαθεῖ νὰ διαλύσῃ τὴν μαγικὴν δύναμιν τοῦ ὄρκου δι' ἄλλης μαγικῆς πράξεως. Ἔρχεται κρυφὰ εἰς τὸν τόπον, ὅπου συνωμολογήθη ἡ φιλία, σφάζει πρόβατον καὶ χύνει μέρος τοῦ αἵματος αὐτοῦ εἰς σύντριμμά τι τοῦ κατὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς συνθήκης θραυσθέντος ἀγγείου, ἢ ραντίζει τὸν ὅλον τόπον μὲ αἶμα. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον λύεται ἡ μαγικὴ δύναμις τοῦ ὄρκου.

Ἐκ τῶν μαγικῶν τούτων ἀρχῶν ὁ ὄρκος ἐξειλίχθη κατόπιν, ὥς εἵπομεν, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν βαθμηδὸν ἀναπτυσσομένων ἀνωτέρων περὶ τοῦ θεοῦ ἰδεῶν. Ἡ δὲ κατὰ τὴν κατεύθυνσιν ταύτην ἐξέλιξις καὶ ἡ συντελεσθεῖσα σύνδεσις αὐτοῦ πρὸς τὴν θρησκείαν συνετέλεσεν ὅπως καταλάβῃ σπουδαιοτάτην ἐν τῷ πολιτικῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου, ὥς καὶ ἐν τῇ ἀπονομῇ τοῦ δικαίου θέσιν. Τὴν δὲ θέσιν ταύτην ἐξακολουθεῖ νὰ διατηρῇ παρὰ τὰς συνήθεις αὐτοῦ παραβάσεις καὶ τὴν ἐξασθένωσιν τῶν ἰδεῶν, εἰς τὰς ὁποίας ὤφειλε τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν δύναμιν αὐτοῦ, καθ' ὅσον ἀπετέλεσε πλέον τύπον ἀπαραίτητον καὶ ἀναντικατάστατον, τοῦ ὁποίου τὴν τήρησιν ἐγγυᾶται καὶ ἐπιβάλλει ἡ δύναμις καὶ ἡ βία τῶν κειμένων νόμων. Οὕτως ἔχομεν σήμερον ἐν τῷ πολιτικῷ ἡμῶν βίῳ, ἀκριβῶς ὅπως καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους, τὸν ὄρκον τοῦ στρατιώτου, τὸν ὄρκον τοῦ πολίτου, τὸν ὄρκον τοῦ ἐκλογέως, τοῦ ὑπαλλήλου, τοῦ δικαστοῦ, τοῦ μάρτυρος ἐν ταῖς δίκαις καὶ τοῦ διδάκτορος ἀκόμη ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ.

Περὶ τῶν μορφῶν τῶν ἐπισήμως καθοριζομένων τούτων ὄρκων δὲν πρόκειται νὰ γίνῃ λόγος ἐνταῦθα. Ἡμᾶς ἐνδιαφέρει ὁ ὄρκος ὑπὸ τὰς μορφὰς καὶ τὰς δοξασίας, ὑπὸ τὰς ὁποίας παρουσιάζεται ἐν τῷ καθ' ἡμέραν βίῳ τοῦ λαοῦ, καὶ ταύτις θὰ ἐξετάσωμεν ὅσον τὸ δυνατόν διὰ βραχέων.

Νεοελληνικοὶ ὄρκοι.

Συνήθεις ὄρκοι σήμερον παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ εἶναι, α') οἱ μαγικοὶ ὄρκοι, οἱ ὄρκοι δηλ. ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι συνοδεύουν μαγικὴν πράξιν. Τοιοῦτοι ὄρκοι, μολονότι σπά-

νιοι, εὐρίσκονται ὅμως εἰσέτι σποραδικοὶ παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ. Οὕτω π. χ. ὁσάκις τύχη νὰ πίνουν οἶνον, ὀρκίζονται ἀκριβῶς ὅπως ὀρκίζοντο οἱ ὀμηρικοὶ "Ἕλληνες. Χύνουν δηλ. σταγόνας τινὰς ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἐπιλέγοντες

"Ἔτσι γὰρ χυθῇ τὸ αἷμα μου, ἃ δὲ σου λέω ἀλήθεια.

ἢ *"Ἔτσι γὰρ χυθῇ τὸ αἷμά μου, ἃ δὲν εἶναι ὡς κατὰ πὺν σοῦ λέω.*

Ἄνάλογος ὅρκος εἶναι ὁ ἀναφερόμενος εἰς τὴν ἀκόλουθον εὐτράπελον διήγησιν·

Ἀνὸ ἀπὸ τὸν Ἀποκόρωνα πηγαῖνε 'ς τὸ δρόμο μὲ δυὸ ζῶα φορτωμένα λάδι. 'Σ τὸ δρόμο βλέπουν ἀπὸ μακρὰ 'ς τὴ θάλασσα ἓνα καράβι. Λέει ὁ ἓνας, «Καράβι 'ναι. — "Οἶ, καραβέλα 'ναι», λέει ὁ ἄλλος. — «Ἔτσά γὰρ χυθῇ τὸ αἷμα μου, ἃ δὲν εἶναι καράβι», κ' ἔμπηξε τὸ μαχαίρι του 'ς τ' ἀσκιὰ καὶ χύθηκε τὸ λάδι. — «Ἐδῶ, ἐδέσσε γὰρ χυθῇ κ' ἐμένα τὸ αἷμά μου, ἃ δὲν εἶναι καραβέλα», κ' ἔμπηξε κι αὐτὸς τὸ μαχαίρι 'ς τὰ δικά του τ' ἀσκιὰ.

Εἰς ἄλλην ἀνάλογον εὐτράπελον διήγησιν ἐκ Χίου ὁ ὀρκιζόμενος ρίπτει κατὰ γῆς στάμνα γεμάτη λάδι, ἐπιλέγων

Νά, ἔτσι γὰρ χυθῇ τὸ αἷμά μου, ἂν κτλ.

Μαγικὸς ὅρκος εἶναι καὶ ὁ ἐν Εὐρυτανία ἐν χρήσει ὅρκος τῶν ψηφοφόρων διὰ λίθου (¹). Ἐκαστος τῶν ψηφοφόρων διαδοχικῶς ὑψώνων ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν εὐμεγέθη πέτραν ὀμνύει, προσφέρων ἀρὰς καθ' ἑαυτοῦ βαρυντάτας ἐν περιπτώσει παραβάσεως τῶν ὑπεσχημένων, ὅτι θὰ εἶναι φίλος ὥρισμένου υποψηφίου, μεθ' ὃ κυλίνει τὸν λίθον, τὸν ὅποιον ἀναλαμβάνει ἄλλος ψηφοφόρος μέχρις ἐξαντλήσεως τοῦ ἀριθμοῦ. Τὸν τοιοῦτον ὅρκον οὐδεὶς παραβαίνει. Ὁμοιάζει δὲ ὁ ὅρκος οὗτος πρὸς τὸν διὰ λίθου ὅρκον τῶν Ρωμαίων, καθ' ὃν ὁ ὀρκιζόμενος λαβὼν εἰς χεῖρας λίθον ἐξέφερε καθ' ἑαυτοῦ ἀρὰς καὶ ταῦτα εἰπὼν ἔρριπτε τὸν λίθον ἐκ τῆς χειρός.

Τροποποιήσις τοῦ ὅρκου τούτου κατὰ τὰς χριστιανικὰς ἰδέας φαίνεται ὅτι εἶναι ὁ ἐν Ξυλοκάστρῳ ἐν χρήσει, ὅταν

(¹) Λαογρ. Α' 417.

ἐγερεθῇ ἀμφισβήτησις περὶ τῆς τιμῆς κατὰ τὴν ἀγοραπωλησίαν. Ὁ προκαλῶν, λαμβάνων κοινὸν λίθον λέγει πρὸς τὸν προκαλούμενον

Τὸ παίρνεις τοῦτο ᾗς τὴν ψυχὴ σου;

Ὁ προκαλούμενος, ἂν δεχθῇ τὸν ὅρκον, λέγει

Νὰ τὸ χωρὶς βάρους ᾗς τὴν ψυχὴ μου καὶ νὰ χωρὶς τὸ Χριστὸ ἀντίδικον ᾗς τὴ δευτέρᾳ παρουσίᾳ.

Ὁ ὅρκος λύει τὴν ἀμφισβήτησιν.

β') Συνηθέστεραι πολὺ τῶν μαγικῶν ὅρκων εἶναι αἱ αὐτοκατάραι, ὡς π. χ.

Νὰ μὴ χαρῶ τὴ μάνα μου, — τὸν πατέρα μου, — τὴ γυναῖκα μου, — τὰ παιδιὰ μου, — τὸ γυνεῖό μου, ποὺ τὸν ἔχω μονάκριβον, — τὴν ἀδέλφια μου. Νὰ βγοῦν τὰ μάτια μου. Νὰ μὴ μ' εὖρ' ἡ ἀνὴρ. Νὰ μὴ προφτάσω νὰ βῶ δὲ ἀπ' τὴν πόρτα. Ἀστρατὴ νὰ μὴ κάψῃ. Νὰ μὴ πιάσῃ ἑπτὰ λογιστὰς συγγενικό. Ποδάρ νὰ μὴ μ' ἀπομεινῇ. Νὰ μὴ κάψ' ἡ φωτιά κτλ. κτλ.

Ὅπως δὲ συμβαίνει καὶ εἰς τὰς κατάρας, οὕτω καὶ εἰς τοὺς ὅρκους ἐκ θρησκευτικῆς ἐπιδιδράσεως καλεῖται πολλάκις ὁ Θεός, ὁ Χριστός, ἡ Παναγία κτλ. διὰ νὰ ἐκτελέσῃ τὴν κατάραν. Ὡς π. χ.

Νὰ μὴ κόψῃ ὁ Θεός, — ἡ Παναγία. Νὰ μὴ κόψουν τὰ δώδεκα Βαγγέλια. Ἀν ἐγὼ ἐποίησα το, τῇ Χριστοῦ καὶ τῇ Παναγίας τὴν κατάραν νὰ ἔχω.

γ') Οἱ ὅρκοι, καθ' οὓς καλεῖται ὡς μάρτυς καὶ τιμωρὸς τοῦ ὅρκου πράγμα τι. Συνηθέστατος τοιοῦτος ὅρκος εἶναι ὁ ἐπὶ τοῦ ἄρτου, πυρὸς, ἡλίου, γῆς κτλ. Π. χ.

Μὰ τὸ φωμί. Μὰ αὐτὴ τὴ φωτιά. Μὰ τὸν ἥλιο. Μὰ τὴ γῆν, ποὺ θὰ μᾶς φάῃ.

Ἀνάλογοι εἶναι οἱ ἐπὶ τῶν ξιφῶν ὅρκοι τῆς μεσαιωνικῆς Εὐρώπης.

Συνοδεύουν δὲ πολλάκις τοὺς ὅρκους τούτους καὶ διάφοροι πράξεις, τῶν ὁποίων συνηθεστάτη εἶναι ἡ ἐπίθεσις τῆς χειρὸς ἐπὶ τοῦ πράγματος, εἰς τὸ ὁποῖον ὀρκίζεται τις. Οὕτω π. χ. ὁ ὀρκιζόμενος ἐπὶ τοῦ ἄρτου, ἂν τύχῃ νὰ εὐρίσκηται ἐνώπιον αὐτοῦ τεμάχιον ἄρτου, τὸ λαμβάνει καὶ ὀρκιζόμενος ἀσπάζεται αὐτό.

δ') Οἱ ὄρκοι, καθ' οὓς μνημονεύεται μόνον τὸ πρᾶγμα, εἰς τὸ ὁποῖον ὀρκίζεται τις, δηλ. τὸ πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον θέτει παρακαταθήκην τῆς τηρήσεως τοῦ ὄρκου του καὶ ἐναντίον τοῦ ὁποίου θέλει ἐπέλθει ἡ τιμωρία ἐν περιπτώσει ἐπιπορκίας. Οἱ ὄρκοι δηλ. οὗτοι εἶναι κατὰ τοῦτο ἐλλιπεῖς, ὅτι δὲν καθορίζουν τὸ εἶδος τῆς ποινῆς ἐν περιπτώσει ἐπιπορκίας, τὸ ὁποῖον ἄλλως εἶναι καὶ εὐνόητον ἐκ τῶν συμφραζομένων.

Ὅρκίζονται δὲ συνήθως εἰς τὴν ἰδίαν ζωὴν ἢ τὴν ζωὴν τῶν τέκνων καὶ τῶν προσφιλῶν αὐτῶν, εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν, εἰς τὴν σωτηρίαν τῆς ἰδίας ψυχῆς καὶ τῶν γονέων τῶν κτλ., οἷον

Ἔς τὰ μάτια μου. Ἔς τὸ φῶς μου. Ἔς τὴν ψυχὴν μου. Μὰ τὴν ψυχὴν ποῦ θὰ δώκω ἔς τὸ θεό. Ἔς τὴν ψυχὴν τῶ γονέω μου.

καὶ ἐπὶ τὸ ἀνδρικώτερον εἰς τὸν μύστακα ἢ τὸ γένειον, οἷον
Νὰ μοῦ τὸ κόφρον, ἂν δὲν.... Νὰ μοῦ τὸ ξεροζώσαν, ἂν δὲν....

ε') Οἱ ὄρκοι, καθ' οὓς ὁ ὁμνύων ἐπιμαρτύρεται τὸν Θεόν, τὸν Χριστόν, τὴν Παναγίαν, ἢ τινὰ ἅγιον καὶ κατ' ἐπέκτασιν τὸν σταυρόν, τὸ εὐαγγέλιον, τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀκολουθίαν τῆς ἡμέρας, τὴν ἑορταζομένην ἡμέραν, τὴν μετέληψιν κτλ., εἰς τὰ ὁποῖα πάντα, ὥς στενῶς συνδεδεμένα μετὰ τῆς θρησκείας, ἀποδίδει ὁ λαὸς θεῖαν δύναμιν. Π. χ.

Μὰ τὸ Θεό. Μὰ τὸ Χριστό. Μὰ τὴν Παναγία. Μὰ τὸ Σταυρό. Μὰ τὸν ἅγ. Γιώργη. Μὰ τ' ἐφ' ἃ βαγγέλια. Μὰ τ' ὅσημερὰ γράμματα. Μὰ τὴ σημερινὴ μέρα. Μὰ τὴν Πασχαλιά, ποῦ τὴν καστεροῦμε ὅλοι οἱ Χριστιανοί. Μὰ τὴν μεταλάβωσιν. Νὰ χω ἀντίδικο τὸ Θεό, —τὴ Παναγία κτλ.

Καὶ οἱ ὄρκοι οὗτοι συνοδεύονται πολλάκις ὑπὸ διαφόρων προᾶξεων, αἱ ὁποῖαι ἐνισχύουν τὴν σημασίαν τοῦ ὄρκου. Οὕτω π. χ. ὁ ὁμνύων συνοδεύει τὸν ὄρκον πολλάκις διὰ σταυροκοπήματος, ἢ ποιῶν διὰ τῶν δακτύλων τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ ἀσπάζεται αὐτό, καὶ ἐὰν τύχῃ πλησίον ἐκκλησία, εἰσερχόμενος παλαμίζει τὴν εἰκόνα, τοῦτ' ἔστιν ὁμνύει θέτων τὴν παλάμην ἐπὶ τῆς εἰκόνης, μεθ' ἧς ἀσπάζεται αὐτήν, καθ' ὃν ἀκριβῶς τρόπον παρὰ τοῖς ἀρχαίοις οἱ ὁμνύοντες ἔθετον τὴν χεῖρα ἐπὶ τοῦ βωμοῦ καὶ τῶν ἱερῶν. Συνήθως

ἐπίσης εἶναι καὶ ἡ ἐπίθεσις τῆς χειρὸς ἐπὶ τοῦ εὐαγγελίου, ἐξ ἧς καὶ ὁ ὄρκος ἔς τὸ βαγγέλιον χτυπῶ τὸ σῆρι μ', παλαμίζω καὶ ἡ φράσις ἔχει δαγκώσει τὸ βαγγέλιον, ἡ ὁποία ἴσως ὑποδηλοῖ ἄλλον τρόπον ὄρκου.

Αἱ συνήθειαι αὗται δὲν εἶναι ἄγνωστοι καὶ εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς. Οὕτως ἀναφέρεται ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι μάντις, οἱ προειπόντες εἰς τὸν Λέοντα τὸν Ἰσαυρον ὅτι θὰ βασιλεύσῃ, τὸν ἠνάγκασαν πρῶτον νὰ ὀρκισθῇ θέτων τὴν χεῖρα ἐπὶ τῶν καγκέλων τοῦ θυσιαστηρίου καὶ δίδων ἐγγυητὴν τὸν μεγαλομάρτυρα τοῦ Χριστοῦ Θεόδωρον, εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ὁποίου ἐυρίσκετο. Περὶ τοῦ Ρωμανοῦ ἀναφέρεται ὅτι οἱ τοῦ παλατίου «ἀπέστειλαν τὸν τίμιον σταυρὸν καὶ προσκυνήσας αὐτὸν καὶ ὀρκω βεβαιώσας αὐτοὺς ἀνῆλθε μετ' αὐτῶν ἐν τῷ παλατίῳ», οἱ δὲ ἐπίορκοι καλοῦνται σταυροπάται, ὡς καταπατήσαντες τὸν σταυρὸν ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὠρκίσθησαν. Ὁ Καντακουζηνὸς συχνότατα μνημονεύει παρὰ τοὺς ὄρκους καὶ ἐγχείρισιν ἱερῶν ἐγκολπίων πρὸς πλείονα πίστωσιν.

ς') Κατὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους εἰς πολλοὺς λαοὺς παρὰ τοὺς ὄρκους μετεχειρίζοντο ὡς μέσον ἀποδεικτικὸν τῆς ἀληθείας τὰς λεγομένας θεοδικίας. Ἐπιστεύετο δηλ. ὅτι τὸ θεῖον ἐπεμβαῖνον διὰ θαύματος ἠδύνατο νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀλήθειαν τῶν λεγομένων καὶ διὰ τοῦτο κατεδικάζετο ὁ ἐλεγχόμενος π. χ. νὰ κρατήσῃ πεπυρωμένον σίδηρον, νὰ ἐμβάπτισῃ τὴν χεῖρα αὐτοῦ εἰς ζέον ὕδωρ κ.τ.λ. Ἐὰν δὲ διέμενεν ἀβλαβής, τότε ἐθεωρεῖτο ὡς ἀληθῆ ἰσχυριζόμενος. Ἡ τοιαύτη θεοδικία εἰς σπουδαίας περιστάσεις ἀπετέλει σπουδαιότατον συμπλήρωμα τοῦ ὄρκου καὶ ἐθεωρεῖτο ὡς ἀψευδὲς ἀποδεικτικὸν μέσον. Λείψανα τοιούτων ἀποδεικτικῶν μέσων ἔχομεν σποραδικὰ τινὰ εἰς ὁμοτικὰς φράσεις, οἷον ἔς τὰ κάθουνα πατῶ, ἂν δὲν εἶναι ἔτσι κτλ.

ζ') Ὡς ἰδιαιτέρα τέλος κατηγορία ὄρκων δύνανται νὰ θεωρηθοῦν οἱ ὄρκοι, οἱ συνοδεύοντες τὴν λεγομένην ἀδελφοποίησιν, περὶ τῆς ὁποίας θὰ εἴπωμεν κατωτέρω, καὶ οἱ ὁποῖοι ἀντικατέστησαν ἐν πολλοῖς τὰ διάφορα ἄλλα μέσα, δ' ὧν ἡμπεδοῦτο αὕτη.

Ἐπιορκία.

Ὁ ὄρκος ἅπαξ γενόμενος συμφώνως πρὸς τὰ παραδεδομένα πρέπει νὰ τηρῇται, διότι ἄλλως ὁ ἐπιορκος κινδυνεύει νὰ ὑποπέσῃ εἰς πολλὰ δεινὰ. Πρὸς ἀποτροπὴν τούτων οἱ ἐπιορκοὶ προσεπάθησαν νὰ ἐξεύρουν διάφορα μέσα, ὅπως ματαιώσουν τὴν δύναμιν τοῦ ὄρκου. Εἶδομεν τί πράττουν οἱ Ἀφρικανοί, διὰ νὰ διαλύσουν τὴν μαγικὴν ἐνέργειαν τοῦ ὄρκου τῆς φιλίας. Παρ' ἡμῖν νομίζουν ὅτι δὲν πιάνει ὁ ὄρκος, ἐὰν ὁ ὀρκιζόμενος ἔχῃ μελανωμένην τὴν χεῖρα, τὴν ὁποίαν ἐπιθέτει ἐπὶ τοῦ Εὐαγγελίου, ἢ ἐὰν δὲν ἐπιθέτῃ αὐτὴν καλῶς, ἀλλὰ κρατῇ μετέωρον κ.τ.λ.

Κατάταξις.

Ὡς πρὸς τὴν κατάταξιν τῶν ὄρκων δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν τὰ αὐτά, τὰ ὁποῖα παρατηρήσαμεν καὶ διὰ τὰς εὐχάς. Δύναται δηλ. νὰ γίνῃ διπλῇ κατάταξις αὐτῶν, ἅφ' ἑνὸς μὲν γενικωτέρα, κατὰ τὰ ἀνωτέρω σημειωθέντα εἶδη, ἅφ' ἑτέρου δὲ μερικωτέρα ἐντὸς ἐκάστου εἶδους κατὰ τὴν κυρίαν λέξιν. Ὡς τοιαύτη δὲ πρέπει νὰ θεωρῇται ἡ λέξις, ἢ δηλοῦσα τὸ πρᾶγμα, εἰς τὸ ὁποῖον ὀρκίζεται ὁ ὀμνύων, οἷον ζωή, τέκνα, ψυχὴ κ.τ.λ., καὶ ἐν ἑλλείψει τούτου ἢ δηλοῦσα τὸ πρᾶγμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὀρκίζεται τις, οἷον Θεός, Χριστός, ψωμί, γῆ κ.τ.λ.

Συλλογὴ καὶ συλλογαί.

Καὶ περὶ τῆς συλλογῆς ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ αὐτά, ὅσα παρατηρήσαμεν περὶ τῶν εὐχῶν καὶ τῶν καταρῶν, ὅτι δηλ. παρὰ τὴν φράσιν πρέπει νὰ προσέχῃ ὁ συλλογεὺς καὶ τὴν περίστασιν, καθ' ἣν ὁ ὄρκος γίνεται, καθὼς καὶ τὸν τρόπον, καθ' ὃν γίνεται, καὶ τὰς πράξεις ὑπὸ τῶν ὁποίων συνοδεύεται.

Συλλογαί ὄρκων ἔχουν δημοσιευθῇ τινες ἐν Λαογραφίᾳ, ἐν Νεολληνικοῖς Ἀναλέκτοις (Β' 401 κῆ.) ἐκ Κεφαλληνίας καὶ ἐν τῷ περιοδικῷ τοῦ Συλλόγου τῆς Κωνσταντινουπόλεως (Η' 461) ἐκ Λευκάδος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Σ'

ΑΠΕΥΧΑΙ ἢ ΑΠΟΤΡΟΠΑΙ.

Συγγενεῖς κατὰ τὴν φύσιν πρὸς τὰς εὐχὰς καὶ κατάρας εἶναι καὶ αἱ ἀπευχαί, λεγόμεναι ὅταν ἐκστομίζωνται κατάραι ἢ καὶ ἀπλῶς ὅταν ἐν τῇ ροῇ τοῦ διαλόγου ἀναφέρεται κακόν τι, νόσος, θάνατος, ὕλική καταστροφή κ.τ.λ., μὲ τὸν σκοπὸν νὰ ἀποτρέψουν τὸ κακὸν ἢ νὰ τὸ στρέψουν ἄλλαχού. Οὕτω π. χ. ὅταν ἐκστομίζωνται κατάραι κατὰ τινος, οὗτος διὰ νὰ ἀποτρέψῃ τὰ ἐξ αὐτῶν κακὰ λέγει

Νὰ γυρίσῃ 'ς τὸ κεφάλι σου. 'Σ τὰ ὄρη 'ς τὰ βουνά κ.τ.τ.

Καὶ ὅταν ἐν τῇ ροῇ τοῦ λόγου ἀναφέρεται κακόν τι, ἐπιλέγει εἴτε αὐτὸς ὁ ἐκστομίσας ἢ ὁ ἀκούων

Θεὸς φυλάξοι. Κύριε φύλαγε. Μακριὰ νὰ γέν' κ.τ.τ.

Εἰς τὰς ἀπευχὰς ἐμφανίζεται καλύτερον ἢ μαγικὴ φύσις ὅλων ἐν γένει τῶν φράσεων τούτων. Πιστεύεται δηλ. ὅτι τόσον στενὴ ὑπάρχει σχέσις μεταξὺ τῆς λέξεως καὶ τοῦ πράγματος, ὥστε ἀρκεῖ νὰ ἐκστομισθῇ ἡ λέξις διὰ νὰ προκαλέσῃ ἀναγκαίως καὶ τὸ πρᾶγμα. Διὰ τοῦτο τὴν μαγικὴν ταύτην δύναμιν τῶν λέξεων προσπαθοῦν νὰ ἀνατρέψουν δι' ἄλλων λέξεων, αἱ ὁποῖαι ἔχουσαι ἀντίθετον μαγικὴν δύναμιν δύνανται νὰ ἀναχαιτίσουν τὸ κακόν.

Συνοδεύονται δὲ συνήθως αἱ ἀπευχαί καὶ ὑπὸ διαφόρων μαγικῶν πράξεων, ὥς εἶναι τὸ φτύσιμο, τὸ κτύπημα τῆς χειρὸς ἐπὶ τῆς τραπέζης κ.τ.τ., τοῦθ' ὅπερ δεικνύει καταφανέστερον τὴν μαγικὴν αὐτῶν ἀρχήν.

Λί ἀπευχαὶ συνήθως εἶναι φράσεις ἀπομακρύνσεως, ἀποτροπῆς καὶ ματαιώσεως δηλωτικά, ὡς π. χ.

Μαχοῖά ἀπ' ἐδῶ. Ὅξ ἀπ' ἐδῶ. Ὑσ τὰ ὄρη 'ς τὰ βουνά. Κούφια ἡ ὄρα, πού τ' ἀκούει. Πίσ' ἀπ' τὸν ἥλιο. Κλοῖβια κι ἀπιστα νὰ γίνουν (ἐπὶ κακῶν ὀνειρώων) κ.τ.τ.

Τούτων ἀντιστοίχους εὐρίσκομεν καὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα. Οὕτως ἡ ἀπευχή

Ὑσ τὰ ὄρ' 'ς τὰ βνά, 'ς τ' ἀγριοπέλαγο.

ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν κατάραν

Κακὸς ἄνεμος νὰ σὲ μάση.

ἀνευρίσκεται ἤδη εἰς τὸν Ὅμηρον ἐκεῖ, ὅπου ἡ Ἑλένη καταρωμένη ἑαυτὴν λέγει ὅτι προτιμότερον θὰ ἦτο, ὅτε ἐγεννήθη, κακὴ θύελλα ἀνέμου νὰ ἤρπαζεν αὐτὴν καὶ νὰ ἔφερεν εἰς ὄρος ἢ εἰς κῆμα πολυφλοίσβοιο θαλάσσης. Ἐν δὲ τῷ ὀρφικῷ ὕμνῳ πρὸς τὴν Ἀρτεμιν ἀνευρίσκεται ὑπὸ τὴν μορφὴν

πέμπους δ' εἰς ὀρέων κεφαλὰς νόσους τε καὶ ἄλγη.

Ἐπίσης ἡ ἀπευχή

Ὑσ τὴν ἄκρα τοῦ κόσμου.

ἀνευρίσκεται εἰς τὸν ὀρφικὸν ὕμνον πρὸς τὸν Πᾶνα

ἐκπέμπων οἶστρον ἐπὶ τέρματα γαίης (!).

Συνηθέσταται εἶναι αἱ φράσεις αὗται εἰς τὰς ἐπιδάς, πολλῶν τῶν ὁποίων, ὡς ἐσημειώσαμεν ἤδη, ἀποτελοῦν τὸν πυρῆνα. Χρησιμοποιοῦνται δὲ καὶ ἐπὶ προσώπων, ὅποτε καθίστανται ἰσοδύναμοι πρὸς κατάρας καὶ ὕβρεις, π. χ.

Οὐ νὰ χαθῇς. Ὑσ τὸν κόρακα. Πίσω 'ς τὸν ἥλιο κ.τ.λ.

Πλὴν ὅμως τούτων ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι, αἱ ὁποῖαι οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ περιγραφή διὰ λέξεων πράξεως, πρὸς ἀποτροπὴν γινομένης, ἢ ἀπλῶς μνεῖα πράγματος, ἀποτρεπτικὴν ἔχοντος

(¹) *Bernhard Schmidt*, Alte Verwünschungsformeln, Jahrb. f. Philologie, Fleckeisen, 1891 σ. 561 κέ.

δύναμιν. Οὕτω π. χ. ὡς ἀποτρεπτικὸν τῆς βασιανίας θεωρεῖται τὸ σκόρδον, τὸ ὁποῖον ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ματαιώῃ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ κακοῦ ἡματιοῦ, ὅθεν καὶ ἀναρτῶσι τοιοῦτον εἰς τὰ πρόσωπα, τὰ ζῶα ἢ τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα θέλουν νὰ προφυλάξουν ἀπὸ κακὸ μάτι. Ἀντὶ ὅμως τοῦ πράγματος δύναται καὶ ἡ λέξις νὰ ἐξασκήσῃ τὴν αὐτὴν μαγικὴν ἀποτρεπτικὴν ἐνέργειαν. "Ὅθεν καὶ λέγεται πρὸς τοὺς θανμάζοντας καὶ ἐπαινοῦντας βρέφη, παιδία, ζῶα κ.τ.τ. *σκόρδα ἔς τὰ μάτια σ', ἢ ἀπλῶς σκόρδα*. Ἐπίσης λέγεται *στάχτη ἔς τὰ μάτια σου, τροῦ νὰ μὴν ἀδασκαθῇ*, τοῦθ' ὅπερ συνοδεύεται καὶ ὑπὸ τῆς πράξεως, *φτύσε ἔς τὸν κόρφο σου* κτλ.

"Ὅπως δὲ εἰς τὰς εὐχὰς καὶ τὰς κατάρας σὺν τῇ ἀναπτύξει τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν εἰσηλθεν ἡ ἔννοια τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ θείου, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ εἰς τὰς ἀπευχὰς, ὁπόθεν ἔχομεν τοιαύτας, οἷον

Κύριε φύλαγε. Παναγία μ' φύλαξε.

ἢ καὶ ἀπλῶς

Παναγία. Χριστὸς καὶ Παναγία κ.τ.τ.

Καθ' ὃν δὲ τρόπον καὶ αἱ εὐχαὶ καὶ κατάραι συγκεντρώνονται πολλάκις εἰς μίαν καὶ μόνην λέξιν, οὕτως ἔχομεν καὶ ἐκ τῶν ἀπευχῶν λέξεις ἀποτρεπτικὰς, ἀναλόγους πρὸς τοὺς εὐφημισμοὺς ἢ εὐφημίας τῶν ἀρχαίων, αἱ ὁποῖαι ἀντικατέστησαν πολλάκις τὴν κυρίαν λέξιν, ἧς φοβοῦνται τὴν κακὴν ἐνέργειαν καὶ δι' αὐτὸ ἀποφεύγουν νὰ τὴν ἐκστομίσουν. Οὕτω λέγεται ὁ διάβολος *ὄξ' ἀπὸ δῶ*, οἱ ποντικοὶ *τὰ κουφά* κ.τ.τ. Καὶ τὰς λέξεις ταύτας ὀφείλει νὰ προσέχῃ ὁ συλλογεύς, ὡς ἐπίσης καὶ τὰς συνοδευούσας τὰς ἀπευχὰς πράξεις καὶ χειρονομίας, περὶ τῶν ὁποίων εἵπομεν ἤδη ἄνωτέρω.

Κατάταξις.

Ὡς πρὸς τὴν κατάταξιν τῶν ἀπευχῶν, μολονότι τὸ πλῆθος αὐτῶν εἶναι περιωρισμένον, καλὸν εἶναι νὰ κατατάσσονται, ὡς καὶ αἱ κατάραι, κατὰ τὴν κυρίαν αὐτῶν λέξιν, τὴν λέξιν δηλαδή, ἣτις ἀποτελεῖ τὸ κέντρον τῆς ἀποτροπῆς. Οὕτω

π. χ. ἡ ἀπευχὴ σκόρδα ᾗ τὰ μάτια σου θὰ καταταχθῇ εἰς τὴν λέξιν σκόρδο, ἡ ἀποτροπὴ στάχτη ᾗ τὰ μάτια σου εἰς τὴν λέξιν στάχτη, ἡ τφού νὰ μὴν ἀβασκαθῇ εἰς τὸ τφού, καὶ οὕτω κἑθε-
ξῆς. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον πλὴν τῆς εὐκολίας τῆς εὐρέσεως
ἔχει τις καὶ προχείρους ὅλας τὰς λέξεις, τὰς πράξεις καὶ τὰ πρά-
γματα, εἰς τὰ ὅποια ὁ λαὸς ἀποδίδει ἀποτρεπτικὴν δύναμιν.

Συλλογὴ καὶ συλλογαί.

Ὡς πρὸς τὴν συλλογὴν τῶν ἀποτροπῶν ἰσχύουν αἱ
αὐταὶ παρατηρήσεις, αἱ γινόμεναι καὶ περὶ τῶν εὐχῶν καὶ
καταρῶν. Συλλογαὶ ἰδιαίτεραι δὲ ἔχουν δημοσιευθῇ. Σπο-
ραδικῶς ἀνευρίσκει τις εἰς πολλὰ ἐκ τῶν περιεχόντων λαο-
γραφικὰς εἰδήσεις βιβλίων καὶ περιοδικῶν, κυρίως ἀναμεί-
κτους μετὰ τῶν καταρῶν, ὥς καὶ εἰς τὰ γλωσσάρια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'

ΠΡΟΠΟΣΕΙΣ

Γενικά.

Προπόσεις εἶναι αἱ ὑπὲρ τοῦ ἔστιωντος ἐν τοῖς συμ-
ποσίοις εὐχαὶ ἢ τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ ἢ ἐκά-
στου τῶν συνδαιτυμόνων, τὰς ὁποίας συνηθίζουν νὰ λέγουν,
καθ' ἣν στιγμὴν ὑψοῦν τὸ ποτήριον πλήρες οἴνου. Τὸ ἔθι-
μον τοῦτο εἶναι κοινὸν σήμερον εἰς ὅλους τοὺς εὐρωπαϊ-
κοὺς λαοὺς. Εἰς δὲ τοὺς παλαιοὺς χρόνους εἶναι γνωστὸν
ὅτι οἱ Θράκες καὶ οἱ Γερμανοὶ καὶ αὐτοὶ οἱ ὑστερώτερον ἐκ
τῆς Ἀσίας ἐξορμήσαντες Οὔννοι εἶχον τὸ ἔθιμον. Ὁ ἱστο-
ρικὸς Πρίσκοις, ὁ γράψας τὰ τῆς πρεσβείας τῶν Ρωμαίων
παρὰ τῇ Ἀττίλᾳ, περιγράφει συμπόσιον ἐν τῇ αἰλῇ αὐτοῦ,

εἰς τὸ ὅποιον αἱ προπόσεις ἀπετέλουν μέρος ἀπαραίτητον τῆς ὅλης ἐθιμοτυπίας (¹).

Παρ' ἡμῖν τοῖς Ἑλλήσι τὸ ἔθιμον τοῦτο εἶναι παλαιότατον. Ἦδη εἰς τὸν Ὅμηρον οἱ ἥρωες δεξιοῦνται ἀλλήλους διὰ τῶν ποτηρίων. Ὁ Ὀδυσσεὺς ἐν τῇ Ἰλιάδι γεμίσας ποτήριον οἴνου χαιρετίζει τὸν Ἀχιλλέα, *Χαῖρ' Ἀχιλλεῦ*, καὶ μετὰ τοῦτο ἄρχεται νὰ ὁμιλῇ. Κατὰ τοὺς ὑστερωτέρους χρόνους αἱ προπόσεις εἶχον καταντήσει ἢ μάλιστα τῶν συνδαιτυμόνων, ὥς προκαλοῦσαι ἄμετρον πολυποσίαν. Περιγραφὴν τοιούτων προπόσεων καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν κακῶν μᾶς δίδει ὁ Κριτίας, τοῦ ὁποῖου τὸ σχετικὸν ἀπόσπασμα μᾶς διέσωσεν ὁ Ἀθήναιος. Ἐλέγετο δὲ τὸ ἔθος *προπίνειν*, *φιλοτησίας ποιεῖσθαι* ἢ *προπίνειν*, *ἀποδωρεῖσθαι προπόσεις* κτλ.

Τὸν ἑλληνικὸν τρόπον τῶν προπόσεων παρέλαβον φαίνεται καὶ οἱ Ῥωμαῖοι, παρ' οἷς τὸ *more Græco bibere* (= πίνειν κατὰ τὸ ἑλληνικὸν ἔθος) ἦτο αὐτὸ τοῦτο τὸ προπίνειν, ὅπερ ἐλέγετο καὶ διὰ τοῦ ἑλληνικοῦ ρήματος *propinare*. Τίς ὅμως ἡ ἀρχὴ τοῦ ἔθιμου;

Ἦδη παρὰ τῷ Ὀμήρῳ ἐμφανίζεται τὸ ἔθιμον ὡς ἀπλῇ φιλοφρόνησις ἄνευ τινὸς βαθυτέρας σημασίας. Καὶ ὅμως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μὴ ἔχη βαθυτέραν τινὰ ἀρχήν, ὡς ὅλα σχεδὸν τὰ ἔθιμα. Εἰς τὴν εὕρεσιν τῆς ἀρχῆς ταύτης μετὰ μεγάλης πιθανότητος μᾶς ὁδηγοῦν ὁ ἀρχικὸς τρόπος, κατὰ τὸν ὅποιον ἐγίνοντο αἱ προπόσεις. Αὗται κατὰ τοὺς ὑστερωτέρους χρόνους ἐγίνοντο καθ' ὃν τρόπον καὶ σήμερον, δηλ. ὃ τε προπίνων καὶ ὁ προκαλούμενος ἔπινον ἕκαστος ἐκ τοῦ ἰδικοῦ του ποτηρίου. Ἐκ μαρτυριῶν ὅμως καὶ περιγραφῶν ἀρχαίων ἐξάγεται ὅτι δὲν ἦτο αὕτη ἡ ἀρχικὴ μορφή τοῦ ἔθιμου. Ἀρχικῶς ὁ προπίνων, ἀφ' οὗ ἔπινεν ἐκ τοῦ ποτηρίου, ἔδιδεν ἀκολούθως τοῦτο εἰς τὸν χαιρετιζόμενον, ὅστις ἔπινε τὸν ὑπόλοιπον. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ πρόποισις οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ *κοινωνία οἴνου ἐκ τοῦ αὐτοῦ ποτηρίου*, καὶ ὡς τοιαύτη ἔχει τὴν αὐτὴν σημασίαν, τὴν

ὁποῖαν ἔχει ἡ κοινωνία τῆς αὐτῆς τραπέζης, τοῦ ἄρτου, τοῦ ἁλατος κτλ.⁽¹⁾ Δηλοῖ δηλ. τὸν στενώτατον σύνδεσμόν, τὴν συναδέλφωσιν τῶν ἐκ τοῦ αὐτοῦ ποτηρίου ἀπογευομένων. Χαρακτηριστικὸν δὲ εἶναι καὶ τὸ ἐν Μεσσηνίᾳ γινόμενον, ὅπου παρὰ τὸν οἶνον προσφέρεται καὶ ἄρτος καὶ ἔδεσμα. Ἡ σημασία δ' αὕτη τοῦ ἔθιμου εἶναι καταφανὴς εἰς τὴν τελετὴν τοῦ γάμου, ἐν ᾗ πλὴν ἄλλων πρὸς στενώτερον τῶν νυμφευομένων σύνδεσμον ἐπιβάλλεται εἰς αὐτοὺς καὶ ἡ κοινωνία τοῦ οἴνου ἐκ τοῦ αὐτοῦ ποτηρίου διὰ τῶν χειρῶν τοῦ εὐλογοῦντος αὐτοὺς ἱερέως.

Κατὰ ταῦτα τὸ ἔθιμον τῶν προπόσεων ὥς πρὸς τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἀνήκει εἰς τὰ ἔθιμα, τὰ χρησιμοποιούμενα παρ' ἅπασιν τοῖς λαοῖς τῆς γῆς πρὸς δημιουργίαν συναδελφώσεως, ἐν οἷς σπουδαιοτάτην θέσιν κατέχουσι τὰ κοινὰ δεῖπνα. Εἰς αὐτὰ βεβαίως ἐπίνετο καὶ οἶνος, πιθανώτατα μάλιστα κατ' ἀρχὰς ἐκ τοῦ αὐτοῦ εὐμεγέθους δοχείου ὑπὸ πάντων τῶν συνδαιτυμόνων, ὅπως καὶ σήμερον γίνεται εἰς πολλὰ χωρία, ὅπου ἀντὶ ποτηρίων μεταχειρίζονται τὰ εὐμεγέθη χάλκινα τάσια, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ χωρέσουν καὶ πέραν τῆς ὁκάς⁽²⁾.

Βαθμηδὸν ὅμως, καθόσον ἐξετρίβετο ἡ ἀρχικὴ σημασία τῶν κοινῶν δείπνων, τὰ ὁποῖα ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον μετεβάλλοντο εἰς μέσα διασκεδάσεως, μετεβάλλετο καὶ ἡ σημασία τῆς ἀπὸ κοινοῦ ποτηρίου πόσεως. Ἡ πρόποσις ἐθεωρεῖτο ἀπλῇ ἔνδειξις τιμῆς καὶ ἰδιαιτέρας φιλίας, πρὸς ἑξαρσιν τῆς ὁποίας ὁ προσπίνων ἐγχειρίζων τὸ ποτήριον εἰς τὰς χεῖρας τοῦ χαιρετιζομένου ἔδωρετο συνάμα εἰς αὐτὸν τοῦτο. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον παρὰ τὸ ἔθιμον τῶν προπόσεων ἀνεπτύχθη νέον ἔθιμον, τὸ ἔθιμον τῶν φιλοδορημάτων κατ'

(1) Ἐντεῦθεν ἡ φράσις *ἐφάγαμε ψωμί κι ἅλατι*, περὶ τῆς σημασίας τῆς ὁποίας, καθὼς ἐν γένει καὶ τῆς κοινῆς τραπέζης, βλ. *Πολύτων*, *Παροιμίαι* Α' σ. 436.

(2) Ἐκ τῆς πόσεως ἐκ τοῦ αὐτοῦ δοχείου, τὸ ὁποῖον ἀπὸ χειρὸς εἰς χεῖρα μετέδιδεν ἕκαστος εἰς τὸν παρακαθήμενον, προήλθε πιθανῶς καὶ τὸ ἐνιαχοῦ κρατοῦν ἔθιμον (Κῶς, Αἶνος) αἱ πρόποσις νὰ ἀπευθύνωνται ἀπὸ παρακαθήμενου εἰς παρακαθήμενον, ὥς συνέβαινε καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις μὲ τὸ *ἐνδέξια χύνειν*.

αὐταῖς, τὸ ὅποῖον ἀπὸ τῶν ποτηρίων ἐπεξετάθη βαθμηδὸν καὶ εἰς ἄλλου εἶδους πράγματα.

Αἱ ἐκ τῆς ἀρχαιότητος περὶ τούτου εἰδήσεις εἶναι πολυάριθμοι, θὰ ἀναφέρω δὲ ἑνταῦθα μόνον ὅσα διεξοδικῶς ἐξιστορεῖ ὁ Ξενοφῶν ἐν τῇ Ἀναβάσει περὶ τοῦ συμποσίου τοῦ Θρακὸς βασιλέως Σεύθου, τὰ ὅποια παρέχουν σαφεῖ καὶ λεπτομερῇ εἰκόνα τοῦ ἔθιμου τούτου τῶν προπόσεων ἐν γένει. «Ἐπεὶ δὲ προυχώρει ὁ πότος, εἰσῆλθεν ἀνὴρ Θραξ, ἵππον ἔχων λευκόν, καὶ λαβὼν κέρας μεστὸν εἶπε. Προπίνω σοι, ὦ Σεύθῃ, καὶ τὸν ἵππον τοῦτον δωροῦμαι, ἐφ' οὗ καὶ διώκων, ὃν ἂν ἐθέλῃς, αἰρήσεις, καὶ ἀποχωρῶν οὐ μὴ δέῃς τὸν πόλεμον.» Ἄλλος παῖδα εἰσαγαγὼν, οὕτως ἐδωρήσατο προπίνων, καὶ ἄλλος ἱμάτια τῇ γυναικὶ καὶ Τιμασίῳ προπίνων φιάλην τε ἀργυρᾶν καὶ τάπιδα, ἀξίαν δέκα μνῶν. Γνήσιππος δέ τις Ἀθηναῖος ἀναστὰς εἶπεν, ὅτι ἀρχαῖος εἶη νόμος κάλλιστος τοὺς μὲν ἔχοντας διδόναι τῷ βασιλεῖ τιμῆς ἕνεκα, τοῖς δὲ μὴ ἔχουσι διδόναι τὸν βασιλέα, ἵνα καὶ ἐγὼ, ἔφη, ἔχω σοι δωρεῖσθαι καὶ τιμᾶν. Ὁ δὲ Ξενοφῶν ἠπορεῖτο, τί ποιήσει καὶ γὰρ ἐτύγγανεν, ὡς τιμώμενος, ἐν τῷ πλησιαιτάτῳ δίφρῳ Σεύθῃ καθήμενος· ὁ δὲ Ἡρακλείδης ἐκέλευεν αὐτῷ τὸ κέρας ὀρέξαι τὸν οἶνοχόον. Ὁ δὲ Ξενοφῶν, ἥδη γὰρ ὑποπεπωκὼς ἐτύγγανεν, ἀνέστη θαρραλέως δεξάμενος τὸ κέρας καὶ εἶπεν Ἐγὼ δέ σοι, ὦ Σεύθῃ, δίδωμι ἑμαντὸν καὶ τοὺς ἑμούςς τοῦτους ἐταίρους φίλους εἶναι πιστούς, καὶ οὐδένα ἄκοντα, ἀλλὰ πάντας μᾶλλον ἔτι ἑμοῦ σοι βουλομένους φίλους εἶναι. Καὶ νῦν πάρεισιν οὐδέν σε προσαιτοῦντες, ἀλλὰ καὶ προῖέμενοι καὶ πονεῖν ὑπὲρ σοῦ καὶ προκινδυνεύειν ἐθέλοντες· μεθ' ὧν, ἂν οἱ θεοὶ θέλωσι, πολλὴν χώραν τὴν μὲν ἀπολήγῃ πατρῶαν οὖσαν, τὴν δὲ κτήσῃ, πολλοὺς δὲ ἵππους, πολλοὺς δὲ ἄνδρας καὶ γυναῖκας κατακτήσῃ, οὗς οὐ λήξῃσθαί σε δεήσει, ἀλλ' αὐτοὶ φέροντες παρέσσονται πρὸς σὲ δῶρα. Ἀναστὰς ὁ Σεύθης συνεξέπυε καὶ κατεσκεδάσατο κατ' αὐτοῦ τὸ κέρας» (1).

(1) Ἀκολουθῶ τὴν γραφὴν τοῦ Πανταζίδου, ἥτις εἶναι σύμφωνος πρὸς τὸ θρακικὸν ἔθιμον τῆς κατασκεδάσεως τοῦ οἴνου ἐπὶ τῶν ἱμα-

Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι ὁ Ξενοφῶν δωρούμενος ἑαυτὸν ἐκ φιλοφρονήσεως, χωρὶς νὰ τὸ ἀντιλαμβάνεται, ἐπανέφερε τὸ ἔθιμον εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ σημασίαν, τὴν σημασίαν συναδελφώσεως, τὴν ὁποίαν δεχόμενος ὁ Σεύθης ἐγείρεται καὶ συνεκπίνει μετὰ τοῦ Ξενοφῶντος τὸ ποτήριον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἰς τοὺς ἄλλους δὲν εἶχε κάμει.

Νεοελληνικαὶ προπώσεις.

Αἱ προπώσεις ἀποτελοῦν σήμερον σύνηθες ἔθιμον παρὰ τῷ ἐλληνικῷ λαῷ, ὀνόματα ὅμως ἰδιαίτερα δι' αὐτὰς ἐξ ὀλίγων μόνον μερῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἶναι γνωστά. Οὕτως εἰς τὴν Ἡπειρον καλοῦνται *ἐντολές* καί, ὅταν προπίνουν, λέγεται *σηκώνουν ἐντολές*, ἐπίσης λέγονται *ἐνιαχοῦ γεμάτο, γεμάτα ἢ γιομάτο, γιομάτα*, προδήλως ὑπονοουμένης τῆς λέξεως τὰ *ποτήρια*, καθ' ὅσον φαίνεται ὅτι γίνονται μὲ πλήρη τὰ ποτήρια, ἐν Ἀρκαδίᾳ καλοῦνται *κουνάρι* καὶ ἐν Μεσσηνίᾳ *καράβια*.

Καὶ συνήθως μὲν γίνονται διαρκοῦντος τοῦ γεύματος ἄνευ πολλῶν διατυπώσεων. Ὁ οἰκοδεσπότης πρῶτος, ἀφ' οὗ πληρωθοῦν τὰ ποτήρια, ὑψῶν τὸ ποτήριον εὐχεται εἰς *ὕγειαν*, οἱ δὲ συνδαιτυμόνες ὑψοῦντες καὶ αὐτοὶ τὰ ποτήρια καὶ συγκρούοντες αὐτὰ πρὸς τὸ τοῦ οἰκοδεσπότητος καὶ μετὰ τῶν ἀντεῦχονται καὶ αὐτοὶ εἰς *ὕγειαν*. Συνήθως τὴν εὐχὴν ταύτην εἰς *ὕγειαν* παρακολουθοῦν ἐκ μέρους τῶν προπινόντων καὶ ἄλλαι εὐχαὶ ἀναλόγως τῆς περιστάσεως καὶ τῶν προσώπων, εἰς τὰς ὁποίας πάλιν δίδονται ἀνάλογοι ἀπαντήσεις ὑπὸ τῶν παρισταμένων. Μετὰ τοῦτο ἄλλος τις οἶκοςδῆποτε τῶν συνδαιτυμόνων, πάντοτε ὅμως ἐκ τῶν σεβαστοτέρων, ὑψοῖ τὸ ποτήριον καὶ προπίνει εἰς *ὕγειαν* τοῦ οἰκοδεσπότητος καὶ ἐπαναλαμβάνονται τὰ αὐτά. Σειρὰ τις ὠρισμένη καὶ κανονικὴ συνήθως δὲν τηρεῖται.

τίων τοῦ προπίνοντος. Τὰ χειρόγραφα ἔχουν *συγκαιεσκέδατο μετὰ τοῦτο τὸ κέρας, συγκαιεσκέδασε μ. τοῦτο τὸ κ. ἢ ο. μετ' αὐτοῦ τὸ κ.*

Ἐνιαχοῦ ὅμως αἱ προκόσεις γίνονται καθ' ὠρισμένον ἔθιμον. Οὕτως ἐν Κρήτῃ κατὰ τὰς πληροφορίας τοῦ Χουρμούζη⁽¹⁾ «προπίνει ὁ οἰκοδεσπότης προκαλὼν πρῶτος ἐκείνον ὁποῦ θὰ πῇ μετ' αὐτὸν οὕτω, τὴν ἀφεντιά σου. Ἐπειτα εὐχεται. Ἡ Παγαρία νὰ μᾶς βλέπῃ καὶ νὰ μᾶς ξεμυστεύῃ ἀπὸ κάθε κακὸ· βοήθεια μας καὶ ὁ ἅγιος δοποῦνε σήμερα. Χριστιανικὰ τέλη. καὶ σήμερα ἓνα χρόνον μὲ καλὸ. νὰ χαρῆς τὸ στεφάνι σου, τ' ἀρχοντόπουλα σου· κι' ὅπ' ἀγαπᾷς νὰ χαίρῃσαι ὁ προκαλούμενος ἀποκρίνεται, μὲ ζωὴ σας, θὸς σχολιέσ' καὶ τὲς ψυχὰς ποῦ πόνεσ' ἢ ψυχὴ σου. Ἀφ' οὗ εἰπῇ ὅλα ταῦτα, πίνει ἀκολούθως ὁ καλεσθεὶς, ἀποτεινόμενος καὶ αὐτὸς μὲ τὰς ἰδίας εὐχὰς πρὸς ἄλλον καὶ καθ' ἑξῆς».

Ἐν Ἠπειρῷ εἰς τὴν παρακολουθοῦσαν τὸν γάμον ἐστίασιν πρῶτος ὁ κουμπάρος ἐγείρεται καὶ καλὼν ὅλους νὰ ἐγερθῶσι σηκώνει ἐντολήν, ἥτοι προπίνει ὑπὲρ τῶν νεονύμφων, πίνουν δὲ ὅλοι οἱ συνδαιτυμόνες σταυρωτὰ δηλ. διασταυροῦντες πρὸς ἀλλήλους τὰς χεῖρας, τὰς κρατούσας τὰ ποτήρια. Εἰς ἄλλα συμπόσια ὀρίζεται καὶ συμποσίαρχος, ὅστις διευθύνει τὰς προποσείας.

Ἐν Κύπρῳ⁽²⁾ κατὰ τὰς ἐστιάσεις, αἱ ὁποῖαι γίνονται κατὰ τοὺς γάμους, τὸ βάπτισμα, τὰς ὀνομαστικὰς ἐορτὰς κ.τ.τ., κατὰ τὸ μέσον τοῦ γεύματος ὁ ἱερεὺς ψάλλει τὸ τροπάριον τοῦ ἐορταζομένου ἁγίου ἢ τινὰ τῶν καταβασίων, μετὰ τὸ τέλος τοῦ ὁποίου οἱ συνδαιτυμόνες κροτοῦν τὰ πιάτα μὲ τὰ πιρουνία. Εὐθὺς μετὰ τοῦτο ὁ ἱερεὺς ἐγείρει πρόποσιν λέγων κατὰ τὰς περιστάσεις, ἐὰν π. χ. εἶναι γάμος, *πίνομεν ἑναμ ποτήριον κρασὶν εἰς ὑεῖαν τοῦ ἀντροῦνου*, ἐὰν εἶναι ἐορτή, *πίνομεν ἑναμ ποτήριον κρασὶν εἰς ὑεῖαν τοῦ γιορταστοῦ*, ἐὰν εἶναι βάπτισμα, — *εἰς ὑεῖαν τοῦ νεοφωτίστον*. Πάντες ὑψώνουν τὰ ποτήρια καὶ ἀναφωνοῦν *εἰς ὑεῖαν του*. Ἀμέσως μετὰ τὸν ἱερέα εἰς ἕκαστος τῶν συνδαιτυμόνων ἐκ περιτροπῆς πίνων ἐν ποτήριον ἐπαναλαμβάνει τὴν πρόποσιν τοῦ ἱερέως μὲ τὴν

(1) Κρητικὰ σ. 32

(2) Σακελλαρίου, Κυπριακὰ Α' σ. 714—5.

στερεότυπον φράσιν, κατὰ τοῦ διώρισεν ὁ αἰδεσιμώτατος, πίνῳ ἔναμ ποτήριον κρασὶν εἰς ὑείαν τοῦ ἀντροῦνον. Ἄφ' οὗ τελειώσουν ὅλοι τότε, ἐὰν ὑπάρχη καὶ δευτερος ἱερεὺς ἢ διάκονος, ψάλλει νέον ἐκκλησιαστικὸν τροπάριον ἐγείρων πρόποσιν ὑπὲρ ἄλλων προσώπων, π. χ. τῶν γονέων τῶν μελλονύμφων ἢ τῶν συζύγων, τοῦ ἀναδόχου κτλ. Ἐκαστος δὲ ἐπαναλαμβάνει κατὰ τὴν προηγουμένην σειρὰν τὴν στερεότυπον πρόποσιν. Ἐκ τῶν λαϊκῶν συνήθως ὁ διδάσκαλος ψάλλει καὶ ἐγείρει πρόποσιν, σπανιώτερον δὲ ἄλλο πρόσωπον. Ἐν γένει δὲ μόνον πρόσωπα λίαν σεβαστὰ δύνανται νὰ ἐγείρουν πρόποσιν.

Ἐν Αἴνῳ, καθὼς περίπου καὶ ἐν Κρήτῃ, μέλλων τις νὰ πῆ, ἀποτεινόμενος πρὸς τινα τῶν παρισταμένων, συνήθως τὸν παρακαθήμενον λέγει, *καλῶς νὰ σ' εὖρω*, εἰς τὸ ὅποιον οὗτος ἀπαντᾷ, *καλῶς νὰ ὀρίσῃς*. Πιὼν δὲ ὁ πρῶτος καὶ εὐχηθεὶς προσφέρει τὸ ποτήριον εἰς τὸν δευτερον καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Ἐνίστε ἢ πρόποσις καὶ ἡ ἀπάντησις ἀπαρτίζονται εἰς δίστιχον ὥς ἑξῆς:

— *Καλῶς νὰ σ' εὖρω μὲ κρασί.*

— *Καλὸ 'ς τὴν ἀγάπῃ μ' τὴ χρυσῇ.*

Ἐν Κῷ συμβαίνει τὸ αὐτό. Ὁ πίνων καὶ ἐπιθυμῶν νὰ πῆ καὶ ὁ παρακαθήμενος τοῦ χαιρετίζει αὐτὸν διὰ τοῦ *καλῶς νὰ σ' εὖρω*, εἰς τὸ ὅποιον οὗτος ἀπαντᾷ, *καλῶς νὰ ὀρίσῃς*, καὶ μετὰ τὴν κένωσιν τοῦ ποτηρίου εὐχεται, *μὲ τές ὑγείες σου*.

Ἐν Ἀρκαδίᾳ ὁ πρῶτος ἐγείρων πρόποσιν, ἐγειρόμενος καὶ ἔχων εἰς χεῖρας τὸ ποτήριον, ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς συνδαιτυμόνας λέγει, *ἂν εἶναι ὀρισμός σας, τὸ παρὸν γιομάτο τὸ πίνομε 'ς τὴν ὑγείᾳ καὶ χαρὰ καὶ εὐτυχίᾳ τοῦ Νικόλα*. Ἄς εἶναι γειὰ του, καὶ ἀποβλέπων πρὸς τινα τῶν παρακαθημένων λέγει, *καλῶς νὰ σ' εὖρω*. Οὗτος δὲ ἀποδεχόμενος ὀφείλει νὰ ἀποκριθῇ, *καλῶς νὰ κοπιάσῃς ἢ καλῶς νὰ ὀρίσῃς*, ἐγειρόμενος δὲ λέγει, *κατὰ τὸν ὀρισμό, ποὺ ὥρισεν ὁ (δεῖνα) τὸ πίνομε 'ς τὴν ὑγείᾳ καὶ 'ς τὴ χαρὰ τοῦ Νικόλα*. ἀποτείνεται δ' εἰτα διὰ τοῦ *καλῶς νὰ σ' εὖρω* εἰς

ἄλλον, συνήθως τὸν δεξιὰ παρακαθήμενον. Ὁ τελευταῖος προπιῶν ὀφείλει νὰ εὗρῃ τὸν ὑπὲρ οὗ ἡ πρόποσις, οὗτος δὲ δίδει τὴν εὐχάριστοις λέγων, κάπου εἶχα ἕναν φίλο πολὺ ἀγαπημένο καὶ σὰς ἐμπληγάρισε (=σὰς ἔβαλε σὲ κόπο) καὶ ἤπιατε γιὰ τὴν ὑγείᾱ μου. Πίνω κ' ἐγὼ ὅς τὴν ὑγείᾱ σας καὶ κατόπι σηκώνει τὸ κουπάρι ἄλλου. Ἐὰν ἡ πρόποσις γίνεται ὑπὲρ τοῦ νοικοκύρη, τότε συνήθως προτάσσονται τῆς προπόσεως ἄσματα καθαρογλωσσήματα, οἷον

«Ποτήρι διπλοτριπλοπλουμιστό,
ποιὸς ὁ ἐδιπλοτριπλοπλουμισεν,
ὅπου εἶσσι διπλοτριπλοπλουμισμένο;
—Ὁ γιὸς τοῦ διπλοτριπλοπλουμιστῆ κτλ.

ἢ

Ἐιοῦν' τὸ ποτηράκι
ἔχει μέσα κρασάκι,
καὶ μέσα ὅς τὸ κρασάκι
εἶν' ἕνα ἀγκαθάκι,
κι ἀπάνω ὅς τ' ἀγκαθάκι
κάθει' ἕνα πουλάκι
κελαῖδεῖ καὶ λέει

«Τίρι τίρι τὸ ποτήρι
ὅς τὴν ὑγείᾱ τοῦ νοικοκύρη,
ὅποιος τὸ πιῇ καὶ δὲν τὸ εἰπῇ,
μπάτσες κλώτσους καὶ ραβδές,
κι ὅς' ἀπ' τοῦ νοικοκύρη τίς αὐλές».

Ἐνίοτε ὁ ἐγείρων πρόποσιν δίδων τὴν ἐντολὴν εἰς τινὰ παραγγέλλει, καλῶς νὰ σ' εὗρω, Γεῶργο, καὶ μὲ τραγοῦδι. Τότε ὁ δεχόμενος ὀφείλει νὰ συνοδεύσῃ τὴν πρόποσιν μὲ ἄσμα, ὅθεν ἡ παροιμιώδης φράσις, θὰ τὸ πιῇς καὶ θὰ πιῇς κ' ἕνα τραγοῦδι. Συνήθης δὲ εἶναι καὶ ἡ ἀπαίτησις, ὅπως ἐκκενουῖται τελείως τὸ ποτήριον.

Ἐν Μεσσηνίᾳ, ὅπου αἱ προπόσεις λέγονται καράβια, «κόπτουν γωνίαν τινὰ ἄρτου, ἐπὶ τῆς ὁποίας θέτουνσι τεμάχια κρέατος, κρόμμου, ζαχαρωτὰ ἄνθη, φὰ καὶ εἴτι ἄλλο ἔδεσμα ἔχουν, στέλλουνσι δὲ ταῦτα εἰς τὸν χαιρετῶντα μετὰ ἀγγεῖου πλήρους οἶνου (τσούτρας), τὰ ὑποῖα γεύεται ὁ χαιρετῶν προ-

πίνων, ὁ δὲ χαιρετῶμενος ρίπτει πυροβολισμοὺς οἶνονι εὐχαριστῶν».

Ἐν Μακεδονίᾳ ἐπίσης γίνονται προπόσεις κατὰ ὁρισμένον ἔθιμον, τὸ ὁποῖον κατήντησε νὰ θεωρῇται παιδιὰ νὰ παίζωμε τὸ ποτήρ⁽¹⁾ λέγουν⁽¹⁾.

Συνηθεσιάτη κατὰ τὰς προπόσεις εἶναι ἡ φράσις, εἰς ὑγείαν σου, — τῶν νεονύμφων, — τοῦ γαμπροῦ, — τοῦ τάδε κτλ. Ἐπειτα ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα φράσις, καλῶς νὰ σ' εὔρω, — καλῶς νὰ ὀρίσης, ἡ φράσις, ὁ θεὸς τὸ καλὸ κ.τ.τ. Συνήθης ἐπίσης εἶναι καὶ ἡ ἐκ τῆς ἰταλικῆς λέξις βίβα καὶ εἰδίβα. Πλὴν τῶν τυπικῶν τούτων λέξεων καὶ φράσεων, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἐκ Κρήτης παρατεθείσης πληροφορίας, παρακολουθοῦν καὶ πλῆθος ἄλλο εὐχῶν, ἀναλόγων, ὡς εἵπομεν, πρὸς τὴν περίστασιν καὶ τὸ πρόσωπον, ὑπὲρ τοῦ ὁποίου ἐγείρεται ἡ πρόποσις.

Ἐκ Κρήτης ἔχομεν καὶ πολλὰς ἐμμέτρους προπόσεις, αἱ ὁποῖαι ἀπὸ διστίχων ἐκτείνονται πολλάκις εἰς ὁλόκληρα ποιήματα⁽²⁾, οἷον

Τοῦτο τὸ ποτήρι τὸ χρυστάλλινόν,
οὐλοῖ θὰ τὸ πιῶμε γεμιστό, ξεχειλιστό,
ᾧς τὴν ὑγείαν τοῦ νοικοκύρη,
ᾧς τοὶ χαρὲς τὸν πὺν κερνᾷ.
Ἄς τὸν ἀναβάσωμε
καὶ ἄς τὸν κατεβάσωμε,
πάνω ᾧς τὰ τριαντάφυλλα,
κάτω ᾧς τὰ γαρόφαλλα.

Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι εἰς ἀρχαίους λαοὺς τὸ ἔθιμον τῆς προπόσεως συνωδεύετο καὶ ὑπὸ δωρεῶν τῶν προπινόντων. Τὸ ἔθιμον τοῦτο τῶν φιλοδωρημάτων ἀγνοῶ ἂν ὑφίσταται σήμερον παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ· ἐν Μεσσηνίᾳ εἶδομεν ὅτι ἡ πρόποσις συνδυάζεται μὲ τὴν ἀποστολὴν ἄρτου, κρεάτων κ.τ.τ. Πραγματικὰ φιλοδωρήματα, ἐν τῇ εἰδικῇ ὁμως

(1) Περιγραφὴν βλέπε ἐν Λαογραφίᾳ 7' 141.

(2) Τοιαῦτα ἀρκετὰ παρὰ Βλαστῶ. Ὁ Γάμος ἐν Κρήτῃ σ. 127 κέ.

περιπτώσει τοῦ γάμου, ἀναφέρονται εἰς γαμήλιον ἐκ Κύ-
πρου ἄσμα (¹).

Τὸ ἄσμα διηγεῖται γάμον ἀρχόντων καὶ τὸ παρακολου-
θοῦν αὐτὸν συμπόσιον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀπρόσκλητος ἐμφανί-
ζεται πτωχὸς καλόγηρος, ὅστις προσφέρει καὶ τὰ μέγιστα
δῶρα.

"Οτε κ' ἐστεφανώσασιν, ἐκάτσασιν νὰ φάσιν.

Ἐκάτσασιν οἱ ἄρχοντες πάνω μερὴν τῶν τάβλων.

Κ' ἔσαν φτωχὸν καλοῦρὸν καλιέται μανιχὸν τον,

κ' ἔσθουρεν καὶ ἔκατσεν κάτω μερὴν τῶν τάβλων.

Πάνω 'ς τὸ φᾶν, πάνω 'ς τὸ πικεῖν εἶπαν νὰ τραγουδήσουν,

κ' ἐπάνω 'ς τὰ τραυῖδια τὸν εἶπασιν νὰ χαρίσουν.

"Ἄλλος χαρίζει ἑκατὸν κι ἄλλος κατονπενήντα,

κι ὁ τρίτος ὁ καλύτερος χίλια καὶ πεντακόσια.

Καὶ τὸ νεπέτιν ἔπασεν πάνω 'ς τὸ καλοῦρην.

«Πές μας, μωρὲ καλόηρε, εἰντὰ χεις νὰ χαρίσης ;»

Ἐπολήθην κι εἶπέν τους καὶ λέει καὶ λαλεῖ τους.

«Ἐγὼ φτωχὸν καλοῦρὸν εἰντὰ χω νὰ χαρίσω ;»

Χαρίζω καλλὴ τοῦ γαμπροῦ καὶ ὁμορφικὴ τῆς τύφης,

χαρίζω καὶ τοῦ νιόγαμπρου ἐννιά πνέκους λονβάρην,

καὶ δεκαπέντε ξυλαλᾶν κι ὀκτώ μαροκαυτάρην».

Συλλογὴ καὶ συλλογαί.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω γίνεται φανερόν ὅτι καὶ διὰ τὰς προ-
πόσεις ἰσχύουν ὅσα παρατηρήσαμεν καὶ διὰ τὴν συλλογὴν
τῶν εὐχῶν καὶ καταρῶν. Ὅτι δηλ. ὁ συλλογεὺς πρέπει νὰ
προσέχῃ ὄχι μόνον τὰς φράσεις, διὰ τῶν ὁποίων προπίνουν,
ἀλλὰ καὶ τὰς πράξεις, τὰς ὁποίας συνοδεύουν αἱ λέξεις. Ἡ
δὲ περιγραφή τῶν πράξεων τούτων πρέπει νὰ εἶναι ὅσον
τὸ δυνατόν σαφής, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δυστυχῶς λείπει ἀπὸ
τὰς περισσοτέρας τῶν περιγραφῶν, τὰς ὁποίας ἔχομεν ἡδη.
Πρέπει δὲ νὰ σημειώνεται ἀκριβῶς καὶ τίς ὁ ἡγούμενος τῆς
προπόσεως ἐκάστοτε καὶ ποία ἡ σειρὰ τῶν προπινόντων,
ἂν ὑπάρχῃ τοιαύτη.

Προπόσεων συλλογὰς δὲν ἔχομεν εἰμὴ ἐντελῶς πορο-
δικάς. Πολλαὶ εὐρίσκονται ἐγκατεσπαρμέναι εἰς τὰς δημο-

(¹) Σακελλαρίον, Κυπριακὰ Α' 724.

σιενομένας ἐκάστοτε συλλογὰς εὐχῶν. Δὲν ἐδόθη δὲ ἕως τῶρα εἰμὶ ἐλαχίστη προσοχὴ ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἐκασταχοῦ τρόπον, καθ' ὃν γίνονται αἱ προπόσεις, καὶ ἐὰν ταύτας παρακολουθοῦν τινα ἔθιμα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΙ

Γενικά.

Χαιρετισμὸς εἶναι ἡ διὰ σχημάτων καὶ λέξεων ἐκδήλωσις τῶν πρὸς ἀλλήλους αἰσθημάτων τῶν ἀνθρώπων, ἀμοιβαίας ἀγάπης, σεβασμοῦ, ὑποταγῆς καὶ πολλάκις καὶ δυσπιστίας, κατὰ τὰς μεταξὺ αὐτῶν συναντήσεις καὶ τοὺς ἀποχωρισμούς. Ἀποτελεῖ δὲ μίαν τῶν σπουδαιωτάτων ἐκδηλώσεων τοῦ κοινωνικοῦ βίου τῶν λαῶν, στενωτάτα συνδεδεμένην πρὸς διαφόρους κοινωνικὰς καταστάσεις, τῶν ὁποίων πολλάκις ἀποτελεῖ χαρακτηριστικώτατον καὶ οἶονεὶ ἅπτον καὶ ὀφθαλμοφανὲς γνῶρισμα.

Τὴν ἀρχὴν τοῦ ἔχει τὸ ἔθιμον εἰς τὰ κοινωνικὰ συναισθήματα τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι δὲ ὑπὸ ποικιλωτάτας μορφᾶς διαδεδομένον εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς τῆς γῆς. Πρέπει δὲ νὰ διακρίνη τις εἰς τοῦτο δύο τινά, τὴν λέξιν, τὴν προσφώνησιν καὶ τὸ σχῆμα. Ἡ λέξις εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς, καθὼς καὶ εἰς τὸν ἑλληνικόν, ἀποτελεῖται ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκ τυπικῶν εὐχῶν, εἰς τὰς ὁποίας δίδεται δι' ἀναλόγων εὐχῶν ἀπάντησις, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐξ ἀμοιβαίων ἐρωτήσεων περὶ τῆς διαθέσεως καὶ τῆς καταστάσεως τῶν χαιρετιζομένων. Εἶναι δὲ αἱ εὐχαὶ αὗται ἀνάλογοι κυρίως μὲν πρὸς τὴν ὥραν τοῦ ἡμερονηκτίου καὶ τὴν περίστασιν, ἐνίοτε δὲ καὶ πρὸς τὰ πρόσωπα καὶ τὴν πρὸς αὐτὰ σχέσιν τοῦ χαιρετίζοντος.

Τὰ σχήματα καὶ αὐτὰ ἀρχικῶς εἶναι ἀνάλογα πρὸς τὰ συναισθήματα, τὰ ὅποια θέλει νὰ ἐκφράσῃ ὁ χαιρετίζων. Διὰ τοῦτο καὶ παρὰ τοῖς διαφόροις λαοῖς ἔχουν ποικιλωτάτην μορφήν, εἰς τινὰς δὲ τῶν κατὰ φύσιν λαῶν ἀποτελοῦν ὁλόκληρον, οὕτως εἰπεῖν, τελετήν, δυνάμεν νὰ διαρκέσῃ ἐπὶ μίαν καὶ πλεον ὥραν. Οἱ ἐθνολόγοι ἐπεχείρησαν ποιᾶν τινὰ κατὰταξιν αὐτῶν, ἡ ὁποία ὅμως καὶ αὐτή, καθὼς παρατηροῦν οἱ ἴδιοι, πολλαχῶς δύναται νὰ συμπληρωθῇ.

Ὡς πρώτην ὁμάδα διακρίνουν τὰ σχήματα, τὰ δηλοῦντα συμπάθειαν καὶ φιλικὴν συνένωσιν, ὅποια π. χ. εἶναι ἡ κοινοτάτη εἰς τοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς χειραψία, ἡ ὁποία βαθμηδὸν καθίσταται παγκόσμιος, ὁ ἐναγκαλισμός, τὸ φίλημα, ἡ προστριβὴ τῆς ρινὸς κ.τ.

Δευτέραν ὁμάδα ἀποτελοῦν τὰ δηλοῦντα σεβασμόν, ὑποταγὴν κ.τ.τ. Εἶναι δὲ προφανὲς ὅτι τὰ σχήματα ταῦτα ἡδύναντο νὰ ἀναπτυχθοῦν μόνον εἰς λαοὺς, ὅπου ἔχει διακριθῇ ἡ κοινωνία εἰς κατώτερα καὶ ἀνώτερα στρώματα, εἰς δούλους καὶ δεσπότας. Τοιαῦτα π. χ. εἶναι ἡ ὑπόκλισις, ἡ γονυκλισία, ὁ ἀσπασμός τοῦ ποδός, ἡ πτώσις ἐπὶ πρόσωπον, τὸ ρίπτειν χῶμα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἢ ἄλλων μερῶν τοῦ σώματος κ.τ.τ. Ἐνταῦθα ἐπίσης ὑπάγονται καὶ αἱ γυμνώσεις διαφόρων μερῶν τοῦ σώματος καὶ ἰδίως τῆς κεφαλῆς. Ἐπειδὴ δηλ. ἡ πλήρης ἐνδυμασία δεικνύει συνάμα καὶ τὴν εὐγένειαν καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἐνδεδυμένου, διὰ τοῦτο πρὸ ἀνωτέρου τις εὐρισκόμενος ἀφαιρεῖ μέρος αὐτῆς εἰς ἐνδειξιν σεβασμοῦ καὶ ὑποταγῆς εἰς τὸ μεγαλύτερον ἀξίωμα. Κοινότατον παράδειγμα τοιαύτης ἀπογυμνώσεως εἶναι ἡ συνηθεστάτη παρὰ τοῖς Εὐρωπαίοις ἀφαίρεσις τοῦ πύλου. Ἄλλοι λαοὶ ἀπογυμνοῦν ἄλλα μέρη τοῦ σώματος, π. χ. οἱ Νιγρίται τοὺς ὤμους ἢ καὶ ὅλον τὸ ἀνώτερον μέρος τοῦ σώματος, οἱ Ἀνατολίται τοὺς πόδας καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Ἐπίσης εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν ἀνήκουν καὶ αἱ ἐκ τοῦ δρόμου παραμερίσεις, αἱ ἀποστροφαὶ τῆς κεφαλῆς ἐκ μεγάλης αἰδοῦς πρὸς τὸν ἀπαντῶντα ἀνώτερον, ὡς καὶ αἱ προσφοραὶ δώρων, ὡς ἐγίνετο εἰς τοὺς Πέρσας κ.τ.λ.

Τρίτην ὁμάδα ἀποτελοῦν τὰ σχήματα, τὰ ὅποια σκοποῦν νὰ ἀποτρέψουν ἀπὸ τοῦ συναντωμένου κακὰς μαγικὰς ἐπιδράσεις, ὡς εἶναι τὸ ἐνιαχοῦ κρατοῦν ἔθιμον τοῦ ἐμπυσμοῦ.

Τετάρτην τέλος ὁμάδα ἀποτελοῦν τὰ σχήματα, τὰ κατὰ τὴν ἐπάνοδον φίλων ἐκ ταξιδίων ἢ συναπάντησιν ἐντελῶς ξένων προσώπων, τὰ ὅποια προέρχονται ἐκ τῶν ἐπιφυλάξεων, τὰς ὁποίας πρέπει νὰ λαμβάνῃ κανεῖς, ὅταν συναντᾷ ἄνθρωπον καὶ μάλιστα ξένον, ὅστις εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι καὶ ἐχθρός, ὡς εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι καὶ πνεῦμα, *συναπάντημα*, δυνάμενον νὰ βλάβῃ τὸν ἄνευ προφυλάξεως πλησιάζοντα πρὸς αὐτό. Ἡ δὲ τελευταία αὕτη δοξασία εἶναι εὐρύτατα διαδεδομένη εἰς ὅλους τοὺς λαούς, εἰς δὲ τοὺς Ἕλληνας παλαιοτάτη. Ὁ ταλαίπωρος Ὀδυσσεὺς ἐξυπνήσας ἐκ τῶν κραυγῶν τῶν περὶ τὴν Ναυσικᾶν παρθένων, ἀμφιβάλλει ἂν αἱ κραυγαὶ αὗται εἶναι ἀνθρώπων ἢ τῶν νυμφῶν, αἱ ὁποῖαι ἔχουν τὰς ὑψηλὰς κορυφὰς τῶν ὀρέων καὶ τὰς πηγὰς τῶν ποταμῶν. Ὅταν δ' ἐγειρόμενος βλέπῃ τὴν Ναυσικᾶν καὶ θέλῃ νὰ ἀποταθῇ πρὸς αὐτήν, οἱ πρῶτοι τοῦ λόγου εἶναι, *σὲ παρακαλῶ γονατιστός, βασίλισσα· θεὰ εἶσαι ἢ ἄνθρωπος;* Τὸ εἶδος τῶν χαιρετισμῶν τούτων εἶναι καὶ τὸ πολυπλοκώτερον καὶ μακροχρονιώτερον.

Τὰ σχήματα ταῦτα τῶν χαιρετισμῶν δὲν μένουν ἀμετάβλητα. Βαθμηδὸν ἐξελίσσονται ἐπὶ τὸ συντομώτερον, ἐν τέλει δέ, καθόσον μάλιστα μεταβάλλονται καὶ αἱ ἰδέαι, αἱ ὁποῖαι ἐγέννησαν αὐτά, καταντοῦν ἀπλᾶι τινες καὶ σύντομοι χειρονομίαι, ἀμυδρὰ παλαιότερων πράξεων ἐγκαταλείμματα. Οὕτω π. χ. ἡ κοπιαστικὴ μετάνοια, ἡ ἐνδεικτικὴ τῆς δουλικῆς ὑποταγῆς, κατήντησε παρ' ἡμῖν ἀπλῇ ὑπόκλισις, καθ' ἣν ἐνίοτε φέρεται καὶ ἡ δεξιὰ ἐπὶ τοῦ στήθους.

Νεοελληνικοὶ χαιρετισμοί.

Οἱ νεοελληνικοὶ χαιρετισμοί, μολονότι δὲν εἶναι πλήρως γνωστοί, ἔχουν κατὰ τόπους ἄρκετὴν ποικιλίαν καὶ εἶναι

ἄξιοι πολλῆς προσοχῆς, ἐκ δὲ τῆς μελέτης αὐτῶν ἀρκετὰ δύναται τις νὰ συμπεράνῃ περὶ κοινωνικῶν καταστάσεων καὶ ἀντιλήψεων τοῦ ἡμετέρου λαοῦ, συγχρόνων ἢ καὶ παρωχημένων.

Καὶ ὥς πρὸς μὲν τὴν λέξιν συνήθης χαιρετισμὸς εἶναι κατὰ μὲν τὴν στιγμὴν τῆς συναντήσεως ἡ εὐχὴ *καλημέρα* καὶ τὸ ἐσπέρας *καλησπέρα*, κατὰ δὲ τὴν στιγμὴν τοῦ ἀποχωρισμοῦ τὴν μὲν πρωΐαν *ἀντίο σας* — ἀπάντ. *ἀντίο σας*, ἢ *᾽ς τὸ καλό*, μετὰ μεσημβρίαν *καλὸ βράδυ* — ἀπάντ. *ὦρα καλή*, *᾽ς τὸ καλό*, καὶ τὸ ἐσπέρας *καλὴ νύχτα* — ἀπάντ. *καλὴ νύχτα*, *καλὸν ὕπνο*, *καλὸ ξημέρωμα* κ.τ.λ. Συνήθης ἐπίσης χαιρετισμὸς εἰς πολλὰ μέρη εἶναι τὸ *πολλὰ τὰ εἶ* — ἀπάντ. *ὦρα καλὴ* ἢ καὶ ἀντιστρόφως *ὦρα καλὴ* — *᾽ς πολλὰ τ'*. Καὶ ταῦτα μὲν ἀδιακρίτως πρὸς πάντας, τοὺς ἱερεῖς ὅμως εἰς ἔνδειξιν σεβασμοῦ χαιρετίζουν ἄλλως, διὰ τοῦ *εὐλογεῖτε*, *προσκυνῶ* τὴν ἀφεντιά σας ἢ ἀπλῶς *προσκυνῶ*, *μετάνοια*, ἢ *εὐχή σας* κ.τ.τ. Τοὺς ἐργαζομένους χαιρετίζουν συνήθως διὰ τοῦ *καλῶς τὰ κάνεις*. Ἐπίσης καὶ ἀναλόγως τῶν ἐορτῶν δίδονται διάφοροι χαιρετισμοί. Οὕτω π. χ. κατὰ τὰ Θεοφάνεια δι' ὅλης τῆς ἡμέρας ὃ τε χαιρετισμὸς καὶ ὃ ἀντιχαιρετισμὸς εἶναι *καλὴ μέρα*, κατὰ δὲ τὸ Πάσχα ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας μέχρι τῆς ἐορτῆς τῆς Ἀναλήψεως τὸ *Χριστὸς ἀνέστη* — ἀπάντ. *ἀληθῶς ἀνέστη*.

Ὡς πρὸς δὲ τὸ σχῆμα εἶναι ἐν κοινῇ χρήσει ἡ ἀπὸ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων ἀκόμη συνήθης χειραψία, ἀνήκουσα εἰς τὴν πρώτην κατηγορίαν. Πλὴν ὅμως αὐτῆς ἔχομεν καὶ σχήματα, ἀνήκοντα εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν. Ἄν ἀφήσωμεν κατὰ μέρος τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ πύλου, ἡ ὁποία εἶναι ἔθιμον εὐρωπαϊκόν, εἰς πολλὰ μέρη ἔχομεν τὴν ἐλαφρὰν ὑπόκλινσιν πρὸ τοῦ χαιρετιζομένου μετὰ ἐπιθέσεως τῆς δεξιᾶς ἐπὶ τοῦ στήθους, ἡ ὁποία εἰς ἄλλας περιστάσεις χρησιμεύει καὶ εἰς ἔνδειξιν εὐχαριστίας. Ἡ ὑπόκλινσις αὕτη κατὰ τὰς τελευταίους χρόνους περιωρίσθη εἰς ἀπλὴν κλίσιν ἢ μᾶλλον κατάνευσιν τῆς κεφαλῆς. Ἐχομεν ἔπειτα τὴν ὕψωσιν τῆς δεξιᾶς χειρὸς μέχρι τοῦ μετώπου, τὸ ἐπὶ τοῦ στήθους σταύ-

ρωμα τῶν χειρῶν μετὰ τῆς ὑποκλίσεως, τὸ ὁποῖον ἔκαμνον αἱ νύμφαι, ὅταν ἐπρόκειτο νὰ χαιρετίσουν τοὺς παρισταμένους, τὸ διὰ βαθείας ὑποκλίσεως προσκύνημα καὶ ἔτι περισσότερον τὴν μέχρὶ τοῦ ἑδάφους μετάνοιαν καὶ τὸν ἄσπασμὸν τῆς χειρός, τὰ ὁποῖα γίνονται πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς, τοὺς ἱερεῖς, τοὺς γονεῖς εἰς ἑορτὰς καὶ ἄλλας ἐπισημοὺς περιστάσεις, ὡς καὶ τοὺς γέροντας. Κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἀνάλογος ἦτο ἡ ἀπὸ τοῦ ἵππου κατάβασις καὶ ὁ ἄσπασμὸς τοῦ ποδὸς τοῦ βασιλέως.

Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας, συναντῶμενοι πρὸς τοὺς Τούρκους, ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ παραμερίσουν ἐκ τοῦ δρόμου καὶ ἀφαιροῦντες τὸ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς νὰ σταυρώσουν τὰς χεῖρας ἐπὶ τοῦ στήθους. Βραδύτερον ἐχρησιμοποιήθη ὁ τουρκικὸς *τεμενᾶς*, καθ' ὃν ὁ χαιρετίζων ὑποκλίνεται βαθέως ἐκτείνων ἅμα τὴν δεξιὰν μέχρὶ τῶν ποδῶν τοῦ χαιρετιζομένου, ἐγειρόμενος δὲ φέρει τὴν χεῖρα εἰς τὸ στόμα καὶ ἔπειτα εἰς τὴν κεφαλὴν, δηλῶν δι' αὐτοῦ ὅτι ἀσπάζεται τοὺς πόδας ἢ τὰ κράσπεδα τοῦ χαιρετιζομένου καὶ θέτει αὐτοὺς ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του.

Χαιρετισμοὶ γίνονται καὶ πρὸς ἀπόντας ἀνατιθεμένης εἰς ἄλλον τῆς διαβιβάσεως αὐτῶν. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἐπικρατεῖ τὸ ἔθιμον, ὅπως συνοδεύουν τοὺς χαιρετισμοὺς μὲ δῶρα, οἶον ὀπωρικά, ἄνθη κτλ., τὰ ὁποῖα καὶ αὐτὰ ὀνομάζουσι *χαιρετισμούς*.

Περίεργον εἶναι τὸ ἔθιμον τοῦ χαιρετισμοῦ τῶν παίδων, ἰδίως ὅταν ἑορτάζουσι. Συνηθίζουσι τότε νὰ τραποῦν τὰ ἄρτια τοῦ παιδιοῦ γὰρ νὰ μεγαλώσῃ. Τὸ ἔθιμον εἶναι ἀρχαῖον ἐλληνικόν, μνημονευόμενον παρὰ πολλῶν, ἐκαλεῖτο δὲ ὁ τοιοῦτος ἄσπασμὸς *χύτρα*.

Συλλογὴ καὶ συλλογαί.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται ὅτι ὁ λαογράφος συλλογεὺς πρέπει νὰ προσέξῃ οὐ μόνον τὰς λέξεις, ἀλλὰ καὶ τὰ σχήματα, τῶν ὁποίων πρέπει νὰ δίδῃ ἀκριβῆ περιγραφὴν,

τοσούτω μᾶλλον καθ' ὅσον συλλογὴν τῶν σχημάτων τούτων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ οὐδεμίαν ἔχομεν, σποραδικὰς δὲ μόνον μνείας εἰς διαφόρους περιηγητὰς καὶ συλλογεῖς. Ἐπίσης φράσεων χαιρετισμῶν συλλογὰς εἰδικὰς ἐλαχίστας ἔχομεν. Συνήθως εὐρίσκομεν χαιρετισμοὺς ἀναμιξ μετ' εὐχῶν καὶ ἄλλων συγγενῶν φράσεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

ΥΒΡΕΙΣ ΒΛΑΣΦΗΜΙΑΙ ΚΑΙ ΥΒΡΙΣΤΙΚΑ ΣΧΗΜΑΤΑ

Α) Ὑβρεις καὶ βλασφημίαι.

Τί εἶναι ὕβρις δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ ὀρίσωμεν ἐνταῦθα. Βλασφημίας δὲ λέγοντες ἐννοοῦμεν ὕβρεις, αἱ ὁποῖαι ἀπενθύνονται πρὸς τὰ ἱερὰ καὶ τὰ ὅσια τοῦ ὑβρίζομένου. Ἐὰν δὲ ἡ ἐξέτασις τῶν καταρῶν πλὴν ἄλλων διαφωτίζει ἡμᾶς ὥς πρὸς τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα κατ' ἐξοχὴν κακὰ θεωρεῖ ὁ λαὸς καὶ φρίττει, ἡ ἐξέτασις τῶν ὕβρεων καὶ βλασφημιῶν μᾶς φανερῶνει τὴν περὶ τοῦ ἀπρεποῦς, τοῦ αἰσχροῦ καὶ τοῦ γελοίου, φυσικοῦ τε καὶ ἠθικοῦ, ἀντίληψιν αὐτοῦ, δηλαδὴ τίνα εἶναι τὰ πράγματα, αἱ πράξεις καὶ τὰ ἐλαττώματα, σωματικὰ ἢ ἠθικά, τὰ ὁποῖα ὁ λαὸς θεωρεῖ κατ' ἐξοχὴν ἀπρεπῆ, αἰσχρὰ καὶ ἄξια στιγματισμοῦ καὶ σκώμματος.

Ἐχει δὲ ἀξιοθαύμαστον δύναμιν ὁ λαὸς εἰς τὴν δημιουργίαν ὑβριστικῶν καὶ σκωπτικῶν λέξεων ἐκ ποικιλωτάτων πηγῶν ἀρϋόμενος. Τὸ φυτικὸν καὶ ἰδίᾳ τὸ ζωϊκὸν βασιλειον, τὰ διάφορα ἀγγεῖα, σκεύη, ἐργαλεῖα, τὰ ἐνδύματα, τὰ φαγητὰ καὶ ἡ τροφή, τὰ σύνοικα ἔθνη, ἡ ἱστορία καὶ αἱ θρησκευτικαὶ παραδόσεις, αἱ ἀσθένειαι, ὁ κόσμος τῶν παραδόσεων, τῶν μύθων, παραμυθιῶν, δοξασιῶν καὶ δεισιδαιμονιῶν κτλ., ὅλα χρησιμεύουν εἰς τὸν λαὸν ὡς πηγὴ, ἐκ

τῆς ὁποίας ἀρύεται χαρακτηριστικώτατα ἐπίθετα διὰ τὰ ἐλαττώματα, τὰ ὁποῖα θέλει νὰ σκώψῃ καὶ ὑβρίσῃ. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἐξέτασις τῶν ὑβρεων καὶ σκωμμάτων καὶ βλασφημιῶν προσλαμβάνει ποικίλην σημασίαν καὶ δύναται νὰ κινήσῃ πολυμερές ἐνδιαφέρον, καθ' ὅσον αὐταὶ καθίστανται πηγὴ διὰ διαφόρους κλάδους τῆς λαογραφίας καὶ ἐκτὸς τῆς λαογραφίας καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν.

Ἀναφέρω νυνὰ παραδείγματα διὰ νὰ καταστῇ τὸ πρᾶγμα σαφές. Ἡ λέξις *Βούλγαρος* ἰσοδυναμεῖ παρὰ τοῖς Ἑλλήσι πρὸς τὸ *χονδροκέφαλος*, ἐνῶ παρὰ τοῖς Εὐρωπαίοις ἡ λέξις *Bougre* ἀπὸ τοῦ μεσαίωνος ἐδήλου τὸν αἰμοχαρῆ καὶ βάρβαρον, ἡ λέξις *Βλάχος* καὶ *Μπαστοννόβλαχος* δηλοῖ τὸν χονδροειδῆ τοὺς τρόπους, αἱ λέξεις *Κατελάνος*, *Σαρακηνός* εἶναι ἐπίσης ὑβριστικαί, δηλοῦσαι τὸν ὠμόν, τὸν τύραννον. Τὰ ὀνόματα τοῦ *Καϊάφα* καὶ τοῦ *Πιλάτου* καὶ τοῦ *Ἀρείου* καὶ τοῦ *Φωκᾶ*, τοῦ φονέως τοῦ *Μαυρικίου* καὶ ἄρπαγος τοῦ θρόνου, κατήντησαν ἐπίσης ὑβριστικά. Ἐκ τοῦ φυσικοῦ κόσμου πολυάριθμα εἶναι τὰ παραδείγματα. Συχνοτάτη εἶναι ἡ ὕβρις *γάιδαρος* καὶ μὲ τὰ διάφορα σκωπτικὰ ὀνόματα *κῦρ Μέντιος*, *τριφυλλὸς* κτλ., ἔπειτα ἡ ὕβρις *βόδι* ἐπὶ τῶν ἀνοήτων, *ἀγελάδα* ἐπὶ γυναικῶν παχυσέρκων, *ἀχταπόδι* ἐπὶ ἡλιθίων, *ἀχλάδα* ἐπίσης, *ἀλαφρόπετρα* ἐπίσης, *καρακάξα* ἐπὶ γυναικῶν δυσμόρφων καὶ κακῶν κτλ. κτλ. Ἐκ τῶν ἀγγείων, σκευῶν, ἐργαλείων κ.τ.τ. συνηθεστάτη εἶναι ἡ ὕβρις *λαδικὸ* λεγομένη διὰ τὰς γραιάς, *τσουκάλι*, *ἀγγεῖο* καὶ λογιώτερον *αἰσχρὸν ἀγγεῖον*, *καφέμπριχο*, *ζάγκλη* (=δρέπανον), *κοντοπίθαρος* κτλ. Ἐκ τῶν φαγητῶν αἱ λέξεις *χαλθᾶς* καὶ *λαπᾶς* δηλοῦσιν ὑβριστικῶς τὸν μαλθακόν, τὸν ἄνανδρον καὶ τὸν ἡλίθιον, ἡ δὲ λέξις *μπομποταναθρεμμένος* δηλοῖ τὸν εὐτελοῦς καταγωγῆς. Ἐκ τῶν ἐνδυμάτων ἡ λέξις *τσουμπές* διὰ τοὺς ἄνδρας καὶ *ποδογύρι* διὰ τὰς γυναῖκας εἶναι ὑβριστικά.

Πολυάριθμοι τέλος εἶναι αἱ ἐκ τοῦ κόσμου τῶν μύθων, τῶν παραδόσεων καὶ τῶν δοξασιῶν κτλ. ὕβρεις, ὡς π. χ. αἱ λέξεις *Στρίγγλα*, *Γοργόνα*, *Λάουρα* ἢ *Φαράλια* τῆς

Αιτάλειας, σκυλοπρόσωπος, διαβολόσπαρμα, ξόγανο, είδωλο, νεραϊδιάρικο, πανούκλα, χολέρα κτλ. κτλ.

Πλὴν τούτου πολλάι τῶν ὕβρεων ἔχουν ἄμεσον σχέσιν πρὸς ποινάς, αἵτινες ἄλλοτε ἐπεβάλλοντο ὑπὸ τῶν δικαστικῶν ἀρχῶν ἢ καὶ ὑπὸ τῶν κοινοτήτων εἰς τοὺς ὅπωςδῆποτε πταίοντας, κακουργοῦντας ἢ ἀσχημονοῦντας, ἢ ἐξέτασις τῶν ὁποίων μᾶς ἀποκαλύπτει μίαν πτυχήν τῆς περὶ τοῦ δικαίου, τῆς κοινωνικῆς ἠθικῆς καὶ τῶν ποινῶν ἰδεῶν καὶ συνηθειῶν τοῦ λαοῦ, τὰς ὁποίας ἐκληρονόμησεν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων. Τοιαῦται π. χ. εἶναι αἱ λέξεις *πομπή, πομπιευμένος, κουρεμένος* κτλ.

Ἔχουν δέ τινα σχέσιν αἱ ὕβρεις καὶ βλασφημίαι πρὸς τὰς κατάρας, καθόσον πολλάκις κατάραι μετέπεσαν εἰς ὕβρεις καὶ ἀντιστρόφως ὕβρεις μετέπεσαν εἰς κατάρας. Οὕτω π. χ. ἡ φράσις *δὲν πὰς νὰ κουρεύεσαι* ἢ καὶ *ἀπλῶς νὰ κουρεύεσαι* εἶναι ὑβριστικὴ ὥς δηλοῦσα τὴν διαπόμπευσιν, χρησιμοποιεῖται ὅμως καὶ ὥς κατάρα, οἷον *νὰ κουρευτῆς καὶ νὰ βατεντῆς, κακά του κουρέματα* κτλ. Ἀντιστρόφως αἱ φράσεις *᾽ς τὸ διάβολο, νὰ πάρ' ὁ διάβολος τὸν πατέρα σου*, αἱ ὁποῖαι κυρίως εἶναι κατάραι, χρησιμοποιοῦνται σήμερον ὥς ὕβρεις.

Β') Ὑβριστικὰ σχήματα.

Παρὰ τὰς ὕβρεις καὶ τὰς βλασφημίας συνεξεταστέα καὶ τὰ διάφορα ὑβριστικὰ σχήματα, τὰ ὁποῖα καὶ καθ' ἑαυτὰ δηλοῦν ὕβριν, πολλάκις δὲ καὶ συνοδεύουν τὴν ἐκστόμισιν τοιούτων. Τοιαῦτα ὑβριστικὰ σχήματα, ἔχοντα τὴν προέλευσιν αὐτῶν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων ὑπάρχουν ἀρκετὰ ἴδια παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ. Τοιούτον π. χ. εἶναι τὸ πολυσυνήθιστον *φασκέλλωμα* ἢ *ἡ μουντζα*, ἢ ὁποία ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς τὴν κατὰ τὴν πομπὴν ἀσβόλωσιν τοῦ προσώπου τοῦ πομπευομένου, τὸ *παρμάκι*, ἢ ἔκτασις δηλαδή τοῦ μέσου δακτύλου, καθ' ὃν χρόνον οἱ ἄλλοι εἶναι συνεσφιγμένοι, τὸ *σαμάρκο*, ἢ ἐπίδειξις δηλαδή τοῦ

ἀντίχειρος καὶ τοῦ δείκτου τῆς δεξιᾶς τεταμένων, καθ' ὃν χρόνον οἱ ἄλλοι δάκτυλοι εἶναι συνεσφιγμένοι κτλ.

Τῶν τοιούτων ὑβριστικῶν σχημάτων πολλάκις γίνεται χρῆσις καὶ εἰς τὰς ἐπιδράς καὶ τὰς μαγικὰς πράξεις, θεωροῦνται δὲ καθ' ἑαυτὰ ὡς ἔχοντα ἀποτρεπτικὴν δύναμιν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ προσέχη ἐπίσης ὁ λαογράφος συλλογεύς.

Κατάταξις.

Ὡς πρὸς τὴν κατάταξιν τῶν βλασφημιῶν καὶ ὕβρεων, παρατηροῦμεν ὅτι, ὅπως καὶ εἰς τὰς κατάρας, οὕτω καὶ ἐνταῦθα πρέπει νὰ γίνεται αὕτη κατὰ τὴν κυρίαν λέξιν, ἣτις εἶναι καὶ ἡ δηλοῦσα τὴν ὕβριν. Συνήθως τὸ πρᾶγμα καταντᾷ πολὺ ἀπλοῦν, διότι τὴν ὕβριν ἀποτελεῖ μία καὶ μόνη λέξις, δὲν λείπουν ὅμως ἐνίοτε καὶ δυσχέρειαι, αἱ ὁποῖαι προέρχονται κυρίως ἐκ τῆς συγκοπῆς τῶν ὑβριστικῶν φράσεων ἐν τῇ χρήσει τοῦ καθημερινοῦ λόγου. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ἐὰν μὲν ὁ συλλογεὺς γνωρίζῃ τὸν πληρέστερον τύπον, δύναται περὶ αὐτὸν νὰ συγκεντρῶνῃ τοὺς συγκεκομμένους, ἄλλως, ἅς κατατάσῃ κατὰ τὴν σπουδαιότεραν ὑπάρχουσαν λέξιν ἀφήνων τὴν τελικὴν κατάταξιν εἰς τὸν μέλλοντα νὰ ἐξετάσῃ ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῶν τὰς ὕβρεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Συλλογὴ καὶ συλλογαί.

Ὡς πρὸς τὴν συλλογὴν ἰσχύουν αἱ αὐταὶ παρατηρήσεις αἱ γενόμεναι καὶ περὶ τῶν καταρῶν.

Συλλογαὶ ὕβρεων ἰδιαίτεραι δὲν ἔχουν μέχρι τοῦδε δημοσιευθῇ. Εὐρίσκει τις ὅμως τοιαύτας εἰς τὰ διάφορα λεξιλόγια, τὰ ὁποῖα μέχρι τοῦδε ἔχουν δημοσιευθῇ. Περὶ τῶν ὑβριστικῶν σχημάτων ἔχομεν ἄριστον βοήθημα τὴν περὶ αὐτῶν πραγματείαν τοῦ ἀειμνήστου Ν. Γ. Πολίτου, δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ τὸν τίτλον *Ὑβριστικὰ σχήματα ἐν τῷ Δ' τόμῳ τῆς Λαογραφίας* σ. 601-668.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ΄

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

Γενικά.

Α΄) Τί εἶναι παραδόσεις.

Παραδόσεις λέγοντες ἐννοοῦμεν τὰς μυθικὰς διηγήσεις, τὰς ὁποίας ὁ λαὸς πλάττει καὶ συνδέει πρὸς ὠρισμένους τόπους καὶ χρόνους ἢ πρὸς ὠρισμένα φυσικὰ φαινόμενα καὶ ὄντα, ὡς καὶ πρὸς ὠρισμένα πολλάκις ἱστορικὰ πρόσωπα, πιστεύει δὲ αὐτὰς ὡς ἀληθεῖς.

Εἶναι δὲ αἱ διηγήσεις αὗται προϊόντα τῆς μυθοπλαστικῆς φαντασίας τοῦ ἀνθρώπου, τῆς φαντασίας δηλ. ἐκείνης, ἡ ὁποία ἔχουσα τὴν ἀρχὴν της εἰς τὴν θεμελιώδη ιδιότητα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, τὰς ἰδικὰς της σκέψεις καὶ τὰ ἰδικὰ της συναισθήματα καὶ ἐνεργείας νὰ προβάλῃ εἰς τὰ περὶ αὐτὴν ὄντα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα δέχεται τὰς ἐντυπώσεις, δίδει ζωὴν καὶ ἐνέργειαν καὶ πρόσωπον, μὲ μίαν λέξιν προσωποποιεῖ, καθὼς λέγομεν, τὸν περιβάλλοντα τὸν ἀνθρώπον κόσμον. Δι' αὐτῆς ἐν τῷ ἀρχαίῳ κόσμῳ, ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλους τοὺς λαούς, παλαιούς καὶ συγχρόνους, πεπολιτισμένους καὶ ἀπολιτίστους, ἐδημιουργήθησαν οἱ εὐεργετικοὶ καὶ κακοποιοὶ δαίμονες, οἱ θεοὶ καὶ οἱ ἥρωες καὶ ὅλος ὁ περὶ αὐτοὺς μυθικὸς κόσμος, δι' αὐτῆς καὶ σήμερον ὁ κληρονόμος τοῦ ἀρχαίου πνεύματος νεοελληνικὸς λαὸς ἐξακολουθεῖ, εἴτε διατηρῶν τὰς παλαιὰς μορφάς, εἴτε δημιουργῶν νέας, νὰ χαρίζῃ ψυχὴν ἐκ τῆς ψυχῆς του εἰς τὴν περὶ αὐτὸν ἄψυχον φύσιν. Δι' αὐτῆς ὁ ἀπὸ τοῦ Παρνασσοῦ πνέων ὀρμητικώτατος ἄνεμος, ὁ φοβερὸς Κατεβατός, μεταβάλλεται εἰς ἄγριον ἀσπρομάλλην γέροντα, ἔχοντα παλάτι ἀπὸ κρύσταλλο ὥς τις κορυφὴς τῆς Λιάκουρας. Ἡ φοβερὰ καὶ καταγιγίσουσα πνοή του εἶναι ἡ πάλῃ, τὴν ὁποίαν

συγκροτεῖ με τ' ἄλλα στοιχεῖά, τὰ δ' ἐκ τοῦ Παρνασσοῦ καταρρέοντα ὕδατα, τὰ δάκρυά του, διότι ὁ νότος με τὴν ἀπαλὴ καὶ ἥσυχη πνοή του τοῦ ἔλειωσε τὸ καύχημά του, τὸ κρυσταλλένιο του παλάτι. Δι' αὐτῆς ἡ ἡχὼ ἐγένεν ὁμορφος βοσκός, μὰ κλέφτης, ποὺ γι' αὐτὸ μαρμάρωσε, καὶ τώρα ὅ,τι φωνὴ ἀκούει τὴ λέει κι αὐτὸς πάλι. Ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη μεταβάλλονται εἰς συζύγους ἢ ἀδελφούς καὶ ἔχουν τὴ μάννα των καὶ τὸ παλάτι των, εἰς τὸ ὁποῖον ἐπιστρέφουν ἀπὸ τὸν οὐράνιον δρόμον των διὰ νὰ φάγουν καὶ νὰ ἀναπαυθοῦν. Τὰ δένδρα ἀποκοτῶν ψυχὴν, τὴν ὁμορφὴν πρασινομαλλοῦσα νεράϊδα, ποὺ πονεῖ καὶ κλαίει, ὅταν τῆς κόφτουν τὰ κλαριά, ἡ τὸ φοβερὸ στοιχεῖό, ποὺ βλάπτει καθέναν, ποὺ θὰ κοιμηθῇ ἔς τὸν ἥσκιο του. Κάθε βρῦση, κάθε ρεματιά, κάθε ποτάμι, κάθε πηγάδι, κάθε σπίτι, κάθε βουνό, κάθε σπηλιά, κάθε χωριὸ ἔχει τὴν ψυχὴ του, τὸ στοιχεῖό του, τὴ νεράϊδα του. Ὁ ψίθυρος τῶν καλαμιῶν εἶναι τὸ πέρασμά των, ὁ ἀφρὸς τῶν κυμάτων καὶ ἡ ταραχὴ τῆς ἀνεμοξουριάς ὁ δαιμονικὸς χορὸς των. Δι' αὐτῆς ὁ νεκρὸς μεταβάλλεται εἰς τὸν ἀπαίσιον βρικόλακα, ὁ ἐφιάλτης εἰς τὸν φοβερὸν δαίμονα βραχνᾶν, αἱ ἀσθένειαι εἰς εἰδεχθεῖς γυναῖκας καὶ αἱ μάγισσαι εἰς τὶς φοβερὲς στρίγγλες. Δι' αὐτῆς ὁ λαὸς ἀκούει τοὺς στίλους τοῦ ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς νὰ κλαῖονν κάθε νύκτα τὴν ἀδελφή τους, γιὰτὶ ὁ βόϊθοντας τῆς Ἀθήνας ἔρρηξε μιὰ κολόνα ἀπὸ τὶς τέσσερες, ποὺ ἦταν χωριστὰ ἀπ' τὶς ἄλλες. Δι' αὐτῆς τὰ φυσικὰ κοιλώματα τῶν βράχων γίνονται σημάδια, ποὺ ἄφησε τὸ πόδι τοῦ Διγενῆ ἢ τὸ χέρι τῆς Παναγίας. Ὁ θαλασσοδαρμένος σκόπελος γίνεται καράβι, ποὺ μαρμάρωσε, καὶ οἱ κοινοὶ λίθοι τῶν βουνῶν γιὰ μὲ τὰ κατσίκια της, ποὺ τὴν μαρμάρωσε ὁ Μάρτης με τὸ πολὺ του κρούο, γιὰτὶ τὸν καταφρόνησε. Δι' αὐτῆς καὶ αἱ ἐλπίδες τοῦ λαοῦ λαμβάνουν σάρκα καὶ ὀστέα. Πίπτει ἡ ἀκρόπολις τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἡ Πόλις, ἀλλ' ὁ λαὸς δὲν χάνει τὰς ἐλπίδας του περὶ ἀνακτήσεως αὐτῆς καὶ αἱ ἐλπίδες αὗται ἐνσωματοῦνται εἰς τὸν πεσόντα τελευταῖον αὐτοκράτορα, τὸν ὁποῖον φαντάζεται μαρμαρωθέντα ἢ κοιμώμενον ὕπνον βαθύν, ἀπὸ τὸν

ὅποιον, ὅταν ἔλθῃ ἡ ὥρα, ὁ ἄγγελος θὰ τὸν ξυπνήσῃ καὶ θὰ τοῦ δώσῃ ἔς τὸ χέρι πάλι τὸ σπαθί, ποῦ εἶχε ἔς τὴ μάχη. Καὶ θὰ σηκωθῇ ὁ βασιλιάς καὶ θὰ μῆνῃ ἔς τὴν Πόλιν ἀπὸ τὴ Χρυσόπορτα καὶ κινηγῶντας μὲ τὰ φονεῦτά του τοὺς Τούρκους, θὰ τοὺς διώξῃ ὡς τὴν Κόκκινη Μηλιά.

Διὰ τὸν λαὸν ὅλος αὐτὸς ὁ μυθικὸς κόσμος δὲν εἶναι κόσμος ψεύτικος, εἶναι κόσμος ἀληθινὸς καὶ μάλιστα, δύναται κανεὶς νὰ εἴπῃ, ἀληθινώτερος καὶ πραγματικώτερος τοῦ αἰσθητοῦ, ἀφ' οὗ αὐτὸς ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν, τῆς ὁποίας ἀπλὴ ἐκδήλωσις εἶναι ὁ αἰσθητός. Οὕτω χωρὶς νὰ τὸ ἐπιζητῇ καὶ χωρὶς νὰ τὸ αἰσθάνεται καλὰ καλὰ ὁ λαὸς διὰ τῆς μυθοπλαστικῆς του φαντασίας ἐδημιούργησε καὶ μίαν μυθολογικὴν ἀντίληψιν, μίαν μυθολογικὴν ἐρμηνείαν τοῦ κόσμου, ἀντίστοιχον πρὸς τὴν φυσικὴν καὶ φιλοσοφικὴν ἐρμηνείαν, τὴν ὁποίαν μετὰ τόσους κόπους καὶ μετὰ τόσον χρόνον καὶ μετὰ τόσας ἐρεῦνας προσπαθεῖ νὰ δημιουργήσῃ διὰ τὸν κόσμον καὶ τὰ ὄντα καὶ τὰ φαινόμενα αὐτοῦ ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη καὶ ἡ φιλοσοφία. Ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι ὅτι ἐκεῖ ὅπου ἡ ἐπιστήμη ἐργάζεται ἀπὸ σκοποῦ, θέσασα ὡς πρόβλημα δι' ἑαυτὴν τὸ διατί τῶν ὄντων καὶ τῶν φαινομένων, ἡ μυθοπλαστικὴ φαντασία πλάττει αὐθορμήτως καὶ ἐλευθέρως τὰς μυθικὰς αὐτῆς μορφὰς καὶ ἐνεργείας, τὰς ὁποίας ὑποκαθιστᾷ εἰς τὰ ὄντα καὶ εἰς τὰ φαινόμενα.

Μόλα ταῦτα δὲν δύναται κανεὶς νὰ ἀρνηθῇ ὅτι ἐνίοτε παρουσιάζονται καὶ ἐντὸς τοῦ μυθικοῦ κόσμου τάσεις ὅπως τεθοῦν προβλήματα. Ἀλλὰ τὰ τιθέμενα προβλήματα λύονται κατὰ τὸν αὐτὸν μυθολογικὸν τρόπον καὶ πολλάκις διὰ τῶν αὐτῶν μυθικῶν μορφῶν, ὅσας ἔχει πλάσει ἤδη ἡ μυθοπλαστικὴ φαντασία δι' ἄλλας ἀναλόγους περιστάσεις. Ἐντεῦθεν ἔχομεν κατηγορίαν ὁλόκληρον παραδόσεων, τῶν αἰτιολογικῶν λεγομένων, τῶν ὁποίων σκοπὸς εἶναι νὰ δώσουν τὸν λόγον μορφῆς τινος ἢ ἐνεργείας. Οὕτως ἐρμηνεύονται τὰ μαυράδια τοῦ φεγγαριοῦ ὡς χούφτα μὲ λάσπη, ποῦ τοῦ ἔρρηξε ἔς τὸ πρόσωπο, γιατί μαλώσανε, ὁ ἀδερφός του ὁ ἥλιος, ἡ ἀκαταστασία τοῦ καιροῦ κατὰ τὸν Μάρτιον ἐκ τῆς μέθης τοῦ

πονηροῦ Γερομάρτη, πὺν γέλασε τὰ ἔντεκα ἀδέρφια του, τοὺς ἄλλους μῆνες, καὶ τοὺς ἤπιε τὸ κρασί, αἱ φωναὶ τῶν πτηνῶν ὡς κραυγαὶ ἀνθρώπων μεταμορφωθέντων εἰς πτηνὰ κτλ.

Αἱ πλείσται τῶν διηγήσεων τούτων εἶναι σοβαραί, δὲν ἔλειψαν ὅμως καὶ οἱ ἀστεῖοι, οἱ ὅποιοι διὰ πᾶν ὅτι φαίνεται ἀστεῖον καὶ περίεργον ἐδημιούργησαν καὶ ἀστείας παραδόσεις. Οὕτως ἐπλάσθησαν παραδόσεις, *γιατί τῆς χελώνας ἡ σὺρὰ μοιάζει μὲ καρδί;* *γιατί τὰ σκυλιὰ μυρίζεται τὸ ἓνα τὸ ἄλλο;* *γιατί γκαρίζει ὁ γάϊδαρος;* *γιατί οἱ γυναικες ἔχουν ψύλλους;* *γιατί οἱ Καραγκούνισσες φοροῦν περικεφαλαία καὶ οἱ ἄντρες τοὺς μαῦρα μαντήλια;* κτλ.

Παρὰ τὰς καθαρῶς μυθικὰς ταύτας παραδόσεις πρέπει νὰ συνεξετάζωνται καὶ διάφοροι ἄλλαι διηγήσεις, αἱ ὁποῖαι, ἔχουσαι τὴν πηγὴν αὐτῶν εἰς τὴν ἱστορικὴν μνήμην, διασφύζουσι τὴν ἀνάμνησιν, συνήθως ἀμυδρὰν καὶ συνηθέστερον ἐπὶ τὸ μυθικώτερον ἡλλοιωμένην, ἱστορικῶν γεγονότων, κοινωνικῶν καταστάσεων καὶ ἐθίμων, λατρευτικῶν ἢ κοινωνικῶν, τὰ ὅποια πρὸ πολλοῦ ἐξέλιπον. Ἐχουν δὲ κατὰ τοῦτο σχέσιν αἱ διηγήσεις αὗται πρὸς τὰς παραδόσεις, καθότι αἱ τὸν πυρῆνα αὐτῶν ἀποτελοῦσαι ἀναμνήσεις συνήθως εἶναι ἀμυδρόταται, τοῦθ' ὅπερ παρέχει ἐλεύθερον ἔδαφος εἰς τὴν μυθοπλαστικὴν φαντασίαν νὰ ἁλλοιώσῃ καὶ ἐπὶ τὸ μυθικώτερον διαπλάσῃ αὐτὰς ἢ καὶ ἐντελῶς νὰ ἀποκαταστήσῃ διὰ μυθικῶν πλασμάτων. Οὕτως ἡ ἀνάμνησις τῶν καταστροφῶν, τὰς ὁποίας ἐπροξένησεν ἐν Ἡλείῳ ἢ βασιλίσσῃ τῶν Ἰλλυριῶν Τεύτα, ἐδημιούργησεν ἐξ αὐτῆς καὶ τῶν παλαιῶν περὶ Ἀμαζόνων μύθων τὴν μυθικὴν μορφήν τῆς *Μονοβύζας*, ἡ ἀνάμνησις τῆς τυραννίας τῶν Σαρακηνῶν τοὺς κακοὺς ἐν Κρήτῃ δαίμονας *Σαρακηνοὺς* κτλ. Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ὑπάγονται ὅλαι αἱ παλαιαὶ ἱστορίαι, ὅσας κατὰ τόπους διηγοῦνται διὰ τοὺς πρώτους οἰκιστὰς τῶν νήσων καὶ τῶν πόλεων καὶ τῶν χωρίων, δι' ὧν συνήθως προσπαθοῦν νὰ εὑρουν καὶ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ ὀνόματος αὐτῶν, διὰ τὰς καταστροφὰς πόλεων καὶ χωρῶν, ὡς καὶ διὰ τὴν καταπληκτικὴν δύναμιν, τὸ μέγεθος καὶ τὰ κατορ-

θώματα τῶν παλαιῶν ἀνθρώπων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ξεχωρίζει ἡ ἡρωϊκὴ μορφή τοῦ Διγενῆ.

Ὑπῆρξαν δὲ αἱ τοιαῦται παραδόσεις πολυπληθεῖς καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, αὐταὶ δὲ ἀπετέλεσαν τὸν πυρῆνα, ὅστις ἔδωκεν εἰς τὴν ἐπικὴν διήγησιν τὴν ἱστορικὴν αὐτῆς μορφήν, καὶ ἐν πολλοῖς καὶ τὸ περιεχόμενον, καθὼς καὶ τὸν σπόρον, ἐκ τοῦ ὁποῖου βαθμυδὸν ἀνεβλάστησαν ἡ ἱστοριογραφία καὶ ἡ ἱστορία.

Πλὴν τούτων καὶ περὶ τὰ διάφορα θρησκευτικὰ πρόσωπα, τὸν Χριστὸν καὶ τὰ πάθη του, τὴν Παναγίαν καὶ τοὺς ἁγίους, ἐπλάσθησαν κατὰ τόπους καὶ καίρους διάφοροι θρησκευτικαὶ παραδόσεις, αἱ ὁποῖαι οὐδεμίαν ἔχουν σχέσιν πρὸς τὴν πραγματικὴν ἱερὰν ἱστορίαν, ἀλλ' εἶναι δημιουργήματα τῆς αὐτῆς μυθολογικῆς φαντασίας, ἡ ὁποία ἔπλασε καὶ τὰς λοιπὰς παραδόσεις, μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι ἐνταῦθα τὴν κατεύθυνσιν αὐτῶν ἐπηρεάζουν συνήθως αἱ κρατούσαι παρὰ τῷ λαῷ θρησκευτικαὶ ἀντιλήψεις. Πολλαὶ δὲ τῶν παραδόσεων εἶναι καὶ ἀρχικῶς ξένης πρὸς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν προελεύσεως καὶ μάλιστα ἀλλοτριῶν δοξασιῶν, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ λαοῦ περιεσωρεύθησαν περὶ τὰ πρόσωπα τῶν προσφιλῶν αὐτῷ ἁγίων, πολλὰς δὲ καὶ ἡ ἐκκλησία ἡναγκάσθη νὰ παραδεχθῇ ὡς ἀληθεῖς. Ἀρκεῖ ν' ἀναφέρω τὸ γνωστότατον θαῦμα τοῦ ἁγίου Γεωργίου, τὸ ὁποῖον ὁ λαὸς ψάλλει καὶ ὡς ἄσμα, τὸν φόνον τοῦ δράκοντος ἢ τῆς λάμιας, πὺν κρατοῦσε τὸ νερὸ καὶ τὴν σωτηρίαν τῆς βασιλοπούλας, ἡ ὁποία εἶχε προσφερθῇ ὡς θῦμα, θέμα κοινότατον ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἀκόμη, προσφιλέστατον δὲ καὶ εἰς τὰ παραιμύθια καὶ εἰς τὰς παραδόσεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ⁽¹⁾.

* * *

Αἱ παραδόσεις εἶναι τὰ κατ' ἐξοχὴν ἐθνικὰ μνημεῖα, τὰ μνημεῖα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα καλύτερον παντὸς ἄλλου ἀπεικο-

(1) Βλ. *Πολίτων*, Τὰ δημώδη ἑλληνικὰ ἄσματα περὶ τῆς δράκοντοκτονίας τοῦ ἁγίου Γεωργίου, Λαογραφία Δ' 185 κέ.

νίζουν τὴν ψυχὴν ἐκάστου λαοῦ. Βεβαίως πλείσται ἐξ αὐτῶν, ἔχουσαι τὴν ἀρχὴν τῶν εἰς θεμελιώδεις λειτουργίας τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, δύνανται νὰ γεννηθοῦν καὶ γεννῶνται ἐπίσης παρ' ἅπασι τοῖς λαοῖς ἐν οἵαδήποτε βαθμίδι πολιτισμοῦ, πολλαὶ δὲ καὶ ἀπὸ λαοῦ εἰς λαὸν μεταδίδονται, ἢ περαιτέρω ὁμῶς διαμόρφωσις καὶ διάπλασις αὐτῶν εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ψυχικῆς πλέον ἰδιοφυΐας ἐνὸς ἐκάστου λαοῦ, τῆς ὁποίας καὶ φέρει τὴν σφραγίδα.

Β') Σχέσεις τῶν παραδόσεων πρὸς τὴν λατρείαν.

Ὡς προϊόντα τῆς μυθολογικῆς τοῦ ἀνθρώπου φαντασίας αἱ παραδόσεις στενὴν ἔχουν σχέσιν πρὸς ἄλλο προϊόν αὐτῆς, τὴν μαγείαν καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς προϊόντος τοῦ πολιτισμοῦ ἀναπτυχθεῖσαν λατρείαν. Ὁ ἄνθρωπος ἀνέκαθεν προσεπάθησε διὰ διαφόρων πράξεων καὶ ἐνεργειῶν, μαγικῶν, ἐξευμενιστικῶν καὶ ἄλλων, νὰ προκαλέσῃ τὴν ἐνερgetικὴν ἐνέργειαν ἢ νὰ ἀποτρέψῃ τὴν κακοποιὸν τῶν ἀνωτέρων δυνάμεων, ἐξ ὧν πιστεύει ὅτι προέρχεται πᾶν ἀγαθόν, ὥς καὶ πᾶσα ξημιά καὶ βλάβη. Εἶναι δὲ αἱ ἀνώτεροι αὗται δυνάμεις οὐδὲν ἄλλο ἢ τὰ δημιουργήματα τῆς μυθολογικῆς αὐτοῦ φαντασίας, οἱ διάφοροι δαίμονες, περὶ τοὺς ὁποίους περιστρέφεται μέγα μέρος τῶν μυθικῶν διηγήσεων, τὰς ὁποίας ὠνομάσαμεν παραδόσεις. Οὕτω π. χ. πλείστα ἀγαθὰ, ἀλλὰ καὶ πλείστα κακὰ δύνανται νὰ προκαλέσουν οἱ δαίμονες νεκροί, οἱ ὁποῖοι διὰ τοῦτο ἔχουν ἀνάγκην ἐξλεώσεως καί, ἐὰν αὕτη δὲν ἰσχύῃ, μέτρων δραστηκῶν κατ' αὐτῶν, ἐξορκισμῶν, ἀποδιοπομπῶν καὶ ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ καὶ καταστροφῇ τῶν λειψάνων τοῦ σώματός των. Ἐπειτα πολλαὶ ἀσθένειαι αἰφνίδιαι καὶ ἰδίως ὀξεῖς ρευματισμοί, ἐκ τῶν ὁποίων συχνὰ ὑποφέρουν οἱ ἐν ὑπαίθρῳ βιοῦντες, ἀπεδόθησαν εἰς τὴν ἐνέργειαν τῶν νεράιδων ἢ ἄλλων δαιμόνων, διὰ νὰ θεραπευθῇ δέ τις πρέπει νὰ ἐξευμενίσῃ τὴν πλήξασαν ἢ νὰ ἀναγκάσῃ αὐτὴν διὰ διαφόρων μαγικῶν μέσων νὰ ἀποδώσῃ τὴν ὑγείαν εἰς τὸν παθόντα.

Αἱ ἐνέργειαι αὗται, μαγικαὶ καὶ ἐξευμενιστικαί, ἦσαν ἐν χρήσει κοινῇ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ὁπόθεν ἀνεπτύχθη καὶ ἡ λατρεία τῶν δαιμόνων τούτων, εἶναι δὲ ἐν χρήσει καὶ σήμερον παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ παραλλήλως καὶ ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῆς κρατούσης χριστιανικῆς λατρείας. Εἶναι δὲ τόση ἡ ἰσχὺς αὐτῶν, τὴν ὁποίαν ἐπιτείνει ἡ δύναμις τῆς συνηθείας ἀφ' ἑνὸς καὶ ὁ φόβος ἀφ' ἑτέρου, ὃ ἐκ τῶν δαιμόνων τούτων, οἱ ὁποῖοι ζῶσιν εἰσέτι καὶ δρῶσιν εἰς τὴν ψυχὴν καὶ τὴν φαντασίαν τοῦ λαοῦ, ὥστε καὶ ἡ χριστιανικὴ θρησκεία ἠναγκάσθη πολλὰς ἐκ τῶν ἐνεργειῶν τούτων νὰ δεχθῇ καὶ ἄλλας νὰ δημιουργήσῃ πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν δοξασιῶν τοῦ πληρώματος. Τινὰς τῶν ἐνεργειῶν τούτων σημειοῦμεν κατωτέρω ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον, πρέπει δὲ νὰ προσέχουν αὐτὰς οἱ συγγραφεῖς.

Γ) Διαίρεσις τῶν παραδόσεων.

Ὡς πρὸς τὴν διαίρεσιν τῶν παραδόσεων θὰ ἡδυνάτο τις κατὰ τὰ ἀνωτέρω νὰ διακρίνῃ τέσσαρας ὁμάδας, τὴν ὁμάδα τῶν καθαρῶς μυθολογικῶν παραδόσεων ἢ τῶν προσωποποιήσεων, τὴν ὁμάδα τῶν αἰτιολογικῶν, τὴν ὁμάδα τῶν ἱστορικῶν καὶ τὴν ὁμάδα τῶν θρησκευτικῶν. Ἀλλ' αἱ ὑποδιαίρεσεις, αἱ ὁποῖαι θὰ ἔπρεπε νὰ εἰσαχθοῦν εἰς τὰς ὁμάδας ταύτας, εἶναι τοσαῦται καὶ αἱ διασταυρώσεις μεταξὺ αὐτῶν τοιαῦται, ὥστε εἶναι προτιμότερον νὰ ἀκολουθήσῃ τις τὴν κατὰ τὰ πράγματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται, κατάταξιν, ἢ ὁποῖα καὶ εὐπερίληπτος εἶναι καὶ τὸν συλλογέα καθοδηγεῖ ἐπαρκῶς ἐν τῇ ἐρευνῇ καὶ δὲν ἀντιφάσκει πρὸς τὴν φύσιν τῶν παραδόσεων, αἱ ὁποῖαι πᾶσαι τὴν αὐτὴν ἔχουν ἀρχικὴν πηγὴν, τὴν μυθολογικὴν φαντασίαν.

Τὴν διαίρεσιν ταύτην ἠκολούθησεν ἐν τῷ μεγάλῳ αὐτοῦ περὶ παραδόσεων ἔργῳ ὁ Ν. Γ. Πολίτης⁽¹⁾ καὶ ταύτην παραθέτομεν κατωτέρω συνοδεύοντες ἐκάστην τῶν κατηγο-

(1) Ν. Γ. Πολίτου, Μελέται περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Παραδόσεις. Ἀθῆναι 1904. Τόμοι 2.

ριῶν μὲ ὅσον τὸ δυνατόν εὐσυνόπτους παρατηρήσεις, διὰ νὰ δώσωμεν ἰδέαν τινὰ τῶν εἰς ἑκάστην κατηγορίαν ὑπαγομένων παραδόσεων.

Νεοελληνικαὶ παραδόσεις.

Αἱ νῦν φερόμεναι εἰς τὸ στόμα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ πολυάριθμοι παραδόσεις εἶναι ἀφ' ἑνὸς μὲν κληρονομία ἀρχαία καὶ ἐν πολλοῖς κοινὴ καὶ πρὸς ἄλλους λαούς, ἀφ' ἑτέρου δὲ νεώτερα δημιουργήματα τῆς αὐτῆς, ὥς εἵπομεν, μυθοπλαστικῆς φαντασίας, ἡ ὁποία ἐπλασε καὶ τοὺς ἀρχαίους μύθους καὶ ἡ ὁποία ἐξακολουθεῖ νὰ ζῇ πλήρης δυνάμεως καὶ ἐνεργείας καὶ παρὰ τῷ σημερινῷ ἑλληνικῷ λαῷ. Κατὰ δὲ τὴν διαίρεσιν τοῦ Πολίτου διακρίνονται εἰς τὰς ἀκολουθούς τριάκοντα καὶ ἑννέα κατηγορίας, περὶ μιᾶς ἑκάστης τῶν ὁποίων παρέχομεν ἀπαραιτήτους τινὰς πληροφορίας πρὸς διαφώτισιν καὶ διευκόλυνσιν τῶν λαογράφων συλλογέων εἰς τὸ ἔργον τῆς συλλογῆς.

Κατηγορίαι νεοελληνικῶν παραδόσεων.

α') Παλιᾶς ἱστορίαις.

Ὅπως καὶ προηγουμένως ἀνεφέραμεν, εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ὑπάγονται αἱ παραδόσεις, αἱ ὁποῖαι ἔχουν τὴν ἀρχὴν τῶν εἰς ἱστορικὰς ἀναμνήσεις, ἀδιάφορον ἂν πραγματικὰς ἢ μυθοποιηθείσας. Οὕτω π. χ. διηγοῦνται εἰς τὴν Χίον περὶ τοῦ Ὀμήρου, ποῦ εἶχε τὸ σχολεῖόν του καὶ δεικνύουν καὶ τὴν *δασκαλόπετραν*· εἰς τὴν Ἀττικὴν διασφύζονται ἀμυδραὶ ἀναμνήσεις τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος καὶ τοῦ Μαραθωνοδρόμου· εἰς τὴν Ἡπειρον ἀνεπτύχθη ἡ μυθικὴ μορφή τῆς Μονοβύζας, καὶ ἐν γένει εἰς κάθε πόλιν, εἰς κάθε χωρίον ἔχουν νὰ διηγηθοῦν καὶ νὰ δεῖξουν ποῦ ἦτο ἡ προτερινή του θέσις καὶ διατί ἐκτίσθη εἰς τὴν τωρινὴν καὶ πότε καὶ ποῖος τὸ ἔκτισε καὶ ποῖοι κατόικουν εἰς τὴν ἀρχήν, καὶ πότε καὶ πῶς τὸ πῆραν οἱ Τούρκοι. Ἐπίσης διηγήσεις περὶ ληστρικῶν καὶ πειρατικῶν ἐπιδρομῶν δὲν εἶναι ἀσυνήθεις.

Οἱ παλιᾶς αὐτὲς ἱστορίαι τοῦ νεοελληνικοῦ λαοῦ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰς ἱστορικὰς τοπικὰς παραδόσεις τῶν ἀρχαίων, τὰς κτίσεις πόλεων κ.τ.τ., ἐκ τῶν ὁποίων βαθμιδόν, ὡς εἵπομεν, ἀνεπτύχθη καὶ ἡ ἱστοριογραφία καὶ τῶν ὁποίων δείγματα εὐρίσκομεν κατεσπαρμένα εἰς ὅλους σχεδὸν τοὺς Ἕλληνας συγγραφεῖς καὶ μάλιστα τοὺς ἱστοριογράφους καὶ γεωγράφους. Αἱ νῦν φερόμεναι εἰς τὸ στόμα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ τοιαῦται παραδόσεις εἶναι μὲν καὶ νεώτεραι, εἶναι ὅμως καὶ παλαιαὶ εἴτε καθ' ὁλοκληρίαν εἴτε καὶ ὡς πρὸς τινὰ μόνον στοιχεῖα αὐτῶν.

β') Ἡ Πόλη καὶ ἡ Ἀγία Σοφία.

Ἡ Κωνσταντινούπολις, ἡ καρδιά τοῦ μεσαιωνικοῦ καὶ τὸ ὄνειρον τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ, μὲ τὸ παλλαδίον τῆς Ὁρθοδοξίας, τὸν περικαλλῆ ναὸν τῆς Ἀγίας Σοφίας, ἀπετέλεσαν κέντρον πολλῶν παραδόσεων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐσχετίσθη μὲ διάφορα θαυμαστὰ γεγονότα, ὡς εἶναι τὰ ψάρια τοῦ Μπαλουκλή, τὰ ὁποῖα πῆδησαν ζωντανὰ ἀπὸ τὸ τηγάνι εἰς τὸ νερό, γιὰ τὰ πιστέψη ὁ καλόγερος, ποὺ τὰ τηγάνιζε, ὅτι πῆσαν οἱ Τοῦρκοι τὴν Πόλην, ἔπειτα τὸ μαρμάρωμα τοῦ τελευταίου Παλαιολόγου, ἡ ἐξαφάνισις τοῦ λειτουργοῦντος ἱερέως μὲ τὰ ἱερὰ σκεύη κτλ. Καὶ ὅλαι αὗται αἱ παραδόσεις συνδέονται πάντοτε μὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτι θὰ ῥθῃ ἕνας καιρὸς, ποὺ θὰ ξαναπαρθῇ ἡ Πόλη, θὰ ζωντανέψῃ ὁ βασιλιάς, ὁ καλόγερος θ' ἀποτηγανίσῃ τὰ ψάρια καὶ ὁ πάπᾶς θὰ συνεχίσῃ τὴ λειτουργίαν του. Ἰδιαιτέρως δὲ διὰ τὴν Ἀγίαν Σοφίαν, τῆς ὁποίας ἡ θαυμαστὴ οἰκοδομὴ ἐθάμβωνε τὰ ὄμματα τῶν ἀπλοϊκῶν καὶ ἐξῆπτε τὴν φαντασίαν των, ἐμορφώθη ἡ παράδοσις ὅτι τὸ σχέδιον αὐτῆς ἔχει θεῖαν ἀρχήν, διότι τὸ ἐφιλοτέχνησε μέλισσα μὲ τὴν χάριν τοῦ ἀντιδώρου, ποὺ ἔπρεπε ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Πατριάρχη.

γ') Χῶρες καὶ τόποι.

Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ὑπάγονται αἱ παραδόσεις, ὅσαι ἀναφέρονται εἰς τὴν οἰκισιν καὶ τὴν ὀνομασίαν πό-

λεων και τόπων, καθὼς καὶ τὴν καταστροφὴν καὶ ἐρήμωσιν αὐτῶν, ἀντίστοιχοι ἐν πολλοῖς πρὸς ἀρχαίας τοπικὰς παραδόσεις, τῶν ὁποίων καὶ στοιχεῖα διασφύζουσιν. Αἱ πλεῖσται τῶν παραδόσεων τούτων εἶναι τοπωνυμικά. Καθὼς δὲ οἱ ἀρχαῖοι δι' ἐκάστην πόλιν καὶ τόπον ἐπλαττον καὶ ἓνα οἰκιστὴν ἐπώνυμον, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ αἱ νεώτεραι παραδόσεις ἐρμηνεύουν τὸ ὄνομα πόλεων καὶ χωρίων καὶ τόπων ἐκ τῶν ὀνομάτων τῶν πρώτων οἰκιστῶν ἢ μυθολογούμενων βασιλέων καὶ βασιλοπαίδων. Οὕτω π. χ. ἡ Τήνος, ὀνομαζομένη πρότερον Φειδοῦσσα, ὀνομάσθη Τήνος ἐκ τοῦ ὀνόματος βασιλόπαιδος, ἐξορισθείσης εἰς αὐτήν, ἡ Χίος ἐκ τοῦ ὀνόματος τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως τῆς Κρήτης Χιόνας, τὴν ὁποίαν ἀπήγαγε τὸ βασιλόπουλο τῆς Νικαριᾶς, τὸ Ἀργυρόκαστρον ἐκ τοῦ ὀνόματος τῆς κτισάσης βασιλίσσης Ἀργύρας καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς.

Εἰς τινὰς τῶν τοπωνυμικῶν τούτων παραδόσεων ἀνευρίσκει τις τὴν ἀπήχησιν καὶ παλαιωτάτων κοινωνικῶν ἐθίμων, ἐκλιπόντων πρὸ πολλοῦ. Οὕτω καλεῖται ἡ χαμηλότερα κορυφὴ τοῦ Παρνασσοῦ *Γεροντόβραχος*, διότι ἐκεῖθεν κατεκρημνίζοντο οἱ ἄχρηστοι καταστάντες γέροντες. Ἡ παράδοσις ἀναφέρεται εἰς πραγματικὸν ἔθιμον, περὶ τοῦ ὁποίου καὶ πολλὰ παραμύθια καὶ ἄλλαι διηγήσεις διηγοῦνται καὶ τὸ ὁποῖον κρατεῖ καὶ σήμερον εἰς τινὰς τῶν κατὰ φύσιν λαῶν, δὲν ἦτο δὲ φαίνεται ἄγνωστον καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους, καθόσον δύναται τις νὰ εἰκάσῃ ἐκ τοῦ νόμου τῶν Κείων, καθ' ὃν οἱ ὑπὲρ τὰ ἑξήκοντα ἔτη γέροντες ἀπέθνησκον πίνοντες τὸ κώνειον.

δ') Βουλιαγμένοι τόποι καὶ πολιτεῖες.

Συνηθέσταται εἶναι αἱ παραδόσεις περὶ τόπων καὶ πολιτειῶν, αἱ ὁποῖαι κατεβυθίσθησαν καὶ σήμερον εἶναι λίμναι ἢ καλύπτονται ὑπὸ τῆς θαλάσσης διὰ τὴν ἀδικίαν τῶν κατοίκων των. Πανταχοῦ, ὅπου ὑπάρχουν λίμναι ἢ χάσματα καὶ ὅπαι καὶ γῆς κοιλώματα, ἀνευρίσκει τις αὐτάς, εἰς τὴν Κω-

παῖδα, τὸν Ὁξερὸν, τὴν λίμνην τῶν Ἰωαννίνων, τὴν Βουλιαγμένην τῆς Ἀττικῆς. Γνωστότατον παράδειγμα τοιαύτης παραδόσεως εἶναι ἡ γραφικὴ διήγησις περὶ τῆς καταβυθίσεως τῶν Σοδόμων καὶ τῶν Γομόρων. Παραδόσεις τοιαῦται καὶ εἰς τοὺς βυζαντινοὺς ἐφέροντο πολυπληθεῖς. Ἔχουν δὲ τὴν ἀφετηρίαν των εἰς τὴν παρατήρησιν πραγματικῶν τοιούτων καταβυθίσεων, ἔπειτα δὲ καὶ τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ ἐδάφους, ὅπου χάσματα καὶ λίμναι φαίνονται προεληοῦσαι ἐκ καθιζήσεων. Πολλαχοῦ ὁ λαὸς πιστεύει ὅτι ὑπὸ τὰ ὕδατα τῆς λίμνης καὶ τῆς θαλάσσης διακρίνονται τὰ οἰκοδομήματα τῶν καταβυθισθεισῶν πόλεων.

ε') Βασιλιάδες καὶ ρηγάδες καὶ βασιλόπουλα.

Αἱ πλεῖσται τῶν παραδόσεων τούτων, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς βασιλιάδες καὶ βασιλόπουλα, συνδέονται πρὸς διάφορα ἡρσιπωμένα οἰκοδομήματα, κάστρα καὶ πύργους καὶ ἄλλα ἀρχαῖα κτίρια. Καθένα ἀπ' αὐτὰ μεταβάλλεται εἰς κατοικίαν παλαίου βασιλέως ἢ βασιλοπούλας, διὰ τὴν ὁποίαν εὐρίσκει πάντοτε ὁ λαὸς κάτι νὰ διηγηθῇ. Ἐδῶ εἶναι ὁ λουτρὸς τῆς ρήγαινας, ἐκεῖ ὁ θησαυρὸς της, ἐκεῖ ἡ αὐλή της, ἐκεῖ ὁ σπήλιος της, ἐκεῖ ἐμάλωσε μὲ τὸν ἀγαπητικὸν της τὸ Διγενῆ, ἐκεῖ ἐμαρμάρωσε. Ἐὰν τύχη δύο ἐρεῖπια νὰ εὐρίσκωνται κάπως κοντὰ ἢ ἀπέναντι ἀλλήλων, σχετίζονται ἀμέσως ὑπὸ τοῦ λαοῦ. Ὡς τὸ ἓνα κάθονταν τὸ βασιλόπουλο καὶ ὡς τὸ ἄλλο ἡ βασιλοπούλα. Εἰς πολλὰ δημιουργεῖται καὶ μυθική τις ὑπόγειος δίοδος, διὰ τῆς ὁποίας συνεκοινῶνουν οἱ πύργοι καὶ οἱ ἔρασταὶ ἐβλεπον ἀλλήλους.

Συνηθεστάτη παράδοσις, ἡ ὁποία ἀπεδόθη εἰς πολλὰ κάστρα εἶναι ἡ τοῦ Κάστρου τῆς Ὠριᾶς, τὴν ὁποίαν ψάλλει καὶ τὸ ὁμώνυμον πανελλήνιον ἄσμα. Τὸ κάστρο τὸ πολιορκοῦν οἱ Τοῦρκοι, ἀλλ' εἶναι ἀδύνατον νὰ παρθῇ. Ἐνδύεται τότε ὡς καλόγηρος τριερκόπουλο καὶ ζητεῖ ἀπὸ τὴν ὡραίαν κυρίαν τοῦ κάστρου τὴν χάριν νὰ τὸ δεχθῇ ἐντός. Ἀνοίγουν οἱ πόρτες, ἀλλὰ μὲ τὸ ἀνοιγμα χίλιοι μῆχανες.

Τὸ κάστρο πάρθηκε καὶ ἡ Ὀριά του κρημνίζεται ἐκ τῶν ἐπάλλεων του, διὰ νὰ μὴ πέσῃ εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων.

ς') Ἕλληνες, Ἀντρειωμένοι, Γίγαντες.

Αἱ παραδόσεις αὗται πηγὴν ἔχουν τὴν κοινὴν παρὰ τοῖς λαοῖς πίστιν, ὅτι τὰ παλαιότερα ἦσαν καὶ καλύτερα, πίστιν, τὴν ὁποίαν εἰς σύστημα ἀναπτύσσει ὁ Ἡσίοδος εἰς τοὺς περὶ τῶν ἐποχῶν τοῦ κόσμου μύθους. Εἰς τὴν Ἰλιάδα ὁ γέρον Νέστωρ ἐνθυμεῖται τοὺς παλαιούς ἥρωας, τῶν ὁποίων οἱ ἄθλοι ἦσαν πολὺ ἀνώτεροι τῶν συγχρόνων του, ὁ δὲ ποιητὴς παριστᾷ τοὺς ἥρωάς του ὡς ὄντα κατὰ πολὺ ἀνώτερα τῶν συγχρόνων του. Πάλλουν καὶ ἐκσφενδονίζουσι λίθους, τοὺς ὁποίους οὐδὲ δύο ἐκ τῶν συγχρόνων του θὰ ἠδύναντο νὰ μετακινήσουν. Τὴν πίστιν ταύτην ἐνίσχουν καὶ τὰ σφζόμενα ἐρεῖπια παλαιῶν ἐξ ὀγκολίθων τειχῶν, οἷα τὰ τῶν Μυκηνῶν καὶ τῆς Τίρυνθος, τῶν ὁποίων τὴν οἰκοδομὴν ὁ ἀσυνήθιστος εἰς τοιαῦτα ἔργα ἐκάστοτε νεώτερος λαὸς δὲν ἠδύνατο νὰ φαντασθῇ εἰμὴ ὑπὸ ἀνθρώπων ὑπερφυοῦς δυνάμεως καὶ μεγέθους τελεσθεῖσαν, οἷους ἐπίστευον οἱ ἀρχαῖοι τοὺς Κύκλωπας. Ἐκραταιοῦτο δὲ ἡ πίστις αὕτη καὶ ἐκ τῶν παλαιοντολογικῶν εὐρημάτων ὁστῶν ἐκλιπόντων ἐλεφάντων, μαμμούθ, τὰ ὁποῖα ἐξελαμβάνοντο καὶ ἐκλαμβάνονται ἀκόμη ὡς ὁστᾶ ἀνθρώπινα. Τοιαῦτα τεράστια διηγείται ὁ Ἡρόδοτος ὅτι ἦσαν τὰ ἐν Τεγέα εὐρεθέντα ὁστᾶ τοῦ Ὁρέστου.

Κατ' ἀνάλογον τρόπον ὁ νεώτερος ἑλληνικὸς λαὸς ἐμόρφωσε τοὺς Ἕλληνας του, τοὺς Ἀντρειωμένους, τοὺς Σαραντάπηχους καὶ τοὺς Γίγαντας.

Οἱ Ἕλληνες μιὰ φορὰ ἦσαν ἄνθρωποι θηρία, ὅχι σὰν ἐμῶς τοὺς κακὰν-τράκηδες. Σήκωναν βουνὰ ἀέραια. Δὲν τηροῦν τὰ παλιὰ τὰ κάστρα μὲ τὶ πέτρες εἶναι χτισμένα; Ἐκπῆς τίς πέτρες τίς σήκωναν μὲ τὰ χεῖρά τους καὶ τίς ἀπλῶσαν.

Φαντάζεται δὲ πάντας τούτους ὁ λαὸς ὡς πολὺ ὑψηλοῦς, σαράντα πήχεις, ὅθεν καὶ τὸ ὄνομα Σαραντάπηχος, σὰν

κυπαρίσσια, σὰν τὶς ψηλότερες λεῦκες καὶ πολὺ δυνατούς. Ἦδύναντο νὰ μετακινοῦν καὶ νὰ ἐκσπενδονίζουν εἰς μεγάλας ἀποστάσεις λίθους βαρεῖς, βράχους ὁλοκλήρους, ἀγωνιζόμενοι ἢ παίζοντες πρὸς ἀλλήλους, τοὺς ὁποίους δεικνύει μέχρι σήμερον ὁ λαός, οἱ δὲ πόδες των, αἱ ὀπλαὶ τῶν ἵππων των, ὅπου ἐπάτουν ἐπὶ τῶν βράχων, ἄφηνον ἵχνη ἀνεξίτηλα. Τὰ διασκελίσματα καὶ τὰ πηδήματα αὐτῶν ἦσαν τεράστια, ὅπως τεράστιον ἦτο καὶ τὸ μέγεθός των. Ὁ Διγενὴς εἰς τὴν Κρήτην διασκελίζει ὄρη, εἰς δὲ τὴν Κύπρον μὲ ἐν πῆδημα εὐρίσκεται ἐκ τῆς κορυφῆς τοῦ Τροόδους εἰς τὴν ἀκροθαλασσιάν. Χαρακτηριστικὸν αὐτῶν γνώρισμα κατὰ τινὰς τῶν παραδόσεων εἶναι τὸ δασύτριχον καθ' ὅλον τὸ σῶμα καὶ διακριτικὸν σημεῖον ἡ μικρὰ οὐρά.

Ἐνῶ δὲ τοιοῦτοι ἦσαν, ἀπέθνησκον θάνατον ἐκ κώωπος. Ἐγνώριζον τὸν χρόνον τοῦ θανάτου των καὶ μόνοι των παρεσκεύαζον τὸν τάφον των. Ὅταν εἰσῆρχοντο ἐντός, ἐσφύριζε ἓνα κουνούπι ἕως τ' ἀφτί τους καὶ ἀπέθνησκον. Ἐπίσης ἀπέθνησκον, ἂν κατὰ τύχην συνέβαινε νὰ ὀλισθήσουν καὶ νὰ πέσουν, καὶ δι' αὐτὸ ὁ μεγαλύτερός των ὄρκος ἦτο, νὰ πέσω, ἂν δὲν λέω ἀλήθεια.

Σύνηθες αὐτῶν ἔργον, ὅπως καὶ τῶν παλαιῶν Κυκλώπων, ἦτο νὰ κτίζουν πύργους καὶ ἄλλα κτίρια, τὰ ὁποῖα δεικνύει μέχρι σήμερον ὁ λαός, ὅπως δεικνύει καὶ διαφόρους ἄλλους λίθους, τοὺς ὁποίους θεωρεῖ ὡς ἐργαλεῖα ἢ παιγνίδια τῶν Ἑλλήνων. Οὕτω δεικνύουν ἐν Κύπρῳ τὸ *λεγγρὶν* τοῦ Διγενῆ, ἄλλοι τὰ *ἀδράχια* τῶν Ἑλληνιστῶν κ.τ.λ. Ἐπίσης δεικνύει ὁ λαὸς καὶ τοὺς τάφους των, ὑψώματα γῆς φέροντα λίθους, τὴν δ' ἐξαφάνισιν αὐτῶν ἐκ τοῦ προσώπου τῆς γῆς ἄλλαι παραδόσεις διηγοῦνται ἄλλως. Οὕτω κατ' ἄλλας κατηράσθη αὐτοὺς ὁ Θεός, διότι ἐπεχείρησαν νὰ κτίσουν πύργον μέχρις αὐτοῦ, κατ' ἄλλην, διότι ἦσαν ἀσεβεῖς καὶ εἰδωλολάτραι, κατ' ἄλλην ἐκεραυνώθησαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, διότι ἔλαβον λίθους καὶ τοὺς ἔρριπτον κατ' αὐτοῦ, κατ' ἄλλην τοὺς ἐξωλόθρευσεν κατακλυσμὸς κ.τ.λ.

Ἀνήκουσι δὲ αἱ μορφαὶ αὗται τῶν Ἑλλήνων, Ἀντρειω-

μένων, Γιγάντων καὶ Σαρανταπήχων οὐχὶ πᾶσαι εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν. Ἀρχαιότατοι εἶναι οἱ Γίγαντες, οἵτινες διетήρησαν τὸ παλαιὸν τῶν μυθικῶν ὄνομα, ὥς διетήρησαν καὶ ἀναμνήσεις τῶν παλαιῶν περὶ αὐτῶν μύθων, οἱ Ἕλληνες εἶναι αὐτοὶ οἱ τῆς ἀρχαιότητος γιγαντοποιηθέντες, οἱ Ἀντρειωμένοι εἶναι οἱ ἀκριτικοὶ βυζαντινοὶ ἥρωες, μεταξὺ τῶν ὁποίων συνηθέστατα μνημονεύεται τὸ ὄνομα τοῦ Διγενῆ. Οἱ Σαραντάπηχοι εἶναι παραστατικὴ τοῦ μεγέθους ὀνομασία τῶν γιγαντιαίων τούτων ὄντων.

Τοιαύτη δὲ εἶναι ἡ τάσις τοῦ λαοῦ πρὸς τὸ μεγαλοποιεῖν τὰ παρελθόντα, ὥστε καὶ ἱστορικοὶ ἥρωες τοῦ ἐγγύς παρελθόντος κινδυνεύουν νὰ γιγαντοποιηθῶν. Οὕτως ἐν Χίφ φέρεται παράδοσις περὶ τινος Διάκου Πολεμάρχου, ὁ ὁποῖος εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι αὐτὸς ὁ τῆς Ἐπαναστάσεως, ὅτι παλαιῶν πρὸς δράκον ἔρριπεν ὑπερμεγέθη βράχον, δεικνύμενον ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων μέχρι σήμερον.

Αἱ πλεῖστοι τῶν παραδόσεων τούτων, συνδεδεμένοι πρὸς ἐρείπια καὶ ὀγκολίθους, ἠδύναντο νὰ πλασθοῦν καὶ εἰς τοὺς νεωτέρους, καθὼς καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους. Πάντοτε ὅμως εἷς τινες ἐξ αὐτῶν εἶναι καταφανῆ τὰ ἴχνη τῶν παλαιῶν περὶ Γιγάντων καὶ Κυκλώπων μύθων. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι μονομάτηδες ἢ τρίματοι εἶναι γνωστοὶ εἰς τὸν λαὸν ὥς *Μονομάτηδες* ἢ *Τρίματοι*.

ζ') Ἀρχαῖα κτίρια καὶ μάρμαρα.

Εἰς τὰς περὶ ἀρχαίων κτιρίων παραδόσεις ἐμφανίζεται ἡ ζωηρὰ μυθοπλαστικὴ δύναμις τοῦ λαοῦ. Τὰ λείψανα τῶν παλαιῶν οἰκοδομῶν ἐμποιοῦν ὅλως ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ λαοῦ. Τὰ φαντάζεται ὥς ζωντανὰ καὶ ὥς ἔχοντα καὶ ἀσκοῦντα μυστηριώδη δύναμιν ἐναντίον παντός, ὅστις θέλει νὰ τὰ μετατολίσῃ ἢ νὰ τὰ καταστρέψῃ. Τὰς κόρας τοῦ Ἐρεχθεῖου κατὰ τὴν παράδοσιν δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀποσπάσουν οἱ Τοῦρκοι ἐκ τῆς θέσεώς των, διότι ἐφοβήθησαν τοὺς γογγυσμοὺς καὶ τὰ κλάματά των, οἱ κολόν-

νες τῆς Λαμψάκου, τὰς ὁποίας οἱ Τοῦρκοι μετετόπισαν ἐκ τῆς θέσεώς των, ἐπανῆλθον εἰς αὐτήν.. Ἀλλαχοῦ τὰ ἀρχαῖα ταῦτα λείψανα ἀπετέλεσαν τοὺς προστάτας τοῦ τόπου, τοὺς ἀγαθοὺς δαίμονας, τὰ στοιχεῖα τοῦ χωριοῦ, ἡ δὲ μετακόμισις αὐτῶν ἀλλαχοῦ ἐπιφέρει καταστροφὰς εἰς αὐτόν, ἀλλυχοῦ θεωροῦνται ὡς τὰ παλαιὰ τελέσματα, κάτωθεν τῶν ὁποίων ἔχουν ταφῇ αἱ διάφοροι ἀσθένειαι.

Εἶναι δὲ πολυάριθμοι αἱ διηγήσεις, τὰς ὁποίας ἕκασταχοῦ διηγῆται ὁ λαὸς περὶ τῆς κτίσεως τῶν κτιρίων τούτων καὶ τῶν κτιστῶν καὶ δεσποτῶν των. Συνηθεσιὰτὴ εἶναι ἡ παράδοσις, ὅτι τὰ ἔρειπια ταῦτα εἶναι λείψανα πύργων, τοὺς ὁποίους ἔκτισαν τὰ βασιλόπουλα, ἀγωνιζόμενα νὰ τύχουν τῆς χειρὸς τῆς βασιλοπούλας. Ὁ ἕνας ἔκτισε τὸν πύργον καὶ ὁ ἄλλος ἔφερε τὸ νερό. Πολλάκις δὲ καὶ ἱστορικὰ ἢ μυθικὰ πρόσωπα, ὅσων διασφῆζει τὴν μνήμην ὁ λαός, συνδέονται πρὸς τὰ διάφορα ταῦτα κτίρια καὶ τοὺς τόπους. Οὕτως εἰς τὰς Ἀθήνας δεικνύεται ἡ φυλακὴ τοῦ Σωκράτους, εἰς τὴν Ἰκαρίαν ἡ φυλακὴ τοῦ Ἰκάρου, εἰς τὴν Κῶ τὸ σπῖτι τοῦ Ἱπποκράτους, εἰς τὴν Ἰθάκην τὸ παλάτι τοῦ Τηλεμάχου καὶ τῆς Πηνελόπης, εἰς τοὺς Φιλίππους ἡ φάτνη τοῦ Βουκεφάλου. Πολλὰ βεβαίως τῶν παραδόσεων τούτων ἔχουν λογιωτέραν προέλευσιν, οὐχ ἥττον ὅμως ὁ λαὸς παραλαβὼν τὰς νιοθέτησε καὶ σήμερον παρουσιάζονται ὡς λαϊκαί.

η') Ἀρχαῖοι θεοὶ καὶ ἥρωες.

Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ὑπάγονται εὐάριθμοί τινες καὶ σπάνιαι παραδόσεις, εἰς τὰς ὁποίας σφῆζονται ἀμυδραὶ καὶ συγκεχυμέναι ἀναμνήσεις περὶ τῶν ἀρχαίων θεῶν καὶ ἡρώων. Οὕτω π. χ. σφῆζεται ἀμυδρὰ ἀνάμνησις περὶ τινος παλατίου εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ Ὀλύμπου, ἄλλη θέσις ἐν Ἠπειρῷ λέγεται Θεόστρουγκα, διότι ἐκεῖ οἱ θεοὶ μαζεύνονταν καὶ κάθονταν σὰν ἄθρωποι καὶ ἀποφάσιζαν ὅ,τι ἤθελαν νὰ κάμουν γιὰ τὸ καλὸ τοῦ τόπου. Ἐν Κρήτῃ ὑπάρχει ἀκόμη τοποθεσία λεγομένη τοῦ Δία τὸ μνημεῖον, ἐν δὲ τῇ Βοιωτίᾳ

διηγούνται τὸν ἀρχαῖον περὶ εὐρέσεως τοῦ οἴνου ὑπὸ τοῦ Διονύσου μῦθον.

θ') Ὁ Χριστὸς καὶ τὰ πάθη του.

Ὡς εἵπομεν καὶ ἀνωτέρω, ὁ Χριστὸς καὶ τὰ πάθη του ἀπετέλεσαν κέντρον πολλῶν παραδόσεων. Οὕτω διηγούνται πῶς τὰ δένδρα ἠρνήθησαν νὰ παράσχουν ξύλον διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ σταυροῦ πλην τῆς λοιδοριᾶς, ἡ ὁποία ἔκτοτε εἶναι κατηραμένη, ὅπως κατηραμένοι εἶναι καὶ οἱ Γύφτοι, διότι αὐτοὶ ἔκαμαν τὰ καρφιά. Πολυάριθμοι εἶναι αἱ παραδόσεις περὶ τοῦ περιπλανωμένου Ἰουδαίου, εἰς δὲ τὴν Κρήτην δεικνύεται τὸ μνημεῖον τοῦ Καϊάφα, ὅστις ναυαγήσας καὶ ἀποθανὼν ἐκεῖ ἔμεινεν ἄλειωτος καὶ γι' αὐτὸ μαζεῖν ὅλος ὁ λαὸς καὶ μὲ κατάρες καὶ βλαστήμιες ἔρρηξαν λιθάρια καὶ τὸν κατάχωσαν.

Καὶ ὥς αἰτιολογικὴ ἀκόμη παράδοσις ἐχρησίμευσεν ὁ Χριστός. Οὕτω διηγούνται ὅτι ἡ κατσίκα ἔχει ψηλὰ τὴν οὐρὰ, διότι ἐπρόδωκε εἰς τοὺς Ἑβραίους τὸν Χριστόν, ποῦ εἶχε κρυφθῇ κάτω της.

ι') Ἅγιοι.

Παρὰ τὸν Χριστόν οἱ ἅγιοι ἀπετέλεσαν τὸ κέντρον πολλυπληθῶν παραδόσεων. Ἦδη εἰς τὰ συναξάρια ἀνενερίσκει κανεῖς πληθος παραδόσεων λαϊκῆς προελεύσεως, ὡς καὶ μύθους ἀρχαίους, οἱ ὁποῖοι ὥς περὶ νέους πυρῆνας περιεσωρεύθησαν περὶ τοὺς ἁγίους. Πλὴν ὅμως τούτων φέρονται καὶ ἄλλαι, κατὰ τόπους διάφοροι, ἀναφερόμεναι εἰς τὴν καταγωγὴν καὶ τὸν βίον τῶν ἁγίων, ὡς καὶ εἰς διάφορα αὐτῶν θαύματα. Οὕτως ἐν Σέρραις δεικνύεται ἐπὶ βράχου, κειμένου εἰς τοὺς πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως, ὅστις φέρει τὸ ὄνομα Ἀρμενόπετρα, ὁ τύπος τῆς χειρὸς τῆς Παναγίας, ἣτις ἐκράτησεν αὐτὸν κυλιόμενον πρὸς τὴν πόλιν, ἐν Ἀττικῇ ἢ Παναγία ἡ Χελιδonoῦ ἐνεθάρρυνε τοὺς Ἕλληνας εἰς τὴν ἀποκρουσιν τῶν Τούρκων, ἐν Καρδαμύλῃ ἐξέτρεψεν αὐτοὺς τῆς καταδιώξεως γυναικοπαίδων καὶ τοὺς κατεκρήμνισε.

Εἶναι πολλαὶ αἱ διηγήσεις περὶ ἁγίων, οἵτινες δέρουν ἢ ἄλλως τιμωροῦν τοὺς ἀσεβοῦντας περὶ τὰς εἰκόνας των ἢ λησμονοῦντας τὰ τάγματά των, ὥς καὶ περὶ ἁγίων, οἱ ὁποῖοι περιφέρονται τὰς νύκτας ὡς ἄνθρωποι καὶ βοηθοῦν πολυτρόπως τοὺς ἀνθρώπους. Τὸ ἐν Κερκύρα λείψανον τοῦ ἁγίου Σπυρίδωνος καταστρέφει κάθε τόσο τὰ ὑποδήματά του, ὁ ἅγιος Βασίλειος τὴν νύκτα τῆς πρώτης τοῦ ἔτους εἰσέρχεται εἰς τὰς οἰκίας καὶ εὐλογεῖ ὅσα γίνονται διὰ τὴν μνήμην του.

Ἐπίσης περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν ἁγίων διάφορα καὶ ἄσχετα πρὸς τὸν πραγματικόν των βίον διηγεῖται ὁ λαός. Οὕτως ὁ ἅγιος Νικόλαος μεταβάλλεται εἰς βαρκάρην, τὸ δὲ περιεργότερον καὶ ὁ προφήτης Ἡλίας, ὅστις διὰ τοῦτο ἀποστραφεὶς τὴν θάλασσαν κατῴκησεν εἰς τὰ ὑψηλότερα βουνά.

Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην πρέπει νὰ ὑπαχθῶν καὶ αἱ διάφοροι περὶ θαυματουργῶν εἰκόνων παραδόσεις, αἵτινες ἀναφέρονται εἴτε εἰς τὴν θαυμασίαν αὐτῶν εὑρεσιν εἰς σπήλαια, ἐπὶ δένδρων, ἐν τῇ θαλάσῃ κτλ. εἴτε εἰς ἰδρώματα ἢ κλάματα αὐτῶν, εἰς μετατοπίσεις καὶ εἰς διάφορα ἱαματικὰ θαύματα.

ια') Ἐκκλησιές.

Ὅπως δι' ὅλα τὰ κτίρια, οὕτω καὶ διὰ τὰς ἐκκλησίας του ἔχει κάτι νὰ διηγηθῇ ὁ ἑλληνικὸς λαός. Δι' αὐτὸν αἱ πλεῖσται ἐξ αὐτῶν καὶ ἰδίως αἱ παλαιότεραι εἶναι ἀριστουργήματα, ὁ δὲ ἀρχιτέκτων, ἔὰν δὲν εἶναι ὁ κτίσας τὴν Ἁγίαν Σοφίαν, πάντως θὰ εἶναι ὁ μαθητὴς του, ὁ ὁποῖος ἐκτελεῖ τὸ σχέδιον καλύτερον τοῦ προϋσταμένου του καὶ διὰ τοῦτο οὗτος ἐκ φθόνου τὸν κατακρημνίζει ἐκ τοῦ ὕψους τῆς οἰκοδομῆς, παρασύρεται ὅμως καὶ αὐτὸς καὶ οὕτως ἀποθνήσκουν ἀμφότεροι. Ἄλλοι ἀναφέρονται ἐκκλησίαι καὶ μοναστήρια κερωσμένα, ἄλλοι δεικνύονται τζαμιά, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἄλλοτε ἐκκλησίαι, καὶ ἄλλοι δεικνύεται τὸ κοκκινωπὸ σημάδι, μέχρι τοῦ ὁποῖου ἔφθασε τὸ αἷμα τῶν Χριστιανῶν, ὅταν πῆραν τὸν τόπον οἱ Τοῦρκοι.

ιβ') Ὁ οὐρανός, τ' ἄστρο κ' ἡ γῆ.

Εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς τῆς γῆς, ἀρχαίους καὶ νέους, ὁ οὐρανὸς μετὰ τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης καὶ τῶν ἀστέρων, ὥς καὶ ἡ γῆ, ἀπετέλεσαν ἀφετηρίαν ποικιλωτάτων μυθικῶν παραδόσεων, αἱ ὁποῖαι φέρουν τὸν τύπον ἀπωτάτης ἀρχαιότητος καὶ ἐντελῶς πρωτογόνου ἐμπνεύσεως. Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ καὶ ἡ θάλασσα παρίστανται ὥς ὄντα ζωντανὰ καὶ προσωπικά, ἂν ὅχι ἀνθρωπόμορφα, αἱ δὲ παραδόσεις περιστρέφονται περὶ τινὰς ιδιότητας αὐτῶν, αἱ ὁποῖαι ἐμποιοῦν τὴν περισσοτέραν ἐντύπωσιν καὶ διεγείρουν περισσότερον τὴν φαντασίαν τοῦ λαοῦ. Οὕτω πιστεύεται ὅτι ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ θάλασσα ἦσαν ποτε σχεδὸν κολλημένοι. Ἐπειδὴ ὁμως τοῦτο προϋξέει μεγάλην στενοχωρίαν εἰς ἀμφοτέρους, συνεφώνησαν νὰ δώσουν ὁ ἓνας τοῦ ἄλλου κλωτσιές, ὅσο πού νὰ πάρῃ ὁ οὐρανὸς τὸ ὕψος κ' ἡ θάλασσα τὸ βάθος, πού ἐχρειάζονταν. Ἐπειδὴ ὁμως ἡ θάλασσα δὲν ἐτήρησεν ἀκριβῶς τὴν συμφωνίαν, ὁ Θεὸς τιμωρῶν ἐχαλίνωσεν αὐτὴν μὲ τρεῖς τρίχας ἀπὸ οὐρὰν ἀλόγου. Ἐκτοτε ἡ θάλασσα μουγκρίζει φοβερίζοντας τὸν οὐρανόν. Ἐως τώρα κατῴρθωσε νὰ κόψῃ τὰς δύο τρίχας, ἐὰν κόψῃ καὶ τὴν τελευταίαν, τότε θὰ ξαπολυθῇ καὶ θὰ πνίξῃ ὅλη τὴν οἰκουμένην. Τὸ αὐτὸ διηγοῦνται καὶ περὶ τῆς γῆς καὶ τοῦ οὐρανοῦ, ὁ ὁποῖος ἦτο τόσον χαμηλὰ, ὥστε τὸν ἔγλυφαν τὰ βόδια. Ὁ οὐρανὸς ἀνοίγει μία ἢ δύο φορὲς τὸ χρόνο κ' εὐτυχισμένος ὁποῖος ἐπιτύχῃ ᾗς τὸ ἀνοιγμα νὰ ζητήσῃ ὅ,τι θέλει. Τὸ βρίσκει τὸ πρῶτ' ᾗς τὸ προσκέφαλό του. Τὴ γῆ βαστάει ἓνας στῦλος σιδερένιος, πού τὰ δαμόνια (καὶ οἱ καλλικαντζάροι) τὸν τρῶν ὅλον τὸν χρόνο καὶ τὰ Χριστούγεννα πάλι ξαναγίνεται.

Ὁ ἥλιος παρίσταται ὥς ὃν ὀργίλον καὶ ἀδηφάγον, ἔχει δὲ τὰ ἀνάκτορά του εἰς τὴν ἄκρα τοῦ κόσμου καὶ ἐκεῖ πού τελειώνει ὁ οὐρανὸς καὶ ἀκουμπᾷ ᾗς τὴ γῆ. Ἐκεῖ εἶναι μία ὀπή, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ ἥλιος εἰσέρχεται, διὰ νὰ ὑπάγῃ εἰς τὰ παλάτια του. Ἐκεῖ τὸν περιμένει κάθε βράδυ ἡ μάννα του, ἡ ὁποία τοῦ ἔχει ἐτοιμάσει σαράντα καρδέλια ψωμί, γιὰ νὰ

τὸν προφτάσῃ, γιὰτὶ ἂν δὲν βρῇ ἔτοιμα τὰ ψωμιά τρώει καὶ αὐτὴ τὴ μάννα του. Καὶ γι' αὐτὸ πολλὰς φορὰς βγαίνει κόκκινος. Εἶναι ἀπὸ τὸ αἷμά της. Ἔχει ἀδελφὴν ἢ σύζυγον τὴν σελήνην, τὴν ὁποίαν ζηλεύει καὶ δι' αὐτὸ αὐτὴ δὲν βγαίνει παρὰ τὴν νύκτα, ὅταν αὐτὸς ἀναπαύεται. Κάποτε μάλωσε μαζί της καὶ τῆς ἔρρηξε λάσπη ἢ σβουνιά ἔς τὸ πρόσωπο καὶ γι' αὐτὸ ἀπὸ τότες ἔχει τὰ μαυράδια ἔς τὸ πρόσωπό της καὶ βλέπει καὶ θολά. Καὶ ἄλλας τὸ φεγγάρι ἐχτύπησε καὶ αὐτὸ τὸν ἥλιο καὶ τοῦ βγαλε τὸ ἓνα μάτι καὶ γι' αὐτὸ ὁ ἥλιος ἓνα μάτι ἔχει. Καὶ ἄλλα ἐπίσης διηγοῦνται γιὰ τὰ μαυράδια τοῦ φεγγαριοῦ. Ἐκεῖ ἐπάνω εἶναι τὸ δένδρο, πὺν βαστάει τὴ γῆ, εἶναι καὶ ὁ Κάϊν, ὁ ὁποῖος κατεδικάσθη αἰωνίως νὰ τὸ πελεκᾷ. Τὸ φεγγάρι εἶναι ὁ τόπος τῆς ἐξορίας τοῦ Κάϊν, διότι τίποτε ἄλλο δὲν εἶναι παρὰ τὸ κομμάτι ἐκεῖνο τῆς γῆς, ὅπου ἔγινε ἡ ἀδελφοκτονία, καὶ τὸ ὁποῖον κατὰ διατάγην τοῦ Θεοῦ ἀπεσπάρθη ἐκ τῆς γῆς καὶ ἔκτοτε γυρίζει εἰς τὸν οὐρανόν.

Ἡ σελήνη ἀνέκαθεν ὡς νυκτιπλανῆς ἐσχετίσθη πρὸς τὴν μαγείαν, συνηθέσταται δὲ εἶναι αἱ διηγήσεις κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ σήμερον περὶ μαγισσῶν, αἱ ὁποῖαι κατορθώνουν διὰ τῶν ἐπωδῶν τῶν νὰ τὸ καταβιβάσουν εἰς τὴν γῆν, διὰ νὰ ζητήσουν τὴν συμβουλὴν του ἢ νὰ τὸ ἀρμέξουν, καθ' ὅσον κατέρχεται ὡς ἀγέλας, καὶ νὰ μεταχειρισθοῦν τὸ γάλα του εἰς τὰ μαγικά των φάρμακα. Διὰ τῆς καταβιβάσεως αὐτῆς τοῦ φεγγαριοῦ ἐξηγεῖ πολλάκις ὁ λαὸς καὶ τὰς ἐκλείψεις.

Διὰ τὰ ἄστρα διηγοῦνται διάφορα, ἀνάλογα πρὸς τοὺς καταστερισμοὺς τῶν ἀρχαίων. Ἡ Πούλια ἦταν ἓναν καιρὸ ἐπὶ τὰ ἀδερφάδες, ἡ μεγάλη ἄρκτος βασιλοπούλα, ἡ ὁποία ἔγινε ἀρκουδα καὶ τὸ τομάρι της ἐκάρφωσαν ἔς τὸν οὐρανόν, ὁ γαλαξίας εἶναι τὸ κλεμμένο ἄχυρο, ἡ Ἀφροδίτη καὶ ὁ Ζεὺς οἱ δύο ἀγαπητικοί, ὁ Γιάννης καὶ ἡ Μάρω.

Ἐπίσης διάφορα διηγοῦνται διὰ τοὺς σεισμούς, π. χ. πὺς τὴ γῆ τὴ βαστάζουν τέσσαρα βόδια, καὶ ὅταν κανένα ἀπ' αὐτὰ κουνήσῃ τ' ἄφτιά του γίνεται σεισμὸς κ. τ. λ.

ιγ') Οἱ καιροί.

Οἱ καιροί ἐπίσης ἀπετέλεσαν ἀνεκάθεν ἀφειτηρίαν ποικίλων μυθοπλαστιῶν. Τοὺς ἀνέμους ἐφαντάσθησαν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ φαντάζονται ἀκόμη οἱ Ἕλληνες ὡς ὄντα προσωπικά καὶ ἀνθρωπόμορφα. Τὰ σύννεφα ἐπίσης εἶναι ζωντανὰ καὶ αἱ γραῖαι ἰσχυρίζονται ὅτι τὰ ἀκούουν, ὅταν καταβαίνουν εἰς τὴν θάλασσαν διὰ νὰ πάρουν νερό, τὴν βροντὴν καὶ τὴν ἀστραπὴν ὡς ποδοβολητὸν τοῦ ἄρματος τοῦ Προφήτου Ἡλίου, ποὺ κυνηγᾷ τὴ Λάμια, τοὺς ἀνεμοστροβίλους ὡς χοροὺς τῶν νεραΐδων καὶ τὰς καταιγίδας ὡς μαλώματα τῶν στοιχειῶν. Ἡ δὲ Ἴρις τέλος καὶ αὐτὴ ἐθεωρήθη ὡς δοξάρι τῆς καλογοριᾶς, ἢ ζωνάρι τοῦ Θεοῦ ἢ τῆς Παναγίας, ἢ καμάρα τοῦ Θεοῦ.

Καὶ αἱ παραδόσεις αὗται ἀνήκουν αἱ πλεῖσται τοῦλάχιστον, ὡς καὶ αἱ τῆς προηγουμένης κατηγορίας, εἰς τὴν τάξιν ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι, σχεδὸν παγκοσμίως διαδεδομέναι, διασφύζουν καταφανῆ τὰ ἴχνη ἐντελῶς πρωτογόνου ἐμπνεύσεως.

ιδ') Μαρμαρώματα.

Εἰς τὰς περὶ μαρμαρωμάτων παραδόσεις, αἱ ὁποῖαι καὶ παλαιόταται καὶ παγκόσμιοι εἶναι, ἀφορμὴν ἔδωκε τὸ ἰδιότροπον πολλάκις σχῆμα πολλῶν λίθων, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ εὐέξαπτος φαντασία τοῦ λαοῦ διακρίνει ἀνθρώπους καὶ ζῶα. Τοιαύτης παραδόσεως ἀρχαῖον ὑπόδειγμα εἶναι ὁ γνωστὸς μῦθος τῆς Νιόβης. Σήμερον, ὅπου ὑπάρχουν βράχοι καὶ λίθοι, δεικνύει ὁ λαὸς ἑδῶ μίαν γυναῖκα, ποὺ ἐμαρμάρωσε, ἐκεῖ ὁλόκληρο συμπεθερεί, ἄλλοι τὴ γριὰ μὲ τὰ κατσικάκια της, ἄλλοι τὸ πετροκάραβο καὶ ἄλλοι τέλος τὸ λιθωμένο φίδι. Συνήθεις ἐπίσης εἶναι αἱ παραδόσεις περὶ τῆς ἀποτυπώσεως ἰχνῶν ἡρώων ἢ ἀγίων ἐπὶ διαφόρων λίθων.

ιε') Φυτά.

Τὰ φυτὰ διὰ τὸν λαὸν δὲν εἶναι ἀδρανεῖς ὁργανισμοί. Ἔχουν τὴν ψυχὴν τους, τὴν πραιοινομαλλοῦσα νεραΐδα τους,

τὸ στοιχείο τους, τὸ ὁποῖον, ὅπως καὶ ὅλα τὰ στοιχεῖα, παρουσιάζεται ὑπὸ διαφόρους μορφάς.

Εἶναι δὲ ἐπικίνδυνα τὰ στοιχεῖα αὐτά. Βλάπτουν τοὺς κοιμωμένους εἰς τὴν σκιὰν τοῦ δένδρου των, ὥς καὶ πάντα, ὅστις τολμήσῃ νὰ κόψῃ κλάδον ἐξ αὐτῶν ἢ τὸν κορμὸν των. Διὰ τοῦτο οἱ ξυλοκόποι, ὅταν τὸ ἴδουν νὰ γέρῃ γιὰ νὰ πέσῃ, πέφτουν προύμντα κατὰ γῆς καὶ δὲ βγάνουν μιλιὰ, γιὰ νὰ μὴ τοὺς ἐννοήσῃ ἡ ψυχὴ τοῦ δέντρου καὶ τοὺς λαβῶσῃ. Καὶ ὅς τὸν κορμὸ ὅς τὴ μέσῃ βάζουν μιὰ πέτρα, γιὰ νὰ μὴν ἔβγῃ μὲ ὀρμὴ ἡ ψυχὴ τοῦ δένδρου καὶ τοὺς κάμῃ κακὸ.

Ἐπειτα ὁ σχηματισμὸς πολλῶν δένδρων ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς διαφόρους παραδόσεις. Πολλῶν π. χ. δένδρων οἱ κορμοὶ εἶναι κεκλιμένοι ἔνεκα τοῦ συνήθως πνέοντος βορρᾶ, δι' αὐτὰ λέγεται ὅτι προσεκύνησαν τὴν Παναγίαν, ὅταν διέβαιναν ἐκεῖθεν. Πολλαὶ δὲ εἶναι καὶ αἱ αἰτιολογικαὶ παραδόσεις, αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν μορφὴν διαφόρων φυτῶν.

Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ὑπάγονται καὶ διάφοροι παραδόσεις, ὧν τινες ἔλκουσι τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τῶν δοξασιῶν τῶν ἀρχαίων χυμευτῶν, περὶ θαυμασιῶν τινῶν φυτῶν, οἷα π. χ. ἡ λαμπιδοῦσα καὶ τὸ σιδερόχορτο, ἐξ ὧν ἡ μὲν πρώτη ἔχει τὴν ιδιότητα νὰ μεταβάλλῃ εἰς χρυσὸν πᾶν, ὅτι ἐγγίξει, τὸ δὲ δεύτερον ἀνύγει κάθε κλειδωνιὰ καὶ γκρεμίζει κάθε τοῖχο.

Καὶ αἱ παραδόσεις αὗται κατὰ μέγα μέρος εἶναι κοιναὶ εἰς πλείστους λαοὺς σημερινούς, καθὼς καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους.

ιβ') Ζῳα.

Τὰ ζῳα μὲ τὰς παραδόξους αὐτῶν μορφὰς καὶ τὰς ἀξιωματώτους ιδιότητας, αἱ ὁποῖαι ἰδιάζουσιν προξενοῦν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τοῦ λαοῦ, εἰς πολὺ μεγαλύτερον βαθμὸν ἢ τὰ φυτὰ ἔδωσαν ἀφορμὴν εἰς τὴν φαντασίαν τοῦ λαοῦ νὰ πλάσῃ περὶ αὐτὰ διαφόρους παραδόσεις. Ἡ φωνὴ των ἰδίως, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ λαὸς διακρίνει διαφόρους ἀνθρωπίνους φωνὰς καὶ λέξεις, ἀπετέλεσε τὴν ἀφρητηρίαν πο-

λυαρίθμων περὶ μεταμορφώσεων παραδόσεων. Ἡ δεκοχτούρα ἦτο κόρη, τὴν ὁποίαν κατηγόρησεν ἡ μητρυνιά της ὅτι ἔχασε ἓνα ψωμί, ἐνῶ τὰ ψωμιά ἦταν δεκαοχτώ, καὶ ἔκτοτε μεταμορφωθείσα εἰς πτηνὸν φωνάζει δεκοχτώ, ὁ γκιώνης ἐσκότωσε τὸν ἀδελφόν του καὶ τὸ μετενόησε καὶ γι' αὐτὸ ἐγινε πουλὶ καὶ τώρα φωνάζει τὸν σκοτωμένο του ἀδελφὸν Γκιών! Γκιών! κ.τ.τ.

Τῶν παραδόσεων τούτων πολλαὶ εἶναι πλάσματα τοῦ νέου ἑλληνικοῦ λαοῦ, πολλαὶ ὅμως ἐλέγοντο ἤδη καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ὥς εἶναι αἱ περὶ μεταμορφώσεως τῆς χελιδόνος καὶ τῆς ἀηδόνος.

ιβ') Θηρία.

Θηρία παρὰδοξα καὶ φοβερὰ ἔπλασεν ἡ φαντασία τοῦ λαοῦ ἐκ λόγων, οἱ ὅποιοι δι' ἐκάστην περίπτωσιν πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν ἰδιαιτέρως. Οὕτως ἐκ τῆς σπανίας καὶ ἰσχυρᾶς φωνῆς τοῦ ἔρωδιου τοῦ ἀστερίου ἔπλασεν ἡ λαϊκὴ φαντασία τὸ πολλαχού ταυρόμορφον νομιζόμενον θηρίον, τὸν Ἥτανρον. Συνήθεις δὲ εἶναι καὶ αἱ παραδόσεις περὶ Κυνοκεφάλων, αἱ ὁποῖαι ἔχουν τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς παλαιὰς πιθανῶς ναυτικὰς περιηγητικὰς διηγήσεις τῶν ἀρχαίων.

ιγ') Δράκοντες καὶ ὄφεις.

Ὁ τρόμος, τὸν ὅποιον ἐμπνέουν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὰ ἔρπετά, ἐξῆπτε τὴν φαντασίαν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων καὶ οὕτως ἔπλασε μορφὰς ὄφεων καὶ δρακόντων φοβεράς. Οἱ δράκοντες οὗτοι ἔχουν μέγεθος τεράστιον, φέρουν κέρατα καὶ πτερά, πολλάκις κεφαλὴν βοῦς. Δύνανται νὰ καταλίνουν καὶ ἐξ ἀποστάσεως νὰ ροφήσουν ζῶα καὶ ἄνθρωπους, εἰς δὲ τὴν φαρμακερὰν πνοήν των οὐδὲν δύναται νὰ ἀντισταθῇ. Αἱ διηγήσεις αὗται παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, συνδεδεμέναι πρὸς διαφόρους τόπους, ὑπάρχουν ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος, αἱ δὲ δρακοντοκτονίαι εἶναι συνήθεις ἄθλοι ἡρώων καὶ θεῶν. Κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους τοὺς

ἄλλους τούτους ἐκτελοῦν οἱ ἄγιοι, πολυάριθμοι δὲ εἶναι εἰς τὰ συναξάρια αἱ παραδόσεις περὶ τοιούτων δρακοντοκτονιῶν, τῶν ὁποίων ὁ λαὸς δεικνύει σήμερον τὸν τόπον.

ιβ') Δράκοι.

Οἱ δράκοι, οἱ ὁποῖοι εἶναι ἀπαραίτητοι σχεδὸν εἰς κάθε παραμύθι, εἶναι ἐπίσης συνήθεις καὶ εἰς τὰς παραδόσεις. Ὁ λαὸς πολλαχθῶς δεικνύει τὸν τόπον τῆς διαμονῆς αὐτῶν, πολλαὶ δὲ τοπωνυμίαι ἔχουν σχέσιν πρὸς αὐτούς, οἷον Δρακότρυπα, Δρακοσπηλιά, Δρακόλιμνη, Τὰ σπίτια τοῦ δράκου κτλ. Οἱ δράκοι ἔχουν βέβαια τὸ ὄνομα ἐκ τῶν πραγματικῶν δρακόντων, τῶν ὄφρων, ἀλλ' ἡ μορφή αὐτῶν εἶναι ἐντελῶς ἀνθρωπίνη. Ἐχουν μέγεθος καὶ δύναμιν ὑπερβολικὴν, δυνάμενοι νὰ ἐκσπενδονίσουν λίθους καὶ νὰ φέρουν ἐπὶ τῶν ὤμων δένδρα ὁλόκληρα. Δὲν εἶναι ὅμως καὶ ἀκατάβλητοι, ἡ δὲ διανοητικὴ τῶν δύναμις εἶναι πολὺ μικρά. Ζοῦν εἰς τὰ ὄρη καὶ τὰς ἐρημίας, εἰς σπήλαια καὶ πύργους καὶ παλάτια, τὰ ὁποῖα αὐτοὶ ἔκτισαν, συνήθως κατὰ ὁμάδας ἐκ τεσσαράκοντα ἀδελφῶν. Σύνηθες ἔργον αὐτῶν εἶναι τὸ κυνήγιον καὶ αἱ ἄρπαγαι καὶ λεηλασίαι τῶν περιουσιῶν τῶν ἀνθρώπων, ἐξ ὧν συγκεντρῶνουν ἄπειρα πλούτη. Ἀγαποῦν θνητὰς καὶ συνηθέσταται εἶναι αἱ ἀπαγωγαὶ νεανίδων ὑπ' αὐτῶν. Πάντα δ' ἐν γένει τὰ γνωρίσματα αὐτῶν τοὺς χαρακτηριστοῦν ὥς δαίμονας ὀρεινοὺς, οἱ ὁποῖοι εἰς τὸν νεώτερον ἑλληνικὸν λαὸν ἀντικατέστησαν ἀναλόγους δαίμονας τῆς ἀρχαιότητος, οἷοι π. χ. οἱ Κένταυροι.

κ') Θησαυροὶ καὶ Ἀράπηδες.

Ἡ πίστις εἰς τὴν ὑπαρξιν θησαυρῶν κεκρυμμένων εἰς τὰ βάθη τῆς γῆς, συνήθως δὲ εἰς ἐρείπια ἀρχαίων οἰκοδομημάτων, εἶναι εὐρύτατα διαδεδομένη εἰς τὸν σημερινὸν λαόν, ὥς ἦτο καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους. Ἐχει δὲ τὴν ἀρχὴν αὐτῆς εἰς τὴν οὐχὶ ἀσυνήθη ἀνακάλυψιν τοιούτων πραγματικῶν θησαυρῶν εἴτε ἐντὸς τάφων εἴτε καὶ ἀλλαχοῦ, καθό-

σον ὑπῆρχεν ἀνέκαθεν ἢ συνήθεια νὰ συνοδεύουν τοὺς νεκροὺς μὲ πτερίσματα, ὡς καὶ νὰ κατορύσσουν τὰ χοήματα αὐτῶν πρὸς ἐξασφάλισιν ἀπὸ πάσης κλοπῆς. Οἱ ἀρχαῖοι κυρίους τῶν θησαυρῶν τούτων ἐθεώρουν τοὺς νεκροὺς καὶ τοὺς χθονίους ἐν γένει δαίμονας, ὡς καὶ τοὺς δράκοντας, καὶ μάλιστα τὸν Ἑρμῆν, ὅστις, ὡς γνωστόν, ἦτο καὶ χθόνιος θεὸς καὶ ἔφορος τῶν ῥόδων, ὅθεν καὶ *ἐρμαία* ἐλέγοντο· αἱ δὲ δοξασίαι αὗται διετηρήθησαν μέχρι τοῦ νῦν, ἂν καὶ ἡλλοιωμέναι.

Σήμερον ὁ λαὸς πιστεύει ὅτι κύριοι τῶν θησαυρῶν τούτων εἶναι τὰ ζῶα ἢ οἱ ἄνθρωποι, τοὺς ὁποίους ἔσφαξαν ἐπὶ τοῦ τόπου οἱ κατορύξαντες τὸν θησαυρόν, ὅπως γίνουν τὰ *στοιχειά*, οἱ φύλακες τοῦ θησαυροῦ, οἱ ὅποιοι συνήθως ἐμφανίζονται ὡς Ἀράπῃδες. Οἱ θησαυροὶ ἀνακαλύπτονται συνήθως ἐξ ὀνείρων. Ὁ ἀράπης ὁ ἴδιος ἢ ἅγιός τις ὑποδεικνύει καθ' ὕπνου τὸν τόπον, ὅπου κεῖται ὁ θησαυρὸς καὶ ὅπου κατὰ τινὰς παραδόσεις ἀναφαίνονται καὶ φλόγες ἄσβεστοι. Ἀλλ' ἵνα γίνῃ τις κύριος τοῦ θησαυροῦ, πρέπει νὰ χύσῃ εἰς τὸν τόπον ἐκεῖνον αἷμα ἀνθρώπου ἢ ζῶου, συνήθως μαύρου πετεινοῦ ἢ κόττας, ὅτι ἤθελεν ὑποδείξει ὁ Ἀράπης, τοῦθ' ὅπερ καὶ αὐτὸ δεικνύει ἐπίσης τὴν σχέσιν πρὸς τοὺς χθονίους δαίμονας. Ἄλλως τὰ φλωριά μετὰ φοβεροῦ κρότου εἰσέρχονται ἐτι βαθύτερον εἰς τὴν γῆν ἢ μεταβάλλονται εἰς ἀνθρακας. Οἱ Ἀράπῃδες οὗτοι ἢ Μῶροι, ὅπως λέγονται ἐν Ἑπτανήσῳ, παρουσιάζονται καὶ ὡς τὰ *στοιχειά* τοῦ *σπιτιοῦ*, οἱ οἰκουροὶ δαίμονες, οἱ ὅποιοι φέρουν τὴν εὐτυχίαν εἰς τοὺς περιποιουμένους αὐτούς, τὴν δυστυχίαν δὲ εἰς τοὺς ἀποδιώκοντας ἢ παραμελοῦντας αὐτούς.

κα') Στοιχειὰ καὶ στοιχειωμένοι τόποι.

Αἱ περὶ στοιχειῶν παραδόσεις ἔχουν τὴν ἀρχὴν των εἰς τὰς παγκοσμίους δοξασίας περὶ τῆς δυνάμεως τῶν ψυχῶν ἀνθρώπων καὶ ζῶων, αἱ ὁποῖαι ἀπολυόμεναι τοῦ σώματος ἀποκτοῦν δύναμιν ὑπερφυσικὴν, δυνάμεναι πολλαχῶς νὰ εὐεργετήσουν ἢ νὰ βλάψουν τοὺς ἀνθρώπους. Συνδέον-

ται δὲ αἱ ψυχαὶ αὗται στενωῶς πρὸς τὸν τόπον, ὅπου ὁ ἄνθρωπος ἢ τὸ ζῶον ἀπέθανε, καὶ ἀποβαίνουν κύριοι, φύλακες καὶ προστάται αὐτοῦ. Ἡ πίστις αὕτη ἐγέννησε διττὰ ἔθιμα. Ἄλλοῦ μὲν ὑπερίσχυσεν ὁ φόβος καὶ ἐγκαταλείπονται αἱ καλύβαι, ὅπου συνέβη νὰ ἀποθάνῃ τις· ἄλλοῦ ὑπερίσχυσεν ἡ πίστις ἐπὶ τὴν εὐεργετικὴν δρασὶν τῶν ψυχῶν καὶ προσεπάθησαν νὰ ἐφοδιάσουν τὰ οἰκήματα αὐτῶν διὰ τοιούτων στοιχείων θυσιάζοντες κατὰ τὴν τοποθέτησιν τοῦ θεμελίου λίθου κατ' ἀρχὰς μὲν ἀνθρώπους, ἔπειτα δὲ ζῶα.

Σήμερον εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν στοιχειὰ εἶναι αὐταὶ αἱ ψυχαὶ τῶν φονευθέντων ἀνθρώπων ἢ ζώων, αἱ ὁποῖαι θεωροῦνται καὶ κύριοι καὶ φύλακες τοῦ τόπου, ὅπου ὁ ἄνθρωπος ἢ τὸ ζῶον ἐφονεύθη. Τὸν τόπον τοῦτον εὐεργετοῦν πολλαχῶς, εἶναι ἡ ζωὴ τρόπον τινὰ αὐτοῦ, ἐὰν δὲ ποτε ἀναγκασθοῦν ἐκ κακῆς μεταχειρίσεως νὰ ἐγκαταλείβουν αὐτὸν ἢ συμβῇ νὰ ἀσθενήσουν, τότε φθίνει οὗτος ὥς ζῶον, ἀποβαλὼν τὴν ψυχὴν.

Τὸ γενικὸν αὐτῶν ὄνομα εἶναι στοιχειό, κατὰ τόπους ὅμως ὑπάρχουν καὶ διάφορα ὀνόματα, ὥς ζούδιο, ἥσκιος, ζούζουλο, ζούμπερο, θεριό, περγαλιό, πτελεσίμ (τὰ παλαιὰ τελέσματα), περγάντα, γοργόσι κτλ.

Ἐμφανίζονται δὲ τὰ στοιχειὰ ὑπὸ ποικίλης μορφῆς, ἀνθρώπου καὶ μάλιστα ἀράπη, ζῶου ἢ θηρίου καὶ συνήθως ὄφεως, εἶναι δὲ ἱκανὰ καὶ νὰ μεταβάλουν ὄψεις. Διαφέρουν δὲ τῶν βρικολάκων, καθόσον οὗτοι εἶναι ψυχαί, μὴ ἀποχωρισθεῖσαι τοῦ σώματος, εἶναι δὲ καὶ πάντοτε κακόποιοί.

Στοιχειὰ ἔχουν ὅλοι οἱ τόποι, σπίτια, ἐκκλησίαι, σπῆλαια, χωράφια, πηγάδια, γεφύρια, δένδρα καὶ τὰ χωριά ἀκόμη. Ὅταν τὸ στοιχειὸς τοῦ τόπου εἶναι καλὰ, εὐημερεῖ καὶ ὁ τόπος καὶ εἶναι στερεὸν τὸ κτίριον, ὅταν τοῦναντίον ἀσθενήσῃ ἢ πειραχθῇ ἢ νικηθῇ παλαιὸν πρὸς τὸ στοιχειὸς γειτονικοῦ χωριοῦ, τότε ἡ εὐτυχία τοῦ τόπου καταστρέφεται, ἐὰν δὲ πρόκειται περὶ χωριοῦ, οἱ κάτοικοι ἀποθνήσκουν καὶ τὸ χωρίον βαθυμυδὸν ἐρημοῦται. Δι' αὐτὸ περιποιοῦνται πολὺ τὰ στοιχειὰ καὶ μάλιστα τῶν οἰκῶν. Τὴν νύκτα

γεμίζουν ὅλες τὰς στάμνες νερό, γιὰ νὰ ἔχη τὸ στοιχειὸ νὰ πίνη καὶ νὰ μὴ διψᾷ. Συνηθέσεται δὲ εἶναι αἱ παραδόσεις περὶ πάλης στοιχειῶν γειτονικῶν χωρίων, τὰ ὅποια πολλὰ-κίς καλοῦν εἰς βοήθειαν αὐτῶν καὶ ἀνθρώπους.

Πλὴν τῆς κατὰ τὸν ἀνωτέρω τρόπον στοιχειώσεως δύνανται ἀνθρώποι καὶ ζῶα νὰ στοιχειώσουν τρώγοντα καρδίαν ἢ ἄλλα μέλη στοιχειῶν ἢ θαυμασίας τινὰς βοτάνας ἢ πίνοντα τὸ ἀθάνατο νερό. Καὶ ἡ δοξασία αὕτη ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς τὸν κύκλον τῶν περὶ τὴν ψυχὴν δοξασιῶν, καθ' ἃς ἡ βρῶσις τῆς καρδίας ἢ ἄλλου μέλους τοῦ σώματος ζῴου ἢ ἀνθρώπου μεταδίδει εἰς τὸν τρώγοντα καὶ τὴν δύναμιν τοῦ φονευθέντος. Ἐὰν δὲ τὸ μέλος εἶναι μέλος στοιχειοῦ, τότε καὶ ὁ τρώγων στοιχειώνει. Ὁ τοιοῦτος, αἰσθανόμενος μόνος τὴν διαφορὰν τοῦ ἀπὸ τοῦς ἄλλους ἀνθρώπους, δὲν δύναται πλέον νὰ ζήσει μεταξύ των, ἀλλὰ φεύγει καὶ συνήθως πηδᾷ εἰς λίμνην ἢ τὴν θάλασσαν καὶ ἔκτοτε διάγει ἐκεῖ τὸν βίον δαίμονος. Οὕτω π. χ. διηγοῦνται ὅτι ἡ ἀδελφὴ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου πιούσα τὸ ἀθάνατο νερὸ καὶ ριφθεῖσα εἰς τὴν θάλασσαν ἔγινεν ἡ Γοργόνα, καὶ ποιμὴν φαγὼν τὴν καρδίαν στοιχειοῦ ἐστοίχειωσε καὶ αὐτὸς καὶ ἔπεσεν εἰς παρκαμμένην λίμνην, τῆς ὁποίας ἀπέβη τὸ στοιχειό. Αἱ παραδόσεις αὗται παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ δὲν εἶναι καινοφανεῖς. Ἦδη εἰς τὴν ἀρχαιότητα ἐλέγετο περὶ πλείστων ἐναλίων δαιμόνων ὅτι ἦσαν ποτε ἀνθρώποι, οἱ ὅποιοι πεσόντες εἰς τὴν θάλασσαν μετεβλήθησαν εἰς δαίμονας.

κβ') Στοιχειὰ καὶ στοιχειωμένοι τόποι τῆς θάλασσης.

Καθ' ὃν τρόπον ἡ ξηρὰ οὕτω καὶ ἡ θάλασσα ἔχει τὰ στοιχεῖά της, τὰ ὅποια εὐρίσκονται καθ' ἅπασαν αὐτῆς τὴν ἑκτασιν ἢ συνδέονται πρὸς ὠρισμένους τόπους. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἔχουν ὅλως διάφορον ἀρχήν. Δὲν ἔχουν οὐδεμίαν σχέσιν πρὸς τὰς ψυχὰς τῶν τεθνεώτων, ἀλλ' εἶναι αὐτοὶ οἱ ἐνάλιοι τῆς ἀρχαιότητος δαίμονες, τῶν ὁποίων τὴν μνήμην διέσωσεν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς καὶ εἰς τῶν ὁποίων τὴν

ὑπαρξιν πιστεύει, ἑξακολουθῶν νὰ πλέκη περὶ αὐτοὺς παλαιᾶς καὶ νέας παραδόσεις. Τοὺς ἐναλίους τούτους δαίμονας φαντάζεται κατὰ μὲν τὸ ἄνω ἡμῖς ἀνθρώπους, κατὰ δὲ τὸ κάτω ἰχθεῖς. Συνηθεστάτη πασῶν εἶναι ἡ μορφή τῆς Γοργόνας, ἡ ὁποία ἐγείρει τοὺς ἀνεμοστροβίλους καὶ καταποντίζει τὰ καράβια ἢ ἀρπάζει καὶ κατατρῶγει τοὺς ναῦτας. Ὁ λαὸς συγγέων ταύτην πρὸς τὰ στοιχεῖα καὶ θέλων νὰ δικαιολογήσῃ τὸ *στοιχειῶμα* αὐτῆς παραδίδει ὅτι εἶναι ἡ ἀδελφὴ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἡ ὁποία ἔπιε τὸ ἀθάνατο νερὸ καὶ ἔκτοτε ζῇ εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἐρωτᾷ τοὺς ναυτιλλομένους ἂν ζῇ ὁ βασιλεὺς Ἀλέξανδρος ἢ ἀπέθανε. Καὶ ἐὰν μὲν τῆς ἀπαντήσουν, ζῇ καὶ βασιλεύει, τοὺς ἀφήνει ἡσύχους, ἄλλως τοὺς καταποντίζει.

Ἡ μορφή αὕτη τῆς Γοργόνας παρουσιάζεται καὶ εἰς πολλὰ παραμύθια, ἔχει δὲ συγκεντρώσει περὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς τὰ λείψανα τῶν μύθων τῶν Σειρήνων καὶ τῆς Σκύλλης καὶ ἄλλου μὲν μνημονεύεται ὡς μία, ἄλλου δὲ πλείονες.

κγ') Χαμοδράκια.

Τὰ χαμοδράκια εἶναι οἱ ποιμενικοὶ δαίμονες τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ὡς ὁ Πὰν καὶ οἱ Σάτυροι ἦσαν τῶν παλαιῶν, ἡ δὲ συγγένεια τῶν νέων πρὸς τοὺς παλαιούς εἶναι καταφανὴς ἔκ τε τῆς μορφῆς καὶ ἔκ τῶν ἀποδιδομένων εἰς αὐτοὺς ἰδιοτήτων κατὰ τε τὴν ἀρχαιότητα καὶ σήμερον.

Ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν τοιούτων δαιμόνων ἔδωκεν ἡ λοιμώδης νόσος τῶν ζώων, ὁ ἀνθραξ, ὅστις θερίζει πολλάκις τὰ ποίμνια. Ἡ νόσος ἀπεδόθη εἰς δαίμονας ζωομόρφους, δυναμένους νὰ μεταβάλουν μορφήν ἀναλόγως τῶν προσβαλλομένων ζώων. Οἱ δαίμονες οὗτοι βατεύουν τὰ ζῶα, ἀποτελέσμα δὲ τῆς βατεύσεως ταύτης εἶναι ὁ ἄμεσος θάνατος αὐτῶν. Τὸ ζῶον μανρίζει, ἐξοιδαίνεται καὶ ἀποθνήσκει πολλάκις ἀκαριαίως. Οἱ ποιμένες δεικνύουν μεταξὺ τοῦ δέρματος καὶ τῆς σαρκὸς εἰς τὸ λεγόμενον *ζήλιο* τὰ ἀποτυπώματα τῶν ποδῶν καὶ τῶν ὀνύχων τοῦ δαιμονίου. Ἐνοχλοῦν

δὲ πολλάκις καὶ τοὺς ἀνθρώπους ἐπιβαίνοντες αὐτῶν καὶ ὀδηγοῦντες εἰς κρημνοὺς. Ὡς φάρμακον κατ' αὐτῶν συνιστᾶται μόνον ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ ποιμνίου ἐκ τοῦ τόπου ἐκείνου, τὰ ἁγικά καὶ οἱ ἔξορκισμοὶ καὶ τὰ καπνίσματα διὰ δυσωδῶν οὐσιῶν.

Τὰ χαμοδράκια ἐνιαχοῦ πιστεύεται ὅτι εἶναι νοθογέννητα παιδιά, ταφέντα εἰς τόπους ἐρήμους, καὶ διὰ τοῦτο ἐμφανίζονται ὡς μικρὰ παιδιά. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἔχομεν συμφυρμὸν τῶν περὶ ποιμενικῶν δαιμόνων δοξασιῶν πρὸς τὰς περὶ βρικολάκων.

Τὰ χαμοδράκια φέρουν κατὰ τόπους καὶ τὸ ὄνομα *σμερδάκια*, πλὴν δὲ τούτου γίνεται πρὸς δήλωσιν αὐτῶν χρῆσις καὶ ἄλλων γενικῶν διὰ τοὺς δαίμονας ὀνομάτων, ὡς *εἶδουλο*, *ζουλάπι*, *λάβωμα*, *διάβολος*, *δαιμονικό*, *ἀμελέτητο*, *ἀρμαδιακό*, *ἀποκορωμένο* κτλ., αἱ δὲ περὶ αὐτῶν παραδόσεις ἀφθονοῦν ἰδίᾳ εἰς τοὺς κτηνοτρόφους χωρικοὺς καὶ μάλιστα εἰς τοὺς ποιμένας.

κδ') Καλλικάντζαροι.

Οἱ *καλλικάντζαροι* εἶναι δαιμόνια νεοελληνικά, δημιουργήματα τῆς νεοελληνικῆς φαντασίας, ἔχοντα τὴν ἀφετηρίαν των κατὰ τὴν πιθανωτάτην γνώμην τοῦ ἀειμνήστου Ν. Γ. Πολίτου εἰς τὰς μεταμφιέσεις, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ δωδεκαημέρου, κατὰ τὰς ὁποίας ἀκριβῶς καὶ ὁ λαὸς πιστεύει ὅτι ἐμφανίζονται οἱ Καλλικάντζαροι. Ἐννοεῖται ὅτι εἰς τὰς περὶ αὐτῶν παραδόσεις συνέφυρε σὺν τῷ χρόνῳ ὁ λαὸς καὶ διάφορα ἄλλα μυθικὰ στοιχεῖα ἔξ ἄλλων δαιμονίων, ὡς καὶ ἐκ τῆς λυκανθρωπίας.

Τὸ συνηθέστατον αὐτῶν ὄνομα εἶναι *καλλικάντζαροι*. Πλὴν ὁμως τούτου κατὰ τόπους φέρουν καὶ διάφορα ἄλλα ὀνόματα, τῶν ὁποίων ἄλλα μὲν εἶναι διαλεκτικαὶ ἐκφοραὶ τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος, ἄλλα δὲ καὶ παντελῶς διάφορα. Τοιαῦτα ὀνόματα π. χ. εἶναι *καλλικάντζαρος*, *καρκάντζαλος*, *καρκάτζαλος*, *καρκαντσέλια*, *καλιτσάγγαρος*, *καρτσάγγαρος*, *λυκοκάντζαρος*, *κολιτσάγγαρος*, ἔπειτα *παγανὸς* καὶ τὰ *παγανά*, *πα-*

ρωρίτες, κωλοβελόνηδες, πλανήταροι, τοιλικρωτά, καλιοντζήδες, κήδες, καλλισπούδηδες, κακανθρωπίσματα, σιβότης ἢ σιφώτης, χρυσαφαντάδοι κτλ.

Φαντάζεται δὲ αὐτοὺς ὁ λαὸς ὡς κατ' ἐξοχὴν δυσμόρφους καὶ κακομούρηδες, ἰσχνούς, ἄλλους ὑψηλοὺς καὶ ἄλλους μικροσώμους, φέροντας κόμην μακρὰν καὶ αὐχμηράν, ὄνυχας μακροὺς, δι' ὧν σπαράσσουν τὰ πρόσωπα τῶν ἀνθρώπων, πόδας δὲ διαστρόφους ἢ τραγείους ἢ ὄνειους ἢ τὸν ἓνα ἀνθρώπινον καὶ τὸν ἄλλον ὄνειον, χῶλὸν δὲ φαντάζεται τὸν μεγάλον καλλικάντζαρον, τὸν ἀρχηγὸν ὄλων. Καθένας ἀπ' αὐτοὺς, λέγει ἡ παράδοσις, ἔχει κι ἀπὸ να κουσούρι, καθὼς καὶ τὰ ζῶα τους. "Ἄλλοι εἶναι κοντσοί, ἄλλοι στραβοί, ἄλλοι μονομάτοι, μονοπόδαροι, στραβοπόδαροι, στραβοστόμοι, στραβοπρόσωποι, στραβομούρηδες, στραβοχέρηδες, ξεπλατισμένοι, τσακισμένοι καὶ κοντολογῆς ὅλα τὰ κουσούρια καὶ τὰ σακατλίκια τὰ βρῖσκεῖς ἐπάνω τους. Ὡς πρὸς τὴν ἐνδυμασίαν, ἄλλοῦ φαντάζεται αὐτοὺς γυμνοὺς, ἄλλοῦ ἐνδεδυμένους μὲ ράκη, φέροντας ὑποδήματα σιδηρᾷ ἢ τσαρούχια, καπόταν καὶ σκούφριαν ἀπὸ γουρουνότριχες. Τρώγουν ὅτι εὔρουν καὶ συνήθως μαγαρισμένα πράγματα, ὄφεις, σαύρας, βατράχους, ἀσφοδέλους κτλ., ἀρέσκονται ὅμως παρὰ πολὺ εἰς τὸ χοιρινὸν κρέας, τὰ λουκάνικα, τοὺς λαλαγγίτες, τοὺς τηγανίτες καὶ τὰ ἄλλα πλακούντια, τὰ ὅποια παρασκευάζονται κατὰ τὰ δωδεκαήμερα. Διὰ τοῦτο καὶ αἱ οἰκοδέσποιναι, διὰ νὰ ἐξευμενίσουν αὐτοὺς καὶ ἀποφύγουν τὰ πειράγματα καὶ τὰς καταστροφάς, τὰς ὁποίας φέρουν εἰς τὰς τροφάς καὶ τὰ ἐνδύματα, ρίπτουν ἐνιαχοῦ ἐπὶ τῆς στέγης ξεροτήγανα καὶ λουκάνικα.

Ἡ βασιλεία τῶν καλλικαντζάρων ἀρχίζει ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῶν Χριστουγέννων καὶ λήγει τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων, καθ' ἣν οὗτοι φεύγουν, διότι φοβοῦνται τὸν ἁγιάζοντα παπᾶν. Φεύγοντες δὲ λέγουν τὸ ἐξῆς ᾠσμάτιον·

*Φεύγετε νὰ φεύγουμε
γιατ' ἦθε ὁ διαβολόπαπας
μὲ τὴν ἁγιαστούρα του
καὶ μὲ τὴ βρεχτούρα του.*

Οἱ καλλικάντζαροι εἶναι δαιμόνια κακὰ καὶ πονηρά, μὰ δὲν μποροῦν νὰ βλάψουν τοὺς ἀνθρώπους· γι' αὐτὸ κ' οἱ γυναικες ἀκόμη τὰ περιτταίζουν καὶ τὰ βρίζουν καὶ τὰ λέν στα-
 χτοπόδηδες, σταχτιάδες, κατορλῆδες κι ἄλλα πολλά. Οὕτω δὲν εἶναι μὲν πολὺ ἐπικίνδυνοι, εἶναι ὅμως κατ' ἐξοχὴν ἐνο-
 χλητικοί, ἡ δὲ σπουδαιοτέρα ἐνόχλησις αὐτῶν εἶναι ἡ μίαν-
 σις τῶν τροφῶν καὶ τοῦ ὕδατος καὶ τῶν ἄλλων πραγμάτων. Οὕρουν εἰς τὰ ἀγγεῖα τοῦ ὕδατος, τοῦ οἴνου, τοῦ ἐλαίου, μαγαρίζουν τὰ φαγιά καὶ τὰ ἄλλα πράγματα καὶ δι' αὐτὸ αἱ οἰκοδόσποινα δὲν φυλάγουν προζύμι κατὰ τὸ δωδεκαῆ-
 μερον. Ἰδίως εὐχαριστοῦνται νὰ οὕρουν εἰς τὴν ἐστίαν, διὰ νὰ σθῆσουν τὸ πῦρ, καὶ διὰ τοῦτο ἡ στάκτη τοῦ δωδεκαῆ-
 μέρου θεωρεῖται μιανὰ. Ἀρπάζουν δὲ καὶ μικρὰ παιδιὰ ἀντικαθιστῶντες αὐτὰ διὰ τῶν ἰδίων ἰσχνῶν καὶ καχεκτικῶν. Τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦτο ἔχουν κοινὸν μετὰ τῶν νεραϊδῶν, περὶ τῶν ὁποίων κατωτέρω. Παρὰ τῶν γυναικῶν ἀπαιτοῦν ὥρισμένας ἐργασίας, μετὰ τῶν ὁποίων σπουδαιοτάτη εἶναι τὸ κλώσιμον ὥρισμένου ἀριθμοῦ ἀδραχτιῶν, τὰ ὁποῖα πολ-
 λαχοῦ κρεμοῦν εἰς τὴν ἐστίαν, διὰ νὰ τὰ βλέπουν οἱ καλ-
 λικάντζαροι, ὅταν κατέρχωνται διὰ τῆς καπνοδόχου.

Διὰ νὰ προφυλαχθοῦν ἀπ' αὐτοὺς μεταχειρίζονται διάφορα ἀποτρεπτικά μέσα χριστιανικῆς ἢ μαγικῆς προελεύσεως, τὰ ὁποῖα φοβοῦνται οἱ καλλικάντζαροι. Οὕτω π. χ. φοβοῦνται τὸν σταυρόν, τὸν χαρασσόμενον ἐπὶ τῶν θυρῶν καὶ τῶν δο-
 χείων, τὸ θυμίαμα καὶ τὸν ἁγιασμόν, τὰς ἀσέμνους φράσεις, τὸ πῦρ καὶ τοὺς δαυλοὺς, ὥς καὶ τοὺς ἐξορκισμοὺς καὶ τὰς δυσώδεις ὁσμὰς. Ἐπίσης δὲν δύνανται νὰ ὑποφέρουν τὴν ὁσμὴν τοῦ χαμολίου, διὰ τοῦτο χρίουν δι' αὐτοῦ τὰς θύρας τῶν οἰκῶν σχηματίζοντες τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ. Ὅταν δὲ τὸ ἴδουν φεύγουν λέγοντες

*Χαμολιὸς μυρίζει ἐδῶ!
 Νὰ χαθῇ τέτοιο χωριό!*

Φοβοῦνται δὲ καὶ τὰ ἀκανθώδη φυτά, ὅθεν δι' αὐτῶν ἀπο-
 φράττουν τὰς ὁπὰς, δι' ὧν εἶναι δυνατόν νὰ εἰσέλθουν. Ἐπί-
 σης τὸ χοιρινὸν ὁστοῦν καὶ ἄλλα περίεργα, ἀναρτώμενα εἰς

τὰς θύρας, ἐμποδίζουν τὴν εἵσοδόν των. Φοβοῦνται τέλος καὶ τὸ μαυρομάνικο μαχαίρι. Ὅταν δὲ συλληφθῇ κανεῖς, τὸν ὑποχρεώνουν νὰ μετρήσῃ κόσκινο, δένοντες αὐτὸν ἐκ τοῦ ποδὸς δι' ἐρυθρᾶς κλωστῆς ἢ διὰ ψαθοσχοίνου, τὰ ὅποια δὲν ἔχει τὴν δύναμιν νὰ κόψῃ.

Ἐπικίνδunami εἶναι οἱ καλλικάντζαροι εἰς τὸ ὑπαιθρον. Συχνάζουν εἰς τοὺς μύλους καὶ εἰς τὰ τρίστρατα καὶ τὰ δάση καὶ καταδιώκουν τοὺς νυκτερινοὺς διαβάτας, τοὺς καβαλλικεύουν, τοὺς ἀναγκάζουν νὰ χορεύσουν μαζί των τὸν δαιμονικὸν χορόν των καὶ πολλάκις καὶ τοὺς κατασπαράττουσιν διὰ τῶν ὀνύχων των. Φεύγουν δὲ μόλις λαλήσῃ ὁ τρίτος πετεινός, ὁ ὁποῖος φέρει τὴν ἡμέραν.

Ὅσον δὲ εἶναι εὐκίνητοι τὸ σῶμα καὶ ἐνοχλητικοί, τόσον εἶναι καὶ ἡλίθιοι, καὶ εὐκόλως δύνανται νὰ ἐξαπατηθοῦν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων.

Ἐνιαχοῦ φαντάζεται αὐτοὺς ὁ λαὸς ὡς ἀρσενικοὺς καὶ θηλυκοὺς, γεννῶντας τέκνα καὶ καλοῦντας μαῖαν, τὴν ὁποίαν ἀπειλοῦν ὅτι θὰ κατασπαράξουν, ἂν τὸ γεννηθησόμενον εἶναι θῆλυ.

Πολλαχοῦ πιστεύεται ὅτι οἱ καλλικάντζαροι εἶναι ἄνθρωποι, οἱ γεννηθέντες τὸ δωδεκαήμερον, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον μεταβάλλονται κατὰ τὰς νύκτας εἰς δαίμονας. Αἱ τοιαῦται δοξασίαι ἔχουν σχέσιν πρὸς τὰς παλαιὰς καὶ εἰς πολλοὺς λαοὺς διαδεδομένας δοξασίας περὶ λυκανθρωπίας, ἥτοι τὰς δοξασίας, καθ' ἃς ἄνθρωποι τινες εἰς ὥρισμένους χρόνους καὶ περιστάσεις μεταβάλλονται εἰς λύκους. Ἡ μεταβολὴ αὕτη θεωρεῖται ἐνιαχοῦ ὡς μανία τις, ἡ ὁποία καταλαμβάνει ὥρισμένους ἀνθρώπους, τῶν ὁποίων ἡ βράπτισις δὲν ἐγένετο κανονικὴ ἔνεκα ἀγραιμματοσύνης τοῦ ἱερέως, καὶ φεύγουν ἐκ τῶν οἰκιῶν των καὶ περιφέρονται ἐδῶ καὶ ἐκεῖ. Ἐνιαχοῦ πιστεύεται ὅτι τὸ σῶμα αὐτῶν καλύπτεται ὑπὸ τριχῶν, αἱ ὁποῖαι καταπίπτουν μόλις λαλήσῃ ὁ πετεινὸς καὶ οὕτω μεταβάλλονται εἰς ἀνθρώπους.

Οἱ καλλικάντζαροι φεύγουν κατὰ τὰ Φῶτα. Διὰ νὰ καθαρισθῇ δὲ ὁ τόπος ἀπὸ τοῦ μολύσματος αὐτῶν, τὴν μὲν

στάκτην τῆς ἐστίας περισυλλέγονν καὶ ρίπτουν ἐκτὸς τῆς οἰκίας, ὃ δὲ ἱερεὺς περιερχόμενος ἀγιάζει πάσας τὰς οἰκίας καὶ τὰ καταστήματα καὶ ἐργαστήρια. Ἐνιαχοῦ τὴν παραμονὴν ἀνάπτονται καὶ πυραὶ, ὅπως συντελεσθῇ πλήρης ἡ ἐκδίωξις τῶν περιέργων τούτων δαιμονίων.

Αἱ περὶ τῶν καλλικαντζάρων παραδόσεις εἶναι πολυαριθμόταται, ἐπαναλαμβανόμεναι κατὰ τόπους ὑπὸ ὀλίγον παραλλάσσουσιν μορφήν, ὥς συνήθως συμβαίνει μὲ τὰς τοιούτου εἰδους παραδόσεις. Ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρῃ κανεὶς τὸ ὄνομα των, διὰ νὰ ἀκούσῃ διὰ πολλούς, οἱ ὅποιοι εἶδαν καὶ ἔπαθαν μὲ τοὺς καλλικαντζάρους, τὰς αὐτὰς περίπου ἱστορίας.

υἱ
κβ') Ἀνασκελάδες.

Ἀνασκελάδες ἢ ἀτζουμπάδες (1) καλοῦνται ἰδιαίτερα τις τάξις δαιμονίων, τὰ ὅποια ἐμφανίζονται συνήθως κατὰ τὴν νύκτα ὑπὸ τὴν μορφήν ὄνου. Ὁ ἀνύποπτος διαβάτης τὸν καβαλλικνεύει καὶ ὁ ὄνος ἀρχίζει τότε νὰ γίνεται ὀλονὲν ὑψηλότερος καὶ δύναται νὰ βλάβῃ τὸν ἄνθρωπον, ἂν οὗτος διὰ διαφόρων μέσων, χριστιανικῶν ἢ ἄλλων, δὲν κατορθώσῃ νὰ τὸν δαμάσῃ. Πολλοί, ὥς πιστεύει ὁ λαός, κατορθώνουν νὰ δαμάσουν αὐτοὺς καὶ τοὺς μεταχειρίζονται κατόπιν εἰς τὰ ἔργα των ὥς ζῶα φορηγὰ.

Χαρακτηριστικὸν ἐπίσης τῶν ἀνασκελᾶδων εἶναι τὰ πηδήματα, τὰ λακτίσματα καὶ οἱ σπινθῆρες. Ἐνίοτε ἐμφανίζονται καὶ ὥς ἄσκοι πλήρεις μέλιτος. Τὸ ὄνομα των εἶναι παραφθορὰ ἐκ τοῦ ἀρχαίου *δροσκελῆς*, ἐπιθέτου τὸ ὅποιον ἀπεδίδετο εἰς τὴν Ἐμπουσιν καὶ ἄλλους δαίμονας, τοὺς ὁποίους οἱ ἀρχαῖοι ἐφαντάζοντο ἔχοντας πόδας ὄνου, ὥς καὶ σήμερον φαντάζεται ὁ λαὸς τοὺς καλλικαντζάρους καὶ τὰς νεραΐδες.

Τίς ἡ ἀρχὴ τοῦ ὀνομόρφου τούτου δαίμονος δὲν εἶναι ἐξηκριβωμένον. Τοῦτο μόνον εἶναι γνωστόν, ὅτι ἤδη εἰς μνη-

(1) Περί τῶν ὀνομάτων αὐτῶν βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Τὰ ὀνόματα τῶν νεραΐδων καὶ τῶν ἀνασκελᾶδων, ἐν τῷ Ε' τόμῳ τοῦ Λεξικογραφικοῦ Ἀρχείου τῆς μέσης καὶ νέας ἑλληνικῆς, καὶ εἰς ἰδιαίτερον φυλλάδιον.

μεῖα τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς οἱ ὀνοκέφαλοι δαίμονες εἶναι συνηθέστατοι. Ὀνοσκελὶς δέ, ὡς εἵπομεν, ἐπικαλεῖται ἡ Ἑμπουσα, καὶ μὲ τὸ ὄνομα τοῦτο ἢ ὑπὸ τὸν μικρὸν παραλλάσσοντα τύπον Ὀνοσκελία ἀναφέρεται ἴδιος δαίμων κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους. Γνωστὴ δὲ εἶναι καὶ εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς ἡ Ὀνοσκελὴς ἢ Ὀνοσκελοῦ. Καὶ εἰς ἔργα δὲ τέχνης τῶν ὑστέρων χρόνων καὶ τῶν μεσαιωνικῶν δὲν εἶναι ἄγνωστοι αἱ παραστάσεις τῆς ὀνοσκελοῦς ἢ ὀνοσώμου δαίμονος.

ΛΣ κγ) Νεράϊδες.

Οἱ νεράϊδες τοῦ νεοελληνικοῦ λαοῦ, αἱ νύμφαι τῶν ἀρχαίων, εἶναι αἱ χαριέσταται τῶν προσωποποιήσεων, ὅσας ἔπλασεν ἡ φαντασία τοῦ λαοῦ καὶ δι' ὧν ἐξωογόνησε τὴν περιβάλλουσαν φύσιν. Κάθε πηγὴ καὶ κρήνη, κάθε ρεματιά καὶ κάθε βράχος, κάθε δένδρον καὶ κάθε δάσος, καθὼς καὶ ἡ ἀπέραντος θάλασσα, ἔχει τὲς νεράϊδες τῆς, τὰ χαριτωμένα καὶ ὠραιότατα αὐτὰ ὄντα, τῶν ὁποίων ἡ ζωὴ ὁλόκληρη εἶναι χορὸς καὶ παιγνίδι μέσα ᾧ τὰ καθαρά νερά τῆς ρεματιᾶς, ἐπάνω ᾧ τὸν ἀφρὸ τῆς θάλασσας, καθὼς καὶ ᾧ τὸν γαλάζιο αἶρα. Οἱ ἔξαφνικοὶ ἀνεμοστρόβιλοι, οἱ ὅποιοι ἔξαφνα σχηματίζονται εἰς τὸν διανυγῇ αἰθέρα, εἶναι οἱ τρελλοὶ χοροὶ τῶν.

Οἱ ἀρχαῖοι διέκρινον διάφορα εἶδη νυμφῶν ἀναλόγως τοῦ μέρους, εἰς τὸ ὅποιον ἀνῆκον, π. χ. τὰς νηρηίδας τῆς θαλάσσης, τὰς ναϊάδας τῶν κρηνῶν, τὰς δρυάδας καὶ ἁμαδρυάδας τῶν δένδρων, τὰς ὀρεστιάδας τῶν ὀρέων. Σήμερον ὑπερίσχυσε τὸ ὄνομα τῶν θαλασσίων νυμφῶν, τῶν νηρηίδων, καὶ ὀνομάσθησαν μὲ τὸ γενικὸν αὐτὸ ὄνομα νεράϊδες ὅλα τὰ εἶδη, ἐκλιπόντος τοῦ ἀρχαίου γενικοῦ ὀνόματος τῆς νύμφης. Φέρεται δὲ τὸ ὄνομα αὐτὸ ὑπὸ διαφόρους τύπους, ὡς νεράϊδα, νεράδα, ἀνεράϊδα καὶ ἀνεράδα, ἀνεραγίδα, ραγίδα, ἀγεραγίδα, ἀβραγίδα, ἀναράδινα, νεράϊσσα καὶ ἀνεροῦσα καὶ εἴ τι ἄλλο ⁽¹⁾. Πλὴν τούτων ὅμως φέρουν ἐνιαχοῦ καὶ ἄλλα

(1) Βλέπε τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν πραγματείαν τοῦ Ν. Γ. Πολίτου.

δνόματα. Οὕτω π. χ. καλοῦνται *ἐξωτικές* καὶ *ξωτικές* καὶ *ξου-
θιές*, ὄνομα γενικόν, σύνηθες καὶ δι' ἄλλα δαιμόνια (*ἐξω-
τικά*), ἔπειτα *ἀγερικά* καὶ *ἀνεμικές*, ὡς μετὰ τοῦ ἀνέμου φε-
ρόμεναι, *ξωνέρια*, ὡς διαμένουσαι εἰς τὰ ὕδατα, καὶ *μάγισσαι*
διὰ τὴν κακοποιὸν αὐτῶν δύναμιν. *Γαλλοῦδες* δὲ καὶ *ἀγγε-
λοῦδες* καλοῦνται ἐνιαχοῦ ἐκ τοῦ ὀνόματος τῆς ἀρχαίας δαι-
μονος *Γελλοῦς*. Ἐπειτα κατ' εὐφημισμὸν καλοῦνται κατὰ
τόπους *κνράδες*, *κνράττες*, *ἀρχόντισσες*, *καλές κνράδες*, *κα-
λοκνράδες*, *καλομοῖρες*, *καλότνχες*, *καλοῦδες*, *χαριτωμένες*, *κο-
ράσια*, *κοπέλλες*, *μελιτένιες* κτλ. Ἔνα ὀνόματα πρὸς δήλωσιν
τῶν νεραΐδων μόνον εἰς τινα μέρη τῆς βορείου Μακεδονίας
καὶ τῆς βορείου Θράκης ἐχρησιμοποιήθησαν τὸ σλαβικὸν *σα-
μαντίβα* ἢ *σαμοβίλα*. Πλὴν τῶν γενικῶν τούτων ὀνομάτων
πολλαχοῦ μνημονεύονται καὶ προσωπικὰ ὀνόματα νεραΐδων,
ἄλλα ἀρχαῖα καὶ ἄλλα νεώτερα, ὡς *Καλλιόπη*, *Οὐρανία*, *Λαμ-
πετία*, *Ἀστέρω*, *Ζουγράφω*, *Πυργούλα*, *Κανέλλα* κτλ.

Τὲς νεραΐδες φαντάζεται ὁ λαὸς ὡς γυναῖκας ἐξαισίας
ὥραιότητος μὲ μακρὰ ξανθὰ μαλλιά, κάποτε πράσινα, τὰ
ὅποια χτενίζουν μὲ χρυσὸ χτένι, μὲ μάτια ἀμυγδαλωτά, κά-
ποτε σχισμένα πρὸς τὰ κάτω, πάντα ἀσπρογυμνές, μὲ πέπλο
λεπτὸ ὡς τὸ κεφάλι. Εἰς μερικὰ μέρη πιστεύουν ὅτι ὑπάρχουν
καὶ μαῦρες νεραΐδες μὲ φτερά σὰν ἀετοῦ, συνήθως δὲ εἶναι
ἡ δοξασία, ὅτι τὸ ἓνα πόδι των εἶναι γαῖδουρινόν. Ἐνῶ ὁμως
τοιαύτη εἶναι ἡ μορφή των, δύνανται νὰ ἐμφανίζωνται ὑπὸ
ποικίλλας ἄλλας μορφὰς καὶ ἰδίᾳ ζῶων. Μόνον ὁμως οἱ ἀλα-
φροήσκιωτοι σαβατογεννημένοι δύνανται νὰ τὰς διακρίνουν,
καθὼς διακρίνουν καὶ τὰ ἄλλα ἐξωτικά.

Ζοῦν σὲ λαγκαδία, λιβάδια, ἀλώνια, μύλους, γεφύρια,
πηγάδια, βρύσες, ρεματιές καὶ εἰς τόπους ἐν γένει, πού ἔχουν
δένδρα πολλὰ καὶ νερά. Ἐπειτα εἰς λουτροὺς καὶ εἰς τὴν
θάλασσαν. Ἀπὸ τὰ δένδρα ἀγαποῦν συνήθως τὲς καρυδιές
καὶ τὲς συκιές καὶ γι' αὐτὸ ὁ ἡσκιος αὐτῶν τῶν δένδρων
εἶναι ἐπικίνδυνος. Ἐπειδὴ δὲ εἰς ὠρισμένους τόπους συγνά-
ζουν, διὰ τοῦτο καὶ ὠρισμένα τοπωνυμία ἐπλάσθησαν, ὡς
νεραΐδολίθι, *νεραΐδόσπηλιος*, *νεραΐδότρουντα*, *νεραΐδόκηποι*, *νε-*

ραΐδοθούνη, νεραϊδόραχη κτλ. Μολονότι δὲ δύνανται νὰ κινουῦνται ἐλεύθερα καὶ γλήγορα, ἔχουν ὅμως πάντοτε ὠρισμένην περιοχὴν, τῆς ὁποίας τὰ ὅρια δὲν δύνανται νὰ ὑπερβοῦν.

Οἱ νεράϊδες εἶναι καλύτερη πλάση ἀπὸ μᾶς, λέγει ὁ λαός. Ἡ καλύτερη δὲ ἀπὸ ὅλες εἶναι ἡ *Κυρά Κάλω*, ἡ ἀρχηγὸς καὶ βασιλίσσα τῶν, ὅπως ἡ Ἀρτεμις ἦτο ἡ ἀρχηγὸς τῶν παλαιῶν νυμφῶν. Ἀγαποῦν τὲς χαρὲς καὶ τὰ γλέντια καὶ γι' αὐτὸ ἀρπάζουν τραγουδιστάδες καὶ λυράρηδες καὶ ὁμορφα παλληκάρια, γιὰ νὰ παίζουν καὶ νὰ τὲς τραγουδοῦν ὡς τοὺς χορούς των. Πολλοὶ λυράρηδες, ποὺ παίζουν πολὺ πρὸ ὁμορφα ἀπὸ ὅλους, τοὺς ἔχουν μάθει οἱ νεράϊδες. Τὰ τραγούδια των εἶναι θαῦμα γλυκύτητος καὶ μελωδίας, οἱ δὲ ἀερικοὶ χοροὶ των κάτι ἐξαιρετικὸν καὶ ὑπεράνθρωπον. Ὅταν περνᾷ ὁ ἀνεμοστρόβιλος, εἶναι οἱ νεράϊδες μέσα, ποὺ χορεύουν. Ὅταν περνοῦν θυμωμένες, ἀρπάζουν πέτρες καὶ ξύλα καὶ τὰ ρήχνουν ὡς τοὺς ἀνθρώπους. Ἀλίμονο σὲ κεῖνον, ποὺ δὲν ξέρει νὰ φυλαχθῇ. Συνήθως ἐμφανίζονται τὸ μεσημέρι καὶ τὰ μεσάνυχτα, φεύγουν δὲ ὅταν ἔβγη τὸ φεγγάρι. Τὴν τάβλα τοὺς στρώνουν κάτω ἀπὸ τὰ δέντρα καὶ ὡς τ' ἁλώνια καὶ τρών, καὶ κάνουν κακὸ σὲ κεῖνον, ποὺ χωρὶς νὰ τὸ ξέρη πατήσῃ τὴν τάβλα τους. Τὸν λαβώνουν καὶ δὲν μπορεῖ πιά νὰ γιάνῃ παρὰ μὲ ξόρκια καὶ μὲ ἀγικά. Λούζονται ὡς τὰ ποτάμια καὶ γι' αὐτὸ θολώνει ἄξαφνα τὸ νερὸ καὶ ὅποιος λουστῇ τότε λεπριάζει.

Διάφοροι ἀσθένειαι, κεφαλαλγίαι, κακοδιαθεσίαι, ἰδίως αἰφνίδιοι ὀξεῖς ρευματισμοί, οἱ ὁποῖοι εἶναι τόσον συνήθεις εἰς τοὺς ἐν ὑπαίθρῳ βιοῦντας καὶ κοιμωμένους, ἀποδίδονται ὡς τὲς νεράϊδες. Ὅποιον χτυπήσουν οἱ νεράϊδες πιάνεται ὁλόκληρος. Σὲ πολλοὺς χώνουν ἓνα βοῦρλο ἢ κλαρὶ ὡς τὸ πόδι ἢ ὡς τὸ χέρι καὶ τοὺς πιάνει πόνος ἀγιάτρευτος. Γι' αὐτὸ φυλάγονται νὰ μὴ τὲς πειράξουν. Πρὸς τοῦτο μεταχειρίζονται διάφορα μέσα. Ἀποφεύγουν νὰ ρίπτουν τὰ κουκούτσια τῶν ἐλαιῶν ἐκ φόβου μὴ τὰς χτυπήσουν, προτοῦ νὰ βγάλουν νερὸ ρήχνουν μέσα τρία χαλίκια καὶ ὅταν ὡς τὸ βουνὸ δοῦν μαυρίλα ἀπὸ μακριά, λέγουν, *μέλι καὶ γάλα*.

Διὰ τὰ προφυλαχθῶν ἀπ' αὐτὰς μεταχειρίζονται καὶ διάφορα ἀποτρόπαια, τὰ ὅποια δὲν ἡμποροῦν νὰ ὑποφέρουν οἱ νεραΐδες. Τοιαῦτα εἶναι τὸ ψωμί, τὸ μαρούτι, τὰ σκόρδα, κόκκαλα χελώνας καὶ ὀχιάς, φυλαχτάρι σαρανταβλογημένο κ.τ.τ. Ἐπίσης τὸ Πάτερ ἡμῶν καὶ τὸ Πιστεύω ἀπαγγελλούμενα ἔχουν τὴν δύναμιν νὰ τὰς ἀπομακρύνουν. Οἱ ἁλωνίζοντες ἐπὶ τῶν σωρῶν τῶν σιτηρῶν χαράσσουν σταυρούς, διὰ νὰ μὴ πάρουν τὸ σιτάρι οἱ νεραΐδες. Ὅταν δὲ πάθουν, μόνον μὲ προσφοράς καὶ μειλίσματα ἢ μὲ ξόρκια καὶ μὲ ἁγικά δύνανται νὰ θεραπευθῶν. Συνήθως δὲ ἐπικαλοῦνται τὴν ἐπέμβασιν τοῦ νεραϊδάρη, ὁ ὁποῖος ξέρει τὰς νεραΐδες καὶ μαθαίνει ποιά ἦτο ἡ αἰτία τῆς ἀσθενείας, τὴν κτυπᾷ μὲ τὸ καλάμι καὶ τὴν ἀναγκάζει νὰ θεραπεύσῃ τὸν ἀσθενήσαντα.

Ἐπίσης ἡ ὑπνοβασία, ὥς καὶ διάφοροι φρενοπάθειαι καὶ ἰδίᾳ μελαγχολίαι καὶ ἀφασίαι, ἀποδίδονται εἰς κτύπημα τῶν νεραϊδῶν. Οἱ νεραΐδες παίρνουν τὴ φωνὴ ἐκείνου, ποὺ θὰ τὰς μιλήσῃ. Οἱ ὑποφέροντες ἐκ τοιούτων νόσων εἶναι οἱ παρμένοι ἢ νεραϊδοπαρμένοι*. Μεγάλην θεραπευτικὴν δύναμιν διὰ τοιαῦτα νοσήματα ἔχει καὶ ὁ ἱεὺς, τὸ νεραϊδόξυλο, ἓνα ξύλο, ἓνα χαμόκλαδο νὰ ποῦμε, ποὺ φυτρώνει ἀπάνου 'ς τὰ ἔλατα. Αὐτὸ τὸ βάζουν σὲ ἀμίλητο νερὸ καὶ πίνει ὁ ἄρρωστος ὅσο νὰ γιάνῃ.

Ὅπως ὑπάρχουν νεραΐδες, ὑπάρχουν καὶ νέραϊδοι ἄρσενικοί. Γεννοῦν δὲ καὶ παιδιὰ ἀναμεταξύ τους. Ὅταν πρόκειται νὰ γεννήσουν, γίνονται πεταλουδίτσες κι ἀπὸ τίς τρύπες τῆς κλειδωνιάς μπαίνουν 'ς τὰ σπίτια καὶ 'ς τὰ σεντούκια καὶ παίρνουν τὰ ρούχα τῶν γυναικῶν. Τότε ἀκούει κανεὶς χωρὶς λόγον νὰ τρίζουν τὰ κεραμίδια, σὰν νὰ πέφτῃ βαρὺ χαλάζι, ἔπειτα τρίζουν τὰ σεντούκια καὶ οἱ λεκέδες, ποὺ βρῖσκουν καμιά φορὰ οἱ γυναῖκες 'ς τὰ ρούχα χωρὶς κανένα λόγο, εἶναι τὰ λερώματά τους.

Τὰ παιδιὰ τους εἶναι καχεκτικά καὶ γι' αὐτὸ προσπαθοῦν νὰ τ' ἀλλάξουν μὲ παιδιὰ, ποὺ κλέφτουν ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ μητέρες φυλάγουν τὰ παιδιὰ τους.

* π. 41. ΑΡΧΕΔΑΜΟΣ ΝΥΜΦΟΛΗΠΤΟΣ

ἐπήμαιον Πανὸς ἐν Βάρῃ Ἀττικῆς

Τὰ κλεμμένα αὐτὰ παιδάκια τὰ ἔχουν κρεμασμένα μέσα σὲ κούνιες ἔς τὰ κλαριὰ τῶν δένδρων, ὅπου συγχάζουν καὶ ἔς τὰ κλωνάρια τῶν ὁπρίων συνηθίζουν νὰ κάθονται καὶ νὰ παίζουσιν.

Πλὴν τούτου αἱ παραδόσεις ἀναφέρουν ὅτι συνηθίζουν νὰ ἔρχονται τὴν νύκτα καὶ νὰ πίνουν τὸ αἷμα τῶν παιδιῶν, τὰ ὁποῖα κιτρινιάζουν, μαραίνονται καὶ ἀποθνήσκουν. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο παρατηροῦμεν ὅτι ἔχομεν σύμφυρσιν πρὸς τὰς περὶ τῆς παιδοπνικτρίας Γελλοῦς παραδόσεις.

Συνήθως ὅμως οἱ νεραΐδες ἀγαποῦν ὁμορφα παλληκάρια καὶ τ' ἀρπάζουν μέσα ἔς ἓνα σίφουνα καὶ τὰ ρήχνουν ἀπὸ στρῶμα σὲ στρῶμα ἀπάνω ἔς τὰ κλαδιά. Πολλοὶ ἔπειτα ἀπ' αὐτὸ μαραίνονται σιγὰ σιγὰ καὶ σθίνουν. Μ' ἄλλους γεννοῦν μαζί χωρὶς νὰ τοὺς πειράξουν. Καὶ ὅταν γεννήσουν, τὰ παιδάκια ντυμένα ἔς τὸ μετὰξι τ' ἀφήνουν ἔς τὰ κλαριά, γιὰ νὰ τὰ πάρῃ ὁ πατέρας τους ὁ ἄνθρωπος. Πολλάκις οἱ ἄνδρες κατορθώνουν νὰ ἀρπάσουν τὸν πέπλον τῆς νεραΐδας, πού ἐπιθυμοῦν, καὶ τότε αὕτη ἀναγκάζεται νὰ τοὺς ἀκολουθήσῃ ἔς τὸ σπίτι των. Ἐκεῖ γίνεται ἀρίστη σύζυγος καὶ γεννᾷ τέκνα ὠραιότατα καὶ οἰκονομεῖ καὶ τὸν οἶκον τῆς ἀριστα. Ἀλλὰ κάποτε μὲ τὴν εὐπιστίαν ἢ τὴν ἀπροσεξίαν τοῦ συζύγου τῆς κατορθώνει νὰ πάρῃ ὀπίσω τὸν πέπλον τῆς ἢ νεραΐδα. Τότε ἀρχίζει τὸν ἑξωτικὸ χορὸ τῆς καὶ ἐντὸς ὀλίγου παρὰ τὴν δοθεῖσαν ὑπόσχεσιν ἐξαφανίζεται εἰς τὸν ἀέρα καὶ ἐπανέρχεται εἰς τὰς συντροφους τῆς. Ἐπισκέπτεται ὅμως κατὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ συζύγου τῆς τὴν οἰκίαν καὶ περιποιεῖται τὰ τέκνα τῆς. Αὐτὰ εἶναι οἱ περίφημοι νεραΐδογεννημένοι καὶ πολλὰ οἰκογένειαι μνημονεύονται ὅτι ἔχουν τὴν ἀρχὴν των εἰς νεραΐδες, ὅπως ὁ Ἀχιλλεὺς εἶχε μητέρα τὴν Θέτιν. Λέγονται ὅμως καὶ παραδόσεις, κατὰ τὰς ὁποίας ἢ νεραΐδα, διὰ νὰ ἐκδικηθῇ τὸν σύζυγόν τῆς, ἐπανέρχεται καὶ φρονεῖ τὰ τέκνα τῆς.

Ὅπως οἱ νεραΐδες ἀγαποῦν ἄνδρας, οὕτω καὶ οἱ νέραῖδοι ἀγαποῦν γυναῖκας, αἱ ὁποῖαι τοὺς βλέπουν ὥς συζύγους των καὶ τρέχουν νὰ τοὺς συναντήσουν.

“Οποῖς ὅλα τὰ ἐξωτικά, οἱ νεραΐδες πειράζουν τοὺς μονήρεις ὁδοιπόρους, τοὺς ἐμποδίζουν νὰ περιπατοῦν, ρήγουν πέτρες, τοὺς δέρνουν, γελοῦν μαζί τους καὶ τοὺς πιάνουν ἕως τὸ χορό, ἀπὸ τὸν ὁποῖον μόλις ἐξέρχονται ζωντανοί. Εἰς τοὺς καλοὺς εἶναι καλαὶ καὶ πολλὰ καλὰ τοὺς διδάσκουν. Δίδουν π. χ. φυλαχτά, βοηθοῦν τοὺς ἄνδρας εἰς τὰ ἔργα των καὶ πρὸ πάντων διδάσκουν διάφορα ἱατρικὰ καὶ γητέματα ἀποτελεσματικώτατα.

Οἱ νεραΐδες δὲν παίζουν πάντα, ἔχουν καὶ τὰς δουλειὰς των. Νέθουν, ὑφαίνουν. Κάτι πράματα σὰν ἀράχνες εἶναι τὰ παννιά τους. Κλέπτουν ἐπίσης καὶ κουκούλια καὶ βγάζουν μετὰξι. Τὰ ξερά, πὺν βρίσκονται ἀνάμεσα, εἶναι ἐκεῖνα, πὺν πατήσανε ἐπάνω, ὅταν πῆγαν γιὰ νὰ κλέψουν. Αὐτὰ τὰ φυλάγουν καὶ τὴν ἄλλῃ χρονιά τὰ κρεμοῦν ἕως τὰ κρεββάτια καὶ ἔτσι δὲ ματανεβαίνουν οἱ νεραΐδες. Ἐπειτα πλύνουν ἕως τὰ ποτάμια καὶ τ’ ἀπλώνουν τὰ ρούχα τους γιὰ νὰ στεγνώσουν καὶ ὁποῖος περάσῃ εἶναι ἀδύνατο νὰ μὴ τὸν πειράξουν.

Οἱ νεραΐδες, μολονότι καλύτερη πλάσῃ ἀπὸ μᾶς, δὲν εἶναι ἀθάνατοι. Πολλὰ παραδόσεις μνημονεύουσι τὸν φόνον ἢ τὸν θάνατον αὐτῶν.

Ὁ ἐκ τῶν νυμφῶν φόβος κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐγέννησε τὴν λατρείαν των, ἢ ὅποια ἐὰν δὲν ἐξακολουθῇ ἐπισήμως ἀσκουμένη, ἀναγνωρίζεται ὅμως εἰς τὰς διαφόρους πράξεις, διὰ τῶν ὁποίων προσπαθοῦν νὰ τὰς ἐξιλεώσουν, διὰ νὰ συγκατατεθοῦν ν’ ἀπαλλάξουν τῆς νόσου τὸν ἐκ τῆς ἐπιγείας των ἀσθενήσαντα. Οὕτω προσφέρουν μελόπιτες, ζαχαρόκουκκα, μέλι καὶ γάλα, καὶ ἰδίως μέλι, καὶ ἄλλα μειλίγματα, παραθέτουν δὲ καὶ δεῖπνα χάριν αὐτῶν. Τὰς προσφορὰς ταύτας τοποθετοῦν εἰς τὰ τρίστρατα, τὸν προσφιλεῖν τρόπον τῶν δαιμονίων, ἢ παρὰ τὴν θάλασσαν ἢ τοὺς τόπους, ὅπου νομίζει ὁ ἀσθενὴς ὅτι ἔπαθε, μετὰ δὲ τὴν τοποθέτησιν ἀπομακρύνονται χωρὶς νὰ ὁμιλήσουν καὶ νὰ στραφοῦν ὀπίσω. Ὑπάρχοντες ὅμως ἐνιαχοῦ καὶ ὠρισμένοι τόποι, ὅπου γίνονται αἱ προσφοραὶ αὐταί, σπήλαια, πηγαί, κοῖται ποταμῶν

κτλ., ὅπου πιστεύεται ὅτι συχνάζουν οἱ νεράϊδες καὶ ὅπου πιθανῶς ἦτο καὶ τὸ μέρος τῆς παλαιᾶς αὐτῶν λατρείας.

Αἱ περὶ τῶν νεράϊδων παραδόσεις εἶναι πολυαριθμότητες, εἰς αὐτὰς δὲ ἀνευρίσκει τις ζωντανὰ τὰ στοιχεῖα τῶν παλαιῶν περὶ νυμφῶν μύθων. Πλὴν ὁμως τούτων καὶ δοξασαί περὶ ἄλλων δαιμονίων ἔχουν συμφυρθῇ πρὸς αὐτάς, ὡς π. χ. τῆς Ἐμπούσης, τῆς ὁποίας τὰ χαρακτηριστικὰ ἀνευρίσκομεν εἰς τὸ γαῖδουρινὸ ποδάρι τῶν νεράϊδων, εἰς τὸ πνίξιμο παιδιῶν καὶ τὴν ἀπορρόφησιν τοῦ αἵματός των κτλ.

Εἰς τὸν σημερινὸν λαὸν ἡ πίστις εἰς τὴν ὑπαρξιν τῶν νεράϊδων εἶναι ζωηρά, πλείστοι δὲ ὅσοι ἀναφέρονται κατὰ τόπους, οἱ ὁποῖοι εἶδον ἢ καὶ ἦλθον εἰς στενωτέρας σχέσεις πρὸς αὐτάς. Ὁ συλλογεὺς δὲν ἔχει παρὰ νὰ ἀνοίξῃ εἰς μίαν συναναστροφὴν χωρικῶν τὴν περὶ νεράϊδων ὁμιλίαν καὶ τὸ ὑλικόν, τὸ ὁποῖον θὰ συγκομίσῃ, θὰ εἶναι πάντοτε ἱκανοποιητικόν.

κζ') Λάμιες.

Οἱ *λάμιες* σήμερον εἶναι δαίμονες τῶν ὑδάτων συγγενεῖς πρὸς τὰς νεράϊδες, πρὸς τὰς ὁποίας πολλάκις καὶ συγχέονται. Τὸ ὄνομα *λάμια* εἶναι ἀρχαῖον, ἐδήλου δὲ εἰς τὴν ἀρχαιότητα κακοποιὸν δαίμονα, ὅστις ἔπνιγε τὰ παιδιά. Συνήθως ἐμφανίζονται μεμονωμένοι, κατέχουσαι ὥρισμένας πηγὰς ἢ κρήνας, πολλάκις ὁμως καὶ περισσότεραι. Ὁ λαὸς φαντάζεται αὐτάς ὡς γυναῖκας ὑψηλάς, εὐσώμους καὶ ὡραιότητας, μὲ μαστοὺς ὑπερμεγέθεις, ἐχούσας ὁμως πόδας πλείονας πολλάκις τῶν δύο καὶ τούτους διαφόρων εἰδῶν, *ἓνα χαλκωματένιο, τὸ ἄλλο γαῖδουρινόν, τὸ ἄλλο βοϊδινόν ἢ κατοικήσιον ἢ ἀνθρώπινον ἢ ὅ,τι ἄλλο*. Διαφέρουν δὲ οἱ λάμιες ἀπὸ τὰς νεράϊδες κατὰ τοῦτο, ὅτι εἶναι δαίμονες πάντοτε κακοποιοί. Κρατοῦν τὰ νερά καὶ δὲν τ' ἀφήνουν, ἐὰν οἱ ἀνθρωποι δὲν τοὺς ἀποστείλουν ὡς θῦμα ἀνθρώπων, τὸν ὁποῖον κατατρῶγουν. Ἡ δὲ πολυφαγία των εἶναι παροιμιώδης. Πνίγουν ἐπίσης τὰ μωρὰ καὶ τῶν ζώων ροφοῦν τὸ αἷμα. Εἰ-

ναι δὲ καὶ αὐταὶ θνηταί, ὅπως οἱ νεραῖδες, καὶ ἡμπορεῖ κανεῖς νὰ τὰς σκοτώσῃ πυροβολῶν διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς.

Τόπος τῆς διαμονῆς αὐτῶν εἶναι αἱ πηγαί, αἱ κρήναι, τὰ φρέατα καὶ οἱ ποταμοί, οὐχὶ σπανίως ὅμως καὶ τὰ δένδρα. Ἐπίσης ἡ θάλασσα ἔχει τὴ Λάμια ἢ τὶς λάμιες τῆς. Ἡ Λάμια εἶναι ἡ βασίλισσα ἑς τὰς νεραῖδες καὶ κάνει κακὸ ἑς τὰ καράβια, κάνει τὰ σιφονικά καὶ τ' ἀνεμορούφουλα. Οἱ λάμιες χορεύουν καὶ πηδοῦν ἑς τὰ κύματα καὶ μὲ τὰ τραγούδια τοὺς πλανεύουν τὰ καράβια.

Κατὰ ταῦτα εἰς τὰς περὶ Λάμιας παραδόσεις ἀνευρίσκει τις στοιχεῖα καὶ τῆς παλαιᾶς Λαμίας-Ἐμπούσης καὶ τῆς Λάμιας τῶν ὑδάτων καὶ τῶν σημερινῶν νεραῖδων καὶ τῶν παλαιῶν Σειρήνων.

κη') Στρίγγλες.

Στρίγγλες ἢ στρίγγλες εἶναι τὰ μαγικὰ γραῖδια, τὰ ὅποια ἡ φαντασία τοῦ λαοῦ, ἐξεγειρομένη ὑπὸ τοῦ φόβου καὶ τῆς φρίκης διὰ τὴν μυστηριώδη καὶ κακοποιόν των δύναμιν, ἐδαιμονοποίησε.

Ἦδη εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν ρωμαϊκὴν ἀρχαιότητα ἐπιστενέτο ὅτι γυναῖκες γραῖαι, ἀσχολούμεναι περὶ τὴν μαγείαν, εἶχον τὴν δύναμιν νὰ μεταβάλλωνται συνήθως εἰς πτηνά, ἀόρατοι νὰ εἰσδύουν εἰς τὰς οἰκίας τῶν ἀνθρώπων καὶ νὰ βλάπτουν τὰς γυναῖκας καὶ ἰδίως τὰ παιδιά, τῶν ὁποίων ἔπινον τὸ αἷμα. Ἐκαλοῦντο δὲ αὐταὶ μὲ τὸ σημερινὸν περίπου ὄνομα *στρίγγαι* (¹).

Σήμερον ὁ λαὸς πιστεύει ὅτι οἱ στρίγγλες κατοικοῦν εἰς τὰ βουνὰ ἢ καὶ εἰς ὠρισμένους τόπους καὶ χωρία, ὥς π. χ. τὴν Μύκονον καὶ τὸ Πραστειὸ τῆς Μάνης, τὸ ὅποιον λέγεται καὶ *Στριγγλοχωρι*. Εἶναι δὲ γριεὲς φτωχὲς μὲ νύχια σουβλερά, σὲ μαγικὰ παραδομένες. Ἐν τινι παραδόσει μνημονεύονται τρεῖς, ἔχουσαι ἓνα κοινὸ δόντι, ἓνα ἀφτί καὶ

(¹) Στρίγγλος ἐλέγετο ὁ νυκτοκόραξ.

ἓνα μάτι, ὥς αἱ Γραῖαι ἐν τῷ μύθῳ τοῦ Περσέως. Περιπατοῦν κατὰ τὰς νύκτας καὶ ἀόρατοι εἰσέρχονται εἰς τὰς οἰκίας τῶν ἀνθρώπων, ὅπου βυzaίνουσι τὰ μωρὰ καὶ μάλιστα τ' ἀβάφτιστα καὶ τ' ἀφήνουσι ξερά. Πειράζουσι ἐπίσης τὰς γυναῖκας καὶ αὐτοὺς τοὺς ἄνδρας. Σχίζουσι καθ' ὕπνου τὸ στήθος καὶ ἐξάγουσι τὰ ἐντόσθια, τὰ ὅποια κατατρώγουσι. Ὁ ἄνθρωπος κτρινίζει καὶ ἀποθνήσκει. Ἐνιαχοῦ πιστεύουσι ὅτι καὶ μερικαὶ μητέρες στριγγλιάζουσι καὶ τρώγουσι τὰ παιδιά τους, ὅπως οἱ ἀρχαῖοι ἐμυθολόγουσι διὰ τὴν Λάμιαν. Εἶναι αἱ μητέρες, τῶν ὁποίων δὲν ζοῦν τὰ παιδιά. Εἰς τὰ παράλια μέρη κατὰ τὰς νύκτας ἐπιβαίνουν πλοιαρίων καὶ ταξιδεύουσι μέχρι τῆς Ἀφρικῆς καὶ τὴν πρωτὴν ἐπιστρέφουσι.

Ὡς μέτρον προφυλακτικὸν κατ' αὐτῶν συνιστᾶται ἡ διὰ κρότων καὶ κτυπημάτων ἀποδιώξις των ἐκ τοῦ δωματίου, ὅπου εὑρίσκεται τὸ παιδίον, καὶ ἡ διαρκὴς παρ' αὐτὸ παραμονή, ἕως ὅτου τοῦτο βαπτισθῇ. Οἱ στριγγλές ἀναφέρονται συχνὰ ὡς δρωῖντα πρόσωπα καὶ εἰς τὰ παραμύθια. Οὕτως ἀναφέρεται νεογέννητον κοράσιον βασιλέως, τὸ ὁποῖον τὰς νύκτας στριγγλιάζει καὶ κατατρώγει πρῶτον τοὺς ἵππους, ἔπειτα δὲ καὶ τοὺς ἀδελφούς καὶ τοὺς γονεῖς του, καταδιώκει δὲ τὸν μόνον διασωθέντα μικρότερον ἀδελφόν του.

κθ') Ἡμέρες.

Μία ἀπὸ τὰς περιεργότερας προσωποποιήσεις εἶναι τῆς Παρασκευῆς. Ἡ Παρασκευή, ἡμέρα ἀφιερωμένη εἰς τὴν ἁγίαν Παρασκευήν, εἶναι ἡμέρα ἱερὰ διὰ τὰς γυναῖκας, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀπαγορεύεται πᾶσα ἐργασία ἀπὸ τῆς ἑσπέρας τῆς Πέμπτης. Εἰς τὰς μὴ τηρούσας τὴν ἀπαγόρευσιν ἐπιφαίνεται ἡ ἁγία Παρασκευή ἢ ἡ Περφταργὰ ὑπὸ μορφὴν φοβερὰν, γραιὴ ὑψηλὴ μὲ μεγάλα δόντια καὶ ἀδράχτια εἰς τὸ χέρι, ἡ ὁποία τιμωρεῖ τὴν παραβάτιν. Ἡ τοιαύτη προσωποποιήσις ἡμερῶν δὲν εἶναι ἄγνωστος καὶ εἰς ἄλλους λαοὺς.

λ') Μάγοι καὶ μάγισσες.

Ἀφρητορίαν εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην τῶν παραδόσεων ἔδωκεν ἡ παγκόσμιος πίστις εἰς τὴν δύναμιν τῶν ἀσκούντων τὴν μαγείαν. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἔχει νὰ διηγηθῇ πολλὰ θαυμάσια διὰ τοὺς μάγους καὶ τὰς μαγίσσας. Δένουν τὰ φίδια, κάνουν τοὺς ἀνθρώπους νὰ φαντάζονται πὺς βλέπουν διάφορα πράγματα, ἔχουν τὴν δύναμιν νὰ φανεύσουν ἀκόμη ἀνθρώπους μὲ τὰ μαγικά των κ.τ.λ.

λα') Διάβολος.

Ἡ μορφή τοῦ διαβόλου εἰσῆλθεν εἰς τὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις διὰ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἔχει δὲ τὴν ἀρχὴν της εἰς τὰς θρησκευτικὰς δοξασίας καὶ παραδόσεις τῶν ἀνατολικῶν λαῶν καὶ ἰδίᾳ τῶν Περσῶν, ἐν τῇ θρησκείᾳ τῶν ὁποίων οὐσιωδέστατον στοιχεῖον εἶναι ἡ μεταξὺ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ πονηροῦ πνεύματος πάλη. Ἄλλ' ἐν ταῖς νεοελληνικαῖς παραδόσεσιν ὁ διάβολος ἔχασε τὸν ἀρχικὸν αὐτοῦ χαρακτήρα, τοῦ πονηροῦ καὶ ἀποστάτου πνεύματος, τοῦ ἀμειλίκτως καταδιώκοντος τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ παραλαβὼν πλεῖστα στοιχεῖα ἐκ τῆς νεοελληνικῆς μυθολογίας, μετεβλήθη εἰς κοινὸν δαιμόνιον, πολλάκις κωμικὸν καὶ ἡλίθιον, τοῦ ὁποίου τὰ χαρακτηριστικά, ὥς καὶ αἱ ἐνέργειαι, εἶναι παρόμοιαι πρὸς τὰς τῶν ἄλλων νεοελληνικῶν δαιμονίων. Μεταξὺ δὲ τῶν παραδόσεων, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸν διάβολον, ἀνευρίσκει τις καὶ ἀκεραίας καὶ ἀναλλοιώτους παραδόσεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι χαρακτηριστικαὶ ἄλλων δαιμονίων, νεραϊδῶν κτλ. Τὴν σύγχυσιν ταύτην ἐπέτεινεν ἴσως καὶ ἡ γενικότης τοῦ ὀνόματος *δαίμονας* καὶ *δαιμόνιο*, τὸ ὁποῖον ἐξ ἴσου ἀποδίδεται καὶ εἰς τοὺς διαβόλους καὶ εἰς ὅλα τὰ ἐξωτικά.

Τὸ κύριον αὐτοῦ ὄνομα εἶναι *διάβολος* ὑπὸ διαφόρους κατὰ τόπους διαλεκτικὰς μορφάς. Πλὴν τούτου ὅμως φέρει καὶ πληθὺν ἄλλων ὀνομάτων, ἄλλων μὲν ἐκ διαφόρων γρα-

φικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἐκφράσεων εἰλημμένων, ὡς π. χ. ἐχθρός, ἄλλων εὐφημιστικῶν, ὡς π. χ. ὁ καλὸς ἄνθρωπος, ὁ τᾶδε, ὁ τᾶδε ποιος κτλ., ἄλλων ἀποτρεπτικῶν, ὡς π. χ. ὁ δὲσποδῶς, καὶ ἄλλων ὑβριστικῶν, ὡς ὁ ἀφωρισμένος, ὁ περίδρομος, ὁ καταραμένος, ὁ ἀναθεματισμένος κτλ. Ὁ διάβολος ἦ εἶναι εἷς, ὡς ἐκπροσώπησις τοῦ πονηροῦ πνεύματος, ἦ καὶ πολλοί, τάγματα ὁλόκληρα. Φαντάζεται δὲ αὐτοὺς ὁ λαὸς ὡς ὑψηλοὺς, λιγνοὺς, μὲ πόδια σὰ γίδια καὶ οὐρά, μὲ κεφάλι στενομάκρουλο καὶ κέρατα πελώρια. Παραδίδεται δὲ ὅτι ὁ ἀρχηγὸς τῶν διαβόλων εἶναι καὶ κουτσός, διότι τοῦ ἔφαγε τὸ πόδι τὸ δημιούργημά του, ὁ λύκος, κατὰ διαταγὴν τοῦ Χριστοῦ. Ἔχουν ὅμως τὴν δύναμιν, ὅπως καὶ τὰ ἄλλα ἐξωτικά, νὰ παρουσιάζωνται ὑπὸ διαφόρους μορφάς, ὡς γραῖαι, τράγοι, αἶγες, μυῖαι κτλ.

Ὡς τόπον διαμονῆς καὶ συνελεύσεως αὐτῶν ἔχουν ἡρειπωμένα κτίρια, μύλους, ἀλώνια, δένδρα, σπήλαια κ.τ.τ., ὅθεν καὶ διάφοροι τοπωνυμῖαι ἔλαβον τὸ ὄνομα, ὡς *Διαβολάλωνο*, *Διαβολοσπηλιὰ* κτλ.

Οἱ διάβολοι, ὅπως καὶ οἱ νεράιδες, τρῶν ᾧ τὴν τάβλα τὸ μεσημέρι, τὴν δὲ νύκτα ἔχουν τὸ μακελιό τους καὶ πουλοῦνε κρέας, τὸ ὁποῖον τὴν ἡμέραν ἐξαφανίζεται, ὅπως καὶ αὐτοί. Κάμνουν παιδιὰ μὲ τίς στρίγγλες, τὰ διαβολόπουλα, πολλαχοῦ δὲ πιστεύεται ὅτι κατὰ τὴν νύκτα συνενδύονται ὁ διάβολος μετὰ τῶν γυναικῶν, ἐκ τῶν ὁποίων καὶ γεννῶνται τέκνα. Ἐντεῦθεν καὶ αἱ ὕβρεις, *διαβολόσπαρμα*, *διαβολόσπορος* κτλ.

Κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκστρατεύουν, διὰ νὰ ἐκτελέσουν τοὺς διαφόρους ἄθλους τῶν εἰς βάρος τῶν ἀνθρώπων, τὴν δὲ νύκτα συνέρχονται συνήθως εἰς δένδρα, ὅπου ἀφηγοῦνται τὰ κατορθώματά των εἰς τὸν ἀρχηγόν των. Πειράζουν δὲ τοὺς ἀνθρώπους πολλαχῶς καὶ πολυτρόπως. Διάφορα τυχαῖα δυστυχήματα, πτώσεις, ὀλισθήσεις, αἰφνίδιοι ὀξεῖς ρευματισμοὶ καὶ ἀσθένειαι ἀποδίδονται εἰς αὐτούς. Ἐπίσης αἱ ἀπώλειαι πραγμάτων ἐντὸς τοῦ οἴκου πολλάκις εἰς αὐτὸν ἀναφέρονται, ὅταν δὲν ἀποδίδονται εἰς τὸ στοιχεῖο τοῦ σπιτιοῦ. Εἰς

τὴν ἐνέργειαν αὐτῶν ἐπίσης ἀποδίδονται καὶ τὰ διάφορα παραπτώματα τῶν ἀνθρώπων.

Παρὰ πᾶσαν ὁμῶς τὴν πονηρίαν αὐτοῦ ὁ διάβολος εἶναι καὶ ἡλίθιος. Οἱ δὲ μοναχοὶ σφραγίζοντες αὐτοὺς διὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ τοὺς καθιστοῦν ἐντελῶς ὑποχειρίους, ὥπως εἶχε καταστήσει αὐτοὺς καὶ ὁ Σολομών. Ὁ διάβολος ἔρχεται καὶ εἰς συμφωνίαν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, δι' ἧς αὐτὸς μὲν ὑπόσχεται νὰ κάμῃ πᾶν, ὅ,τι ἐπιθυμήσῃ ὁ ἄνθρωπος, ὁ δὲ ἄνθρωπος παραδίδει εἰς αὐτὸν τὴν ψυχὴν του.

Εἰς τὸν διάβολον ἀποδίδει ὁ λαὸς τὴν δημιουργίαν ζώων, ὥς τοῦ λαγωοῦ, τοῦ ὄνου, τῆς αἰγός, τοῦ λύκου, ἔπειτα δὲ καὶ τὴν ἐφεύρεσιν διαφόρων ὁργάνων καὶ ἐργαλείων, τὰ ὅποια κατὰ τὴν γνώμην τοῦ λαοῦ ἀπαιτοῦν ἐξαιρετικὴν δεξιότητα. Οὕτω κατὰ τὰς λαϊκὰς παραδόσεις αὐτὸς εἶναι ὁ εὐρὼν τὴν σφυρίκτραν καὶ δι' αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ σφυρίζουν τὴν νύκτα, διότι μαζεύονται οἱ διαβόλοι, τὰ τύμπανα, διὰ νὰ εὐθυμοῦν καὶ ἐρίζουν οἱ ἄνθρωποι⁽¹⁾, ἐπίσης ἔδειξεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ μύλου, τοῦ κασσitéρου κ.τ.λ. Δι' αὐτὸ καὶ πᾶσα μηχανή, ἐκπλήττουσα τὸν λαὸν διὰ τῆς εὐφροῦς αὐτῆς λειτουργίας, καλεῖται διαβολομηχανή.

λβ) Φαντάσματα.

Τὰ φαντάσματα εἶναι αἱ ψυχαὶ τῶν τεθνεώτων καὶ μάλιστα τῶν φονευθέντων ἢ αἱ ψυχαὶ αἱ κολασμέναι, αἱ ὁποῖαι συχνάζουν εἰς τοὺς τόπους, εἰς τοὺς ὁποίους ἔζησαν ἢ ὅπου ἐτάφησαν. Αἱ περὶ αὐτῶν παραδόσεις ἔχουν ὥς ἀφετηρίαν τὰς αὐτὰς περὶ ψυχῆς δοξασίας, ἐκ τῶν ὁποίων ἐγεννήθησαν καὶ αἱ περὶ τῶν στοιχειῶν παραδόσεις. Εἰς δὲ τὴν γένεσιν αὐτῶν

(1) Εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῆς εὐρέσεως τῶν μουσικῶν ὁργάνων εἰς τοὺς δαίμονας πολὺ πιθανῶς συνετέλεσεν καὶ ὁ ἐκκλησιαστικὸς ἀσκητισμὸς τῶν πατέρων, οἵτινες πάντα ταῦτα ἐχαρκτηρίζον ὡς ἔργα τοῦ διαβόλου πρὸς παραπλάνησιν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῆς ὁδοῦ τῆς σωτηρίας αὐτοῦ.

πιθανώτατα συνετέλεσαν καὶ αἱ ἐκ τῶν ὀνείρων παραστάσεις. Εἰς τὰ ὄνειρα ἐμφανίζονται οἱ νεκροί, ἡ δὲ ἐμφάνισις αὐτῶν πιστεύεται ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὡς ἀληθής· διατὶ νὰ μὴ ἐμφανίζονται καὶ ἐν ἐγρηγόρει καὶ μάλιστα εἰς τὰς ἐξεγειγερμένας ὑπὸ τοῦ φόβου φαντασίας;

Διαφέρουν δὲ τὰ φαντάσματα τῶν στοιχειῶν κατὰ τοῦτο, ὅτι οὐδεμίαν κυριότητα ἀσκοῦν ἐπὶ τοῦ τόπου, εἰς τὸν ὁποῖον ἐμφανίζονται, οὐδὲ εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν ἐπ' αὐτοῦ καὶ τῶν κατοικούντων ἐν αὐτῷ. Συνήθως δὲ οὐδὲ παρενοχλοῦν τοὺς ἀνθρώπους. Ἐὰν δὲ οὗτοι παθαίνουν ἐξ αὐτῶν, τοῦτο ὀφείλεται μᾶλλον εἰς τὸν φόβον, τὸν ὁποῖον δοκιμάζουν ἐπὶ τῇ θεᾷ των. Ρίπτουν ὅμως πολλάκις λίθους, ἔχουν δὲ καὶ τὴν δύναμιν διὰ τῆς πνοῆς των νὰ σβέσουν τὰ φῶτα ἢ καὶ βαρέα πράγματα νὰ ἀνατρέψουν, ἀνοίγουν κλεισμένας θύρας καὶ περιπατῶντα σύρουν τοὺς πόδας κατὰ γῆς. Πολλάκις ἀκούεται ὡς ἦχος ἀλύσεων, τὰς ὁποίας σύρουν κατόπιν των.

Ἐμφανίζονται δὲ κυρίως μὲν ὡς ἄνθρωποι, καβαλλήριδες, μαυροφορεμένοι ἢ ἄσπροφορεμένοι, σκυθρωποὶ καὶ ἀμίλητοι. Οὐχ ἦττον, καθὼς καὶ ὅλα τὰ ἐξωτικά, δύνανται νὰ ἐμφανισθοῦν καὶ ὑπὸ διαφόρους μορφὰς ζώων καὶ ἰδίως ὡς ἐρίφια. Οἱ τόποι, ὅπου διαμένουν, εἶναι διάφοροι καὶ κυρίως ἐρείπια πύργων καὶ φρουρίων καὶ μάλιστα παλαιὰ οἰκίαι. Ἡ πίστις εἰς τὰ φαντάσματα καὶ αἱ περὶ αὐτῶν παραδόσεις, ὡς καὶ αἱ περὶ ψυχῆς δοξασίαι, ἐξ ἧς ἔχουν τὴν ἀρχήν, εἶναι καὶ παλαιόταται καὶ παγκόσμιαι.

λγ') Βραχνᾶς.

Ὁ βραχνᾶς ἢ σβραχνᾶς εἶναι ὁ ἐφιάλτης τῶν ἀρχαίων, δηλαδὴ ἡ προσωποποίησις τοῦ ἔνεκα ἀσθενείας ἢ ἀπλῶς κακῆς πολλάκις χωνεύσεως βαρέος καὶ ἀγωνιώδους ὕπνου. Τὸ αἰσθημα τοῦ βάρους καὶ τῆς πίεσεως, τὸ ὁποῖον αἰσθάνεται ὁ κοιμώμενος καὶ τὰ φοβερὰ ὄνειρα μὲ τὰς φοβερὰς μορφὰς, τὰ ὅποια βλέπει κανεὶς σὰν νὰ κάθωνται ἐπάνω του

καὶ σὰν νὰ πλάκωσαν τὸ στήθος τοῦ ἦσαν ἀρκετὴ ἀφορμή, ὅπως δώσουν τὴν γένεσιν εἰς τὴν μυθολογικὴν μορφήν τοῦ ἐφιάλτου τῶν ἀρχαίων καὶ τοῦ βραχνᾶ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων.

Τὸ ὄνομα τοῦ ἐφιάλτου παρ' ἡμῖν εἶναι κατὰ τόπους διάφορον. Τὸ συνηθέστερον εἶναι τὸ βραχνᾶς, τοῦ ὁποίου ὁ ἀρχικὸς τύπος διετηρήθη ἐν Κύπρῳ, βαρυπνᾶς, ἐξ οὗ γλωσσικῶς προήλθον τὸ βαρυπνᾶς, βαρυχνᾶς, βραχνᾶς, σβραχνᾶς. Πλὴν τούτων ὑπάρχει τὸ ὄνομα μύρα, ἔτι δὲ καὶ ἥσκιος, τὸν πλάκωσε ἡ μύρα, — ὁ ἥσκιος.

Ἡ μορφή, ὑπὸ τὴν ὁποίαν φαντάζονται τὸν βαρυπνᾶν, δὲν εἶναι ὠρισμένη. Ἄλλοι φαντάζονται αὐτὸν ὡς μικρὸν παιδίον, ἄλλοι ὡς λάμιαν, ἄλλοι ὡς μαλλιαρὸν καὶ ἄσχημον. Χαρακτηριστικὸν δὲ αὐτοῦ εἶναι ὁ σκοῦφος ἢ τὸ φέσι, τὸ ὅποιον φορεῖ καὶ διὰ τὸ ὅποιον πιστεύεται ὅτι, ἐάν τις κατορθώσῃ νὰ τοῦ τὸ ἀρπάσῃ, ἐπιτυγχάνει παρ' αὐτοῦ ὅσα χρήματα ἤθελε ζητήσῃ (1).

λδ') Ἀσθενείες.

Τὰς ἀσθενείας ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἀκολουθῶν παλαιωτάτας παγκοσμίους δοξασίας ἀπέδιδε πάντοτε εἰς τὴν ἐπήρειαν δαιμονίων, ἐξωτικῶν. Μερικὰς ὅμως ἐκ τῶν φοβερωτέρων ἀσθενειῶν αὐτὰς καθ' ἑαυτὰς ἐπροσωποποίησεν. Αἱ ἀσθενεῖαι αὗται εἶναι ἡ Πανούκλα, ἡ Χολέρα, τὸ Χτικιό, ἡ Βλογιά, ἡ Θέρμη, ἡ Γαστέρα ἢ Ἀστέρα ἢ Στέρα καὶ εἴ τις ἄλλη. Αἱ μορφαί, ὑπὸ τὰς ὁποίας φαντάζεται αὐτάς, εἶναι διάφοροι. Συνήθως εἶναι γυναῖκες φοβεραὶ τὴν ὄψιν, ἐνίοτε τυφλαὶ (πανούκλα), αἱ ὅποιαι κτυποῦν τοὺς ἀνθρώπους. Εἶναι δὲ ὠρισμένα τὰ πράγματα, τὰ ὅποια κινοῦν τὴν ὀργὴν τῶν καὶ διὰ τοῦτο πρέπει ταῦτα νὰ ἀποφεύγωνται. Οὕτω π. χ. εἶναι Βλογιά ὥς ἓνα σπύρι οὔτε τὰ σκουτιά εἶναι

(1) Ν. Γ. Πολίτου, Τὸ σκοῦφιν τοῦ βαρυπνᾶ. Λιθογραφικὰ Σύμμεικτα, Δ' σ. 58 κέ.

καλὸν γὰρ ζεματίζουσι, ἢ γὰρ κοπανίζουσι, οὔτε τὰ ζῶα τοὺς γὰρ σφάζουσι, οὔτε τὰ σκυλιὰ γὰρ ἀφῆνουν ἐλεύθερα, διότι ἡ Βλογιὰ θυμώνει.

Προσπαθοῦν δὲ διὰ διαφόρων μέσων καὶ ἰδίως μειλιγμάτων γὰρ ἀποτρέφουσι ἢ γὰρ καταπραΰνουν αὐτάς. Οὕτω βάζουσι ἔς τις πόρτες τῶν σπιτιῶν ἀγγεῖα μὲ μέλι, γὰρ γὰρ τὰ βρῆ ἢ Βλογιὰ σὺν ἔρῃ, γὰρ τὰ φάγη, γὰρ εὐχαριστηθῇ καὶ γὰρ περάσῃ γλήγορα.

Πρὸς προφύλαξιν ἀπὸ τῶν ἐπιδημιῶν ἐφαρμόζουσι διάφορα μέσα, ἐκ τῶν ὁποίων σπουδαιότατον εἶναι τὸ παλαιότατον ἔθιμον τῆς περιαρροτριώσεως τῶν χωρίων διὰ ζεύγους βοῶν ἀδαμάστων, τοὺς ὁποίους κατόπιν θάπτουν, ὥς καὶ ἡ κατόρυξις τῶν ἀσθενειῶν καὶ ἡ ἴδρυσις ἐπ' αὐτῶν τελεσμάτων (¹).

λε') Μοῖρες καὶ Τύχη.

Εἰς ὅλους τοὺς κατὰ φύσιν λαοὺς ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται ἑαυτὸν καὶ τὰ ὑπάρχοντά του ἐξηρητημένον καὶ διαρκῶς ὑποχείριον διαφόρων δαιμονικῶν δυνάμεων, εἰς τὰς ὁποίας ἀποδίδει πᾶν ἀγαθὸν καὶ πᾶν κακόν, πᾶσαν ἀσθένειαν καὶ τὸν θάνατον. Ἐντεῦθεν ἀνεπτύχθη ἡ δοξασία περὶ κακοποιῶν ἢ προστατευτικῶν δαιμόνων, οἵτινες ἤδη ἀπὸ τῆς γεννήσεως παρακολουθοῦν τὸν ἄνθρωπον δι' ὅλου αὐτοῦ τοῦ βίου. Ἐκ τῆς ἰδέας ταύτης τῆς ἐξαρτήσεως τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἐξ ἀνωτέρων δυνάμεων, τῶν προστατευτικῶν ἢ κακοποιῶν δαιμόνων, διὰ διαφόρων βαθμίδων διελθοῦσαι, ἀνεπτύχθησαν αἱ περὶ μοίρας καὶ Μοιρῶν δοξασίαι, ὥς δαιμόνων ἢ θεοτήτων, καθορίζουσιν τὴν εἰμαρμένην τοῦ ἀνθρώπου.

Αἱ νεοελληνικαὶ περὶ Μοιρῶν δοξασίαι ἔχουν ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὰς παλαιάς. Ὅπως εἰς τοὺς ἀρχαίους ὑπάρχει τις

(¹) Περὶ τῶν ἀσθενειῶν κατὰ τὰς δοξασίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἔχομεν ἤδη τὴν ποιητικεὴν τοῦ Ν. Γ. Πολίτου, Αἱ ἀσθένειαι κατὰ τοὺς μύθους τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἐν Δελτίῳ Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρίας, Α' σ. 1 κέ.

διακύμανσις μεταξὺ τῆς ἀτομικῆς μοίρας ἐκάστου καὶ τῶν δαιμόνων ἢ θεῶν Μοιρῶν, αἵτινες καθορίζουν τὸν βίον πάντων ἀνεξαιρέτως τῶν ἀνθρώπων, οὕτω καὶ παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἑλλήσι λέγεται καὶ περὶ τῆς μοίρας ἑνὸς ἐκάστου ἀνθρώπου καὶ περὶ τῶν Μοιρῶν, τῶν τριῶν, αἱ ὁποῖαι ἐρχόμεναι παρὰ τὸ λίκνον τοῦ νεογεννήτου *μοιραίνου* αὐτό.

Τὰς Μοῖρας ταύτας φαντάζεται ὁ λαὸς ὥς γραίας ἀσχήμους μὲ μεγάλα δόντια, ποὺ περπατοῦν πάντα μαζί κουκουλωμένες. Θυμώνουν εὐκολα. Μπαίνουν πάντα τὴ νύχτα ἔς τὸ σπῆτι, ποὺ εἶναι μωρὸ παιδί· καμμιὰ φορὰ μπαίνουν καὶ τὴν ἡμέρα, ἀλλ' ὅταν κοιμᾶται ἡ λεχὼνα καὶ δὲν εἶναι κανεὶς μπροστά. Ἐρχονται δὲ κατὰ τὴν τρίτην ἢ πέμπτην ἢ ἑβδόμην ἡμέραν μετὰ τὴν γέννησιν. Διὰ τοῦτο κατὰ τὴν νύκτα ἐκείνην τοποθετοῦν τράπεζαν δι' αὐτὰς μὲ διάφορα μελίγματα, διακοσμοῦν δὲ καὶ τὸ λίκνον τοῦ βρέφους διαφοροτρόπως, διὰ νὰ εὐχαριστηθοῦν αἱ Μοῖραι καὶ μοιράνουν μὲ καλὴ μοῖρα τὸ παιδί. Κατὰ τινὰς παραδόσεις οἱ Μοῖρες ἐρχονται ἀσπροντυμένες, κρατεῖ δὲ ἡ μεγάλη ψαλίδα, ἡ ἄλλη ἀδράχτι καὶ ἡ τρίτη ρόκα μὲ λινάρι. Ὡς τὸ μοῖραμα ἀπάνω ἢ μία μὲ τὴ ρόκα γνέθει, ἡ ἄλλη μὲ τ' ἀδράχτι τυλίγει τὴν κλωστή καὶ κάθε τυλιξιὰ εἶναι κ' ἓνας χρόνος· ὅταν τελειώσῃ τὸ μοῖραμα, ἡ μεγάλη μὲ τὸ ψαλίδι κόβει τὴν κλωστή. Ἄν σπάσῃ ἡ κλωστή προτοῦ νὰ τελειώσῃ τὸ μοῖραμα, παύουν κ' οἱ Μοῖρες καὶ φεύγουν· καὶ τὸ παιδί θὰ ζήσῃ τόσα χρόνια, ὅσες τυλιξιᾶς ἔχει τὸ ἀδράχτι, καὶ θὰ γενοῦν ὅσα προφτάσανε νὰ τὸ μοιράνουνε οἱ Μοῖρες. Ἐνιαχοῦ πιστεύεται ὅτι ἡ Μοῖρα ἐπιφαίνεται ὥς *μύγα καντερὴ καὶ παρδαλὴ*, ἡ ὁποία κάθεται ἔς τὴ μύτη τοῦ παιδιοῦ, καὶ ἂν εἶναι καϊμένη ἡ μύτη τοῦ παιδιοῦ, τότε θὰ πῇ πὼς ἔχει νὰ περάσῃ πολλὰ βάσανα.

Κατοικία τῶν Μοιρῶν εἶναι ἐρημίαι καὶ ὄρη δυσπρόσιτα, ὅπου κατὰ τινὰς παραδόσεις ἔχουν τὸ παλάτι των, κατὰ τινὰ δὲ ἐπωδὴν κατοικοῦν εἰς τὸν Ὀλυμπον.

Ἡ δὲ Τύχη, ἡ θεὰ τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων, εἶναι κατὰ τὰς παραδόσεις ἀσκημη καὶ μαύρη· κάθεται συχνὰ ἔς τὸ δρόμο μόνῃ καὶ ἀπὸ κεῖ ὁδηγᾷ καλὰ ἢ κακὰ τὸν ἀνθρώπο. Εἶναι

στραβὴ ἢ ἔχει δεμένα τὰ μάτια τῆς μὲ μαντήλι καὶ περιπατεῖ ἄσκοπα, σὰν ἀνόητη, περιπατεῖ πάντοτε καὶ ᾧ ὅποιον πέσῃ ἀπάνω τὸν κάνει εὐτυχισμένο. Γιὰ κεῖνο λέν, τὸ περ' ἡ στραβὴ ἢ Τύχη.

Πολλάκις ἡ Τύχη συγγέεται μὲ τὴν μοῖραν καὶ οὕτω πιστεύεται ὅτι, καθὼς κάθε ἄνθρωπος ἔχει τὴ μοῖρα του, ἔτσι ἔχει καὶ τὴν τύχη του, ποὺ τὸν ἀκολουθεῖ ᾧ ὅλη του τὴ ζωὴ. Ἡ Τύχη γεννιέται, ἅμα γεννηθῇ καὶ ὁ ἄνθρωπος· ὥστε κάθε ἄνθρωπος ἔχει καὶ τὴ δική του Τύχη ἢ Μοῖρα ξεχωριστὰ ἐκεῖ ᾧ τὸ βουνό, ὅπως ἐδῶ ᾧ τὴ γῇ ἔχει κοντά του τὸν φύλακά του ἄγγελο. Ὁ καλὸς τυχεὺς εἶναι καλὸς τυχεὺς καὶ διὰ τοὺς ἄλλους, ὅθεν προέκυψεν ἡ δοξασία περὶ καλοῦ ποδαρικοῦ καὶ ἡ συνήθεια νὰ ἐπιζητοῦν ἰδίως κατὰ τὴν πρωτοχρονιάν, ὡς καὶ τὴν ἑναρξιν διαφόρων ἐργασιῶν, ὡς πρώτην ἐπίσκεψιν τὴν ἐπίσκεψιν ἀνθρώπων, ἐχόντων καλὸ ποδαρικό.

λς') Νεκροὶ καὶ ψυχές.

Αἱ περὶ τῶν νεκρῶν καὶ τῶν ψυχῶν παραδόσεις ἔχουν τὴν ἀρχὴν των εἰς τὰς παγκοσμίους περὶ νεκρῶν καὶ ψυχῶν δοξασίας. Ὁ ἄνθρωπος ἐὰν ἀπέθανεν, ἡ ψυχὴ του ὅμως ζῇ καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ ἐμφανίζεται εἰς τὰ μέρη, ὅπου ἄλλοτε διέμενεν. Ἐὰν μάλιστα πρόκειται περὶ φονευθέντος, τότε ἡ ψυχὴ προσδένεται εἰς τὸν τόπον, ὅπου ἐχύθη τὸ αἷμα καὶ βογκάει κατὰ τὰς νύκτας ζητοῦσα ἐκδίκησιν. Ἐχουν δὲ τὴν δύναμιν οἱ νεκροὶ νὰ βλάψουν, ὡς ἔχουν καὶ τὴν δύναμιν νὰ ὠφελήσουν. Πειράζουν ζῶα καὶ ἀνθρώπους, ὅσοι κατεπάτησαν τὸ ἔδαφος, τὸ ὅποιον ἐξουσιάζουν. Ὡς κατοικοῦντες δὲ εἰς τὰ βάθη τῆς γῆς εἶναι καὶ ἔφοροι τῶν κεκρυμμένων θησαυρῶν καὶ ἀποκαλύπτουν αὐτοὺς εἰς τοὺς εὐνοούμενους των.

Κατὰ τὰς χριστιανικὰς δοξασίας αἱ ψυχαὶ τῶν νεκρῶν μεταβαίνουν εἰς τὸν παράδεισον ἢ εἰς τὴν κόλασιν. Ὑπάρχουν ὅμως παραδόσεις, κατὰ τὰς ὁποίας ὡς τόποι κολάσεως ἀναφέρονται τόποι ἐπίγειοι, βουνὰ ἢ νῆσοι, εἰς τοὺς ὁποίους αἱ ψυχαὶ ἀποτίουν ὑπὸ μορφὴν πολλάκις ζώων τὰς ποινὰς

των. Ἐν γένει δὲ εἰς τὰς περὶ νεκρῶν παραδόσεις ἀνευρίσκει τις παραλλήλως πρὸς τὰς χριστιανικὰς ἢ καὶ ἐν συμφύρσει πρὸς αὐτὰς οὐ μόνον ἀρχαῖα περὶ ψυχῶν μυθολογήματα, ἀλλὰ καὶ ἐντελῶς πρωτογόνους ἀρχαιοτάτας δοξασίας.

λζ') Βρικόλακες.

Οἱ βρικόλακες εἶναι οἱ νεκροί, οἱ ὅποιοι τοῦτο ἔχουν τὸ χαρακτηριστικόν, ὅτι ἡ ψυχὴ των δὲν ἀπεχωρίσθη τοῦ σώματος καὶ τὴν μὲν ἡμέραν ἀναπαύονται ἢ ἐργάζονται ἐν τὸς τοῦ τάφου των, κατὰ δὲ τὰς νύκτας περιφέρονται καὶ πολλαχῶς παρενοχλοῦν καὶ κακοποιοῦν ἀνθρώπους καὶ ζῶα. Ἐχουν δὲ αἱ περὶ βρικόλάκων παραδόσεις τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ἀφετηρίαν των εἰς παλαιοτάτας καὶ παγκοσμίους περὶ νεκρῶν καὶ ψυχῶν δοξασίας, καθ' ἃς τὸ νεκρὸν σῶμα καὶ ἂν ἔχασεν ἀκόμῃ τὴν κίνησιν αὐτοῦ, δὲν ἔπλυνεν ὅμως νὰ ζῇ καὶ νὰ ἔχῃ ἀνάγκας καὶ δύναμιν νὰ ὠφελήσῃ καὶ νὰ βλάψῃ τοὺς ἀνθρώπους.

Κατὰ τὰς δοξασίας ταύτας ἡ ψυχὴ, συναφὴς οὔσα πρὸς τὸ σῶμα, οὐδέποτε παύει νὰ εὐρίσκεται εἰς ἐπικοινωνίαν πρὸς αὐτό, οὐδέποτε ἀποχωρίζεται τελείως ἀπ' αὐτοῦ, ἐφ' ὅσον τοῦτο διατηρεῖται ἀκέραιόν. Ἐκ τῶν δοξασιῶν τούτων προέκυψαν πολλαὶ καὶ πολλάκις ἐκ διαμέτρου ἀντίθετοι περὶ τὴν μεταχείρισιν τῶν νεκρῶν συνήθειαι. Οὕτω π. χ. ἐνῶ εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας τὸ σῶμα κατακαίεται διὰ νὰ δυνηθῇ ἡ ψυχὴ νὰ μεταβῇ εἰς τὸν ἄδην καὶ ἡσυχάσῃ καὶ αὐτῇ, ἀφήσῃ δὲ ἡσύχους καὶ τοὺς ἐπιζῶντας, εἰς τοὺς Αἰγυπτίους πᾶσα προσπάθεια καταβάλλεται, διὰ νὰ διατηρηθῇ τὸ σῶμα, τοῦ ὁποίου ἡ καταστροφή θὰ ἐσήμαινε καὶ τὴν καταστροφὴν τῆς ψυχῆς. Εἰς τὰς δοξασίας ταύτας ἔχουν τὴν ἀρχὴν των καὶ αἱ περὶ βρικόλάκων ἰδέαι καὶ παραδόσεις.

Τὸ σύνθηθες ὄνομα, διὰ τοῦ ὁποίου δηλοῦνται οἱ κακοποιοὶ οὗτοι νεκροὶ εἶναι βρικόλακας, τοῦ ὁποίου κατὰ τύπους ὑπάρχουν διάφοροι διαλεκτικοὶ τύποι, ὡς βρονκόλακας, βουρκόλακας κτλ., ἔπειτα τὸ ὄνομα βουρδούλακας καὶ βουρ-

βούλακας, βαρβάλακας κτλ. καὶ τέλος τὸ ὄνομα καταχανᾶς ἐν Κρήτῃ καὶ ἀλλαχοῦ. Ἡ συνήθης μορφή, ὑπὸ τὴν ὁποίαν φαντάζεται αὐτοὺς ὁ λαός, εἶναι αὕτῃ ἡ τοῦ νεκροῦ, ἐπὶ τὸ φοβερώτερον διαπλασθεῖσα. Ὁ βρικόλακας εἶναι μαῦρος, ἄγριος, μὲ νύχια μιὰ πιθαμὴ καὶ βαμμένα ᾠς τὸ αἷμα, τὰ μαλλιά μακρὰ καὶ τὰ γένεια ἄγρια. Ἐν δὲ τῶν κυριωτέρων αὐτοῦ χαρακτηριστικῶν εἶναι τὸ φρούσκωμα τῆς κοιλίας. Ὅθεν ἐνιαχοῦ πιστεύεται ὅτι ἐμφανίζονται ὥς ἄσκοι πλήρης αἵματος, κἀτι σὰν τουλούμι ὀρθό, σὰν δερμάτια καὶ πηγαινόντων κυλιώντα. Πλὴν τούτου ἐμφανίζεται καὶ ὥς βάρθρακας, σὰ φωτιά, ἀπ' αὐτές, πὺν βγαίνουν ἀπάνω ᾠς τὰ μνήματα, σὰ σκύλος μαῦρος καὶ φοβερός κλπ. Εἷς τινὰς δὲ παραδόσεις εἶναι προφανῆς καὶ κάποια σύγχυσις πρὸς μορφὰς ἄλλων δαιμονίων, καθόσον ἀποδίδονται εἰς αὐτοὺς πόδες ἄλογου ἢ μορφή ὄνου, οἷα ἡ τῶν ἀνασκελᾶδων.

Πιστεύεται δὲ ὅτι γίνονται βρικόλακες ἢ ὅπως λέγει ὁ λαὸς βρικόλακιάζουν, ὅσους κατακειμένους νεκροὺς ἐπὶ ἤδη σε γάτα, ἢ δὲν τοὺς ἐδιάβασε καλὰ ὁ παπᾶς καὶ κυρίως οἱ ἁμαρτωλοὶ καὶ μάλιστα ὅσοι ὑπέπεσαν εἰς κατάραν ἱερέως, ἀφορισμὸν ἢ ἀνάθεμα, οἵτινες καὶ διὰ τοῦτο μένουν ἄλειωτοι καὶ τυμπανιαῖοι, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τεκμήριον ἀναμφήριστον ὅτι ἔχουν βρικόλακιᾶσει.

Αἱ καταστροφαὶ καὶ τὰ κακά, τὰ ὁποῖα προκαλοῦν οἱ βρικόλακες εἶναι ποικίλα καὶ φοβερά. Καταστρέφουν ἀνθρώπους καὶ ζῶα βυζαίνοντες τὸ αἷμα αὐτῶν καθ' ὕπνους ἢ κατασπαράσσοντες αὐτοὺς καὶ τρώγοντες τὰ ἐντόσθια, μωρὰ παιδιὰ τὰ πνίγουν καὶ προκαλοῦν ἐκτρώσεις εἰς τὰς γυναῖκας. Ἀκούουν τις τὰς ὑπὸ τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων περιγραφὰς τῶν κακῶν, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἐκ τῶν βρικόλακων, καὶ ἄκων ἀναμιμνήσκειται τῶν περιγραφῶν τοῦ Σοφοκλέους ἐν τῷ Οἰδίποδι Τυράννῳ περὶ τῶν μαστιζόντων τὰς Θήβας δεινῶν ἕνεκα τοῦ ἀνεκδικήτου φόνου τοῦ Λαίου. Ὅταν ἕνας ψυχομαχᾷ, ἀν βλαστημήσῃ τὸν ἑαυτό του ἢ ἄλλος ὀχτρος τοῦ τὸν βλαστημήσῃ ἐκεῖνη τὴν ὥρα, αὐτὸς ὁ βλαστημισμένος σὰν πεθάνῃ, βρικόλακιᾶζει. Τὸ σῶμα του

δὲν μπορεῖ νὰ τὸ λειώσῃ ἢ γῆς καὶ αὐτὸς γυρίζει τὴ νύχτα καὶ πνίγει ἀνθρώπους καὶ ζῶα. Καὶ δὲν εἶναι μόνο αὐτὸ τὸ κακό· ὅσο δὲ βρίσκει ἡσυχία ἔς τὸν ἄδη αὐτός, πού μὲ τὴ βλαστήμια παρέδωκε τὸν ἑαυτό του ἔς τὸ διάβολο, τὸ χωριό του, πού τὸν ἔθαψαν, ὑποφέρει πολλές ἄλλες συφορές. Ἔρχονται ἀρρώστιες καὶ θανατικό, τὰ σπαρὰ καταστρέφονται, τὰ ἄνθη τὰ τρώει τὸ σκουλήκι, πέφτει ψόφος ἔς τὰ γιδοπρόβατα καὶ τὰ σκυλιὰ γυρίζουν κοπάδια κοπάδια ἔς τοὺς δρόμους καὶ οὐρλιάζουν. Τὸ κακὸ δὲν περνάει, ἂν μὲ εὐχὲς δὲ λειώσῃ ὁ νεκρὸς ἔς τὸν τάφο του. . . Ἕνας κάποιος Κούβελος, πάει πολὺς καιρὸς, ἐβουρκολάκισε . . . ἐγύριζε μέρα καὶ νύχτα ἔς τὰ χωράφια καὶ τὴ χώρα καὶ ἐπνιγε ἢ ἐσπάραζε ἀνθρώπους καὶ ζωντανά. Μιὰ βραδιὰ ὁ ἀδερφὸς τοῦ Κούβελου ἐπλάγιασε γερός, χωρὶς νὰ ἔχη τίποτα, καὶ τὸ πρωὶ τὸν βρῆκαν πεθασμένο ἔς τὸ κρεβάτι του. Ἀπὸ κάτω μελανιάσματα ἔς τὸ λαιμό του ἐνόησαν πὼς τὸν ἐπνιξε μὲ τὰ δάχτυλά του ὁ Κούβελος. Πολλὰ μωρὰ παιδιὰ πέθαναν ἑξαφρα, γγαστρωμένες γυναιῖκες ἀπόβαλναν, κοπάδια γιδοπρόβατα βρέθηκαν πρόφια πέρα καὶ πέρα.

Πλὴν τούτου καὶ ἄλλαι ἐνοχλήσεις ἐλαφρότεραι ἀποδίδονται εἰς αὐτούς. Οὕτως εἰς τὰ νεκροταφεῖα πίνουν τὸ ἔλαιον τῆς κανδήλας τῶν νεκρῶν, εἰς τοὺς δρόμους ρίπτουν λίθους κατὰ τῶν διαβατῶν, εἰς δὲ τὰς οἰκίας εἰσερχόμενοι τρώγουν ὅ,τι εὔρουν. Εἶναι δὲ τόσαι αἱ ἐξ αὐτῶν ἐνοχλήσεις, ὥστε ἀναφέρονται χωρὶα ἐρημωθέντα ἢ ἐγκαταλειφθέντα ἐξ ἀφορμῆς τῶν βρικόλακων. Ἐπειτα εἰσερχόμενοι εἰς τὰς ἰδίας οἰκίας συνευρίσκονται μετὰ τῶν γυναικῶν των καὶ γεννοῦν καὶ τέκνα, τὰ ὅποια ἔχουν τοῦτο τὸ χαρακτηριστικόν, ὅτι δὲν ἔχουν κόκκαλα. Περί πολλῶν πιστεύεται ὅτι ἀποδημοῦν καὶ εἰς ἄλλους τόπους, ὅπου, ἄγνωστοι ὄντες, νυμφεύονται καὶ ἀποκτοῦν τέκνα καὶ ζοῦν μετὰ τῶν ἀνθρώπων, ἕως ὅτου ἀνακαλυφθοῦν ὑπὸ τῶν συγχωρίων των, ὅποτε κατακαίονται καὶ αὐτοὶ καὶ τὰ τέκνα των. Οἱ βρικόλακες μόνον τὸ Σάββατον παραμένουν εἰς τοὺς τάφους των.

Πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῶν ἐνοχλήσεων αὐτῶν συνιστῶν-

ται διάφορα μέσα. Οὕτω γράφουν πεντάλφαν ἐπὶ τῶν θυρῶν, λιθοβολοῦν αὐτοὺς διὰ τῆς ἀριστερᾶς, ψιθυρίζουν διαφόρους ἐπωδὰς περιέρχους, οἷον *μπήκε τὸ γομάρι ᾽ς τὰ σκόρδα*. Τὸ ἀποτελεσματικώτερον ὅμως κατ' αὐτῶν μέσον εἶναι ἡ καταστροφή τοῦ νεκροῦ σώματος. Πρὸς τοῦτο ὑπάρχουν διάφοροι τρόποι, ἄλλοι μὲν ἐκ τῶν χριστιανικῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν προερχόμενοι καὶ ἄλλοι ἐξ ἀρχαιοτάτων προχριστιανικῶν δοξασιῶν. Ἐπειδὴ δηλαδὴ πιστεύεται ὅτι ὁ νεκρὸς μένει ἄλειωτος, διότι ὑπέπεσεν εἰς κατάραν, φροντίζουν διὰ διαφόρων δεήσεων ἱερέων καὶ ἐπισκόπων νὰ ἐπιτύχουν τὴν συγχώρησιν καὶ ἀπαλλαγὴν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς κατάρας. Κατὰ τοὺς ἄλλους τρόπους ὁ νεκρὸς ἐκθάπτεται, διατρυνπᾶται ἡ τυμπανιαία αὐτοῦ κοιλία, σπάζεται τὸ στήθος καὶ ἀφαιρεῖται ἡ καρδιά, καὶ τὸ σῶμα ἢ καίεται ἢ μετακομίζεται εἰς ἐρημονήσους ἢ ἄλλους ἀπομεμακρυσμένους τόπους. Ἐπίσης ἐφαρμόζεται καὶ ἡ περιαιοτριβίσις τοῦ νεκροταφείου, ἥτις ἐμποδίζει τοὺς νεκροὺς νὰ βρικόλακιάζουν.

Ἐλέχθη ὅτι αἱ νεοελληνικαὶ περὶ βρικόλακων δοξασίαι, ὡς καὶ τὸ ὄνομα, εἶναι σλαβικῆς προελεύσεως. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι διόλου ἀληθές. Ἀντιστρόφως καὶ αἱ δοξασίαι, ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶναι μὲ διαφόρους παραλλαγὰς παγκόσμιοι, παρὰ δὲ τοῖς Ἑλλησι καὶ ἀρχαιοτάται, καὶ τὰ ὀνόματα καὶ αὐτὰ πιθανώτατα ἔχουν ἑλληνικὴν ἀρχήν. Ἀφήνω κατὰ μέρος τὸ *καταχανᾶς*, τοῦ ὁποίου ἡ ἑλληνικότης εἶναι προφανής⁽¹⁾, καὶ τὸ *βουρδούλακας* καὶ ὅλοι οἱ ἐξ αὐτοῦ τύποι φαίνονται ἐπίσης ἑλληνικοί, προερχόμενοι ἐκ τῆς ἑλληνικῆς πεποιημένης λέξεως *βουρδούλα* ἢ *βουρδούλα*, ἥτις σημαίνει τὴν φλύκταιναν, τὴν φουσαλίδα, ὅθεν *βουρδούλακας* ἢ *βουρδούλακας* εἶναι ὁ ἐξοιδιμένος, ὁ φουσκωμένος, ὁ τυμπανίτης, τοῦθ' ὕπερ ἀποτελεῖ ἓν ἐκ τῶν οὐσιωδεδειτέρων χαρακτηριστικῶν τοῦ βρικόλακα⁽²⁾.

(1) Ὁ Σβορώνος ἐν τῇ ὑπὸ τύπωσιν Ζ' τόμ. τῆς Λαογραφίας σχετίζει τὸ *καταχανᾶς* τοῦτο πρὸς τὸ *καταχῆρη* τοῦ Πονηίου.

(2) Περὶ τούτων ὁ Σ. Λεινάκης ἐν τῇ ἀνωτέρῳ τόμῳ τῆς Λαογρ.

Παραδόσεις δὲ περὶ νεκρῶν, παρομοίας πρὸς τὰς σημερινάς, εἶχον καὶ οἱ ἀρχαῖοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων, πλὴν τῶν περὶ ἀλιτηρίου δαίμονος παλαιωτάτων δοξασιῶν, ἀξιομνημόνευτος διὰ τὴν ὁμοιότητα εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Φλέγοντος μνημονευομένη, καθ' ἣν ἡ νεκρὰ Φιλίννιον καταλείπουσα τὸν τάφον ἔρχεται νύκτωρ εἰς τὴν κλίνην τοῦ Μαχάτου, ἀνακαλυφθεῖσα δὲ κατακαίεται ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς χώρας ἀκριβῶς, ὅπως καὶ σήμερον γίνεται.

λη') Θάνατος. Κάτω κόσμος. Χάρος.

Εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς ὁ θάνατος καὶ ὁ μετὰ θάνατον βίος τῶν ψυχῶν ἀπησχόλησε τὸν νοῦν καὶ τὴν φαντασίαν καὶ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν ποικίλων κατὰ τόπους δοξασιῶν καὶ παραδόσεων, αἵτινες καὶ ἂν ἐν ταῖς λεπτομερείαις διαφέρουν, κατὰ τὸν πυρῆνα ὅμως αὐτῶν εἶναι παραπλήσιαι. Παντοῦ ἐπίστευσαν οἱ ἄνθρωποι ὅτι ὑπάρχει τόπος τις ἰδιαιτερος, ὁ τόπος τῶν νεκρῶν, ὅπου μεταβαίνουν οἱ νεκροί, πολλάκις κατόπιν μακροῦ ταξιδίου, τοῦ ὁποίου πλάττονται καὶ διάφοροι λεπτομέρειαι. Πολλαχοῦ δὲ ἐπλάσθησαν καὶ ὁδηγοὶ θεοί, οἱ ὁποῖοι παραλαμβάνοντες ὁδηγοῦν τὰς ψυχὰς εἰς τὸν προωρισμένον δι' αὐτὰς τόπον, ὅστις εἰκονίζεται σύμφωνος πρὸς τὸν βίον καὶ τὴν βαθμίδα τῆς μορφώσεως καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, ἐν ᾧ ἕκαστος λαὸς εὐρίσκεται.

Εἰς τὸν νεώτερον ἑλληνικὸν λαὸν αἱ περὶ τούτων παραδόσεις ἀνατρέχουν εἰς τὰ ἀρχαῖα περὶ τοῦ ἕδου καὶ τῶν θεῶν τοῦ ἕδου μυθολογήματα, τὰ ὁποῖα ἐπηρέασαν καὶ αὐτὰς τὰς καθαρὰς χριστιανικὰς διδασκαλίας. Οὕτω πιστεύεται, ὥς καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, ὅτι ὁ ἕδης εἶναι ὑποχθόνιος, ὅθεν λέγεται καὶ *κάτω κόσμος*, δεικνύουν δὲ καὶ σήμερον ὥς καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα διάφορα ἄντρα καὶ ὁπάς, αἱ ὁποῖαι θεωροῦνται ὥς καταβάσεις εἰς τὸν ἕδην, εἰς τὸν ὁποῖον κατέρχονται διὰ βαθμίδων. Κατόπιν εὐρίσκεται τὸ *τρίχνο γεφύρι*, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ περάσουν οἱ νεκροί, διὰ νὰ εἰ-

σέλθουν εἰς τὸν ἄδην. Εἰσερχόμενοι πίνουν τὸ νερὸ τῆς λησμονιᾶς ἣ τὸ νερὸ τῆς ἄρτης καὶ ἀρνοῦνται καὶ λησιμονοῦν ὅλα τὰ ἐπίγεια. Εἰς ἄλλας παραδόσεις ἀνευρίσκει τις τὸν ἀσφοδελὸν λειμῶνα τῶν ἀρχαίων, τὴν Ἀλησμονιά, ἕνα λιβάδι, ποῦ ἔχει τὸ λησιμονοβότανο. Ἀμα περάσῃ ἀπὸ καὶ ὁ μαῦρος ἄνθρωπος, λησιμονάει τὸν κόσμον καὶ τίς στράτες καὶ τὰ διάβατά του.

Εἰς τὸν ἄδην ὁδηγεῖ τὰς ψυχὰς ὁ Χάρος, ὅστις εἶναι αὐτὸς ὁ ἀρχαῖος Χάρων, ὁ ὁποῖος παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἑλλησιν ἀπετέλεσε τὴν προσωποποίησιν αὐτοῦ τοῦ θανάτου. Ὁ Χάρος εὐρίσκεται ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Θεοῦ, τὰς ὁποίας καὶ ἐκτελεῖ. Κάποτε, διηγεῖται ὁ λαός, ἦσθάνθη λύπην καὶ δὲν ἠθέλησε νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἀνατεθεῖσαν εἰς αὐτὸν ἐντολήν. Ὅθεν κατηράσθη αὐτὸν ὁ Θεὸς καὶ ἔκτοτε ἐκωφάθη. Ὁ λαὸς ἰφαντάζεται αὐτὸν ὥς καθάλλάρην μαῦρον, ὁ ὁποῖος ἀφαιρεῖ τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων καὶ σύρει αὐτὰς ἀγγελιδὸν εἰς τὸν ἄδην, τοῦ ὁποίου εἶναι ἄρχων καὶ δεσπότης. Ὅσους πρόκειται νὰ πάρῃ ἀναγράφει εἰς βιβλίον κατὰ τὴν 1ην Σεπτεμβρίου καὶ διὰ τοῦτο τοποθετοῦν καρῦδια ἐπὶ τῶν στεγῶν καὶ τὴν ἄλλην ἡμέραν τὰ σπάζουν καὶ ὅποιον εὗρεθῇ κούφιο, συμπεραίνουν ὅτι οὗτος θέλει ἀποθάνει ἐντὸς τοῦ ἔτους.

Ἀπὸ τὸν θάνατον καὶ ἀπὸ τὸν Χάρον οὐδεὶς εἶναι ἀπηλλαγμένος. Ὑπάρχει ὅμως κάπου καὶ τὸ ἀθάνατο νερό, τοῦ ὁποίου ἡ πόσις καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον ἀθάνατον. Περὶ αὐτοῦ πολλὰ παραδόσεις διηγοῦνται καὶ εἰς πολλὰ δὲ παραμύθια ἔχει εἰσέλθει.

λθ') Αἷτια.

Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ὑπάγονται αἱ αἰτιολογικαὶ λεγόμεναι παραδόσεις, ὅσαι δηλαδὴ ἐπλάσθησαν προφανῶς ὅπως ἐξηγήσουν κάτι τι. Εὐρίσκονται δὲ εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς καὶ μάλιστα εἰς μερικούς, τοὺς ἀμερικανικούς, εἶναι αἱ ἐπικρατοῦσαι, εἰς τὰς ὁποίας πᾶσα διήγησις καταλήγει. Παρα-

μύθια εὐρωπαϊκά, διαδοθέντα παρ' αὐτοῖς, εἰς τὸ τέλος στρέφονται εἰς αἰτιολογικὰς παραδόσεις.

Πολλαὶ ἔξ αὐτῶν εἶναι σοβαραί, ὑπάρχουν ὅμως καὶ πλεῖσται, αἱ ὁποῖαι φέρουν ἐντελῶς εὐτράπελον χαρακτηῖρα. Οὕτω π. χ. διηγοῦνται διὰ τὰς γυναῖκας τοῦ Μάρτη, ἥ διὰ τὸ βουτσὶ τῶν δώδεκα μηνῶν, ἔξ ὧν ἐρμηνεύουν τὸ ἄστατον τοῦ καιροῦ κατὰ τὸν Μάρτιον, ἔπειτα, *γιατὶ τὰ σκυλιὰ μυρίζονται τὸ ἓνα τὸ ἄλλο, γιατί γκαρίζει ὁ γάϊδαρος κ.τ.λ.* Αἱ παραδόσεις αὗται, αἱ πλεῖσται τοῦλάχιστον, φαίνονται προϊόντα τοῦ νεοελληνικοῦ πνεύματος. Εἶναι ὅμως ἀναμφισβήτητον ὅτι μεταξὺ αὐτῶν εὐρίσκει τις καὶ παλαιάς. Οὕτω π. χ. τὴν παράδοσιν, *γιατί ὁ γάϊδαρος κατοικρεῖ ὅπου εὖρη νερό, ἀνευρίσκει τις ἀκεραίαν μεταξὺ τῶν Αἰσωπέων μύθων.*

Συλλογὴ καὶ Συλλογαί.

Ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἐλέχθησαν τὰ πλεῖστα, τῶν ὧν εἶναι ἀναγκαῖα νὰ γνωρίζῃ ὁ ἐπιχειρῶν νὰ συλλέξῃ παραδόσεις, ἡ δὲ συλλογὴ τοιούτων εἶναι ἐκ τῶν εὐκολωτέρων, ἀρκεῖ ὁ συλλογεὺς νὰ γνωρίζῃ νὰ στρέφῃ ἐπιτηδεῖως τὴν συνδιάλεξιν εἰς τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος θέματα. Οἱ χωρικοὶ εὐχαρίστως τότε διηγοῦνται ἕκαστος ὅ,τι γνωρίζουν διὰ φαντάσματα, νεράιδες, στοιχεῖα κτλ. Ἡ δὲ συλλογὴ παραδόσεων, ἀναφερομένων εἰς τόπους, γίνεται εὐκολώτατα, ὅταν διατρέχῃ τις τὴν χώραν μετὰ συνοδοῦ ἐντοπίου καὶ ἔχῃ τὴν περιέργειαν νὰ ἐρωτᾷ περὶ τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ ἐρειπίου, τοῦ βράχου κτλ.

Παραδόσεις νεοελληνικαὶ ἔχουν δημοσιευθῇ πλεῖσται, τὰς ὁποίας πάσας, τὰς μέχρι τοῦ 1904, συνεκέντρωσεν ὁ ἀείμνηστος Ν. Γ. Πολίτης εἰς τὸ μέγα αὐτοῦ ἔργον, *Μελέται περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Παραδόσεις*, εἰς τόμους δύο, ὧν ὁ μὲν πρῶτος περιέχει τὰ κείμενα, ὁ δὲ δευτερός τὰς σημειώσεις. Διὰ δὲ τὴν μελέτην αὐτῶν, ὡς πρὸς τὴν ἀρχαίαν μυθολογίαν, πλὴν τῶν σημειώσεων τοῦ Πολίτου, ἀξιανάγνωστα εἶναι τοῦ αὐτοῦ, *Μελέτη ἐπὶ τοῦ βίου*

τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων. Νεοελληνικὴ μυθολογία, εἰς τόμους δύο, ὡς καὶ τὰ ἔργα τοῦ *B. Schmidt*, *Das Volksleben der Neugriechen und das hellenische Altertum*. Leipzig, 1871 καὶ *Griechische Märchen, Sagen und Volkslieder*. Leipzig, 1877, ὡς καὶ τοῦ Ἀγγλοῦ *John Cuthbert Lawson*, *Modern Greek Folklore and Ancient Greek Religion*. Cambridge, 1910.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ΄

ΕΥΤΡΑΠΕΛΟΙ ΔΙΗΓΗΣΕΙΣ

Γενικά.

Εὐτραπέλους διηγήσεις λέγοντες ἐννοοῦμεν τὰς διηγήσεις, τῶν ὁποίων σκοπὸς εἶναι ὁ γέλως καὶ τὸ σκῶμμα. Εἶναι δὲ αὗται προῖδον τῆς αὐτῆς φιλοπαίγμονος καὶ κατ' ἐξοχὴν σκωπτικῆς διαθέσεως, ἥ ὅποια ἐγέννησε καὶ τὰ διάφορα σκωπτικὰ καὶ σατυρικὰ ἔξσηματα καὶ ἡ ὅποια χαρακτηρίζει τοὺς ἀνθρώπους τοῦ λαοῦ καὶ μάλιστα τοῦ πλησιέστερον πρὸς τὴν φύσιν ζῶντος λαοῦ τῶν χωρίων.

Οἱ ἄνθρωποι τῶν μικροτέρων κοινωνιῶν καὶ μάλιστα οἱ χωρικοὶ εἶναι κατ' ἐξοχὴν φιλοσκώμμονες. Ὅταν δὲν ἔχουν τί ἄλλο νὰ κάμουν, σκώπτουν ἀλλήλους, *κοτσομπολεύουν*. Τὸ σκῶμμα ἀποτελεῖ δι' αὐτοὺς ἐν ἀπὸ τὰ κυριώτερα μέσα διασκεδάσεως. Τὸ παραμικρὸν ἐπεισόδιον, ὁ παραμικρὸς λόγος, ὃ ὁποῖος δύναται νὰ παράσχη λαβὴν εἰς σκῶμμα καὶ γέλωτα ἀποτελεῖ δι' αὐτοὺς εὖρημα. Τὸν ἀρπάζουν ἀμέσως, πολλάκις τὸν διαπλάττουν καταλλήλως καὶ ἐντὸς ὀλίγου κυκλοφορεῖ εἰς ὅλην τὴν κοινωνίαν. Ἰδιαιτέρως τὴν προσοχὴν καὶ τὸ σκῶμμα προσελκύουν ἄτομά τινα, καταστάντα γνωστά διὰ τὰς ἀλλεπαλλήλους αὐτῶν ἡλιθιότητος ἢ διὰ τὴν πο-

νηρίαν των, διὰ τὴν ἀγροικίαν ἢ τὴν βαναυσότητα, τὴν νωθρότητα καὶ τὴν ἀβελτερίαν, τὴν λαιμαργίαν καὶ τὴν οἰνοποσίαν, τὴν φιλαργυρίαν ἢ τὴν σπατάλην καὶ ἄλλα διάφορα ἐλαττώματα. Τούτων αἱ πράξεις καὶ οἱ λόγοι, παράλογοι, ἀσυνήθεις, ἰδιότροποι, ἡλίθιοι, πάντοτε ὅμως χαρκτηριστικοὶ τῶν ἐλαττωμάτων τοῦ αἰτόμου, κινουῦντες τὸν γέλωτα καὶ τὸ σκῶμμα ὅλων ταχέως κυκλοφοροῦν, ἐπαναλαμβάνονται, πολλάκις διαπλάττονται καὶ εἰς τὸ τέλος στερεοποιοῦνται εἰς *εὐτραπέλους τοπικὰς διηγήσεις*.

Αἱ τοπικαὶ αὗται διηγήσεις, ἀναφερόμεναι εἰς ἄτομα μεμονωμένα, ἔχουν συνήθως καὶ διάδοσιν περιορισμένην, σπανίως ὑπερβαίνουσιν τὰ στενὰ ὅρια τοῦ τόπου, ἐν ᾧ ἐπλάσθησαν, σπανίως δ' ἐπίσης ἀποκτοῦν καὶ μακροτέραν παράδοσιν. Πλὴν ὅμως τούτων φέρονται καὶ πληθος ἄλλο διηγήσεων, αἱ ὁποῖαι ὄχι μόνον ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ λαοῦ κυκλοφοροῦν, ἀλλ' ἔχουν εὐρυτάτην διάδοσιν εἰς πλείστους λαοὺς καὶ παράδοσιν μακράν, πολλάκις φθάνουσιν μέχρι τῆς ἀρχαιότητος. Τῶν διηγήσεων τούτων ἡ προέλευσις καὶ ἡ ἐξέλιξις δύσκολον εἶναι νὰ ἐξακριβωθῇ. Ὅπως δὴποτε ἡ πιθανωτέρα ἀρχὴ καὶ ἐξέλιξις αὐτῶν φαίνεται νὰ εἶναι ἡ ἐξῆς·

Τὴν σκωπτικὴν διάθεσιν, περὶ τῆς ὁποίας ἀνωτέρω εἵπομεν, πολὺ ἐντονωτέραν ἀνευρίσκομεν εἰς τοὺς κατὰ φύσιν λαοὺς, τὰ μεγάλα ταῦτα παιδιά τῆς φύσεως, εἰς τοὺς ὁποίους μάλιστα εἶναι συναφῆς καὶ πρὸς τὸν παρατηρούμενον ὑπερμετρον αὐτῶν ἐγωϊσμόν καὶ τὴν μέχρι γελοίου ἔπαρσιν, ὅθεν προκύπτει ἡ καταφρόνησις καὶ τὸ σκῶμμα τῶν ἄλλων. Στρέφεται δὲ τὸ σκῶμμα τοῦτο καὶ ἡ καταφρόνησις ὄχι μόνον ἐναντίον τῶν πραγματικῶς ὑποδεστέρων ἢ τῶν ὁμοίων, ἀλλὰ καὶ ἐναντίον τῶν ἀνωτέρων καὶ μάλιστα ἐκείνων, τοὺς ὁποίους ἀκριβῶς περισσότερον φοβοῦνται. Διότι τοῦτο εἶναι φρυσικὸν εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ πολὺ περισσότερον τὸν κατὰ φύσιν ἄνθρωπον, καθὼς καὶ εἰς τὰ παιδιά, μόλις ἐκλείψῃ ὁ φόβος, νὰ ἔλθῃ ἡ καταφρόνησις, ἡ ὕβρις καὶ τὸ σκῶμμα. Ὁ κατὰ φύσιν ἄνθρωπος, μόλις αἰσθανθῇ τὸν ἑαυτὸν του κάπως ἐν ἀσφαλείᾳ, ἀμέσως ἐκπαῖ εἰς

ὑδρεῖς καὶ σκώματα ἐναντίον ἐκείνου, τὸν ὁποῖον πρὸ ὀλίγου ἔτρεμε καὶ κατὰ βάθος τρέμει ἀκόμη, ἐνῷ ἀντιστρόφως μόλις λείψῃ τὸ αἶσθημα τοῦτο τῆς ἀσφαλείας, χάνει τελείως τὸ ἠθικόν του. Παραστατικώτατα ἐκφράζει τὸ πρᾶγμα τοῦτο ὁ ἀρχαῖος αἰσώπειος μῦθος τοῦ ἐρίφου καὶ τοῦ λύκου, παραδείγματα δὲ λίαν χαρακτηριστικὰ δυνάμεθα πλὴν ἄλλων καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς ἱστορίας νὰ ἀντλήσωμεν. Ὅταν ὁ Ἀλέξανδρος ἐπολιόρκει τὴν ἀπότομον καὶ ὑψηλὴν Σογδιανὴν πέτραν καὶ προσεκάλει τοὺς βαρβάρους νὰ παραδοθῶν, αὐτοὶ νομίζοντες ἑαυτοὺς ἀσφαλεῖς εἰς τὰ ὕψη ἐκείνα, τὸν ἔσκωπον καὶ τοῦ συνίστων νὰ εὗρῃ πτηνοὺς στρατιώτας. Ὅτε ὅμως τὴν ἄλλην ἡμέραν εἶδον ἀπροσδοκῆτως ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ βράχου ὀλιγαριθμοὺς στρατιώτας τοῦ Ἀλεξάνδρου, τόσον ἐτρόμαξαν, ὥστε παρεδόθησαν ἀμαχητεῖ. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ οἱ Κίμβροι καὶ οἱ Τεύτονες, διερχόμενοι ἀνενόχλητοι πρὸ τῶν ἐστρατοπεδευμένων Ρωμαίων τοῦ Μαρίου, ἔσκωπον αὐτοὺς λέγοντες ὅτι πηγαίνουν εἰς Ρώμην, διὰ νὰ εἰποῦν χαιρετίσματα εἰς τὰς γυναῖκας των.

Ἐννοεῖται ὅτι καὶ τῶν σκωμμάτων τούτων τὰ πλεῖστα εἶναι τῆς στιγμῆς καὶ διὰ τοῦτο παρέρχονται καὶ λησμονοῦνται μαζὶ μὲ τὴν περίστασιν, ἣ ὁποία τὰ προκάλυψε. Πλὴν ὅμως αὐτῶν ἔχομεν καὶ σκώματα *μονιμώτερα*. Τὰ σκώματα ταῦτα εἶναι ὅσα αἱ εὐρύτεραι ἢ στενότεραι κοινωνικαὶ ὁμάδες, φυλαί, χωρία, πόλεις, ἔθνη ἀπευθύνουν πρὸς ἄλλας κοινωνίας, πρὸς τὰς ὁποίας ἔρχονται εἰς ἐπικοινωνίαν καὶ μάλιστα τὰς γειτονικάς. Καθὼς δηλαδὴ τὰ ἄτομα ἐν ἑκαστῷ ἰδιαιτέρως, οὕτω καὶ αἱ κοινωνικαὶ ὁμάδες τὸν αὐτὸν αἰσθάνονται ἐγωϊσμόν καὶ τὸ αὐτὸ συναίσθημα ὑπεροχῆς ἀπέναντι τῶν γειτόνων των καὶ σκώπτουν πᾶν, ὅτι ξενότροπον ἢ διάφορον παρατηρήσουν. Οὕτω σκώπτουν τὸ σῶμα καὶ τὴν τροφήν, τὴν γλῶσσαν, τὰ ἥθη καὶ τὰ ἔθιμα καὶ τὰς δοξασίας, τὴν ἄγνοιαν καὶ τὴν ἀμάθειαν, ὥς καὶ διάφορα, πραγματικὰ ἢ νομιζόμενα, σωματικὰ ἢ πνευματικὰ ἑλαττώματα, πολλάκις μάλιστα ὄχι μόνον διὰ λόγων ἀλλὰ

καὶ δι' ἔργων. Οὕτως ἀναφέρεται περὶ τῶν ἀμερικανικῶν φυλῶν τῆς βορειοδυτικῆς Ἀμερικῆς ὅτι κατασκευάζουν χονδροειδῆ ξόανα, σκώπτοντα τὰς γειτονικὰς φυλάς καὶ τοὺς Εὐρωπαίους, καὶ τὰ ὅποια μεταξὺ των προκαλοῦν ἄσβεστον γέλωτα.

Εἶναι δὲ τὰ σκώμματα ταῦτα μονιμώτερα, ὥς ὅλα τὰ ὁμαδικὰ δημιουργήματα, ὅσα δὲν εἶναι προϊόντα στιγμιαίων καὶ παροδικῶν τῆς ψυχῆς διαθέσεων, ἀλλὰ στηρίζονται ἐπὶ χρονιωτέρων σχέσεων καὶ μονιμωτέρων διαθέσεων. Ἡ δὲ σημασία αὐτῶν διὰ τὴν λαογραφίαν εἶναι διττή. Διότι οὐ μόνον καθ' ἑαυτὰ εἶναι ἄξια προσοχῆς ὡς λαογραφικὰ προϊόντα τοῦ λόγου, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ περιεχόμενον αὐτῶν, τὸ ὁποῖον συνήθως ἀνταποκρίνεται πρὸς πραγματικὰς καταστάσεις τοῦ πολιτισμοῦ παλαιότερας, μὲ τὴν βαθμιαίαν πρόοδον αὐτοῦ ἀπαρχαιωθείσας καὶ διὰ τοῦτο θεωρουμένας ξενοτρόπους. Πολλαὶ δὲ τοιαῦται διηγήσεις, αἱ ὁποῖαι λέγονται σήμερον ἁπλῶς ὡς σκωπτικαὶ διαφόρων ἀτομικῶν ἡλιθιοτήτων, ἀρχικῶς πιθανώτατα ἐπλάσθησαν διὰ νὰ σκώψουν ἀπρηχαιωμένα ἥθη ἢ δοξασίας γειτόνων καθυστερημένων. Ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω ἐν τοῖς περὶ ὅρκου εὐτράπελον διήγησιν, εἰς τὸ σκῶμμα τῆς ὁποίας ἐγκρύπτεται πραγματικῶς παλαιὰ συνήθεια μαγικῶν ὅρκων (1). Ἐπίσης ὅταν σκώπεται ὁ Ναστραντὶν Χότζας διὰ τὴν ἡλιθίαν γνώμην του, ὅτι τὰ παλαιὰ φεγγάρια τὰ κόπτει ὁ Θεὸς καὶ τὰ κάμνει ἄστρα, ἡ γνώμη αὕτη ἀποτελεῖ πραγματικὴν πίστιν εἰς κατώτερα στάδια πολιτισμοῦ, ὅθεν καὶ ἡ διήγησις κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐπλάσθη ὑπὸ κοινωνίας κάπως προηγμένης, ἵνα σκώψῃ γείτονας εἰς τὴν πρόοδον τοῦ πολιτισμοῦ καθυστεροῦντας.

(1) Βλ. σ. 175. Τοιαύτη συνήθεια πλὴν τῆς ἐκεῖ μνημονευομένης ὁμηρικῆς ἔχομεν καὶ τὴν ἐξῆς τῶν Μολοσσῶν, μνημονευομένην ὑπὸ τῶν παροιμιογράφων (I 225): «Οἱ γὰρ Μολοττοί, ἐπειδὴν ὅρκια ποιῶνται, βοὺς παραστησάμενοι καὶ κώθωνας οἶνον πλήρεις, τὸν μὲν βοῦν κατακόπτοντες εἰς μικρά, ἐπαρῶνται τοῖς παραβησομένοις οὕτω κατακοπῆναι, τοὺς δὲ κώθωνας ἐκχέοντες οὕτως ἐκχυθῆναι τὸ αἷμα τῶν παραβησομένων.»

Πλὴν τῶν ἀνθρώπων τὸ σκῶμμα τῶν κατὰ φύσιν λαῶν προσεῖλκυσαν καὶ τὰ ζῳῶα καὶ πολλάκις ἐκεῖνα, τὰ ὅποια κατὰ τόπους περισσότερον φοβοῦνται ἢ περισσότερον σέβονται, ὅπως εἶναι π. χ. ὁ λύκος καὶ ἡ ἄρκτος εἰς τὴν Εὐρώπην, ὁ λέων καὶ ἡ λεοπάρδαλις εἰς τὴν Ἀφρικὴν καὶ ἄλλα.

Τὰ σκώμματα νῦν ταῦτα δὲν ἦτο δύσκολον νὰ δώσουν ἀφορμὴν, ὅπως καὶ ἔδωκαν, εἰς τὴν μυθοπλαστίαν διαφόρων σχετικῶν σκωπτικῶν διηγήσεων ἀκριβῶς, ὅπως ἡ σοβαρότερα παρατήρησις ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν μυθοπλαστίαν τῶν παραδόσεων. Οὕτω κατὰ πᾶσαν πιθανότητα προῆλθον αἱ πρῶται καὶ πρωτόγονοι εὐτράπελοι διηγήσεις, αἱ ὁποῖαι κυρίως εἶναι σκωπτικαί, ἀναφερόμεναι αἱ μὲν εἰς ἀνθρωπίλους κοινωνικὰς ὁμάδας, αἱ δὲ εἰς διάφορα ζῳῶα. Κύριον δὲ αὐτῶν χαρακτηριστικὸν εἶναι, ὅπως καὶ τῶν πρωτογόνων παραδόσεων, ἡ βραχύτης τῆς διατυπώσεως καὶ ὁ περιορισμὸς εἰς ἓν καὶ μόνον ἐπεισόδιον.

Ἀφ' οὗ δ' ἅπαξ ἐγεννήθησαν αἱ διηγήσεις αὗται, φυσικὸν ἦτο κατόπιν νὰ ὑποστοῦν κάποιαν ἐξέλιξιν, τὴν ὁποίαν ὑφίστανται ὅλα τὰ τοιούτου εἶδους πνευματικὰ τῶν λαῶν προϊόντα. Καὶ πρῶτον ἀπὸ στόματος εἰς στόμα διαδιδόμεναι ὄχι μόνον ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ εἰς γειτονικοὺς καὶ μεμακρυσμένους, ἀπηλλάγησαν κατ' ἀνάγκην τῶν δεσμῶν πρὸς τοὺς ὠρισμένους ἀνθρώπους ἢ τὰ ὠρισμένα ζῳῶα, πρὸς τὰ ὅποια ἐν τῇ γενέσει των συνεδέοντο καὶ τὰ ὅποια ἦσαν ἄγνωστα εἰς τοὺς νέους τόπους τῆς διαδόσεως, ἀπεδόθησαν δὲ κατὰ τόπους εἰς ἄλλας συνήθεις ἐν αὐτοῖς κοινωνίας καὶ εἰς ἄλλα ζῳῶα.

Ἡ ἀπαλλαγὴ αὕτη ἀπὸ τῶν δεσμῶν πρὸς ὠρισμένους ἀνθρώπους καὶ ζῳῶα καὶ ἡ ἀπόδοσις ἐκασταχοῦ εἰς ἄλλα, ἔσχε σπουδαῖον διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῶν διηγήσεων τούτων ἀποτέλεσμα. Διότι ἀφ' ἐνὸς μὲν συνετέλεσεν ὥστε ν' ἀποκτήσουν αὗται μεῖζονα αὐτοτέλειαν καὶ ἐλευθερίαν προσαρμογῆς· οὕτω δὲ διευκολύνθη οὐ μόνον ἡ δημιουργία πολυπληθῶν παραλλαγῶν ἀλλὰ καὶ νέων ἐντελῶς παρομοίων διηγήσεων, εἴτε ἐξ ὑπαρχῆς εἴτε καὶ διὰ τῆς μεταβολῆς αὐ-

χικῶς σοβαρωτέρων εἰς σκωπτικὰς, καθὼς κυρίως συνέβη εἰς πολλὰς παραδόσεις, ἀναφερομένας εἰς ζῶα· ἄφ' ἑτέρου δὲ συνέπεφερε καὶ ἄλλην βαθυτέραν μεταβολήν, ἐσωτερικὴν ταύτην, *ψυχολογικήν*. Αἱ διηγήσεις δηλαδή αὗται, καὶ μάλιστα αἱ σκώπτουσαι κοινωνίας γειτονικάς, ἐφ' ὅσον ἀπὸ στόματος εἰς στόμα καὶ ἀπὸ λαοῦ εἰς λαὸν διεδίδοντο, καὶ ἀπὸ αἰῶνων εἰς αἰῶνας παρεδίδοντο, ἔχανον δ' οὕτω τὸν σύνδεσμόν των πρὸς τὰς ἀρχικάς κοινωνίας, αἱ ὁποῖαι εἶχον παράσχει τὴν ἀφορμὴν καὶ τὸν πυρῆνα τοῦ σκώμματός των, ἀπέβαλλον ταυτοχρόνως καὶ τὴν ἀρχικὴν σκωπτικὴν των σημασίαν. Ἡ ἔννοια τοῦ σκώμματός των, πρὸς ὠρισμένους τόπους καὶ ὠρισμένους χρόνους συνδεομένη, δὲν ἦτο πλέον νοητὴ εἰς ἄλλους τόπους καὶ εἰς ἄλλους αἰῶνας. Τὸ σκῶμμα οὕτως ἠτόνισεν, ὃ δὲ γέλως καὶ ἡ εὐθυμία, ἡ συνοδεύουσα αὐτάς, συμφώνως πρὸς τὸ σύνθημα ἐν τῇ ψυχολογίᾳ τῶν συναισθημάτων φαινόμενον τῆς ὑποκαταστάσεως τῶν ἐλατήριων, ἐξετόπισε βαθμηδὸν αὐτὸ καὶ ἀπέβη αὐτὴ νέος σκοπὸς καὶ ἐλατήριο τῶν διηγήσεων. Οὕτως ἀπὸ σκωπτικῶν μετεβλήθησαν αὗται εἰς εὐθύμους, εἰς πραγματικῶς δηλαδή *εὐτραπέλους*. Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν ἐξηκολούθουν ἢ καὶ ἐξακολουθοῦν ἀκόμη ν' ἀποδίδονται εἰς κοινωνίας, διατηροῦν καὶ κάποιαν σκωπτικὴν χροιάν. Πολλαχοῦ ὅμως ἀπώλεσαν καὶ τὸν σύνδεσμον τοῦτον πρὸς τὰς κοινωνίας καὶ ἀπεδόθησαν εἰς ἄτομα, τὰ ὁποῖα κατὰ τόπους ἀπετέλεσαν τὸν τύπον τοῦ γελοίου καὶ τοῦ κουντοπονήρου, ὅπως π. χ. εἶναι ὁ Ναστραντὶν Χότζας εἰς τοὺς Τούρκους, οὕτω δ' ἔχασαν καὶ τὸ τελευταῖον ἵχνος τοῦ σκώματος καὶ ἀπέβησαν ἐντελῶς εὐτραπέλοι.

Αἱ εὐτραπέλοι αὗται διηγήσεις βαθμηδόν, καθ' ὅσον ἀνεπτύσσετο ἡ *διήγησις* ὡς μέσον ψυχαγωγίας, ὡς λογοτεχνικὸν δηλαδή λαϊκὸν εἶδος, ἀπετέλεσαν καὶ αὗται παρὰ τὰ σοβαρώτερα παραμύθια διηγηματικὸν εἶδος καὶ ὡς τοιαῦται πλέον ἐκαλλιεργήθησαν, ἰδιαιτέρως μάλιστα εἰς μερικοὺς λαούς, καὶ ἐπλουτίσθησαν καὶ μὲ ἄλλα πλὴν τῶν πρωτογόνων θέματα. Πλὴν τούτου πολλαχοῦ οἱ λαϊκοὶ ἀφηγηταὶ συγκεντρώνοντες εἰς ἓν πρόσωπον ἢ εἰς μίαν κοινωνίαν ἢ εἰς ἓν

ζῶον τὰς διαφόρους ἐπεισοδιακὰς ταύτας διηγήσεις ἀπήρτισαν αὐτὰς εἰς συνεχῇ ἀφήγησιν καὶ ἐδημιούργησαν οὕτω πολλαχοῦ μακροτέρας ἐν εἵδει παραμυθίων διηγήσεις, εἰς τὰς ὁποίας ὅμως πολλάκις εὐκόλως διακρίνει κανεῖς τὰ ἀνεξάρτητα ἐπεισόδια, ἐξ ὧν ἀπετελέσθησαν.

Ἐπειτα καθ' ὃν τρόπον πρωτόγονοι περὶ ζῶων παραδόσεις ἔλαβον σκωπτικὴν μορφήν, οὕτως εἰς κάπως προηγμένα στάδια καὶ ἄλλαι διηγήσεις σοβαρώτεραι καὶ δὴ τὰ παραμύθια, τῶν ὁποίων δὲν ἦτο πλέον πιστευτὸς ὁ φανταστικὸς κόσμος, ἐπαρωδήθησαν ὑπὸ τῶν ἀφηγητῶν καὶ ἔλαβον εὐτραπέλον μετὰ σκώμματος χαρακτῆρα. Κλασσικὸν παράδειγμα εἰς τὴν διηγηματικὴν ποίησιν ἔχομεν τὴν παρωδίαν τῆς Ἰλιάδος, τὴν Βατραχομουμαχίαν. Οὕτως ἐπλάσθη ἀρκετὸν πλῆθος εὐτραπέλων διηγήσεων, αἱ ὁποῖαι ἔσχον εὐρυτάτην εἰς τοὺς λαοὺς διάδοσιν. Πολλαὶ τούτων ἤδη ἐνωρὶς συνεκεντρώθησαν καὶ κατεγράφησαν εἰς διάφορα ποικιλώνυμα βιβλία, τὰ ὁποῖα καὶ σήμερον ἀκόμη φέρονται εἰς τὰς χεῖρας τῶν λαῶν ὡς λαϊκά. Ἀρκεταὶ δ' ἐξ αὐτῶν καὶ εἰς τὴν λογοτεχνίαν παρέσχον ὕλην, καθὼς ἀντιστρόφως ἄλλαι, λογοτεχνικὴν ἔχουσαι ἀρχήν, διεδόθησαν καὶ παρέμειναν εἰς τὸν λαὸν ὡς λαϊκαί. Μία δὲ τοιαύτη πλουσία λογοτεχνικὴ πηγὴ, ἡ ὁποία πιθανώτατα πολλὰς διηγήσεις παρέσχεν εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν καὶ ἐξ αὐτοῦ εἰς πλείστους ἄλλους, εἶναι, ὡς κατωτέρω θὰ δείξωμεν, τὸ λαϊκὸν θέατρον τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, οἱ μῦμοι.

Τοιαύτη τις κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὑπῆρξεν ἡ ἐξέλιξις τῶν εὐτραπέλων διηγήσεων. Ἀφοῦ ὅμως ἀπαξ αὕτη συνετελέσθη καὶ ἀπηρτίσθη τὸ πλῆθος τῶν διηγήσεων, λόγῳ τῆς στενῆς συγγενείας μεταξὺ τῶν σκωπτικῶν καὶ τῶν κυρίως εὐτραπέλων δὲν ἔλειψαν καὶ αἱ περιπτώσεις, καθ' ἃς ἀντιστρόφως πρὸς τὴν ὁδὸν τῆς ἐξελιξέως διηγήσεις ἐξ ὑπαρχῆς εὐτραπέλοι ἀπεδόθησαν εἰς ὠρισμένους τόπους καὶ πρόσωπα καὶ ἔλαβον οὕτω χαρακτῆρα σκωπτικόν.

* *

Ἐξ ὧν εἵπομεν δύναται νὰ ἐννοήσῃ κανεῖς πόσον δύσκολον εἶναι νὰ ὀρισθῇ ἐκάστοτε ἡ ἀρχικὴ προέλευσις μιᾶς

ἐκάστης τῶν εὐτραπέλων διηγήσεων, ὅσαι σήμερον φέρονται εἰς τὸ στόμα τῶν λαῶν. Ἐφ' ὅσον δηλαδὴ αὗται εὐρίσκονται διαδεδομέναι εἰς πλείστους λαοὺς, εὐρίσκονται δὲ πολλάκις καταγεγραμμέναι καὶ εἰς βιβλία ἀρχαῖα καὶ νεώτερα, δυσκολώτατον εἶναι νὰ ἐξακριβωθῇ εἰς ἐκάστην περίστασιν πότε πρόκειται περὶ ἀρχῆθεν λαογραφικοῦ ἢ λογοτεχνικοῦ μνημείου καὶ πότε περὶ αὐθιγενοῦς γενέσεως ἢ περὶ κοινῆς κληρονομίας ἢ περὶ μεταναστεύσεως καὶ δανεισμοῦ, καὶ ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ περιπτώσει τίς ὁ δανεῖζων καὶ τίς ὁ δανειζόμενος καὶ ποῖον τὸ ἀρχικὸν κέντρον τῆς διαδόσεως.

Νεοελληνικαὶ εὐτράπελοι διηγήσεις.

Α') Ὄνομα καὶ διαίρεσις.

Αἱ εὐτράπελοι διηγήσεις παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ δὲν ἔχουν ἰδιαίτερον ὄνομα, ἀλλὰ φέρονται μὲ τὰ ὀνόματα, μὲ τὰ ὁποῖα δηλοῦνται καὶ ἄλλαι διηγήσεις, οἷον *μεσελέδες* ἢ *μασάλια*, *παραμύθια*, *μῦθοι*. Εἰδικώτερον κάπως εἶναι ἐν χρήσει τὰ ὀνόματα *μουραμπάδες* καὶ *καλιῶρες*.

Ὡς πρὸς τὴν διαίρεσιν αὐτῶν διακρίνομεν καὶ παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ τὰς κατηγορίας, τὰς ὁποίας ὑπεδείξαμεν ἂνωτέρω, δηλαδὴ πρῶτον τὰς *ἐντελῶς τοπικάς*, τὰς *σκωπτικάς* *ομάδων*, τὰς *κυρίως εὐτραπέλους*, καὶ τὰς *διεξοδικὰς ἐν εἵδει παραμυθιοῦ* ἢ τὰ *εὐτράπελα παραμύθια*. Πρέπει ὁμως νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ διαίρεσις αὕτη ἀποβλέπει ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν σημερινὴν μορφήν τῶν διηγήσεων καὶ λάμβανει αὐτὰς ἀκριβῶς, ὅπως παρουσιάζονται σήμερον ἐνώπιον ἡμῶν, οὐδεμίαν δ' ἔχει ἀναφορὰν οὐδ' ἀνατρέχει εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν προέλευσιν.

α') Τοπικά.

Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς εἶναι κατ' ἐξοχὴν καὶ ἤδη ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος φίλος τοῦ σκώμματος καὶ τοῦ γέλωτος, αἱ δὲ κατὰ τόπους φερόμεναι εὐτράπελοι *τοπικαὶ διηγήσεις* εἶναι πολυ-

ἀριθμοί. Ἡ ζωὴ καὶ ἡ πραγματικότης εἶναι πάντοτε πλουσία πηγὴ εἰς ἀφορμὰς πρὸς γέλωτα καὶ σκῶμμα. Κάθε δὲ τόπος καὶ κάθε χωρίον ἔχει ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ τὸν κομικόν του ἥρωα, ὁ ὁποῖος παρέχει τὴν ὕλην καὶ τὴν ἀφορμὴν, ὅπως γεννηθοῦν ποικίλαι διηγήσεις εἴτε ἐκ τοῦ φνισικοῦ εἴτε πολλάκις καὶ πλασταί. Οὕτω π. χ. διηγοῦνται ἐν Κερκύρα περὶ τινος μωροῦ ποιμένου *Μιχαλῇ τ' Ἀρζάλη*, ὅτι εἰσῆλθε κάποτε εἰς ἓνα παρεκκλήσι καὶ ἔπαιξε τὸ σουραύλι του, κατόπιν δὲ προσεκάλει καὶ τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας νὰ παίξῃ καὶ αὐτή. Ἐπειδὴ δὲ δὲν εἰσηκούετο, ἐσήκωσε τὸ σουραύλι, διὰ νὰ κτυπήσῃ τὴν εἰκόνα. Σηκώνοντας ὅμως τὸ χέρι του ἐκτύπησε μὲ τὸ σουραύλι τὴν κανδήλα, ἡ ὁποία ἀποσπασθεῖσα κατέπεσεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του. Εἰς τὴν Γκιουμουλτζίναν τῆς Θράκης ὑπῆρχε πρὸ ἐτῶν περιφημὸς τις μωρὸς *Λέτσιους* (= Ἀλέξανδρος) καὶ σκωπτικῶς *Μανταλέτσιους* (= Βουβαλολέτσιος) καλούμενος, περὶ τοῦ ὁποίου πλὴν ἄλλων διηγοῦνται καὶ τὸ ἀκόλουθον·

Μιά φορὰ ἔκλονθι ἡ μάνα τ'. Αὐτὸς πάλι κοιμοῦνταν κοντά τς. Κεῖ πού ἔβριχι τὸν χέρι τς, γιὰ νὰ σπρίβ' ἀὴ ῥόκα τς, πιτάζονταν σταλαματιές 'ς τὰ μοῦτρα τ'. Ξύπνησι. Πασπατεύ' τὸν μούτρον τ', οὐγρό. «Μάννα, λέει, ἰδοὺ τὸν ὄνειρον, ἰδοὺ κί τὸν θάμα.— Ἀμ τί εἶνι, μπρὲ Λέτσιους;— Νά! εἶδα πὼς ἤμας 'ς δούν' Ἰονρδάνη πονταμό κί βαφτήσ' κα. Ἄν δὲ πσιεύς, νὰ κί τὰ ν' ἰρά».

Αἱ τοιαῦται διηγήσεις, συνήθως δὲν ὑπερβαίνουν τὰ στενὰ τοπικὰ ὅρια, καὶ διὰ τοῦτο καὶ πολὺ ὀλίγον εἶναι γνωσταί, οἱ δὲ συλλογεῖς σπανίως τὰς προσέχουν. Μόλα ταῦτα δὲν λείπουν καὶ παραδείγματα εὐρυτέρας αὐτῶν διαδόσεως. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἐπέρχεται βαθμηδὸν ἡ λήθη τῶν προσώπων, πρὸς τὰ ὁποῖα ἀρχικῶς συνεδέοντο. Οὕτω χάνουν αἱ διηγήσεις τὸν τοπικὸν αὐτῶν χρωματισμόν, καθίστανται ἀπλῶς εὐτράπελοι. Τοιαύτη τις π. χ. φαίνεται νὰ εἶναι ἡ ἀκόλουθος·

Μιά φορὰ ἔνας τὸν καιρὸ τοῦ τρύγου πῆγε μαζὶ μὲ τὸ δούλο του 'ς τὸ σπιτάκι, πού εἶχε 'ς τὰ χωράφια. Τὸ βράδυ, πού κοιμηθήκανε, λέει ὁ ἀφέντης τοῦ δούλου νὰ τὸν σηκώσῃ πολὺν πρωτὶ. Τὴν ἄλλη μέρα δούλος

καὶ ἀφεντικὸς ξυπνήσανε καὶ ἦταν νύχτα ἀκόμα. «Ἄνοιξε, τοῦ λέει ὁ ἀφεν-
τικός, τὸ παράθυρο νὰ δῆς ἂν ξημέρωσε». Πάει ἐκεῖνος. ἔτσι ποὺ ἦταν ζα-
λισμένος ἀπ' τὸν ὕπνο καὶ ἀνοίγει τὸ ντουλάπι, ποὺ ἦταν κατάτοιχα καὶ μὴ
βλέποντας φῶς καὶ ἀκούοντας τὴ μυρουδιά τοῦ τυριοῦ, ποὺ φύλαγαν ἐκεῖ,
γυρίζει καὶ λέει τοῦ ἀφεντικοῦ τον, «Σκοτάδι! Ἄδης! καὶ μυρίζει τυρίλες».

Δὲν εἶναι ὅμως πάντοτε εὐκόλον νὰ καθορισθῇ, ἂν μία
τοιαύτη διήγησις πράγματι καὶ ἐξ ἀρχῆς ἦτο τοπικὴ καὶ δὲν
προέρχεται ἐκ παραδόσεως. Διότι καὶ εἰς τὰς περιστάσεις ἀκόμη
ἐκείνας, καθ' ὧς ἡ διήγησις εἰς ὄρισμένον τοπικὸν πρόσωπον
ἀναφέρεται, δύσκολον εἶναι ν' ἀποφανθῇ κανεὶς ὀριστικῶς
περὶ τοῦ τοπικοῦ αὐτῆς χαρακτηρος, ἀφ' οὗ εἶναι γνωστὸν
ὅτι ὁ λαός, ὁσάκις εὗρη τὸν στόχον τοῦ σκώμματός του,
συνηθίζει νὰ περισωρεῖ περὶ αὐτὸν ὅσα καὶ ἐκ παραδόσεως
ἀκόμη σκώμματα γνωρίζει.

Τὸ ὕφος τῶν διηγήσεων τούτων, ὅπως καὶ τῶν σκωπτι-
κῶν ἐν γένει, εἶναι σύντομον καὶ ἀνεκδοτικόν. Ὁ δὲ σκωπτι-
κὸς αὐτῶν χαρακτηρ καὶ ἡ σχέσις πρὸς ὀρισμένα ἐλαττώ-
ματα συνετέλεσαν πολὺ ὅπως χρησιμοποιοῦν καὶ ὡς πα-
ραδειγματικαὶ καὶ καταντήσουν οὕτω παροιμιώδεις, ἐκ τῶν
ὁποίων καὶ παροιμίαι πολλάκις προέκυψαν, καθὼς θέλομεν
εἶπει εἰς τὰ περὶ παροιμιῶν.

β') Σκωπτικαὶ ὁμάδων.

Ἐκ τῶν σκωπτικῶν πολυπληθέστεραι εἶναι αἱ εἰς διά-
φορα κατὰ τόπους χωρία ἀναφερόμεναι, τὰ περιπαίγματα
τῶν χωριῶν. Καθ' ὃν δηλαδὴ τρόπον καὶ εἰς τοὺς κατὰ
φύσιν καὶ εἰς ὅλους ἐν γένει τοὺς λαοὺς οἱ γείτονες συνή-
θως ἀποτελοῦν τὸν στόχον τῶν σκωμμάτων, κατὰ τὸν αὐτὸν
τρόπον καὶ εἰς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα διάφορα κατὰ τό-
πους χωρία ἀπετέλεσαν τὸν στόχον τῶν περιοίκων καὶ διη-
γοῦνται περὶ αὐτῶν διάφορα σκωπτικὰ ἀνέκδοτα, σκώπτον-
τες τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα, τὴν ἀμάθειαν, τὴν ἀγνοίαν καὶ
τὴν ἡλιθιότητα, τὴν ἀγροικίαν, τὴν ἀφέλειαν, τὴν φιλαργυ-
ρίαν, τὴν νωθρότητα καὶ ἄλλα παρόμοια ἐλαττώματα. Οὕτω

π. χ. εἰς τὴν ἀκόλουθον σκωπτικὴν διήγησιν σκώπεται τὸ ἰδίωμα τῶν Βικιανῶν τῆς Χίου.

Ἀπὸ Βικιανοὶ ἄρρωστοὶ ἦσαν εἰς τὸ εἰσοκομεῖον ⁽¹⁾ ἕως τὴν ἴδιαν κάμαρην Ὅ ἓνας ἐφώναζεν τοῦ εἰσοκόμου, «Ἄ τσουννίσω ⁽²⁾, ἃ τσουννίσω». Ὁ εἰσοκόμος, ἔν ἐκαταλάβαινε. Ἀρωτᾷ τὸν ἄλλον γὰ τοῦ ξηγήσῃ, καὶ ὁ ἄλλος ἐπήγεν κοντά του καὶ τοῦ λέε, «Ἐντα θεε, μωρε πατριώτη;» Δε πάλι ἐκεῖνος, «Ἄ τσουννίσω». Δε ὁ ἄλλος τοῦ εἰσοκόμου, «Φέρε του τὴν πάπιαν ⁽³⁾, ἀγώριμ μου».

Ἡ ἀκόλουθος σκώπτει τὴν ἀγροικίαν τῶν Βυτινιωτῶν τῆς Γορτυνίας.

«Ρε, ἔλεγε ἓνας ξυλοκόπος ἀπὸ τῆ Βυτίνα ἕως τὸν ἄλλον, γὰ γίνουμε συμπεθέροι. Ρε, ἔχω τοιούπα ⁽⁴⁾ καλή. Ὅταν ἔρχεται ὁ μουσαφίρης καὶ βαίνει τὸ τραπέζι, λέει καλῶς ὠρίσατε, καὶ ὅταν τὸ σηκῶνῃ πάλι λέει καλῶς ὠρίσατε». (Ἐκ τοῦ ἀνεκδότου ὕλικου Ν. Λάσκαρη).

Ἡ ἀκόλουθος σκώπτει τὴν ἀγροῖκον βωμολοχίαν τῶν Νεοχωριτῶν τῆς Χίου.

Ἐνας εἰς τὴν λιανειάν ἐβαστοῦσεν τὸ κόνισμα τοῦ Ἀγιοῦ Νικόλα. Ἐκεῖ πού πῆγαινε τοῦ πρесеन κάτω καὶ ἤσπασεν τὸ κόνισμα. Ἄμα τὸ ἔδεν σπασμένον, ἐχτύπησεν τὰ χεῖρια του ἕως τὰ μεριά του καὶ εἶπεν, «Πά ἕως τὸ διάβολο ὁ μεγαλόχαρος!»

Εἰς τὴν ἀκόλουθον σκώπεται ἡ βλακεία τῶν Βικιανῶν.

Ἐνας ἀβιζλής ⁽⁵⁾ Βικιανὸς γλέπει ἓναν κόρακαν εἰς τὸ δέντρον καὶ τοῦ τραύηξεμ, μὰ ἐκεῖνος τὸ σκασεν καὶ ἐπέταξε. Δε του καὶ ἐκεῖνος, «Πετῆς ἐσύ, μὰ πετῶ καὶ ἐγώ», καὶ παίρνει δρόμον γὰ τὸμ πύση. Πά ἕως τὴν ἀκρία τοῦ κρεμμοῦ καὶ ἐχτύπησεν τὰ χεῖρια του σὰ φτερά, γὰ γὰ μάθη γὰ πετᾷ, καὶ ἐπῆρεν του καὶ ἤρπεν κάτω.

Εἰς τὴν ἀκόλουθον ἡ φιλαργυρία τῶν Καστρινῶν τῆς Χίου.

Ἐνας Καστρινὸς τοιγγοῦνης ἤδωκεν ἓνα κομμάτι παννὶ ἕως ἑναμ μάστορη γὰ γὰ τοῦ κάμῃ καλονπλάκι. Τὸν ἐρώτησεν, «Πόσα θὰ σοῦ δώκω;». Δε του ὁ μάστορης, «Δέκα γρόσα». Δε ὁ τοιγγοῦνης Καστρινός, «Ὅχι, γιατί εἶν ἀκριβὰ. Θὰ σοῦ δώκω δέκα γρόσα, γὰ μοῦ κάμῃς δυό». Δε ὁ μάστορης, «Σοῦ κάμνω. — Κάμνεις μου πέντε, ἔξι, ἐφτά, ὀχτώ, ἐννιά, δέκα, με τοὺς ἰδίους παράδες;» Ὁ μάστορης ἐπαρადέχτηκεν γὰ τοῦ κάμῃ δέκα κα-

(1) Νοσοκομεῖον.—(2) Θὰ οὐρήσω.—(3) Οὐροδοχεῖον.—(4) Κόρη.
(5) Κυνηγός.

λουπάκια ἀφ' τὸ ἴδιο παννὶ μὲ τοὺς ἴδιους παραδες. Τὴν ἄλλην ἡμέραν τοῦ φέρονει ὁ μάστορης δέκα καλονπάκια μικρά. «Βρέ, τοῦ λὲ ὁ Καστρι-
νός, εὐτά ναι γιὰ μωρουδάκια, τί λογιδῶς θὰ τὰ φορέσω ἐγώ;» Ὁ μάστο-
ρης τοῦ λέει, «Κατὰ πῶς πού μοῦ πες τὰ καμα, ἀφέντη. Δὲν μοῦ πες δέκα
νὰ βγάλω ἀφ' τὸ ἴδιο παννί; — Βρέ, μὰ τόσοι μικρά σου πα νὰ μοῦ τὰ
κάνης; Στάσουν νὰ δῆς». Ἐκεῖ ἔισακωθήκανε κι ἐκάμανε τὰ καλονπάκια
τως φτιλῖα φτιλῖα.

Εἰς τὴν ἀκόλουθον ἡ ἄγνοια συνηθεστάτων πραγμάτων

Ἔνας ἀπὸ τῆ μέσα Μάνη δὲν ἤξερε τί ἦταν τὰ χλωρὰ οὐκα. Μιὰ φορὰ,
πού ἔτυχε νὰ πάη 'ς τὴν Καλαμάτα, βρῆκε ἕναν πατριώτη του καὶ τοῦ
γύρισε νὰ τοῦ δείξῃ νὰ τὰ ἰδῇ. Ἐκεῖνος τότε παίρνει καὶ τὸν πάει 'ς ἕνα
συκοπερίβολο, πού ἦτον συκιές μὲ γινομένα οὐκα, καὶ αὐτὸς νὰ σκαρφαλώσῃ
ἀπάνου καὶ νὰ τοῦ ῥήγῃ ἀπὸ κεῖνα κεῖ, καὶ τοῦ τὰ δείξῃ, νὰ τὰ φάῃ, νὰ
δοκιμάσῃ. Κάθησε λοιπόν ὁ Μανιάτης, ὅπως τοῦ εἶπε, καὶ ὁ σύντροφός του
ἀνέβη 'ς τὴ συκιά, καὶ τοῦ ρηξε ἕνα οὐκο. Ἐσκυψε ὁ καλὸς σου ὁ Μανιάτης
νὰ τὸ πάρῃ. Ἀλλὰ κεῖ ἦταν ἕνα μικρὸ αὐλάκι, καὶ ἀντὶ νὰ πάρῃ τὸ οὐκο,
γελάστηκε καὶ ἔπιασε ἕνα βάθρακα, πού ἦταν καὶ ἐκεῖνος πράσινος καὶ ἔμοιαζε
μὲ τὸ οὐκο, τὸν ἔσκισε καὶ ἔφαγε τὸ μισό. Δὲν τοῦ πολῶρεσε ὁμως, εἶδε
καὶ τ' ἄντερα τοῦ βάθρακα καὶ παραξενεύτηκε καὶ ρωτᾷε τὸ σύντροφό του,
«Ἐχει ὁ σιουγκὸς ἄντερα;» Ἐκεῖνος ἀπὸ πᾶνον τοῦ φωνάζει, «Ἐχει μέλι
τοαὶ τοεχρεῖ;» Ὑστερα ὁμως, καθὼς εἶδε τὸν μισὸ βάθρακα, πού κρατοῦσε
ἀκόμα 'ς τὸ χερί ὁ ἄλλος, τοῦ λέει, «Ε! ζάβαλη, τὸ μελεοῦτοο ἔφαγες!»

Μεταξὺ τῶν σκωμμάτων τούτων ὑπάρχουν βεβαίως καὶ
πολλά, ὅπως π. χ. τὸ πρῶτον παρατεθὲν παράδειγμα, κυρίως
σκώμματα, νωστὶ πλασθέντα, ἀκριβῶς ὅπως σκώψουν, πλεῖ-
στα ὁμως εἶναι κοινότατα καὶ εὐρύτατα διαδεδομένα σκω-
πικαὶ καὶ πολλάκις κυρίως εὐτράπελοι διηγήσεις, αἱ ὁποῖαι
κατὰ τόπους περὶ ὠρισμένους στόχους περισωρεύονται. Οὕτω
π. χ. τὴν ἀκόλουθον περὶ τῶν Πυργουσίων τῆς Χίου λεγο-
μένην σκωπτικὴν διήγησιν λέγουσιν ἐν Γκιουμουλτζίνῃ τῆς
Θράκης περὶ τῶν κατοίκων τοῦ χωρίου Κιουτσιουκιοῖ καὶ
ἀλλαχοῦ περὶ ἄλλων τόπων.

Μιὰ Πυργούσαῖνα ἐρωτᾷ μὴν ἀρραβωνιασμένην, «Πότε θὰ παντρευ-
τῇς; — Τὴν Τουριατοή⁽¹⁾. — Τὸ ' ἐὼ⁽²⁾ τὴν ἄλλη Τουριατοή. — Τὸ ' εἶντα
θὰ σφάξῃς; — Βοῦν⁽³⁾. — Βοῦν τὸ ' ἐώ, βοῦν τὸ ' εἰς».

(1) Κυριακή. — (2) Ἐγώ. — (3) Βόδι.

Ἡ ἀκόλουθος, λεγομένη ὡς σκωπτικὴ τῶν Καλαμωτού-
σων τῆς Χίου, ἔχει τὴν προέλευσίν της ἐκ τοῦ Ναστραντίν
Χότζα:

Οἱ Καλαμωτούσοι εἶδαν τὸ φεγγάρι μεσ' εἰς τὸ πηγάδι καὶ ἔφεραν μιὰ
πολυποδιά⁽¹⁾, γιὰ νὰ τὸ πιάσουν. Ἡ πολυποδιά ἤμπλεξεν κάτω εἰς τὸ πάτο
τοῦ πηγαδιοῦ καὶ τρανιῶντας τρανιῶντας ἤσπασεν τὸ σκοινὶ καὶ ἤπλεσαν
ἀνάσκελα. Εἶδαν τὸ φεγγάρι εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐθαυροῦσαν πὺς ἐκεῖνοι τὸ
πέταξαν ἐκεῖ ἀπάνω. Ἐφώνησαν λοιπόν, «Καλέ, μάνα μου, ἕνας φέγγα-
ρος! γιὰ² ποὺ τὸν ἐπετάξαμεν!»

Πλὴν τῶν κατὰ τόπους χωριῶν καὶ τὰ σύνοικα ἔθνη,
π. χ. οἱ Γύφτοι, οἱ Ἑβραῖοι, οἱ Τούρκοι, οἱ Ἀλβανοὶ ἀπε-
τέλεσαν τὸν στόχον διαφόρων σκωπτικῶν διηγήσεων, ἐν αἷς
σκώπτονται ὀρισμένα αὐτῶν ἐλαττώματα, οἷον τῶν Γύφτων
τὰ ἐπαγγέλματα καὶ ἡ πτωχεία, τῶν Τούρκων ἡ αὐθαιρε-
σία, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἡ κουτοπονηριά, ἡ ἀφέλεια καὶ ἡ
εὐπιστία, τῶν Ἑβραίων ἡ φιλοκέρδεια, ἡ πιनουργία καὶ ἡ
δειλία, τῶν Ἀλβανῶν ἡ φιλαργυρία καὶ τὸ ληστρικὸν κ.τ.τ.
Οὕτω διὰ τοὺς Γύφτους διηγοῦνται τὰ ἑξῆς:

Ἐνας γύφτος ἤλεγι⁽²⁾ μιὰ φουρά, «Φύσα, ὁρὲ ντελὶ βοριά³ φοῦς ἰὸν
φοῦ καὶ ἐγὼ νὰ ἰδοῦμι ποιὸς θ' ἀνκήσῃ»^(*). Κι ὡς ἐνίκη⁴ ὁ ντελὶ βοριάς
κακώτερος, οὐ γύφτους ἤλεγι, «Φύσα, καίμενι ντελὶ βοριά, νὰ πάς γύφ' κη
ψ' χή, νὰ ἰδῶ τί θὰ καταλάβῃ;» καὶ ξινηχοῦσι.

Τὸ ἀκόλουθον ἐκ Πόντου προσερχόμενον, σκώπτει τὴν
γλῶσσαν τῶν Ἀρμενίων⁽⁴⁾:

Τὸ προμὶ παραπρότεθηκε εἰς τὸ Θεόν «Ἐγὼ εἶμαι ποὺ συντηρῶ τοὺς
ἀνθρώπους καὶ οἱ Ἀρμένιοι γιατί με λένε με ἄσκημο ὄνομα χάτς;» Κι ὁ
Θεὸς πάλι εἶπε, «Ἀμ' ἐγὼ καλά, δὲ θυμώνω ποὺ με λένε ἄστροφτες;»

Ἐπειτα ἐν αὐτῇ τῇ ἑλληνικῇ κοινωνίᾳ διάφοροι κοινω-
νικαὶ τάξεις ἰδιαιτέρως προσεῖλκυσαν τὸ σκῶμμα καὶ ἀπέ-
βησαν τὸ κέντρον καὶ ὁ στόχος διαφόρων σκωπτικῶν διη-
γήσεων. Τοιαῦται κοινωνικαὶ τάξεις εἶναι πρωτίστως οἱ κλη-

(1) Ἀρπάγη. — (*) Ἐλεγε. — (3) Θὰ νικήσῃ.

(4) Μεταφράζω ἐκ τῆς Ποντικῆς διαλέκτου.

ρικοί, τῶν ὁποίων σκώπτεται ἡ ἀγραμματοσύνη, ἡ φιλο-
χρηματία, ἡ λαιμαργία, ἡ λαγνεΐα κτλ., ἔπειτα οἱ χωρικοὶ
ἐν γένει διὰ τὴν ἀγροικίαν καὶ τὴν χωρικὴν ἀμάθειάν των,
αἱ γυναῖκες διὰ τὴν νωθρότητα, τὴν πολυλογίαν, τὴν προσ-
ποίησιν καὶ τὰ ἐλαφρά των ἦθη, τέλος οἱ ἔχοντες διάφορα
σωματικὰ ἢ ἠθικὰ ἐλαττώματα, οἷον κωφοί, ψεῦσται κτλ.
Οὕτω π. χ. διὰ τὴν ἀγραμματοσύνην τῶν ἱερέων διηγοῦνται
τὸ ἑξῆς:

“Ἐνας πατῆς ἀγράμματος τὴν Πασκαλιὰ μετὰ τὸ Χριστὸς ἀνέστη ρή-
χουνταν (¹) αὐτὸς πρῶτα καὶ κοντὰ ᾧ αὐτὸν κ’ οἱ ἄλλ’ οἱ χοριανοὶ κ’ ἔτο’
ἔβγαναν τὴν ἐκκλησιά, γιατί δὲν ἤξεροι τί ἄλλον τὰ πῆ. Μιὰ χροονιά ᾧ τὴν
ἐκκλησιὰ ἐκείνου τοῦ χοριοῦ ἐλαχι κ’ ἕνας ξενους. Οὐ πατῆς κατὰ τὴ συν-
ῆθεια θύμιασε πρῶτα, ἀλλὰ σὰν τοῦν πῆρι του μάτι τ’ τοῦν ξένου, ἑκατοὶ
τότε μέσα ᾧ τὴν ἀγία τράπεζα. «Ντέ, παπᾶ, λέν οἱ χοριανοὶ, δὲ θὰ κά-
νομι Πασκαλιὰ φέτου;» Ματαβγήκε οὐ πατῆς πάλι κὶ κοίταξι, κὶ σὰν
τοῦν ξαναεῖδι, λέει, «Ὅσον εἶν’ οὐ ξενους, οὔτε φετου οὔτε τοῦ χρόν’ Πα-
σκαλιὰ». Κ’ ἔτο’ οἱ χοριανοὶ ἔβγαλαν τοῦν ξένου ἀπ τὴν ἐκκλησιὰ κ’ ἔκα-
ναν κατὰ τὰ συνηθισμένα τὴν Πασκαλιὰ. (Ἡπειρος) 11. 8. 20

Τὸ ἀκόλουθον σκώπτει τὴν φιλαργυρίαν, συνάμα δὲ καὶ
τὴν ὀλιγωρίαν των πρὸς τὰ ἱερά:

Κάποιος πατῆς κἀνοντίας ἀγιασμό, ἀφήνει τὸ διάβασμά του καὶ ρωτᾷ
κεῖν’, πον ἔκανε τὸν ἀγιασμό. «Το’ λογαριάζεις γιὰ, Βαρσαῆ, πόσοι γίντι;
— Πέντε, λέει ἡ Βαρσαῆ». Κ’ ἔτοι ξακολούθησε πάλι ὁ πατῆς τὸ διά-
βασμά του. (Κρήνη, 18. 5. 11)

Τὸ ἀκόλουθον σκώπτει τὴν ἄγνοιαν τῶν χωρικῶν:

Μιὰ χωριάτισσα ἦρθε ᾧ ἕνα σπιτί κ’ ἐκεῖ πὸν ἔοιτεκε εἶδε τὸν ἑαντό
της καὶ τοὺς ἄλλους μέσα ᾧ τὸν καθρέφτη. Ἐνόμισε πὸς ἦταν παραθύρι
καὶ ᾧ τὸ ἄλλο σπιτί καθονταν ἄλλοι. Ἐοίμωσε λοιπὸν ᾧ τὸν καθρέφτη καὶ
εἶπε, «Καλῶς κάθεστε» (²). (Ἐκ τοῦ Ποντικοῦ).

Τὸ ἀκόλουθον τὴν πολυλογίαν τῶν γυναικῶν:

Μιὰ γυναῖκα φορτωμένη μιὰ μεγάλη σιάμνα νερό ἀπάντησε μιὰν ἄλλη
καὶ ἑφτά μέρες χωράτεναν χωρὶς τὰ κατεβῶσῃ τὴ σιάμνα ἀπ τὸν ὄμο της.

(¹) Πηδοῦσε.

(²) Τὸ σκῶμμα εἶναι ἡδὴ ἀρχαῖον, λεγόμενον περὶ τῆς Ἀκκοῦς,
προερχόμενον ἐκ τῆς δωρικῆς κομφιδίας.

Κε θιαν πιά πήγαιναν νὰ χωριστοῦν, λέει ἡ ὑπερινή, «Στάσου, καίμένη, λιγάκι ἀκόμα. Κάτι κι ἄλλο θὰ σοῦ λεγα καὶ τὸ ξέχασα».

(Ἐκ τοῦ Ποντικοῦ).

Παρὰ τὰς διηγήσεις ταύτας, τὰς εἰς ἀνθρώπους ἀναφερομένας, εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν σκωπτικῶν διηγήσεων ὑπάγονται καὶ αἱ διάφοροι αἰτιολογικαὶ παραδόσεις, ὅσαι ἐπλάσθησαν, ὅπως περιπαίξουν διάφορα ἄστειά ἐλαττώματα ἀνθρώπων ἢ ζώων καὶ περὶ τῶν ὁποίων ὠμιλήσαμεν ἤδη εἰς τὰ περὶ παραδόσεων, ὡς ἐπίσης καὶ διάφοροι ἄλλαι σκωπτικαὶ διηγήσεις ζώων, περὶ τῶν ὁποίων θέλομεν ὀμιλήσει κατωτέρω ἐν τοῖς περὶ μύθων.

Κοινὸν νῦν χαρακτηριστικὸν ἀπασῶν τῶν ἀνωτέρω σκωπτικῶν διηγήσεων εἶναι τὸ σύντομον καὶ ἀνεκδοτικὸν τοῦ ὕφους καὶ ὁ περιορισμὸς αὐτῶν εἰς ἓν καὶ μόνον ἐπεισόδιον. Ὅτι δὲ παρατηρήσαμεν ἐν γένει περὶ τῶν διηγήσεων τούτων, ὅτι ἀπὸ στόματος εἰς στόμα καὶ ἀπὸ τόπου εἰς τόπον μεταφέρονται καὶ ἀποδίδονται καὶ περισωρεύονται πολλάκις ἐκασταχοῦ εἰς ἄλλον στόχον, τοῦτο ἰσχύει ἐπίσης καὶ διὰ τὰς νεοελληνικὰς καὶ μάλιστα τὰ περιπαίγματα τῶν χωριῶν. Αἱ αὐταὶ ἱστορίαι ἐκασταχοῦ εἰς ἄλλα χωρία ἀποδίδονται. Ὅπως δ' αἱ τοπικαὶ διηγήσεις, οὕτω καὶ αὐταὶ εἰς πολὺν μείζονα μάλιστα βαθμὸν κατήντησαν παροιμιώδεις καὶ συνεπτύχθησαν πολλάκις εἰς παροιμίας.

γ') Κυρίως εὐτράπελοι διηγήσεις.

Πολλαὶ τούτων, καθὼς καὶ ἐν τοῖς γενικοῖς παρατηρήσαμεν, προέρχονται ἢ μᾶλλον συνήθως εἶναι αὐταὶ αὐταὶ αἱ σκωπτικαί, ἄλλοτε μὲν αὐτούσαι, ἄλλοτε δὲ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον τροποποιημέναι, αἱ ὁποῖαι, ἀποσπώμεναι ἀπὸ ὁρισμένου στόχου καὶ ἀορίστως λεγόμεναι ἢ εἰς ὁρισμένους τύπους ἀποδιδόμεναι, οἷος λ. χ. ὁ Ναστραντὶν Χότζας, μεταβάλλον τὸν σκωπτικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα εἰς ἁπλῶς εὐτράπελον. Ἐπειδὴ ὅμως, ὅπως εἴπομεν, πολλάκις καὶ τὸ ἀντίστροφον συμβαίνει, ἐξ ἀρχῆς δηλαδὴ εὐτράπελοι διηγήσεις

ἀποδιδόμεναι εἰς ὠρισμένους τόπους λαμβάνουν χαρακτηῖρα σκωπτικόν, δὲν εἶναι εὐκόλον πάντοτε ν' ἀποφανθῇ κανεὶς ποῖος ἦτο ὁ ἀρχικὸς χαρακτηρ τῆς διηγήσεως καὶ ποῖα ἡ ἀρχικὴ προέλευσις. Ὅθεν εἰς ἑκάστην περίστασιν εἶναι ἀνάγκη ἰδιαιτέρας ἐρευνῆς.

Τὸ εἶδος τοῦτο τῶν κυρίως εὐτραπέλων διηγήσεων εἶναι βραχὺ καὶ ἀνεκδοτικόν, αἱ δὲ διηγήσεις φέρονται ἢ ἀνω-νύμως ἢ συνηθέστερον ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ πασιγνώστου εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν Ναστραντίν Χότζα, ἀδιαφόρον ἂν ἀρχικῶς ἀνῆκον εἰς αὐτὸν ἢ ὄχι.

Πλὴν ὅμως τούτων ἔχομεν καὶ ἀρκετὰς ἄλλας διηγήσεις, αἱ ὅποια φαίνονται τοῦλάχιστον ὅτι ἐξ ὑπαρχῆς ἐπλάσθησαν εὐτραπέλοι. Αἱ διηγήσεις αὗται περιστρέφονται περὶ τὰ αὐτὰ ἀνθρώπινα ἐλαττώματα, περὶ τὰ ὅποια καὶ αἱ σκωπικαί, μετὴν διαφορὰν ὅτι λαμβάνουν ὡς ἀφετηρίαν τὸ ἐλάττωμα καὶ πλάττουν ἐπ' αὐτοῦ κωμικὰ ἐπεισόδια ὅχι διὰ νὰ σκώψουν, ἀλλ' ἀπλῶς διὰ νὰ προκαλέσουν τὸν γέλωτα καὶ τὴν εὐθυμίαν. Τὰ ἐπεισόδια ταῦτα χαρακτηρίζουν βέβαια τὸ ἐλάττωμα, λείπει ὅμως ἀπ' αὐτὰ οἷαδήποτε σκωπτικὴ τάσις. Οὕτως αἱ διηγήσεις αὗται μᾶς παρέχουν τύπους κωμικοὺς, οἷον τοῦ ἀμαθοῦς ἢ τοῦ ἀπατημένου συζύγου, τοῦ πανούργου ἢ τοῦ ἡλιθίου ἢ πείσμονος ὑπηρέτου, τοῦ ἀσελοῦς κληρικοῦ, ἢ καὶ γενικώτερον, τοῦ ἡλιθίου, τοῦ κουτοπονήρου κτλ. Πολλάκις λαμβάνονται ὡς ἀφετηρία χαρακτηῖρες καὶ ἐλαττώματα συνοίκων λαῶν καὶ πλάττονται διηγήσεις, ἐν αἷς μᾶς παρουσιάζονται ὡς τύποι ὁ ἄδικος καὶ αὐθαίρετος Τοῦρκος ἢ ὁ δωροφάγος κατήρ, ὁ πανούργος Ἑβραῖος κτλ. Τοιαύτη διήγησις εἶναι π. χ. ἡ ἐπομένη, ἔχουσα ἀφετηρίαν τὴν ἀγροῦ-κον ἀμάθειαν τῶν ὀρεσιβίων ποιμένων.

Ἔς τὸ χωριὸ ἐκεῖνο τὴν ἡμέρ' αὐτὴ φιλοξενόσεν ὁ Μπαρμπαγιάννης τὸ σέμπρο του τοσμπάνη Μήτηρο, που εἶχε ἔρθει ἀπὸ τὸ μαντεῖ νὰ φέρῃ τὴν μπαησιά ᾧ τὸ σέμπρο του κουμπάρο Γιάννο. Κατὰ πού τυχε αὐτὴ ἡ εὐκαιρία νὰ ρθῇ ὁ τοσμπάνης ᾧ τὸ χωριὸ τῇ μέρᾳ πού ρθε καὶ ὁ Λεσπότης, λέει ὁ Γιάννος τοῦ σέμπρου του Μήτηρον, « Δὲν πᾶς σήμερα, ρὲ Μήτηρο, καὶ ἀπ' τὴν ἐκκλησιά, νὰ δῆς πού ἦρθε ὁ Λεσπότης καὶ ἀπολειτοῦργα

νά ρθῆς νά κολατοῖσόν με;» Σάν ἄκουσε ὁ Μῆτρος πὺς ἦρθε ὁ Δεοπότης καὶ λειτουργάει 'ς τὴν ἐκκλησιά, σηκώθηκε καὶ πήγε.

Δὲν πέρασε μιὰ ὥρα καὶ νά σ' τον πάλι κ' ἔρχεται καὶ μπαίνει ἀντρεωμένος. «Καλὸ 'ς τὸ Μῆτρο, φωνάζει ὁ Μπαρμπαγιάννης, κάτσε τώρα νά μᾶς πῆς τί εἶδες καὶ σὺ 'ς τὴν ἐκκλησιά, πὺν λειτουργάει ὁ Δεοπότης.— Τί νά σοῦ πῶ, κουμπάρε Γιάννη! Τὸ προφαντικὸ πὺν εἶδα, δὲν τὸ χα ξαναῖδῃ 'ς τὴ ζωὴ μου. Μπαίνω μεσ' τὴν ἐκκλησία, πὺν ἦτανε οὐλο τὸ χωριὸ σας μαζωμένο καὶ κόλλησα κ' ἐγὼ σὶ μιὰ γωνιά, μέσα βαθιά· ἐβγήκε ἀπὸ μιὰ πόρτα ὁ παπᾶς μαζί μὲ κατὶ ἄλλους ἀλλιώτικα ντυμένοι. Νά σ' καὶ βγαίνει κ' ἓνας τρανὸς καὶ φόρειγε ἀπάνω του τὰ ἱγκλῖα καὶ τὰ πανίγκλῖα καὶ τὸ μπελᾶ τοῦ κεφαλιοῦ του. Βάσταγε 'ς τὰ χέρια καὶ μιὰ κλίτσα καὶ στάθηκε 'ς τὴ μέση. Σηκώνει μωρὲ μονομιᾶς τὸ χέρι του καὶ μᾶς μούτζωσε οὐλους καὶ μᾶς εἶπε, «Οὐ νά χαθῆτε!» Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά τῆς ἐκκλησιᾶς· κι ἀπὸ τὴν ἄλλη ἦτανε κι ἀπὸ ἓνας ἄνθρωπος καὶ μαλώνανε· λέγανε, λέγανε, φωνάζανε, βρίζοντανε, πὺν πιάστηκε ὁ λαμὸς τους. Ἀφριγκαζόμουννα κ' ἐγὼ ν' ἀκούσω τί λέγανε, μὰ δὲν μπόρεσα νά πάρω λόγο. Ἐνα σοκόλι ἔφευγε ἀπὸ τὸν ἓνα καὶ πήγαινε 'ς τὸν ἄλλο καὶ ὅλο κατὶ σπιγουνιῆς τοὺς ἔβανε καὶ θυμώνανε ἐκεῖνοι καὶ βρίζοντανε. Μὰ δὲ βάσταξε πλιά μέσα κείνος ὁ τρανὸς καὶ ξαναβγαίνει καὶ τοὺς μούτζωσε πάλι καὶ τοὺς εἶπε νά χαθοῦνε. Μὰ κείνοι, κουμπάρε Γιάννο, χαμπάρι δὲν τό χανε. Ἐσκάσα μὲ κείνο τὸ σοκόλι, πὺν οὐλο τοὺς ρουφιάνευσε κι ἀνάβε ὁ καβγᾶς. Καλὸ ἦτανε, πὺν δὲν ἦρθανε 'ς τὰ χέρια, μὰ δὲν τοὺς ἄφηνε ἀπὸ μέσα κείνος ὁ τρανὸς, γιατί ὅλο καὶ τοὺς μάλωνε. Ἐ! 'ς τὰ τελευταῖα δὲ βάσταξε καὶ βγήκε μὲ θυμὸ, κρατώντας μιὰ σιδερένια ρόκα, πὺν ἔβγανε φωτιῆς, καὶ κάποια μεγάλη κουβέντα θὰ τοὺς εἶπε, γιατί ἀμέσως σσιπάσανε. Ἐ, μωρὲ μάτια μου, οὐλοὶ καὶ μεῖς, πὺν ἤμαστε 'ς τὴν ἐκκλησιά μαζωμένοι, πράστ! δώκαμε μιὰ καὶ φύγαμε. Τί γίνεται τώρα, κουμπάρε Γιάννο, κεῖ μέσα κ' ἐγὼ δὲν ξέρω. Μὰ εἶδα τὸ δήμαρχο, πὺν κάλεσε κείνον τὸν τρανὸ καὶ λέω πὺς θὰ τοὺς συμβίβω».

Ἡ ἀκόλουθος εἰκονίζει τύπον πείσμονος ὑπηρέτου·

Μιὰ φορὰ ἓνας καλόγερος εἶχε ἓνα καλογεροπαίδι ἀνάποδο. Ὅ,τι τοῦ ἔλεγε νά κάμῃ δὲν τὸ ἔκανε, ἀλλὰ ἔκανε τὸ ἀντίθετο. Τοῦ ἔλεγε χάριν λόγον νά μαγειρέψῃ, δὲν ἔμαγέρενε, τοῦ ἔλεγε νά σαρώσῃ, δὲν ἐσάρωνε. Εἶδε κι ἀπὸεἶδε ὁ καλόγερος καὶ τοῦ ἔλεγε τὰ ἀντίθετα. Τοῦ ἔλεγε χάριν λόγον, «Τῆρα μὴ μου φτειᾶσῃς καρέ!» Ἀμέσως τὸ καλογεροπαίδι τοῦ ἔφτιανε. «Τῆρα μὴ μαγερέψῃς σήμερα!» Ἀμέσως τὸ καλογεροπαίδι ἔμαγέρενε. Τοῦ ἔλεγε νά μὴ ζυμώσῃ; ἐζύμωνε. Τοῦ ἔλεγε νά μὴν πλύνῃ; ἐπλυνε. Κ' ἔτοι ἐπέτραγε καλὰ ὁ καλόγερος.

Μιά ἡμέρα ἐρχότανε ἔς τὸ μοναστήρι μὲ τὸ καλογεροπαίδι του καὶ ἔς τὸ δρόμο ἔπιασε βροχή δυνατὴ καὶ κατέβασε τὸ ποτάμι καὶ δὲν ἠμπούραγε ὁ καλόγερος νὰ πάη ἔς τὸ μοναστήρι. Τί νὰ κάμῃ δὲν ἤξερε· ἄρχισε κ' ἐμύρτσωνε (¹). Λέει ἔς τὸ καλογεροπαίδι «Τήρα, βρέ, μὴ μὲ περάσῃς τὸ ποτάμι ἔς τὴν πλάτη σου!» Ἀμέσως τὸ καλογεροπαίδι ἐπῆρε τὸν καλόγερο καλλικούτσα (²) καὶ ἄρχισε νὰν τὸν περνᾷ τὸ ποτάμι. Ὅντας ἔφτασε ἔς τὴ μέση, πού ἦτανε ἡ μεγάλη λαμπάδα (³), τοῦ λέει ὁ καλόγερος, «Τήρα μὴ μὲ ρήξῃς μέσα!» Τότες τὸ καλογεροπαίδι τοῦ λέγει, «Τόσα χρόνια, γέροντα, δὲ σὲ ἄκουσα σὲ τίποτα, τώρα θὰ σ' ἀκούσω;» καὶ τοῦ δίνει μιὰ τοῦ καλογέρον καὶ τὸν ῥήχνει ἔς τὸ ποτάμι καὶ τὸν ἐπνιξε.

Ἡ ἀκόλουθος χαρακτηρίζει Τούρκους καὶ Ἑβραίους·

Ἔνας Τούρκος οἰχῆς ἦταν ἄρρωστος καὶ κανένας δὲν μποροῦσε νὰ τὸν κάμῃ καλά. Ἔνας Ἑβραῖος τοῦ ὑποσχέθηκε πὺς θὰ τὸν κάμῃ καλά κι αὐτὸς τοῦ εἶπε πὺς θὰ τοῦ δώσῃ κάτι, πού δὲν ἀπόχτησε κανένας Ἑβραῖος ὡς τώρα. Ὅταν ἔγινε καλά, ὁ Ἑβραῖος περίμενε νὰ πάρῃ χρήματα, ἀλλὰ ὁ σέχης τοῦ δωκε ἕνα χαρτί γιὰ τρεῖς πῆχες τόπο ἔς τὸν παράδεισο. Ὁ Ἑβραῖος πῆγε καὶ τὸ δειξε ἔς ἕναν Τούρκο. Ἐκεῖνος ἄμα τὸ διάβασε, γύρεψε νὰ τοῦ πουλήσῃ τὴ μιὰ πῆχυν. Τὸ μαθαν οἱ ἀγάδες καὶ οἱ πασάδες, ὅλοι τρέξαν καὶ τοῦ ὥσαν ὅσα ὅσα γιὰ ν' ἀγοράσουν τίς ἄλλες δυὸ πῆχες.

Ὅταν ἔμαθε ὁ σέχης πὺς ὁ Ἑβραῖος πούλησε τὸν τόπο, πού τοῦ χάρισε ἔς τὸν παράδεισο, τὸν φώναξε καὶ τὸν μάλωσε. Ὁ Ἑβραῖος ἀπάντησε, «Τί νὰ κάμω, ἀφέντη μου; σκέφτηκα, τί νὰ κάμω ἔς τὸν παρόδεισο ἐγώ; μήνα θὰ ναι κι ἄλλος Ὁβριὸς σὰν ἐμένα; Ἐκεῖ θὰ νὰ σιε ὅλο ἡ ἀφεντιά σας καὶ θὰ μ' ἔχετε ἐμένα σὰ σκυλλί· φτιοῦ! ὁ ἕνας ἀπὸ δῶ, τσιφουῦ! φτιοῦ! ὁ ἄλλος ἀπὸ κεῖ, τί ζωὴ θὰ νὰ ναι αὐτὴ γιὰ μένα;»

Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ἀνήκουν καὶ αἱ διαφοροὶ περὶ παθημάτων τοῦ διαβόλου διηγήσεις, ὁ ὁποῖος μολονότι πονηρὸς συχνότατα τὴν παθαίνει ἀπὸ πονηροτέρους ἀνθρώπους καὶ μάλιστα ἀπὸ γυναῖκας. Τοιαύτη π. χ. εἶναι ἡ ἀκόλουθος·

Ἔνας μιὰ φορὰ ἐπερπατοῦσε ἔς τὸ δρόμο καὶ τὸν ἔπιασε βροχή· ἐπειδὴ ἦταν καλοκαιρινὴ βροχή καὶ σὲ λίγο θὰ πέραγε, γιὰ νὰ μὴ βραχοῦν τὰ ρούχα του, τὰ ἔβγαλε, τὰ ἔβαλε μέσθ μιὰ στάμνα, πού βατοῦσε, καὶ τραῦηξε τὸ δρόμο του. Ὅταν ἐπέρασε ἡ βροχή, τὰ φόρεσε πάλι. Ἐκεῖ τὸν ἀπάντησε ὁ διάβολος. «Πὼς εἶναι στεγνὰ τὰ ρούχα σου, τὸν ρωτᾷ, καὶ δὲν ἐβρά-

(¹) Ἐνύχτωνε. — (²) Καβάλλα ἔς τὴν πλάτη του. — (³) Ρεῦμα.

χηκαν με ἰόση βροχή; — Ξέρω μιὰ τέχνη καὶ δὲ βρέχομαι, τοῦ λέει ἐκεῖνος. — Θὰ μοῦ τὴν πῆς καὶ μένα; — Δὲ σ τὴ μαρτυρῶ». Μὲ τὰ πολλὰ ἐζήτησε νὰ καβαλλικένη τὸ διάβολο, νὰ πῇ ἓνα τραγούδι 'ς τὸ σβέροχο του, καὶ ὕστερα νὰ τοῦ τὴν πῇ τὴν τέχνη. Ἐδέχτηκε ὁ διάβολος, ἐκαβαλλίκεψε ἐκεῖνος καὶ ἄρχισε νὰ τραγουδῇ λα λα λά, πὺν δὲν εἶχε τελειωμό, ὥστε ποὺ ἔσκασε ὁ διάβολος (¹).

Εἰς τὴν κατηγορίαν αὐτὴν ἐπίσης δύνανται νὰ ὑπαχθοῦν καὶ εὐτράπελοί τινες διηγήσεις, αἱ ὁποῖαι παρὰ τὸν εὐτράπελον αὐτῶν χαρακτηρὰ ἀφήνουν νὰ διαφαίνωνται καὶ κάποιαι διδακτικαὶ τάσεις. Αἱ τοιαῦται διηγήσεις, μεταξὺ τῶν ὁποίων πλεῖστοι εἶναι αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὰ κατορθώματα γυναικῶν καὶ περὶ τῶν ὁποίων θὰ εἴπωμεν καὶ κατωτέρω ἐν τοῖς περὶ μύθων, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀρχικῶς ἦσαν μῦθοι διδακτικοί, λόγῳ δὲ τοῦ εὐτραπέλου αὐτῶν χαρακτηρὸς σήμερον ἄλλοτε μὲν λέγονται ὡς εὐτράπελοι καὶ ἄλλοτε ὡς διδακτικαί. Τοιαύτη π. χ. εἶναι ἡ κατωτέρω, τῆς ὁποίας ὁ διαφαινόμενος σκοπὸς εἶναι νὰ διδάξῃ ὅτι ἡ ἀλήθεια δὲν εἶναι πάντοτε ὠφέλιμος καὶ μάλιστα διὰ τοὺς ἀνηθίκους.

Μιὰ φορὰ ἓνας ἡγούμενος 'ς ἓνα μοναστήρι ἐπῆρε ἓναν ὑποτακτικό καὶ τὸν ἐδιάταξε νὰ μὴ λήῃ ποτὲ ψέματα. Τὸ παιδί τὸν ἄκουσε. Μιὰ μέρα ὁ ἡγούμενος ἔμπασε 'ς τὸ κελλί του τὴν ἀγαπητικὴν του. Οἱ ἄλλοι καλόγεροι, πὺν ἦταν ἀντίθετοι τοῦ ἡγουμένου, τὴν εἶδαν καὶ ἐπῆγαν 'ς τὸ κελλί καὶ ἐρώτησαν τὸν ὑποτακτικό, πὺν ἐστεκότανε ἀπ' ὧ, «Ποῦ εἶναι ὁ ἡγούμενος; — Μέσα, εἶπε τὸ παιδί. — Μὲ ποιὸν εἶναι; ἐρώτησαν οἱ καλόγεροι. — Μὲ τὴν ἀγαπητικὴν του, εἶπε τὸ παιδί. — Μωρὲ μίλα καλά, τοῦ λένε οἱ καλόγεροι, γιὰ ξαναπές το». Τὸ παιδί ἐπανάλαβε τὸ ἴδιον, ὅτι ὁ ἡγούμενος ἦτανε μέσα 'ς τὸ κελλί του μὲ τὴν ἀγαπητικὴν του. Τότες οἱ καλόγεροι ἐτρέξαν νὰ φέρουνε τὸ ἡγουμενοσυμβούλιον, γιὰ νὰ τὸν πιάσῃ 'ς τὰ πρᾶσα τὸν ἡγούμενον.

Ὅντας ἐφύγαν ἐκεῖνοι, αἰοῖξε τὸ κελλί ὁ ἡγούμενος καὶ ἐρώτησε τὸ καλογεροπαιδί τί ἔτρεξε. Τὸ καλογεροπαιδί τοῦ εἶπε τὴν ἀλήθειαν, ὅ,τι ἔγινε. «Βρὲ, τοῦ λέει ὁ ἡγούμενος, γιὰτὶ νὰ πῆς ὅτι εἶμαι μὲ τὴν ἀγαπητικὴν μου; — Δὲ μοῦ εἶπες, τοῦ λέει τὸ καλογεροπαιδί, νὰ λέω τὴν ἀλήθειαν; — Ναί!

(¹) Ἡ παρατιθεμένη παραλλαγή ἀποτελεῖται ἐκ δύο ἐπεισοδίων, τοῦ ἐπεισοδίου τῆς βροχῆς καὶ τοῦ ἐπεισοδίου τοῦ τραγουδιοῦ, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται καὶ ἀνεξάρτητα.

τοῦ λέει ὁ ἡγούμενος, μὰ ὄχι καὶ τέτοιες ἀλήθειες! — Νὰ λέω καὶ ψέματα; τὸν ρωτᾷ τὸ καλογεροπαίδι. — Νὰ λὲς κάπου κάπου, τοῦ ἀπαντᾷ ὁ ἡγούμενος. — Καλά, τοῦ λέει τὸ καλογεροπαίδι.

Σὲ λιγάκι ἔφτασε τὸ ἡγουμένοσυμβούλιο μὲ τοὺς καλογέρους καὶ ρωτᾷ τὸ παιδί, «Ποῦ εἶναι ὁ ἡγούμενος; — Μέσα ᾽ς τὸ κελλί του, λέει τὸ παιδί. — Μὲ ποίον; τὸν ξαναρωτᾷ. — Μὲ τὴν κάπα τῆ δικῆ του, λέει τὸ καλογεροπαίδι. — Μωρὲ μίλα καλά, τοῦ λένε οἱ καλογέροι. Τί μᾶς εἶπες πρωτότερα; — Αὐτὸ σὰς εἶπα, λέει τὸ καλογεροπαίδι. — Μωρὲ δὲ μᾶς εἶπες μὲ τὴν ἀγαπητικὴν του; τοῦ λέν οἱ καλογέροι. — Ὅχι, τοὺς λέει τὸ παιδί, μὲ τὴν κάπα τῆ δικῆ του σὰς εἶπα». Ἔτσι φιλονικήσανε κάμποσο καὶ ἐφύγανε καὶ τὴν ἐγλύτωσε ὁ ἡγούμενος μὲ τὸ ψέμα τοῦ παιδιοῦ.

Τὸ ὕφος τοῦ εἰδους τῶν διηγήσεων τούτων, ὡς παρατηρεῖ μόνος του ὁ ἀναγνώστης, οὔτε πολὺ σύντομον καὶ ἀνεκδοτικὸν εἶναι, ὅπως τῶν προηγουμένων, οὔτε ὅμως καὶ πλατύν, παραμυθιακόν. Τὰ ἐπεισόδια εἶναι πλείονα, ἀλλὰ στενῶς εἰς ἓν ὅλον συνδεδεμένα. Οὕτως αἱ διηγήσεις αὗται κατέχουν μέσον τι μεταξὺ τῆς βραχύτητος τῶν ἐντελῶς ἐπεισοδιακῶν ἀνεκδοτικῶν πρωτογόνων διηγήσεων καὶ τοῦ πλάτους τῶν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ παραμυθιοῦ διαμορφωθείσων διεξοδικῶν, τῶν παραμυθιακῶν.

γ') Εὐτράπελα παραμύθια.

Ταῦτα καὶ παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, ὡς καὶ ἐν γένει παρετηρήσαμεν ἄνωτέρω, δύνανται νὰ διακριθοῦν εἰς δύο εἶδη· ἅφ' ἑνὸς μὲν εἰς ἐκεῖνα, τὰ ὅποια ἐπλάσθησαν ἐν εἴδει παραμυθιοῦ διὰ τῆς παραθέσεως καὶ συμπλοκῆς καὶ οἰονεὶ συσσωρεύσεως πλειόνων ἐπὶ μέρους ἐπεισοδίων εἰς ἓν πολυσύνθετον ὅλον, ἅφ' ἑτέρου δὲ εἰς ἐκεῖνα, τὰ ὅποια ἀποτελοῦν οἰονεὶ παρῳδίαν τοῦ παραμυθιοῦ. Τοιαῦτα τοῦ πρώτου εἰδους εἶναι π. χ. τὸ παραμύθι τοῦ ἡλιθίου, ὁ ὅποιος ἐρωτᾷ τί νὰ εὐχεται εἰς τοὺς ἀπαντῶντας, ἐπαναλαμβάνει δὲ κατόπιν τὴν εὐχὴν ὅλως διόλου εἰς ἀκατάλληλον περίστασιν καὶ δέρεται διαρκῶς, τὸ παραμύθι τῶν κωφῶν, εἰς τὸ ὅποιον συσσωρεύονται διάφοροι ἀστεῖαι παρανοήσεις καὶ ἐπεισόδια

κωφῶν καὶ τοῦ ὁποίου παραλλαγὴν παραθέτω ὡς παράδειγμα.

Ἦταν ἓνας πιστικὸς μιὰ φορὰ μὲ τὰ γίδια του 'ς ἓνα λόγγο καὶ τὰ ἔβρασκε. Ὅταν ἦρτε ὁ καιρὸς γιὰ γιομά, ἄφησε τὰ γίδια του ἐκεῖ καὶ πάει σπιτι του, 'ς τὸ χωριό, ποὺ ἦταν οἰμά, νὰ φάῃ ψωμί. Ἀφου ἀπόφραε, γύρισε πάλι 'ς τὰ γίδια. 'Σ τὸ δρόμο βρίσκει ἓνα, ποὺ δούλευε μὲ τὸ ζευγάρι 'ς τὸ χωράφι του καὶ τὸν ρωτᾷ, «Μὴ μοῦ εἶδες τὰ γίδια; — Ἐδῶ σπέρνω σῆδρο, ἐδῶ κριθᾷρι, ἐδῶ ἀραβοσίτι, εἶπε αὐτός. — Χαῖντε, τοῦ εἶπε κι ὁ τοιομπάνος, τῶρα ποὺ μοῦ τὰ ἔδειξες, ἂν τὰ βρῶ ἀλήθεια, θὰ σοῦ χαρίσω μιὰ γίδα».

Κινᾷει καὶ πάει 'ς τὸ λόγγο καὶ βρίσκει τὰ γίδια 'ς τὸν τόπο, ποὺ τὰ εἶχε ἀφήσει. Παίρνει τότε μιὰ, ποὺ εἶχε τὸ κέρατο τοακισμένο, καὶ πηγαίνει 'ς αὐτόν, ποὺ δούλευε. «Πάρε τὴ γίδα, ποὺ σῆταξα, γιατί τὰ 'βρα, καθὼς μοῦ εἶπες τὰ γίδια, τοῦ εἶπε. — Ἐγώ, τοῦ ἀπαντᾷ ἐκεῖνος, μήτε γίδια σοῦ εἶδα, μήτε κέρατο καμιανῆς γίδας σον τσάκισα. — Μῶρ' ἐγώ, τοῦ λέει ὁ πιστικὸς, μιὰ σῆταξα, δνὸ δὲν σοῦ δίνω, ποὺ νὰ σκάῃς!»

Δῶς το, πάρ το, σηκώθηκαν νὰ πὰν νὰ κριθοῦν. 'Σ τὸ δρόμο ἀνταμώνονται μ' ἓναν ἄνθρωπο καβάλλα καὶ τοῦ λέν νὰ τοὺς ἀκοῦσῃ. «Πάρε τὴ γίδα, ποὺ σῆταξα, λέει ὁ τοιομπάνος 'ς τὸ δουλεντή. — Οὔτε γίδια σοῦ εἶδα, οὔτε κέρατα τσάκισα, ἀπαντᾷ ἐκεῖνος. — Ἄν εἶναι τὸ ἄλογο δικό σας ἀλήθεια, τοὺς λέγει ὁ καβαλλάρης, τὸ σαμάρι τὸ ἔχω κάμει μοναχός μου καὶ δὲν σᾶς τὸ δίνω αὐτὸ ποτέ!»

Πιάστηκαν καὶ μὲ τοῦτον καὶ ὅλοι μαζί κίνησαν νὰ πὰν νὰ κριθοῦν. 'Σ τὸ δρόμο βρίσκουν ἓνα γέροντα, ποὺ τὸν ψεῖριζε 'ς τὸ κεφάλι ἢ γριὰ του καὶ ὁ καθένας εἶπε τὰ δικά του λόγια, καθὼς καὶ πρωτύτερα τὰ εἶπαν. «Μῶρ' ὄχι τρεῖς, τοὺς λέει ὁ γέροντας, ποὺ ἔχετε ἐρθεῖ, ἀλλὰ δεκατρεῖς νὰ ἐρθῇτε, ἐγὼ τὴ γριὰ δὲν τὴ χωρίζω!»

Σηκώθηκαν καὶ μὲ τοῦτον καὶ πῆγαν 'ς τὸν κατὴ καὶ ὁ καθένας τοῦ λέει τὰ δικά του. Τότε εἶχαν τρεῖς μέρες ὅπου εἶχαν πιάσει οἱ Τοῦρκοι τὴ νηστεία τους, τὸ ραμαζάνι, καὶ σὰν τοὺς ἀκουσε ὁ κατὴς, ἐπειδὴ ἦταν καὶ αὐτὸς κονφός, εἶπε, «Τρεῖς ἄνθρωποι φθάνουν γιὰ μαρτυρία, ποὺ εἶδαν τὸ φεγγάρι, γιὰ νὰ γίνῃ μπαϊράμι. Σεῖς ἔχετε ἐρθεῖ τέσσαροι. Ἀν πειραξεῖ. Ἀῦριο χωρὶς ἄλλο ἔχομε μπαϊράμι, καθὼς λέτε». Κ' ἔβγαλε φειφὰ ὅτι ἦταν τὴν ἄλλῃ μέρα μπαϊράμι.

Εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν ὑπάγονται καὶ τὰ παραμύθια τῶν σπανῶν, οἱ ὁποῖοι παρὰ τὴν ἐγνωσμένην πονηρίαν τῶν ἑξαπατῶνται οἰκτιρότατα καὶ χονδροειδέστατα, ὡς καὶ

διάφοροι ἄλλαι διηγήσεις ἐν εἵδει παραμυθίων εἰς. βάρος κληρικῶν, κλεπτῶν, ψευστῶν κτλ.

Τοῦ δευτέρου εἵδους κυρίως εἶναι τὰ παραμύθια, ἐν οἷς διαγωνίζονται ψεῦσαι (ἐνίοτε ἀντ' αὐτῶν παρουσιάζονται σπανοί), τίς νὰ εἴπῃ τὸ μεγαλύτερον ψεῦδος. Καὶ λέγονται τότε διάφορα ψεῦδη, τὰ ὁποῖα ἐξεταζόμενα ἐν ἑκαστον ἰδιαιτέρως οὐδὲν ἄλλο εἶναι παρὰ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ παραμυθιοῦ. Ὅταν π. χ. λέγεται καὶ χαρακτηρίζεται ὡς ψεῦδος ὅτι φυτρώνει δένδρον, οἱ κλάδοι τοῦ ὁποίου ἀποτελοῦν κλίμακα διὰ τὸν οὐρανόν, τοῦτο εἶναι κοινὴ καὶ σοβαρὰ πίστις εἰς τὰ παραμύθια καὶ τὰς μυθολογικὰς παραδόσεις.

Ἐνίοτε αἱ παρῳδαὶ αὗται συμπτύσσονται εἰς ὀλίγας λέξεις, αἱ ὁποῖαι λαμβάνουν καὶ μετρικὴν μορφήν καὶ ἀποτελοῦν εἰς τὸ ἐξῆς κατακλείδας ἢ προλόγους παραμυθίων. Τοιοῦτοι ἀσιεῖοι πρόλογοι εἶναι πολὺ συνήθεις εἰς τουρκικὰ παραμύθια. Εἰς τὰ ἑλληνικὰ εἶναι πολὺ περιορισμένοι, ὥστε φαίνονται μᾶλλον ὡς εὐτράπελος ἀρχὴ ἢ κατακλείς, παίζουσα καὶ εἰρωνευομένη τὰ ψεῦδη τοῦ παραμυθιοῦ, παρὰ σύμπτυξις μακροτέρας παρῳδίας.

Ὡς πρὸς τὸ ὕψος τῶν εὐτραπέλων τούτων παραμυθίων παρατηροῦμεν ὅτι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον κυρίως χαρακτηρίζει αὐτὰ ἀπέναντι τῶν ἄλλων εἰδῶν τῶν εὐτραπέλων διηγήσεων εἶναι ἡ κοινὴ πρὸς τὰ παραμύθια τάσις πρὸς δημιουργίαν διηγηματικοῦ πλάτους. Ἡ τάσις αὕτη παρατηρεῖται ἤδη καὶ εἰς σκωπτικὰς τινὰς διηγήσεις, ὅπως π. χ. εἰς τὴν ἀκόλουθον, τῆς ὁποίας ἑκάστη παράγραφος, ὅπως ἐνταῦθα σημειώνεται, ἀποτελεῖ καὶ χωριστόν, ἀνεξάρτητον ἐπεισόδιον.

Ἕνας ἄλλος (Καλαμοτούσης) ἐπῆγεν εἰς τὴν χώραν. Ἐπῆγεν εἰς ἓνα μαννάβικο γιὰ ν' ἀγοράσῃ καρπούζι. Ἐρωτᾷ τὸν μαννάβιν, «Πόσα τὸ καρπούζι;» Δέει του ἐκεῖνος, «Δέκα γρόσα. — Καὶ γιάντα ἐν τόσων ἀκριβόν; — Γιατί ἐν μουλαρομάνα καὶ ἐν γκαστρομένην».

Τὸ γόρασεν ὁ Καλαμοτούσης. Ὡς τὸ δρόμον τοῦ πλεσε καὶ ἤσπασεν. Νὰ καὶ πειτεῖται ἓνας λαγὸς ἀπὸ τὸν τράφον. Ὁ Καλαμοτούσης ἐθάρρην πὼς ἦταν τὸ μουλαράιν, ποῦ ἐγέννησεν τὸ καρπούζι, καὶ ἐφώναζzen, «Ψοῦρι (!) καὶ δικόμ μου ν' εἶσαι. Μὰ ὁ λαγὸς ποῦ νὰ τὸν πιάσῃς!

Παίρνει τὸ σπασμένο καρπούζι καὶ πὰ 'ς τὸ σπίτι του. Σὰν τὸν εἶδεν ἡ γυναῖκα του, τοῦ λέγει, «*Λανὰ εἶντα 'ν' εὐτό;*» Λὲ ἐκεῖνος, «*Μουλαρομάννα εἶν.* Ἐποβάρτηκεν ⁽¹⁾ 'ς τὸ δρόμο καὶ μοῦ φυνεν τὸ μουλαράϊ». Λὲ ἐκείνη, «*Κοῖμα! πού θεν νὰ καῖζ* ⁽²⁾ *ἀπάνω νὰ πηαίνω 'ς τὰ παναῦρια.*» Ἐκεῖνος ἄμα τὸ κουσεν σηκώννεται ἀπάνω καὶ τὴν δέσνει καὶ τῆς ἔλεγεν καὶ ὅλας, «*Μωρὴ διαβόντρον κόρη, κι ἃ μοῦ τὸ κωλοκόφηθς θεις;*»

Τὸ πρῶτ πρῶτ σηκώννεται ἡ γυναῖκα του κλαμένη γιὰ νὰ τὸ πῇ τοῦ πατέρα της. Βλέπει τὸν πατέρα της μὲ μιὰ στάμνα λάδι 'ς τὸ νῶμο καὶ τοῦ τὰ πεν ὅλα. Ἐκεῖνος ρίχτει κάτω τῇ στάμνα μὲ τὸ λάδι καὶ τῆς λέ, «*Νά! ἔτσι νὰ χυθῇ τὸ αἷμα μου, ἂν ἀφήκω τὸ μουλαράϊν του νὰ τὸ δέσῃ 'ς τῇ ράπτῃμ μου.*»

Ἄλλ' ἡ πλήρης τῆς τάσεως ταύτης ἀνάπτυξις προϋποθέτει τὴν παρὰ τῷ λαῷ ἀνάπτυξιν τῆς διηγήσεως ὥς μέσον ψυχαγωγίας καὶ διὰ τοῦτο ἀπαντᾶται μόνον εἰς τὰ παραμύθια. Ἐπιτυχάνεται δὲ τὸ διηγηματικὸν πλάτος, καθὼς εἶπομεν, ὅπως καὶ εἰς τὰ παραμύθια, οὐχὶ διὰ τῆς ἐντέχνου πλοκῆς τῶν γεγονότων καὶ τῆς ἀντιθέσεως τῶν χαρακτήρων, ἀλλὰ κατὰ ἐντελῶς πρωτόγονον τρόπον διὰ τῆς παρατάξεως καὶ συμπλοκῆς γνωστῶν καὶ ἀλλαχόθεν ἐπεισοδίων.

Β) Προέλευσις.

Ὡς πρὸς τὴν προέλευσιν τῶν εὐτραπέλων διηγήσεων τοῦ νεοελληνικοῦ λαοῦ εὐρискόμεθα εἰς τὴν αὐτὴν δύσκολον θέσιν, εἰς τὴν ὁποῖαν εὐρίσκονται ὅλοι οἱ ἐρευνηταὶ ὅλων τῶν ἔθνων, ὁσάκις πρόκειται περὶ λαογραφικῶν τοῦ λόγου μνημείων, τὰ ὁποῖα ἔχουν εὐρυτάτην διάδοσιν καὶ εἰς νεωτέρους καὶ εἰς ἀρχαίους λαοὺς. Μέρος βέβαια αὐτῶν καὶ μάλιστα τῶν τοπικῶν, ἔχουν πηγὴν αὐτὴν τὴν ζωὴν καὶ τὴν πραγματικότητα, ἡ ὁποία, ὥς εἶπομεν, δὲν παύει ποτὲ νὰ παρέρχῃ τὰς καταλήλους ἀφορμάς. Μέρος ἄλλο εἶναι βέβαια πλασταί, ἀλλὰ φέρουν ἐντελῶς νεοελληνικὸν χρωματισμὸν καὶ φαίνονται ἐκ πρώτης ὄψεως ὥς γνήσια νεοελληνικά πλάσματα. Τοιαῦται π. χ. εἶναι αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ἀμά-

(1) Ἀποβάλθηκε. — (2) Καθίζω.

θειαν καὶ τὰ ἄλλα ἐλαττώματα τοῦ κλήρου, ἐκ τῶν ὁποίων πάλιν μία κατηγορία ἔχει προφανῶς τὴν προέλευσίν της εἰς τὸν λογιώτερον κλῆρον ἢ τοὺς περὶ τὸν κλῆρον ὅπωςδῆποτε λογιωτέρους. Ἐννοοῦμεν ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ὥς ὑποκείμενον αὐτῶν παρανοήσεις καὶ παραναγνώσεις τῶν ἱερῶν κειμένων. Τοιαύτη π. χ. εἶναι ἡ ἀκόλουθος·

Ἔνας παπᾶς διαβάζοντας τὸ μεγαλοβδόμαδο τὸ Βαγγέλιο σὲ παλιὸν τύπο, ἐκεῖ ποῦν λέει «*Ι. Χ. τὸν λεγόμενον Χ' ἡγαγον εἰς τὸν Καϊάφαν*» τὸ ἐδιάβαζε «*Γιῶτα χ'ι, τὸν λεγόμενον χωνί ἡγαγον εἰς τὸν Γιάν' Κάλφα*», ἐπειδὴς τὸ Καϊάφας ἦταν πολὺν μεπερδεμένα γραμμένο.

Ἐπειτα ὅσαι σκώπτουσαι τὴν ἀγραμματοσύνην τῶν χωρικῶν ἀναφέρονται εἰς παρανοήσεις ὑπ' αὐτῶν λέξεων ἐκκλησιαστικῶν, λογιωτέρων ἢ ἔχουσῶν διττὴν σημασίαν. Τοιαύτη π. χ. εἶναι ἡ ἐξῆς·

Ἦσαν δυὸ ἀδέρφια, *Δῆμος καὶ Γιῶργος*. Ὁ Γιῶργος ἀκούοντας ἔς τὴν ἐκκλησίαν πάντα νὰ φέλνουν, «*Τῶν ἀγγέλων ὁ δῆμος κατεπλάγη κτλ.*», ἔρχεται μιὰ μέρα ἔς τὸν παπᾶ καὶ τοῦ λέγει, «*Δέσποτα, γιατί πάντα τὸν ἀδερφό μου μνημονεύς ἔς τὴν ἐκκλησίαν καὶ λές, τῶν ἀγγέλων ὁ Δῆμος, ὀλοένα;*» Κι ὁ παπᾶς τότε, ἀφοῦ πῆρε κάμποσες παράδες, ἄλλαξε τὸ τροπᾶρ καὶ ἔλεγε καὶ τοὺς δυο. «*Τῶν ἀγγέλων ὁ Δῆμος κατεπλάγη ὁ Γιῶργος*».

Μόλα ταῦτα καὶ εἰς αὐτὰς ἀκόμη, τὰς ἐχούσας νεοελληνικὸν χρωματισμόν, διηγήσεις ἀνευρίσκονται μερικάι, αἱ ὁποῖαι ἔχουν τὰ παράλληλα αὐτῶν εἴτε εἰς ἄλλους σημερινοὺς λαοὺς εἴτε εἰς τὴν ἀρχαιότητα. Οὕτω π. χ. ἡ ἀκόλουθος χιακὴ διήγησις εἰς βάρος τῶν Βρονταδούσων, ἡ ὁποία ἀναφέρεται εἰς τοὺς χρόνους τῶν σφαγῶν τῆς Χίου κατὰ τὸ 1822 καὶ φέρει ἐντελῶς νεωτερικὴν ὄψιν, ἔχει τὸ πρότυπον αὐτῆς ἤδη εἰς τὸν Φιλόγελων Ἱεροκλέους·

Ἐκάμαν κι ἄλλη μπαταρία καὶ ἀφ' τῆς τρεῖς χιλιάδες ἔμειναν τρεῖς μόνον. Ὁ πρῶτος ἐκρύφτηκεν ἀπάνω ἔς ἓνα δέντρο, ὁ δεῦτερος ἀπάνω ἔς ἓνα δῶμα καὶ ὁ τρίτος πίσω ἔς ἓναν τοῖχο. Ἐπεροῦσαν τὰ ταγκαλάκια μπουλουνκία μπουλουνκία καὶ δὲν τοὺς εἶδανε. Ἐσαν ταγκαλάκι πίσω πίσω ἐγρίπησεν τὸ τοιμπούκι του ἔς τὸ δέντρο, γιὰ νὰ πέσῃ ἡ σιάχτη. Ἐκεῖνος ποῦ ταν ἀπάνω ἔς τὸ δέντρο ἐθάρρεψεν πὼς τὸ τοιμπούκι ἐν σπαθὶ καὶ πὼς θὰ κόψῃ τὸ δέντρο. Τοῦ φωνάζει λοιπὸν ἀφ' τὸ δέντρο, «*Στάσου,*

κατηβαίνω, ἀφεντάκη μου». Ἐκατήβηκεν καὶ τὸν ἥσφαζεν τὸ ταγκαλάκι. Εἶδεν τὸ αἷμα τοῦ πῶς ἦταν μαῦρο καὶ εἶπε, «Μαῦρο ποῦ 'ν' τὸ αἷμα τοῦ γκισιούρη!» Ὁ δεύτερος κρυμμένος ἀπάνω 'ς τὸ δῶμα ἐφώναζεν «Ἐλὲς ἦφασεν, ἀφεντάκη μου, καὶ τοῦ λεγα νὰ μὴν τις φά. — Ἀ! ἐδῶ εἶσαι καὶ σύ; κατήβα κάτω», τοῦ λὲ τὸ ταγκαλάκι. Κατηβαίνει καὶ τὸν σφάζει κι αὐτόν. Ὁ τρίτος, ποῦ ἦταν πίσω ἀφ' τὸν τοῖχον εἶπε, «Κάλλια γώ, ποῦ 'ἐμ μιλω!». Τὸν ἥσφαζεν κι αὐτόν τὸ ταγκαλάκι.

Τὸ ἐν τῷ Φιλόγελῳ πρότυπον ἔχει ὡς ἑξῆς·

Σχολαστικοὶ δύο δεῖλοι, ὁ μὲν ἔκρουπεν αὐτὸν εἰς φρέαρ, ὁ δὲ εἰς καλαμῶνα. Χαλασάντων οὖν κράνος τῶν στρατιωτῶν ἐπὶ τὸ ὕδωρ ἀρύσασθαι, νομίσας στρατιώτην κατιέναι, ἰκτεύων ἐλήφθη. Ὡς δὲ ἔφασαν οἱ στρατιῶται ὅτι εἰ εἰσώπησε, παρῆλθον ἀν' αὐτόν, ὁ δὲ ἐν τῷ καλαμῶνι κρυβόμενος «Οὐκοῦν, εἶπεν, ἐμὲ παρέλθετε· σιωπῶ γάρ».

Μέρος αὐτῶν, τῶν ὁποίων τὰ πρότυπα εὐρίσκομεν ἤδη εἰς τὴν ἀρχαιότητα, εἶναι βεβαίως παλαιὰ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ κληρονομία. Αὐταὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα φαίνεται ὅτι ἔχουν διπλὴν τὴν ἀρχήν, καθ' ὅσον ἄλλαι μὲν εἶναι ἐντελῶς λαϊκαί, ἄλλαι δ' ἔχουν λογοτεχνικὴν προέλευσιν. Καθ' ὃν δηλαδὴ τρόπον καὶ σήμερον ὁ λαὸς πλάττει καὶ ἐπισωρεύει εἰς βάρος τάξεων τινῶν ἢ χωρίων ποικίλα περιπαίγματα, οὕτω καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, οἱ Βοιωτοί, οἱ Συβαρίται, οἱ Κυμαῖοι, καὶ πρὸ παντὸς οἱ περίφημοι Ἀβδηρίται ἀπετέλεσαν τὸ ὑποκείμενον διαφόρων τοιούτων περιπαιγμάτων, ἐκ τῶν ὁποίων μᾶς περιεσώθησαν μερικὰ καὶ ἄλλως καὶ μάλιστα διὰ τῆς εἰς τὸν Ἱεροκλέα καὶ Φιλάγριον ἀποδιδομένης συλλογῆς τοιούτων εὐτραπέλων, τοῦ Φιλόγελου. Εἶδος δὲ λογοτεχνικὸν ἀρχαῖον, τὸ ὁποῖον ἀπετέλεσε πηγὴν τοιούτων εὐτραπέλων διηγήσεων ὑπῆρξαν οἱ μῦμοι.

Οὗτοι μὲ τὰ παίγνια καὶ τὰ γελοῖα τῶν καὶ τοὺς κωμικοὺς τύπους, τοὺς ὁποίους ἔπλασαν, ἦσαν ἀγαπητότατοι εἰς τοὺς ἀρχαίους, ἐκ δὲ τῶν ἀστείων αὐτῶν πολλὰ, ὅπως σήμερον ἐκ τῶν ἀστείων τοῦ καραγκιόζη, θὰ παρελαμβάνοντο ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ θὰ εἰσῆρχοντο οὕτως εἰς τὴν λαϊκὴν παράδοσιν. Ἐὰν δὲ ληφθῇ ὑπ' ὅψιν ἡ ἀνὰ τὸν ἀρχαῖον κόσμον εὐρυτάτη κίνησις τῶν μίμων τούτων μέχρι τοῦ βάθους τῆς

Ἀνατολῆς, ἐξηγεῖται καὶ ἡ εὐρυτάτη ἀνὰ τοὺς λαοὺς διάδοσις πολλῶν ἐκ τῶν ἀστείων τούτων διηγήσεων. Συλλογὴν τοιούτων μιμικῶν γελοίων πιθανώτατα ἔχομεν εἰς τὸν καὶ ἀνωτέρω μνημονευθέντα *Φιλόγελων*.

Ὑπάρχει ἡ γνώμη, ὅτι τὴν συλλογὴν ταύτην κατήρτισεν αὐτὸς ὁ περίφημος μιμογράφος Φιλιστίων· καὶ δὲν εἶναι ἀπίθανον πράγματι ὁ Φιλιστίων νὰ προέβη εἰς τὴν συγκέντρωσιν τῶν δημοφιλεστέρων αὐτοῦ ἀστείων. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἡ γνώμη αὕτη δὲν εἶναι ἀληθής, ἡ παρέλασις ἐν τῇ συλλογῇ ταύτῃ πλείστων κωμικῶν τύπων, *σχολαστικῶν, φαλακρῶν, κουνρέων, λατρῶν, διδασκάλων, γραμματικῶν, εὐτραπέλων, δυσκόλων, δειλῶν, ὀκνηρῶν, φθονερῶν, λιμοξήρων, μεθύσων, ὀζοστόμων, μισογυναιῶν, πορνικῶν γυναιῶν* καὶ τῶν τοιούτων, οἱ ὅποιοι πιθανώτατα ἔχουν τὴν προέλευσίν των ἐκ τῶν μίμων, συνηγοροῦν τοῦλάχιστον ὑπὲρ τῆς γνώμης, ὅτι ἐκ τῶν μίμων προέρχονται καὶ αἱ διηγήσεις. Βεβαίως περιέχονται εἰς τὴν συλλογὴν ταύτην καὶ περιπαίγματα κατοίκων διαφόρων πόλεων, οἷον Ἀθηναίων, Κυμαίων κτλ., τὰ ὅποια, ὅπως εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς, ἠδύναντο καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους καὶ ἄνευ τῶν μίμων νὰ γεννηθοῦν καὶ νὰ ὑπάρξουν. Ἐπειτα πολλαὶ διηγήσεις εἰς αὐτὴν τὴν τόσον μικρὰν συλλογὴν ἐπαναλαμβάνονται δις καὶ τρίς, ἀποδιδόμεναι ἄλλοτε εἰς σχολαστικὸν καὶ ἄλλοτε εἰς Ἀθηναίων ἢ Κυμαίων ἢ Σιδωνίων, πρᾶγμα τὸ ὅποιον ἀποτελεῖ, ὡς παρατηρήσαμεν ἤδη, χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῶν λαϊκῶν διηγήσεων. Ἀλλὰ ταῦτα ἀφοροῦν τὴν συγκρότησιν τῆς συλλογῆς, δὲν ἐμποδίζουν δὲ καθόλου τὰς λοιπὰς διηγήσεις νὰ προέρχωνται ἐκ τῶν μίμων. Ἐπειτα πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν καὶ τοῦτο, ὅτι οἱ μῦμοι ἔφερον κατ' ἐξοχὴν λαϊκὸν χαρακτήρα, δὲν ἀποκλείεται δέ, καθὼς πολλὰ ἐκ τῶν ἀστείων αὐτῶν περιῆλθον εἰς τὸν λαόν, οὕτω καὶ πολλὰ ἐξ ἀρχῆς τοῦ λαοῦ νὰ ἐκρησιμοποιήθησαν ὑπ' αὐτῶν. Ἡ δὲ συνύπαρξις αὐτῶν σήμερον ἐν τῇ αὐτῇ συλλογῇ μαρτυρεῖ ἴσως τοῦτο, ὅτι οἱ ἐκάστοτε διασκευασταὶ τοῦ ἀρχικοῦ Φιλόγελου, καὶ θὰ εἶναι πλείονες, εἶχον ὑπ' ὄψιν καὶ ἄλλας συλλογὰς τοιούτων εὐτραπέλων διηγήσεων, ἀγνώστους

εἰς ἡμᾶς σήμερον, τὰς ὁποίας καὶ ἐχρησιμοποίησαν καὶ συνεχώνευσαν διὰ τὴν συγκρότησιν τῆς παραδοθείσης.

Μέρος προέρχονται ἐκ διηγήσεων τουρκικῶν, καὶ ἰδίως τῶν περὶ τὸν Ναστραντίν Χότζαν. Ὡς πρὸς τὰς τελευταίας τὴν προφορικὴν ὁδὸν ὑπεβोधήθησε καὶ τὸ πολὺ ἀγαπητὸν παρὰ τῷ λαῷ δημῶδες βιβλίον τοῦ ρηθέντος Χότζα. Ἀλλὰ ἔχουν τὴν ἀρχὴν των εἰς τὸν ἰταλικὸν Μπερτόλδον. Δὲν δύναται ὅμως νὰ βεβαιώσῃ κανεὶς ἀπολύτως εἰς πᾶσαν περίπτωσιν ὅτι αἱ τοιαῦται διηγήσεις δὲν ὑπῆρχον καὶ πρότερον παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, ἀφ' οὗ πολλάκις εὐρίσκονται καὶ εἰς τὸν Φιλόγελων, ἐκ τοῦ ὁποίου, ὥς εἵπομεν, καὶ ἄλλαι, μὴ περιλαμβανόμεναι εἰς τὸν Ναστραντίν Χότζαν, ἐσώθησαν. Οὕτω π. χ. ἡ ἀκόλουθος εὐρίσκεται ἤδη εἰς τὸν Φιλόγελων.

Μία φορὰ ὁ Ναστράντιν Χότζας εἶδε 'ς τὸ ὄνειρό του πὼς τοῦ δύνανται ἐννέα ἄσπρα καὶ αὐτὸς φιλονικοῦσε καὶ ἐπέμενε νὰ τοῦ τὰ κάμουν δέκα. 'Σ αὐτὸ ἀπάνον ξύπνησε. Βλέπει 'ς τὸ χέρι του, δὲν ἔχει τίποτε. Κλείνει πάλι τὰ μάτια του, ἀπλώνει τὸ χέρι του καὶ λέει, «Δῶσ τα, ἅς εἶναι καὶ ἐννέα».

Ἰδοὺ καὶ ἡ διήγησις τοῦ Φιλόγελω.

'Αβδηρῆτης κατ' ὄναρ χοιριδίον ἐπώλει καὶ ἐζήτει δηνάρια ἑκατὸν. Διδόντος δέ τις πεντήκοντα, μὴ βουλόμενος λαβεῖν, διώπνισε. Καμύνας οὖν καὶ τὴν χεῖρα προτείνας εἶπε, «Δὸς κἂν τὰ πεντήκοντα».

Ἀλλαι τέλος εἶναι ἀκαθορίστου προελεύσεως, φερόμεναι σήμερον εἰς πλείστους λαοὺς, χωρὶς νὰ εἶναι πρὸς τὸ παρὸν τοῦλάχιστον δυνατὸν νὰ καθορισθῇ πόθεν τὸ πρῶτον προῆλθον.

Συλλογὴ καὶ συλλογαί.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται τί ἄλλο ἔχει νὰ προσέξῃ ὁ συλλογεὺς πλὴν τῆς ἀκριβοῦς καταγραφῆς τοῦ κειμένου τῆς εὐτραπέλου διηγήσεως. Τοῦτο εἶναι ἡ χρῆσις αὐτῶν, πῶς δηλ. καὶ ποῦ καὶ πότε χρησιμοποιοῦνται· ὥς μέσον γέλωτος, ὥς σκῶμμα, ὥς παροιμιώδεις μῦθοι, ἢ ὥς παραμύθια; κατὰ πᾶσαν στιγμὴν, ἢ εἰς ὠρισμένας περιστάσεις; εἰς συγκεντρώ-

σεις, εἰς καφενεῖα, ἢ εἰς οἰκίας; ἐπὶ παρουσίᾳ καὶ γυναικῶν, ἢ μόνον μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν; καθόσον πολλαὶ ἐξ αὐτῶν ἔχουν βωμολογικὸν χαρακτῆρα.

Συλλογὰς τοιούτων εὐτραπέλων διηγήσεων αὐτοτελεῖς ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ λαοῦ δὲν ἔχομεν. Εὐρίσκονται ὅμως διασκορπισμέναι εἰς διάφορα καὶ ποικίλα δημοσιεύματα πολλάκις ἀναμειξ μετ' ἄλλου ὕλικου. Ἀρκεταὶ ἔχουν δημοσιευθῇ ἐν τῷ Δ' καὶ Γ' τόμῳ τῆς Λαογραφίας ἐκ Χίου ὑπὸ τοῦ Στυλ. Βίου, ὅπου φέρονται κυρίως ὡς περιπαίγματα χωριῶν. Ἐν τῷ Ζ' ἐδημοσιεύθησαν ἀρκεταὶ ὑπὸ τοῦ *Hepding*, ἐν δὲ τῷ Α' τόμῳ ἐδημοσίευσεν τοιαύτας πλατυτέρας ὁ Τραυλαντώνης. Πλὴν τούτων εὐτράπελοι διηγήσεις φέρονται καὶ εἰς τινα λαϊκὰ βιβλία. Τοιοῦτόν τι ἐξεδόθη ἐν Ἀθήναις τῷ 1899 ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «90 μουραμπᾶδες, ἥτοι χαζομάρες καὶ ἐξυπνάδες τοῦ Γέρο-Κούτρα».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'

ΜΥΘΟΙ

Γενικά.

Τί εἶναι μῦθοι καὶ διαίσεις αὐτῶν.

Ἡ λέξις μῦθος καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους καὶ σήμερον ἔχει περισσοτέρας σημασίας καὶ δὲν δηλοῖ ἐν καὶ μόνον εἶδος μνημείων τοῦ λόγου. Συνηθέστερον διὰ τῆς λέξεως ταύτης ὀνομάζονται αἱ περὶ θεῶν καὶ ἡρώων παραδόσεις τῶν ἀρχαίων, ὅθεν καὶ μυθολογία ἐλέχθη ἢ περὶ τοὺς τοιούτους μύθους ἀσχολουμένη ἐπιστήμη. Ἄλλ' ἐδῶ δὲν πρόκειται περὶ τῶν τοιούτων μύθων. Μύθους ἐνταῦθα λέγοντες ἐννοοῦμεν τὰς παροιμιώδεις διηγήσεις, αἱ ὅποιαι, ὡς καὶ αἱ ἐξ αὐτῶν κατὰ

τὸ πλεῖστον προελθοῦσαι παροιμίαι, ἣ ἐπιλέγονται εἰς διαφόρους, συνήθως ἰδιοτρόπους, λόγους καὶ πράξεις ὡς παραδειγματικαὶ παρομοιώσεις, διὰ νὰ χαρακτηρίσουν αὐτὰς συνήθως ἐπὶ τὸ σκωπτικώτερον, ἣ λέγονται ὡς συμβουλαὶ παραδειγματικαὶ πρὸς νοιθεσίαν ἢ ἐπὶ κρίσιν. Ὅθεν καὶ δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τοὺς μῦθους εἰς δύο κατηγορίας, τοὺς ἀπλῶς παροιμιώδεις, ἐκείνους δηλαδή οἱ ὅποιοι χρησιμεύουν ἀπλῶς ὡς παραδειγματικαὶ παρομοιώσεις, καὶ τοὺς κυρίως διδακτικούς, τῶν ὁποίων καταφανεῖς εἶναι οἱ γνωμολογικοὶ καὶ συμβουλευτικοὶ σκοποί.

Α') Ἀπλῶς παροιμιώδεις μῦθοι.

Οἱ ἀπλῶς παροιμιώδεις μῦθοι εἶναι διηγήσεις ποικίλης προελεύσεως, προελθοῦσαι, ὡς ἐσημειώσαμεν ἤδη, κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τῶν σκωπτικῶν καὶ εὐτραπέλων διηγήσεων. Συνέτελεσε δ' εἰς τὴν διαμόρφωσιν αὐτῶν εἰς παραδειγματικὰς ἢ αὐτὴ σκωπτικὴ τοῦ λαοῦ διάθεσις, ἣ ὁποία καὶ ἐξ ἀρχῆς τὰς ἐγέννησε. Διότι ὁ λαός, σκώπτῃς καὶ εὐτράπελος ὅπως εἶναι, ὁσάκις ἴδῃ πράξεις ἀτόπους ἢ ἀκούσῃ λόγους γελοίους, δὲν ἀργεῖ νὰ εὗρῃ τοὺς ἀναλόγους τῶν εἰς τὰς διαφόρους σκωπτικὰς διηγήσεις, ὅσας ἔχει ἀποτεθησανρισμένας εἰς τὴν μνήμην του καὶ αἱ ὁποῖαι τοσάκις ἐκίνησαν τὸν γέλωτά του. Ἀλλ' οὕτως αἱ διηγήσεις αὗται, ἐπιλεγόμεναι ἐκάστοτε εἰς παρομοίας περιστάσεις, μεταβάλλονται βαθμηδὸν εἰς τυπικὰς παρομοιώσεις, εἰς παραδείγματα, γίνονται δηλαδή παροιμιώδεις. Οὕτω π. χ. ἐγέναν παροιμιώδεις ὅλαι σχεδὸν αἱ διηγήσεις τοῦ Ναστραντὶν Χότζα καὶ ἐπιλέγεται αἴφνης σήμερον τοῦ Ναστραντὶν Χότζα ὁ φοῦρνος, ὁσάκις πρόκειται περὶ σχεδίου, τὸ ὅποιον πολλάκις μετεβλήθη ἔνεκα τῆς πολυγνομίας τῶν συμβουλευόντων καὶ τοῦ ἀναποφασίστου τοῦ πράττοντος. Διὰ τῶν τοιούτων διηγήσεων ἐπιτυγχάνει ὁ λαὸς τὸν χαρακτηρισμὸν πράξεων καὶ λόγων πολὺ ζωηρότερον καὶ παραστατικώτερον, παρ' ὅσον θὰ ἐγίνετο μὲ λέξεις ἀφηρημένας καὶ ἀχρωματίστους.

Ἐχρησιμοποιήθησαν δὲ ὡς παραδειγματικαὶ παροιμιώσεις παντὸς εἶδους καὶ πάσης φύσεως εὐτράπελοι διηγήσεις, τοπικαί, σκωπτικαί, κυρίως εὐτράπελοι, παραμυθιακαί. Ἰδιαιτέρως ὁμως καὶ κατὰ προτίμησιν ἐγένετο χρῆσις τῶν διηγήσεων, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰ ζῶα, τῶν μύθων τῶν ζώων. Καὶ περὶ μὲν τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς φύσεως τῶν ἄλλων εἵπομεν ἤδη εἰς τὸν οἰκειὸν τόπον, περὶ δὲ τῶν μύθων τῶν ζώων, οἱ ὅποιοι ἀποτελοῦν πολυάριθμον καὶ εὐρύτατα διαδεδομένην ὁμάδα, εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνη ἰδιαίτερος λόγος ἐνταῦθα.

Μῦθοι τῶν ζώων.

Προχειρότατον παράδειγμα μύθων τῶν ζώων εἶναι οἱ πασίγνωστοι μῦθοι τοῦ Αἰσώπου. Τοιοῦτοι μῦθοι, οἱ αὐτοὶ ἢ ἀνάλογοι πρὸς τοὺς ἑλληνικοὺς εὐρίσκονται εἰς πλείστους πεπολιτισμένους καὶ ἀπολιτίστους λαούς, περὶ δὲ τῆς ἀρχῆς αὐτῶν πολλαὶ καὶ ποικίλαι γινώμαι καὶ ὑποθέσεις ἐξηγέθησαν. Οὕτως ὑπεστηρίχθη ὅτι εἶναι λείψανα παλαιωτάτου ἔπους τῶν ζώων ἐκ τῶν χρόνων, καθ' οὓς δὲν εἶχεν εἰσέτι διασπασθῇ ἡ Ἀρία ὁμοφυλία (Grimm), ἄλλοι εὐρόντες παρομοίους μύθους καὶ εἰς Ἰνδικὰ βιβλία ἐθεώρησαν τὴν Ἰνδικὴν ὡς πατρίδα αὐτῶν, ὁπόθεν κατὰ τὴν γνώμην των ἐξηπλώθησαν εἰς τὴν Δύσιν (Wagner), ἄλλοι τέλος ἐθεώρησαν αὐτοὺς ὡς προῖόν καθαρῶς ἑλληνικὸν (Weber, Benfey). Τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι ἡ λύσις τοῦ ζητήματος εἶναι δυσχερής, διότι καὶ ἡ παράδοσις εἶναι ἑλλιπής καὶ τὰ λαϊκὰ ταῦτα μνημεῖα ποικίλας ὑπέστησαν κατὰ τὴν πάροδον τῶν αἰώνων μεταβολάς, αἵτινες ἀπέσβεσαν τὰ ἴχνη τῆς πορείας τῆς ἐξελιξεως αὐτῶν. Ὅπως δὲ ποτε ἢ πιθανώτερα γινώμη φαίνεται ἡ ἐξῆς:

Διηγήσεις διάφοροι, εἰς τὰς ὁποίας τὰ δρῶντα πρόσωπα νὰ εἶναι ζῶα, ἠδύναντο ν' ἀναπτυχθοῦν εἰς ὅλους τοὺς λαούς, τοὺς ζῶντας βίον κατὰ φύσιν. Εἰς τὸν βίον τοῦτον ἡ παρατήρησις τῆς φύσεως καὶ ἰδίως τῶν ἡθῶν τῶν ζώων, τὰ ὅποια ὡς θηράματα μὲν ἀποτελοῦν τὴν τροφὴν τοῦ ἀνθρώπου, ὡς κατοικίδια δὲ τὴν χαρὰν καὶ διασκέδασίν του, εἶναι

οὐ μόνον ἀναγκαία καὶ ἀπαραίτητος, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τῆς καθημερινῆς ἔξεως ὀξεῖα καὶ ἀκριβής. Εἰς τοὺς Ἴνδους λ. χ. τῆς Βορείου Ἀμερικῆς, διηγείται Ἰνδὸς ἐξημερωθεὶς, τὸ παιδίον, μόλις ἀρχίσῃ νὰ δύναται νὰ τρέχῃ, ἄσκειται εἰς τὴν παρατήρησιν τῆς φύσεως. Αἱ γυναῖκες καὶ οἱ ἄνδρες τῆς οἰκογενείας του τὸ διδάσκουν νὰ διακρίνῃ τὰς φωνὰς τῶν ζώων καὶ ἰδίᾳ τῶν πτηνῶν, διότι ταύτας μεταχειρίζονται οἱ ἐχθρικοὶ κατάσκοποι ὡς συνθήματα. Καθ' ἑκάστην ἐσπέραν ὑποβάλλεται εἰς μακρὰν ἀνάκρισιν περὶ τῶν παρατηρηθέντων κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην καὶ τὸ παιδίον ἐκθέτει λεπτομερῶς τὰς παρατηρήσεις του. Ὀνομάζει ὅλα τὰ νέα πτηνά, τὰ ὅποια εἶδε, καὶ περιγράφει τὸ χρῶμα, τὴν μορφήν τοῦ ράμφους, τὸ σχῆμα καὶ τὴν θέσιν τῆς φωλεᾶς, ὡς καὶ τὸ ἄσμα των. Ὅταν προχωρήσῃ ἡ ἡλικία, αἱ ἐρωτήσεις γίνονται δυσκολώτεραι, προπαρασκευάζεται δὲ τὸ παιδίον εἰς τὴν γνῶσιν τῶν *συνηθειῶν* καὶ τῶν *πανουργιῶν* τῶν ζώων, διὰ νὰ δύναται νὰ τὰς ὑπερνικᾷ εἰς τὸν μετέπειτα βίον.

Πόσῃν δ' ἐντύπωσιν κάμνουν εἰς τὸν κατὰ φύσιν ζῶντα ἄνθρωπον τὰ ἥθη τῶν ζώων καὶ αἱ διάφοροι αὐτῶν πανουργίαι, δύναται κανεὶς νὰ τὸ συμπεράνῃ καὶ ἀπὸ τοὺς σημερινοὺς χωρικοὺς, οἱ ὅποιοι εὐχαρίστως διηγοῦνται καὶ ἀκούουν διάφορα πραγματικὰ ἐκ τοῦ βίου τῶν ζώων ἐπεισόδια, πολλάκις ζωηρότερον χρωματισμένα, διὰ τὰ κατορθώματα τῶν σκύλων των, τὴν πονηρίαν τῆς ἀλώπεκος καὶ τῶν ἄλλων ἀγρίων ζώων, τὰ ἥθη καὶ τὴν εὐφυΐαν τῶν κατοικιδίων καὶ τῶν ἀγρίων, τῶν τετραπόδων καὶ τῶν πτηνῶν.

Ἐπειτα εἰς τὴν κατωτέραν βαθμίδα τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει ὁ κατὰ φύσιν βίος, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν σημερινῶν ἀκόμη χωρικῶν ἔν τινι μέτρῳ, ἐπικρατεῖ ὁ ἰνθρωπομορφισμὸς καὶ ἡ προσωποποιΐα, τὸ δὲ ζῶον θεωρεῖται *πρόσωπον*, ὄχι διάφορον τοῦ ἀνθρώπου, ἰσότημον καὶ ἐν πολλοῖς ὑπέρτερον αὐτοῦ, πεπροικισμένον μὲ τὰς αὐτὰς ἢ καὶ ἀνωτέρας νοητικὰς δυνάμεις καὶ ὑπερτέρας μαγικὰς ἰδιότητας, μὴ στερούμενον δὲ καὶ γλώσσης, ἀδιὰ-

φορον ἂν ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐννοῇ αὐτήν. «Ὅποιος ἔζησε μετὰ τῶν χωρικῶν, παρατηρεῖ ξένος λαογράφος ἐρευνητῆς, γνωρίζει ὅτι ἡ σχέσις αὐτῶν πρὸς τὰ ζῶα εἶναι πολὺ περισσότερον στενὴ παρ' ὅσον ὁ πεπολιτισμέτος ἄνθρωπος φαντάζεται. Ὁ χωρικὸς ὁμιλεῖ μὲ τὰ ζῶα τοῦ ὥς μὲ λογικὰ ὄντα καὶ ἀποδίδει εἰς αὐτὰ τὰ ἰδικὰ του συναισθήματα καὶ τὴν ἰδικήν του διανοητικὴν δύναμιν. Ὑπὸ τοὺς ὄρους τούτους δὲν ἦτο βέβαια ἀδύνατον ν' ἀναπτυνθοῦν, ὅπως καὶ ἀνεπτύχθησαν, ποικίλαι περὶ ζῶων διηγήσεις, ἐν αἷς ταῦτα δρῶσιν ἐξ ἴσου μετὰ τοῦ ἀνθρώπου ἢ καὶ καθ' ἑαυτά, σύμφωνα πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὰς ἰδιότητες, τὰς ὁποίας ἀποδίδει εἰς αὐτὰ ὁ ἄνθρωπος, πάντοτε ὅμως ἀνθρωπομορφικῶς. Κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τρόπον ἀνεπτύχθησαν καὶ διάφοροι δραματικαὶ παραστάσεις, εἰς τὰς ὁποίας τὰ δρῶντα πρόσωπα εἶναι ζῶα, καθὼς καὶ μιμικοὶ χοροί, ἀπομιμούμενοι τοὺς τρόπους καὶ τὰ ἥθη των.

Ἐφερον δ' αἱ διηγήσεις αὗται ποικίλον χαρακτῆρα, καθ' ὃν τρόπον ποικίλη εἶναι καὶ ἡ θέσις, τὴν ὁποίαν τὸ ζῶον εἶχεν ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ ζῶον διὰ τὸν κατὰ φύσιν ἄνθρωπον εἶναι ἀφ' ἐνὸς μὲν τὸ μυστηριῶδες ὄν, τὸ πλήρες ἀγνώστων δυνάμεων καὶ ἰδιοτήτων, ὁ πρεσβύτερος ἀδελφὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐν πολλοῖς ὁ σεβαστὸς πρόγονος τῆς φυλῆς, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου ἀποτελεῖ ἐν ἀπὸ τὰ προσφιλέστερα παιγνίδιά του. Ἡ προσεκτικωτέρα τοῦλάχιστον ἐξέτασις τῶν κατὰ φύσιν λαῶν ἀπέδειξεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐξημερώνει τὰ ζῶα ὅχι διὰ τὴν ἐξ αὐτῶν ὠφέλειαν, ἀλλὰ διὰ νὰ παίξῃ, τὰ δὲ πρῶτα ἐξημερωμένα ζῶα δὲν εἶναι τὰ ὠφέλιμα, ἀλλὰ τὰ μᾶλλον παιγνιώδη. Εἰς κάθε καλύβην Ἰνδοῦ τῆς Ἀμερικῆς, ἀναφέρουν οἱ περιηγηταί, ὑπάρχουν πολυάριθμα ζῶα, πίθηκοι, ψιττακοί, μυρμηκοφάγοι κτλ., ἕκαστον δὲ μέλος τῆς οἰκογενείας ἔχει τὸ ἰδικόν του. Τὰ παιδιὰ ἀπὸ πρῶτας μέχρις ἐσπέρας ἀναστρέφονται παίζοντα μὲ τὰ ζῶα τῆς καλύβης. Ἀλλὰ μήπως τὸ αὐτὸ δὲν συμβαίνει καὶ εἰς τοὺς σημερινοὺς πεπολιτισμένους λαούς; Πόσοι εἶναι ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι ἐκ συμπαθείας συνήθως ἀπλῆς τρέφουν διάφορα

εἶδη κυνῶν, γαλῶν καὶ ἄλλων τετραπόδων, πολὺ δὲ περισσότερον πτηνῶν!

Πλὴν τούτου τὸ ζῶον ταχέως προσεῖλκνυσε καὶ τὸ σκῶμμα. Ἦδη εἰς τοὺς λαοὺς, οἱ ὅποιοι φοβοῦνται εἰσεῖτι καὶ σέβονται τὰ ζῶα, ὑπάρχουν καὶ εἶδη, τὰ ὅποια καταφρονοῦνται καὶ σκώπνυνται. Οὕτω π. χ. οἱ Koriak τῆς Σιβηρίας σέβονται τὸν λύκον καὶ τὴν ἄρκτον καὶ ὅταν φονεύσουν καμίαν ψάλλουν ᾠσματα καὶ ζητοῦν συγγνώμην ἀπὸ τὴν φονευθεῖσαν ἐπιρρίπτοντες εἰς τοὺς Ρώσσους τὸν φόνον, κακομεταχειρίζονται ὁμῶς καὶ εἰρωνεύονται τὴν ἀλώπεκα. Ἐπειτα εἰς ἄλλους αὐτὰ ταῦτα τὰ φοβερά καὶ ἀξιοσέβαστα ζῶα, τὰ ὅποια, ἐννοεῖται, δὲν ἀποφεύγουν διὰ τοῦτο νὰ τὰ κυνηγῶν, μόλις ἐκλείψῃ ὁ φόβος, καθίστανται ἀμέσως ὑποκείμενον σκώμματος καὶ λοιδοριῶν. Οὕτω π. χ. οἱ Dayak τῆς νήσου Borneo, ὅταν συλλάβουν κροκόδειλον, τοῦ ὁμιλοῦν μὲ σεβασμόν, ἕως ὅτου τοῦ δέσουν τοὺς πόδας· κατόπιν τὸν εἰρωνεύονται καὶ τὸν ἀποκαλοῦν παπποῦν.

Τὸ δὲ σκῶμμα τοῦτο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον κερδίζει ἔδαφος, ἐφ' ὅσον προχωρεῖ ὁ πολιτισμὸς καὶ ἀτονεῖ ὁ σεβασμὸς καὶ ὁ φόβος πρὸς τὸ ζῶον μὲ τὰς μυστηριώδεις του ιδιότητας. Ἡ περιέργος διὰ τὸν ἄνθρωπον σωματικὴ διάπλασις τῶν ζώων, ἡ τόσον διαφέρουσα τῆς ἀνθρωπίνης, καθὼς καὶ αἱ διαφοροὶ πνευματικαὶ τῶν ιδιότητες, ὥς ἡ νοηρότης καὶ ἡ ἀδράνεια καὶ ἡ ἀνοησία τῶν μέν, ἡ εὐκίνησις καὶ ἡ ἐπιδεξιότης καὶ ἡ πανουργία τῶν ἄλλων, τὰ ὅποια πάντα τόσον καλὰ προσέχει καὶ παρατηρεῖ ὁ κατὰ φύσιν ἄνθρωπος, δὲν προκαλοῦν πλέον τὸν πλήρη φόβου καὶ σεβασμοῦ θαυμασμόν καὶ τὴν ἀπορίαν του, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον κεντοῦν τὴν σκωπτικὴν καὶ εὐτράπελον αὐτοῦ διάθεσιν.

Συμφώνως νῦν πρὸς τὴν τριττὴν ταύτην τοῦ ζώου θέσιν ἐν τῷ βίῳ τοῦ κατὰ φύσιν ἀνθρώπου, τριττὸς εἶναι καὶ ὁ χαρακτηριστὴρ τῶν διηγήσεων. Αἱ μὲν ἐξ αὐτῶν εἶναι σοβαραί, αἱ διαφοροὶ αἰτιολογικαὶ καὶ ἄλλαι περὶ ζώων παραδόσεις, ἄλλαι παιγνιώδεις καὶ εὐτράπελοι, αἱ διαφοροὶ ἐκ τοῦ βίου τῶν ζώων ἐπεισοδιακαὶ διηγήσεις, ἄλλαι τέλος σκωπτικαί, αἱ σκώ-

πρὸς αὐτὴν ἦθ' ἡ καὶ ιδιότητος τῶν ζώων εἴτε ὑπὸ τὸν τύπον λοιδοριῶν εἴτε ὑπὸ τὸν τύπον εὐτραπέλων αἰτιολογικῶν παραδόσεων. Καὶ περὶ μὲν τῶν πρώτων, τῶν παραδόσεων, εἵπομεν ἤδη εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον, περὶ δὲ τῶν δευτέρων, τῶν ἐπεισοδιακῶν, παρατηροῦμεν ἐνταῦθα τὰ ἑξῆς·

Ἐκ τῶν διηγήσεων τούτων πολλὰ βεβαίως δύνανται νὰ εἶναι πλασταί, πολλὰ ὅμως ἐξάπαντος θὰ ἔχουν τοῦλάχιστον τὴν ἀρχὴν τῶν εἰς ἐπεισόσια πραγματικά. Ἡ περαιτέρω διαμόρφωσις τῶν δύναται πλέον νὰ εἶναι καὶ φανταστική. Τοιούτων ἐπεισοδιακῶν διηγήσεων παραδείγματα εὐρίσκονται ἀρκετὰ εἰς τοὺς κατὰ φύσιν λαούς. Οὕτω π. χ. οἱ Βοσιμάνοι διηγοῦνται ὅτι κάποτε ἡ φυλὴ τῶν ἡναγκάσθη νὰ ἀλλάξῃ διαμονὴν διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὴν πείναν, ἡ ὁποία ἐμάστιζε τὸν τόπον. Μία μόνον γραῖα ἐγκατελείφθη, διότι ἐκ τῆς πείνης δὲν ἠδύνατο νὰ παρακολουθήσῃ. Ταύτην ἤρπασεν ὕαινα καὶ τὴν μετέφερεν εἰς τὸ ὄρος διὰ νὰ τὴν φάγῃ. Ἐκεῖ ὅμως ἡ γραῖα ἐφόνευσεν τὴν ὕαιναν, τὴν ἔβρασε καὶ τὴν ἔφαγε, ἐδυνάμωσε καὶ ἐπῆγε καὶ εὗρε τὴν φυλὴν τῆς, ἡ ὁποία ἀκόμη ἐπείνα. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τῶν αἰσωπείων μύθων παρ' ὅλας τὰς μεταβολὰς καὶ τὴν ἐπεξεργασίαν, τὴν ὁποίαν ὑπέστησαν, ἀνευρίσκομεν ὑπολείμματα τοιούτων διηγήσεων. Τοιαύτη π. χ. εἶναι ἡ ἑξῆς·

Ἀλώπηξ λιμώτιονσα ὡς ἐθεάσατο ἐν τινι ὄρεϊ κοιλώματι ἄρτους καὶ κρέα ὑπὸ τινων ποιμένων καταλειμμένα, ταῦτα εἰσελθοῦσα κατέφαγεν· ἐξογκωθεῖσα δὲ τὴν γαστέρα, ἐπειδὴ οὐκ ἠδύνατο ἐξελεῖν, ἐστέναζε καὶ ὠδύρετο. Ἐτέρα δὲ ἀλώπηξ τῇδε παρῴουσα εἰσηκουσεν αὐτῆς τῶν στεναγμῶν, καὶ προσελθοῦσα ἐπυνθάνετο τὴν αἰτίαν. Μαθοῦσα δὲ τὰ γεγενημένα, ἔφη πρὸς αὐτήν· «Ἀλλὰ μενετέον σοι ἐνταῦθα, ἕως ἂν τοιαύτη γένη ὁποία οὐσα εἰσῆλθες, καὶ οὕτω ῥαδίως ἐξελεύσῃ».

Ὁ λόγος δηλοῖ, ὅτι τὰ χαλεπὰ τῶν πραγμάτων ὁ χρόνος διαλύει.

Ἡ διήγησις λόγῳ τοῦ προστεθέντος ἐπιμυθίου φαίνεται διδακτική, ἀλλὰ προφανῶς εἶναι ἐπεισοδική, ἔχουσα τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς ὅχι ἀσύνηθες ἐπεισόδιον. Δὲν εἶναι ἀνήκουστον οὐδὲ σπάνιον ἴσως εἰς τὸν βίον τῶν ζώων πρᾶγμα, νὰ διολισθήσουν διὰ τινος ὁπῆς καὶ κατόπιν, ἂν οὐ φάγουν

καὶ ἐξογκωθοῦν, νὰ μὴ δύνανται νὰ ἐξέλθουν. Τὸ ἐπεισόδιον εἶναι κοινὸς τόπος καὶ εἰς ἄλλους μύθους τοῦ λύκου καὶ τῆς ἁλεπούς, οἱ ὅποιοι εἰσέρχονται εἰς ἀποθήκην, κατόπιν δ' ὁ λύκος φαγὼν καὶ ἐξογκωθεὶς ἀδυνατεῖ νὰ ἐξέλθῃ καὶ δέρεται ἀνηλεῶς ὑπὸ τῶν προσδραμόντων. Ἴσως δὲ καὶ εἰς τὸν μῦθον τοῦτον παρόμοιον ἀρχικῶς τέλος θὰ εἶχε, τὸ ὅποιον κατόπιν μετεβλήθη, ἴσως ὅπως δοθῇ εἰς αὐτὸν διδασκτικὴ χροιά. Ἀλλ' ἡ μεταβολὴ δὲν φαίνεται ἐπιτυχής, ἀτυχέστατον δὲ καὶ βεβιασμένον καὶ αὐτόχρημα μωρὸν εἶναι τὸ προσκολληθὲν εἰς τὸ τέλος ἐπιμύθιον.

Ὡς πρὸς τὴν τρίτην κατηγορίαν, τὰς σκωπικὰς, εἵπομεν ἐπίσης εἰς τὰ περὶ παραδόσεων, τὰ δὲ παραδείγματα εἶναι πολυάριθμα. Εὐρίσκομεν δὲ τοιαύτας καὶ παρὰ τῷ Αἰσώπῳ. Ὡς παράδειγμα ἃς χρησιμεύσῃ ἡ ἀκόλουθος·

Ἔοι ποτὲ ἀχθόμενοι ἐπὶ τῷ συνεχῶς ἀχθοφορεῖν καὶ ταλαιπωρεῖν, πρέσβεις ἐπεμψαν πρὸς τὸν Δία, λύσιν τινα αἰτοῦμενοι τῶν πόνων. Ὁ δ' αὐτοῖς ἐπιδειξάι βουλόμενος, ὅτι τοῦτο ἀδύνατόν ἐστιν, ἔφη, τότε αὐτοὺς ἀπαλλαγῆσθαι τῆς κακοπαθείας, ὅταν οὐροῦντες ποταμὸν ποιήσωσι. Κάκεινοι αὐτὸν ἀληθεύειν ὑπολαβόντες, ἀπ' ἐκείνου καὶ μέχρι νῦν, ἐνθα ἂν ἀλλήλων οὐρον ἴδωσιν, ἐνταῦθα καὶ αὐτοὶ παριστάμενοι οὐροῦσιν.

Καὶ τὰ τρία ταῦτα εἶδη δύνανται νὰ εἶναι ἐξ ἴσου ἀρχικά καὶ νὰ συνυπάρχουν ἐπίσης, ὅπως καὶ συνυπάρχουν. Ἐξ ὧν ὅμως μέχρι τῆς σήμερον γνωρίζομεν φαίνεται ὅτι εἰς τὰ παλαιότερα στάδια ἀφθονοῦν μᾶλλον αἱ σοβαρώτεραι διηγήσεις, αἱ παραδόσεις, ἴσως διότι συνδέονται καὶ πρὸς θρησκευτικὰς ἰδέας καὶ διὰ τοῦτο ταχύτερον ἔλαβον μονιμωτέραν μορφήν καὶ ἐσχημάτισαν παράδοσιν, ἴσως δὲ καὶ διότι αὐτὰς ὡς προχειροτέρας ἐπρόσεξαν οἱ περιηγηταί, οἱ ὅποιοι πάντες δὲν ἦσαν καὶ ἐκ συστήματος ἐρευνηταί. Βαθμηδὸν ὅμως σὺν τῇ προόδῳ τοῦ πολιτισμοῦ, ἔφ' ὅσον, ὡς εἵπομεν, ἀπέβαλλε τὸ ζῶον τὸν σοβαρὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα, παρατηρεῖται ὅτι εἰσχωρεῖ βαθμηδὸν καὶ εἰς αὐτὰς τὸ εὐτράπελον καὶ σκωπτικὸν στοιχεῖον, οὕτως ὥστε καὶ παραδόσεις ἀρχικῶς σοβαρώτεραι λαμβάνουν σὺν τῷ χρόνῳ εὐτράπελον ὄψιν. Εἰς τὴν μεταβολὴν ταύτην ἴσως συνετέλεσε

καὶ τοῦτο, ὅτι σκωπτικόν τι καὶ παιγνιώδες ὑπάρχει πάντοτε ἐν τῇ μιμήσει, μίμησις δὲ εἶναι καὶ ἡ διήγησις ὑπὸ τὴν εὐρυτέραν τῆς λέξεως σημασίαν, διὰ δὲ τοὺς κατὰ φύσιν λαοὺς καὶ πραγματική, καθ' ὅσον οὗτοι προσπαθοῦν καὶ διὰ τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ στόματος καὶ τῆς φωνῆς καὶ διὰ διαφόρων ἄλλων μιμικῶν κινήσεων καὶ χειρονομιῶν νὰ δώσουν εἰς τὰς λέξεις τῆς διηγέσεως ζῶήν.

Πλὴν τῶν τριῶν τούτων εἰδῶν ἀνευρίσκονται παρὰ τῷ Αἰσώπῳ ἴχνη καὶ ἄλλου τινὸς εἶδους σκωπτικῶν διηγέσεων, αἱ μεταξὺ τῶν ζῶων ἔριδες περὶ ὑπεροχῆς καὶ προτερημάτων καὶ ἀλληλολοιοδορίαί. Τοιαύτη π. χ. εἶναι ἡ ἀκόλουθος:

Στάσις ἦλθε πᾶσι τοῖς τετραπόδοις,
καύχημα κατέχουσα εἰς παίδων πλήθη.
Καὶ δὴ ἔφασκον τῇ λεαίνῃ βοῶντες·
«εἰπὲ καὶ σὺ τό, πόσους παῖδας τίκεις;»
Ἡ δὲ γελῶσα πρὸς αὐτοὺς ταῦτα λέγει·
«οὐκ ἔμην μὲν ἔνα, ἀλλὰ γενναῖον πάνν» (').

Τὰς ἀλληλολοιοδορίας ταύτας ἀνευρίσκομεν κατόπιν εἰς πολὺν μεγαλύτερον βαθμὸν χρησιμοποιουμένας εἰς δημώδη μεσαιωνικὰ ἑλληνικὰ ποιήματα, ὥς εἶναι ἡ *Παιδιόφραστος διήγησις τῶν τετραπόδων ζῶων* καὶ ὁ *Πουλλολόγος*, τὰ ὁποῖα ἀναμφισβητήτως περιέχουν καὶ στοιχεῖα δημοτικά.

Εἰς πάσας τὰς διηγέσεις ταύτας τὰ ζῶα ὁμιλοῦν καὶ πράττουν ἀνθρωπομορφικῶς, κατὰ δὲ τὰ ἄλλα κατὰ τρόπον ἐντελῶς φυσικόν. Ἡ μαγεία καὶ τὸ ὑπερφυσικόν, τὰ δύο ταῦτα κυριώτατα χαρακτηριστικά, ὥς θὰ ἴδωμεν, τοῦ παραμυθιοῦ, λείπουν. Τὸ δὲ ὕψος τῶν διηγέσεων, διάφορον κατὰ τόπους καὶ κατὰ λαοὺς, εἶναι ἐν τῷ συνόλῳ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον σύντομον καὶ βραχύ, ὥς εἶναι ἐν γένει τῶν παραδόσεων καὶ τῶν εὐτραπέλων διηγέσεων.

(') Παρὰ Halm ὁ μῦθος εἶναι καταλογάδην γεγραμμένος. Ὅτι ὁμως πρόκειται περὶ στίχων, χωριζομένων ὡς ἀνωτέρω, δὲν ὑπάρχει, νομίζω, ἀμφιβολία.

Ἄφ' οὗ νῦν ἅπαξ ἐσχηματίσθησαν αἱ διηγήσεις αὗται καὶ ἀπετέλεσαν οὕτως εἰπεῖν ἴδιον λαογραφικὸν λογοτεχνικὸν εἶδος, οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι πολλαχῶς ὁ θησαυρὸς αὐτῶν ἐπλουτίσθη διὰ νέων ἐκάστοτε παρομοίων πρὸς τὰ πρότυπα δημιουργημάτων. Οὕτως ἀπετελέσθη ἱκανὸν κεφάλαιον τοιούτων σκωπτικῶν ἢ εὐτραπέλων διηγήσεων ζώων, αἱ ὁποῖαι ἔσχον περαιτέρω τὴν αὐτὴν ἐξέλιξιν, τὴν ὁποίαν ἔσχον καὶ αἱ εὐτράπελοι ἐν γένει διηγήσεις. Δηλαδή ἀφ' ἐνὸς μὲν λόγῳ τοῦ εὐτραπέλου καὶ σκωπτικοῦ αὐτῶν χαρακτήρος, ἂν μὴ πᾶσαι, ἀλλὰ μέγα τοῦλάχιστον μέρος αὐτῶν, κατήντησαν παροιμιώδεις, καὶ αὗται ἔμειναν ὅπως ἦσαν βραχεῖαι καὶ σύντομοι ἢ καὶ ἐβραχύνθησαν ἔτι μᾶλλον καταλήξασαι ἐν πολλοῖς εἰς παροιμίας. Ὡς παράδειγμα ἃς χρησιμεύσῃ ἡ ἐξῆς περὶ καμήλου ἀρχικῶς εὐτράπελος αἰτιολογικὴ παράδοσις, ἡ ὁποία ἐξειλίχθη εἰς παροιμιώδη·

Κάμηλος, θεασαμένη ταῦρον ἐπὶ τοῖς κέρασιν ἀγαλλόμενον, φθονήσασα αὐτῷ ἤβουλήθη καὶ αὐτὴ τῶν ἴσων ἐφικέσθαι. Διὸ καὶ παραγενομένη πρὸς τὸν Δία τοῦτον ἐδέετο, ὅπως αὐτῇ κέρατα προσνείμῃ καὶ ὁ Ζεὺς ἀγανακτήσας κατ' αὐτῆς, εἴ γε μὴ ἀρκοῖτο τῷ μεγέθει τοῦ σώματος καὶ τῇ ἰσχύϊ, ἀλλὰ καὶ περισσοτέρων ἐπιθυμοῖ, οὐ μόνον αὐτῇ κέρατα οὐ προσέθηκεν, ἀλλὰ καὶ μέρος τι τῶν ὧτων ἀφείλετο.

Οὕτω πολλοὶ διὰ πλεονεξίαν τοῖς ἄλλοις ἐποφθαλμιζόντες λανθάνουσι καὶ τῶν ἰδίων στερούμενοι.

Ἄφ' ἑτέρου δὲ λόγῳ τῆς ἀναπτύξεως τῆς διηγήσεως πολυλαὶ ἐπλατύνθησαν ὑπὸ τῶν ἀφηγητῶν εἰς παραμύθια, οὕτω δ' ἐμορφώθη τὸ παραμύθι τῶν ζώων. Καὶ μέρος μὲν τῶν παραμυθίων αὐτῶν εἶναι ἐντελῶς ἐπεισοδιακὰ καὶ διὰ τοῦτο ὅπωςδήποτε βραχεῖα. Τοιοῦτον π.χ. εἶναι τὸ ἀκόλουθον τοῦ Αἰσώπου·

Κύων καὶ ἀλεκτρυνών, ἑταιρείαν ποιησάμενοι, ὥδενον. Ἐσπέρας δὲ καταλαβούσης, ὁ μὲν ἀλεκτρυνὼν ἐπὶ δένδρῳ ἐκάθηνθεν ἀναβάς, ὁ δὲ κύων πρὸς τῇ ῥίζῃ τοῦ δένδρου, κοίλωμα ἔχοντος. Τοῦ δὲ ἀλεκτρυνόνος κατὰ τὸ εἰσὼδὸς νύκτωρ φωνήσας, ἀλώπηξ ἀκούσασα πρὸς αὐτὸν ἔδραμε, καὶ σπᾶσα κάτωθεν πρὸς ἑαυτὴν κατελθεῖν ἠξίον ἐπιθυμεῖν γὰρ ἀγαθὴν οὕτω φωνὴν ζῶον ἔχον ἀσπάσασθαι. Τοῦ δὲ εἰπόντος, τὸν θυρωρὸν πρότερον

διυπνίσαι, ὑπὸ τὴν ῥίζαν καθεύδοντα, ὡς ἐκείνον ἀνοίξαντος κατελθεῖν, καὶ αὐτῆς ζητούσης αὐτὸν φωνῆσαι, ὃ κύων αἰφνης πηδήσας αὐτὴν διασπάραξεν (').

Μέρος ὅμως αὐτῶν, καθ' ὃν τρόπον καὶ εὐτράπελοι διηγῆσεις, δι' ἐπισωρεύσεως ἐπεισοδίων ἀνεπτύχθη εἰς τέλειον παραμύθι. Αὐτὰ δὲ τὰ παραμύθια πιθανώτατα κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἐχρησίμευσαν ὡς πυρὴν τοῦ περιφήμου ἔπους τῶν ζώων, εἰς τὸ ὅποιον πρωτεύον πρόσωπον παίζουσι ὁ λύκος καὶ ἡ ἀλώπηξ. Ἀμφότερα δὲ τὰ εἶδη καὶ ἰδίως τὰ ἐπεισοδιακὰ διακρίνονται περισσότερο καὶ ἀπὸ τὰ ἄλλα παραμύθια διὰ τὸν κατ' ἐξοχὴν παιδικὸν αὐτῶν χαρακτήρα, εἶναι δὲ καὶ κατ' ἐξοχὴν προσφιλῆ εἰς τὰ παιδιά, τὰ ὅποια, ὅπως τὸν κατὰ φύσιν ἄνθρωπον, ἰδιαιτέρως ἐλκύει τὸ ζῶον, καὶ διὰ τοῦτο οὐδόλως εἶναι ἀπίθανον, ἂν ὅχι ὅλα, ἀλλὰ μερικὰ τοῦλάχιστον ἐξ αὐτῶν νὰ ἔχουν παιδικὴν ἀρχήν.

Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τῶν νεωτέρων τούτων εἰδῶν, ὅπως συνήθως συμβαίνει εἰς τὰ λαογραφικὰ προϊόντα, δὲν ἐπέφερε καὶ τὴν καταστροφὴν καὶ ἀπώλειαν τῶν παλαιότερων, οὕτως ὥστε σήμερον ὑφίστανται ἐκ παραλλήλου καὶ αἰτιολογικαὶ παραδόσεις, σοβαραὶ καὶ εὐτράπελοι, καὶ ἐπεισοδιακαὶ διηγῆσεις καὶ μῦθοι παροιμιώδεις καὶ παραμύθια τῶν ζώων. Μίαν ἄλλην ἀκόμη ἐξέλιξιν σπουδαιοτάτην ὑπέστησαν οἱ μῦθοι τῶν ζώων, τὴν εἰς διδακτικούς, ἀλλὰ περὶ τούτων εὐθὺς κατωτέρω.

(') Καὶ ἐνταῦθα προστίθενται ἐπιμύθια, διὰ νὰ δοθῇ εἰς τὸν μῦθον διδακτικὴ χροιά, ἀλλ' ὅτι εἶναι πρόσθετα καὶ βεβιασμένα καὶ οἰοῦναι παράσιτα εἰς τὸ σῶμα τοῦ μύθου, ὡς χαρακτηρίζει αὐτὰ ὁ Tylog, δεικνύει ἡ κακὴ αὐτῶν ἢ μᾶλλον ἢ μωρὰ προσαρμογὴ. Οὕτω κατὰ τὴν μίαν διασκευήν, «Ὁ μῦθος δηλοῖ ὅτι οἱ φρόνιμοι τῶν ἀνθρώπων τοὺς ἐχθροὺς ἐπελθόντας πρὸς ἰσχυροτέρους πέμπουσι παραλογιζόμενοι», κατὰ δὲ τὴν ἄλλην, «Ὁ μῦθος δηλοῖ ὅτι οὕτω καὶ τῶν ἀνθρώπων οἱ φρόνιμοι, ὅταν τι κακὸν αὐτοῖς ἐπέλθῃ, ραδίως πρὸς αὐτὸ ἀντιπαρατάσσονται».

β') Κυρίως διδακτικοὶ μῦθοι.

Κυρίως διδακτικούς μύθους ὀνομάζομεν, ὡς εἶπομεν, τοὺς μύθους, τῶν ὁποίων καταφανεῖς εἶναι οἱ γνωμολογικοὶ καὶ συμβουλευτικοὶ σκοποί. Τοὺς τοιούτους μύθους, φαίνεται, καὶ οἱ παλαιοὶ διέκρινον τῶν λοιπῶν, ἀποκαλοῦντες αἴνους. Οὕτω παρὰ Σουῖδα φέρεται· *Αἶνος διαφέρει μύθου, τῷ τὸν αἶνον μὴ πρὸς παῖδας ἀλλὰ πρὸς ἄνδρας πεποιῆσθαι, καὶ μὴ πρὸς ψυχαγωγίαν μόνον, ἀλλὰ καὶ παραίνεσιν ἔχειν τινά. Βούλεται γὰρ ἐπικρυπτόμενος παραινεῖν τι καὶ διδάσκειν. Τοιοῦτος τις π. χ. εἶναι ὁ ἀκόλουθος ἐκ τοῦ Αἰσώπου*

Ὅρνιθά τις εἶχεν ὡὰ χρυσὰ τίκτουςαν· καὶ νομίσας ἔνδον αὐτῆς ὄγκον χρυσαίου εἶναι, κτείνας εὗρηκεν ὁμοίαν τῶν λοιπῶν ὄρνιθων. Ὁ δὲ ἀθρόον πλοῦτον ἐλπίσας εὐρήσειν, καὶ τοῦ μικροῦ ἐστέρηται ἐκείνου.

Ὁ μῦθος δηλοῖ, ὅτι δεῖ τοῖς παροῦσιν ἀρκεῖσθαι καὶ τὴν ἀπληστίαν φεύγειν.

Ἐχουν δὲ οὗτοι κυρίως τὴν ἀρχὴν τῶν εἰς τὴν ἀδυναμίαν τοῦ ὀλίγον προηγμένου ἀνθρώπου νὰ σκεφθῇ μὲ ἀφηρημένας λέξεις καὶ ἐννοίας καὶ τὴν ἐντεῦθεν τάσιν, ὅπως κάθε τι τὸ ἀφηρημένον ἐνδύῃ εἰς συγκεκριμένας εἰκόνας, εἰς σύμβολα καὶ παραδείγματα.

Εἰς τὰ ὀλίγον δηλαδή προηγμένα στάδια ἡ παιδικὴ ἀκόμη τοῦ ἀνθρώπου διανόησις ἐργάζεται εἰσέτι μὲ τὰς παραστατικὰς εἰκόνας, ἡ δὲ λέξις ἔχει σημασίαν μόνον καθ' ὅσον συνδέεται πρὸς τὰς εἰκόνας ταύτας, καθ' ὅσον ἀποτελεῖ τὸ ἀκουστόν σύμβολον αὐτῶν. Λέξεις ἀφηρημέναι δὲν ὑπάρχουν, οὐδὲ εἶναι νοηταί. Ὅθεν καὶ κάθε διδασκαλία ἀφηρημένη, κάθε δίδαγμα ἠθικόν, διὰ νὰ γίνῃ νοητόν, πρέπει νὰ ἐνδυθῇ τὸ ἔνδυμα τῆς παραστατικότητος, πρέπει νὰ μεταβληθῇ εἰς εἰκόνα. Τοῦτο δὲ εἶναι δυνατόν μόνον διὰ τοῦ παραδείγματος. Ὅθεν καὶ ὁσάκις παρουσιάζεται ἀνάγκη νὰ διατυπωθοῦν γινῶμαι διδακτικά, δὲν ἐπιζητοῦνται λέξεις, ἀλλὰ χρησιμοποιοῦνται ἢ καὶ ἐν ἀνάγκῃ πλάττονται πράξεις παραδειγματικαί, δημιουργοῦνται δηλαδή μῦθοι διδακτικοί.

Ἔχομεν δὲ ἄφθονα εἰς τοὺς λαοὺς τὰ παραδείγματα τοιούτων μύθων.

Προσηρμύσθησαν δὲ πρωτίστως εἰς σκοποὺς διδακτικούς καὶ ἐγένοντο διδακτικοὶ αὐτοὶ οἱ παροιμιώδεις μῦθοι, εἰς τοὺς ὁποίους εὐκόλως ἠδύνατο ν' ἀναπτυχθῇ ὁ διδακτικὸς χαρακτήρ. Οἱ μῦθοι οὗτοι, ὡς εἵπομεν, εἶναι εὐτράπελοι καὶ σκωπτικαὶ ἔξ ἀρχῆς διηγήσεις, αἱ ὁποῖαι χρησιμοποιοῦνται ὡς τυπικαὶ παρομοιώσεις καὶ παραδείγματα, διὰ νὰ χαρακτηρίσουν διαφόρους ἀνοήτους πράξεις ἢ λόγους μετὰ τινος εὐτραπείας καὶ σκώμματος. Ἄλλ' ἀκριβῶς εἰς τὸ σκῶμμα τοῦτο ἐνυπάρχει ἤδη ὁ σπόρος τῆς ἠθικῆς διδασκαλίας. Διότι τὸ σκῶμμα ἐλέγχει πάντοτε ἐλάττωμα, ὃ δὲ παρακολουθῶν αὐτὸ εἰρωνικὸς γέλως ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον βῆμα ἀρνητικῆς ἠθικῆς διδασκαλίας, ἢ ὁποῖα κατόπιν ἀναπτύσσεται καὶ διατυπῶνται καὶ θετικῶς εἰς τὸ ἠθικὸν παράγγελμα, τὸ παρακολουθοῦν τὸν μῦθον, τὸ ἐπιμύθιον. Ὅφειλομεν ὁμῶς νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τὰ ἐπιμύθια ταῦτα σπανίως προέρχονται ἐκ τοῦ λαοῦ, συνήθως δ' εἶναι προσθῆκαι τῶν σοφῶν, οἱ ὁποῖοι, ὡς θὰ ἴδωμεν εὐθὺς κατωτέρω, ἐχρησιμοποίησαν τὸν μῦθον διὰ τὰς διδασκαλίας των. Διὰ τὸν λαὸν ὁ μῦθος διδάσκει καθ' ἑαυτὸν διὰ τοῦ παραδείγματος, ἢ δ' ἐν αὐτῷ ὑποκρυπτομένη διδασκαλία ἐκπηδᾷ αὐτόματος ἐκ τῆς εἰκόνης τοῦ μύθου χωρὶς νὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ διατυπωθῇ εἰς ἀφηρημένον ἠθικὸν δίδαγμα. Ὡς πρὸς τοὺς ἀρχαίους τοῦλάχιστον αἰσωπεῖους μύθους τὰ ἐπιμύθια πιθανώτατα εἶναι ἔργον τῶν διὰ διαφόρους διδακτικούς σκοποὺς χρησιμοποιησάντων τοὺς μύθους καὶ πολλάκις ἴσως τῶν συλλογέων καὶ διασκευαστῶν κατὰ τε τὴν ἀρχαιότητα καὶ τοὺς ὑστερωτέρους χρόνους, καθὼς δεικνύει καὶ ἡ κακὴ καὶ βεβιασμένη αὐτῶν εἰς τοὺς μύθους προσαρμογή.

Τοῦ διδακτικοῦ τούτου χαρακτήρος τοῦ παροιμιώδους μύθου ἅπαξ παρατηρηθέντος, εὐκόλως εἶτα ἠδύναντο νὰ δημιουργηθοῦν καὶ ἄλλοι κατὰ τὸ πρότυπον τῶν παραδεδομένων, ἔξ ἀρχῆς πλέον φέροντες ἐν ἑαυτοῖς τὴν διδασκαλίαν ὡς σκοπόν. Ὅθεν καὶ δύσκολον εἶναι σήμερον εἰς πολλὰς

περιστάσεις νὰ ἀποφανθῇ κανεὶς ἂν μῦθος τις ἐξ ἀρχῆς ἐπλάσθη διδακτικὸς ἢ προϋπάρχων ἐχρησιμοποιεῖται ὡς τοιοῦτος.

Παρὰ τοὺς μύθους, εἰς τοὺς ὁποίους κυρίως ἐκδηλοῦνται ἡ πρὸς τὴν δι' εἰκόνων διδασκαλίαν κλίσις τῶν λαῶν, πολ- λάκις καὶ αὐτὰ τὰ κυρίως παραμύθια ὑφίστανται τὴν ἐπί- δρασιν τῆς κλίσεως ταύτης. Ταῦτα, ὡς θὰ εἴπωμεν, εἶναι ἀπλᾶ φανταστικαὶ διηγήσεις, αἱ ὁποῖαι εἰς οὐδέναν ἠθικὸν διδακτικὸν σκοπὸν ἀποβλέπουν. Δὲν δύναται ὅμως καὶ νὰ ἀρνηθῇ κανεὶς ὅτι βασιλεύει εἰς αὐτὰ κάποια γενικωτέρα ἠθική, καθ' ὅσον κατὰ κανόνα ἡ μὲν κακία τιμωρεῖται ἐν αὐτοῖς, τὸ δ' ἀγαθὸν καὶ ἡ ἀρετὴ θριαμβεῖ. Τοῦτο ἤρκε- σεν ὅπως ὁ λαὸς προσαρμόσῃ εἰς αὐτὰ ἠθικὰς ἐννοίας. Τὸ τοιοῦτον παρατηρεῖται κατὰ κανόνα εἰς μερικὸν λαὸν τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Μαδαγασκάρης, δὲν εἶναι ὅμως ἄγνωστον καὶ παρ' ἡμῖν.

Τοιαύτην πιθανῶς ἀρχὴν ἔχων ὁ λαϊκὸς διδακτικὸς μῦ- θος δὲν ἔμεινε μέχρι τέλους μόνον λαϊκός. Οἱ παλαιοὶ σο- φοὶ καὶ ποιηταὶ κληρονομήσαντες παρὰ τοῦ λαοῦ τὰς αὐτὰς πρὸς τὴν δι' εἰκόνων διανόησιν τάσεις καὶ ἐντεῦθεν τὴν πρὸς τὸν εἰκονικόν, τὸν παραδειγματικὸν μῦθον καὶ τὴν ἀλληγο- ρίαν κλίσιν, ἐκαλλιέργησαν καὶ ἀνέπτυξαν αὐτὰς εἰς σύστημα, καὶ παραλαβόντες τὸν λαϊκὸν μῦθον ἐκαλλιέργησαν αὐτὸν ὡς μέσον ἐναργοῦς καὶ πειστικῆς διδασκαλίας μετὰ περισ- σῆς ἀγάπης, καθ' ὃν τρόπον ἐκαλλιέργησαν καὶ τὴν ἀλληγο- ρικὴν γνώμην καὶ τὸ αἶνιγμα, ὡς θέλομεν εἶπει εἰς τὸν οἰ- κεῖον τόπον.

Οὗτοι δηλαδή, ὡσάκις ἤθελον νὰ πείσουν καὶ νὰ διδά- ξουν ἀπ' εὐθείας, μετεχειρίζοντο εὐχαρίστως τὴν ἀλληγορίαν τοῦ μύθου, ἢ ὁποία εἰς τὸν λαὸν εἶναι πάντοτε περισσό- τερον καταληπτὴ καὶ ἡ διδασκαλία τῆς περισσότερον ἐναρ- γῆς καὶ πειστικῆς καὶ ἀπὸ τὴν διεξοδικωτάτην καὶ σαφε- στάτην ἀφηρημένην ἠθικὴν διδασκαλίαν. Χαρακτηριστικώ- τατα εἶναι ὅσα λέγονται εἰς τὴν Ἰνδικὴν Χιτοπαδάσσαν. Ὁ βασιλεὺς ζητεῖ οἱ δυσκίνητοι τὸν νοῦν υἱοῦ του νὰ παιδευ- θοῦν ταχέως, ἡ δὲ πρὸς τοῦτο ἐπίτομος ὁδὸς εἶναι ἡ ὁδὸς

τοῦ μύθου, τὴν ὁποίαν ἀκολουθεῖ ὁ σοφὸς Βισνουσαρμάν, ὅστις ἐντὸς ἑξ μηνῶν ὑπόσχεται νὰ ἀποδείξῃ αὐτοὺς εἰδήμονας πάσης σοφίας, πολιτικῆς, οἰκονομικῆς καὶ ἠθικῆς, συγγράψας πρὸς τοῦτο τὴν *Παντισαίαντραν* ἢ *Χιτοπαδάσσαν*, τὸ περίφημον διδακτικὸν Ἰνδικὸν βιβλίον. Εἰς δὲ τὸν *Στεφανίτην* καὶ *Ἰχνηλάτην*, τὴν βυζαντινὴν μετάφρασιν τοῦ αὐτοῦ ἔργου, ὁ βασιλεὺς Ἀβεσσαλὼμ ζητεῖ παρὰ τοῦ φιλοσόφου νὰ ὑποδειγματίσῃ διὰ διηγήσεως διαφόρους πρακτικὰς ἀληθείας, οἷον τίνι τρόπῳ ὁ δόλιος καὶ πονηρὸς μεσολαβήσας εἰς ἔχθραν μεταβάλλει τὴν μεταξύ τινῶν συστᾶσαν φιλίαν, ὃ δὲ σοφὸς διηγεῖται μύθους.

Μετεχειρίσθησαν δὲ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον οἱ σοφοὶ ἢ ὑπάρχοντες ἤδη λαϊκοὺς μύθους παροιμιώδεις ἢ διδακτικούς, εἰς τοὺς ὁποίους ἐτόνισαν τὸ διδακτικὸν στοιχεῖον, ἢ καὶ ἐπλασαν τοιοῦτους ἐξ ἐπίτηδες. Ἐνεκα τούτου, ὡς παρετηρήσαμεν ἤδη, εἶναι πολλάκις δύσκολον ν' ἀποφανθῇ τις ἂν μῦθος τις ἐπλάσθῃ ἐξ ἀρχῆς διδακτικὸς ἢ ὑπάρχων ἤδη ἐχρησιμοποιήθῃ ὡς τοιοῦτος.

Εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας ἡ ὑπαρξίς καὶ ἡ χρησιμοποίησις τῶν μύθων καὶ μάλιστα τῶν μύθων τῶν ζώων ὡς μέσου διδακτικοῦ εἶναι παλαιστάτη καὶ ἀρχικῶς, φαίνεται, ἐντελῶς λαϊκῇ. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουλιανὸς χαρακτηρίζει τοὺς ὡς εὖρημα τῶν ἀγελαιῶν ἀνθρώπων. Ἦδη εἰς τὸν Ὅμηρον ἔχομεν ὑπαινιγμοὺς εἰς τοιοῦτους μύθους, ὃ δὲ Ἡσίοδος εἰς τὰ *Ἔργα καὶ ἡμέρας* αὐτοῦ, θέλων νὰ διδάξῃ ὅτι ἀνόητος εἶναι ὁ θέλων νὰ ἐξισῶνῃ τὸν ἑαυτὸν του μετὰ τοὺς ἀνωτέρους του, παρὰ τοῦ λαοῦ πιθανώτατα παραλαβὼν διηγεῖται τὸν μῦθον τῆς ἀηδόνης καὶ τοῦ ἱέρακος. Ὁ Ἀρχίλοχος βραδύτερον καὶ ὁ Σιμωνίδης καὶ ἄλλοι ποιηταὶ μετεχειρίσθησαν ἐπίσης τὸν μῦθον ὡς μέσον ἀμέσου καὶ αποτελεσματικῆς διδασκαλίας τῶν συμπολιτῶν των. Βραδύτερον εἰς τὰς Ἀθήνας οἱ πολιτικοὶ καὶ οἱ ρήτορες συνηθέστατα μετεχειρίζοντο τοὺς μύθους, ὡσάκις ἤθελον νὰ προσελκύσουν ἀμέριστον τὴν προσοχὴν τῶν ἀκροατῶν των ἐπὶ τινος σημείου καὶ νὰ δημιουργήσουν ζωηροτέραν παρ' αὐτοῖς ἐν-

τύπωσιν, ὃ δὲ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν Ρητορικὴν του καταλέγει αὐτοὺς μεταξὺ τῶν παραδειγμάτων, τὰ ὅποια δύναται νὰ μεταχειρίζονται οἱ ρήτορες, διὰ νὰ καταστήσουν περὶ σσότερον πιστευτοὺς τοὺς λόγους των. Ὡσαύτως καὶ οἱ ὑπερώτεροι ρητοροδιδάσκαλοι εἰς τὰ προγυμνάσματα αὐτῶν πραγματεύονται ἰδιαιτέρως περὶ τοῦ μύθου ὡς προγυμνάσματος ρητορικοῦ.

Πόσον δὲ λαϊκὸς ἦτο ὁ μῦθος καὶ πόσῃ δύναμιν εἶχε νὰ διεγείρῃ τὴν προσοχὴν τῶν ἀκροατῶν δεικνύει τὸ ἑξῆς περὶ τοῦ ρήτορος Δημιάδου ἀνέκδοτον. Οὗτος ἐπειδὴ δὲν ἐπρόσχεον κάποτε οἱ Ἀθηναῖοι εἰς τοὺς λόγους του, τοὺς παρεκίλεσε νὰ τοῦ ἐπιτρέψουν νὰ διηγηθῇ μῦθον. Οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ ἐπέτρεψαν καὶ ἤρχισε νὰ λέγῃ, «*Ἡ Δήμητρα, μία χελιδὼν καὶ μία ἔγχελυς ἐβάδιζον τὸν ἴδιον δρόμον. Ὅταν ἔφθασαν εἰς ἓνα ποταμόν, ἡ μὲν χελιδὼν ἐπέτασεν, ἡ δὲ ἔγχελυς ἐβυθίσθη εἰς τὰ νερά . . .*». Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἔσταμάτησε. Οἱ Ἀθηναῖοι περιεργοὶ νὰ ἀκούσουν τὸ τέλος ἔσπευσαν νὰ ἐρωτήσουν, «*Καὶ ἡ Δήμητρα τί ἀπέγινεν; — Ὡρίσθη ἐναντίον σας, ἀπήντησεν ὁ Δημιάδης, διότι ἀφήσατε τὰς ὑποθέσεις τῆς πόλεως καὶ κάθεσθε καὶ ἀκούετε μύθους*».

Ἀλλὰ καὶ οἱ φιλόσοφοι μετεχειρίσθησαν τοὺς μύθους. Εἶναι γνωστὸς ὁ μῦθος τοῦ σοφιστοῦ Προδίκου περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας, τὸν ὅποιον παραθέτει ὁ Ξενοφῶν εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματά του. Ὁ σοφώτατος Σωκράτης κατὰ τὰς πληροφορίας τοῦ Πλάτωνος, ἐν τῇ φιλακῇ εὐρισκόμενος, ἐποίει εἰς στίχους αἰσωπεῖους μύθους, εἰς δὲ τοὺς ὑστερωτέρους χρόνους οἱ λαϊκώτεροι φιλόσοφοι, οἱ κυνικοί, μετεχειρίζοντο κατὰ κόρον τοὺς μύθους, διὰ τῶν ὁποίων ἤθελον νὰ ἐπιδράσουν ἐνκόλως καὶ ἀμέσως ἐπὶ τοῦ πολλοῦ ὄχλου καὶ νὰ μεταδώσουν εἰς αὐτὸν διαφόρους ἠθικὰς καὶ πρακτικὰς ἐκ τῆς φιλοσοφίας διδασκαλίας. Τόσῃ δὲ κατάχρησις ἐγένετο αὐτῶν, ὥστε ὁ φιλόσοφος αὐτοκράτωρ Ἰουλιανὸς μετ' ἀγανακτήσεως ὁμιλεῖ περὶ τῶν κυνικῶν τούτων, διότι ἀντὶ τῶν πραγμάτων λέγουν εἰς τοὺς πολλοὺς μύθους.

Ἡδὴ δὲ ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ

εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν παίδων. Ἡ παιδαγωγικὴ αὐτῶν σημασία διὰ τὴν τρυφεράν παιδικὴν ἡλικίαν εἶχε κατανοηθῇ καλῶς, ὁ Πλάτων ἐπιδοκιμάζει τὴν χρῆσιν τούτων ὡς πρώτης βαθμίδος διδασκαλίας, τὸ δὲ τοῦ Ἀριστοφάνους, οὐδ' *Αἰσωπον πεπάτηκας*, ἦτο κοινὴ φαίνεται φράσις, ἡ ὁποία ἐδήλου τὴν τελείαν ἀγγραμματοσύνην.

Καθὼς οἱ Ἕλληνες οὕτω καὶ οἱ Ῥωμαῖοι μετεχειρίσθησαν τὸν μῦθον πρὸς διδασκαλίαν, ὁ δὲ Ῥωμαῖος ρητοροδιδάσκαλος Quintilianus παρατηρεῖ περὶ τῶν αἰσωπείων μύθων, ὅτι προσελκύουν τὰς ψυχὰς καὶ μάλιστα τῶν ἀγροτῶν καὶ ἀμαθῶν, οἵτινες καὶ ἀφελέστερον τὰ πεπλασμένα ἀκούουν καὶ παρασυρόμενοι ὑπὸ τῆς εὐχαριστήσεως εὐκόλως συμφωνοῦν εἰς ἐκεῖνα, μὲ τὰ ὁποῖα εὐχαριστοῦνται. Ἀναφέρει δὲ καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ Μενινίου Ἀγρίππα, ὅστις διὰ μύθου ἔπεισε τοὺς πληβείους νὰ ἐπανέλθουν εἰς Ρώμην, ὅταν δυσηρεστημένοι μὲ τοὺς πατρικίους εἶχον ἀποχωρήσει εἰς τὸ Ἰερὸν ὄρος.

Κατ' ἐξοχὴν δ' ἐχρησιμοποίησαν τοὺς μύθους καὶ ἰδιαιτέρως τοὺς μύθους τῶν ζώων οἱ Ἰνδοὶ σοφοὶ ὥς μέσον διδακτικὸν διαφόρων ἠθικῶν καὶ πρακτικῶν ἀληθειῶν εἰς τὰ φιλοσοφικὰ διδακτικὰ αὐτῶν βιβλία, οἷον ἡ περίφημος Παντασάντρα ἢ Χιτοπαδάσσα, ἡ ὁποία κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας μετεφράσθη εἰς ὅλας τὰς ἀνατολικὰς γλώσσας καὶ ἐξ αὐτῶν καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπὸ τὸν τίτλον *Στεφανίτης καὶ Ἰγνηλάτης*.

Εἶναι ὅμως διάφορος ἡ παρ' αὐτῶν χρησιμοποίησις τῶν μύθων ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν. Οἱ Ἕλληνες ποιηταὶ καὶ πεζογράφοι παραλαβόντες παρὰ τοῦ λαοῦ τὸν μῦθον τὸ πολὺ πολὺ ἔδωκαν εἰς αὐτὸν λογοτεχνικὴν διατύπωσιν χωρὶς οὔτε τὴν ἀπλότητα αὐτοῦ καὶ τὴν ἀφέλειαν νὰ ἀλλοιώσουν οὔτε τὴν διήγησιν νὰ ἐπαυξήσουν ἐπὶ ζημίᾳ τῆς συνοπτικότητός του, διετήρησαν δὲ καὶ τὸν φυσικὸν χρωματισμόν, τὸν ζωϊκὸν χαρακτῆρα τῶν ἐν αὐτοῖς δρώντων ζώων, ἡ δ' ἐκ τῶν μύθων τούτων διδασκαλία ἐκπηδᾷ αὐτόματος ἐκ τοῦ ὅλου μύθου ὡς παραδείγματος ἄνευ τῆς παρεμβολῆς ἠθικῶν γνω-

μῶν καὶ παραγγελμάτων. Ἀντιθέτως οἱ Ἰνδοὶ διὰ τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ μύθου διὰ τῆς παρεμβολῆς ἀφθονωτάτων γνωμικῶν καὶ ἠθικῶν διδασκαλιῶν, συνήθως δὲ καὶ ἄλλων μύθων, εἰσαγομένων εἰς τὸ στόμα τῶν προσώπων τοῦ ἀρχικοῦ μύθου, κατέστρεψαν τὴν συνοπτικότητα καὶ αὐτοτέλειαν αὐτοῦ, ἡλλοίωσαν δὲ καὶ τὸν φυσικὸν χαρακτῆρα τῶν ζώων, ὥστε ἐξ αὐτῶν δὲν μένει πλέον παρὰ μόνον τὸ ὄνομα, ὑπὸ τὸ ὁποῖον εἶναι εὐδιάκριτος ὁ ἄνθρωπος καὶ μάλιστα ὁ ἠθικολόγος σοφός. Τὰ ζῶα εἰς τοὺς ἑλληνικοὺς μύθους εἶναι ζῶα, εἰς τοὺς Ἰνδικοὺς εἶναι διδάσκαλοι μὲ ὀνόματα ζώων.

Πλὴν τῆς Παντοσταντρας καὶ τῶν μύθων τῶν ζώων καὶ ἄλλα Ἰνδικὰ βιβλία ὑπάρχουν, περιέχοντα μύθους διδακτικούς. Τοιοῦτον πασίγνωστον καὶ πολύχρηστον καὶ εὐρύτατα διαδεδομένον εἶναι τὸ *Ἱστορικὸν Συντίπα τοῦ φιλοσόφου*, εἰς τὸ ὁποῖον ἐπὶ σοφοὶ ἀγωνίζονται νὰ σώσουν τὸν υἱὸν τοῦ βασιλέως, κινδυνεύοντα ἐκ τῶν διαβολῶν τῆς μητρείας, διηγούμενοι διαφόρους περὶ τῆς πονηρίας γυναικῶν διδακτικούς μύθους. Τοιαύτης φύσεως εἶναι καὶ αἱ *Μυθολογίαι τοῦ Ψιτακοῦ*, αἱ ὁποῖαι καὶ αὐταὶ εἰς πλείστας γλώσσας ἔχουν μεταφρασθῇ καὶ εὐρύτατα ἔχουν διαδοθῇ.

Εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν διδακτικῶν μύθων ἀνήκουν καὶ αἱ παραβολαί, αἱ ὁποῖαι ἐπίσης τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἐπιδιώκουν, δηλαδὴ τὴν αἰσθητοποίησιν εἰς διηγήσεις πλαστὰς γενικωτέρων διδασκαλιῶν. Προχειρότατον παράδειγμα τοιούτων εἶναι αἱ παραβολαὶ τοῦ Εὐαγγελίου.

Νεοελληνικοὶ μῦθοι.

Ὅνομα, εἰσαγωγή καὶ διαίρεσις.

Οἱ μῦθοι εἰς τὸν σημερινὸν ἑλληνικὸν λαὸν δὲν ἔχουν ἰδιαίτερον ὄνομα. Φέρονται δὲ συνήθως μὲ τὰ ὀνόματα, μὲ τὰ ὁποῖα φέρονται καὶ αἱ παροιμίαι, οἷον *λόγος*, *παραμύθι*, *παροιμία*, τὸ τουρκικῆς προελεύσεως *μασάλι* καὶ εἴ τι ἄλλο. Εἶναι δὲ συνήθεις κατὰ τὰς συνομιλίας, ὥπως ἦσαν καὶ εἰς

τοὺς ἀρχαίους, καὶ εἰς μερικοὺς μάλιστα γέροντας ἰδιαιτέρως προσφιλεῖς, ἀποτελοῦντες τὸ ἅλας τῆς ὁμιλίας των. Εὐθύς ὡς παρουσιασθῇ περίστασις παρομοιώσεως πράξεως τινὸς ἢ λόγου πρὸς παροιμιώδη μῦθον ἢ ὁσάκις πρόκειται νὰ διατυπωθῇ γνώμη τις ἢ διδασκαλία ἀμέσως εἰσάγεται εἰς τὴν συνομιλίαν ὁ μῦθος. Ἀναφέρω παράδειγμα, τὸ ὁποῖον ὁ ἴδιος ἤκουσα. "Οτε εὐρικόμην εἰς τὰ Ἰωάννινα, ἐγευματίζον τακτικά μετ' ἄλλων συναδέλφων καθηγητῶν εἰς τὸ αὐτὸ ἐστιατόριον. Εἰς ἐκ τούτων παρεπονεῖτο τακτικά διὰ τὴν ποιότητα καὶ τὴν ποσότητα τοῦ φαγητοῦ. "Οτε λοιπὸν μίαν ἡμέραν δι' ἑκατοστὴν ἴσως φορὰν ἐξέφραζε τὰ παράπονά του, εἰς τῶν συντρωγόντων, Ἰωαννίτης, γνωστὸς διὰ τὴν εὐτραπέλιαν του καὶ τὸ πλῆθος τῶν διηγήσεων καὶ τῶν ἀνεκδότων του, διακόψας τοῦ λέγει,

Νὰ σ πῶ μιὰ παροιμία. Μιὰ φουρὰ πῆρι ἓνας ἓνα μλάρ κι κατέφκι 'ς τοῦ παζάρ, γιὰ νὰ τοῦ πλήσ'. "Ερχιτι ἓνας, «Τοῦ πλῆς, λέει, τοῦ μλάρ; — Τοῦ πλῶ. — Σήκονσι τοῦ σαμάρ γιὰ νὰ τοῦ ἰδῶ. — Πήγνι πρῶτα νὰ ματαλάβς κ' ὅτρα ἔλα». Φεύγ' ἱκείνους, ἔρχιτι ἄλλους γιὰ νὰ τ' ἀγουράς». Σήκονσι, τ λέει, τὰ πουνδάρια τ νὰ τοῦ ἰδῶ. — Ἄν θέλς, τ λέει, νὰ σι σκουτώσ'! — Τοι τί τῷφρις, τ λέει, γιὰ νὰ τοῦ πλήης; — Ἄμ δὲ τῷφρις γιὰ νὰ τοῦ πλήσουν! Τῷφρις γιὰ νὰ ἰδῇ οὐ κόσμονς τί τρανῶ!» "Εἰς τοῦ κάνς τῶρα κι σὺ.

Εἰσάγονται δὲ συνήθως οἱ μῦθοι διὰ φράσεων, οἷαι αἱ ἑξῆς: Ἐσὺν τὸ κάνεις τῶρα σὰν ἓναν μιὰ φορά, πού . . . Ἐσὺν τὸ κάνεις τῶρα σὰν τὸν Ναστραντὶν Χότζα. Μιὰ φορὰ ὁ Ναστραντὶν Χότζας . . . Ἐσὺν τὸ κάνεις σὰν τὸ παραμύθι . . . Νὰ σοῦ πῶ ἓνα παραμύθι . . . Νὰ σοῦ πῶ ἓνα μῦθο . . . Νὰ σοῦ πῶ μιὰ παροιμία. Ἐνας μιὰ φορά . . . κ. τ. τ. Αἱ τελευταῖαι, Νὰ σοῦ πῶ ἓνα παραμύθι κτλ., χρησιμεύουν μᾶλλον διὰ τοὺς διδακτικούς, ἐνῶ αἱ πρῶται προσαρμόζονται καλύτερον εἰς τοὺς παροιμιώδεις.

Εὐρίσκονται δὲ παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ ὅλα τὰ εἶδη τῶν μύθων, ὅσα ἀνεφέραμεν εἰς τὰ γενικά, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἡ διαίρεσις δὲν εἶναι διάφορος τῆς γενικῆς διαιρέσεως, τὴν ὁποίαν ἀνωτέρω διευρώσαμεν.

α') Ἀπλῶς παροιμιώδεις μῦθοι.

Πάντα τὰ εἶδη τῶν εὐτραπέλων νεοελληνικῶν διηγήσεων, ὅσα ἐσημειώσαμεν εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον, τοπικά, σκωπτικά καὶ ὁμάδων, ἀπλῶς εὐτραπέλοι, εὐτράπελα παραμύθια δύνανται νὰ χρησιμοποιηθοῦν καὶ χρησιμοποιοῦνται κατὰ μέγα μέρος ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ὡς παροιμιώδεις μῦθοι, πολλὰ δὲ μᾶς ἔδωκαν καὶ παροιμίας, ὡς θὰ εἰπωμεν κατωτέρω εἰς τὰ περὶ παροιμιῶν. Οὕτω π. χ. ἤκουσα ἐν Αἰγίνῃ προκειμένου περὶ ἀδεξίου θωπείας·

Κόντρες νὰ τὸ κάρης σὰν τὸν Παυλάκα. Εἴχαμε ἔναν ᾿ς τὴν Αἴγινα, που πῆγε νὰ καμαρώσῃ τὸ παιδί του καὶ τοῦ βγαλὲ τὸ μάτι.

Ἄλλα παραδείγματα τοιούτων εὐτραπέλων διηγήσεων, αἱ ὁποῖαι ἔγιναν παροιμιώδεις, θέλομεν παραθέσει εἰς τὰ περὶ παροιμιῶν.

Ἄλλὰ καὶ παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ ἐξαιρετικὴν θέσιν ὡς μῦθοι παροιμιώδεις κατέχουν οἱ μῦθοι τῶν ζώων.

Νεοελληνικοὶ μῦθοι τῶν ζώων καὶ σχέσεις αὐτῶν
πρὸς τοὺς ἀρχαίους.

Ὅσα ἀνωτέρω ἐλέχθησαν γενικῶς περὶ τῶν μύθων τῶν ζώων ἰσχύουν βέβαια καὶ περὶ τῶν νεοελληνικῶν. Ἄλλ' οἱ πλεῖστοι τούτων κατόπιν τῆς μακρᾶς ἐξελέξεως, τὴν ὁποίαν ὑπέστησαν, εἶναι ἤδη παροιμιώδεις ἢ διδακτικοί. Μόνον παραδόσεις εἰσέτι ζῶν καὶ παραμύθια εὐρίσκομεν παρὰ τοὺς μύθους, διατηροῦντα τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν φύσιν.

Ἐχουν δ' οἱ νεοελληνικοὶ παροιμιώδεις μῦθοι τῶν ζώων ἀναμφισβητήτως σχέσιν πρὸς τοὺς παλαιούς. Οὔτε ὅμως οἱ ἀρχαῖοι ὅλοι ἀνευρίσκονται σήμερον παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, ἐξ ὧων τοῦλάχιστον μέχρι τῆς σήμερον γνωρίζομεν, οὔτε καὶ ὅλοι οἱ νέοι ἔχουν τοὺς ἀντιστοίχους τῶν εἰς τοὺς περισωθέντας παλαιούς. Πολλάκις δ' οἱ νεώτεροι συμπληρῶνουν πολλαχῶς τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν, ἢ ὁποία ἐνίστε ἔχνη μόνον τῆς ὑπάρξεως μερικῶν μύθων μέχρις ἡμῶν περιέσωσεν.

Οὕτω π. χ. σήμερον φέρεται ὁ ἐξῆς μῦθος τοῦ σκαντζόχερα καὶ τῆς ἀλεπούς·

Μιά φορὰ ὅπου ἔβροχε καὶ ἔπεφτε καὶ χαλάζι, ἓνας σκαντζόχερος εὐρέθη ᾧ τὸ λόγκο καὶ δὲν ἤξερε ποῦ νὰ τρυπώσῃ, γιὰ νὰ γλυτώσῃ ἀπὸ τὸ χαλάζι. Σὲ λίγο ἦρθε μιὰ ἀλπότρουπα καὶ ἐπῆγε γιὰ νὰ μπῇ μέσα. Ἀλλὰ ἡ ἀλπού, ποῦ ἦτανε μέσα, δὲν τὸν ἄφηνε. Ἐκεῖνος τῆς εἶπε παρακαλῶντας νὰ τὸν ἀφήσῃ νὰ βάλῃ τὸ κεφάλι του μόνον ᾧ τὴν τρούπα καὶ γιὰ τὸ κορμί του δὲν τὸν ἔμειλε. Ἡ ἀλπού μὲ τὰ πολλὰ τὸν ἄφησε καὶ ἔβαλε τὸ κεφάλι του μέσα. Ἀλλὰ ὁ σκαντζόχερος λίγο λίγο ἔμπαινε, καὶ ὄντας ἐξέγγωνε τὴν ἀλπού, ἐσῆκωνε τ' ἀγκάθια του καὶ τὴν τρούπαγε. Ἡ ἀλπού, τί νὰ κάμῃ; ἐτρανιώτανε ᾧ τὴν ἄκρη, καὶ ὁ σκαντζόχερος οὐλο ἔμπαινε. Λίγο λίγο ἐπείταξε τὴν ἀλπού ἀπὸ τὴν τρούπα καὶ ἔμεινε ἐκεῖνος μέσα νοικοκύρης.

(Δαογραφία Α' 322).

Ὅτι ὁ μῦθος οὗτος ὑπῆρχε καὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα εὐστόχως εἶκασεν ὁ Crusius, ἐπιχειρῶν νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν μεσαιωνικὴν παροιμίαν, ποιήσόν με ἔνοικον ἵνα σε ποιήσω ἔξοικον καὶ ἐπῆλυσ τὸν ἔνοικον.

Πλὴν τούτου ἡ νέα παράδοσις δὲν ταυτίζεται πάντοτε πρὸς τὴν παλαιάν. Ἐὰν μάλιστα συγκρίνῃ τις τὰς δύο, θὰ εὕρῃ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀρτιωτέραν τὴν νεωτέραν. Ἡ παλαιὰ ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν νεωτέραν φαίνεται πολλαχῶς συγκεχυμένη καὶ ἐξηλλοιωμένη. Παράδειγμα ὁ μῦθος τοῦ καρκίνου καὶ τοῦ ὄφεως. Ἡ ἀρχαία παράδοσις ἔχει ὥς ἐξῆς·

Ἄφες καρκίνῳ συνδιητᾶτο, ἑταιρείαν πρὸς αὐτὸν ποιησάμενος. Ὁ μὲν οὖν καρκίνος ἀπλοῦς ὢν τὸν τρόπον, μεταβαλεῖσθαι κάκεινῳ παρήγει τῆς πανουργίας· ὁ δὲ οὐδοτιοῦν ἑαυτὸν παρεῖχε πειθόμενον. Ἐπιτηρήσας δ' ὁ καρκίνος αὐτὸν ὑπνοῦντα, καὶ τοῦ φάργγος τῇ χελῇ λαβόμενος καὶ ὅσον οἶόν τε πιέσας, φορεῖται. Τοῦ δ' ὄφεως μετὰ θάνατον ἐκταθέντος, ἐκεῖνος εἶπεν «οὕτως ἔδδει καὶ πρόσθεν εὐθὺν καὶ ἀπλοῦν εἶναι» οὐδὲ γὰρ ἂν ταύτην τὴν δίκην ἔτισας». Ὁ μῦθος δηλοῖ ὅτι οἱ τοῖς φίλοις οὖν δόλῳ προσιώντες αὐτοὶ μᾶλλον βλάπτονται.

(Halm 346).

Ἡ δὲ νεωτέρα ὥς ἀκολουθῶς·

Μιά φορὰ ὁ κάβουρας καὶ τὸ φίδι ἔγιναν κουμπάροι καὶ ἀποφασίσανε νὰ κυνηγήσουνε μαζί. Τὸ βράδυ ἐμοιράσανε τὸ κυνήγι καὶ ἐφάγανε. Τὸ φίδι ἔφαγε οὐλο τὸ μερδικό του καὶ ὁ κάβουρας ὥς μικρότερος, ἔφαγε λιγώτερο καὶ ὅσο τοῦ ἔμεινε τὸ ἐφύλαξε γιὰ τὴν ἄλλη ἡμέρα. Τὸ φίδι

ἔβαλε βουλή νὰ φάῃ τὸν κάβουρα, γιὰ νὰ τοῦ φάῃ καὶ τὸ μερδικό του. Ὁντας ἀποφασίσανε νὰ κοιμηθούνη, ὁ κάβουρας ἐμάζωξε τὰ πόδια του κατὰς δαγκούνης του καὶ ἤσυχασε· τὸ φίδι ἄρχισε νὰ κονιλλοιιάζεται γῆρο ἀπὸ τὸν κάβουρα καὶ ὁλοένα ἔκανε τὴν κονιλλούρα μικρότερη μὲ σκοπὸ νὰ σφίξῃ τὸν κάβουρα, νὰ τὸν σκάσῃ καὶ ὕστερα νὰν τὸν φάῃ. Ὁ κάβουρας τοῦ κατάλαβε καὶ τοῦ λέει, «Γιατὶ δὲν κοιμᾶσαι ἴσα, κουμπάρε;—Ἔτοι κοιμώμασσε ἐμεῖς τὰ φίδια» τοῦ λέει καὶ οὐλο ἐμίκραινε τὴν κονιλλούρα. Τότες ὁ κάβουρας φυλάει ὅπου τοῦ ἔφερε τὸ φίδι τὸ κεφάλι του μπροστὰ ὅς τις δαγκούνης του καὶ ἀμέσως τὸ ἀρπάζει τὸ φίδι ἀπὸ τὸ λαμὸ σφιχτά. Τὸ φίδι ἀπὸ τὸν πόνο ἐτεντώθηκε. Τότε τοῦ λέει ὁ κάβουρας, «Τώρα εἶσαι ἴσα, κουμπάρε» καὶ δεύτερα τὸ φαγε. (Λαογρ. Α' 320).

Ὁ ἀναγνώστης καὶ μόνος του δύναται νὰ παρατηρήσῃ πόσον καλύτερον εἶναι δικαιολογημένη καὶ ὡς πρὸς τὸ ὄλον καὶ ὡς πρὸς τὰ μέρη ἢ νεωτέρα προφορικὴ παράδοσις. Εἰς τὴν ἀρχαίαν ὅλα εἶναι συγκεχυμένα καὶ ἀόριστα. Ἡ δικαιολογία τοῦ φρόνου τοῦ ὄφεως, διότι δὲν πείθεται εἰς τὰς γενικὰς περὶ εὐθύτητος χαρακτῆρος συμβουλὰς τοῦ καρκίνου, δὲν εἶναι ἐπαρκής, δὲν δικαιολογεῖται δὲ ἐπαρκῶς καὶ ἡ ἐπιμυθιακὴ φράσις τοῦ καρκίνου, «Οὕτως ἔδει καὶ πρόσθεν εὐθὺν καὶ ἀπλοῦν εἶναι· οὐδὲ γὰρ ἂν ταύτην τὴν δίκην ἔτισας», ἡ ὁποία προϋποθέτει προηγουμένην σωματικὴν σχολιότητα τοῦ ὄφεως καὶ βλάβην πρὸς τὸν καρκίνον, ὅστις καὶ διὰ τοῦτο ἐκδικεῖται. Ἐνῶ εἰς τὸν νεώτερον καὶ ἡ δικαιολογία εἶναι εὐλογος, διότι ὁ καρκίνος ἐκδικεῖται τὸν δόλιον φίλον, ὅστις δολιευόμενος τὴν φιλίαν ζητεῖ νὰ τὸν καταφάγῃ, καὶ οἱ τελευταῖοι λόγοι τοῦ καρκίνου, «Τώρα εἶσαι ἴσα, κουμπάρε», δικαιολογοῦνται ἐκ τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ὄφεως καὶ τοῦ προηγηθέντος διαλόγου, «Γιατὶ δὲν κοιμᾶσαι ἴσα, κουμπάρε;—Ἔτοι κοιμώμασσε ἐμεῖς τὰ φίδια».

Ἀμφότερα ταῦτα τὰ παραδείγματα ἀποδεικνύουν ὅτι ὑπάρχει μὲν σχέσις μεταξὺ τῶν νέων μύθων καὶ τῶν παλαιῶν, ἀλλ' ὅτι ἡ προφορικὴ παράδοσις εἶναι ἐντελῶς ἀνεξάρτητος τῆς γραπτῆς, τὴν ὁποίαν ἐν πολλοῖς διορθώνει καὶ συμπληροῖ.

Πλὴν ὅμως τῶν ἀρχαίων ἴσως παροιμιωδῶν τούτων μύθων ἀνευρίσκομεν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ καὶ νεωτέρας τινὰς σκω-

πτικάς αἰτιολογικάς παραδόσεις, αἱ ὁποῖαι ἔλαβον ἐνιαχοῦ χαρακτηρα παροιμιώδη. Οὕτω π. χ. λέγεται περὶ τῆς χελώνης ἡ ἐξῆς παράδοσις:

Μιά φορά μιὰ χελώνα ἐπέραγε ἀπόξω ἀπὸ 'να ἀλμπάνκο καὶ εἶδε πὺν ἐκαλιώνανε διάφορα ἄλογα. Ζυγώνει τὸν ἀλμπάνη καὶ σηκώνει τὸ πόδι της τὸ πσιονὸ καὶ τοῦ λέει, « Βάλε μου κ' ἐμένα ἓνα καρφι 'ς τὸ πόδι μου». Ὁ ἀλμπάνης βλέποντας ἓνα τέτοιο πρᾶμμα ἐθύμωσε καὶ τῆς βάνει ἓνα καρφι ἀπὸ πίσω καὶ γιὰ τοῦτο ἡ χελώνα ἔχει ἀπὸ πίσω ἐκεῖνο τὸ μικρὸ πρᾶμμα, τὴν νοῦρά της, πὺν λέμε.

Ἡ παράδοσις αὕτη ἐν Μάνη ἐγένετο παροιμιώδης καὶ μᾶς ἔδωκε τὴν παροιμίαν, βγαίνει κ' ἡ ἀχελώνα τὰ πόδια της κεῖ πὺν καλιώνουν τ' ἄλογα ⁽¹⁾.

Παρὰ τοὺς παροιμιώδεις τούτους μύθους εὐρίσκομεν παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ πλὴν τῶν παραδόσεων, περὶ τῶν ὁποίων εἴπομεν ἥδη, καὶ τὸ παραμῦθι τῶν ζώων. Εἰς παλαιότερους χρόνους τὸ παραμῦθι τοῦτο ἐκαλλιεργήθη καὶ ποιητικῶς καὶ ἔχομεν τὴν πασίγνωστον δημώδη *Φυλλάδα* τοῦ γαιδάρου, ἡ ὁποία περιλαμβάνει ἐπεισόδια, ἀνήκοντα εἰς τὸ μεσαιωνικὸν ἔπος τῶν ζώων. Πρὸς τὸ ἔπος τοῦτο ἔχουν σχέσιν καὶ τὰ πλεῖστα τῶν φερομένων σήμερον εἰς τὸ στόμα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ παραμυθίων, εἰς τὰ ὁποῖα τὸ κύριον πρόσωπον παίζει ὁ λύκος καὶ ἡ ἀλεπού. Τὰ παραμύθια ταῦτα εἶναι κοινὰ εἰς πλείστους λαούς. Πλὴν ὅμως αὐτῶν ὑπάρχουν καὶ ἄλλα ἄσχετα πρὸς τὸ ἔπος τοῦτο. Τοιοῦτόν τι π. χ. εἶναι τὸ ἀκόλουθον, τὸ ὁποῖον παραθέτω ἐν περιλήψει:

“Ενας παλᾶς ζευγολάτης ἄφηγε τὸ βράδν 'ς τὸ χωραφι τὸ ζυγόλουρο. Κάτι ἀλπουδίτσες τὸ μυριστήκανε καὶ πηγαῖνανε τὴ νύχτα καὶ τοῦ τὸ πέρανανε καὶ γι' αὐτὸ ἐλυπάτανε πολὺ. Σὰν τότε βλέπ' ἔτοι τὸ γαῖδουράκι του, τὸν ρωτᾷ τί ἔχει. Ὁ παλᾶς διηγήθηκε τὸ πρᾶγμα καὶ τὸ γαῖδουράκι ὑποσχέθηκε νὰ τοῦ φέρῃ ὅσα ζυγόλουρα εἶχε χαϊμένα. Πῆγε λοιπὸν καὶ ξαπλώθηκε σὰν γόφιο μπροστὰ 'ς τὴ σπηλιά, πὺν ἦταν οἱ ἀλπουῖδες. Αὐτὲς τὸ ρομίσανε γιὰ γόφιο καὶ ἀποφάσισαν νὰ δεθοῦνε ὅλες μὲ τὰ ζυγόλουρα

(1) Ὁ Πολίτης ἀντιστρόφως θεωρεῖ τὴν αἰτιολογίαν ἐν τῇ παραδόσει ὡς νεώτερον ἀνάπτνγμα.

τοῦ πατᾶ, νὰ δέσουν καὶ τὸ γαῖδουράκι καὶ νὰ τὸ τρανῆξουν μέσα νὰ τὸ φάν. Μόλις ὁμως δεθῆκανε καλὰ, τὸ γαῖδουράκι πετεινέται ὀρθὸ καὶ χορεύοντας ἔφτασε ἔς τὸ σπίτι τοῦ πατᾶ μὲ ὅλες τὰς ἀλεπονδίτσες. Ὁ πατᾶς ἐπῆγε τὸ γαῖδουράκι ἔς τὸ γρασίδι καὶ ἔγδαρε τὰς κυράδες καὶ πῆγε τὰ τομάρια τοὺς ἔς τὸ παζάρι.

Ὅλων τούτων τῶν παραμυθιῶν κύριον χαρακτηριστικὸν εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν παιδικὸς τόνος, ὁ ὁποῖος ἐμφανίζεται ὅχι μόνον εἰς τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν ὑφὴν ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἔκφρασιν καὶ τὴν πλοκὴν, ἡ ὁποία παρὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν εἰς τὰ παραμύθια συνήθειαν ἀποφεύγει τὸ πολὺ πλάτος καὶ τὴν συσσώρευσιν πολλῶν ἐπεισοδίων ἐκτεινομένη οὕτως εἰς μῆκος σύμμετρον πρὸς τὴν παιδικὴν ἀντίληψιν. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὰ παραμύθια ταῦτα ἀκούονται λίαν μάλιστα εὐχαρίστως ἀπὸ τὰ μικρότερα παιδιά.

β') Κυρίως διδακτικοὶ μῦθοι.

Καθὼς εἰς τοὺς ἄλλους λαοὺς, οὕτω καὶ εἰς τὸν νέον ἑλληνικὸν λαὸν εὐρίσκομεν τὴν τάσιν πρὸς τὴν δι' εἰκονικῶν μύθων καὶ ἀλληγοριῶν διδασκαλίαν, ἐκ τῆς ὁποίας ἔχομεν καὶ διδακτικοὺς μύθους. Ἐκ τούτων ἄλλοι μὲν προφανῶς ἐξ ἀρχῆς ἐπλάσθησαν διδακτικοί, ἄλλοι δὲ παροιμιώδεις ἐν ἀρχῇ ὄντες ἢ ἄλλην ἔχοντες ἀρχὴν προσηροδόθησαν εἰς σκοποὺς διδακτικούς. Οὕτω π. χ. ὁ ἐξῆς μῦθος φαίνεται ὅτι ἐξ ἀρχῆς ἐπλάσθη διδακτικός.

Ἐνας χωριάτης συνήθιζε νὰ μένῃ πολλὰς ὥρες μπροστὰ ἔς τὸ ἄλώνι τοῦ σπιτιοῦ του, ἐπᾶνω ἔς τίς πλάκες καὶ τοῦ ἤρχονταν καλὰ. Μιὰ μέρα καλοκαιρινή, ἐκεῖ πού κάθονταν πάλι ἔς τὰς πλάκες, ἕνα φίδι βῆκε ἀπ' ἐκεῖ κάτω καὶ τὸν ἐξύγωσε, νὰ τὸν δαγκάσῃ. «Μὴ τὸν δαγκάσῃς, τοῦ εἶπε ἡ πλάκα τοῦ φιδιοῦ. Ἄν τὸν δαγκάσῃς σὺ, θὰ φαρμακωθῇ καὶ θὰ πεθάνῃ ἀμέσως μὲ μιὰ, ἄφησε νὰ τὸν πεθάνω ἐγὼ ἀπὸ λίγο, λίγο». Ἐτοί κ' ἔγινε. Τὸ κρῦο κ' ἡ ὑγρασία τῆς πλάκας τοῦ φεραν ὕστερα ἀπὸ λίγον καιρὸ διάφορες ἀσθένειαι καὶ δὲν ἄργησε νὰ πεθάνῃ.

Νὰ μὴν καθόμαστε ἐπᾶνω ἔς τίς πλάκες.

(Ἡπειρος)

Ἡ ἐξῆς εὐτράπελος διήγησις, ὡς σκωπτικὴ ἐν Χίῳ λε-

γομένη διὰ τὸ χωρίον Θυμιανά, ἔλαβεν ἐν Πελοποννήσῳ μορφὴν διδακτικὴν·

“Ἐνὰν ἀντρογύνον ἐπήγαινον εἰς τὸ παραγύριν. Ὅς τὸ δρόμον εἶδαν ἕνα κότουφον ἀπάνω ἔς τὸ δέντρον. Λέε ὁ ἄντρας τῆς γυναίκας του, «Γιὰ ὅδε ἕνας κότουφας!» Λέε ἐκείνη, «Ἐν ἕν κότουφας, κοτουφαρίνα ἔν.—Ὅχι! κότουφας ἔν.—Ὅχι! κοτουφαρίνα ἔν». Ὁ ἄντρας κατηβαίνει ἀφ’ τοῦ μουνλάριν, δέρνει τὴν γυναῖκα του καὶ γυρίζουν πίσω. Τοῦ χρόνου σάν τέτοιαν μέραν ἐληγαίνναν πάλι ἔς τὸ ἴδιον παραγύριν. Ὅς τὸ ἴδιο μέρος λῆ ἡ γυναῖκα, «Θυμάσαι πὺν ἐδωνά εἶδαμεν μιὰν κοτουφαρίναν κ’ εὐὸ ἤλεγες πὼς ἔν κότουφος; —Βρὲ γυναῖκα, δὲν σοῦ πα πέροι πὼς ἦταν κότουφος; —Ὅχι! λέει ἐκείνη, κοτουφαρίνα ἦταν». Κατηβαίνει πάλι κάτω ἀφ’ τοῦ ζό, τὴν δέρνει καὶ γυρίζουν πίσω.

Τὸ αὐτὸ θέμα ἐν Πελοποννήσῳ ἔχει ἐν περιλήψει τὴν ἑξῆς μορφὴν, εἰς τὴν ὁποίαν καταφανεῖς εἶναι αἱ διδακτικαὶ τάσεις·

“Ἦτανε ἕνα μοναστήρι ξακονομένο, κ’ ἐκεῖ πέρασε μιὰ μέρα μιὰ καρακάξα. Δυὸ καλογέροι, πὺν τὴν ἐπρωτόειδαν, ὁ ἕνας ἔλεγε ὅτι ἡ περσότερη ἦταν ἀσπρη, ὁ ἄλλος ὅτι ἡ περσότερη ἦταν μαύρη. Τσακωθήκανε. Οἱ ἄλλοι πατέρες, ἅμα τοὺς εἶδαν, ἐλάβαν καὶ αὐτοὶ μέρος, οἱ μισοὶ μὲ τὸ ἕνα μέρος καὶ οἱ μισοὶ μὲ τὸ ἄλλο, καὶ μὲ τουφέκια καὶ σπαθιὰ ἐσκοιωθήκανε οὗλοι· ἐμείνανε δὲ οἱ δύο, πὺν ἐπρωταρχινήσανε νὰ παλεύουνε. Γιὰ νὰ μὴ πάθουν τίποτε ἀπ’ τὴν ἐξουσία, φύγαν ὁ ἕνας ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος καὶ ὁ ἄλλος ἀπὸ τὸ ἄλλο. Ἐπειτα ἀπὸ τρία χρόνια θυμηθήκανε νὰ γυρίσουνε νὰ δοῦνε τί ἀπέγινε τὸ μοναστήρι καὶ κατὰ σύμπτωσιν ἔφτασε ὁ ἕνας ἔς τὸ μοναστήρι, ἔφτασε καὶ ὁ ἄλλος. Εἶδαν τὴν ἐρήμωσιν τοῦ μοναστηριοῦ, ἐκ λᾶσανε κ’ ἐλέγανε ὅτι ἐγίνανε ἀφορμὴ νὰ καταστραφῇ τὸ καλὸ αὐτὸ μοναστήρι. Ἐκεῖ κοντὰ ἔς τὸ μοναστήρι ἦτανε ἕνα ποτάμι, ὅπου οἱ πατέρες εἶχανε καμωμένο ἕνα γιοφύρι γιὰ νὰ περνᾶνε. Ἐκεῖ φιληθήκανε γιὰ νὰ φύγουν. Τότε ὁ ἕνας λέει, «Ἐὐὸ φταῖς, Ἀκάκιε, γιατί αὐτὸ τὸ διαβολόπουλο ἦτανε περσότερο ἀσπρο, ἄλλα εὐὸ δὲν ἀκουγες.— Ἀνθιμε! λέει ὁ ἄλλος, ὅτι τώρα ἔγινε, ἔγινε, ἀλλὰ μάθε ὅτι ἦτανε περσότερο μαῦρο.—Ὅχι! λέει ὁ ἄλλος». Κι ἀπὸ τὰ λόγια ἐπιαστήκανε πλάτη μὲ πλάτη ἀπάνω ἔς τὸ γιοφύρι κ’ ἐπέσανε κάτω ἔς τὸ ποτάμι κ’ ἐπινιγήκανε.

Εἰς τοὺς διδακτικοὺς τούτους μύθους οὐχὶ σπανίως ἐπιφέρεται ὡς ἐπιμύθιον ἢ ἐν αὐτοῖς ὑποκρυπτομένη διδακτικὴ

γνώμη. Τὰ ἐπιμύθια ταῦτα, συνήθη εἰς τοὺς αἰσωπεῖους μύθους, συχνὰ εἶναι σήμερον εἰς τὴν Ἑπειρον. Εἰσάγονται δὲ ἢ ἀπ' εὐθείας, ὅπως π. χ. εἰς τὸν ἀνωτέρω μῦθον τοῦ γεωργοῦ καὶ τῆς πλάκας, ἢ διὰ τυπικῶν τινων φράσεων, οἷον ἐν Ἑπείρῳ διὰ τοῦ, *Τώρα ὁ μῦθος δηλοῖ δηλαδή καὶ περιπλέον Π. χ. Τώρα ὁ μῦθος δηλοῖ δηλαδή καὶ περιπλέον, πολλὰς φορὰς μαθαίνει κανένας τὸν ἄλλον γιὰ κακὸ δικό του. Ἐπίσης εἰσάγονται διὰ τοῦ, Ἔτσι εἶναι, οἷον Ἔτσι εἶναι, ὁ κάλφας δὲν μπορεῖ νὰ διαβῇ ποτὲ τὸ μάστορά του κι ἂς μὴ παυνέυεται, ἢ διὰ τοῦ, Κ' ἔτσι φανερώθηκε πῶς . . . ἢ διὰ τοῦ, Τί λέει τὸ παραμῦθι; Πολλοὶ βγάζουν τὰ κάστανα ἀπὸ τὴ φωτιά μὲ τὸ χέρι τ' ἄλλουνοῦ. Καλοῦνται δὲ τὰ ἐπιμύθια ταῦτα ἐν Ἑπείρῳ πατινὸς λόγος, δηλαδή λόγος τελικὸς καὶ ἀποτελοῦν οἷονεὶ τὸ ἀκροτελεύτιον, τὸ ὅποιον ὡς θριγγὸς συνέχει τὸ ὅλον τῆς διηγήσεως περιέχον τὴν ἰδέαν, ἣτις ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν αὐτῆς.*

Διὰ τῆς προσθήκης τοιούτων ἐπιμυθίων καὶ παραμύθια πολλάκις προσέλαβον χαρακτῆρα διδακτικόν. Ἐχῶ ὑπ' ὄψιν μου παραλλαγὴν τοῦ πασιγνώστου παραμυθιοῦ τῆς Σταχτοπούτας, τὸ ὅποιον τελειώνει μὲ τὴν ἐξῆς ἠθικὴν παρατήρησιν· *Νὰ τί κάμνει ὁ θεὸς τὰ παιδιά, πὸν τιμοῦν τοὺς γονιοὺς των. Ἐνίστε αἱ διδακτικαὶ τάσεις προχωροῦν ἀκόμη περισσότερο καὶ ἐπηρεάζουν καὶ αὐτὴν τὴν πλοκὴν καὶ τὴν διασκευὴν πολλῶν παραμυθίων.*

Ὑφος καὶ προέλευσις.

Ὡς πρὸς τὸ ὕφος τῶν νεοελληνικῶν παροιμιωδῶν μύθων δὲν ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τίποτε περισσότερο τῶν ὅσων παρετηρήσαμεν διὰ τὰς εὐτραπέλους διηγήσεις, ἐκ τῶν ὁποίων κατὰ τὸ πλεῖστον προέρχονται. Εἶναι δηλαδή ἐν γένει πυκνὸν καὶ σύντομον, ἢ δὲ ὅλη διήγησις περιορίζεται εἰς ἐν καὶ μόνον ἐπεισόδιον. Προκειμένου ὅμως περὶ τῶν μύθων τῶν ζῶων δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν βραχύτητα καὶ τὴν πυκνότητα τῶν ἀρχαίων

ἐκτίθενται ἂν ὅχι μὲ περισσότερον πλάτος, ἀλλὰ τοῦλάχιστον μὲ περισσοτέραν ἄνεσιν. Τὰ αὐτὸ ἰσχύουν καὶ διὰ τοὺς διδασκτικούς.

Ἐν τούτοις δὲν λείπουν καὶ περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας παρατηροῦνται τάσεις ἐπεκτάσεως καὶ δημιουργίας διηγηματικοῦ πλάτους κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν παραμυθιῶν. Αἱ περιστάσεις αὗται ἐξηγοῦνται ἐκ τῆς χρησιμοποίησεως πολλὰκις τῶν μύθων ὅχι μόνον πρὸς διδασκτικούς σκοποὺς ἐν ἐπιλόγῃ, ἀλλὰ καὶ ἁπλῶς ὡς διηγήσεων πρὸς διασκέδασιν, γὰρ νὰ περάσουν τὴν ὥρα, καθ' ὃν τρόπον χρησιμοποιοῦνται καὶ τὰ παραμύθια. Π. χ. Εἶναι γνωστὸς ὁ μῦθος τοῦ λέοντος, ὁ ὁποῖος πληροφορηθεὶς παρὰ τῆς ἀλώπεκος ἢ ἄλλου ζῴου ὅτι τὸ ἰσχυρότατον πάντων τῶν ζῴων εἶναι ὁ ἄνθρωπος ζητεῖ νὰ ἀγωνισθῇ πρὸς ξυλοκόπον, ὅστις μὲ πονηρίαν συγκλείσας τοὺς πόδας αὐτοῦ εἰς τὸν σχιζόμενον κορμὸν τὸν ξυλοκοπεῖ ἀνηλεῶς. Ὁ μῦθος οὗτος εἰς μίαν παραλλαγὴν ἐκ Σάμου⁽¹⁾ ἐκτίθεται εἰς τέσσαρας ὁλοκλήρους σελίδας.

Ὡς πρὸς δὲ τὴν προέλευσιν, περὶ μὲν τῶν παροιμιωδῶν ἰσχύουν ὅσα εἶπομεν περὶ τῶν εὐτραπέλων διηγήσεων ἐν γένει, περὶ τῶν μύθων τῶν ζῴων εἶπομεν ἤδη ἰδιαιτέρως, περὶ δὲ τῶν διδασκτικῶν παρατηροῦμεν ὅτι εὕρισκόμεθα εἰς τὰς αὐτὰς δυσχερείας, εἰς τὰς ὁποίας εὕρισκόμεθα προκειμένου καὶ περὶ τῶν εὐτραπέλων διηγήσεων. Οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ἀποτελοῦν κοινὸν κτῆμα πολλῶν σημερινῶν λαῶν, εὕρισκονται δὲ καὶ εἰς τὴν παλαιότεραν γραπτὴν παράδοσιν, ὥστε νὰ μὴ εἶναι δυνατὴ γενικὴ περὶ τῆς προελεύσεως πάντων ἀπόφασις, ἀλλὰ νὰ ὑπάρχῃ ἀνάγκη ἰδιαιτέρας δι' ἕκαστον ἑρεύνης. Ἐπειτα προκειμένου περὶ τῶν νεοελληνικῶν διδασκτικῶν μύθων προστίθεται καὶ αὕτη πρὸς τὸ παρὸν ἡ δυσκολία, ὅτι οὔτε συλλογαὶ τοιούτων ἐπαρκεῖς ἔχουν καταρτισθῇ καὶ δημοσιευθῇ οὔτε καὶ σχετικαὶ ἔρευναι ἔχουν γίνεαι. Ἐκ τῶν ἐλάχιστων μόνον, τὰ ὁποῖα ἔχω ὑπ' ὄψιν, δύναμαι νὰ ριποκινδυνεύσω ἄνευ ἀξιώσεων τὴν ἐξῆς γνώμην.

(1) Σταματιάδου, Σαμιακά Ε' 573.

Τοὺς νεοελληνικοὺς διδακτικοὺς μύθους θὰ ἡδύνατο κανεῖς νὰ διακρίνη ὡς πρὸς τὴν προέλευσιν εἰς τρεῖς ὁμάδας. Τούτων ἡ πρώτη προέρχεται ἐκ διαφορῶν βιβλίων, περιεχόντων μύθους, τὰ ὅποια ἦσαν λαϊκὰ καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους καὶ κατόπιν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας. Τοιοῦτον βιβλίον πασίγνωστον καὶ πολύχρηστον ἄλλοτε παρὰ τῷ λαῷ, τὸ ὅποιον μεταφρασθὲν εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν ἐξεδίδετο ἄλλοτε ἐν Ἑνετίᾳ, ἐκδίδεται δὲ καὶ σήμερον ὡς λαϊκὸν βιβλίον, εἶναι τὸ Ἰνδικῆς προελεύσεως ἐκ τῆς συριακῆς μεταφρασθὲν εἰς τὴν ἑλληνικὴν *Ἱστορικὸν Συντίτα τοῦ φιλοσόφου*. Ἐκ τοῦ βιβλίου τούτου φαίνονται ἔχοντες τὴν ἀρχὴν των πολυάριθμοι περὶ τῆς κακίας καὶ τῆς πονηρίας τῶν γυναικῶν μῦθοι. Ἄλλο τοιοῦτον βιβλίον, δημοτικὸν καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους καὶ κατόπιν, εἶναι ὁ *Βίος τοῦ Αἰσώπου*, ὅστις οὐ μόνον εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν μετεφράσθη, ἀλλὰ καὶ εἰς διαφοροὺς δυτικὰς καὶ ἀνατολικὰς γλώσσας. Ἐπειτα ὁ *Στεφανίτης καὶ Ἰγνηλάτης*, ὅστις, ὡς εἵπομεν, εἶναι αὐτὴ ἡ περίφημος Παντισπαίντρα τῶν Ἰνδῶν, ἡ ὁποία κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ, ἀπετέλει φαίνεται προσφιλεῖς δημοτικὸν βιβλίον, ἃν κρίνῃ τις καὶ ἐκ τῆς εἰς τὴν σλαβικὴν μεταφράσεως αὐτῆς, καθὼς καὶ εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν.

Ἡ δευτέρα ὁμὰς διδακτικῶν μύθων εἶναι τουρκικῆς προελεύσεως, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῶν δρώντων προσώπων καὶ ἐξ ὅλων τῶν περιστατικῶν τῆς διηγήσεως. Φέρονται δὲ οἱ μῦθοι οὗτοι ἐνιαχοῦ ὑπὸ τὸ χαρακτηριστικὸν ὄνομα *μεσελέδες* ἢ *μασάλια*, λέξιν τουρκικὴν, σημαίνουσαν τὸ *παράδειγμα*, δι' ἧς δηλοῦνται καὶ ἐν τῇ τουρκικῇ αἱ τοιοῦτου εἵδους διηγήσεις.

Ἡ τρίτη ὁμὰς τέλος φαίνεται νὰ εἶναι ἑλληνικῆς προελεύσεως καὶ ἐν τισι μάλιστα νεοελληνικῆς, μολονότι ἡ ἐξακρίβωσις τῆς προελεύσεως τῶν μύθων δὲν εἶναι πολὺ εὐκόλος, διότι πολλάκις παραλαμβάνων ξένους μύθους ὁ λαὸς ἀφομοιοῖ αὐτοὺς διασκευάζων καὶ προσαρμόζων εἰς τὸν ἴδιον βίον καὶ τὰς ἰδέας του, ὥστε νὰ φαίνωνται ὡς αὐτοφυῆ καὶ αὐτόχθονα γεννήματα.

Συλλογὴ καὶ συλλογαί.

Ἐξ ὅλων τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων καταφαίνεται τί πλὴν τῆς πιστῆς καὶ ἀκριβοῦς καταγραφῆς τῶν μύθων ἔχει νὰ προσέξῃ ὁ λαογράφος κατὰ τὴν συλλογὴν αὐτῶν. Ἐν πρώτοις διὰ νὰ κατανοηθῇ ὁ μῦθος καὶ μάλιστα ὁ παροιμιώδης, πρέπει νὰ σημειώνεται καὶ ἡ περίστασις, κατὰ τὴν ὁποίαν ἕκαστος λέγεται, καθὼς ἀκριβῶς συμβαίνει τοῦτο καὶ μὲ τὰς παροιμίας. Ἐπειτα ἄξιος παρατηρήσεως εἶναι καὶ ὁ τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖον εἰσάγεται ὁ μῦθος, ὡς καὶ ἡ προσθήκη ἐπιμυθίων ἢ οὐ. Ἐν γένει δὲ ἀξιολογώταται εἶναι αἱ παρατηρήσεις περὶ τῆς χρήσεως τῶν μύθων, διότι μόνον ἐκ ταύτης ἐρμηνεύονται διάφοροι αὐτῶν ἀλλοιώσεις, συμπτώξεις εἰς παροιμίας ἢ ἐπεκτάσεις εἰς εἶδος παραμυθίων.

Συλλογὰς νεοελληνικῶν μύθων δυστυχῶς δὲν ἔχομεν πολλὰς οὔτε συστηματικάς. Οἱ δημοσιευθέντες μέχρι τοῦδε εἶναι κατεσπαρμένοι εἰς διάφορα βιβλία καὶ περιοδικὰ λαογραφικοῦ περιεχομένου, οὕτως ὥστε εἶναι δύσκολος ἡ πλήρης ἀναγραφή των. Ἀρκετοὶ εὐρίσκονται καὶ εἰς διαφόρους συλλογὰς παροιμιῶν καὶ ἰδίως εἰς τὴν μεγάλην συλλογὴν τοῦ Ν. Γ. Πολίτου, καθ' ὅσον ἀποτελοῦν τὴν ἐρμηνείαν ἢ μᾶλλον τὸ σῶμα, ἔξ οὗ ἡ παροιμία ἀπέρρευσεν. Εὐάριθμοί τινες ἐδημοσιεύθησαν ἐν τῷ Ἐπιδορπίῳ τοῦ Λελέκου (1888), τῇ Περισυναγωγῇ τοῦ Παπαζαφειροπούλου (1887), τῇ Λαογραφίᾳ καὶ τῷ ἐν Τραπεζοῦντι ἐκδιδομένῳ ἄλλοτε περιοδικῷ συγγράμματι Ἀστέρι τοῦ Πόντου (τ. Α'-Β'. 1885, 1886). Μύθους τινὰς διεσκεύασεν ἐμμέτρως καὶ ὁ Σκοπελίτης μοναχὸς Καيسάριος Δαπόντες κατὰ τὰ μέσα τοῦ προπαραελθόντος αἰῶνος ἐν τῇ Ἱστορικῇ γεωγραφίᾳ αὐτοῦ (*Legrand*, Biblioth. grecque vulgaire τ. III σ. 259-279).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ΄

ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ

Γενικά.

Α΄) Τί εἶναι παραμύθι.

Ὅπως ὑπὸ τὴν λέξιν μῦθος, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὑπὸ τὴν λέξιν παραμύθι φέρονται διηγήσεις ποικίλης προελεύσεως, εὐτράπελοι, διδακτικαί, φανταστικαὶ καὶ εἴ τις ἄλλη, αἱ ὁποῖαι τοῦτον ἔχουν τὸν κοινὸν σκοπὸν, τὴν ἐκ τῆς διηγήσεως τέρψιν, καὶ τοῦτο τὸ κοινὸν χαρακτηριστικόν, τὸ ἔντεχνον τῆς διηγήσεως καὶ τὸ διηγηματικὸν πλάτος. Κυριῶς ὁμως παραμύθια λέγοντες ἐννοοῦμεν τὰς φανταστικὰς ἐκεῖνας τοῦ λαοῦ διηγήσεις, αἱ ὁποῖαι οὔτε πρὸς τόπον οὔτε πρὸς πρόσωπον ὠρισμένον συνδέονται, ὥς πρὸς δὲ τὸν χρόνον τοποθετοῦνται ἀορίστως εἰς τὸν παρελθόν (¹). *Μία φορά κ' ἦταν καιρὸ ἦταν ἓς ἕναν τόπο ἕνας βασιλιάς, — ἕνας ἄνθρωπος, — μιὰ γυναῖκα κττ.* εἶναι ἡ τυπικὴ φράσις, μετὰ τὴν ὁποῖαν ἀρχίζουν καὶ ἡ ὁποία αὐτὴ καὶ μόνη ἀρκεῖ διὰ τὴν χαρακτηρίσιν τὴν ἀοριστίαν τοῦ κόσμου, εἰς τὸν ὁποῖον κινεῖται ὅλη ἡ διήγησις τῶν παραμυθιῶν.

Ὁ κόσμος τῶν παραμυθιῶν εἶναι κόσμος φανταστικός, ξεχωριστός, κόσμος ἐντελῶς ἰδιόρρυθμος, αὐτόχρημα ὀνειρώδης, ὃ ὁποῖος καμῖαν ἀπολύτως σχέσιν δὲν ἔχει μετὰ τὴν πεζότητα τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Ὅτι τὸν χαρακτηρίζει κυριῶς εἶναι ἡ ἀοριστία τοῦ ὀνείρου καὶ ἡ παιδική, ὅπως λέγομεν, ἀντίληψις. Ὁ κόσμος τοῦ παραμυθιοῦ δὲν γνωρίζει τὴν μεσότητα, τὸ σύνηθες μέτρον τῶν ἀνθρώπων. Ὅπως εἰς τὸ μυαλὸ τῶν παιδιῶν ὅλα τὰ πράγματα κάμνουν κάποιαν

(¹) Περὶ τῶν παραμυθιῶν βλ. καὶ Κυριακίδου, Αἱ γυναῖκες εἰς τὴν Λαογραφίαν σ. 76.

ιδιαιτέραν, ἔξαιρετικὴν ἐντύπωσιν, ἢ ὁποῖα εἰς ἡμᾶς τοὺς μεγάλους, τοὺς ὁποίους ἡ πεῖρα ἐδίδαξεν, εἶναι ἐντελῶς ξένη, καὶ λαμβάνουν μορφὰς φανταστικὰς, αἱ ὁποῖαι δὲν συμβιβάζονται καθόλου μὲ τὴν πραγματικότητα, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ εἰς τὸ παραμύθι ὅλα τὰ πράγματα ἔχουν ὅψιν ἔξαιρετικὴν. "Ὅλα κυμαίνονται μεταξὺ δύο ἀκροτήτων. "Ἡ εἶναι πολὺν μέγαν ἢ εἶναι πολὺν μικρά, ἢ πολὺν ὥραϊα ἢ πολὺν ἄσχημα, ἢ πολὺν καλὰ ἢ πολὺν κακὰ, ἢ πολὺν ἔξυπνα ἢ πολὺν κουτά. Π. χ. Μορφαὶ πελώριαι σὰν τὸν Ἀράπη, πὺν τὸ ἕνα τὸ χεῖλι του ἔβαζε ἕς τὴ μὴν ἄκρη τοῦ ποταμοῦ καὶ τὸ ἄλλο ἕς τὴν ἄλλη καὶ ρουφοῦσε ὁλόκληρο τὸ ποτάμι, ἢ σὰν ἔκεινον, πὺν ξερρίζωνε τὰ κυπαρίσσια καὶ τὰ κρατοῦσε σὰν καλάμια, καὶ πάλιν μορφαὶ σὰν τὸν Κοντορεβιθοῦλη μόνον εἰς τὰ παραμύθια εὐρίσκονται. Ἐπίσης τὸ ἰδεῶδες τῆς καλλονῆς, τὴν Πεντάμορφη, καὶ τὴν μεγίστην ἀσχημίαν τὴν εὐρίσκει κανεὶς μόνον εἰς τὰ παραμύθια. Τὰ βουνὰ εἶναι τόσο ὑψηλὰ καὶ ἀπτόμα, ὥστε ἄνθρωπος δὲν ἡμπορεῖ ν' ἀνεβῇ, παρὰ μόνον ἂν τὸν πᾶρουν οἱ ἀετοί, τὰ δάση τόσο πυκνά, πὺν πούλι πετάμενο δὲν μπορεῖ νὰ περάσῃ ἀπὸ μέσα, καὶ τὰ ποτάμια καὶ οἱ θάλασσαι τόσο πλατεῖες, πὺν εἶναι ἀπέραστες. Αἱ ἀποστάσεις εἶναι τεράστιαι, καθαυτὸ ὄνειρώδεις, οἱ ἥρωες φθάνουν εἰς τὴν ἄκρη τοῦ κόσμου, ἐκεῖ πὺν δὲν ἀκούεται πλέον πετεινοῦ λαλιά, ὅπου ὁ ἥλιος καὶ τὸ φεγγάρι ἔχουν τὸ παλάτι των. Οἱ πλούσιοι ἔχουν τόσα, ὅσα δὲν ξέρουν πὺν νὰ τὰ βάλουν, φορτώματα, καμῖλες χρειάζονται, γὰρ νὰ τὰ κουβαλήσουν, καὶ οἱ φτωχοὶ εἶναι τόσο φτωχοί, πὺν δὲν ἔχουν ἕς τὸν ἥλιο μοῖρα. Μὲ τοὺς κοινούς ἀνθρώπους σπανίως ἀσχολεῖται τὸ παραμύθι. Τοῦ ἀρέσουν πάντα τὰ βασιλόπουλα καὶ οἱ βασιλοπούλες, ἢ οἱ πολὺν φτωχές, πὺν νὰ μὴν ἔχουν ψωμί νὰ φάν. Οὕτως εἰς τὰ παραμύθια ὅλα εἶναι ἔξαιρετικά. "Ὅλα φθάνουν εἰς τὸ ἄκρον.

"Ἐπειτα τὸ παραμύθι ἀγνοεῖ τί θὰ εἴπῃ ἀδύνατον. Οἱ φυσικοὶ νόμοι, οἱ ὁποῖοι ρυθμίζουν κατ' ἀνάγκην ἀνυπερβλήτον τὰ τοῦ κόσμου καὶ περιορίζουν τὴν ἀνθρωπίνην δρᾶ-

σιν ἐντὸς ὁρισμένων ὁρίων, εἶναι διὰ τὸ παραμύθι ἄγνωστοι, δὲν ἔχουν δι' αὐτὸ καμίαν ἰσχύν. Ὅλα εἰς αὐτὸ εἶναι δυνατά. Ὅπου δὲν φθάνει ἡ ἀνθρωπίνη δύναμις, παρουσιάζεται ἡ μαγεία καὶ τὸ θαῦμα. Τὸ τραπέζι τοῦ παραμυθιοῦ γεμίζει μόνον τοῦ ἀπὸ φαγητά, οἱ πόρτες καὶ τὰ παράθυρα ἀνοίγοκλείουν μόνα των, ἀρκεῖ νὰ ξέρῃ κανεὶς τὴν μαγικὴν λέξιν, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπακούουν, μιὰ μικρὴ βελονίτσα μαγεμένη ἀρκεῖ νὰ ρίψῃ εἰς βαθὺν ὕπνον τὴν βασίλισσαν καὶ ἐν ῥάπισμα ἡμπορεῖ νὰ σᾶς μεταβάλλῃ εἰς ὅ,τι θέλτε. Καὶ ὅλα αὐτὰ τὰ δέχεται τὸ παραμύθι χωρὶς καμίαν ἔκπληξιν, μὲ τὴν αὐτὴν πίστιν, μὲ τὴν ὁποίαν δέχεται καὶ τὸ κοινότερον πρᾶγμα τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Καὶ διηγεῖται τὰ πλέον τερατώδη καὶ ἀπίθανα μὲ τὸν ἴδιον τόνον καὶ τὴν ἰδίαν ἀπάθειαν, καθὼς θὰ διηγεῖτο πᾶσαν ἄλλην κοινοτάτην ἐκ τοῦ καθημερινοῦ βίου ἱστορίαν.

Τὸ παραμύθι διηγεῖται μόνον χωρὶς νὰ ἐνδιαφέρεται ἂν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον διηγεῖται, εἶναι φυσικὸν ἢ ὑπερφυσικόν, ἀληθές ἢ ψευδές. Τοῦ εἶναι ἐντελῶς ἀδιάφορον ἂν εἶναι πιστευτὸν ἢ ὄχι. Σκοπὸς τοῦ εἶναι ἡ διήγησις καὶ μόνῃ ἡ καλλιτεχνικὴ διήγησις, ἡ ὁποία σκοπὸν ἔχει τὸν ἑαυτὸν τῆς καὶ τὴν ἐκ τοῦ ἑαυτοῦ τῆς γεννωμένην τέρψιν. Ὅταν διηγῇται κανεὶς ἓνα παραμύθι, τὸ διηγεῖται ἀπλῶς διὰ νὰ εὐχαριστήσῃ μὲ τὴν διήγησίν του, διὰ νὰ κάμῃ τοὺς ἄλλους νὰ περάσουν μίαν ὥραν εὐχάριστον πλέοντες εἰς ἄλλους κόσμους, κόσμους φανταστικούς. Δὲν ἔχει σκοπὸν οὔτε νὰ διδάξῃ οὔτε νὰ συμβουλευσῇ. Καὶ κατὰ τοῦτο διὰ τὸν λαὸν τὸ παραμύθι εἶναι ὅ,τι διὰ τὴν λεπολιτισμένην σήμερον κοινωνίαν τὸ μυθιστόρημα καὶ μάλιστα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δὲν ἐπιδιώκει ὁρισμένους διδακτικούς ἢ ψυχολογικούς σκοπούς. Οὕτω τὸ παραμύθι μαζί μὲ τὰ ἄσματα, τὴν μουσικὴν καὶ τὸν χορὸν, ἀποτελεῖ μίαν ἀπὸ τὰς κυριωτέρας καλολογικὰς ἐκδηλώσεις τῆς λαϊκῆς ψυχῆς, ἓνα ἀπὸ τοὺς κυριωτέρους κλάδους τῆς λαϊκῆς λογοτεχνίας.

B) Διάκρισις τοῦ παραμυθιοῦ ἀπὸ ἄλλων εἰδῶν.

Συνήθως ὁ λαός, ἀλλὰ πολλάκις καὶ πολλοὶ τῶν λογίων, συγχέουν τὸ παραμῦθι πρὸς ἄλλας λαϊκὰς διηγήσεις, τὰς παραδόσεις καὶ τοὺς μύθους. Ὁ λαὸς μάλιστα μεταχειρίζεται τὴν λέξιν *παραμῦθι* ὡς λέξιν γενικὴν, διὰ τῆς ὁποίας ὀνομάζει πᾶσαν οἷαςδήποτε φύσεως διήγησιν, εἴτε παράδοσις εἶναι εἴτε μῦθος εἴτε εὐτράπελος διήγησις εἴτε ὅ,τιδήποτε ἄλλο. Ἐφθασε δὲ νὰ ὀνομάσῃ καὶ τὰς παροιμίας ἀκόμη παραμῦθια, ἐφ' ὅσον αὐταὶ προέρχονται ἀπὸ μύθους. Διὰ τοῦτο καὶ πρέπει νὰ γίνῃ διάκρισις τοῦ παραμυθιοῦ ἀπὸ τὰ ἄλλα εἶδη τῶν διηγήσεων.

Τὸ παραμῦθι, αὐτὸ ἀκριβῶς, τὸ ὁποῖον οἱ Γάλλοι ὀνομάζουν *conte merveilleux* καὶ οἱ Γερμανοὶ *Märchen*, διαφέρει πρῶτον ἀπὸ τὴν παράδοσιν. Διότι ἡ παράδοσις εἶναι μὲν μυθικὴ διήγησις, ἀλλ' ἀναφέρεται εἰς ὠρισμένα πρόσωπα ἢ τόπους ἢ φυσικὰ σώματα καὶ φαινόμενα καὶ πιστεύεται ὡς πραγματικὴ καὶ ἀληθής, καὶ κατὰ τοῦτο ἡμπορεῖ κανεὶς νὰ εἴπῃ ὅτι ἀποτελεῖ τὴν περὶ τοῦ κόσμου λαϊκὴν γνῶσιν, τὴν ἐπιστημονικὴν, ἣς εἴπωμεν οὕτω, περὶ τοῦ κόσμου λαϊκὴν θεωρίαν, ἐνῶ τὸ παραμῦθι οὔτε τόπον οὔτε χρόνον οὔτε πρόσωπον γνωρίζει. Κινεῖται ἐλεύθερον εἰς τὸν ὠκεανὸν τῆς ἀοριστίας, οἱ δὲ διηγούμενοι οὐδεμίαν πίστιν τρέφουν εἰς τὰ λεγόμενά του.

Ἐκτὸς τούτου αἱ παραδόσεις διαφέρουν ἀπὸ τὰ παραμῦθια καὶ κατὰ τοῦτο, ὅτι δὲν φέρουν τὸν λογοτεχνικὸν τύπον, τὸν ὁποῖον φέρει τὸ παραμῦθι. Ἡ διατύπωσις τῶν, ὡς παρετηρήσαμεν ἤδη, εἶναι μία κοινοτάτη διατύπωσις εἰς τὴν ἔκφρασιν τοῦ καθ' ἡμέραν λόγου, πολλάκις ἄξεστος, οὐδεμίαν δὲ δεικνύει λογοτεχνικὴν τάσιν. Ὑπάρχουν βέβαια παραδόσεις ποιητικώταται, ἀλλ' ἡ ποίησις αὐτῶν δὲν ἐπηρεάζει ποσῶς τὴν διατύπωσιν τῶν. Πολλαὶ ἀπ' αὐτὰς ἔδωκαν τὸν πυρῆνα καὶ εἰς ἔσματα καὶ εἰς διηγήματα καὶ εἰς δράματα ἀκόμη, ἀλλ' αὐταὶ καθ' ἑαυτὰς δὲν ἀποτελοῦν λογοτεχνικὸν

εἶδος, ἐνῶ ἀντιθέτως εἰς τὰ παραμύθια εἶναι εὐδιάκριτοι λογοτεχνικαὶ τάσεις, καὶ κατὰ παράδοσιν τηρούμεναι καὶ ἀτομικαὶ τῶν διηγουμένων, ἀναλόγως τῆς ἰδιοφυΐας καὶ τῆς δεξιότητος ἐκάστου.

Ὁ δὲ μῦθος εἶναι διάφορος τοῦ παραμυθιοῦ, διότι ἔχει ὡς σκοπὸν τοῦ τὴν διδασκαλίαν. Τὸ παραμύθι κατ' ἀρχὴν δὲν ἐπιδιώκει τοιούτους σκοπούς. Ἐὰν δὲ πονθενὰ ἐκπηδᾷ αὐθόρμητον τὸ ἠθικὸν δίδαγμα, τοῦτο δὲν εἶναι διότι εἰς αὐτὸ ἀπέβλεπε τὸ παραμύθι, ἀλλὰ διότι ἠθικὴ εἶναι ἡ συνείδησις τοῦ λαοῦ, ὃ ὁποῖος τὸ ἔπλασε, καὶ τὸ ἠθικὸν τοῦ λαοῦ συναίσθημα δὲν θὰ ἐπέτρεπεν ἔκβασιν τοῦ παραμυθιοῦ μὴ ἠθικὴν. Τὸ κακὸν παντοῦ πρέπει νὰ τιμωρῇται, τὸ δὲ ἀγαθὸν νὰ ἀμειβεταί.

Μόλα ταῦτα, ἂν καὶ σπανίως, ἀπαντοῦν ὁμῶς καὶ περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας καὶ παραδόσεις ἔλαβον μορφήν παραμυθιοῦ πλατυνομένης τῆς διηγήσεως, καὶ ἀντιστρόφως στοιχεῖα παραμυθίων ἢ καὶ παραμύθια ὀλόκληρα εἰσχωροῦν εἰς παραδόσεις ἢ, ἀναφερόμενα εἰς ὥρισμένα πρόσωπα, καθίστανται αὐτὰ παραδόσεις. Ἐπίσης καὶ μῦθοι πολλάκις, ὡς παρετηρήσαμεν ἤδη, ἔλαβον τὴν μορφήν παραμυθιοῦ καὶ ἀντιστρόφως παραμύθια ἀπέκτησαν τὴν ἠθικὴν σημασίαν τῶν μύθων.

Γ') Ἀρχὴ καὶ γένεσις τοῦ παραμυθιοῦ.

Τοιαῦτα, ὅποια εἶναι τὰ παραμύθια, μὲ τὸν φανταστικὸν καὶ ὄνειρώδη κόσμον τῶν, ὑπῆρξαν πάντοτε ἡ χαρὰ καὶ ἡ ἀπόλαυσις τοῦ λαοῦ καὶ μάλιστα τοῦ μικροκόσμου τῶν παιδίων. Ἀλλ' ἀκριβῶς διὰ τοῦτο, διὰ τὸν ἀπιθάνως φανταστικὸν τῶν χαρακτῆρα καὶ διότι ἤδη ἀπὸ τῆς ἀρχαίότητος εἶχον καταντήσῃ εἰς τὸ στόμα τῶν γραιῶν καὶ τῶν παιδίων, ἐθεωρήθησαν ὑπὸ τῶν μορφωμένων ὡς τερατώδη καὶ ἀπίστευτα ἀχαλινώτου φαντασίας πλάσματα, ἀνάξια λόγου καὶ προσοχῆς, καὶ κατεφρονήθησαν ὡς μυθεύματα γραιῶν. Ἐξηκολούθησε δὲ ἡ καταφρόνησις αὕτη καθ' ὅλην τὴν κλασ-

σκήν ἀρχαιότητα καὶ μετέπειτα, καθὼς καὶ τοὺς χρόνους τῆς ἀναγεννήσεως.

Ἄλλ' ἤδη ἀπὸ τοῦ ΙΣ' αἰῶνος ἐν Ἰταλίᾳ ἤρχισαν συγγραφεῖς, ὡς ὁ Straparola καὶ ὁ Basile, νὰ ἀντιλοῦν ἐκ τοῦ λαϊκοῦ παραμυθιοῦ, κατὰ δὲ τὸν ΙΖ' ὁ Γάλλος Charles Perrault ἐδημοσίευσεν τὰ πρῶτα δείγματα γαλλικῶν παραμυθίων ὑπὸ τὸν τίτλον *Contes de ma mère l'Oye* (*Histoires du temps passé*), τὰ ὁποῖα ἐκίνησαν τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ μορφωμένου κόσμου ἐν Γαλλίᾳ διὰ τὸ λαϊκὸν τοῦτο εἶδος καὶ ἐγράφησαν μάλιστα τότε καὶ παραμύθια λογοτεχνικά. Ἐκ Γαλλίας μετεδόθη τὸ ἐνδιαφέρον καὶ εἰς τὴν Γερμανίαν καὶ ἀνεφάνησαν καὶ ἐκεῖ διάφοροι συλλογαί.

Ἄλλ' ἡ ἐπιστημονικὴ μελέτη τοῦ παραμυθιοῦ καὶ ἡ ἔρευνα περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ γενέσεως αὐτοῦ ἀρχίζει κυρίως ἀπὸ τῶν ἀδελφῶν Grimm. Οὗτοι δημοσιεύσαντες τὴν πασίγνωστον συλλογὴν τῶν *Kinder- und Hausmärchen* καὶ ἐφοδιάσαντες αὐτὴν διὰ σοφωτάτων συγκριτικῶν καὶ ἄλλων παρατηρήσεων ἐν σχέσει πρὸς τὰ παραμύθια ἄλλων λαῶν, εὐρωπαϊκῶν καὶ ἀνατολικῶν, ὡς καὶ τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα, ἔδωκαν τὴν πρῶτην ὥθησιν εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς γενέσεως τοῦ παραμυθιοῦ. Ἐκτοτε ἐσχηματίσθησαν ἀλλεπάλληλοι περὶ τοῦ ζητήματος τούτου θεωρίαι.

Οἱ μὲν ἐθεώρησαν τὰ παραμύθια ὡς συνεσκοτισμένα καὶ ἡλλοιωμένα ὑπολείμματα παναρχαίων Ἰνδοευρωπαϊκῶν μύθων, τοὺς δὲ ἥρωας αὐτῶν ὡς ἡμανρωμένας μορφὰς θεῶν καὶ ἡρώων τῆς ἀρχεγόνου Ἰνδοευρωπαϊκῆς λατρείας (Grimm) ⁽¹⁾. Κατ' ἄλλους πατρὺς τῶν παραμυθίων εἶναι αἱ Ἰνδαί, ὁπόθεν διὰ τῆς γραπτῆς καὶ προφορικῆς παραδόσεως διεδόθησαν κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα καὶ ἐφεξῆς εἰς τὴν Εὐρώπην (Benfey). Κατ' ἄλλους τὰ παραμύθια τῶν σημερινῶν πεπολιτισμένων λαῶν οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ λείψανα, ἐγκατα-

(1) Τὰ τῶν θεωριῶν τούτων ἐκτίθενται κάπως λεπτομερέστερον εἰς τὸ βιβλίον μου, Αἱ γυναῖκες εἰς τὴν Λαογραφίαν σ. 81 κέ.

λείμματα, παλαιωτάτων τοῦ πολιτισμοῦ καταστάσεων, οὐδὲ εἶναι ἀνάγκη νὰ ζητῇται ὠρισμένος τόπος τῆς γενέσεως αὐτῶν, ἀφ' οὗ ἡδύναντο πανταχοῦ ἐξ ἴσου νὰ γεννηθοῦν (ἀνθρωπολογικὴ θεωρία Tylor καὶ Lang). Κατ' ἄλλους εἶναι βέβαια ὀρθὴ αὐτὴ ἡ γνώμη περὶ *πολυγενεσίας* τοῦ παραμυθιοῦ, ἀλλ' ἐφ' ὅσον τὰ παραμύθια ἀποτελοῦν ὁργανικὰ σύνολα, ἔχοντα τὴν ἐνότητα ἔργου τέχνης καὶ τὴν πλοκὴν μυθιστορήματος, καὶ φέρουν τὸν τύπον ἐνὸς πνεύματος δημιουργοῦ, οὐδὲν σύστημα ἐπιστημονικὸν εἶναι βιώσιμον, τὸ ὁποῖον δὲν θὰ ἐδέχετο ὅτι τὰ παραμύθια ἐξαπλοῦνται διὰ τῆς ὁδοῦ τοῦ δανεισμοῦ. Ἡ ἔρευνα ὅμως διὰ τὴν ἀρχικὴν πατρίδα ἐκάστου παραμυθιοῦ ἰδιαιτέρως δὲν δύναται νὰ καταλήξῃ εἰς ἀποτέλεσμα καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ματαίᾳ (Bédier). Ἄλλοι τέλος ἀφήσαντες κατὰ μέρος τὴν γενικὴν περὶ τῆς προελεύσεως τῶν παραμυθίων συζήτησιν περιωρίσθησαν εἰς τὴν ἔρευναν ἐκάστου παραμυθιοῦ ἰδιαιτέρως, συγκεντρώνουν τὰς παραλλαγὰς, συγκροτοῦν αὐτὰς εἰς ὁμάδας, συνεχομένας γεωγραφικῶς, ἱστορικῶς καὶ πραγματικῶς, καὶ διὰ τῆς τοιαύτης *γεωγραφικοῖστορικῆς* ἐρεύνης προσπαθοῦν νὰ ἐξαγάγουν συμπεράσματα περὶ τῆς διαδόσεως, τῶν μεταβολῶν καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ παραμυθιοῦ. Θεωροῦσι δ' ὡς πατρίδα αὐτοῦ τὴν χώραν, ὅπου ἀφθονοῦν αἱ παραλλαγαί, ὡς πρὸς δὲ τὴν συγκρότησιν παραμένουν αἱ ἀρτιώτεραι, τὰ δὲ ἦθη καὶ αἱ δοξασαί τοῦ τόπου διαφωτίζουν τὴν σημασίαν τοῦ παραμυθιοῦ. Ἡ μέθοδος αὕτη, τὴν ὁποίαν ἐφαρμόζουν οἱ νεώτεροι ἐρευνῆται καὶ μάλιστα οἱ Φιλλανδοί, ἴσως εἶναι ἡ ἀσφαλεστέρα, ἐὰν μάλιστα γίνῃ καὶ φιλολογικωτέρα. Τὸ μόνον οὐσιῶδες ἐλάττωμά της εἶναι ἡ ἀνεπάρκεια τοῦ ὕλικου, καθ' ὅσον αἱ ἐκ τῶν διαφόρων χωρῶν συλλογαὶ οὔτε ἀνάλογοι εἶναι οὔτε καὶ ἀντιπροσωπεύουν τὸν πραγματικὸν ἀριθμὸν τῶν παραμυθίων καὶ τῶν παραλλαγῶν, τῶν φερομένων ἐκασταχοῦ.

Παρά τὰς θεωρίας ταύτας ἀνεφάνη καὶ ἄλλη τις ἀξιολογωτάτη θεωρία περὶ τῆς προελεύσεως τοῦ παραμυθιοῦ ἐκ τῶν ὀνειρῶν. Κατ' αὐτὴν ἐκ τῶν ὀνειρῶν ἀντλεῖ ὁ ἄνθρω-

πος τὰς φανταστικὰς ἐκείνας παραστάσεις, ἐκ τῶν ὁποίων πλάττονται τὰ παραμύθια. Τὰ θεμέλια τοῦ μυθικοῦ κόσμου τοῦ παραμυθιοῦ στηρίζονται ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὰ φυσικὰ φαινόμενα καὶ τὰς περὶ ψυχῆς παραστάσεις, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπὶ τοῦ ὕπνου καὶ τοῦ ὄνειρου. Καθ' ὕπνους ὁ ἄνθρωπος μεταβαίνει εἰς τόπους ἀγνώστους καὶ παραδόξους, βλέπει πράγματα θαυμάσια καὶ τερατώδη, τῶν ὁποίων διατηρεῖ κάποιαν σκοτεινὴν ἀνάμνησιν, ὅταν ἐξυπνήσῃ. Ἐὰν ὅ,τι εἶδεν εἰς τὸν ὕπνον του, θελήσῃ νὰ τὸ διηγηθῇ, θὰ ἔχωμεν ἀπλούστατα ἓνα παραμύθι. Καὶ ἐνθυμοῦμαι μίαν φράσιν, τὴν ὁποίαν ἤκουα συχνά, ὅταν ἤμην μικρὸς καὶ διηγούμην κανὲν μακρὸν καὶ περιπετειῶδες ὄνειρον. *Αὐτὸ δὲν ἦταν ὄνειρο, ἦταν παραμύθι*, μοῦ ἔλεγεν ὁ θεῖος μου.

Αὐταὶ εἶναι αἱ διάφοροι περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς γενέσεως τοῦ παραμυθιοῦ θεωρίαι, ἐκάστη τῶν ὁποίων ἔχει καὶ τὰ προτερήματά της, ἀλλ' ἔχει καὶ τὰ ἐλατιώματά της, περιέχει μὲν καὶ πυρῆνας ἀληθείας, περιέχει ὁμως καὶ ὑπερβολὰς καὶ σφάλματα. Ὅ,τι δ' ἐξ αὐτῶν παραμένει θετικὸν διὰ τὴν ἐπιστήμην ὄφελος εἶναι τὸ ἐξῆς. Πρῶτον ὅτι τὰ παραμύθια δὲν εἶναι, ὅπως ἐλέγετο ἄλλοτε, αὐθαίρετα ἀχαλινώτου φαντασίας γεννήματα, ἀλλ' ὅτι αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ στοιχεῖα, τὰ φαινόμενα τερατώδη καὶ ἀπίθανα, ἀντιπροσωπεύουν καταστάσεις τοῦ πολιτισμοῦ ἀρχεγόνους, ἡδύναντο δὲ νὰ γεννηθοῦν ἐξ ἴσου εἰς ὅλους τοὺς τόπους καὶ τοὺς λαοὺς. Δεύτερον ὅτι ἱκανὰ τῶν στοιχείων τούτων ἔχουν τὴν πηγὴν τῶν εἰς τὰ ὄνειρα καὶ τρίτον ὅτι τὰ παραμύθια, ὅπως παρῶνσιάζονται σήμερον, ἀποτελοῦν συγκεκορωμένους ἐνότητις, αἱ ὁποῖαι δὲν δύνανται νὰ γεννηθοῦν αὐτομάτως, ἀλλ' ἀπαιτοῦν τὴν ἐργασίαν ἐνὸς δημιουργοῦ, ἡ δ' ἀνέυρεσις αὐτῶν εἰς διαφόρους λαοὺς προϋποθέτει τὴν ἀπὸ λαοῦ εἰς λαὸν διάδοσιν, ἣτις κυρίως ἔγινε διὰ τῆς προφορικῆς ὁδοῦ καὶ κατὰ δεύτερον λόγον διὰ τῆς γραπτῆς, τὴν ὁποίαν ὁμως ἡμεῖς σήμερον πλὴν ἐξαιρετικῶν τινῶν περιπτώσεων δὲν δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν.

Συμφώνως νῦν πρὸς ταῦτα ἄλλη ἔρευνα πρέπει νὰ

γίνη διὰ τὰ στοιχεῖα, ἐξ ὧν συγκροτοῦνται τὰ παραμύθια, δηλαδή τὰ ἐπεισόδια, καὶ ἄλλη διὰ τὰ παραμύθια ὥς λογοτεχνικὰς ἐνότητας. Καὶ ἡ μὲν ἔρευνα τῶν ἐπεισοδίων εἶναι ἔρευνα κυρίως ψυχολογική, ἐπιδιώκουσα νὰ δείξῃ πῶς καὶ ὑπὸ ποίας περιστάσεις ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἐγεννήθη αὕτη ἢ ἐκείνη ἡ μυθοπλαστία, ἡ δὲ ἔρευνα τῶν ἐνοτήτων εἶναι ἔρευνα φιλολογική, σκοπὸν ἔχουσα τὴν εὔρεσιν τοῦ τρόπου καὶ τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν συνετέθησαν καὶ ἐκαλλιεργήθησαν καὶ ἐξηπλώθησαν τὰ παραμύθια, καθὼς καὶ τὴν μελέτην τοῦ λογοτεχνικοῦ αὐτῶν χαρακτῆρος καὶ ὕφους. Συμφώνως πρὸς ταῦτα θὰ ἐξετάσωμεν καὶ ἡμεῖς κατωτέρω πρῶτον τὰ ἐπεισόδια, δεύτερον τὴν συγκρότησιν τῶν ἐνοτήτων καὶ τὴν καλλιέργειαν αὐτῶν καὶ τρίτον τὸν λογοτεχνικὸν χαρακτῆρα καὶ τὸ ὕφος τῶν παραμυθίων.

α') Ἑπεισόδια.

Ἐὰν προσέξῃ κανεὶς κάπως ἀναλυτικώτερον τὰ παραμύθια, βλέπει ὅτι καὶ αὐτὰ καθὼς καὶ κάθε διεξοδικὴ διήγησις, ὅπως π. χ. τὸ μυθιστόρημα, τὸ διήγημα κτλ. ἀποτελοῦνται ἐκ τῆς πλοκῆς περισσοτέρων ἐπεισοδίων. Ἐχουν ὁμως τὰ ἐπεισόδια ταῦτα τοῦτο τὸ ἰδιαίτερον χαρακτηριστικόν, ὅτι ἐνῶ εἰς τὸ λογοτεχνικὸν διήγημα ἢ τὸ μυθιστόρημα, τὰ ἐπὶ μέρους ἐπεισόδια εἶναι ἢ τοῦλάχιστον πρέπει νὰ εἶναι στενῶς συνδεδεμένα πρὸς τὸ ὅλον, πρέπει νὰ εἶναι πλασμένα δι' αὐτό, πρέπει νὰ ἀποτελοῦν μέρη τοῦ ὅλου οὕτως, ὥστε νὰ μὴ δύνανται νὰ ἔχουν αὐτοτελῆ ὕπαρξιν, οἷαδὴποτε δὲ ἀφαίσεις αὐτῶν νὰ μὴ ἀφήνῃ ἀνεπηρέαστον τὴν ὑπόστασιν αὐτῆν τοῦ ὅλου, εἰς τὸ παραμύθι ἔχουν κάποιαν περισσοτέραν αὐτοτέλειαν. Τὰ αὐτὰ ἐπεισόδια ἀνευρίσκει κανεὶς εἰς διάφορα παραμύθια μὲ διάφορον πλοκὴν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δίδει εἰς αὐτὰ τὸν χαρακτῆρα τοῦ κοινοῦ τόπου, τοῦ τυπικοῦ, ἡ δὲ προσθήκη ἢ ἀφαίσεις αὐτῶν ἀπὸ ἑνα παραμύθι δύναται βεβαίως νὰ ἐπηρεάσῃ τὸ μῆκος αὐτοῦ, ἀλλ' ὅχι καὶ τὴν ὑπόστασιν τοῦ ὅλου. Εἶναι δὲ ὡς πρὸς τὴν φύσιν

τὰ ἑπεισόδια ταῦτα ποικιλώτατα. Καὶ διὰ μὲν τὸν ἄπειρον ἀναγνώστην ἢ ἀκροατὴν δύνανται νὰ φαίνωνται ἀπλᾶ τῆς φαντασίας παίγνια, τερατωδῶς ἀπίθانا, διὰ τὸν ἔχοντα ὅμως γνῶσιν τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ καὶ τῶν βαθμίδων, τὰς ὁποίας οὗτος διέτρεξεν, ἐμφανίζονται ὡς λείψανα δοξασιῶν καὶ καταστάσεων πρωτογόνων καὶ παναρχαίων, τὰς ὁποίας ἐπανευρίσκομεν ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν ἀπωτάτην ἀρχαιότητα, ἀφ' ἑτέρου δ' εἰς τοὺς καθυστερήσαντας καὶ εἰς πρωτόγονα ἀκόμη στάδια παραμένοντας σημερινούς κατὰ φύσιν ζῶντας λαούς. Καὶ μέρος μὲν αὐτῶν ἀντιπροσωπεύει καταστάσεις καὶ ἀντιλήψεις κοινωνικὰς ἀρχηγόνους, ὅπως εἶναι ἡ ἀνθρωποφαγία γενικῶς, ἔπειτα ἡ ἀνθρωποφαγία γερόντων γονέων ἢ ἡ ἔκθεσις αὐτῶν, π. χ. εἰς τὸ παραμύθι τῆς Σταχτοπούτας, τὰ κορίτσια βάζουν στοίχημα ὁποίας κοπῇ τὸ νῆμα νὰ τὴν φάν, καὶ τρῶν τὴ μάννα τους, αἱ ἀνθρωποθυσίαι, ὅταν π. χ. προσφέρουν ἀνθρώπινα θύματα εἰς θηρία, λάμιες, δράκους κτλ. ποὺ κρατοῦν τὰ νερά, ἡ ἀρπαγὴ τῆς γυναικός, τὸ κληρονομικὸν δίκαιον τοῦ μικροτέρου, ἡ στενὴ οἰκειότης τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὰ ζῶα, τὰ ὁποῖα παρουσιάζονται πεπρoικισμένα με ἐξαιρετικὰς δυνάμεις, δυνάμενα νὰ σκέπτωνται καὶ νὰ ὀμιλοῦν καὶ νὰ ἐνεργοῦν ὅπως οἱ ἄνθρωποι, τοὺς ὁποίους παντοιοτρόπως βοηθοῦν καὶ τῶν ὁποίων τὴν μορφήν λαμβάνουν καὶ εἰς τὰ ὁποῖα οἱ ἄνθρωποι συχνάκις μεταμορφώνονται. Τὸ εἶδος τοῦτο τῶν ἐπεισοδίων δυνάμεθα νὰ καλέσωμεν ἐθνολογικά.

Ἄλλο μέρος αὐτῶν ἀντιπροσωπεύει παλαιὰς μυθολογικὰς ἀντιλήψεις καὶ δοξασίας περὶ τῶν οὐρανίων σωμάτων καὶ τῆς γῆς, περὶ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ μετὰ θάνατον βίου, ὡς καὶ περὶ διαφόρων δαιμόνων κτλ. Τοιαῦτα π. χ. εἶναι τὰ περὶ τῆς κατοικίας τοῦ ἡλίου καὶ τοῦ φεγγαριοῦ εἰς τὰ πέτρατα τῆς γῆς, ὡς καὶ τὰ περὶ ἀδηφαγίας αὐτῶν, τὰ περὶ τῆς ἄκρας τῆς γῆς καὶ τῶν βαθῶν τῆς, τὰ περὶ τοῦ κάτω κόσμου, τοῦ ἀθάνατου νεροῦ, τῶν νεκρῶν ὡς βοηθῶν τῶν ζώντων κτλ. κτλ. Ἐπειτα οἱ διάφοροι δαίμονες, δράκοι, νεραίδες, λάμιες, θηρία, τέρατα, τὰ ὁποῖα τρώγουν ἀνθρώπους,

ἀρπάζουν γυναῖκας κτλ. κτλ. Τὰ ἐπεισόδια ταῦτα, ἐπειδὴ ἔχουν ἄμεσον σχέσιν πρὸς τοὺς ἀρχαίους μύθους, τὰς σημερινὰς δηλ. παραδόσεις, δυνάμεθα νὰ καλέσωμεν *μυθολογικά*.

Ἄλλο μέρος ἀντιπροσωπεύει παγκοσμίους καὶ παναρχαίας πίστεις εἰς τὴν μαγείαν καὶ τὰ κατορθώματά της, εἶναι δὲ συχνότατα εἰς τὰ παραμύθια τὰ μαγικά καρφιά, αἱ βελόναι, τὰ μῆλα, αἱ μεταμορφώσεις, τὰ ἐναέρια ταξίδια κτλ. Τὰ ἐπεισόδια ταῦτα δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν *μαγικά*.

Ἄλλο μέρος προέρχεται πιθανώτατα ἐκ τοῦ κόσμου τῶν ὀνείρων, ὅπως εἶναι π. χ. τὰ ἀτελεύτητα ταξίδια εἰς τὸν Ἄδην, τὰ ὄρη τὰ ἀδιάβατα καὶ τὰ δάση τὰ ἀδιαπέραστα, τὰ ὄνειρώδη παλάτια, τὰ ὅποια εἰς μίαν στιγμὴν κτίζονται καὶ εἰς μίαν στιγμὴν ἐξαφανίζονται, οἱ δρόμοι οἱ ἀγωνιώδεις καὶ αἱ καταδιώσεις, αἱ ἀγωνιώδεις καὶ ἄκαρποι, ὡς τοῦ Σισύφου καὶ τοῦ Ταντάλου, προσπάθειαι κτλ. κτλ.

Ἄλλο τέλος μέρος ἔχει τὴν πηγὴν του εἰς τὰς ἀντιλήψεις τοῦ κατὰ φύσιν ἀνθρώπου περὶ τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας τῶν διαφορῶν ψυχικῶν ιδιοτήτων καὶ ἀντιπροσωπεύει ἀκριβῶς τὰς μάλιστα ὑπ' αὐτοῦ ἐκτιμώμενας ἢ καταγελωμένας, ὡς εἶναι ἡ ἀνδρεία καὶ ἡ δειλία, ἡ ἐξυπνάδα καὶ ἡ χοντροκεφαλία, ἡ ἐργατικότητα καὶ ἡ νωθρότης, ἡ φλυαρία καὶ ἡ περιέργεια, ἡ ὑπερηφάνεια καὶ ἡ ταπεινότης κτλ., αἱ ὅποια ἀνήκουν κυρίως εἰς τὰς εὐτραπέλους διηγήσεις καὶ τοὺς μύθους.

Αὐταὶ εἶναι αἱ κατηγορίαι τῶν ἐπεισοδίων. Ἐὰν τώρα ἐπιστήσωμεν ὀλίγον τὴν προσοχὴν μας εἰς αὐτάς, θὰ ἴδωμεν ὅτι αἱ μὲν τέσσαρες πρῶται ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰς παραδόσεις, ἡ δὲ πέμπτη πρὸς τὰς εὐτραπέλους διηγήσεις καὶ τοὺς μύθους. Οὕτως ὡς πρὸς τὰ στοιχεῖα τὰ διάφορα ταῦτα εἶδη τῶν διηγήσεων συγχέονται, πιθανώτατα δὲ μόνον ἡ περαιτέρω κατὰ διαφόρους διευθύνσεις ἐξέλιξις εἰς διακεκριμένα εἶδη τὰς ἐχώρισε.

β') Συγκρότησις τῶν ἐνοτήτων.

Ἄπαντα τὰ ἀνωτέρω ἐπεισόδια ἀποτελοῦν μὲν τὰ στοιχεῖα τοῦ παραμυθιοῦ, ἀλλ' ὅχι καὶ αὐτὸ τὸ παραμύθι, τὸ

ὁποῖον ἀποτελεῖ σειρὰν τοιούτων, ἀπηρτισμένων εἰς ὅλον ὀργανικὸν καὶ πεπλεγμένον, ἔχον ἀρχὴν καὶ μέσον καὶ τέλος, εἰς διήγησιν δηλονότι μέγεθος ἔχουσαν καὶ πλοκήν. Ἐπειτα τὸ ὅτι τὰ ἐπεισόδια ἀποτελοῦν στοιχεῖα τοῦ παραμυθίου δὲν σημαίνει καὶ ὅτι προϋπῆρχον αὐτοῦ καὶ ὅτι τοῦτο συνεκροτήθη κατόπιν ἕξ αὐτῶν. Διηγῆσεις βέβαια μυθικαί, δηλαδὴ παραδόσεις, καὶ ἄλλαι εἶναι δυνατόν νὰ ὑπῆρχον, ἀλλ' ὑπὸ τὴν μορφήν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐμφανίζονται τὰ ἐπεισόδια εἰς τὰ παραμύθια, φαίνεται πιθανώτερον ὅτι κατὰ μέγα μέρος τοῦλάχιστον, ἐδημιουργήθησαν ταυτοχρόνως μὲ τὸ παραμῦθι, ἐν ἀπηρτισμένῃ τοῦτ' ἔστι διηγῆσει, ἀδιάφορον ἂν κατόπιν μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς διηγῆσεως ἐχρησίμευσαν ὡς τυπικὰ στοιχεῖα διὰ τὴν συγκρότησιν νέων ἐκάστοτε ἐνοτήτων, νέων ἐκάστοτε παραμυθίων.

Οὕτω μὲ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ παραμυθίου εἰς τὰ στοιχεῖα του, τὰ ἐπεισόδια, δὲν λύεται τὸ ζήτημα τῆς γενέσεως αὐτοῦ, ἀλλὰ μένει πάντοτε ἀνοικτὸν τὸ ἐρώτημα, ποῦ δύνανται νὰ ἔχουν τὴν ἀρχὴν τῶν θαυμαστικῶν διηγῆσεων συνεχῆς, ὁποῖαι εἶναι τὰ παραμύθια. Τὸ ζήτημα εἶναι δυσκολώτατον καὶ σκοτεινότερον, καθ' ὅσον μάλιστα πρόκειται περὶ δημιουργημάτων παναρχαίων, τῶν ὁποίων τὰ ἐξίτηλα ἔχνη μετὰ μεγάλης δυσκολίας δύναται νὰ παρακολουθήσῃ κανεὶς εἰς τὰ βάθη σκοτεινοῦ καὶ ἀπωτάτου παρελθόντος. Ἀναγκαιῶς λοιπὸν θὰ καταφύγῃ τις εἰς εἰκασίας, αἱ ὁποῖαι ἐνδέχεται μὲν νὰ εἰσέρχωνται εἰς τὰ ὅρια τοῦ πιθανοῦ, εἶναι ὅμως δύσκολον πάντοτε νὰ ἀποδειχθοῦν καὶ ὡς βεβαιώτητες, ὡς ἀλήθειαι ἐξηκριβωμέναι. Καὶ πιθανωτέρα εἰκασία μοῦ φαίνεται ἡ ἑξῆς.

Ὁ καθημερινὸς πραγματικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι βέβαια, ὅπως παρατηρήσαμεν ἤδη εἰς τὰ περὶ εὐτραπέλων διηγῆσεων, πλουσιωτάτη πηγὴ διὰ σκωπτικὰς καὶ ἄλλας διηγῆσεις, δὲν παρουσιάζει ὅμως καὶ γεγονότα, τὰ ὁποῖα νὰ δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ πηγὴ μακροτέρων θαυμασιῶν διηγῆσεων, ὅπως εἶναι τὰ παραμύθια, αἱ ὁποῖαι ἐξέρχονται τῶν ὁρίων τῆς πραγματικότητος. Τοιαῦτα γεγονότα μόνον εἰς τὰ ὄνειρα εἶναι δυνατόν καὶ διὰ τοῦτο εἰς

αὐτὰ πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν ἀρχὴν καὶ τὰ πρότυπα τῆς συνεχοῦς διηγήσεως τοῦ παραμυθιοῦ.

Καὶ πραγματικῶς μόνον εἰς τὰ ὄνειρα τὰ θαυμαστὰ ἐπείσοδια καὶ αἱ περιπέτειαι, αἱ παραδείσιοι ἀπολαύσεις καὶ ὠραιότητες καὶ οἱ πλέον ἀγωνιώδεις ἄθλοι καὶ τὰ φοβερότερα τέρατα διαδέχονται ἀλλήλα ἐν χαλαρᾷ παρατάξει ἢ καὶ ἐν αἰφνιδίᾳ καὶ ἀποτόμῳ ἀπὸ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸ ἄλλο μεταπτώσει κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τρόπον, κατὰ τὸν ὅποιον γίνεται καὶ εἰς τὰ παραμύθια, τόσον ὥστε, ἐάν, ὅπως καὶ ἀνωτέρω παρετηρήσαμεν, θελήσῃ κανεὶς νὰ διηγηθῇ ὅ,τι καθ' ὕπνους περιπετειῶδες εἶδεν, οὐσιαστικῶς θὰ ἔχωμεν ἐνώπιον ἡμῶν παραμύθι.

Διὰ νὰ γίνῃ ὁμως τὸ παραμύθι τοῦτο τέλειον, χρειάζεται καὶ νὰ στερεοποιηθῇ, νὰ συμπηχθῇ εἰς μόνιμον διήγησιν, τοῦτο δὲ μόνον διὰ τῆς ἐπαναλήψεως καὶ τῆς διαδόσεως εἶναι δυνατόν. Διὰ τῆς ἐπαναλήψεως καὶ τῆς διαδόσεως ἡ διήγησις γίνεται κτῆμα τῶν πολλῶν, κτῆμα ὁμαδικόν, καὶ μεταβάλλεται μὲν καὶ ἀλλοιοῦται ἐκάστοτε καὶ ἐκασταχοῦ, ἀλλ' εἰσερχομένη ἀπαξ εἰς τὴν παράδοσιν ἀποκτᾷ μορφήν καὶ εἶδος καὶ ὄντοτητα ξεχωριστὴν καὶ τὴν μακροβιότητα, τὴν ὁποίαν χαρίζει ἡ παράδοσις εἰς ὅλα τὰ κτήματά της. Βαθμηδὸν δ' ἀμεινροῦται καὶ ἐξαλείφεται καὶ ἡ ἀνάμνησις τῆς ἐκ τοῦ ὀνείρου προελεύσεως αὐτῆς καὶ ἔχομεν πλέον τὴν θαυμαστὴν τοῦ ὀνείρου διήγησιν ἐξειλιγμένην εἰς τέλειον παραμύθι.

Ἡ τοιαύτη ἐξέλιξις ἑνὸς ἀπλοῦ ὀνείρου εἰς παραμύθι ἐντὸς τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ βεβαίως δὲν εἶναι οὔτε δυνατὴ οὔτε πιστευτή. Ἐφ' ὅσον δηλαδὴ τὸ ὄνειρον θεωρεῖται, ὅπως θεωρεῖται σήμερον, ἀπλοῦν παίγνιον τῆς φαντασίας τοῦ κοιμωμένου, μηδεμίαν ἔχον σχέσιν πρὸς τὴν πραγματικότητα, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ τὸ φαντασθῇ κανεὶς ἐπαναλαμβανόμενον καὶ δὴ διαδιδόμενον καὶ εἰς μόνιμον διήγησιν συμπηγνύμενον. Διότι διὰ νὰ ἐπαναληφθῇ κάτι τι καὶ διαδοθῇ, πρέπει πρωτίστως νὰ θεωρηθῇ ὡς κάτι ἄξιον λόγου καὶ πρὸ παντὸς νὰ πιστευθῇ. Δὲν συνέβαινε ὁμως τὸ αὐτὸ καὶ ἄλλοτε, εἰς χρόνους παναρχαίους, εἰς τὰ πρῶτα στάδια τοῦ πολιτισμοῦ, κα-

θῶς δὲν συμβαίνει καὶ σήμερον εἰς τοὺς κατὰ φύσιν λαοὺς, τοὺς εὐρισκομένους εἰς τὴν αὐτὴν χαμηλὴν βαθμίδα τῆς προόδου καὶ τῆς ἀναπτύξεως. Εἰς τοὺς λαοὺς τούτους ὁ βίος τοῦ ὀνείρου μὲ τὰ παράδοξά του καὶ τὰ τερατώδη ὄντα του καὶ τὰς θαυμαστὰς περιπετείας του εἶναι πραγματικότης, ὅπως καὶ ὁ καθημερινὸς βίος μὲ τὰ γεγονότα του. Πιστεύεται μάλιστα ὅτι ἡ ψυχὴ καθ' ὕπνους χωρίζεται ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ κινεῖται καὶ δοῶ καὶ ζῇ βίον πολὺ διάφορον, βίον ἐλεύθερον, ἀπηλλαγμένον τῶν δεσμῶν, τῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν πεζοτήτων τοῦ καθημερινοῦ, τὸν βίον τοῦ ὀνείρου. Εἰς τοὺς λαοὺς λοιπὸν τούτους τὰ ὄνειρα εἶναι πιστευτὰ καὶ ἐπομένως ἡδύναντο καὶ νὰ ἐπαναληφθοῦν καὶ νὰ διαδοθοῦν ὡς μόνιμοι πλέον διηγήσεις.

Ἀλλὰ καὶ πάλιν δύσκολον εἶναι νὰ πιστευθῇ ὅτι τὸ ὄνειρον ἐνὸς οἴουδῆποτε ἀγρίου ἔσχε τόσην διάδοσιν, ὥστε νὰ συμπηχθῇ εἰς μόνιμον διήγησιν, εἰς παραμύθι. Διὰ νὰ διαδοθῇ κάτι τι εἰς τοὺς κατὰ φύσιν, καθὼς δὲ καὶ εἰς τοὺς πεπολιτισμένους λαοὺς, δὲν εἶναι ἀρκετὸν νὰ εἶναι καθ' ἑαυτὸ ἀξιόλογον, πρέπει καὶ ἡ προέλευσις αὐτοῦ νὰ εἶναι σπουδαία καὶ ἀξία λόγου. *Παροιμία, ποὺ ἔκανε ὁ φτωχός, δὲν πιάνει*, λέγουν οἱ Bassoutos τῆς Ἀφρικῆς. Πρέπει λοιπὸν καὶ διὰ τὰ ὄνειρα νὰ ζητηθῇ κάποια ἀξία λόγου καὶ σπουδαία διὰ τοὺς κατὰ φύσιν ἀνθρώπους προέλευσις. Καὶ ὑπάρχει πράγματι.

Πηγὴ ὀνείρων καταπληκτικῶν, πιστευτῶν, ἀλλὰ καὶ σπουδαίων διὰ τοὺς κατὰ φύσιν λαοὺς εἶναι οἱ μάγοι. Ἄνθρωποι νευρικοὶ καὶ εὐερέθιστοι, ὑποκείμενοι εἰς νευρικοὺς παροξυσμοὺς καὶ καταστάσεις ὑπνωτικὰς, τὰς ὁποίας συνήθως καὶ προκαλοῦν, διὰ νὰ ἐπικοινωνήσουν μὲ τὸν ὑπεράνθρωπον κόσμον τῶν πνευμάτων, ὅχι μόνον διὰ τῶν ἐξωφρενικῶν χορῶν των, ἀλλὰ καὶ διὰ διαφόρων ἄλλων μέσων, νηστείας, μεθυστικῶν καπνῶν καὶ ποτῶν κ.τ.τ., ἄνθρωποι πιστεύοντες ὅτι ἡ ψυχὴ των δύναται νὰ εἰσέρχεται καὶ νὰ ἐξέρχεται κατὰ βούλησιν ἐκ τοῦ σώματος, βλέπουν καὶ πράττουν ἢ προσποιοῦνται ὅτι βλέπουν καὶ πράττουν, διότι δὲν λείπουν καὶ

οἱ εὐφάνταστοι ἀπατεῶνες, πράγματα ποικίλα, θαυμάσια καὶ τρομακτικὰ κατὰ τὰ ταξίδια τῆς ψυχῆς των εἰς τὰς ὑπνώσεις των, τὰ ὅποια κατόπιν διηγοῦνται εἰς ἀφελεῖς ἀκροατάς, καὶ αἱ διηγήσεις αὗται ἐπαναλαμβάνονται καὶ διαδίδονται, διότι θεωροῦνται πιστευταὶ καὶ σπουδαῖαι⁽¹⁾. Συνηθέστατα δ' εἶναι τὰ ταξίδια τῆς ψυχῆς τῶν μάγων τούτων εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ εἰς τὸν Ἅδην, εἰς τὰς χώρας τῶν πνευμάτων καὶ τῶν νεκρῶν, τὰ ὅποια ἐπανευρίσκομεν συχνὰ καὶ εἰς τὰ παλαιὰ ἔπη καὶ εἰς τὰ σημερινὰ παραμύθια. Εἶναι δὲ τὰ ταξίδια ταῦτα τοσοῦτον μᾶλλον ἀγωνιώδη καὶ περιπετειώδη, καθ' ὅσον κατ' αὐτὰ ὁ μάγος ἀγωνίζεται συνάμα καὶ παλαίει πρὸς τὰ διάφορα κακοποιὰ πνεύματα καὶ τοὺς δαίμονας.

Οὕτως αἱ μαγικαὶ διηγήσεις φαίνεται ὅτι ἀπετέλεσαν τὸν πρῶτον πυρῆνα τῆς διηγήσεως τῶν παραμυθιῶν, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἡ μαγεία καὶ οἱ μάγοι καὶ τὰ μαγικὰ κατορθώματα καὶ ταξίδια ἐξακολουθοῦν νὰ ἔχουν τόσον μέγα μέρος εἰς αὐτά. Οἱ δὲ μάγοι ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι ἥρωες τῶν θαυμασιῶν τοῦ παραμυθιοῦ, ὅπως πράγματι φαίνεται εἰς τὰς παλαιοτάτας αἰγυπτιακὰς διηγήσεις, αἱ ὁποῖαι κατὰ τὸ πλεῖστον περὶ τὰ κατορθώματα τῶν μάγων περιστρέφονται καὶ ὄχι περὶ τοὺς ἄθλους τῶν ἡρώων. Συνετέλει δ' εἰς τὴν διατήρησιν τῶν διηγήσεων τούτων καὶ ἡ στενὴ οἰκογενειακὴ καὶ ἐπαγγελματικὴ παράδοσις, καθ' ὅσον τὸ ἐπάγγελμα τοῦ μάγου συνήθως ἀπὸ πατρὸς εἰς υἱὸν παρεδίδετο, οἱ δὲ μάγοι πολλαχοῦ ἀπετέλεσαν ἐπαγγελματικὰ σωματεῖα, διατηροῦντα ζηλοτύπως τὰ μυστικά των.

Ἐκ τῶν τοιούτων διηγήσεων κατόπιν, ὅτε προαγομένων τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν οἱ δαίμονες ἔγιναν θεοὶ καὶ ὁ ἀκαθόριστος πρὶν μυθολογικὸς κόσμος βαθμὴδὸν καθωρίζετο καὶ συνεπὴγγυτο εἰς ὠρισμένα ἐκασταχοῦ μυθολογικοθρησκευτικὰ συστήματα καὶ οἱ παλαιοὶ μάγοι μετεβάλλοντο εἰς ἱερεῖς,

(1) Παρόμοιον ἐντελῶς ἐκ τῶν χριστιανικῶν χρόνων εἶναι αἱ διηγήσεις τῶν μοναχῶν περὶ ὁπτασιῶν καὶ ἀποκαλύψεων, τὰς ὁποίας ἀφθόνους ἀνευρίσκομεν εἰς τοὺς διαφόρους βίους τῶν ὁσίων.

ἀνεπτύχθησαν πιθανώτατα διάφορα κατὰ τόπους καὶ λαοὺς μυθολογικά ἔπη, τῶν ὁποίων πάλιν οἱ ἥρωες, ὡς πιθανῶς ὁ Ἀσσύριος Γίλγαμος καὶ οἱ Ἕλληνες Ἡρακλῆς, Περσεύς, Ὀδυσσεὺς καὶ εἴ τις ἄλλος, μαγικὸν κατ' ἀρχὰς ἔχοντες χαρακτῆρα, βραδύτερον βαθμηδὸν *ἐξηρωώσθησαν*, ἐφ' ὅσον τὸν μαγικὸν αἰῶνα διεδέχετο ὁ ἡρωϊκὸς καὶ τὰ κατορθώματα τῶν μάγων παρηγκώνιζον πλέον εἰς τὴν συνείδησιν καὶ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ λαοῦ οἱ ἄθλοι τῶν ἡρώων. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ μεταβολὴ αὕτη δὲν ἔγινε καὶ ἄνευ μεταβολῆς εἰς τὰ στοιχεῖα τῆς συγκροτήσεως τῶν διηγήσεων τούτων, καθ' ὅσον παρὰ τὸ μεταβεβλημένον ἤδη μαγικὸν στοιχεῖον προσετέθη καὶ τὸ *ἡρωϊκόν*. Βραδύτερον μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς ναυτιλίας προσετέθη καὶ τὸ *ναυτικόν* μὲ τὰς θαυμασίας ἀφηγήσεις του περὶ τεράτων θαλασσιῶν, περὶ κινδύνων καὶ περιπλανήσεων εἰς ξένας, ἀγνώστους καὶ παραδόξους χώρας καὶ ἀνθρώπους. Πολὺ δὲ βραδύτερον κατὰ τοὺς ἑλληνικοὺς καὶ τοὺς ἑλληνορρωμαϊκοὺς πιθανῶς χρόνους προσετέθη καὶ τὸ *ἐρωτικόν* στοιχεῖον. Τοῦτο ἔχει τὴν ἀρχὴν του εἰς τὸ λογοτεχνικὸν μυθιστόρημα τῶν χρόνων ἐκείνων, τὸ ὁποῖον πολὺ ἐνωρὶς φαίνεται ἔγινε δημοφιλὲς καὶ λαϊκόν. Οὕτως ἀπετελέσθησαν ποικίλαι φανταστικαὶ διηγήσεις, ὧν ἔσχατοι λαϊκοὶ ἀντιπρόσωποι ἐπέζησαν μέχρις ἡμῶν τὰ παραμύθια.

Τὸ τελευταῖον ὁμῶς τοῦτο οὐδόλως πρέπει νὰ παρεξηγηθῇ οὐδὲ νὰ πιστευθῇ, ὡς ἐπίστευσεν ὁ Grimm, ὅτι τὰ σημερινὰ παραμύθια εἶναι ἀπλῶς ἡμανρωμένα λείψανα ἢ κεκολοβωμένα συντρίμματα παναρχαίου μυθολογικοῦ κόσμου, καὶ νὰ ἀναζητῶνται εἰς τοὺς ἥρωας αὐτοῦ ἀρχαίων λαῶν θεοὶ καὶ ἥρωες. Τὰ παραμύθια, ὅπως μᾶς παρουσιάζονται σήμερον, δὲν ἔχουν καθόλου τὴν ὄψιν συντριμμάτων, τεμαχίων κολοβῶν ἢ ἀκεφάλων λησμονηθέντος ὅλου, ἀλλ' ἐμφανίζονται ὡς ἔργα συνολικά, ἔντεχνα καὶ αὐτοτελῆ, ἔργα προϋποθέτοντα τὴν ἐνσυνείδητον ἐνέργειαν δημιουργῶν, ἐμπεύρων τῆς ἀφηγηματικῆς τέχνης, οἵτινες ὡς ἔργον καὶ οὐχὶ ὡς πάρεργον νὰ ἀσκοῦν τὴν διήγησιν. Καὶ τοιοῦτοι ἀφηγηταί,

τοιούτοι παραμυθάδες ἐνωρὶς φαίνεται ὅτι ἐνεφανίσθησαν. Εἰς δὲ τὴν ἐμφάνισιν καὶ διαμόρφωσιν αὐτῶν εἰς τάξιν ἐπαγγελματικὴν βεβαίως συνετέλεσαν αἱ μυθοπλαστικαὶ διαθέσεις τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ ἡ φυσικὴ ἡδονή, τὴν ὁποίαν αἰσθάνεται ὁ ἄνθρωπος ἀφήνων ἑαυτὸν νὰ πλέῃ ὡς ἐν ὄνειρῳ εἰς τὸ πέλαγος τῶν παραστάσεων, ὅσας ἡ φαντασία του δημιουργεῖ, καὶ ἡ ὁποία ἄριστα ἐκδηλοῦται εἰς τὴν ἐπιζήτησιν ἀκριβῶς τῶν ὀνείρων, μάλιστα εἰς τοὺς ἀνατολικοὺς λαοὺς, διὰ τοῦ ὀπίου ἢ τοῦ χάσις ἢ ἄλλων οὐσιῶν μεθυστικῶν.

Οἱ παραμυθάδες οὗτοι ἀντλοῦντες ἐκ διαφορῶν πηγῶν, προφορικῶν ἢ καὶ γραπτῶν, παραδεδομένων ἢ καὶ συγχρόνων, ἐκαλλιέργησαν καὶ διέπλασαν τὸ παραμῦθι εἰς λαϊκὸν λογοτεχνικὸν εἶδος, ἔχον ἰδίαν σύστασιν καὶ ἰδίαν τεχνοτροπίαν, καὶ ὡς τοιοῦτον πλέον διεδόθη εἰς ὅλον τὸν ἀνατολικὸν καὶ τὸν εὐρωπαϊκὸν κόσμον ἤδη ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος.

Τοιοῦτοι ἐπαγγελματαῖα ἀφηγηταί, ἐξ ὧν πιθανῶς προῆλθον χωρὶς νὰ τοὺς ἀπορροφήσουν, καὶ εἰς τοὺς ὁποίους ἴσως ἀπέληξαν οἱ ἐπικοὶ ποιηταὶ καὶ ραψῳδοί, καὶ οἱ ὁποῖοι ἤσκησαν τὸ ἔργον των παραλλήλως πρὸς ἄλλους διαφοροὺς πλάνητας λαϊκοὺς ἀοιδούς, ραψῳδούς, ἄλλους ποιητάς, μουσικούς, θαυματοποιούς κτλ., μαρτυροῦνται καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους καὶ εἰς τοὺς σημερινούς λαοὺς. Εἰς τὰς Ἰνδίας, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἢ κατ' ἐξοχὴν χώρα τοῦ παραμυθιοῦ καὶ ὅπου κατηρτίσθησαν αἱ ἀρχαιότεραι συλλογαὶ παραμυθίων, ὑπῆρχον καὶ ὑπάρχουν ἀκόμη. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἤδη εἰς τοὺς πρώτους ἱστορικοὺς χρόνους ἔχομεν εἰς τὴν Ἰωνίαν τοὺς λογοποιούς, οἱ ὁποῖοι εἰς τὰς λέσχας καὶ τὰς ἀγοράς ἔργον εἶχον νὰ τέρπουν διὰ τῆς διηγήσεως τοὺς πολίτας καὶ ἐκ τούτου ἀπέζων. Ὁ Ἀριστοφάνης καὶ ὁ Πλάτων γνωρίζουν τοὺς μυθοποιούς, ἀπὸ δὲ τοὺς ὑστερωτέρους χρόνους εἶναι ἀφθονώτερα τὰ δείγματα τῆς ὑπάρξεως τοιούτων ἐπαγγελματιῶν ἀφηγητῶν (').

(') Περὶ ὅλων τούτων λεπτομερέστερον βλέπε Κυριακίδου, Αἱ γυναῖκες εἰς τὴν Λαογραφίαν σ. 96 ἔξ.

Νεώτερα παραδείγματα παραμυθῶν ἔχομεν ἐκ τῆς Ἰταλίας καὶ Σικελίας, ὡς καὶ εἰς τοὺς γείτονάς μας Τούρκους, οἱ ὅποιοι κατὰ τὰς μακρὰς νύκτας τοῦ Ραμαζανίου εὐχαρίστως ἀκούουν δερβίσηδες, διηγουμένους τὰ μακρότατα παραμύθια των.

Ἀπὸ τοὺς παραμυθάδες παρέλαθε τὸ παραμύθι ὁ λαὸς καὶ μάλιστα αἱ γυναῖκες. Καὶ εἰς μερικοὺς μὲν λαοὺς φαίνεται ὅτι αὐταὶ ἀρκετὰ καλὰ τὸ ἐκαλλιέργησαν, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὅμως τὸ παραμύθι εἰς τὰς γυναῖκας ἔχασε. Ἀπὸ εἰδους λογοτεχνικοῦ, προωρισμένου νὰ τέρπῃ τοὺς μεγάλους, κατήντησεν εἶδος παιδικόν, διότι ἀνάλογον εἶναι καὶ τὸ ἀκροατήριον τῶν γυναικῶν. Τὸ ἀκροατήριον τοῦτο δὲν ἀποτελοῦν πλέον οἱ μεγάλοι, ἀλλ' ὁ ἀφελὴς καὶ θορυβώδης κόσμος τῶν παιδιῶν, πρὸς τὸν ὁποῖον ἔπρεπε νὰ προσαρμοσθῇ τὸ παραμύθι. Διὰ τοῦτο καὶ ἔγινε παιδικώτερον καὶ εἰς τὴν σύνθεσιν καὶ εἰς τὴν φράσιν, ἀλλ' ἴσως καὶ διὰ τοῦτο χαριέστερον. Εἰς τὴν προσαρμογὴν δὲ ταύτην εἰς τὸν παιδικὸν κόσμον πιθανῶς ὀφείλεται καὶ ἡ ἀποπαίδωσις τῶν ἡρώων πλείστων παραμυθίων, ἡ μεταβολὴ τοῦτ' ἔστι τῶν ἡρώων εἰς παιδιά, τὰ ὅποια συχνότατα παρουσιάζονται ὡς τὰ κύρια πρόσωπα εἰς τὰ παραμύθια.

γ') Τεχνοτροπία καὶ ὕφος.

Ὡς πρὸς τὴν ὅλην τεχνοτροπίαν οἱ παραμυθάδες δὲν ἀπεμακρύνθησαν οὐσιωδῶς τῆς παραδεδομένης παλαιᾶς καὶ πρωτογόνου, ἣ ὁποία, ὅπως καὶ ἀνωτέρω παρετηρήσαμεν, ὁμοιάζει τόσον πρὸς τὴν σύστασιν τοῦ ὄνειρου. Τὰ διάφορα ἐπεισόδια, τὰ ἀποτελοῦντα τὸ παραμύθι, δὲν συμπλέκονται περὶ ἓνα πυρῆνα εἰς ἓν ἀδιάσπαστον ὅλον οὕτως, ὥστε ἡ ἀφαίρεσις ἑνὸς ἐξ αὐτῶν ἢ ἡ προσθήκη ἄλλου νὰ μεταβάλλῃ οὐσιωδῶς τὸ σύνολον, ἀλλὰ μᾶλλον παρατάσσονται ἐν χάλαρᾳ διαδοχῇ οὕτως, ὥστε νὰ δύνανται νὰ περιορίζωνται ἢ καὶ νὰ πολλαπλασιαζῶνται χωρὶς νὰ ἐπηρεάζεται οὐσιωδῶς τὸ ὅλον. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ ἀφηγηταὶ ἔχουν τὴν ἐλευ-

θερίαν νὰ βραχύνουν κατὰ βούλησιν τὴν διήγησιν διὰ τῆς παραλείψεως ἐπεισοδίων ἢ καὶ νὰ τὴν ἐπεκτείνουν διὰ τῆς προσθήκης νέων. Σύνηθες δὲ μέσον ἐπεκτάσεως, ἐντελῶς πρὸς τόγονον, εἶναι ἡ ἐπανάληψις τοῦ αὐτοῦ ἐπεισοδίου συνήθως τρίς. Οὕτω π. χ. ὁ ἥρωας μεταβαίνων διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἄθλου συναντᾷ ἓνα δράκον καὶ κατόπιν διαφόρων ἐπεισοδίων καὶ διατυπώσεων τὸν ἐρωτᾷ περὶ τῆς ὁδοῦ, αὐτὸς τὸν ἀποστέλλει εἰς τὸν μεγαλύτερόν του ἀδελφόν, ὅπου ἐπαναλαμβάνονται αἱ αὐταὶ σκηναί, καὶ αὐτὸς εἰς τὸν τρίτον καὶ μέγιστον τῶν ἀδελφῶν, ὅπου καὶ πάλιν ἐπαναλαμβάνονται τὰ αὐτά, λαμβάνει δὲ τέλος ὁ ἥρωας τὰς ζητουμένας πληροφορίες καὶ ὁδηγίας. Ὅπου τὸ παραμῦθι ἀκμᾷζει καὶ οἱ παραμυθᾶδες εἶναι ἄνδρες καὶ τὸ ἀκροατήριον ἀνδρικόν τὸ παραμῦθι εἶναι συνήθως μεγάλο. Μικρὰ παραμῦθια δὲν εὐχαριστοῦν. Τὴν μεγαλυτέραν δὲ φήμην ἔχει ὁ παραμυθᾶς, ὁ ὁποῖος ἡμπορεῖ νὰ εἴπῃ τὸ *μεγαλύτερο παραμῦθι*, πὺν νὰ κρατήσῃ μὰ καὶ δύο βραδεῖς.

Κατὰ τὰ ἄλλα ὅμως ἡ διήγησις τοῦ παραμυθᾶ ἔχει προχωρήσει εἰς τὴν τέχνην ἀρκετά. Εἶναι διήγησις ζωντανή, συνοδευομένη ὑπὸ ἐκφραστικῶν χειρονομιῶν, μέχρι τινὸς βαθμοῦ δύναται κανεὶς νὰ εἴπῃ μιμική, ἡ ὁποία μὲ κάθε τρόπον προσπαθεῖ νὰ συγκρατήσῃ ἀμείωτον τὴν προσοχὴν καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀκροατῶν. Ὁ παραμυθᾶς τὸ ζῇ τὸ παραμῦθι του καὶ τὴν ζωὴν αὐτὴν προσπαθεῖ νὰ μεταδώσῃ καὶ εἰς τοὺς ἀκροατάς του. Ἡ διήγησις του εἶναι ἐντελῶς διάφορος τῆς γραπτῆς, τὴν δὲ διαφορὰν τὴν διακρίνει κανεὶς καὶ ὅταν ἀκόμη ἀναγινώσκῃ τὸ παραμῦθι καταγεγραμμένον. Διαφέρει δὲ εἰς πλεῖστα ὅσα σημεῖα ἀπὸ τὴν νεωτέραν τεχνικὴν διήγησιν. Ὁ παραμυθᾶς παρακολουθεῖ καὶ ἐπιδιώκει τὴν προᾶξιν, δὲν χρονοτριβεῖ εἰς περιγραφάς, δὲν χάνεται εἰς λεπτομερεῖας, καὶ αὐτὰς τὰς ἀντιφάσεις πολλάκις τὰς περνᾷ χωρὶς νὰ τὰς παρατηρήσῃ. Ἐν ἡ δύο ἐπίθετα καὶ μερικαὶ βραχεῖαι χαρακτηριστικαὶ φράσεις τοῦ εἶναι ἀρκεταί, διὰ νὰ ζωγραφίσῃ τὰ πρόσωπα καὶ τοὺς τόπους καὶ τὰ πράγματα. Τὴν δὲ ἐπέκτασιν τοῦ παραμυθιοῦ καὶ τὴν διατήρη-

σιν τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν ἀκροατῶν ἐπιτυγχάνει οὐχὶ διὰ τῆς παρεμβολῆς ἀσκόπων περιγραφῶν καὶ ἀνιαρᾶς πλατυλογίας, ἀλλὰ διὰ τῆς πλοκῆς πάντοτε νέων ἐπεισοδίων. Ἀξιοσημείωτος δὲ εἶναι καὶ ὁ τρόπος ἰδίως τῶν Ἰνδῶν παραμυθιάδων, ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν εἶναι ἄγνωστος εἰς τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν μυθιστόρημα, τῆς ἐμπλοκῆς εἰς ἓν παραμύθι περισσοτέρων ἄλλων μικροτέρων παραμυθιῶν.

Ὡς πρὸς τὴν φράσιν ἐπίσης ἔχουν μορφώσει οἱ παραμυθάδες ὠρισμένον ὕφος. Ἐχουν δι' ὠρισμένας περιστάσεις ὠρισμένας ἑκφράσεις, αἱ ὁποῖαι καὶ ἐπανέρχονται ὁμοιομόρφως, καθὼς ἐπαναλαμβάνονται οἱ τυπικοὶ στίχοι εἰς τὸ ἔπος. Ἰδίως τυπικαὶ εἶναι αἱ ἐνάρξεις καὶ αἱ κατακλείδες τῶν παραμυθιῶν, αἱ ὁποῖαι οὐχὶ σπανίως εἶναι καὶ ἑμμετροί. Τυπικοὶ δὲ εἶναι καὶ οἱ διάφοροι τρόποι, δι' ὧν προσπαθεῖ ὁ παραμυθὰς νὰ διεγείρῃ τὴν προσοχὴν καὶ νὰ διατηρήσῃ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀκροατῶν, ἐρωτήσεις, διακοπαὶ καὶ ἀποστροφαὶ πρὸς τοὺς ἀκροατὰς πολλάκις ἑμμετροί καὶ τὰ τοιαῦτα. Οὐχὶ δὲ σπανίως ἢ διήγησις, συχνότερον δὲ οἱ διάλογοι, ἐντείνονται καὶ εἰς στίχους, πολλάκις δὲ παρεμβάλλονται στίχοι ἐξ ἁσμάτων, ἐπιδῶν κτλ. Εἰς τὴν Πομμερανίαν οἱ παλαιότεροι συλλογεῖς βεβαιοῦν ὅτι τὴν πεζὴν τοῦ παραμυθιοῦ διήγησιν παρηκολούθει ἡ ἑμμετρος αὐτοῦ διασκευή.

Οἱ διάλογοι εἰσάγονται συνήθως εἰς πρῶτον πρόσωπον, πράγμα τὸ ὁποῖον παρέχει ζωὴν καὶ δραματικότητα εἰς τὴν διήγησιν, συχνότατα δὲ εἶναι αἱ ἐπαναλήψεις ὁλοκλήρων τεμαχίων, αἱ ὁποῖαι κατὰ περιέργον τρόπον ὄχι μόνον δὲν κουράζουν τοὺς ἀκροατάς, ἀλλ' εὐχαρίστως ἀκούονται, ἴσως διότι τοὺς ξεκουράζουν, ἐπιτρέπουν νὰ χαλαρώσουν τὴν διαρκῶς ἐντεταμένην προσοχὴν των. Πάντα ταῦτα ἀποτελοῦν μεθόδους γνωστὰς καὶ εἰς τὸ ἔπος. Ἐν γένει δὲ δύναται κανεὶς νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ διήγησις τοῦ παραμυθιοῦ ἀκολουθεῖ τοὺς αὐτοὺς κανόνας, τοὺς ὁποίους καὶ ἡ ἐπική.

Εἰς τὸ στόμα τῶν γυναικῶν, ὅπως παρατηρήσαμεν ἄνωτέρω, τὸ παραμύθι γίνεται συντομώτερον καὶ παιδικώτερον καὶ ὡς πρὸς τὴν σύνθεσιν καὶ ὡς πρὸς τὴν φράσιν. Ἡ δια-

φορὰ δὲ αὕτη εἶναι καταφανὴς εἰς ὅποιον μελετᾷ τὰ παραμύθια λαῶν, ὅπου σφύζονται ἀκόμη οἱ παραμυθάδες, καὶ λαῶν, ὅπου τὸ παραμύθι περιῆλθεν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς γυαγῆς καὶ τοῦ παιδιοῦ. Τὰ γαλλικὰ καὶ τὰ γερμανικὰ παραμύθια διαφέρουν ἀπὸ τὰ ἰταλικά, πολὺ δὲ περισσότερον ἀπὸ τὰ τουρκικὰ καὶ τὰ ἀραβικά. Ἐκεῖ δὲ μάλιστα, ὅπου, ὡς παρὰ τοῖς Τούρκοις, οἱ παραμυθάδες εὐρίσκονται ἐν ἀκμῇ, παρατηρεῖ κανεὶς καὶ τάσεις, ὅπως τὸ παραμύθι καταδιβασθῇ ἀπὸ τὸν κόσμον τοῦ θαύματος, ὃ ὁποῖος δὲν εἶναι πλέον σήμερον πολὺ πιστευτός, εἰς τὸν κόσμον τὸν πραγματικόν, ὅπως μεταβληθῇ εἰς μυθιστόρημα.

Δ) Πατρὶς καὶ διάδοσις τοῦ παραμυθιοῦ.

Ἐφ' ὅσον τὰ παραμύθια εἶναι, καθὼς παρατηρήσαμεν, ἔργα ἔντεχνα, προϋποθέτοντα τὴν ἐνσυνείδητον καὶ ἔντεχνον ἐνέργειαν δημιουργῶν, βεβαίως δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς αὐτοφυῆ τῆς λαϊκῆς ψυχῆς προϊόντα, φυόμενα, ὡς τὰ στοιχειώδη τοῦ πολιτισμοῦ γεννήματα, αὐτόματα εἰς ὅλους τοὺς τόπους καὶ τοὺς λαούς, ἀλλὰ κάπου πρέπει νὰ ἐδημιουργήθησαν· οὐδεμία δὲ θεωρία, καθὼς παρατηρεῖ ὁ Bédier, εἶναι βιώσιμος, ἢ ὁποία δὲν θὰ ἐδέχετο τὴν διὰ τοῦ δανεισμοῦ ἐξάλλωσιν τῶν παραμυθίων. Προβάλλει λοιπὸν μόνον τοῦ τὸ ἐρώτημα, πότε καὶ ποῦ τὸ πρῶτον ἐδημιουργήθησαν καὶ πῶς συμβαίνει σήμερον νὰ εἶναι κοινὸν κτῆμα πολυαριθμίων λαῶν, ἀσιατικῶν καὶ εὐρωπαϊκῶν, ἀρχαίων καὶ νέων, καὶ πολλάκις καὶ πολλῶν κατὰ φύσιν ζώντων τῆς Ἀφρικῆς ἢ καὶ ἄλλων ἡπείρων;

Τὰ ἐρωτήματα ταῦτα ἀπασχόλησαν ἤδη τοὺς ἐρευνητὰς καὶ ἐδόθησαν καὶ διάφοροι ἀπαντήσεις, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ ἐπὶ πολὺν χρόνον κρατήσασα ὑπῆρξεν ἡ τοῦ Benfey, ὅτι τὰ παραμύθια πάντα ἔχουν πατρίδα τὴν Ἰνδικήν. Ἀλλὰ καὶ ἡ θεωρία αὕτη τοῦ Benfey, καθὼς καὶ πᾶσα ἄλλη θεωρία, ἢ ὁποία ἀποπειρᾶται νὰ δώσῃ συνολικὴν ἀπάντησιν διὰ τὴν προέλευσιν ὅλων ὁμοῦ τῶν παραμυθίων, δὲν δύναται νὰ κα-

ταλήξῃ εἰς πόρισμα ἀσφαλές. Διότι, ἐφ' ὅσον ἕκαστον παραμύθι καθ' ἑαυτὸ ἀποτελεῖ ἔντεχνον αὐτοτελὲς ἔργον καὶ ἐφ' ὅσον οἱ ὄροι διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ παραμυθιοῦ ὑπῆρχον εἰς πλειότερους λαούς, δὲν εἶναι ὀρθὸν οὔτε καὶ μεθοδικὸν νὰ ἀναζητῇ κανεὶς συνολικῶς τὴν πατρίδα τῶν παραμυθίων, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἀναζητῇται ἡ πατρὶς ἑνὸς ἑκάστου ἰδιαίτε-
 ρως. Πρέπει δηλαδή δι' ἕκαστον παραμύθι νὰ γίνεται ἡ αὐτὴ ἐργασία, ἡ ὁποία γίνεται δι' ἓν οἷονδήποτε φιλολογικὸν ἔργον, τὸ ὁποῖον ἔτυχε νὰ διαδοθῇ εἰς περισσοτέρους λαούς. Πρέπει πρωτίστως νὰ συγκεντρώνωνται ὅλαι αἱ ἐκ τῶν διαφόρων λαῶν παραλλαγαὶ καὶ κατόπιν διὰ μεθόδου συγκριτικῆς, φιλολογικῆς καὶ ἱστορικῆς νὰ ἐρευνᾶται ἡ ὁδὸς τῆς διαδόσεως αὐτοῦ, ἡ ὁποία εἶναι δυνατόν καὶ νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ εἰς τὴν ἀρχικὴν πατρίδα του.

Ἄλλὰ καὶ διὰ τῆς μεθόδου ταύτης δὲν εἶναι πάντοτε εὐκόλον νὰ ἀνακαλυφθῇ ἡ ὁδὸς τῆς διαδόσεως καὶ ἡ ἀρχικὴ πατρὶς τοῦ παραμυθιοῦ. Διότι τὸ παραμύθι, ὅπως καὶ ὅλα τὰ ἀδέσποτα λαϊκὰ τοῦ λόγου μνημεῖα, τὰ διαδιδόμενα διὰ τῆς προφορικῆς ὁδοῦ, ὑφίσταται κατὰ χρόνους καὶ κατὰ τόπους σπουδαιοτάτης μεταβολῆς, αἱ ὁποῖαι δυσχεραίνουν πολλὰς τὴν ἔρευναν.

Ἄν ἀφήσωμεν κατὰ μέρος τὰ ἐκ τῆς λήθης χάσματα καὶ τὰς ἄλλας παραφθοράς, οἱ ἀφηγηταί, καὶ μάλιστα ὅπου εἶναι ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς δράσεώς των, δὲν ἀρκοῦνται εἰς τὴν πιστὴν τῶν παραδεδομένων διατήρησιν καὶ ἀφήγησιν, ἀλλὰ μεταχειρίζονται ἑλευθέρως καὶ κατὰ βούλησιν τὰ παραδεδομένα. Καὶ πρῶτα πρῶτα, ὡς παρατηρήσαμεν ἤδη, ἐπεκτείνουν ἢ περιορίζουν τὸ παραμύθι διὰ τῆς προσθήκης ἢ τῆς ἀφαιρέσεως ἐπεισοδίων, ἢ τὸ καθιστοῦν ἀνδρικώτερον ἢ παιδικώτερον ἀναλόγως τοῦ ποιοῦ καὶ τῶν διαθέσεων τοῦ ἀκροατηρίου των. Ἐπειτα, ὁσάκις μάλιστα ἀπὸ λαοῦ εἰς λαὸν μεταδίδεται, τὸ τροποποιοῦν καὶ τὸ προσαρμόζουν εἰς τὸν κόσμον τοῦ ἀκροατηρίου των, τὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμα αὐτοῦ, τοὺς μύθους καὶ τὰς δοξασίας του, τὰς πίστεις καὶ τὸν χαρακτῆρα του.

Ἡ προσαρμογὴ αὕτη βεβαίως δὲν εἶναι πάντοτε τελεία, τὸ δὲ παραμύθι λόγῳ τοῦ συντηρητικοῦ χαρακτήρος, τὸν ὁποῖον γενικῶς ἔχουν τὰ ὁμαδικὰ δημοσιονομικά, διατηρεῖ πολλὰ ἴχνη παλαιότερα καὶ ἀλλότρια πρὸς τὸ νέον περιβάλλον, εἶναι ὁμῶς τοιαύτη, ὥστε εἰς τὰ διεθνή ταῦτα τοῦ λόγου μνημεῖα νὰ ἐπιβάλλῃ κατὰ τόπους ἰδιαιτέραν ἐθνικὴν σφραγίδα. Οὕτω τὰ γερμανικὰ καὶ τὰ γαλλικὰ καὶ τὰ ἑλληνικὰ καὶ ἄλλα ἄλλων λαῶν παραμύθια ἔχουν μὲν τὰ ἀντίστοιχά των καὶ εἰς ἄλλους λαούς, δὲν παύουν ὁμῶς διὰ τοῦτο νὰ ἔχουν καὶ τὸν ἰδιαίτερον ἐθνικὸν των χαρακτήρα. Ἀλλ' ἀκριβῶς ἔνεκα τούτου ἀποβαίνει δυσχερὴς ἡ ἔρευνα καὶ ἡ ἀνακάλυψις τῆς προτεραιότητος τῶν παραλλαγῶν καὶ ἡ ἀνίχνευσις τῆς ὁδοῦ τῆς διαδόσεως καὶ τῆς πατρίδος τοῦ παραμυθιοῦ, ἡ δὲ ἀπάντησις εἰς τὰ ἀνωτέρω τεθέντα ἐρωτήματα μένει καὶ διὰ πολὺν ἴσως καιρὸν ἀκόμη θὰ μένῃ ἀνοικτή.

Ε) Νεοελληνικά παραμύθια.

Α') Ὄνομα καὶ διαίσεις.

Ὅ,τι ἀνωτέρω εἵπομεν γενικῶς περὶ τῶν παραμυθιῶν ἰσχύει καὶ διὰ τὰ νεοελληνικά. Τὸ σύνθημα αὐτῶν ὄνομα εἶναι ἡ λέξις *παραμύθι*, ὑπὸ τὸ ὁποῖον ὁμῶς περιλαμβάνονται ποικίλαι διηγήσεις, εὐτράπελοι, μῦθοι διδακτικοί, μῦθοι παροιμιώδεις κτλ., κυρίως μὲν ὅσαι ἔχουν τὸ διηγηματικὸν πλάτος τοῦ παραμυθιοῦ, ἀλλὰ πλὴν τούτων καὶ ἄλλαι ἐντελῶς ἐπεισοδιακοῦ, ἀνεκδοτικοῦ χαρακτήρος. Καὶ περὶ μὲν τῶν ἄλλων εἵπομεν ἤδη εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον, περὶ δὲ τῶν κυρίως παραμυθιῶν ὁμιλοῦμεν εὐθὺς κατωτέρω.

Δυστυχῶς ἡ κατάστασις τῶν συλλογῶν καὶ τῶν μέχρι τοῦδε γενομένων διὰ τὰ νεοελληνικά παραμύθια ἐρευνῶν, σποραδικῶν ἄλλως τε καὶ ἐλαχίστων, δὲν ἐπιτρέπουν ἄξια λόγου γενικώτερα συμπεράσματα καὶ χαρακτηρισμούς. Πρὸ παντὸς πρέπει νὰ προηγηθῇ ἡ κατὰ τοπικοὺς κύκλους ἔρευνα. Διότι ἐξ ὧν τοῦλάχιστον ἔχω ὑπ' ὄψιν προκύπτει ὅτι τὸ

παραμύθι κατὰ τόπους κατὰ διάφορον τρόπον καὶ εἰς διάφορον βαθμὸν ἐκαλλιεργήθη, οὕτως, ὥστε εἶναι δύσκολον νὰ ὁμιλήσῃ κανεὶς γενικῶς περὶ τοῦ νεοελληνικοῦ παραμυθιοῦ, προτοῦ ἑξακριβωθοῦν οἱ κατὰ τόπους χαρακτῆρες αὐτοῦ. Ὅσα σήμερον ἐκ τῶν ὀλίγων γενομένων ἐργασιῶν καὶ ἐξ ὀλίγων ἀτομικῶν μου παρατηρήσεων δύναμαι νὰ εἰπῶ ἐνταῦθα εἶναι τὰ ἐξῆς.

Τὰ νεοελληνικά παραμύθια ἐν τῷ συνόλῳ λαμβανόμενα δύνανται νὰ διακριθοῦν εἰς τέσσαρας διαφόρους ὁμάδας. Ἡ πρώτη καὶ πολυπληθεστάτη πασῶν ἀποτελεῖται ἐκ τῶν παραμυθιῶν τῶν *διεθνῶν*, ἐκείνων δηλαδή, τὰ ὅποια εἶναι κοινὸν κτῆμα καὶ ἄλλων πολλῶν λαῶν, ἀσιατικῶν καὶ εὐρωπαϊκῶν. Τὰ παραμύθια ταῦτα, ὅπως δὰ καὶ εἰς τοὺς ἄλλους λαούς, οὕτω καὶ εἰς τὸν ἑλληνικόν, ἔχουν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον προσαρμοσθῇ εἰς τὸ ἑλληνικὸν περιβάλλον καὶ τὸν ἑλληνικὸν μυθολογικὸν κόσμον, φέρουν δὲ σήμερον τὴν σφραγίδα τὴν ἑλληνικὴν. Αἰφνης ἀντὶ τῶν γιγάντων ἢ τῶν νάνων ἢ ἄλλων τοιοῦτων μυθολογικῶν μορφῶν τῶν γερμανικῶν παραμυθιῶν, ἔχουν τοὺς ἑλληνικωτάτους δράκους, τὶς νεράιδες, τὶς μοῖρες, τὰ στοιχεῖά, τὶς γοργόνες καὶ ἄλλας τοιαύτας μορφάς, συνήθεις εἰς τὰς νεοελληνικὰς παραδόσεις. Τοιαῦτα π. χ. εἶναι τὸ παραμύθι τῆς *Σταχτοπούτας*, τὸ παραμύθι τοῦ *Ἀφρόβου*, ποὺ ζητεῖ νὰ μάθῃ τί εἶναι φόβος, τὸ παραμύθι τῶν *εὐγνωμόνων ζώων* κτλ.

Ἡ δευτέρα περιλαμβάνει παραμύθια, τὰ ὅποια διατηροῦν ἀκόμη σαφῇ τὰ ἴχνη τῆς ἀνατολικῆς καὶ δὴ τῆς τουρκικῆς αὐτῶν προελεύσεως. Εἰς τοὺς Τούρκους ἑξακολουθεῖ ἀκόμη τὸ παραμύθι νὰ καλλιεργῆται σοβαρῶς, καθ' ὅσον ἀποτελεῖ μέσον ψυχαγωγίας τῶν μεγάλων. Κατὰ τὰς μακρὰς ἰδίως νύκτας τοῦ Ραμαζανίου εἰς τὰ καφενεῖα καὶ ἄλλα κέντρα συγκεντρώσεως διάφοροι ἐπαγγελματίαι ἀφηγηταὶ καὶ ἰδίᾳ δερβίσαι ἀφηγοῦνται τὰ μακρότατα παραμύθια τῶν. Ἡ τέχνη τῆς διηγήσεως αὐτῶν καὶ τὰ παραμύθια τῶν εἶναι περὶ ῥήματα καὶ περισπούδαστα καὶ εἰς τοὺς Ἑλληνας, πολλὰ δ' ἐξ αὐτῶν παρελήφθησαν καὶ ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ἐξελ-

ληνίσθησαν. Διατηρεῖται ὅμως ἡ ἐκτίμησις πρὸς τὸ τουρκικὸν πρότυπον καὶ συχνὰ ἤκουσα εἰς τοὺς ὁμίλους τῶν ἀφηγουμένων, *"Αμ νὰ τ' ἀκούης αὐτὸ τούρκικα, νὰ δῆς! "Αλλοὺν γούστουν ἔχ' τούρκικα!*

Πρέπει ὅμως νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι μὲ τὴν ἐξελλήνισιν τῶν τουρκικῶν τούτων παραμυθιῶν δὲν ἔγινε καὶ πλήρης ἡ ἀφομοίωσις αὐτῶν πρὸς τὸ ἑλληνικὸν περιβάλλον καὶ διακρίνει κανεῖς σήμερον εὐκόλως τὴν τουρκικὴν προέλευσίν των, διότι καὶ τίτλοι καὶ ὀνόματα προσώπων καὶ τόπων καὶ πραγμάτων καὶ φράσεις πολλάκις τουρκικαὶ ὁλόκληροι διατηροῦνται ἀμετάβλητοι. Συμβαίνει δὲ πολλάκις καὶ τὸ ἐξῆς. Παραμύθια παγκόσμια καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα πάγκοινα παραλαμβάνονται εἰς τινὰς τόπους ἐκ νέου ὑπὸ τὴν τουρκικὴν μορφήν καὶ οὕτως ἔχομεν ἐκ παραλλήλου μίαν ἑλληνικὴν καὶ μίαν τουρκικὴν μορφήν. Ἐνίοτε δὲ τὸ πρᾶγμα προχωρεῖ ἀκόμη περισσότερο καὶ παραμύθια καὶ διηγήσεις ἑλληνικαί, περιελθοῦσαι εἰς τοὺς Τούρκους, ἐπανέρχονται εἰς τοὺς Ἕλληνας μὲ χαρακτηρισ τορκικούς. Ἐν γένει δὲ δύναται νὰ παρατηρήσῃ κανεῖς κάποιαν ἰδιαιτέραν ὁμοιότητα καὶ συγγένειαν, κατὰ τόπους περισσοτέραν ἢ ὀλιγωτέραν, μεταξὺ τῶν ἑλληνικῶν καὶ τουρκικῶν παραμυθιῶν, ἡ ὁποία μόνον ἐκ τῆς μεγάλης ἀλληλεπιδράσεως καὶ τοῦ συνεχοῦς ἀμοιβαίου δανεισμοῦ μεταξὺ τῶν δύο τούτων λαῶν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ.

Ὡς παράδειγμα παραμυθιοῦ, διατηρουντος ἔχνη τῆς τουρκικῆς αὐτοῦ προελεύσεως, ἀναφέρω προχείρως τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον *Ἡ κυρὰ Ζορζώνα* ἐκ Σύμης⁽¹⁾, τὸ ὁποῖον ὄχι μόνον καὶ ἐν τῷ συνόλῳ καὶ εἰς διαφόρους λεπτομερείας συμπίπτει πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Κύνος δημοσιευθὲν ὑπὸ τὸν τίτλον Güzel Aehmed⁽²⁾, ἀλλὰ διατηρεῖ καὶ τὸ τουρκικὸν τέρας *Καρακίς*, τὸ ὁποῖον σημαίνει τὴν *Μαύρην κόρην* καὶ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν τερατώδη νεάνίδα *Arap-Üzengi* τοῦ συγγενοῦς τουρ-

(1) Ζωγράφ. Ἀγών Α' 224.

(2) Mundarten der Osmanen σ. 266 κέ.

κικοῦ παραμυθιοῦ Schaḡ-Ismaïl⁽¹⁾. Ἡ μόνη μεταβολή, ἡ ὁποία ἔγινε, πλὴν ἄλλων ἐπεισοδιακῶν προσθαφαιρέσεων, εἶναι ὅτι τὰς διαφόρους γυναικας, πρὸς τὰς ὁποίας ἔρχεται εἰς σχέσεις ὁ ἦρως, δὲν νυμφεύεται, ὅπως συμβαίνει εἰς τὸ τουρκικὸν πρότυπον, τὸ ὁποῖον κατὰ τὰ τουρκικὰ ἦθη δέχεται τὴν πολυγαμίαν.

Ἡ τρίτη ὁμὰς περιλαμβάνει εὐάριθμὰ τινὰ παραμύθια, εἰς τὰ ὁποῖα εἶναι καταφανῆ τὰ ἴχνη τῆς συγγενείας πρὸς ἀρχαῖα μυθολογήματα καὶ τὰ ὁποῖα εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ κατὰγωνται κατ' εὐθείαν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος⁽²⁾.

Ἡ δὲ τετάρτη τέλος καὶ τελευταία ὁμὰς περιλαμβάνει διηγήσεις, αἱ ὁποῖαι ἀνεπτύχθησαν ἐκ τῆς ἀποσυνθέσεως παλαιότερων, μεσαιωνικῶν ἐπυλλίων καὶ ᾄσμάτων. Εἶναι γνωστὸν ὅτι κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας καὶ ὑστερώτερον ἐφέροντο παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ πολυάριθμα διηγηματικά ᾄσματα, ἀκριτικὰ καὶ ἄλλα, καθὼς καὶ εἰς δημώδη γλῶσσαν ἐπύλλια, τῶν ὁποίων αἱ ὑποθέσεις ἢ εἶναι μεσαιωνικαὶ ἢ φθάνουν πολλάκις καὶ μέχρι τοῦ ἑλληνιστικοῦ μυθιστορήματος. Τοιαῦτα π. χ. εἶναι τὸ τοῦ Ἡμπερίου καὶ τῆς Μαργαρώνας, τοῦ Φλωρίου καὶ τῆς Πλατισιαφλώρας, τοῦ Ἀπολλωνίου κτλ. Ἀλλὰ τὰ ᾄσματα ταῦτα καὶ τὰ ἐπύλλια ἤρχισαν βαθμηδὸν πολλαχοῦ νὰ λησμονοῦνται ὥς πρὸς τὴν μετρικὴν αὐτῶν μορφήν, χωρὶς ὅμως νὰ λησμονῇται καὶ ἡ ὑπόθεσις των, ἡ ὁποία ἐξετίθετο εἰς πεζὸν λόγον, ἐντὸς δ' αὐτῆς ἐγκατεσπεύροντο οἱ ὀλίγοι ἐκ τῆς λήθης περισφζόμενοι στίχοι. Παράδειγμα σαφὲς τῆς ἀποσυνθέσεως ταύτης ᾄσματος εἰς διήγησιν πεζὴν ἔχομεν ἐν τῇ Λαογραφίᾳ (Α' 242 κέ.) παραλλαγὴν τοῦ ᾄσματος τοῦ θανάτου τοῦ Διγενῆ. Οὕτω βαθμηδὸν τὸ ποίημα μετεβάλλετο εἰς παραμύθι καὶ ἔχομεν π. χ. ἐκ μὲν τοῦ ἐπυλλίου τοῦ Ἀπολλωνίου τὸ παραμύθι τοῦ Ἀπολλωνίου⁽³⁾, ἐκ δὲ τοῦ ἀκριτικοῦ

(1) Αὐτόθι σ. 27.

(2) Τοιαῦτα σημειώνει τινὰ ὁ Schmidt, Märchen κτλ. σ 6 κέ.

(3) Λαογρ. Α' σ. 71 κέ.

ἄσματος τῆς Λιογέννητης⁽¹⁾ τὸ παραμύθι τοῦ Σιντσιρλῆ⁽²⁾ κτλ., ὅπως παρεφθάρη ὁ Χαρσιανὸς ἥρως.

Β') Τεχνοτροπία καὶ ὕφος.

Ἡ τεχνοτροπία τοῦ νεοελληνικοῦ παραμυθιοῦ δὲν διαφέρει καθόλου τῆς ἐν γένει παραμυθιακῆς τεχνοτροπίας, ὡς ἐχαρκτηρίσαμεν αὐτὴν ἀνωτέρω. Καὶ εἰς αὐτὴν παρατηρεῖται ἡ αὐτὴ χαλαρὰ παράταξις τῶν ἐπεισοδίων, ἡ ὁποία ἐπιτρέπει εἰς τοὺς παραμυθάδες ἄνευ οὐσιώδους ἀλλοιώσεως τοῦ ὅλου νὰ προσθέτουν καὶ νὰ ἀφαιροῦν ἐπεισόδια, νὰ περιορίζουν ἢ νὰ ἐπεκτείνουν τὸ παραμύθι κατὰ βούλησιν. Ἡ διήγησις γίνεται εἰς πεζόν, ἀλλ' ἡ παρεμβολὴ εἰς αὐτὴν στίχων δὲν εἶναι τι ἀσύνηθες. Εἶναι δὲ οἱ στίχοι οὗτοι κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ ἀειμνήστου Πολίτου⁽³⁾ ἢ στίχοι δημωδῶν ᾄσμάτων ἐπικαίρως ἀναφερόμενοι καὶ ἔμμετροι παροιμίαι, ἢ λόγοι καὶ ἐπῳδαί, τυπικῶς ἐπαναλαμβανόμενοι, ἢ λόγοι καὶ διάλογοι ἀνθρώπων μεταμορφωμένων, φωναὶ ὄντων ἀοράτων, ἐπιγραφαὶ παλατίων ἢ σκευῶν, θρῆνοι, ἀραὶ κτλ. ἢ τέλος λόγοι ἔμμετροι, οἱ ὁποῖοι φαίνονται ὡς τὰ μόνα λείψανα ἐπικοῦ ποιήματος, ἐκ τῆς ἀποσυνθέσεως τοῦ ὁποίου προῆλθε τὸ παραμύθι.

Τυπικαὶ εἶναι αἱ ἐνάρξεις καθὼς καὶ αἱ κατακλείδες τῶν παραμυθιῶν, αἱ ὁποῖαι συνήθως ἔχουν μορφήν ἔμμετρον. Δύνανται δὲ νὰ διακριθοῦν εἰς τρεῖς κατηγορίας. Πρῶτον εἰς προσαγορεύσεις ἢ χαριεντισμοὺς ἢ περιπαίγματα τοῦ ἀφηγητοῦ πρὸς τοὺς ἀκροατάς, καθὼς καὶ εἰρωνείας εἰς βάρος τῆς πιθανότητος τοῦ παραμυθιοῦ, οἷα π. χ. ἡ γνωστοτάτη ἑναρξις

*Κόκκινη κλωστή βαμμένη
'ς τὴν ἀνέμη τυλιγμένη,*

(¹) Πολίτου, Ἐκλογαὶ σ. 90 ἀρ. 74.

(²) Ρίο, σ. 14 ἀρ. 4.

(³) Λαογρ. Α' σ. 80, ὅπου βλέπε καὶ σχετικὰς παραπομπάς.

δῶς της κλῶτισο νὰ γυρίσῃ
παραμύθι ν' ἀρχινίσῃ.

Ἀρχὴ τοῦ παραμυθιοῦ, καλοσπέρα τῆς ἀφεντιάς σας.

καὶ αἱ κατακλείδες

Ψώματα κι ἀλήθεια,
ἔτσά 'ν τὰ παραμύθια.

Παραμύθι μύθαρος,
ἢ κοιλιά σας πίθαρος.

Ἦρώανε κ' ἠρίνανε
κ' ἡλαρδομουνστακιάσανε.
Ψώματα κι ἀλήθεια,
ἔτσά 'ν τὰ παραμύθια (').

Δεύτερον εἰς ἔμμετρον περίληψιν τοῦ παραμυθιοῦ, προ-
τασσομένην τῆς διηγήσεως. Τὸ τοιοῦτον ὅμως εἶναι σπά-
νιον. Ὡς παραδείγμα ἀναφέρει ὁ Πολίτης τὸ ἑξῆς

Ὁ βασιλιάς ὁ Ζούλιαρης, πὺν εἶχ' ὁμορφη γυναῖκα,
μέσα σὲ πέτρινο κλουβὶ τὴν εἶχε χρόνους δέκα·
μήτε πουλὶ τὴν ἔβλεπε, μὴδ' ἥλιος τὴν ἑθώρει,
μέσα σὲ πέτρινο κλουβὶ ἦταν κλεισμένη ἡ κόρη.
Μὰ ἓνα βασιλόπουλο ἐτύπησε τὸ χῶμα,
καὶ πῆγε καὶ τὴν εὔρηκε τὴ λιγερὴ 'ς τὸ στρῶμα.

Συνήθως αἱ περιλήψεις αὗται οὐδὲν κοινὸν ἔχουν πρὸς
τὸ παραμύθι, ἔχουν δὲ μᾶλλον, ὥς καὶ ἀνωτέρω παρατηρήσα-
μεν, χαρακτηριστὰ εἰρωνικόν. Τοιαύτη π. χ. εἶναι ἡ ἀκόλουθος·

Νὰ σοῦ πῶ 'να παραμύθι
τὸ κουκκὶ καὶ τὸ ρουβίθι,
π' ἀνεβαίνει 'ς τὴ σκυιά
καὶ πατεῖ 'ς τὴν καρδιά
καὶ φωνάζει κοῦϊ κοῦϊ
καὶ κανένas δὲν ἀκούει.

(') Βλέπε καὶ Κνριακίδου, Αἱ γυναῖκες εἰς τὴν Λαογραφίαν σ. 105.

Τρίτον εἰς γελοῖον προσδιορισμὸν τοῦ χρόνου, κατὰ τὸν ὅποιον συνέβησαν τὰ γεγονότα τοῦ παραμυθιοῦ, οἶον

*Μιά φορά κ' ἕνα ζαμάνι
εἶχαν οἱ Τοῦρκοι ραμαζάνι
κ' οἱ Ρωμοὶ πάσκα κ' οἱ Ἑβραῖοι φάσκα.*

Πλὴν τῶν ἐνάρξεων καὶ τῶν κατακλείδων τυπικαὶ εἶναι ἐπίσης καὶ αἱ διακοπαί, ἰδίως ὅταν τὸ παραμύθι εἶναι μακρὸν καὶ ἡ νύξ προχωρήσῃ. Τὸ συνηθέστατον εἶναι, *Νὰ μὴ τὰ πολυλογοῦμε καὶ πληρέστερον, Νὰ μὴ τὰ πουλυλογοῦμι καὶ τὰ παιδιὰ νυστάζ' νι καὶ τὸν παραμύθι μιγάλον.* Ἐνίστε λαμβάνουν μορφὴν ἔμμετρον, ὡς π. χ. ἡ ἀκόλουθος:

Τι τὰ θέλεις;

*Νὰ τὰ κοιτολοοῦμεν,
γιατ' ἡ νύχτα 'ναι μικρὴ καὶ τὰ παιδιὰ νυστάζουν.
Ἄλλοι σοῦνται καὶ ἄλλοι ξοῦνται
καὶ ἄλλοι κούπ' ἀνάσκελα κοιμοῦνται.*

Ὡς πρὸς τὸ ὕφος καὶ τὰ νεοελληνικὰ παραμύθια ἔχουν τὸ αὐτὸ πλατὺ διηγηματικὸν ὕφος, τὸ ὅποιον εἶναι κοινὸν εἰς ὅλα τὰ παραμύθια. Ὅφειλομεν ὅμως νὰ σημειώσωμεν ὅτι τὸ ὕφος τοῦτο δὲν ρέει ἀπανταχοῦ μὲ τὴν αὐτὴν ἀδιατάρακτον ἀνεσιν καὶ ἡρεμίαν, οὔτε ἡ διήγησις εἶναι ἐξ ἴσου ἔντεχνος εἰς ὅλα τὰ παραμύθια. Αἱ διαφοραὶ αὗται ὀφείλονται βεβαίως καὶ κατὰ πρῶτον λόγον εἰς τὰς ἀτομικὰς διαφορὰς τῶν ἀφηγητῶν, καθ' ὅσον ἄλλοι ἔχουν περισσότερον ἄλλων τὸ χάρισμα τῆς ἀφηγήσεως, προέρχονται ὅμως καὶ ἐκ τῆς διαφορᾶς τοῦ φύλου, καθ' ὅσον ἄλλως διηγοῦνται οἱ ἄρρενες ἀφηγηταὶ καὶ ἄλλως αἱ γυναῖκες, καθὼς καὶ ἐκ τῆς διαφορᾶς τοῦ ἀκροατηρίου, καθ' ὅσον ἄλλας ἀπαιτήσεις ἔχει τὸ ἀκροατήριον, ὅταν ἀποτελῇται ἀπὸ ἡλικιωμένων, καὶ ἄλλας, ὅταν ἀπὸ μικροῦς.

Παρατηροῦνται δ' αἱ διαφοραὶ αὗται καὶ ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ, ἀλλὰ κυρίως κατὰ διαφόρους τρόπους, καθ' ὅσον προὑποθέτουν διάφορον ἐκασταχοῦ καλλιέργειαν καὶ διαφορετικὴν

τοῦ παραμυθιοῦ θέσιν εἰς τὴν ζωὴν. Οὕτως ὅπου, καθὼς π. χ. εἰς τινὰς νήσους, ἐξακολουθεῖ τὸ παραμύθι νὰ ἀποτελῇ μέσον ψυχαγωγίας καὶ τῶν μεγάλων καὶ νὰ καλλιεργῇται μεταξύ των, καὶ ἡ διήγησις αὐτοῦ εἶναι τεχνικώτερα καὶ ρέει ἀναπαικτικὰ καὶ ἀπροσκόπτως μὲ πλήρες ἀφηγηματικὸν πλάτος, καὶ αἱ παραλλαγαὶ μᾶς παρουσιάζονται ἀρτιώτεραι καὶ ἀνευ χασμάτων. Ὅπου ὁμως ἐξέπεσε πλέον εἰς τὸν κόσμον τῶν παιδίων καὶ εἰς τὸ στόμα τῆς γαίᾳς, ἐκεῖ καὶ ἡ διήγησις ἐξετραχύνθη ἢ ἐγένετο παιδικώτερα καὶ τὸ ἀφηγηματικὸν πλάτος πολλαχῶς ἐκολοβώθη καὶ αἱ παραλλαγαὶ ἐμφανίζονται συνήθως πλήρεις χασμάτων καὶ ἐξαλλοιώσεων. Ἐν γένει δὲ δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν, καὶ ἡ παρατήρησις ἡμῶν αὕτη ἐπὶ ἀτελοῦς στηριζομένη ὕλικού μόνον ὥς προσωρινὴ πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ, ὅτι τὰ μὲν ἐκ τῶν νήσων προερχόμενα παραμύθια καὶ ἀρτιώτερα φαίνονται καὶ εἰς τὴν διήγησιν τεχνικώτερα, ἐνῶ τὰ ἐκ τῆς στερεᾶς καὶ ἐλλιπέστερα καὶ τραχύτερα. Χαρακτηριστικώτατα δὲ παραδείγματα διηγηματικῆς ἐκτραχύνσεως παρέχουν αἰτωλικά τινὰ παραμύθια, δημοσιευθέντα ἐν τῇ Λαογραφίᾳ⁽¹⁾, καὶ ἄλλα ἀνέκδοτα.

Γ) Παραμυθάδες καὶ θέσις τοῦ παραμυθιοῦ εἰς τὴν ζωὴν.

Ἐπαγγελματῖαι παραμυθάδες, οἱ ὅποιοι ἀντὶ ἀμοιβῆς νὰ διηγούνται παραμύθια, σήμερον τοῦλάχιστον παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ δὲν ἔχω πληροφορίας εἰὰν ὑπάρχουν. Ἐπίσης δὲν εἶναι γνωστόν, πρὸς τὸ παρὸν τοῦλάχιστον, εἰὰν ὑπῆρχον καὶ εἰς τοὺς παλαιότερους χρόνους, τοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας. Μόνον περὶ παραμυθῶν τῶν καραβιῶν ὑπάρχουν ἀραιοὶ τινες πληροφορίες. Οὗτοι ἦσαν γέροντες, τεχνῖται εἰς τὴν διήγησιν, τοὺς ὁποίους παρελάμβανον οἱ πλοίαρχοι, διὰ νὰ διηγούνται παραμύθια εἰς τοὺς ναύτας εἰς τὴν πλώρην τοῦ καραβιοῦ κατὰ τὰ μακρὰ ταξίδια. Ἐν γένει δὲ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι κατὰ τὸ πλεῖστον τὸ ἑλλη-

(1) Β' σ. 385 κέ.

νικὸν παραμύθι ἔχει περιέλθει εἰς τὸ στόμα τῆς γιαιγῆς. Ὀλίγα εἶναι τὰ μέρη, ὅπου ἀκόμη καλλιιεργεῖται μεταξὺ τῶν μεγάλων ὄχι βέβαια ἀπὸ ἐπαγγελματίας παραμυθάδες, ἀλλ' ὅπωςδήποτε ἀπὸ ἀνθρώπους ἡσχημένους εἰς τὸ παραμύθι, ἔχοντας δὲ πρὸς τὴν διήγησιν ἰδιαιτέραν κλίσιν καὶ ἰδιοφυΐαν. Δυστυχῶς ἀρκετὰς ἐπὶ τοῦ προκειμένου πληροφορίας δὲν ἔχομεν, διότι συνήθως οἱ συλλογεῖς προσέχουν εἰς τὰ κείμενα μόνον καὶ ὄχι εἰς τὴν ζωὴν τοῦ παραμυθιοῦ ἐντὸς τοῦ λαοῦ. Εὐτυχῶς ὅμως ἀπὸ ἐν τοῦλάχιστον μέρους, τὴν Τήνον, σαφεῖς παρατηρήσεις καὶ πληροφορίας παρέσχεν ὁ Ἄ. Ἀδαμαντίου εἰς τὰ Τηνιακά του παραμύθια⁽¹⁾, καὶ ταύτας παραθέτω ἐνταῦθα, διὰ νὰ χρησιμεύσουν ὡς παράδειγμα εἰς τοὺς μέλλοντας συλλογεῖς.

Κατὰ τὰς παρατηρήσεις λοιπὸν αὐτοῦ τὰ παραμύθια ἐν Τήνῳ ἔχουν ἀκόμη πραγματικὴν ζωὴν μεταξὺ τοῦ λαοῦ, λέγονται καὶ μεταξὺ τῶν μεγάλων. Παραμύθια ξέρον ὅλοι σχεδὸν οἱ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ, καὶ τὰ παιδιὰ μιὰ φορὰ νὰ τ' ἀκούσουν ἓνα παραμύθι, τ' ἀρπάζουν. Ἀλλὰ μερικοὶ εἰς τὰ χωρὰ ἔχουν τὸ χάρισμα νὰ τὰ λέν καλά, ξέρον νὰ τὰ κάνουν μεγάλα, νὰ βάζουν ἀπὸ ἄλλα, ξέρον νὰ τὰ κολλοῦν, νὰ βάζουν καὶ ὀξεῖες. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ εἶναι γνωστοὶ ὄχι μόνον ἐντὸς τοῦ χωριοῦ των, ἀλλὰ καὶ ἔξω, καὶ ὀνομάζονται παραμυθάδες οἱ ἄνδρες καὶ παραμυθοῦδες αἱ γυναῖκες. Ὅχι δὲ μόνον γνωστοὶ εἶναι οἱ παραμυθάδες, ἀλλὰ καὶ ἐν τιμῇ. Μὲ ὑπερηφάνειαν δὲ διηγεῖτο εἰς εἰς τὸν Ἀδαμαντίου, πὼς ὁ προύχοντας, ἂν κ' ἦτανε γραμματισμένος, ἔστειλε, μὲ φώναζε καὶ τόλεγα παραμύθια· καὶ ὅξω λέγαν τὸν Ἀἰ Βασίλη, μὰ οὔτε γι' Ἀἰ Βασίλη, οὔτε γιὰ τίποτας τὸν ἡμελε· ἤθελε παραμύθια. Ξέρον δὲ καὶ τὰ καλύτερα παραμύθια καὶ τὰ περισσότερα οἱ ναῦται, οἱ παπουτσηδες, οἱ φουρνάρηδες καὶ οἱ φουρνάρισσες.

Ὁ καιρὸς, κατὰ τὸν ὅποιον λέγονται τὰ παραμύθια, εἶναι ὁ χειμὼν καὶ ἰδίως τὸ Σαραντήμερο μὲ τὶς μεγάλες νύχτες.

(1) Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογ. Ἑταιρείας τ. Ε' σ. 277 κέ.

Ἐλπίσαμε τοῦ Σαραντάμερου τὰ παραμύθια, εἶναι φράσις παροιμιώδης, τὴν ὁποίαν μεταχειρίζονται διὰ νὰ δείξουν τὸ πλῆθος τῶν λεχθέντων παραμυθιῶν. Κατὰ τὰς νύκτας ταύτας, ἀφ' ἐνὸς διὰ νὰ περάσουν τὴν ὥρα καὶ ἀφ' ἑτέρου διὰ νὰ ξεσταθοῦν, συνέρχονται καθ' ὁμίλους, ὅπου ἕκαστος λέγει τὸ παραμῦθι του ἢ ὅλοι μαζί ἀκούουν ἓνα. Λέγονται δὲ αἱ ἑσπερίδες αὗται *σπεροκαθίσματα*. Ἐκεῖ μαζεμένοι ὁ ἓνας κοντὰ ἔς τὸν ἄλλο καὶ οἱ μητέρες μὲ τὰ παιδιά ἔς τὴν ἀγκυαλιά, ἀκούοντας μὲ θρησκευτικὴ προσοχὴ τὸ παραμῦθι, λησιμονοῦν τὴ φτώχεια των, λησιμονοῦν τὸ κρῦο καὶ τὴ γύμνια των. Ὁ παραμυθὰς ἀρχίζει, τὸ ἀκροατήριον θερμαίνεται καὶ τὴν διήγησιν διακόπτουν κρίσεις ἀτομικαί. *Μωρὲ τὴν εἶδες τὴν ἄπισι!* — *Ἀ!* μὰ σιάσου νὰ δγῆς τί θ' ἀπογέν. Αἱ συναθροίσεις αὗται εἶναι αἱ δημοσιώτεραι, οὕτως εἰπεῖν, ὅπου ὁ παραμυθὰς ἐν μόνον παραμῦθι καθ' ὅλον τὸ σπεροκαθίσμα διηγεῖται. Ἐνίοτε ὅμως τὸ παραμῦθι δὲν τελειώνει τὴ μιὰ βραδεῖα καὶ ἀποχωρίζονται διὰ νὰ συναθροισθοῦν τὴν ἐπομένην καὶ ἀκούσουν τὸ παραμῦθι.

Συναθροίζονται δὲ καὶ εἰς ἰδιωτικὰς οἰκίας, συνηθέστερον ὅμως εἰς τὸν φοῦρνον τοῦ χωριοῦ, ὅπου εἶναι καὶ ζέστη. Δι' αὐτὸ καὶ οἱ φουρνάρηδες ἔχουν πολλὰ παραμύθια. Συνήθεις δὲ εἶναι αἱ συγκεντρώσεις καὶ μόνον γυναικῶν, αἱ ὁποῖαι περνοῦν τὴν ὥρα τους μὲ τὰ παραμύθια. Ἄλλος τόπος σπουδαῖος διὰ τὰ παραμύθια εἶναι ἡ θάλασσα. Οἱ τρατάρηδες μέσα ἔς τις τράτες ἢ ἔς τὴν ἀκρογιαλιά ὑπὸ τὸ τρεμοσβῆνον φῶς τοῦ ναυτικοῦ των φαναριοῦ λέγουν τὰ παραμύθια των καὶ οἱ ναῦται, ὅταν τὸ καράβι των εἶναι ἔς τὸ πέλαγος, ἔς τὴν πλώρη μαζεύονται καὶ διηγοῦνται. Ὅπως δὲ συνήθως συμβαίνει μεταξὺ μόνον ἀνδρῶν, τὰ παραμύθια αὐτὰ δὲν εἶναι πάντοτε σεμνά. Ἄλλος τόπος εἶναι τὰ καφενεῖα, ὅταν πρωτὶ, πρωτοῦ φέξη, πηγαίνουν οἱ ψαράδες καὶ οἱ ἄλλοι ἐργατικοὶ γιὰ νὰ πιοῦν τὸ φασκόμηλο. Ἐκεῖ ἀναθέτουν εἰς ἓνα τὴν διήγησιν παραμυθιοῦ, ἕως ὅτου ἐξημερώσῃ καὶ πάῃ ὁ καθένας ἔς τὴ δουλειά του. Ἄλλος τόπος εἶναι τὰ τσαγκαράδικα, ὅπου εἰς τὰ νυχτέρια οἱ ἐργα-

ζόμενοι ἔχουν ὡς ἀνακούφισιν τῆς ἐργασίας των τὰ παραμύθια.

Ὁ Ἀδαμαντίου μᾶς λέγει καὶ τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον διηγοῦνται οἱ παραμυθάδες. Ὅταν ἀρχίζῃ τὴν διήγησιν ὁ παραμυθᾶς, πρῶτα πρῶτα θὰ εἴπῃ τὸν τίτλον τοῦ παραμυθιοῦ ὑπὸ τὸν ἐξῆς τύπον. Ἀπόψε θὰ ποῦμε τὴν Ἀλογοφάισσα, ἦ, θὰ σᾶς πῶ τὸ Γιαννάκη, ἦ, Ἀπόψε θὰ ποῦμε τῆς Μαριγῶς τὸ παραμύθι κ.τ.τ. Ἐν γένει δὲ ὁ τίτλος δὲν εἶναι τι ὠρισμένον. Συνήθως εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωος, πολλάκις ἄλλου δευτερεύοντος προσώπου, ἐνίοτε δὲ λαμβάνεται τίτλος καὶ ἐκ δευτερεύοντος συμβάντος. Ἐν τῇ διηγῇσι ὁ παραμυθᾶς θερμαίνεται πολλάκις καὶ χειρονομεῖ καὶ διὰ τοῦ σχήματος τοῦ προσώπου καὶ τοῦ τόνου τῆς φωνῆς ἐκφράζει τὸν θαυμασμόν του ἢ τὴν ἀπαρέσκειαν διὰ τὰ συμβαίνοντα εἰς τὸ παραμύθι. Πολτάκις δὲ καὶ διακόπτων τὴν διήγησιν στρέφεται πρὸς παρακαθήμενόν τινα καὶ ἐκφράζει τὴν ἀτομικὴν του γνώμην περὶ τίνος συμβάντος.

Ὡς πρὸς τὸ λεκτικὸν φυλάττει τὴν παράδοσιν. Ἐπειδὴ δὲ πολλῶν λέξεων παλαιότερων ἢ σημασία δὲν εἶναι πλέον γνωστὴ εἰς τοὺς ἀκροατάς, διότι ἀντικατεστάθησαν ὑπὸ νέων, ὁ παραμυθᾶς λέγει μὲν τὴν παραδοθεῖσαν, ἐπάγεται ὅμως ἀμέσως τὴν ἐξήγησιν, οἷον ἐπῆγ' ὁ αὐῆς — αὐῆς θὰ πῇ ἀχουριέρης. Ἐνίοτε μὴ εὐρίσκων τὴν κατάλληλον λέξιν διὰ νὰ ἐκφρασθῇ, ἢ πλάττει νέας ἢ λέγει οἵανδήποτε ἄλλην περιστατικὴν, δεικνύει ὅμως ὅτι δὲν εἶναι εὐχαριστημένος ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν του. Τέλος καὶ διὰ μορφασμῶν καὶ χειρονομιῶν ἐκφράζει ὅτι δὲν ἠμπορεῖ διὰ τῶν λέξεων.

Ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, εἰς τοὺς παραμυθάδες μάλιστα, οἱ ὅποιοι ὑπέστησαν κάπως τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐκπαιδεύσεως, παρατηρεῖται κάποια τάσις ἐξαρχαϊσμοῦ τῶν δημοτικῶν τύπων. Πέραν ὅμως μεμονωμένων ἀποπειρῶν δὲν δύνανται νὰ προχωρήσουν· περιφράσεις, περιγραφὰς καὶ ἄλλα δημῶδη στοιχεῖα δὲν εἶναι εἰς θέσιν ν' ἀλλάξουν. Ἐνίοτε τὴν ἀρχαίαν φράσιν, τὴν ὁποίαν ἤκουσαν, δὲν ἐννοοῦν, καὶ κακῶς ἀκούοντες κακῶς ξαναλέγουν καὶ οὕτω κάμνει τὸν κύκλον τῆς ἡ

λέξεις ᾗς τὸ χωριό. Τώρα τὸ πῆραν καὶ τὸ λένε οὔλοι, κι ὅταν τὸ λένε, λένε καὶ τ' ὄνομα τ' ἐκεινοῦ, ποὺ τό πε' λέν, καθὼς τὸ λέει ὁ τάδε· κι ὅ,τι ἄλλο λόγο ποῦν, ποὺ τὸν εἶχε πεῖ κι ἄλλος, λέν καὶ τ' ὄνομά τ.

Μεταβολαὶ εἰς τὴν διήγησιν τοῦ παραμυθιοῦ μόνον εἰς ἐπουσιώδη τινὰ δύνανται νὰ γίνουν, ὡς π.χ. εἰς ὀνόματα, εἰς μικράς τινας περιπετείας καὶ ἐκφράσεις, εἰς τὰς ὁποίας ἡ μεταβολὴ εἶναι ἀδιάφορος. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ στερεότυποι χαρακτηριστικαὶ φράσεις, αἱ ὁποῖαι διατηροῦνται, οἷανδῆποτε περικοπὴν ἢ προσθήκην καὶ ἂν ὑποστῇ τὸ παραμῦθι, καὶ ἐπανερχονται ἀναλλοίωτοι εἰς πᾶσαν ἀνάλογον περιπέτειαν καὶ περίστασιν. Ἐν γένει δὲ παρατηρεῖ ὁ Ἀδαμαντίου ὅτι αἱ μεταφορικαὶ ἐκφράσεις, αἱ παρομοιώσεις, αἱ συγκεκριμέναι παραστάσεις καὶ ἡ ἔλλειψις ἀφηρημένων ἐννοιῶν, αἱ πραγματικαὶ περιγραφαί, ὅπου ἔχουν τὰ ὅριά των σαφῶς περιγεγραμμένα καὶ ὠρισμένα, ἀπληλαγμένα ὅλως ἀπὸ εἰκόνας ἀορίστους καὶ νεφελῶδεις, ταῦτα ἀποτελοῦν τὸ ρητορικὸν στοιχεῖον τῶν παραμυθιῶν καὶ ἀξίζουσιν νὰ μελετηθοῦν ἰδιαίτέρως.

Ἀξιοσημεῖωτοι εἰς τὰ παραμῦθια εἶναι καὶ αἱ ἐπαναλήψεις καὶ ἀξιοθαύμαστος ἡ πίστις τῆς μνήμης τῶν ἀφηγητῶν. Ἔχουν δὲ τὴν ἐλευθερίαν οὗτοι νὰ διαπλάττουν τὸ παραμῦθι κατὰ βούλησιν, βραχύνοντες ἢ ἐπεκτείνοντες αὐτὸ διὰ προσθήκης ἐπεισοδίων. Μόλις τ' ἀκούσω, δάσκαλε, τὸ παίρνω τὸ παραμῦθ. "Ε! σὰν εἶναι μικρὸ κάτ κολλῶ κ' ἐγώ, κάτ παρακλάδια, γιὰ νὰ γέν' μεγάλο, ἔλεγε ἓνας παραμυθᾶς. Πολλάκις δὲ μακρότατα παραμῦθια τὰ περιορίζουν εἰς δύο ἢ τρεῖς ἢ τέσσαρας τὸ πολὺ περιπετείας, τὰς ἀπαραιτήτους ὅπως πλάσθῃ τὸ παραμῦθι. Ἐντεῦθεν δημιουργεῖται φαινομενικὴ τις ποικιλία παραμυθιῶν, ἐνῶ κυρίως πρόκειται περὶ τῶν αὐτῶν πυρήνων, οἱ ὁποῖοι ἐκάστοτε διαφοροτρόπως περιβάλλονται.

Συλλογὴ καὶ συλλογαί.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται τί ἔχει νὰ προσέξῃ ὁ συλλογεὺς πλὴν τῆς προσεκτικῆς καταγραφῆς τῶν κειμένων.

Ἐν πρώτοις πρέπει νὰ ἐξετάζεται ποῦ καὶ πότε καὶ ὑπὸ ποίων λέγονται τὰ παραμύθια, ἐὰν δηλ. εἰς καφενεῖα ἢ οἰκίας ἢ φούρνους ἢ ἄλλου πουθενά, ἂν τὴν νύκτα ἢ τὴν ἡμέραν ἢ εἰς ὥρισμένας ἐποχάς, ἐὰν ὑπὸ γυναικῶν ἢ ὑπὸ ἀνδρῶν ἢ ἐξ ἐπαγγέλματος παραμυθάδων ἢ οὐ, καὶ ἐὰν πρὸς μεγάλους, ἀνδρας ἢ γυναῖκας, ἢ πρὸς παιδία μόνον. Ἐπειτα πρέπει νὰ σημειώνωνται ἀκριβῶς αἱ ἔμμετροι ἢ ἄμμετροι τυπικαὶ ἐνάρξεις καὶ κατακλειῖδες, καὶ οἱ ἄλλοι τεχνικοὶ τρόποι τῆς διηγήσεως καὶ τῶν διακοπῶν, οἱ ὅποιοι μαρτυροῦν ὥρισμένην τεχνοτροπίαν. Τούτων πάντων ἡ γνῶσις εἶναι ἀπαραίτητος, διότι ἐξ αὐτῶν ἐξηγεῖται πολλάκις καὶ ἡ μορφὴ τῶν παραμυθιῶν.

Συλλογαὶ παραμυθιῶν ἐδημοσιεύθησαν μέχρι τοῦδε πλεῖστοι εἰς ὅλους τοὺς λαούς, πολὺ δὲ περισσότεραι κεῖνται εἰς τὰ διάφορα ἄρχαία λαογραφικῶν ἐταιρειῶν ἀδημοσίευντο. Ἐπισκόπησιν τῶν συλλογῶν τούτων, δημοσιευμένων καὶ μὴ, μᾶς παρέχει ὁ Φιλανδὸς ἐρευνητὴς Antti Aarne ὑπὸ τὸν τίτλον *Übersicht der Märchenlitteratur*. Hamina, 1914 (F.F. Communications No: 14), ὅπου ὁ ἀναγνώστης δύναται ἐπωφελῶς νὰ ἀνατρέχη.

Διὰ τὸν Ἕλληνα ἀναγνώστην σημειοῦμεν ἐνταῦθα τινὰς τῶν κυριωτέρων συλλογῶν ἑλληνικῶν παραμυθιῶν. Τοιαῦται ἐδημοσιεύθησαν καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν, ἀλλὰ καὶ ἐν μεταφράσει εἰς ξένας γλώσσας. Μεγάλῃ συλλογῇ εἶναι ἡ τοῦ *J. G. von Hahn*, *Griechische und albanesische Märchen*. 1864, 2 τόμ. τῆς ὁποίας τινὰ τῶν ἑλληνικῶν πρωτοτύπων ἐδημοσιεύθησαν μετὰ προσθήκης καὶ ἄλλων παραμυθιῶν ὑπὸ τοῦ *J. Pio*, *Νεοελληνικά παραμύθια*. *Contes pop. grecs, publiés d'après les manuscrits du J. G. de Hahn et annotés*. 1879. Τοῦ *B. Schmidt*, *Griechische Märchen, Sagen und Volkslieder*. 1877, ὅστις παραθέτει καὶ βιβλιογραφίαν παλαιωτέρων συλλογῶν. Ἐπειτα τοῦ *E. Legrand*, *Recueil de contes populaires grecs*. 1881 καὶ εἴ τι ἄλλο. Περιοδικά, περιέχοντα παραμύθια, εἶναι τὰ *Νεοελληνικά ἀνάλεκτα* τοῦ Παρνασσοῦ, αὐτοὶ οἱ τόμοι τοῦ Παρνασσοῦ, τὸ *Δελτίον* τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, ὁ Ἀστὴρ τοῦ Πόν-

του, ὁ ἐν Κων/πόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, ὁ Ζωγράφειος ἀγών, δημοσιευθεὶς ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ συλλόγου, ἡ Λαογραφία, διὰ τὰ ἀναφέρω μόνον τὰ κυριώτερα. Διότι εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ νεοελληνικὰ περιοδικά, ἡμερολόγια κττ. εὐρίσκονται σποραδικῶς δημοσιευμένα παραμύθια. Ἐπίσης εἰς τὸ ἀγγλικὸν περιοδικὸν Folk-Lore (τόμ. IX-XII) ἐδημοσιεύθησαν παραμύθια ὑπὸ τοῦ *R. Paton*, *Folktales from the Aegean*.

Ἄλλὰ καὶ εἰς βιβλία λαογραφικὰ ἢ γλωσσικὰ ἐδημοσιεύθησαν πολλὰ, ἐκ τῶν ὁποίων ἀναφέρω τὰ σπουδαιότατα. *G. Georgeaki et L. Pineau*, *Le folklore de Lesbos*. 1894, *M. J. Garnett a. J. S. Stuart-Glennie*, *Greek Folk Poesy*. 1896, *P. Kretschmer*, *Der lesbische Dialekt*. 1906, τοῦ αὐτοῦ, *Neugriechische Märchen*. Jena, 1917, *K. Dieterich*, *Sprache und Volksüberlieferung der südlichen Sporaden*. 1908, *R. M. Dawkins*, *Modern Greek in Asia Minor*. Cambridge, 1916, *Σακελλαρίου*, *Τὰ Κυπριακά*, τόμ. Β', *Σταματιάδου*, *Σαμιακά*, τομ. Ε'. Ἐν Σάμῳ, 1887, *Ἀρχελάου I. Σαραντίδου*, *Ἡ Συνασὸς*. Ἐν Ἀθήναις, 1899, *Ἀναγνώστου*, *Λεσβιακά*. Ἐν Ἀθήναις, 1903. Καὶ λαϊκαὶ δὲ συλλογαὶ παραμυθίων ἔχουν δημοσιευθῇ, *Τὰ 50 παραμύθια τοῦ λαοῦ*, *Τὰ 40 παραμύθια τοῦ λαοῦ καὶ εἴ τις ἄλλη*.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'

ΠΑΡΟΙΜΙΑΙ ΚΑΙ ΠΑΡΟΙΜΙΩΔΕΙΣ ΦΡΑΣΕΙΣ

Γενικά.

Α) Τί εἶναι παροιμιαί καὶ διαίρεσις αὐτῶν.

Ὅπως ὑπὸ τὸ ὄνομα *μῦθος* καὶ *παραμύθι* περιλαμβάνονται ποικίλης προελεύσεως διηγήσεις, οὕτω καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα *παροιμία* περιλαμβάνονται εἰς τὸν συνήθη λόγον

πλήθος ἐκφράσεων, αἱ ὁποῖαι πλὴν τῶν κοινῶν ιδιοτήτων, τὰς ὁποίας ἔχουν, τῆς *συντομίας* καὶ τῆς *δεξιότητος* κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, ἔπειτα δὲ καὶ τῆς *δημοτικότητος*, οὔτε τὴν αὐτὴν πᾶσαι ἀρχὴν ἔχουν, οὔτε τὴν αὐτὴν φύσιν, οὔτε τὴν αὐτὴν μορφήν, ἀλλ' οὔτε καὶ τὸν αὐτὸν σκοπὸν πληροῦσι. Διὰ τοῦτο θὰ ἦτο ἄσκοπον καὶ ἀνωφελὲς νὰ ζητῇ κανεῖς ἓνα κοινὸν ὄρισμὸν διὰ τὰς παροιμίας. Πολὺ σκοπιμώτερον καὶ πρὸς τὴν ποικίλην αὐτῶν φύσιν συμφωνότερον θὰ ἦτο ἂν ἀνεζητοῦντο τὰ διάφορα εἶδη τῶν φράσεων τούτων, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὸ πολυσύνθετον τῶν παροιμιῶν σύνολον, καὶ ἐπεξητεῖτο ἡ φύσις καὶ ἡ χρῆσις ἐκάστου τούτων νὰ ἐξακριβωθῇ.

Καὶ πρωτίστως ἐντὸς τοῦ συνόλου τῶν κοινῶς ὀνομαζομένων παροιμιῶν εὐκόλως δύναται κανεῖς νὰ διακρίνῃ δύο μεγάλας καὶ κυρίας ομάδας, τὰς *κυρίως παροιμίας* καὶ τὰς *γνώμας* ἢ τὰ *γνώμικά*, αἱ ὁποῖαι ἀκριβῶς ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰς δύο μεγάλας κατηγορίας τῶν μύθων, τοὺς *παροιμιώδεις* καὶ τοὺς *διδασκτικούς*, πρὸς τοὺς ὁποίους, ὥς πολλάκις μέχρι τοῦδε ἐσημειώσαμεν, εἰς ἄμεσον σχέσιν εὐρίσκονται αἱ παροιμίαι. Παρὰ τὰς παροιμίας θὰ ἠδύναντο νὰ ἐξετασθοῦν καὶ αἱ διάφοροι καὶ πολυποίκιλοι παροιμιώδεις μεταφορικαὶ ἐκφράσεις, αἱ ὁποῖαι χωρὶς νὰ ταυτίζονται πρὸς τὰς παροιμίας ἔχουν ὅμως ἄμεσον ποιοτικὴν σχέσιν πρὸς αὐτάς.

α') Κυρίως παροιμίαι.

Τί εἶναι *κυρίως παροιμίαι* ὀρθότατα ὥρισεν ἤδη ὁ Ἀριστοτέλης εἰπὼν ὅτι «αἱ παροιμίαι μεταφοραὶ ἀπ' εἰδὸς ἐπ' εἰδός εἰσιν». Καὶ πραγματικῶς αἱ κυρίως παροιμίαι οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ *παρομοιώσεις*, αἱ ὁποῖαι, γενόμεναι ὑπὸ πάντων ἀποδεκταί, κατέστησαν δημοτικαὶ καὶ πάγκοινοι καὶ ἐπιλέγονται, καθὼς ἀκριβῶς καὶ οἱ παροιμιώδεις μῦθοι, εἰς διαφοροὺς περιστάσεις καὶ ἰδιορρυθμοὺς ἀνθρωπίνους λόγους καὶ πράξεις, ἵνα διὰ τῆς ἐπὶ τὸ ἀστειότερον παρομοιώσεως χαρακτηρίσουν τὸ ἰδιορρυθμὸν καὶ παράλογον αὐτῶν ἑναρ-

γέστερον. "Ο,τι κυρίως χαρακτηρίζει αὐτάς, καὶ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ λησμονῇται, εἶναι ὁ εὐτράπελος καὶ εἰρωνικὸς αὐτῶν χαρακτήρ, τὸν ὁποῖον ἀνεγνώρισεν ἤδη ὁ αὐτὸς Ἀριστοτέλης, ἀφ' οὗ κατέταξεν αὐτάς μεταξὺ τῶν *ἀστείων*. Διδακτικὸν σκοπὸν ἄμεσον δὲν ἔχουν, οὐδὲ γενικὴν τινα ἢ μερικὴν πρακτικὴν ἀλήθειαν σκοποῦν νὰ ἐκφράσουν καὶ κατὰ τοῦτο διαστέλλονται τῶν *γνωμῶν*, εἰς τὰς ὁποίας, ὡς θὰ εἴπομεν, συγκεντροῦται πάντοτε ἐμπειρικὴ τις ἀλήθεια καὶ διδασκαλία.

Βεβαίως δὲν δύναται νὰ ἀρνηθῇ κανεὶς ὅτι ἐν αὐτῇ τῇ ἐπὶ τῷ ἀστείῳτερον καὶ εἰρωνικώτερον παρομοιώσει κρύπτεται τις ἀλήθεια, ἀλλ' ἡ ἀλήθεια αὕτη δὲν τίθεται ἐκ τῶν προτέρων, δὲν εἶναι ὁ σκοπός, ὅπως τοῦτο συμβαίνει εἰς τὰς γνώμας. Ἐὰν δὲ συμβαίῃ πολλάκις, καὶ συμβαίνει πραγματικῶς, κυρίως τις παροιμία νὰ προσλάβῃ σημασίαν ἢ καὶ μορφήν διδακτικὴν, τοῦτο γίνεται κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τρόπον καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν ὁδόν, καθ' ἣν καὶ εὐτράπελοι καὶ σκωπτικοὶ παρομιώδεις μῦθοι συχνὰ λαμβάνουν μορφήν καὶ σημασίαν διδακτικὴν. Καθ' ὅσον δηλαδὴ ἀμειβοῦνται ὁ ἀρχικῶς εὐτράπελος καὶ εἰρωνικὸς χαρακτήρ τῆς παρομοιώσεως, προβάλλει βαθμηδὸν δεσπόζουσα ἡ ὑποκρυπτομένη ἀλήθεια, ἡ ὁποία καὶ μεταβάλλει πολλάκις καὶ τὴν μορφήν τῆς παροιμίας εἰς διδακτικὴν. Τοῦτο συμβαίνει εἰς ἄλλους λαοὺς περισσότερον καὶ εἰς ἄλλους ὀλιγώτερον, εἰς τὸ σημεῖον δὲ αὐτὸ συναντῶνται αἱ παροιμίαι πρὸς τὰς γνώμας, καθὼς οἱ παρομιώδεις μῦθοι πρὸς τοὺς διδακτικούς, οὕτως ὥστε δυσκόλως πολλάκις δυνάμεθα νὰ ἀποφανθῶμεν, ἂν ρῆσις τις ἦτο ἐξ ἀρχῆς παροιμία ἢ γνώμη.

Συμφώνως νῦν πρὸς τὴν φύσιν αὐτῶν ταύτην αἱ κυρίως παροιμίαι εἶναι προφανὲς ὅτι εἶναι προῖόν ἀφ' ἐνὸς μὲν τῆς αὐτῆς εὐτραπέλου καὶ σκωπτικῆς τῶν λαῶν διαθέσεως, ἐκ τῆς ὁποίας προήλθον αἱ εὐτράπελοι διηγήσεις καὶ ἐξ αὐτῶν οἱ παρομιώδεις μῦθοι, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῆς ζωηρᾶς καὶ πλήρους εἰκόνων φαντασίας, ἡ ὁποία ἰδιαίξει εἰς τοὺς κατὰ φύσιν λαοὺς καὶ μάλιστα τοὺς εὐρισκομένους εἰς τὰς μέσας βαθμί-

δας τῆς βαρβαρότητος καὶ ἡ ὁποία ἐγέννησε καὶ τοὺς μύθους καὶ τὰ αἰνίγματα καὶ ὅσα ἄλλα εἶδη σχετικά, περὶ τῶν ὁποίων θὰ εἰπώμεν εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον. Οὕτω π. χ. προκειμένου περὶ τῶν νοτιοαφρικανικῶν λαῶν, τῶν ἐπιλεγομένων Bantu, οἱ περιηγηταὶ ἐξαίρουν τὴν ζωηρότητα τῆς φαντασίας καὶ τὴν μεγάλην λεπτότητα, μὲ τὴν ὁποίαν ἀντιλαμβάνονται ὁμοιότητος μεταξὺ τῶν πραγμάτων, καθὼς καὶ τὴν μεγάλην κλίσιν νὰ ὁμιλοῦν μὲ εἰκόνας. Διὰ τοῦτο ὀρθῶς παρετηρήθη ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν ὅτι αἱ παροιμίαι οὔτε εἰς τοὺς λαοὺς, τοὺς εὗρισκομένους εἰς τὰς κατωτάτας βαθμίδας τοῦ πολιτισμοῦ, ἐμφανίζονται οὔτε εἰς τοὺς ἀνωτάτους ἐν τῇ κλίμακι τοῦ πολιτισμοῦ εὐδοκιμοῦν, ἐνῷ ἀντιθέτως ἀναπτύσσονται καὶ προάγονται πάρα πολὺ εἰς τὰς ἀνωτέρας βαθμίδας τῆς βαρβαρότητος καὶ τοὺς μέσους ἐν γένει πολιτισμούς.

Λαμβάνονται δ' αἱ παρομοιώσεις αὗται, αἱ ἀπαρτίζουσαι τὰς παροιμίας, συνήθως ἐκ τοῦ φυσικοῦ κόσμου καὶ τοῦ ζωϊκοῦ καὶ ἀνθρώπινου βίου ἐν γένει. Οὕτω π. χ. λέγεται παρὰ τοῖς Bassoutos διὰ τοὺς φλυάρους ἡ παροιμία, τὸ νερὸ δὲν κουράζεται νὰ τρέχῃ, διὰ τοὺς ἀπλήστους καὶ μεμψιμοίρους, τὰ λιοντάρια γκρινιάζουν ὅταν τρών, αἱ ὁποῖαι οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ φράσεις εἰκονικαί, παρομοιώσεις ἐκ τοῦ φυσικοῦ κόσμου, λεγόμεναι ὅπως χαρακτηρίσουν δι' εἰκόνων ἀνθρώπινα ἐλαττώματα. Τοιαῦται εἶναι καὶ αἱ ἀρχαῖαι, *τρυγόνων λαλίστερος*, ἐπὶ φλυάρου, *αἶ κολοῖός ποτὶ κολοῖόν ἰζάνει*, ἐπὶ τῶν πονηρῶν τῶν συμφωνούντων ἀλλήλοις, *βάτραχος σερίφιος*, ἐπὶ τῶν ἀφώνων καὶ ἀμούσων, διότι ἐπιστεύετο ὅτι οἱ βάτραχοι ἐν Σερίφω δὲν εἶχον φωνὴν καὶ ἄλλαι τοιαῦται. Οἱ κάτοικοι τῶν νήσων Fidji διὰ νὰ χαρακτηρίσουν τὴν ἀπρονοησίαν λέγουν, οἱ *nakondo* κόφτουν πρῶτα τὸ κατάρτι, δηλαδὴ προτοῦ νὰ κατασκευάσουν τὸ πλοίαριον, τοῦθ' ὅπερ ἀποτελεῖ παρομοίωσιν εἰλημμένην ἐκ τοῦ ἀνθρώπινου βίου καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς.

Μέγα ὅμως καὶ σπουδαῖον μέρος τῶν κυρίως παροιμιῶν προέρχεται καὶ ἐκ παροιμιωδῶν μύθων, οἱ ὅποιοι, ὥς παρετηρήσαμεν ἤδη, πολλάκις συμπτύσσονται εἰς παροιμίας. Τὴν σχέ-

σιν ταύτην τῶν παροιμιῶν πρὸς τοὺς μύθους ἀνεγνώρισαν ἤδη οἱ ἀρχαῖοι, αὐτὸς δ' ὁ Ἀριστοτέλης ὀρίζων τὴν παροιμίαν ὡς μεταφορὰν ἀπὸ εἶδους εἰς εἶδος ἐπάγεται τὸ ἐξῆς παράδειγμα: «οἷον ἂν τις ὡς ἀγαθὸν πεισόμενος αὐτὸς ἐπαγάγηται, εἴτα βλαβῇ, ὡς ὁ Καρπάθιος φησὶν τὸν λαγῶ· ἄμφω γὰρ τὸ εἰρημέρον πεπόνθασιν», τὸ ὁποῖον προφανῶς προέρχεται ἐκ μύθου καὶ δεικνύει ὅτι καὶ ὁ Ἀριστοτέλης εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς τοὺς μύθους.

Καὶ αὕτη μὲν ἡ προέλευσις τῶν παροιμιῶν. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ λησμονῇται ὅτι ὅσον ἐπιτυχὴς καὶ ἂν εἶναι μία οἰαδῆποτε εἰκονικὴ ἔκφρασις ἢ παρομοίωσις, διὰ νὰ γίνῃ παροιμία, πρέπει νὰ τύχῃ τῆς ἐπιδοκιμασίας τοῦ λαοῦ, νὰ ἀποκτήσῃ δημοτικότητα. Διὰ νὰ γίνῃ ὅμως τοῦτο χρειάζεται ὁ πρῶτος εἰπὼν νὰ ἔχῃ κάποιον κύρος, διὰ νὰ τὸν παρακολουθήσουν καὶ οἱ ἄλλοι. Πολὺ ὀρθῶς δὲ λέγουσιν οἱ Bassou-tos, ὡς ἀνωτέρω ἐμνημονεύσαμεν, παροιμία, ποὺ ἔκανε ὁ φτωχός, δὲν πιάνει.

β') Γ ν ὠ μ α ι.

Παρὰ τὰς κυρίως παροιμίας ὑπὸ τὸ αὐτὸ τῆς παροιμίας ὄνομα περιλαμβάνονται, ὡς εἵπομεν, καὶ αἱ γνώμαι ἢ τὰ γνωμικά. Αὗται ἔχουν κοινὰς πρὸς τὰς παροιμίας ιδιότητας τὴν συντομίαν καὶ τὸ πολὺχρηστον καὶ δημοτικόν, διαφέρουν ὅμως κατὰ τὴν φύσιν ἀπὸ τὰς κυρίως παροιμίας καὶ τὴν διαφορὰν ταύτην διετύπωσεν ἄριστα ἤδη ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ ὁποῖος, ἐνῶ τὰς παροιμίας ὥρισεν ἀπλῶς ὡς μεταφορὰς ἀπὸ εἶδους εἰς εἶδος, τὴν γνώμην ὀρίζει ὡς «ἀπόφασιν περὶ τῶν καθόλου, περὶ ὧν αἱ πράξεις εἰσὶν, καὶ αἰρετὰ ἢ φευκτά ἐστὶ πρὸς τὸ πράττειν» (1). Κατὰ ταῦτα αἱ γνώμαι ἐκφράζουσιν διαφορὰς ἐκ τῆς πείρας κτηθείσας πρακτικὰς ἀληθείας, ἐν

(1) Ἔστι δ' ἡ γνώμη ἀπόφασις, οὐ μέντοι οὔτε περὶ τῶν καθ' ἑκάστον, οἷον ποῖός τις Ἱφικράτης, ἀλλὰ καθόλου· καὶ οὐ περὶ πάντων οἷον ὅτι τὸ εὐθὺ τῷ καμπύλῳ ἐναντίον, ἀλλὰ περὶ ὧν αἱ πράξεις εἰσὶ, καὶ αἰρετὰ ἢ φευκτά ἐστὶ πρὸς τὸ πράττειν.

δὲ τῷ συνόλῳ αὐτῶν ἀποτελοῦσαι τὴν πρακτικὴν τοῦ λαοῦ σοφίαν χρησιμεύουν ὥς κανὼν καὶ ὁδηγὸς εἰς τὰς ἀντιλήψεις καὶ ἐνεργείας αὐτοῦ ἐν τῷ βίῳ.

Ἡ συνήθεια αὕτη, νὰ διατυπώνουν τὰς ἐκ τῆς βιωτικῆς πείρας παρατηρήσεις εἰς βραχείας ρήσεις, εἶναι κοινὴ εἰς πάντας, τοὺς ἐξεληθόντας τῆς ἐσχάτης βαρβαρότητος, λαούς, καθὼς καὶ εἰς τὰ κατώτερα στρώματα τῶν λίαν πεπολιτισμένων λαῶν. «Οἱ γὰρ ἀγροῖκοι μάλιστα γνωμοτύποι εἶσι καὶ ραδίως ἀποφαίνονται <καθόλου>» παρατηρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης.

Ἐκφέρονται δὲ αἱ γνῶμαι κατὰ διαφόρους τρόπους. Συνήθης εἶναι ἡ ἔκφορὰ ὑπὸ τύπον γενικῆς ρήσεως, ὅποιον π. χ. τὸ ἀρχαῖον, πᾶν μέτρον ἄριστον, ἢ ὑπὸ τύπον παραγγέλματος, οἷον τὸ μηδὲν ἄγαν. Ἐπίσης ὁμοως συνήθης εἶναι καὶ ἡ δι' ἀλληγορικῶν μεταφορῶν ἐκ τε τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου κόσμου, οἷον λέγουν οἱ Bassoutos, δὲν ἡμπορεῖς νὰ ξυρίσῃς τὸ κεφάλι ἀπόντος, ὁσάκις θέλουν νὰ δηλώσουν ὅτι δὲν πρέπει νὰ διευθετοῦνται ὑποθέσεις ἀπόντων τῶν ἐνδιαφερομένων· ὁ καθαλάρης δὲν εἶναι ἀνόητος, ἐπειδὴ εἶναι τὸ ἄλογό του, ὁσάκις θέλουν νὰ ἐκφράσουν τὴν γνώμην ὅτι ὁ κύριος δὲν πρέπει νὰ κρίνεται ἐκ τῶν ἀνοησιῶν τῶν δούλων του κττ.

Πλὴν τῶν γενικῶν τούτων ρήσεων, τῶν παραγγελμάτων καὶ τῶν ἀλληγορικῶν γνῶμῶν, καθ' ὃν τρόπον λαμβάνονται παρομοιώσεις ἐκ τῶν παροιμιωδῶν μύθων καὶ συμπτύσσονται ἐκ τούτων παροιμίαι, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐκ διαφόρων διδακτικῶν μύθων συνεπτύχθησαν διάφοροι διδακτικαὶ γνῶμαι. Τὴν σχέσιν ταύτην τοῦ διδακτικοῦ μύθου πρὸς τὰς γνῶμας ἀνεγνώρισαν ἤδη οἱ ἀρχαῖοι παροιμιογράφοι, οἵτινες καὶ διὰ τοῦτο τοὺς αἵους ὀρίζουν ὥς ἐξηπλωμένας παροιμίας μετὰ διηγήσεως. Σαφέστερον δ' ἀποφαίνεται ὁ Quintilianus, ὁ ὅποιος ὁμιλῶν περὶ τῶν διδακτικῶν μύθων ἐπάγεται «Πρὸς τούτους συγγενεῦει τὸ εἶδος ἐκεῖνο τῆς παροιμίας, τὸ ὅποιον εἶναι οἷονεῖ τις μῦθος βραχύτερος καὶ ἀλληγορικῶς λαμβάνεται.»

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω νῦν εἰδὼν αἱ ἀλληγορικαὶ καθὼς καὶ

αἱ ἐκ διδακτικῶν μύθων συνεπτυγμέναι, ὅπως καὶ αἱ κυρίως παροιμίαι, εἶναι συνηθέσταται κυρίως εἰς τοὺς λαούς, τοὺς ἀναβάντας βαθμίδας τινὰς εἰς τὴν κλίμακα τοῦ πολιτισμοῦ, καθὼς καὶ εἰς τὰ καθυστεροῦντα πάντοτε κατώτερα στρώματα τῶν πεπολιτισμένων λαῶν. «Εἶναι ἀξιοπεριεργότατον, παρατηρεῖ περιηγητὴς τῆς Ἀφρικῆς, νὰ ἀκούῃ κανεὶς τὴν ὁμιλίαν τῶν ἰθαγενῶν ἱεροκηρύκων, οἱ ὅποιοι διατηροῦν πιστῶς τὸ πλῆρες εἰκόνων ὕφος τῆς συνήθους γλώσσης. Πολλάκις αἱ παραινέσεις τῶν ἀποτελοῦνται ἀπὸ σειρὰν εἰκόνων, αἱ ὅποιαι φέρουν ἢ μία τὴν ἄλλην κατὰ τρόπον καταπληκτικὸν καὶ ἀπροσδόκητον, πολλάκις χωρὶς καμίαν συνοχήν. Ἡ φαντασία συνήθως πλημμυρεῖ καὶ καταπνίγει κάθε λογικὸν εἰρμόν». Ὡς πρὸς δὲ τὰς ἐκ τῶν μύθων συνεπτυγμένας γνώμας ἱερὰ πόστολος διαμείνας μεταξὺ τῶν ἀφρικανικῶν λαῶν παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς: «Ἡθικὴ παροιμία <δηλαδὴ γνώμη> εἶναι γενικὸς συνθετικὸς τύπος, ὑπὸ τὸν ὅποιον οἱ ἰθαγενεῖς συνοψίζουν μίαν ἠθικὴν διήγησιν <δηλαδὴ μῦθον>, οὕτως ὥστε διὰ νὰ ἀντιληφθῇ κανεὶς τὴν ἀκριβῆ αὐτῆς σημασίαν, πρέπει νὰ ἀρχίσῃ ἀπὸ τὴν διερεύνησιν τοῦ μύθου ἢ τῆς παραβολῆς, ἢ ὁποία τὴν ἐγέννησε καὶ τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ αὕτη τὴν συγκεφαλαίωσιν. Οἱ μῦθοι οὗτοι συλλέγονται τὸ καλύτερον εἰς τὰς συνομιλίας, διότι τότε καὶ ὁ πρεσβύτερος τοὺς ἀναφέρει συμβουλευὼν πατρικῶς τοὺς ὑπεξουσίους του». Εἶναι δὲ προῖόν αἱ τε ἀλληγορικαὶ γνώμαι καὶ αἱ ἐκ τῶν μύθων συνεπτυγμέναι τῶν αὐτῶν ψυχολογικῶν αἰτίων, τὰ ὁποία ἐγέννησαν καὶ τοὺς διδακτικὸς μύθους.

Αὗτοι εἶναι οἱ τρόποι, καθ' οὓς ἐκφέρονται αἱ γνώμαι. Ὡς δὲ εἶναι καταφανές, αἱ μὲν ὑπὸ τὸν τύπον τῆς γενικῆς ρήσεως ἢ τοῦ παραγγέλματος ἐκφερόμεναι δὲν δύνανται νὰ συγχυθοῦν πρὸς τὰς κυρίως παροιμίας, αἱ ἀλληγορικαὶ ὅμως γνώμαι, καθὼς καὶ αἱ ἐκ μύθων συνεπτυγμέναι, εὐκολώτατα δύνανται νὰ συγχυθοῦν πρὸς παροιμίας οὐδὲ εἶναι δυνατόν νὰ χαράξῃ τις αὐστηρὰ μεταξὺ γνωμῶν καὶ παροιμιῶν ὄρια. Διότι, ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ μεταξὺ τῶν παροιμιωδῶν καὶ τῶν διδακτικῶν μύθων, ἐκ τῆς παρομοιώσεως πρὸς τὴν

γνώμην δὲν ὑπάρχει ἢ ἐν μόνον βῆμα, καθ' ὅσον ἤδη ἐν τῇ παρομοιώσει ὑποκρύπτεται ἡ γενικωτέρα ἰδέα, τὴν ὁποίαν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκφράσῃ τις ὡς γνώμην. Τὴν μετὰστασιν ταύτην τῶν παροιμιῶν εἰς γνώμης ὑπεδήλωσεν ἤδη ὁ Ἀριστοτέλης σοφώτατα παρατηρήσας ὅτι «*εἶναι τῶν παροιμιῶν καὶ γνώμαί εἶσιν*».

Παρατηρεῖται δ' ὅτι εἰς τοὺς διαφόρους λαοὺς διάφορος εἶναι καὶ ἡ ἐπικράτησις τῆς παροιμίας ἢ τῆς γνώμης, καὶ ταύτης ὑπὸ τὸν τύπον τῆς γενικῆς ρήσεως ἢ τῆς εἰκονικῆς ἀλληγορίας. Εἰς τοὺς κατὰ φύσιν λαοὺς, καθὼς καὶ εἰς τοὺς μᾶλλον εὐτραπέλους καὶ εὐφραντάστους, ὡς εἶναι π. χ. οἱ Ἕλληνες, ἤδη ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἐπικρατεῖ ἡ χρῆσις τῶν εἰκόνων καὶ τῶν παρομοιώσεων, ἐνῶ ἀντιθέτως εἰς τοὺς βορειοτέρους εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς εὐδοκιμεῖ περισσότερο ἡ γενικὴ ρῆσις καὶ τὸ παράγγελμα. Καὶ αὐταὶ δὲ αἱ εἰκονικὴν ἀρχὴν ἔχουσαι παροιμίαι εἰς τοὺς λαοὺς τούτους τείνουν πάντοτε νὰ λάβουν διατύπωσιν διδακτικὴν.

Τοιαῦται νῦν οὖσαι αἱ γνώμαι, ἀπαύγασμα τῆς ἐμπειρίας τῶν λαῶν, ἀποτελοῦν τὴν πατροπαράδοτον αὐτῶν σοφίαν, περιβεβλημένην τὸ ἀπόλυτον κῦρος τῆς παλαιότητος καὶ τῆς παραδόσεως. Ἡ πίστις τῶν λαῶν εἰς τὴν ἀλήθειάν των εἶναι ἀσάλευτος, μεγάλη δ' ὑπῆρξε καὶ ἡ ἐκ μέρους τῶν σοφῶν ἀποδοθεῖσα εἰς αὐτὰς ἐκτίμησις. Καὶ ὄντως πολλάκις εἶναι σοφώταται καὶ πρακτικώταται. Ἐν τούτοις ὀφείλομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ ἀπόλυτος αὕτη πεποίθησις εἰς τὴν ἀλήθειαν τῶν γνωμῶν δὲν εἶναι καὶ ἀπολύτως δικαιολογημένη.

Ἦδη ὁ Ἀριστοτέλης παρατηρῶν ὅτι οἱ ἀγροῖκοι, οἱ ὁποῖοι εἶναι καὶ οἱ μάλιστα γνωμοτύποι, ραδίως ἀποφαίνονται καθόλου, ὑποδηλοῖ ὅτι αἱ ἀποφάνσεις αὗται καὶ αἱ γενικεύσεις, πολὺ εὐχολοὶ καὶ πολὺ ἀτελεῖς, δὲν δύνανται νὰ διεκδικήσουν γενικοῦ κύρους ἀλήθειαν. Καὶ πραγματικῶς ἡ λαϊκὴ παρατήρησις, ἐκ μιᾶς συνήθως ὄψεως τοῦ πράγματος ὀρμωμένη, δὲν δύναται νὰ διατυπώσῃ ἡ *μονομερῆ γνώμην*, σιχνὰ δὲ συμβαίνει περὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος νὰ ὑπάρχουν περισσότεραι γνώμαι, ὅχι μόνον ἀπλῶς διάφοροι, ἀλλὰ πολλάκις καὶ ἀντιφατικαί,

καθ' ὅσον ἡ παρατήρησις ὁρμαῖται ἀπὸ διαφόρους ἢ πολλάκις καὶ ἀπὸ ἀντιθέτους ὄψεις τοῦ πράγματος.

*
* *

Ἀντιθέτως νῦν πρὸς τὰς κυρίως παροιμίας, αἱ ὁποῖαι εἶναι καὶ παρέμειναν ἐντελῶς λαϊκῆς ἀρχῆς, αἱ γινώμαι προαγομένον τοῦ πολιτισμοῦ, παραληφθεῖσαι, καθ' ὃν τρόπον καὶ οἱ διδακτικοὶ μῦθοι, ὑπὸ τῶν σοφῶν καὶ ποιητῶν, ἐκαλλιεργήθησαν καὶ πολὺ μάλιστα. Οὗτοι ὅχι μόνον τὰς ὑπαρχούσας ἐχρησιμοποίησαν, ἀλλὰ καὶ ἄλλας ἐδημιούργησαν, τῶν ὁποίων πολλά, ἐπειδὴ κατὰ τοὺς παλαιοὺς χρόνους ἡ ἀπόστασις μετὰ τοῦ λαοῦ καὶ τῶν σοφῶν καὶ ποιητῶν δὲν ἦτο τοιαύτη, οἷα σήμερον, ταχέως κατέστησαν δημοτικά, πλουτίσασαι τὸν πατροπαράδοτον λαϊκὸν θησαυρόν, ὥστε σήμερον προκειμένου περὶ τῶν παλαιότερων γνωμῶν νὰ εἶναι δύσκολον νὰ ἀποφανθῶμεν ἂν ἡ ἀρχὴ αὐτῶν εἶναι λαϊκὴ ἢ λογία.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐθεωρεῖτο ἀπαραίτητον δι' ἓνα ποιητὴν νὰ δύναται ἐκ τοῦ προχείρου νὰ ἀποφαίνεται γνώμας εἰς ὅ,τι ἤθελεν ἐρωτηθῇ ὑπὸ τῶν παρόντων. Ὁ Ὅμηρος κατὰ τὸν περισωθέντα βίον αὐτοῦ «καὶ περὶ τῶν λεγομένων ὑπὸ τῶν παρεόντων εἰς τὸ μέσον γνώμας ἀποφαινόμενος θαύματος ἄξιος ἐφαίνετο εἶναι τοῖς ἀκούουσι», ὁ δὲ Ἡσίοδος εἰς τὸ διδακτικὸν αὐτοῦ ἔπος πλείστας τοιαύτας γνώμας ἐγκατέσπειρε. Βραδύτερον ἡ γνωμολογία ἀναπτύσσεται εἰς αὐτοτελὲς λογοτεχνικὸν εἶδος, τοῦ ὁποίου κατ' ἐξοχὴν ἀντιπρόσωποι εἶναι ὁ Φωκυλίδης καὶ ὁ Θέογνις. Ἐτι ὕστερότερον οἱ δραματικοὶ καὶ μάλιστα ὁ Εὐριπίδης καὶ οἱ κωμικοὶ τῆς νεωτέρας κωμωδίας ἀφθονοῦν εἰς γνώμας, ἐνωρὶς δὲ φαίνεται ὅτι κατηρτίσθησαν συλλογαὶ τοιοῦτων γνωμῶν σοφῶν καὶ ποιητῶν, διότι καὶ ὥς ρητορικὸν μέσον ἐχρησιμοποιοῦντο, ἴσως καὶ διὰ παιδαγωγικοὺς σκοποὺς. Κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους αἱ συλλογαὶ αὗται πληθύνονται, πασίγνωστοι δὲ καὶ πολύχρηστοι ἦσαν αἱ ὑπὸ τὸν τίτλον *Μορόστιχοι γινῶμαι τοῦ Μενάνδρου*, αἱ ὁποῖαι ἐχρησιμοποιοῦντο καὶ εἰς τὴν διδασκαλίαν.

Ἄλλα καὶ εἰς τοὺς ἄλλους ἱστορικοὺς λαοὺς ἡ γνωμολογία ἀνεπτύχθη ταχέως ὑπὸ τῶν σοφῶν εἰς γραμματικὸν εἶδος. Εἰς τοὺς Ἰνδοὺς ἡ γνωμικὴ ποίησις ἐθεραπεύθη μετὰ πολλοῦ ζήλου, χιλιόγνωμοι δὲ συλλογαὶ κατηρτίσθησαν, παρὰ δὲ τοῖς Ἑβραίοις εἶναι γνωσταὶ αἱ Παροιμίαι τοῦ Σολομῶντος, ὁ Ἐκκλησιαστής, ἡ Σοφία Σειράχ. Καὶ μέχρι δὲ τῶν τελευταίων χρόνων ἐμφανίζονται τοιαῦτα γνωμολογικὰ ἔργα εἰς τὴν παγκόσμιον φιλολογίαν.

Μετεχειρίσθησαν δὲ οἱ παλαιοὶ σοφοὶ καὶ ποιηταὶ καὶ τοὺς τρεῖς τρόπους τῆς ἐκφορᾶς, δηλ. καὶ τὴν γενικὴν ρῆσιν καὶ τὸ παράγγελμα καὶ τὴν ἀλληγορίαν καὶ τὸν γνωμικὸν μῦθον. Γενικαὶ ρῆσεις καὶ παραγγέλματα ὡς ἀποφθέγματα σοφῶν καὶ ἰδίᾳ τῶν λεγομένων ἐπὶ σοφῶν ἐφέροντο πολλὰ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, οἷον βαρὺ ἀπαιδευσία, πᾶν μέτρον ἄριστον, ἀργὸς μὴ ἴσθι μὴδ' ἂν πλουτῆς, πολλὰ δὲ δύναται νὰ εὕρη κανεῖς καὶ εἰς τὰ γνωμολογικὰ ἔργα ὅλων τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν λαῶν. Ἄλλ' ἰδιαιτέρως προσφιλὴς εἰς τοὺς σοφοὺς ἦτο ὁ δεῦτερος καὶ τρίτος τρόπος, ὁ δι' ἀλληγοριῶν καὶ μύθων. Ἐκεῖνο δὲ τὸ ὅποῖον ὀρθότατα παρατηρεῖ ὁ Berg περὶ τῆς λαϊκῆς σοφίας τῶν Ἑλλήνων, ὅτι σπανίως κατηνθύνετο εὐθὺς πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς, ἀλλὰ συνήθιζε δι' εἰκόνων καὶ παρομοιώσεων ὅ,τι ἤθελε νὰ διδάξῃ μᾶλλον νὰ ὑπαινίσσεται ἢ νὰ ἐκφράξῃ, ⁽¹⁾ δύναται ἐπίσης νὰ ἐφαρμοσθῇ διὰ τοὺς παλαιοὺς τούτους σοφοὺς καὶ ποιητὰς ὅλων τῶν ἱστορικῶν λαῶν.

Διὰ τοὺς σοφοὺς τούτους τὸ αἶνιγμα ἦτο σοφία, καὶ τὴν σοφίαν αὐτῶν προσεπάθουν εἰς ρῆσεις σκοτεινὰς ἐκ τῆς ἀλληγορίας νὰ ἐκφράσουν, ὥστε νὰ καθίστανται καὶ αὐταὶ αὐτόχρημα αἰνίγματα. ⁽²⁾ Ὅθεν καὶ ἡ λέξις αἶνιγμα πολλάκις ἐδή-

(1) Ἡ συνήθεια αὕτη φαίνεται ὅτι ἦτο κατ' ἐξοχὴν προσφιλὴς εἰς τοὺς Λάκωνας· ὅθεν καὶ τὸ παροιμιῶδες *λακωνίζειν* καὶ τὰ *λακωνικά* λεγόμενα ἀποφθέγματα.

(2) Τὴν γνώμην ταύτην περὶ τῶν παλαιῶν σοφῶν εἶχον καὶ οἱ ἀρχαῖοι· ὅθεν καὶ ὁ Πausanias 8, 8, 2 λέγει περὶ αὐτῶν· «Ἑλλήνων τοὺς

λωσε τὴν παροιμίαν καὶ μάλιστα οὐ μόνον τὴν γνώμην, ἀλλὰ καὶ τὴν κυρίως παροιμίαν διὰ τὸ συγγενές. Οὕτω π. χ. ἐν τῷ Δευτερονομίῳ ἀπειλεῖται ὁ Ἰουδαϊκὸς λαός, ἐν ᾗ περιπίπτῃ ἡθέλεν ἀποστῆ τῆς ὁδοῦ τοῦ θεοῦ, διὰ τῶν ἐξῆς· «*Ἀπαγάγοι Κύριος σὲ καὶ τοὺς ἄρχοντας σου... εἰς ἔθνος, ὃ οὐκ ἐπίστασαι σὺ καὶ οἱ πατέρες σου, καὶ λατρεύσεις ἐκεῖ θεοῖς ἑτέροις, ξύλοις καὶ λίθοις. Καὶ ἔσει ἐκεῖ ἐν αἰνίγματι καὶ ἐν παραβολῇ καὶ ἐν διηγήματι ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, εἰς οὓς ἂν ἀπαγάγῃ σε Κύριος ἐκεῖ*», ὅπου βέβαια τὸ αἶνιγμα παρατιθέμενον πρὸς τὰ συγγενῇ αὐτῷ, τὴν παραβολὴν δηλ. καὶ τὸ διήγημα, σημαίνει τὴν κυρίως παροιμίαν.

Χαρακτηριστικώτατα δὲ εἶναι διὰ τὸ εἶδος τοῦτο τῆς σοφίας ὅσα λέγονται εἰς τὰ σοφὰ γνωμολογικὰ βιβλία τῶν Ἑβραίων. Αἱ παροιμίαι τοῦ Σολομῶντος συνετέθησαν «*γινῶναι σοφίαν καὶ παιδείαν, νοῆσαι τε λόγους φρονήσεως, δέξασθαι τε στροφὰς λόγων, νοῆσαι τε δικαιοσύνην ἀληθῆ καὶ κρῖμα κατευθύνειν· ἵνα δῶ ἀκάκοις πανουργίαν, παιδί δὲ νέφρ' αἰσθῇσιν τε καὶ ἔννοιαν. Τῶνδε γὰρ ἀκούσας σοφὸς σοφώτερος ἔσται, ὃ δὲ νοήμων· κυβέρονται κτήσεται. Νοήσει τε παραβολὴν καὶ σκοτεινὸν λόγον, ῥήσεις τε σοφῶν καὶ αἰνίγματα*» (1). Ἡ Σοφία Σειράχ περὶ τοῦ σοφοῦ ὁμιλοῦσα, «*Σοφίαν, λέγει, πάντων ἀρχαίαν ἐκζητήσῃ καὶ ἐν προφητείαις ἀσχοληθήσεται. Διηγῆσεις ἀνδρῶν ὀνομαστῶν συντηρήσῃ καὶ ἐν στροφαῖς παραβολῶν συνεισελεύσεται. Ἀπόκρυφα παροιμιῶν ἐκζητήσῃ καὶ ἐν αἰνίγμασι παραβολῶν ἀναστραφήσεται*» (2). Περὶ δὲ τοῦ Σολομῶντος ὁμιλοῦσα (3), «*Γῆν ἀπεκάλυψεν ἡ ψυχὴ σου, λέγει, καὶ ἐνέπλησας ἐν παραβολαῖς αἰνιγμάτων. Εἰς νήσους πόρρω ἀφί-*

νομιζομένους σοφοὺς δι' αἰνιγμάτων πάσαι καὶ οὐκέτ' ἐκ τοῦ εὐθέος λέγειν τοὺς λόγους».

(1) Παρ. Ι, 2 κέ.

(2) Σοφ. Σειρ. 39, 1.

(3) Αὐτ. 47, 15 κέ.

κετο τὸ ὄνομά σου καὶ ἡγαπήθης ἐν τῇ εἰρήνῃ σου. Ἐν ῥῥαῖς καὶ παροιμίαις καὶ παραβολαῖς καὶ ἐν ἐρμηνείαις ἀπεθανύμασάν σε χῶραι». Τοιοῦτος ἦτο καὶ ὁ τρόπος τῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ, ὅθεν καὶ τὸ παροιμιῶδες «ἐν παροιμίαις λαλεῖς καὶ οὐκ οἶδαμεν τί λέγεις».

Χαρακτηριστικὸν παράδειγμα τοιούτων αἰνιγματικῶν γνωμῶν ἐκ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος εἶναι αἱ πυθαγόρειοι γνώμαι, ἧ, ὅπως λέγονται, τὰ σύμβολα, τὰς ὁποίας οἱ ἀρχαῖοι διὰ τὸ σκοτεινὸν τῆς ἀλληγορίας ἀπεκάλεσαν αἰνίγματα, οἷον «μὴ τὸ πῦρ τῇ μαχαίρᾳ σκαλεύειν, ὅπερ ἦν μὴ τὸν ἀνοιδόυντα καὶ ὀργιζόμενον κινεῖν λόγοις παρατεθειγμένοις... τὰς λεωφόρους μὴ βαδίζειν, δι' οὗ ταῖς τῶν πολλῶν ἐπεσθαι γνώμαις ἐκώλυνεν, τὰς δὲ τῶν ὀλίγων καὶ πεπαιδευμένων μεταθεῖν, μηδὲ χελιδόνα ἐν οἰκίᾳ δέχεσθαι, τοῦτ' ἐστὶ λάλους ἀνθρώπους καὶ περὶ γλῶτταν ἀκρατεῖς ὁμωροφίους μὴ ποιεῖσθαι» (1). Καὶ εἰς αὐτὴν δὲ τὴν φιλοσοφίαν ἐχρησιμοποιήθη ὁ αἰνιγματικὸς οὗτος τρόπος τῆς ἐκφράσεως. Τοιαύτην τινὰ τοῦλάχιστον δύναμιν ἔχουν τὰ πλεῖστα τῶν Ἡρακλείτου, ὅστις καὶ διὰ τοῦτο αἰνικτὴς ἐκλήθη.

Κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἡ τάσις αὕτη πρὸς τὴν ἀλληγορίαν ἐμφανίζεται ὥς πρὸς τὰς παροιμίας κατὰ περίεργον τρόπον. Οἱ βυζαντινοὶ δηλαδή, καθ' ὃν τρόπον εὗρισκον ἐν τοῖς ἱεροῖς βιβλίοις πολλὰ τὰ διὰ παραβολῶν εἰρημένα, οὕτω προσεπάθουν νὰ ἀνεύρουν τοιαύτας ἀλληγορίας, φοικτὰς, ὅπως λέγουν, ἐννοίας, εἰς κοινοτάτας λαϊκὰς παροιμίας, τὰς ὁποίας διὰ τοῦτο καὶ λόγους παραβολικοὺς ὠνόμασαν καὶ δημῶδη αἰνίγματα. Ὅθεν καὶ αἱ πλεῖσται τῶν περισωθεισῶν συλλογῶν βυζαντινῶν δημῶδων παροιμιῶν συνοδεύονται ὑπὸ τοιούτων θεολογικῶν ἀλληγορικῶν ἐρμηνειῶν.

(1) Πορφύριος ἐν Βίῳ Πυθαγόρου 42. Diels, Die Fragmente der Vorsokratiker I, 281.

γ') Παροιμιώδεις φράσεις.

Παρά τὰς κυρίως παροιμίας καὶ τὰ γνωμικά δύνανται, ὥς εἵπομεν, νὰ συνεξετασθοῦν καὶ αἱ διάφοροι καὶ πολυποίκιλοι παροιμιώδεις μεταφορिकाὶ ἔκφράσεις. Αὗται ἔχουν μὲν κοινὸν πρὸς τὰς παροιμίας καὶ τὰ ἐκ μεταφορῶν γνωμικά τὸ *εἰκονικὸν* ἐν τῇ ἔκφρασει, ὥς καὶ τὸ *πολύχρηστον* καὶ *δημοτικόν*, ἀλλὰ διακρίνονται σαφῶς καὶ ἀπὸ τὰς παροιμίας καὶ ἀπὸ τὰ γνωμικά. Ἀπὸ τὰς παροιμίας μὲν, διότι πρῶτον οὐδεμίαν πρὸς οὐδένα μῦθον ἔχουν σχέσιν καὶ δεύτερον, διότι στεροῦνται τῆς αὐτοτελείας, τὴν ὁποίαν καὶ καθ' ἑαυτὴν ἔχει ἡ παροιμία καὶ ἐν τῇ μεταφορᾷ καὶ τῇ παρομοιώσει πρὸς οἷονδ' ἢ ποτε γεγονὸς διατηρεῖ, πρὸς τὸ ὅποιον οὐδέποτε καὶ ταυτίζεται, χαρακτηρίζει δὲ μόνον ἐπὶ τὸ ἐναργέστερον καὶ γενικώτερον. Οὕτω π. χ. ἡ μὲν φράσις, *γάϊδαρος ξεσαμάρωτος*, λεγομένη μετ' ἀγανακτήσεως περὶ τινος ἢ πρὸς τινα εἶναι ἀπλῇ παροιμιώδης μεταφορικὴ ἔκφρασις, ἀντικαθιστῶσα τὴν κυριολεξίαν, *εἶσαι θρασὺς καὶ ἀναίσχυντος*, ἐνῶ ἡ φράσις, *σάν τοῦ γαῖδαρου τὴν οὐρὰ οὔτε μακραίνει οὔτε κονταίνει*, εἶναι παροιμία, διότι καὶ αὐτοτελείαν ἔχει καὶ μεταφερομένη εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ *στασίμου* χαρακτηρίζει μὲν αὐτὴν ἐπὶ τὸ ἐναργέστερον καὶ τὸ ἀστείότερον, δὲν παύει ὅμως νὰ εἶναι παρομοίωσις οὐδὲ χρησιμοποιεῖται πρὸς ἀντικατάστασιν τῆς κυριολεκτικῆς φράσεως, εἶναι *στάσιμος*.

Ἀπὸ δὲ τὰ ἐκ μεταφορᾶς γνωμικά διακρίνονται πολὺ εὐκολώτερον, διότι εἰς αὐτὰ εἶναι εὐδιάκριτος πάντοτε ἡ ὑποκρυπτομένη γνώμη. Οὕτως αἱ φράσεις, *βράζει τὸ αἷμα του*, *ἐκόπη τὸ αἷμα του*, *παίρνω τὸ αἷμα μου πίσω*, εἶναι ἀπλᾷ παροιμιώδεις μεταφορικαὶ ἔκφράσεις ἀντὶ τῶν κυριολεκτικῶν εἶναι *ἀκμαῖος*, *ἐφοβήθη*, *ἐκδικοῦμαι*, τὰς ὁποίας βαθμηδὸν καὶ ἀντικατέστησαν ἐν τῷ συνήθει λόγῳ οὕτως, ὥστε δὲν εἶναι πλέον αἰσθητὴ ἡ μεταφορικὴ αὐτῶν χρῆσις, ἐνῶ ἡ φράσις, *τὸ αἷμα νερὸν δὲ γίνεται*, εἶναι γνώμη, διότι ἔκφράζει διὰ μεταφορᾶς τὴν γενικὴν ἰδέαν, ὅτι οἱ συγγενεῖς διατηροῦν πάντοτε τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀγάπην.

B') Κατάταξις τῶν παροιμιῶν.

Αἱ κυρίως νῦν παροιμίαι μετὰ τῶν γνωμικῶν, αἱ παροιμίαι δηλαδή ἐν γένει, ὅπως λέγει ἡ κοινὴ συνήθεια, εἶναι μετὰ τῶν παραλλαγῶν των μάλιστα πολυπληθέσταται, ἀριθμούμεναι πολλάκις κατὰ χιλιάδας. Ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι ἀδύνατος ἡ μελέτη αὐτῶν, ἐφ' ὅσον διὰ μιᾶς ὥρισμένης κατατάξεως δὲν εὐκολύνεται ἡ εὑρεσίς των. Καὶ ἡ πλουσιωτάτη καὶ πολυτιμοτάτη συλλογὴ ἀποβαίνει διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν μελέτην ἄχρηστος. ἐφ' ὅσον διὰ μεθοδικῆς κατατάξεως δὲν εὐκολύνῃ τὴν εὑρεσιν ταύτην. Διὰ τοῦτο καὶ ἐφηρμοσθησαν διάφορα συστήματα κατατάξεως.

Τὸ χεῖριστον πάντων εἶναι ἡ ἀλφαριθμητικὴ κατάταξις κατὰ τὸ πρῶτον γράμμα τῆς πρώτης λέξεως τῆς παροιμίας. Διὰ τοῦ συστήματος τούτου παραλλαγαὶ τῆς αὐτῆς παροιμίας διασπείρονται εἰς διάφορα στοιχεῖα τοῦ ἀλφαριθμητικοῦ, καθ' ὅσον δὲν συμβαίνει πάντοτε νὰ ἀρχίζουν ἀπὸ τὸ αὐτὸ γράμμα. Οὕτως ἡ παροιμία, *τί γυρεύει ἡ ἄλωποι ἔς τὸ παζάρι;* θὰ καταταχθῇ εἰς τὸ τ, ἐνῶ ἡ κρητικὴ παραλλαγὴ αὐτῆς, *εἵντα γυρεύ' ἡ ἄλωποι ἔς τὸ παζάρι;* θὰ καταταχθῇ εἰς τὸ ε.

Ἄλλο σύστημα εἶναι τὸ καθ' ὕλην. Κατ' αὐτὸ αἱ παροιμίαι κατετάχθησαν ὑπὸ διαφόρους τίτλους, ἀντιπροσωπεύοντας τὸ πρᾶγμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἐκάστη ἀναφέρεται. Προυτάθησαν δὲ διάφορα τοιαῦτα σχεδιαγράμματα, ἐκ τῶν ὁποίων ἀναφέρω τὰ ἀκόλουθα·

A')—*Ἀνθρωπολογικαί:* α') ἰδιότητες φυσικαὶ καὶ ἠθικαὶ ἐν σχέσει πρὸς τοὺς διαφόρους λαούς β') παροιμίαι, ἀναφερόμεναι εἰς τὴν γλῶσσαν, τὴν πίστιν, τὴν δεισιδαιμονίαν, τὰ ἔθιμα γ') ἠθική.

B')—*Πολιτικαὶ καὶ δικαστικαί:* δ') νομοθεσία ε') νόμοι ζ') κακουργήματα καὶ ποιναὶ ζ') δικαστικαὶ τελεταί.

Γ')—*Παροιμίαι φυσικαί:* η') μετεωρολογία, ἀστρολογία θ') ἀγροτικά ι') ἱατρικά.

Δ')—*Παροιμίαι ἱστορικαί:* ια') χρονολογικά ιβ') τοπογραφικά ιγ') ἐθνογραφικά ιδ') προσωπικά.

Ἀντὶ τούτου, προταθέντος ὑπὸ τοῦ M. Long, ὁ P. Sebillot προτείνει τὸ ἑξῆς·

Α')—*Ἠθικαὶ γνῶμαι καὶ ἰδέαι θρησκευτικαὶ ἢ κοινωνικαί*: α') ἠθικὴ β') κανόνες διαγωγῆς γ') θρησκεία δ') νόμοι, δικαιοσύνη καὶ ἔθιμ ε') δεισιδαιμονία ς') μνημοτεχνία.

Β')—*Βίος ἀνθρώπινος*: α') φάσεις ἀπὸ γεννήσεως μέχρι θανάτου β') ἔθιμα οἰκιακὰ ἢ ἀγροτικά γ') ἐπαγγέλματα, ἐμπόριον, γεωργικὸς βίος.

Γ')—*Ζῶα*: α') ζῶα ἄγρια β') ζῶα ἡμερα οἰκιακὰ.

Δ')—*Φυσικὸς κόσμος*: α') μετεωρολογία β') ὕδρι τοῦ ἔτους γ') ὕδατα δ') ἡ γῆ καὶ αἱ διάφοροι αὐτῆς περιστάσεις ε') ρήσεις γεωγραφικαὶ ς') φυτά.

Ε')—*Ἱστορικαὶ ἢ ἐκ παραδόσεων*: α') γενικὴ ἢ τοπικὴ ἱστορία β') ἔθνη καὶ ὀμάδες γ') τόποι δ') ἥρωες, θεοὶ καὶ δαίμονες.

Ϛ')—*Σατυρικαί*: α') προσώπων ἢ ἐπαγγελμάτων β') περιπαίγματα χωριῶν.

Ζ')—*Συγκριτικαί*: α') αἱ ἀρχόμεναι διὰ τῆς φράσεως «κατὰ πὼς λέν» β') αἱ συγκρίσεις.

Ἡ τοιαύτη κατάταξις εὐκολύνει βέβαια πολὺ τοὺς μελετητάς, τοὺς ἐρευνῶντας εἰδικὰ θέματα, δὲν εἶναι ὅμως καὶ πολὺ πρακτικὴ. Διότι πολλάκις ἡ αὐτὴ παροιμία θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπαναλαμβάνεται ὑπὸ πλείονας τίτλους, καθ' ὅσον ἡ χρησιμοποίησις αὐτῆς εἶναι ποικίλη. Ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει, ἐὰν ἀνεγράφετο ἔφ' ἅπασι, θὰ ἦτο δύσκολος ἡ ἀνεύρεσίς της. Ἐἵδομεν δὲ ἀνωτέρω τοιαῦτα παραδείγματα, καθ' ἃ γνῶμαι καὶ ρήσεις διάφοροι, μεταφερόμεναι, χρησιμοποιοῦνται δι' ἄλλας περιστάσεις. Ἐπειτα εἶναι πολλαὶ καὶ μάλιστα ἐκ τῶν κυρίως παροιμιῶν, αἱ ὁποῖαι ὥς ἀπλαῖ παροιμιώσεις δυσκόλως θὰ ἠδύναντο νὰ ὑπαχθοῦν ὑπὸ ἓνα οἶονδῆποτε τίτλον ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει θὰ παρίστατο ἀνάγκη πολλαπλασιασμοῦ τῶν τίτλων, τὸ ὅποιον βεβαίως θὰ μᾶς ἔφερεν εἰς ἀδιέξοδον χωρὶς νὰ διευκολύνῃ καθόλου τὴν εὕρεσιν.

Τρίτον σύστημα, τὸ καὶ πρακτικώτερον, εἶναι τὸ ἀλφαθητικὸν μὲν, ἀλλὰ κατὰ τὴν κυρίαν λέξιν τῆς παροιμίας. Εἶναι

δὲ κυρία λέξις τῆς παροιμίας οὐχὶ ἡ πρώτη, ἀλλ' ἐκείνη, ἡ ὁποία ἐνέχει ἐν ἑαυτῇ ὁλόκληρον τὸ βάρος τῆς παροιμίας, ἡ ὁποία εἶναι οἶονεὶ ἡ κρηπίς, ἐφ' ἧς στηρίζεται ἡ παροιμία. Οὕτω π. χ. ἡ παροιμία, ἡ ἀλήθεια εἶναι μαλλώτρα, θὰ καταταχθῇ εἰς τὴν λέξιν ἀλήθεια, ἡ ὁποία εἶναι ἡ σπουδαιότερα λέξις τῆς παροιμίας, Ἐπίσης εἰς τὴν αὐτὴν λέξιν θὰ καταταχθῇ καὶ ἡ παροιμία, ὅποιος λέγει τὴν ἀλήθεια τρυποῦν τὸ φέσι του. Ἡ παροιμία

*Ἀπὸ γίγαντα δανείσουν,
ἀπὸ ἀλεπού ἀλαγίσουν.*

θὰ καταταχθῇ εἰς τὴν λέξιν ἀλεπού, ἡ ὁποία εἶναι ἡ κυρία λέξις, ἀφ' οὗ ἡ παροιμία λέγεται κυρίως διὰ τοὺς πονηροὺς, τῶν ὁποίων σύμβολον εἶναι ἡ ἀλεπού.

Μίαν δυσκολίαν ἔχει ὁ τρόπος οὗτος, ὅτι εἰς μερικὰς περιπτώσεις ἔρχεται κανεὶς εἰς δύσκολον θέσιν, ὅταν πλείονες λέξεις ἐν τῇ παροιμίᾳ διεκδικοῦν τὴν κυρίαν θέσιν. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ πρᾶγμα διορθώνεται διὰ τῶν παραπομπῶν. Τὸ σύστημα τοῦτο μετεχειρίσθη πλὴν ἄλλων καὶ ὁ Ν. Γ. Πολίτης εἰς τὸ μέγα αὐτοῦ περὶ τῶν ἑλληνικῶν παροιμιῶν ἔργον.

Νεοελληνικαὶ παροιμίαι καὶ παροιμιώδεις φράσεις.

Α) Ὄνομα, εἰσαγωγή καὶ διαίρεσις.

Αἱ παροιμίαι φέρονται εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν ὑπὸ τὰ αὐτὰ καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους ὀνόματα, παροιμία, καὶ διαλεκτικῶς παρομία ἐν Πόντῳ καὶ παραμὰ ἐν Κρήτῃ, λόγος, λόγια, παλαιὰ λόγια ἐν Κρήτῃ, μῦθος καὶ εἴ τι ἄλλο, ὡς καὶ ὑπὸ τὰ νεώτερα, καταλόι ἐν Κυζίκῳ, πρόλογος εἰς Ἀργυράδες Κερκύρας, παραμύθι καὶ εἴ τι ἄλλο. Εἰσάγονται δὲ συνήθως εἰς τὸν λόγον διὰ διαφόρων τυπικῶν φράσεων, οἷον ὡς κατὰ πὺν (ἢ πῶς) λέει ὁ μῦθος, — ὁ λόγος, εἶναι ἕνας

λόγος πὺν λέει, ἓνας λόγος λέει, γὰ σοῦ πῶ ἓνα λόγο, — ἓνα μῦθος, — ἓνα παραμῦθι, καλὰ τὸ λεγαν οἱ παλαιοὶ κτλ.

Περιλαμβάνονται δ' ὑπὸ τὰ ὀνόματα ταῦτα πλῆθος μέγα φράσεων ποικιλωτάτης ἀρχῆς καὶ προελεύσεως, αἱ ὁποῖαι, καθὼς ἐν γένει αἱ παροιμίαι, δύνανται νὰ διακριθοῦν εἰς δύο κυρίας καὶ μεγάλας ὁμάδας, τὰς κυρίως παροιμίας καὶ τὰς γνώμας.

α') Κυρίως παροιμίαι.

Ὅτι ἀνωτέρω ἐλέχθη γενικῶς περὶ τῶν κυρίως παροιμιῶν ἐφαρμόζεται ἀπολύτως εἰς τὰς νεοελληνικὰς κυρίως παροιμίας. Καὶ αὗται οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ μεταφοραὶ καὶ παρομοιώσεις, διὰ τῶν ὁποίων ὁ λαὸς χαρακτηρίζει μετὰ σκώμματος καὶ εἰρωνείας πᾶσαν πρᾶξιν ἢ λόγον ἀσυνήθη καὶ ἰδιόρρυθμον.

Ἀπαραγνώριστος δὲ εἶναι ὁ σκωπτικὸς καὶ εἰρωνικὸς αὐτῶν χαρακτήρ. Τοῦτο ἀνεγνώρισαν ἤδη οἱ καταρτίσαντες τὰς βυζαντινὰς συλλογὰς, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν, «*Αἰσώπου κοσμικαὶ κωμωδίαὶ κατ' ἀλφάβητον*» καὶ τοῦ Ψελλοῦ, «*Ἐτεραι ἐξηγήσεις καὶ τῶν παρ' ἡμῖν ἀστείων λόγων καὶ δημοδῶν, καὶ μετάφρασις τούτων ἐκ τοῦ ἀστείου εἰς τὸ βέλτιον καὶ ὑψηλότερον*».

Ὅπως δ' ἐν γένει τῶν κυρίως παροιμιῶν, οὕτω καὶ τῶν νεοελληνικῶν αἱ παρομοιώσεις καὶ μεταφοραὶ λαμβάνονται πρῶτον ἐκ τοῦ φυσικοῦ ἐν γένει κόσμου ἢ ἐκ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Παραδείγματα ὑπάρχουν ἄφθονα. Οὕτω π. χ. ἐκ τοῦ κόσμου τῶν ζώων προέρχονται αἱ ἀκόλουθοι ἢ ἀλεποῦ μ' ἀκρίδες δὲ χορταίνει, λεγομένη ἐπὶ πονηρῶν, ἐπιζητούντων ὑπερβολικὰ κέρδη· γαῖδάρ' λαλεῖς, πουρὸδες ἀκούς, λεγομένη ἐπὶ βαναύσων καὶ χυδαίων· τὸ γουρουνὶ λάσπη θέλει, ἐπὶ φαύλων· τὸ γουρουνὶ καὶ τῇ μύτῃ νὰ τοῦ κόψῃς πάλι θὰ σκάψῃ, ἐπὶ τῶν πονηρῶν, τῶν ἐμμενόντων εἰς τὴν πονηρίαν τῶν· τὸ γουρουνὶ τόσο ἔχει τὰ βαλάνια, ὥσάν καὶ τὰ μοσκοκάρυδα, ἐπὶ τῶν ἀγροίκων, τῶν μὴ δυναμένων νὰ διακρίνουν τὴν πραγματικὴν ἀξίαν τῶν πραγμάτων· τὸν ἀκο-

λουθάνε σὰν τὸν γκεσέμι τ' ἄλλ' ἀρονιά· σὰν τῇ γελάδα τὴν κοπριά, ἐπὶ τῶν ἀμελούντων τῶν ἰδίων, ὡς ἡ ἀγγελὰς τῆς κόπρου· σὰν ὁ σκύλος ἔς τὴν πετροβολιά, ἐπὶ τῶν διωκόντων ἀνοήτως· σὰν τὰ κοράκια ἔς τὸ φοφίμι, ἐπὶ παρασίτων. Ἐκ τοῦ φυσικοῦ κόσμου ἡ ἀκόλουθος· λάμπει τὸν σὰν ὁ βορκᾶς τὰ νέφη, ἐπὶ τοῦ ἄγοντος καὶ φέροντος τινὰ κατὰ τὸ δοκοῦν κτλ. κτλ.

Ἐκ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἐπίσης εἶναι πολλαὶ αἱ παροιμίαι, καθὼς καὶ ἐκ τῶν δοξασιῶν καὶ τῶν ἐθίμων. Οὕτω π. χ. λέγεται· σὰ ἔς τὸ μύλο μὲ τὴν ἀράδα· ὄντα μιλῆς κὶ δὲ σ' ἀκοῦνι, | τάξι πὼς εἶσι ἔς τὸν μύλον, ἐπὶ ἀγορευόντος, τὸν ὁποῖον δὲν προσέχουν· πέθαν' οὐ μνλουνᾶς γιὰ νιρό, ἐπὶ τῶν στερουμένων πράγματος, τοῦ ὁποίου συνήθως ἀφθονοῦν· ὁ παπᾶς σπίτι σὲ σπίτι | κὶ ἄλλος ἔς τοῦ παπᾶ τὸ σπίτι· τὸν παπᾶ γράμματα θὰ μάθης; τὸν ἐπέταξαν σὰν τὴν τρίχα ἀπὸ τὸ ζυμάρι· ἀποπίσ' ἄσσὰ νταούλ' α κλάν' (= ἀπὸ πίσω ἀπὸ τὰ νταούλια κ.), ἐπὶ τῶν μὴ τολμώντων νὰ εἰπουν φανερά τὴν γνώμην των, ἀλλὰ καιροφυλακτούντων νὰ εἰπουν αὐτὴν ἐν καιρῷ θορύβου, ὅπως μὴ γίνῃ ἀκουστή· φύλλα κόφτ', ἐπὶ βαρηκόου, ἐκ τῶν κοπτόντων κλάδους δρυός, οἵτινες ἀπησχολημένοι ὄντες εἰς τὸ θορυβῶδες ἔργον των δὲν ἀκούουν καλούμενοι κτλ. Ἐπειτα λέγεται, περπατεῖ μὲ τὸ κανκὶ ἔς τὸν ἀφαλό, ἐπὶ λίαν ἀσθενικῶν, ἐκ τῆς συνηθείας νὰ τοποθετοῦν σικύαν ἐπὶ τοῦ ὀμφαλοῦ· μὲ προσωπίδα γεννήθηκε, ἐπὶ τῶν θεωρουμένων τυχηρῶν, διότι πιστεύεται ὅτι οἱ μετὰ τοῦ θυλάκου γεννώμενοι εἶναι τυχηροί· τρίχα ἔκαψε ἡ ἔς τὰ κουνκιά ἔρρηξε, ἐπὶ τῶν εἰς καίριον στιγμήν ἐμφανιζομένων, ἐκ τῶν γνωστῶν τρόπων τῆς μαντικῆς ἔρχεται σὰν ἥλιους, ἐπὶ τῶν πειναλέων, ἐκ τῆς γνωστῆς περὶ τῆς ἀδηφαγίας τοῦ ἡλίου λαϊκῆς δοξασίας κτλ. κτλ.

Τὸ μέγιστον ὅμως πλῆθος τῶν νεοελληνικῶν κυρίως παροιμιῶν προέρχεται ἐκ παροιμιωδῶν μύθων, εἶναι συνεπτυγμένοι παροιμιώδεις μῦθοι. Τοῦτο ἀντιλαμβάνεται καὶ αὐτὸς ὁ λαός, ὡς φαίνεται τοῦλάχιστον ἐκ τῶν ὀνομάτων, διὰ τῶν ὁποίων ὀνομάζει τοὺς μύθους καὶ τὰς παροιμίας. Οὕτω πολ-

λαχοῦ τοὺς μύθους ὀνομάζει παροιμίας, ὡς λ. χ. ἐν Ἠπειρῷ·
 νὰ σοῦ πῶ μιὰ παροιμία· καὶ ἀντιστρόφως τὰς παροιμίας
 καλεῖ μύθους καὶ παραμύθια, καθὼς ἐσημειώσαμεν ἄνωτέρω.

Πῶς τώρα οἱ παροιμιώδεις μῦθοι συμπτύσσονται εἰς
 παροιμίας δύναται κανεῖς νὰ παρακολουθήσῃ εἰς τὰ γινό-
 μενα σήμερον παρὰ τῷ λαῷ. Κατ' ἀρχὰς ἡ διήγησις ἐπιλέ-
 γεται ὁλόκληρος εἰς πᾶσαν πρᾶξιν ἢ πάντα λόγον, ὁ ὁποῖος
 παρουσιάζει ἀναλογίαν καὶ ὁμοιότητα πρὸς τὰ ἐν αὐτῇ ἐξι-
 στορούμενα. Κατὰ κανόνα δ', ὡς εἵπομεν, πρόκειται περὶ
 πράξεων καὶ λόγων ἀνοήτων, ἀσυνήθων καὶ ἰδιοτρόπων, οἱ
 ὅποιοι δύνανται νὰ δώσουν ἀφορμὴν εἰς σκωπτικὸν γέλωτα
 καὶ εἰρωνείαν. Εἰσάγεται δὲ συνήθως ἡ διήγησις διὰ διαφό-
 ρων φράσεων, οἷον Ἐσὸν τὸ κάνεις τώρα σὰν ἔναν μιὰ φορὰ,
 ποὺ κτλ., τὰς ὁποίας ἀνεφέραμεν ἤδη εἰς τὰ περὶ μύθων,
 καὶ ἐπιλέγεται ὁλόκληρος.

Ὅταν ὁμως πρόκειται περὶ διηγήσεων, αἱ ὁποῖαι ἔχουν
 μεγάλην διάδοσιν, ὅπως εἶναι ἀκριβῶς οἱ παροιμιώδεις μῦθοι
 καὶ μάλιστα οἱ μῦθοι τῶν ζώων, οἱ ὅποιοι ἀπὸ τῆς ἀρχαιό-
 τητος ἦσαν ἤδη ἐν χρήσει, συνήθως ὁ ἐπιλέγων περιορίζε-
 ται εἰς τὴν δι' ἐλαχίστων ὑπόμνησιν τῆς διηγήσεως εἰσάγων
 αὐτὴν διὰ τοῦ σάν. Οὕτω π. χ. εἶναι γνωστὸς ὁ κατωτέρω
 περὶ τῆς ἀλώπεκος μῦθος·

*Μιὰ φορὰ ἕνας λύκος καὶ μιὰ ἀλεπού εἶχανε νὰ μοιράσουνε ἕνα ἀλώνι,
 ποὺ τὸ εἶχανε λιχνίσει καὶ εἶχανε χωρισμένο τὸν καρπὸ καὶ τὰ χερά. Τότε
 ἡ ἀλεπού λέγει ᾗς τὸ λύκο ἔτοι ψευδᾶ καθὼς μιλάει· «Ἐλα, κνὲ Νικολό, ἡ
 νὰ πάλης ἐοὺ τὰ χελα κ' ἐγὼ τὸν καλπό, ἡ ἐγὼ τὸν καλπὸ καὶ σὺ τὰ χελα».*

Τὸν μῦθον τοῦτον ὁ ἐπιλέγων ὡς λίαν γνωστὸν δὲν ἔχει ἀνάγκη
 νὰ ἐπαναλάβῃ ὁλόκληρον, ἀλλὰ μόνον νὰ ὑπομνήσῃ συγ-
 κεφαλαίων διὰ βραχέων τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ· Σὰν τὸ λύκο
 καὶ τὴν ἀλεπού μὲ τὸν καρπὸ καὶ τὰ χερά. Κατ' αὐτὸν τὸν
 τρόπον, διὰ τῆς συγκεφαλαιώσεως τοῦ μύθου εἰς μίαν φράσιν,
 γεννᾶται ἡ παροιμία.

Δὲν εἶναι ὁμως αὐτὸς ὁ μόνος τρόπος τῆς συμπτύξεως
 τῶν μύθων εἰς παροιμίας. Πολλάκις οἱ μῦθοι περιέχουν ἓν

τῷ διαλόγῳ τῶν προσώπων αὐτῶν ἐκφράσεις τινὰς λίαν χαρακτηριστικάς, αἱ ὁποῖαι καὶ ἀποτελοῦν τὸ κέντρον, οὕτως εἰπεῖν, τῆς ὅλης διηγήσεως. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἀρκεῖ ἡ ἐπανάληψις αὐτῶν, διὰ νὰ γίνῃ ὑπόμνησις εἰς τὸν ὅλον μῦθον. Οὕτως ὑπάρχει ὁ ἐξῆς μῦθος:

Μία φορὰ ἕνας καίχτοῦς ἐταξίδευε μὲ τὸ καΐκι του μὲ πλήρωμα ἀπὸ τρεῖς ναῦτες καὶ ὕστερα ἀπὸ κάθε ταξίδι ἐμοίραζε τὰ κέρδη, δίδων εἰς κάθε ναύτην ἀνὰ 100 γροῖα. Ἐμέτρα δὲ εἶσι: Εἰς τοὺς ναῦτες ἔλεγε: «Τρεῖς τριάντα ἐνεῆντα καὶ δέκα ἑκατό», εἰς δὲ τὸ ἐδικόν του μερίδιον ἔλεγε: «Τρεῖς πενήντα ἐνεῆντα καὶ πενήντα ἑκατό». Ἕνας ἀπὸ τοὺς ναῦτες, νοήσας τὸ τέχνασμα λέγει εἰς τὸν πλοίαρχον: «Καπετάνιε, δὲ μοῦ δίνεις κ' ἐμένα τρεῖς πενήντα ἐνεῆντα καὶ πενήντα ἑκατό; — Νὰ καὶ σὺ καὶ σῶπα», τῷ ἀπήντησεν.

Εἶναι προφανὲς ὅτι τὸ σπουδαιότερον μέρος τοῦ μύθου εἶναι ἡ φράσις, *τρεῖς πενήντα ἐνεῆντα καὶ πενήντα ἑκατό*, ἡ ὁποία καὶ χαρακτηρίζει τὸν αἰσχροκερδῆ ἀπατεῶνα, αὐτὴ δὲ καὶ ἀποσπασθεῖσα τοῦ μύθου καὶ καθ' ἑαυτὴν λεγομένη κατέστη παροιμία.

Ἡ ἀπόσπασις ὅμως αὕτη τῶν παροιμιῶν ἀπὸ τῶν μύθων καὶ ἡ αὐτοτελὴς χρησιμοποίησις αὐτῶν ἐπιδρᾷ εἰς τὰς περαιτέρω τύχας των. Ὁ μῦθος περιπίπτων εἰς ἀχρησίαν πολλάκις βαθμηδὸν λησμονεῖται, οἱ δὲ λέγοντες, μὴ ἐννοοῦντες πλεον τὴν παροιμίαν, διορθῶνουν πολλάκις αὐτὴν καὶ μεταβάλλουν οὕτως, ὥστε εἰς τὸ τέλος νὰ ἀποβαίνει γενικὴ τις ρῆσις χωρὶς νὰ ὑπενθυμίξῃ διόλου τὴν ἐκ μύθου προέλευσιν αὐτῆς. Οὕτως ὑπάρχει ἡ παροιμία, *μπρὸς 'ς τὰ κάλλη τί εἶν' ὁ πόνος*, ἡ ὁποία λέγεται διὰ τοὺς ὑποβαλλομένους εἰς κόπους πολλοὺς καὶ πόνους χάριν τοῦ καλλωπισμοῦ. Ὅπως ἔχει ἡ παροιμία αὕτη, βεβαίως ἐκφράζει γενικὴν τινα σκέψιν χωρὶς νὰ φαίνεται ἔχουσα σχέσιν πρὸς τινὰ μῦθον. Κατήντησε σχεδὸν γνώμη. Ὑπάρχουν ὅμως παραλλαγαὶ τῆς παροιμίας, αἱ ὁποῖαι μᾶς ἀποκαλύπτουν τὴν σχέσιν ταύτην, οἷον *μπρὸς 'ς τὰ κάλλη τί εἶναι τὸ γδάροισο!* καὶ σαφεστέρα, *γδέρνε, γδέρνε, χασάπη!* *μπρὸς 'ς τὰ κάλλη τί εἶν' ὁ πόνος!* Ἀπέρρευσε δὲ ἡ παροιμία αὕτη ἐκ τοῦ ἐξῆς ἐν περιλήψει μύθου:

Ἦσαν δυνὸ γριές. Τῇ μιᾷ τὴν ἔκαναν οἱ νεράιδες νέα καὶ ὁμορφῇ. Ρώτισε τότε ἡ ἄλλη πῶς ἐγινε ἔτσι καὶ τῆς εἶπε πῶς πῆγε ᾽ς τὸ γδαρτῆ καὶ τῆς ἔγδαρε τὸ παλιὸ πετοὶ καὶ βγήκε ἀπὸ κάτω τὸ καινούργιο. Πῆγε λοιπὸν κι αὐτὴ καὶ κάθησε νὰ τὴν γδάρουν. Ὅσο προχωροῦσε ὁ γδαρτῆς, τὴ ρώταγε ἂν πονῇ κι αὐτὴ ἔλεγε, «Μπρὸς ᾽ς τὰ καλλὴ τί εἶν' τὸ γδάροισιμο», ὥς πον ἄρχισε πιά ἡ γλῶσσα τῆς νὰ μπερδεύεται. Κατάλαβε τότε κι αὐτὴ πῶς ἦταν γιὰ νὰ πεθάνῃ κι ὅταν τὴ ρώτισε ὁ γδαρτῆς ἂν θέλῃ ἀκόμα νὰ προχωρήσῃ τοῦ εἶπε, «Ἄρα γράρς κι μὴ γράρς», καὶ πέθανε.

Πλὴν τούτου ἡ ἀπόσπασις αὕτη τῆς παροιμίας ἀπὸ τοῦ μύθου συντελεῖ πολλάκις, ὅταν βέβαια λησμονηθῇ ὁ μῦθος, νὰ μεταβληθῇ καὶ αὐτὴ ἡ ἔννοια τῆς παροιμίας. Οὕτω λ. χ. λέγεται ἡ παροιμία, *ἄκουε καὶ τοῦ μεγαλυτέρου σου τὰ λόγια*, ἡ ὁποία συνήθως ἐρμηνεύεται ὥς ἡ γνώμη τοῦ Μενάνδρου, νέος ὢν ἀκούειν τῶν γεραιτέρων θέλε. Καὶ ὅμως εἶναι κυρίως παροιμία, τῆς ὁποίας ἡ ἀρχικὴ ἔννοια εἶναι εἰρωνικὴ, λεγομένη διὰ τοὺς συμβουλευόντας νὰ ἀκούουν τοὺς λόγους πρεσβυτέρων, οὐχὶ διότι οὗτοι εἶναι συνετοί, ἀλλὰ διότι συμφωνοῦν πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ συνιστῶντος. Προῆλθε δ' ἡ παροιμία ἐκ τοῦ ἑξῆς μύθου·

Μιὰ χήρα, ποὺ ἦταν πάνου ἀπὸ σαράντα χρονῶν, ἄκουσε μιὰ φορὰ τὸ μεγαλυτέρου τῆς γιὸ νὰ λῇ ᾽ς τὸν μικρότερο, «Ἀδερφέ μου, καλὸ εἶναι, γιὰ νὰ γλυτώσουμε ἀπὸ τὰ ἐξοδα καὶ νὰ ἔχουμε τὸ κεφάλι μας ἥσυχο, νὰ φροντίσουμε νὰ παντρεύουμε τὴ μάνα μας». Ἡ χήρα τότε, προτοῦ ν' ἀκούσῃ ἢ θὰ πῇ καὶ ὁ μικρότερος, τοῦ λέει· «Παυδί μου, ἄκουε καὶ τοῦ μεγαλυτέρου σου τὰ λόγια» (¹).

Ἄλλοτε πάλιν λησμονομένου τοῦ μύθου, ἐπειδὴ ἡ μορφὴ τῆς παροιμίας προδίδει τὴν ἐκ μύθου προέλευσιν καὶ ἀπαιτεῖ τὴν διὰ μύθου συμπλήρωσιν καὶ ἐρμηνείαν, πλάττεται ἐκ τῶν ὑστέρων νέος μῦθος αἰτιολογικὸς αὐτῆς. Ἐντεῦθεν καὶ οἱ πολλαπλοὶ περὶ τῆς αὐτῆς παροιμίας μῦθοι. Τοιούτων αἰτιολογικῶν μύθων παραδείγματα ἀνευρίσκει τις πολλὰ, εἶναι δὲ εὐκόλος ἡ διάγνωσίς των ἐκ τῆς συνήθως κακῆς αὐτῶν προσαρμογῆς εἰς τὴν παροιμίαν. Οὕτω π. χ. εἰς τὴν

(¹) Πολίτου, Παροιμίαι Α' 392 ἀκούω 7.

παροιμίαν, ἄλλα ἢ τ' ἄλλα | κι ἄλλο τῆς Παρασκευῆς τὸ γάλα⁽¹⁾ ἀναγράφει ὁ Πολίτης δύο μύθους, ἐξ ὧν ὁ εἰς προφανῶς εἶναι αἰτιολογικός, κακῶς πλασθεὶς καὶ διὰ τοῦτο κακῶς προσαρμοζόμενος εἰς τὴν παροιμίαν. Κατὰ τὸν μῦθον τοῦτον Ἑπτανήσιός τις ἐξομολογούμενος εἶπεν ὅτι ἔφαγε γάλα τὴν Παρασκευὴν, διὰ τὸ ὅποιον τὸν συνεχώρησεν ὁ πνευματικός. Ἀναχωρῶν ὅμως ἐνεθυμήθη ὅτι εἶχε φονεύσει καὶ τὸν πατέρα του καὶ ἀνεκοίνωσε καὶ τοῦτο εἰς τὸν πνευματικόν, ὅστις εἶπε τότε τὴν παροιμίαν. Ἴδου καὶ ὁ ἀρχικὸς μῦθος. Ἀσκητὴς πίνει ἐνώπιον τοῦ δεσπότη προσφερθὲν τὴν Μεγάλην Παρασκευὴν γάλα καὶ διὰ τοῦτο φυλακίζεται. Πρὸ τούτου ὅμως ζητεῖ νὰ τὸν ὀδηγήσουν πρῶτον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ δεσπότη, ὅπου ἀποκαλύπτει γυναῖκα τοῦ δεσπότη παρανομον καὶ τέκνον καὶ ἐπάνω εἰς αὐτὰ λέγει πρὸς τὸν παριστάμενον δεσπότην, «Δεσπότη μου, ἄλλα ἢ τ' ἄλλα, κι ἄλλο τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς τὸ γάλα». Τόση δὲ εἶναι ἡ συνήθεια τοῦ λαοῦ νὰ σχετίζῃ τὰς παροιμίας πρὸς μύθους, ὥστε πολλάκις καὶ ἐν οὗ δέοντι πλάττει τοιούτους, διὰ παροιμίας δηλαδή, αἱ ὁποῖαι δὲν ἔχουν τὴν ἀρχὴν των εἰς μῦθον.

* *

Προέρχονται δὲ παροιμίαι ἐξ ὅλων τῶν εἰδῶν τῶν παροιμιωδῶν μύθων, καὶ πρῶτα πρῶτα ἐκ τῶν μύθων τῶν ζῶων. Παράδειγμα τοιαύτης παρεθέσαμεν ἤδη ἀνωτέρω (σ. 317). Ἐπειτα ἐκ διαφόρων εὐτραπέλων παροιμιωδῶν διηγήσεων, παραδείγματα τῶν ὁποίων ἐπίσης παρετέθησαν ἀνωτέρω (σ. 318 κέ.). Πλὴν ὅμως τῶν παροιμιωδῶν τούτων μύθων, οἱ ὁποῖοι ἔχουν κάπως εὐρυτέραν διάδοσιν, ἔχομεν παροιμίας καὶ ἐκ διαφόρων τοπικῶν εὐτραπέλων παροιμιωδῶν μύθων καὶ ἐκ περιπαιγμάτων χωριῶν ἀκόμη. Οὕτω π. χ. λέγεται ἐν Κερκύρᾳ περὶ τῶν οἰνοποτῶν·

«Τσοῦτσου μπούμπου θεία Μαρούλα! — Κατὰ τὸ ὀρδινιὲς τοῦ μάρμαρα Ἀλεβιζη Τζώρτζη».

(¹) Πολίτου, Παροιμίας Α' 522 ἄλλος 45.

Προῆλθε δὲ ἡ παροιμία ἔκ τινος Μαρούλας, ἡ ὁποία μετὰ τοῦ συζύγου της Ἀλεβίξη Τζώρτζη ἀπετέλουν ζευγὸς περιφίμων οἰνοποτῶν. Ἐπίσης λέγεται περὶ τῶν ἐρεθιζόντων τοὺς ἰσχυροτέρους τῶν ἡ παροιμία

*Ἄν εἶχε γνώση καὶ μυαλό ὁ Μιχελῆς τ' Ἀργάλη,
τῆς Παναγίως δὲν ἔλεγε νὰ παίξῃ τὸ σουργιάλι.*

ἡ ὁποία προῆλθεν ἐκ τοπικῆς σκωπτικῆς διηγήσεως, τὴν ὁποίαν ἐμνημονεύσαμεν ἄνωτέρω (σ. 216). Ἐκ τοιούτου τινὸς τοπικοῦ σκωπτικοῦ μύθου λησμονηθέντος θὰ ἐγεννήθη ἐξάπαντος καὶ ἡ παροιμία

Ἀφορμὴ τοῦ Πάσχου ἡ πορδὴ νὰ σφάζουμε τὸ βόδι.

λεγομένη ἐπὶ τῶν δι' ἀσήμαντον αἰτίαν διαπραττόντων ἔργον ὠφέλιμον μὲν εἰς αὐτοὺς, εἰς ἄλλον ὅμως τινὰ ἐπιζήμιον.

Ἐν γένει δέ, ὥς παρατηρήσαμεν εἰς τὰ περὶ εὐτραπέλων διηγήσεων (1), ἕκαστος τόπος ἔχει καὶ τὸν κωμικόν του ἥρωα, ἐκ τῶν σκωπτικῶν ἀνεκδότων τοῦ ὁποίου πολλάκις ἀποσπῶνται ἡ συμπτύσσονται παροιμίαι. Οὕτω π. χ. εἰς τὴν Γκιουμουλτζίναν ἔμεινε παροιμιώδης ἡ φράσις, *ἔ! μπε κόσμους ἔς τοῦ τσιαρσί*, τὴν ὁποίαν εἶπεν ὁ ἄνωτέρω μνημονευθεὶς Μανταλέτσιος θέλων νὰ ἐκφράσῃ τὸν θαυμασμόν του διὰ τὸ πλῆθος, τὸ ὁποῖον εἶδε κάποτε εἰς τὴν ἀγοράν, ὅπου εἶχε σταλῇ ὑπὸ τῆς μητρὸς του. Ἐκτοτε ἡ φράσις κατήντησε παροιμία καὶ λέγεται διὰ πάντα δεικνύοντα ἡλίθιον θαυμασμόν διὰ πράγματα κοινὰ καὶ ἀσήμαντα. Εἶχον δὲ καὶ οἱ ἀρχαῖοι τοιαύτας, ἐκ τοπικῶν σκωπτικῶν διηγήσεων προερχομένας, παράδειγμα δὲ ἡ ὑπὸ τῶν παροιμιογράφων μνημονευομένη παροιμία, τὸ *Πάργου σκαφίδιον*, ἐπιλεγομένη διὰ τοὺς ζητοῦντας μικρά. Προῆλθε δ' ἡ παροιμία ἔκ τινος Πάργου, ὁ ὁποῖος ἐπειδὴ ἔχασε τὴν σκάφην του ἠνώχλει διαρκῶς τὸν δῆμον.

Ὅπως δ' αἱ πράξεις καὶ οἱ λόγοι τῶν κωμικῶν τούτων ἡρώων, οὕτω καὶ αὐτοὶ καὶ τὰ ὀνόματά των καθίστανται παροιμιώδη. Ὅπισθεν δὲ τῶν ὀνομάτων τούτων κρύπτονται ὅλαι

(1) Ἄνωτέρω σ. 208 καὶ 216.

αἱ εἰς βάρος αὐτῶν κυκλοφοροῦσαι παροιμιώδεις διηγήσεις. Οὕτως ἤκουσα πολλάκις ἐν Γκιουμουλτζίνη μητέρας νὰ λέγουν μετ' ἀγανακτήσεως πρὸς τὰ τέκνα των, ὅταν δεικνύουν νωθρότητα ἢ λέγουν καὶ πράττουν ἡλιθιότητας, *ἔμ, Μανταλέτσιους πλιά!* Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις κατήντησαν παροιμιώδη διάφορα ὀνόματα ἱστορικῶν ἢ μυθολογικῶν προσώπων ἐκ τῶν περὶ αὐτῶν ἄδομένων ἢ λεγομένων, ὡς π. χ. τὸ ὄνομα τοῦ Ἀσσυρίου βασιλέως *Σαρδαναπάλου* διὰ τὴν τρυφήν, τοῦ *Κινύρου* καὶ τοῦ *Κροίσου* διὰ τὸν πλοῦτον, τοῦ *Τιθωνοῦ* διὰ τὴν μακροβιότητα· καὶ παρ' ἡμῖν τὰ ὀνόματα τοῦ Ἰούδα, τοῦ *Κάϊν*, τοῦ *Μαθουσάλα* κτλ.

Καθὼς τώρα οἱ παροιμιώδεις μῦθοι, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ παροιμίαι αὗται προέρχονται, εἶναι ἐντελῶς τοπικοί, οὕτω καὶ αἱ παροιμίαι εἶναι τοπικαί. Ἐν τούτοις, καθ' ὃν τρόπον καὶ αἱ τοπικαὶ εὐτράπελοι διηγήσεις ἐπεκτείνονται κάποτε καὶ εἰς εὐρυτέρους κύκλους, ὁπότε, ἐπερχομένης βαθμιαίως τῆς λήθης τῶν προσώπων καὶ πολλάκις τῶν πραγμάτων, πρὸς τὰ ὁποῖα ἀρχικῶς συνεδέοντο, χάνουν τὸν τοπικὸν αὐτῶν χρωματισμὸν καὶ ἀποβαίνουν ἀπλῶς εὐτράπελοι, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ αἱ πρὸς αὐτὰς συνδεδεμέναι παροιμίαι γίνονται πολλάκις κοινότεραι καὶ γενικώτεραι, ἀποβάλλουσιν ἀποβαίνουσαν καθὲ συνδεσμὸν πρὸς ὥρισμα πρὸς ὥρισμα καὶ τόπους. Οὕτω π. χ. λέγεται ἐν Χίφ διὰ τοὺς ἀρπαγὰς πλοιάρχους ἡ παροιμία

Ρύζι κι ἄναυλο!

προερχομένη ἐκ τῆς ἐξῆς εὐτραπέλου διηγήσεως, ἡ ὁποία ἦτο μὲν ἴσως ἀρχικῶς τοπική, λησμονηθέντος ὁμῶς τοῦ ὀνόματος ἔχασε καὶ τὸν τοπικὸν αὐτῆς χρωματισμὸν καὶ ἀπέβη ἀπλῶς εὐτράπελος παροιμιώδης·

Ἐνας πλοίαρχος ἀρπαγὸς πῆγε ἔς τὴν Ἀλεξάνδρεια νὰ φορτώσῃ ρύζι. Τὸν ἤξεραν ὁμῶς καὶ γι' αὐτὸ κανένας δὲν τοῦ δῶνε ναῦλο. Ἀπάνω ἔς αὐτὸ φώναζε, «Ρύζι κι ἄναυλο!».

Ἐπίσης ἐκ τῆς ἀνωτέρω (σελ. 216) παρατεθείσης εὐτραπέλου διηγήσεως προῆλθεν ἡ παροιμία,

Σκοτάδι! Ἄδης! καὶ βρομᾷ τυρίλες!

Καὶ ἐκ περιπαιγμάτων χωριῶν ἔχομεν ἐπίσης τοπικὰς συνήθως παροιμίας, αἱ ὁποῖαι ὅμως καὶ αὐταὶ πολλάκις ἀποκτοῦν εὐρυτέραν διάδοσιν. Τὰ περιπαιγμάτα, ὡς παρετηρήσαμεν ἤδη, εἶναι καθαραὶ σκωπτικαὶ διηγήσεις, ἀναφερόμεναι εἰς ὠρισμένους τόπους. Ἀρκεῖ ὅμως νὰ ἐξέλθουν ἐκ τῆς στενῆς αὐτῶν χρήσεως δι' ἓνα ὠρισμένον τόπον καὶ νὰ χρησιμοποιηθοῦν γενικώτερον διὰ πᾶσαν ὁμοίαν περίπτωσιν, διὰ νὰ γίνουιν παροιμιώδεις καὶ νὰ μᾶς δώσουν καὶ παροιμίας, πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύει ἐναργέστερον τὸν εὐτράπελον καὶ σκωπτικὸν τῶν παροιμιῶν χαρακτήρα, τὸν ὁποῖον ἐσημειώσαμεν ἄνωτέρω. Οὕτω π. χ. ἐν Χίῳ λέγεται διὰ τοὺς Βρονταδούσους ὡς σκῶμμα τὸ ἑξῆς·

Κάθε νύκτα ἐπήγαινε ὁ Λιοντῆς καὶ εὗρισκεν τὴν ἀγαπητικίαν του. Ἐν ἔλεγαν τίποτις ἄλλο παρὰ, «Καλησπέρα, Ξενοῦ. — Καλὸ 'ς τὸ Λιοντῆ. — Εἶντα χαμπάρια, Ξενοῦ; — Καλὰ, Λιοντῆ».

Ἐκ πληρεστεράς παραλλαγῆς τῆς αὐτῆς διηγήσεως προῆλθον καὶ αἱ παροιμίαι

Καλησπέρα, Ξενοῦ. — Καλὸ 'ς τὸ Λιοντῆ.

καὶ

Ἦκουσες τὸ μπούμι; Ἐγὼ μούτανε!

λεγόμεναι ἐπὶ τῶν ἄνευ χάριτος ὁμιλούντων.

Καθ' ὃν δὲ τρόπον ἐκ τῶν διαφόρων παροιμιωδῶν μύθων συμπτύσσονται ἢ ἀποσπῶνται παροιμίαι, ἢ προκύπτουν παροιμιώδη ὀνόματα, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐκ τῶν περιπαιγμάτων ἀποσπῶνται ἢ συμπτύσσονται φράσεις ὡς παροιμιώδη σκώμματα ἢ προκύπτουν διάφορα παροιμιώδη παρωνύμια, ἀποδιδόμενα ἀπὸ κοινοῦ εἰς ὅλους τοὺς περιπαιζομένους κατοίκους. Οὕτω π. χ. σκώπτουν οἱ Μεσσήνιοι τοὺς Μανιάτες διὰ τῆς φράσεως, *ἔχει ὁ σιοῦκος ἄντερα*; ἢ ὁποία προῆλθεν ἐκ τοῦ ἄνωτέρω (σ. 219) παρατεθέντος περιπαιγματος. Ἐν Χίῳ σκώπτουν τοὺς χωρικοὺς τοῦ Βασιλεωνοῖκου διὰ τῆς φράσεως, *τὸ νοῦ σας!* νὰ μὴ ξεγείρη ἡ Ψαρή, ἢ ὁποία προέρχεται ἐκ τοῦ ἑξῆς περιπαιγματος·

Τὸ Μεγάλον Σάββατον ἕνας Χαρκούσης ἐπέτεκετον ἀπὸς' ἀφ' τὴμ πόρταν κα' ἐφύλαγεν νὰ μὴν τοῦ πάρονν τὰ ξύλα γιὰ τὸφ φανὸν τῆς Λαμπρῆς Οἱ

Βασιλεωνοικοῦσαι τὸν ἐπογέλασαν κ' ἐπῆγαν κ' ἐννοῖξαν τὴν ὀπίσω πόρταν καὶ τοῦ τὰ κλέψαν ὄλα. "Αἶμα τὸ νοιῶσαν οἱ Χαρχοῦσαι ἐτρέξαν νὰ τοὺς πιάσουνι μὰ δὲν ἐμπόρεσαν μόνον ἀπὸ μακριὰ τῶν ἐφωναῶζζαν, «Τὸ νοῦς σας! νὰ μὴ ξεγεῖρη ἡ Ψαρή!» (¹)

Τοὺς δὲ κατοίκους τοῦ Νεοχωρίου ὀνομάζουσι σκωπτικῶς ἀπαλλαρίνες ἐκ τοῦ ἐξῆς περιπαίγματος:

Ἡ ἀγαπητικιά ἐτραύαν τὴν προβατῖναν κ' ἐπέρασεν ἀφ' τὴν πιάσαν τοῦ χωριοῦ, ποῦ ἐκάθονταν ὁ ἀγαπητικός της. Καὶ γιὰ νὰ τοῦ δώκῃ νὰ καταλάβῃ ποῦ θὰ πά, γιὰ νὰ στη κ' ἐκεῖνος, ἤλεγεν τάχα τῆς προβατῖνας, «'Σ τὴν Ἀπαλλαρίναν θὰ πάω κ' εἶλα μπέ». Γιὰ δ' ἐντὸ τοὺς Νιοχωρούσους τοὺς λέν Ἀπαλλαρίνες.

Ὅπως ἐκ τῶν διαφόρων μύθων, οὕτω καὶ ἐκ διαφόρων γεγονότων εἶτε ἱστορικῶν εἶτε καὶ τοπικῶν, τὰ ὁποῖα ἀπέβησαν πολύκροτα καὶ κατήντησαν παροιμιώδη, προέρχονται διάφοροι παροιμίαι. Οὕτω π. χ. κατὰ τὸν προπαρελθόντα αἰῶνα παροιμιώδης κατέστη ἡ παρὰ τὴν Ἀνδρον καταστροφή, τὴν ὁποίαν ὑπέστη ὁ Λάμπρος Κατσόνης, ὅθεν καὶ ἡ γνωστοτάτη παροιμία

Σὰν σ' ἀρῶν, μπάριμπα Λάμπρο,
ξαναλέρασ' ἀπ' τὴν Ἀντρο.

χαιρεκάκως πλασθεῖσα ὑπὸ τῶν νησιωτῶν, τοὺς ὁποίους ἐπίεζεν ὁ Λάμπρος διὰ τῶν ἀργυρολογιῶν του. Ἐν Μάνῃ παροιμιώδεις εἶχον καταντήσῃ αἱ καταχρήσεις τῶν μπέηδων, οἱ ὁποῖοι ἐγκαθιστάμενοι εἰσέπραττον πολλάκις καὶ τοὺς πληρωθέντας ἤδη εἰς ἔλαιον φόρους εἰς τὸν προκατόχον· ὅθεν καὶ ἡ παροιμία

Ἄλλος Μπέης,
ἄλλα λάδια.

ἐπιλεγομένη ἐπὶ τοιούτων ἀρπάγων ἀρχόντων. Ἐκ τῶν γινομένων κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐνετοκρατίας, ὅποτε ὑπῆρχον πολλοί, οἱ ὁποῖοι ἀφορμὴν ἐζήτουν, διὰ νὰ καταγγείλουν τοὺς συμπολίτας των εἰς τοὺς Ἐνετοὺς ἀρχοντας, προῆλθεν ἡ παροιμία

Δεῖρε με, νὰ πάω 'ς τοῦ Μπαῖλου.

(¹) Λαογραφ. Γ' 624, 1Ε'.

λεγομένη νῦν ἐπὶ τῶν ἐπιζητούντων ἀφορμὴν κατηγορίας.
Ἐκ τῆς ἐνετοκρατίας δ' ἔχει ἐπίσης τὴν ἀρχὴν καὶ ἡ παροιμία

Ἄν δὲ μ' ἀρέσῃ ὁ Λάνδολος, πάω μὲ τὸν Κορνάρο.

λεγομένη ὑπὸ τοῦ ἐξ οὐδενὸς ἐξαρτωμένου. Ἐν Ἰωαννίνοις
παροιμιώδης κατέστη ἡ μακροχρόνιος καὶ δυσapάλλακτος
τυραννία τοῦ Ἀλῆ, ὅθεν καὶ ἡ παροιμία

Πάλι μεις καὶ πάλι μεις

πάλι Ἀλῆ πασ' ἄς βαλῆς.

λεγομένη σήμερον ἀκριβῶς δι' ἐκείνους, οἱ ὅποιοι ἐπανέρ-
χονται διαρκῶς οἱ αὐτοὶ εἰς τὴν διοίκησιν τῶν κοινῶν.

Καὶ ἐκ τοπικῶν δὲ πολυκρότων γεγονότων ἔχομεν πα-
ροιμίας, ὅποια ἡ πανελλήνιος

Ἔγινε τοῦ Κουτρουλῆ τὸ πανηγύρι.

καθὼς καὶ ἡ πασίγνωστος

Πίσκοπε τοῦ Λαμαλά,

δίχως νοῦ, δίχως μυαλά,

τὰ λιανὰ δὲν ἤθελες,

*τὰ μεγάλα γύρευες**

τραῦτα τὸ χειρόμυλο,

κούνα τ' ἀραπόμυλο.

Ὑφίστανται δὲ πολλάκις αἱ παροιμιαί αὗται τὴν αὐτὴν ἐξέ-
λιξιν, τὴν ὁποίαν καὶ αἱ ἐκ τοπικῶν εὐτραπέλων διηγήσεων.
Διαδιδόμεναι δηλαδὴ ἀποβάλλουν πολλάκις τὸν τοπικὸν αὐ-
τῶν χρωματισμὸν καὶ ἀποβαίνουν ρήσεις γενικώτεραι, ἀπλη-
λαγμέναι παντὸς συνδέσμου πρὸς ὠρισμένα πρόσωπα καὶ
τόπους. Οὕτω π. χ. ἡ ἀνωτέρω παροιμία, διαδοθεῖσα καὶ
καταστᾶσα σχεδὸν πανελλήνιος, εὐρίσκεται εἰς πολυπληθεῖς
παραλλαγάς, εἰς τινὰς τῶν ὁποίων τὸν ἐπίσκοπον τοῦ Λα-
μαλά ἀντικατέστησε παπᾶς ἢ καλόγερος, ἐν τισὶ δὲ καὶ οὐ-
δόλως πλέον μνημονεύεται, τῆς παροιμίας περιορισθείσης εἰς
τοὺς στίχους

Τὰ μικρὰ δὲν ἤθελες,

τὰ μεγάλα γύρευες,

τραῦτα τὸ χειρόμυλο

κούνα καὶ τὸ διάβολο.

Καθ' ὃν δὲ τρόπον ἐκ τῶν μύθων ἀποσπῶνται χαρακτηριστικοὶ λόγοι καὶ ἀποτελοῦν παροιμίας, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐκ διαφόρων ἐπεισοδίων ἱστορικῶν χαρακτηριστικοὶ λόγοι καὶ ἀποφθέγματα προσώπων ἱστορικῶν ἀποσπώμενοι γίνονται παροιμιώδεις. Τοιοῦτον τι εἶναι π. χ. τὸ περίφημον τοῦ Θεμιστοκλέους, *πάταξόν μὲν ἄκουσον δέ, τὸ τοῦ Ἱπποκλείδου, οὐ φροντίς Ἱπποκλείδῃ κτλ.* Τοιοῦτον τι εἶναι καὶ τὸ ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Κολοκοτρώνην, *ἀπὸ τὰ μάτια σου ὡς τὸν κ. σου δὲν μπορεῖς νὰ μάθῃς τὴν ἀλήθεια, τὸ ὅποιον εἶπε, καθὼς διηγεῖται ὁ Τερτσέτης, εἰς τὴν ἐξῆς περίστασιν*·

Εὐρισκόμενος εἰς τὰς Ἀθήνας ἔβγαλε εἰς τὰ ὀπίσθια ἓνα σπειρί. Διὰ νὰ μάθῃ πόσον ἦτο μεγάλο ἔκραζεν ἓνα νὰ τοῦ τὸ ἰδῇ, καὶ αὐτὸς τοῦ ἀπεκρίθη, «Εἶναι σὰν ῥεβίθι». Κράζει ἄλλον ἔπειτα καὶ τὸν ρωτᾷ, καὶ τοῦ λέγει «Εἶναι σὰν καρύδι». Κράζει τρίτον, καὶ τοῦ λέγει «Εἶναι σὰν αὐγό. — Περίστρογον, ἐστράφη τότε καὶ εἶπε, ἀπὸ τὸ κεφάλι μου ὡς τὸν κ. μου, καὶ δὲν μπορῶ νὰ μάθω τὴν ἀλήθεια».

Οἱ τοιοῦτοι λόγοι κατ' ἀρχὰς ἐπαναλαμβάνονται μετ' ἐξιστορήσεως τῆς περιστάσεως, καθ' ἣν ἐλέχθησαν καὶ μνεῖας τοῦ εἰπόντος. Ἐπειτα ὅμως βαθμηδόν, γνωστοτάτου θεωρουμένου τοῦ πράγματος, παραλείπονται ταῦτα καὶ ἀπομένει ψιλὸς ὁ παροιμιώδης γενόμενος λόγος. Εἰς τοιαύτην δέ τινα προέλευσιν ἀρχαίων παροιμιῶν πιθανῶς ἀποβλέπων καὶ ὁ Τρύφων ὥρισε τὴν παροιμίαν ὡς *«λόγον εἰρημένον ἐν ἀρχῇ πρὸς ἕτερον, λεγόμενον δὲ ὑφ' ἡμῶν κατ' ἀνακύκλησιν πρὸς τινα τῶν δμοήθων ὡς παρὰ Σαπφοῦ, μητ' ἐμοὶ μέλι μήτε μέλιττα».*

Εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν ὑπάγονται καὶ διάφοροι ἐκ τῶν ἱερῶν γραφῶν ἀποσπασθεῖσαι ῥήσεις διαφόρων ἱερῶν προσώπων, αἵτινες ἀρχικῶς δι' ἄλλα λεχθεῖσαι, μεταφέρονται νῦν καὶ χρησιμοποιοῦνται παροιμιωδῶς, ὡς π. χ. οὐαὶ ἡμῶν γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί, Ὁ ἔχων ὦτα ἀκοῦειν ἀκουέτω, Οὐκ ἦν φωνὴ καὶ οὐκ ἦν ἀκρόασις, Ἄρον τὸν κράββατόν σου καὶ περιπάτει κ. τ. λ.

Τελευταῖον ἔχομεν παροιμίας καὶ ἐξ ἁσμάτων ἢ ἄλλων

διαφόρων στιχουργημάτων, τὰ ὅποια ὥς περιέχοντα ἔκθεσιν γεγονότος τινὸς δύνανται νὰ θεωρηθοῦν κατ' ἐπέκτασιν ὥς μῦθοι. Ἐκ τούτων, καθ' ὃν τρόπον καὶ ἐκ τῶν μύθων, ἀποσπῶνται διάφοροι χαρακτηριστικοὶ στίχοι ἢ καὶ μακρότερα τεμάχια καὶ χρησιμοποιοῦνται αὐτοτελῶς, μεταφερόμενα εἰς ἀναλόγους περιστάσεις. Τοιοῦτος π. χ. εἶναι ὁ στίχος

Βοηθῇ σε ὁ τόπος, Διγενή, καὶ βγαίνεις ἀντρειωμένος.

ὁ ὁποῖος προφανῶς ἀποσπασθεὶς ἐκ λησμονηθέντος νῦν ἀκριτικοῦ ᾄσματος διατηρεῖται καὶ λέγεται ὥς παροιμία «ἐπὶ τῶν πλεονεκτούντων ἄλλων ἔνεκα εὐτυχοῦς τινος συμπτώματος, ἐνῶ φύσει εἶναι ὑποδεέστεροι αὐτῶν». Ἐπίσης ὁ στίχος

Ἐφαγε τὸ μαρουλόφυλλο χωρὶς νὰ βάλῃ ξίδι.

ἐκ τῆς γνωστῆς ἐμμέτρου διηγήσεως *Γαδάρον, λύκον καὶ ἀλεποῦς*. Ἐπίσης τὸ ἐκ τοῦ σατυρικοῦ ᾄσματος τῆς ἀκαμάτρας ἀπόσπασμα

*Ἐνα χρόνον τὸ ἕνα μῆνα
ἦκαμ' ἕνα ἀδράχτι νῆμα
τοῦ βάλαι 'ς τοῦ δουλαπάκι
τοῦ φαγε τοῦ ποντκάτσι.*

Ἐπίσης δὲ καὶ ἐκ παραμυθίων καὶ ἄλλων διηγήσεων ἀποσπῶνται πολλάκις φράσεις, αἱ ὁποῖαι καθίστανται παροιμίαι, οἷα π. χ. ἡ φράσις

Ἄκουε, παπᾶ, ἀπ' τὸ σάκκο.

ἢ

*Ἄκουε, σακκοδεμένε
καὶ 'ς τὸν τοῖχο ἀκουμπισμένε.*

ἡ ὁποία ἀπεσπᾶσθαι ἐκ τῆς ἐξῆς διηγήσεως, τὴν ὁποίαν παραθέτω ἐν περιλήψει. Ἐλέγαν τοῦ παπᾶ ὅτι τὸν ἀπατᾷ ἡ σύζυγός του καὶ δὲν τὸ ἐπίστευε. Τότε ὁ λέγων, διὰ νὰ τὸν κάμῃ νὰ τὸ πιστεύσῃ, τὸν ἔβαλεν εἰς σάκκον καὶ τὸν ἔφερεν εἰς τὸν ἴδιον οἶκον, ὅπου ἐρωτοτροπῶν μετὰ τῆς γυναικὸς τοῦ ἀπηύθυνεν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν τὰ ἄνωτέρω.

Καὶ αἱ παροιμίαι αὗται, αἱ ἐξ ᾄσμάτων ἢ παραμυθίων ἀποσπώμεναι, ὑφίστανται τὴν αὐτὴν ἐξέλιξιν, τὴν ὁποίαν καὶ αἱ ἐκ τῶν μύθων. Βαθμιδὸν ἡ σχέσις αὐτῶν πρὸς τὸ ᾄσμα,

πολλάκις δὲ καὶ αὐτὸ τὸ ῥῆμα, λησιμονεῖται, λησιμονοῦνται τὰ πρόσωπα καὶ αἱ περιστάσεις, καὶ αἱ παροιμίαι λαμβάνουν τὸν τύπον γενικῆς ρήσεως. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο συναντῶνται πολλάκις αἱ παροιμίαι πρὸς τὰς γνώμας. Ὡς παράδειγμα ἂς χρησιμεύσῃ ἡ παροιμία

Βοηθᾷ σ' ὁ τόπος, Διγενή, καὶ βγαίνεις ἀντρειωμένος.

Ταύτης ὁ ἀρχικὸς τύπος φαίνεται νὰ εἶναι ὁ τῆς ἀκολουθοῦ παραλλαγῆς

Βοηθᾷ σ' ὁ τόπος, λιγερή, καὶ φαίνεσ' ἀντρειωμένη.

καθ' ὃν ὁ Διγενὴς ἐλέγχει τὴν ἀντίπαλον πολεμικὴν νεάνίδα καὶ ὅχι αὐτὴ τὸν καταπαλαίσαντα τὸν Χάρον Διγενή. Εἰς ἄλλας παραλλαγὰς ἔχουν λησιμονηθῇ τελείως τὰ ὀνόματα, ἐν τέλει δὲ παρερμηνευθεῖσα κατήντησε

Σ' ἀνυχνῶ καὶ φαίνεσ' ἀντρειωμένος.

δηλαδὴ φεῖδομαί σου, ἀπαξιῶ νὰ ἀγωνισθῶ πρὸς σὲ ἀπὸ τοῦ ἴσου καὶ διὰ τοῦτο φαίνεσαι ἀντρειωμένος.

β') Γνῶμαι.

Ὅ,τι ἀνωτέρω ἐλέγχθη γενικῶς περὶ τῆς φύσεως καὶ τῆς ἐκφορᾶς τῶν γνῶμῶν ἰσχύει καὶ διὰ τὰς νεοελληνικὰς γνώμας. Καὶ αὗται ἐκφράζουν πρακτικὰς ἀληθείας, ἐκ τῆς πείρας ὑπὸ τοῦ λαοῦ κτηθείσας, ἐκφέρονται δὲ κατὰ τοὺς αὐτοὺς ποικίλους τρόπους. Οὕτως ἔχομεν νεοελληνικὰς γνώμας ὑπὸ τὸν τύπον γενικῆς ρήσεως ἢ παραγγέλματος, οἷον

Ὅπου δῆς πολλὴ ἀγάπη

δέξου καὶ πολλὴ ἀμάχη.

καὶ

Ὅπου φιλεῖς μὴ δάνειζε

καὶ ὅπου ἀγαπᾷς μὴ σὺχναζε.

Ἐπίσης ὁμως συνήθης εἶναι καὶ ἡ δι' ἀλληγορικῶν μεταφορῶν ἐκφορὰ ἔκ τε τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου κόσμου. Τοιαύτη π. χ. ἐκ τοῦ φυτικοῦ κόσμου εἶναι ἡ ἐξῆς·

Ἀπ' ἀγκάθι βγαίνει ρόδο καὶ ἀπὸ ρόδο βγαίνει ἀγκάθι.

σημαίνουσα ὅτι τέκνα χρηστὰ γεννῶνται ἐκ γονέων πονηρῶν καὶ τ'ἀνάπαλιν. Ἐκ τῶν μετεώρων ἡ ἐξῆς·

Καθαρὸς οὐρανὸς ἀστραπὴ δὲ φοβᾶται.

σημαίνουσα ὅτι ὁ ἔχων καθαρὰν συνείδησιν οὐδὲν ἔχει νὰ φοβῇται. Ἐπίσης λέγεται

Τ' ἀδειανὸ τ' ἀγγεὶὸ σκούζει.

τὸ ὁποῖον δηλοῖ ὅτι οἱ ἔχοντες κενὴν τὴν κεφαλὴν εἶναι καὶ φωνασκοί·

Ὁ τροχὸς χωρὶς ἄλειμμα δὲ γυρίζει.

ὅτι ἄνευ δώρων δὲν προχωροῦν αἱ δίκαι·

Φασούλι φασούλι γερμίζει τὸ σακκούλι.

ὅτι διὰ τῆς οἰκονομίας ἐκ τῶν ὀλίγων ἀθροίζονται πολλά·

*Χαρὰ σ' ἐκειὸν πρὸς ἔμαθε τ' ἀστέρια νὰ ρωτᾷ,
μὲ τὸ φεγγάρι νὰ μιλῇ, τὰ γνέφει νὰ νογᾷ.*

ὅτι εὐτυχὴς ὁ φιλόπρονος, ὁ ἐργαζόμενος καὶ τὴν νύκτα. Ἡ ἀλληγορία ἐκ παλαιότερων ἀστρολογικῶν δοξασιῶν.

Ἐχομεν δὲ γνώμας καὶ ἐκ διδακτικῶν μύθων, αἱ ὁποῖαι ἢ ἀποσπῶνται ἐκ τοῦ μύθου ἢ συμπτύσσονται καθ' ὃν τρόπον καὶ αἱ παροιμίαι, ἢ συνάγονται ὡς ἐπιμύθια εἰς τὸ τέλος τῶν μύθων, καθ' ὃν τρόπον ἀνεφέραμεν ἤδη (σ. 259 κέ.).

Γνώμας ἔχομεν δι' ὅλας σχεδὸν τὰς περιστάσεις τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς καὶ δράσεως εἴτε ἐν τῷ ἠθικῷ εἴτε ἐν τῷ κοινωνικῷ εἴτε ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου. Οὕτως ἔχομεν γνώμας ἠθικάς, οἷον

Ἡ ἀλήθεια εἶναι μία.

*Λέγε τὴν ἀλήθειαν,
νὰ χῆς τὸ θεὸ βοήθειαν.*

γνώμας κοινωνικάς, οἷον

Φίλος ἀκάλεστος καθάριος διακονίαρης.

Τὸν ἀγαπᾷς ἐπαῖνα καὶ τὸν μισεῖς χαιρετά.

γνώμας πρακτικάς, οἷον

Ἄδικα δούλευε, ἄδικα μὴ κάθεσαι.

Ὅταν πλουτῶν ἀγόραζε, νὰ ἔχῃς ὅταν σοῦ χρειαστῇ.

καὶ ἀλληγορικῶς

Ἡ σκύλ' ἀπὸ τῇ βιάσῃ τῆς κάνει τυφλὰ κουλούκια.

Εἰς τὰς πρακτικὰς ταύτας γνώμας ὑπάγονται καὶ ὅσαι ρήσεις καὶ παραγγέλματα προέρχονται ἐκ διαφόρων βίων, τοῦ γεωργικοῦ, τοῦ ποιμενικοῦ, τοῦ ναυτικοῦ, εἰς τὰ ὅποια οἱ γεωργοὶ καὶ οἱ ποιμένες καὶ οἱ ναῦται συγκεντρώνουν τὰς ἐκ τῆς παρατηρήσεως κτηθείσας διὰ τὸν βίον των ἐμπειρίας. Οὕτω π. χ. ἔχομεν ἐκ τοῦ γεωργικοῦ βίου διὰ τὴν γεωργίαν

*Ὅταν ἀρχίσῃ ὁ Αὔγουστος νὰ βαρυνχαιμωνεῖται,
ὁ γεωργὸς τ' ἀλέτῃ τοῦ ἀμέσως ἄς ταιριάσῃ.*

διὰ τὴν ἄμπελον

*Ἐνὰ χρόνον ἄκλαδο,
πέντε χρόνους ἔρημο.*

διὰ τὰ σῦκα

Τ' ἂν Πνεύματος βάλ' ὄρνὸ καὶ τ' ἂν Λιᾶ φά σῦκα.

διὰ τὴν σποράν

*Τοῦ ἁγίου Λουκᾶ
σπείρε τὰ κουνκιά* κ. τ. λ.

Ἐκ τοῦ ποιμενικοῦ

Ἀρνὰ κ' ἐρίφια τὸ Μάη τὸ μῆνα δεῖχουν.

Τοῦ λιβαδιοῦ τ' ἀρνὶ ἂν πάη σιὸ βουνὸ προφάνει καὶ τοῦ βουνοῦ τ' ἀρνὶ ἂν πάη 'ς τὸ λιβάδι χαρὰ σὲ δαῦτο.

Ἐκ τοῦ ναυτικοῦ

Τῶν καλῶν ἀντρῶν γυναῖκες τὸν Ἀπρίλη Μάη χηρεύνουν.

Γέρο βοριά ἀομένιζε καὶ νότο παλληκάρι.

Πρὸς τὰς γεωργικὰς, ποιμενικὰς καὶ ναυτικὰς ταύτας γνώμας ἄμεσον σχέσιν ἔχουν καὶ αἱ ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῶν καιρῶν μετεωρολογικαὶ κατὰ τόπους γινώμαι, αἱ ὅποιαι πολλάκις χρησιμεύουν ὡς ρυθμισταὶ διὰ τὰ ἔργα τῶν γεωργῶν, τῶν ναυτῶν καὶ τῶν ποιμένων. Οὕτω π. χ. λέγεται ἐν Πύργῳ τῆς Ἡλείας

*Ὅταν ἀστράφτῃ τὸ Ποντικὸ καστρο
βάλει τὸ ὑνὶ 'ς τὸν τράσιο
ὅταν ἀστράφτῃ κατὰ τὴν Ἀρκαδίαν
κάνει καὶ ἄλλη μιὰ σπορά.*

Ἐπίσης ἐν Ἡλείᾳ

Βοριᾶς ἀστράφτει γιὰ νερό, κ' ἡ Μπαρμπαριά γιὰ ξέρα.

Ἐν Ἡπείρῳ

*Ἀστραψε 'ς τὸ Ζάλογγο,
βάλε μέσα τ' ἄλογο.*

Καὶ γενικῶς

Ἀστραψε καὶ βρόντησε καὶ δὲν ἐβόρρισε, καθάριος νότος.

Τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου ἀντρεῖναι τὸ κρύο.

*Τὸν Ἀπρίλη καὶ τὸ Μᾶ
κατὰ τόπους τὰ νερά.*

Ἐπίσης εἰς τὰς πρακτικὰς ταύτας γνώμας δύνανται νὰ καταταχθοῦν καὶ διάφοροι γνωμικαὶ ρήσεις καὶ παραγγέλματα, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἐκ διαφόρων ἐθίμων, δοξασιῶν καὶ προλήψεων. Τὰ παραγγέλματα ταῦτα καὶ αἱ ρήσεις βεβαίως δὲν ἐκπορεύονται ἐκ τῆς ἐμπειρικῆς σοφίας τοῦ λαοῦ, ἀλλ' ἐκ δοξασιῶν καὶ προλήψεων, παραδόξων πολλάκις καὶ γελοίων. Μόλον τοῦτο δὲν παύουν διὰ τοῦτο νὰ εἶναι γινῶμαι, διότι παρὰ τῷ λαῷ πιστεύονται ὡς ἀλήθειαι, διότι ὡς ἀλήθειαι πιστεύονται καὶ αἱ δοξασίαι, ἐκ τῶν ὁποίων προκύπτουν. Τοιαῦται γινῶμαι εἶναι π. χ. αἱ ἑξῆς:

*Τετράδῃ καὶ Παρασκευῇ τὰ νύχια σου μὴ κόψῃς
καὶ Κυριακῇ νὰ μὴ λουστῇς, ἂν θέλῃς νὰ προκόψῃς.*

Μεγάλ' ἀφτιά πολὺχρονος.

δι' ἧς ἐκφράζεται ἡ φνυσιγνωμονικὴ δοξασία, καθ' ἣν ὁ ἔχων μεγάλα ὄτα ζῇ πολλὰ ἔτη.

*Τοῦ χοριτσιοῦ ἡ ἀνδρασκειὰ
τρεῖς χρόνους εἰν' ἀναβολιά.*

δι' ἧς ἐκφράζεται ἡ πρόληψις, καθ' ἣν ἡ διασκελισις παρθένου ἐπιφέρει πάντοτε κακόν.

Εἰς δὲ τὰς κοινωνικὰς γνώμας δύνανται νὰ περιληφθοῦν καὶ διάφοροι ρήσεις περὶ διαφόρων τόπων, ὡς καὶ τῶν διαφόρων συνοίκων λαῶν. Εἰς ταύτας συγκεντρώνει ὁ λαὸς τὰς ἐκ τῆς μακροχρονίου ἐπικοινωνίας μετὰ τῶν συνοίκων τού-

τῶν καὶ τῶν γειτόνων παρατηρήσεις, αἱ ὁποῖαι ἐλέγχουσι πολλάκις οὐ μόνον λεπτὴν ψυχολογικὴν παρατήρησιν, ἀλλὰ καὶ ἐξαιρετικὴν ἐκφραστικὴν δύναμιν, καθ' ὅσον δι' ἐλαχίστων ἀπεικονίζουσιν ἄριστα καὶ παραστατικώτατα τὸν βίον καὶ τὸ ἦθος αὐτῶν. Οὕτω λέγεται περὶ τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Τούρκων

*Βούλγαρο ἂν κάμης φίλο,
βάστα καὶ κομμάτι ξύλο·
κι ἂν τὸν Τούρκο κάμης φίλο,
βάστα πάντοτε καὶ ξύλο.*

διὰ τῶν ὁποίων χαρακτηρίζεται ἄριστα τὸ βάρβαρον καὶ ἄγροικον καὶ ἀπολίτιστον τῶν λαῶν τούτων, τῶν ὁποίων καὶ ἡ φιλία εἶναι πάντοτε βλαβερά. Περὶ τῶν αὐτῶν Βουλγάρων λέγεται

Ἔδωκαν δὲ Βούργαρ' αὐγὸ, θέλει κι ἄλλας.

τοῦθ' ὅπερ χαρακτηρίζει παραστατικώτατα τὴν ἄγροικίαν καὶ ἀπλησίαν τοῦ λαοῦ τούτου, ὅστις ποτὲ δὲν μένει εὐχαριστημένος εἰς ὅ,τι τοῦ προσφέρεται, ἀλλὰ διαρκῶς ζητεῖ καὶ ἄλλα.

Ἔτι παραστατικώτερον χαρακτηρίζεται τὸ ἐλάττωμα τῶν Ἑβραίων, οἱ ὁποῖοι μὴ διακρινόμενοι ἐπὶ γενναιότητι καὶ καρτερίᾳ εἰς τοὺς πόνους προσπαθοῦν διὰ φωνῶν καὶ κραυγῶν νὰ κινήσουν τὴν συμπάθειαν τῶν ἀκουόντων καὶ τὴν ἀγανάκτησιν αὐτῶν ἐναντίον τοῦ ἀδικήσαντος·

Εὐθὺς ποὺ γγίζεις τὸν Ὀβριό, τὸ μάτι του φωνάζει.

Διὰ τὸ φιλοχρήματον τῶν Βλάχων χαρακτηριστικώτατον εἶναι τὸ ἐξῆς·

Ὁ Βλάχος, ἂν δὲν τοῦ πάρουν τὸ σκιαδι, δὲν πλερώνει τὸ κουμέρκι.

Τὸ δὲ ἀνέστιον καὶ φερέοικον τῶν Ἀθιγγάνων χαρακτηρίζεται συντομώτατα διὰ τοῦ ἐξῆς·

Ἔχει ὁ Ἀθιγγανὸς ἀχιλιά;

Μερικαὶ τῶν γνωμῶν τούτων προέρχονται ἐκ μύθων, σχετιζόμεναι οὕτω πρὸς τὰ μνημονευθέντα ἀνωτέρω περιπαίγματα. Οἷον λέγεται περὶ τῶν Ἀθιγγάνων

Τὸ γύφτο κάνουν βασιλιά καὶ κειὸς γυρεύει ρεῖκια.

τὸ ὅποιον προέρχεται ἐκ τοῦ γνωστοτάτου μύθου, καθ' ὃν

Μία φορὰ ἕνα γύφτο ἤθελαν νὰ τὸν κάμουν βασιλιᾷ καὶ καθὼς τὸν πῆγαιναν ἔς τὸ παλάτι νὰ τοῦ βάλουν τὴν κορῶνα, πέρασαν ἀπὸ ἴνα δάσος, ὅπου ἦταν πολλὰ ρεῖκια. Ὁ γύφτος θυμῆθηκε τὴν παλιά του τέχνη καὶ φώ-
ραξε· «Τὶ ὠραῖα ρεῖκια γιὰ κάρβουνο!» Σὰν εἰς αὐτὸ ὁ λαὸς, ποὺ τὸν συνώδευε, εἶδε πὼς ὁ γύφτος πάντα γύφτος θὰ μεῖνῃ καὶ τὸν ἔσειλαν ἔς τὴ δουλειά του.

Δὲν πρέπει ὅμως νὰ ὑποτεθῇ ὅτι πᾶσαι αἱ γνῶμαι αὐταὶ προέρχονται ἐκ τῆς παρατηρήσεως πραγματικῶν ἐλαττωμάτων. Πολλοὶ ἔχουν τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἀπλῶς εἰς τὴν σκωπτικὴν τοῦ λαοῦ διάθεσιν καὶ διὰ τοῦτο βλέπομεν τοιαύτας λεγομένας περὶ πλειόνων καὶ τόπων καὶ λαῶν. Οὕτω π.χ. διὰ τοὺς Καρδαμυλίτας τῆς Χίου λέγεται

Ἐκατὸ Καρδαμυλίτες

ἕνα γάδαρο φορτωθῶσαν.

δι' οὗ ψέγεται ἡ δῆθεν ἀνικανότης των. Τὸ αὐτὸ λέγεται καὶ περὶ τῶν Μυτιληναίων

Δώδεκα Μυτιληναῖοι φόρτωναν ἕνα γάδαρο

καὶ πάλιν ἐφώραζαν ἀνάθεμα ἔς τὴ μοναξιά.

καὶ περὶ ἄλλων ἀκόμη.

Παρατηρητέον δὲ καὶ τοῦτο, ὅτι πολλοὶ τῶν γνωμῶν τούτων, αἱ ὁποῖαι ἐν ἀρχῇ κυριολεκτικῶς ἐλέχθησαν, ὡς ἀναφερόμεναι εἰς ἐλαττώματα, τὰ ὅποια ἀνευρίσκει κανεὶς καὶ εἰς ἄλλους, μετεφέρθησαν καὶ εἰς ἄλλας περιστάσεις καὶ ἐχρησιμοποιήθησαν οὕτως ὡς κυρίως παροιμῖαι. Οὕτω π.χ. ἡ ἀνωτέρω περὶ τοῦ γύφτου γνώμη λέγεται καὶ ὡς παροιμία διὰ πάντα ἄνθρωπον, ὅστις τυχὼν καλυτέρας τύχης δὲν δύναται νὰ ἀποβάλλῃ τὴν ἔμφυτον χυδαιότητα οὐδὲ νὰ λησμονήσῃ τὰς παλαιὰς ἐξεις· τὸ δὲ λεγόμενον περὶ τῶν Καρδαμυλίων, λέγεται καὶ παροιμιωδῶς ἐπὶ οἰωνδήποτε ἀνικάνων. Καὶ ἄλλαι δὲ πλὴν τῶν τοιούτων γνῶμαι, ποικίλην ἔχουσαι ἀρχήν, μεταφερόμεναι καθίστανται παροιμῖαι.

Καθ' ὃν δὲ τρόπον πολλοὶ στίχοι ᾠσμάτων, διηγουμένων τι ἀποσπώμενοι καθίστανται παροιμιώδεις, οὕτω καὶ δίστιχα

ἢ ἄλλα μικρὰ ῥσμάτια ἢ καὶ στίχοι ῥσμάτων, ἐκφράζοντές τι γενικώτερον, κατήντησαν πολλάκις γνῶμαι. Οὕτω π. χ. τὸ ἀκόλουθον δίστιχον λέγεται ὡς γνώμη·

*Ἡ ἀγάπη θέλει φρόνησι, θέλει ταπεινοσύνη,
θέλει λαοῦ περπατησιά, πονλιοῦ γληγορωσύνη.*

Ἐπίσης καὶ τὸ ἐξῆς ῥσμάτων·

*Ὅποιος θέλει ν' ἀγαπήσῃ,
θέλει νὰ χασομερήσῃ,
θέλει κι ἄσπρα νὰ ξοδιάσῃ,
καὶ νὰ μὴ τὰ λογαριάσῃ.*

Τελευταῖον εἰς τὰς γνώμας δύνανται νὰ καταλεχθοῦν καὶ διάφοροι μνημονικαὶ ρήσεις, διὰ τῶν ὁποίων προσπαθεῖ ὁ λαὸς νὰ εὐκολύνῃ τὴν εὗρεσιν ἰδίως ἡμερῶν, ἑορτῶν κ.τ.τ. Τοιαύτη π. χ. μνημονικὴ ρῆσις εἶναι ἡ ἀκόλουθος·

*Ὅτ' ἡμέρα τοῦ Δανιὴλ,
τέτοια μέρα τοῦ Χριστοῦ.*

γ') Παροιμιώδεις φράσεις.

Ὅ,τι ἀνωτέρω γενικῶς ἐλέχθη περὶ τῆς φύσεως τῶν παροιμιωδῶν φράσεων ἰσχύει καὶ διὰ τὰς νεοελληνικάς. Εἶναι δὲ αὗται καὶ πολυπληθέσταται καὶ πολλοῦ λόγου ἄξια, ὅχι μόνον διότι ἀποτελοῦν δεῖγμα τῆς ποιητικῆς δυνάμεως τοῦ λαοῦ ἐν τῇ δημιουργίᾳ ζωηρῶν εἰκονικῶν ἐκφράσεων, ἀλλὰ καὶ διότι εἰς τὰς πατροπαραδότους ταύτας ἐκφράσεις ἀπεικονίζονται πολλάκις καταστάσεις καὶ δοξασίαι καὶ ἔθιμα παρφημένων χρόνων, αἱ ὁποῖαι ἐκλιποῦσιν πρὸ πολλοῦ εἰς αὐτὰς κατέλιπον τὰ ἔγνη τῆς παλαιᾶς των ὑπάρξεως. Οὕτω π. χ. ἡ τόσον κοινὴ φράσις, *ἐφάγαμε ψωμὶ κι ἄλατι*, ἡ ὁποία συχνότατα ἐπαναλαμβάνεται πρὸς δήλωσιν τῆς στενῆς πρὸς τινα φιλίας, ὑπενθυμίζει τὴν παλαιὰν δοξασίαν, καθ' ἣν ἡ κοινωνία τῆς τραπέζης ἀπετέλει δεσμὸν ἀρρηκτον μεταξὺ τῶν κοινωνούντων αὐτῆς, ἐφ' οὗ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα βασίζεται καὶ ὁ ἱερὸς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις θεσμὸς τῆς ξενίας.

Ἐπίσης ἡ ἀνωτέρω παρατεθεῖσα φράσις, *παίρνω τὸ αἷμα μου πίσω*, εἶναι λείψανον τοῦ παλαιστάτου ἐθίμου τῆς ἐκδικήσεως, τῆς τιμωρίας τοῦ φόνου διὰ φόνου τοῦ φονέως ἢ συγγενοῦς αὐτοῦ.

Καθ' ὃν δὲ τρόπον ἔχομεν φράσεις μεταφορικὰς παροιμιώδεις, οὕτως ἔχομεν καὶ λέξεις παροιμιώδεις, εἰς τὰς ὁποίας πολλάκις συγκεντρῶνται διάφοροι παρομοιώσεις καὶ δι' αὐτὸ ἰσοδυναμοῦν πρὸς ὁλόκληρον παροιμιώδη ἔκφρασιν. Οὕτω λέγεται ἡ λέξις, *ζημιαρόγατο*, ἰσοδυναμοῦσα πρὸς τὴν φράσιν, *σὰν τὴ ζημιαρική γάτα ζουλιαρόγατο*, *σὰν τὴ γάτα ποὺ ζουλεύει μπακαλόγατος*, *παχὺς σὰν τὸ γάτο τοῦ μπακάλη* κ.τ.τ. Εἶναι δὲ ἄξιοι προσοχῆς καὶ αἱ λέξεις αὗται, διότι τὸ αὐτὸ πληρὲς εἰκόνων πνεῦμα καὶ ἡ αὐτὴ σκωπτικὴ διάθεσις τὰς ἐνέπνευσεν, ἡ ὁποία ἐνέπνευσε καὶ τὰς παροιμίας.

Β') Διατύπωσις καὶ καταγωγή τῶν παροιμιῶν.

Ὡς πρὸς τὴν διατύπωσιν καὶ αἱ νεοελληνικαὶ παροιμίαι καὶ ἐκ τῶν γνωμῶν, ὅσαι δὲν ἐκφέρονται ὡς γενικαὶ ρήσεις, διακρίνονται, ὡς παρετήρησεν ὁ ἐκδότης βυζαντινῶν παροιμιῶν Krumbacher, διὰ τὸν ἀφηγηματικόν, τὸν ἀνεκδοτικόν καὶ παραστατικόν, πολλάκις δὲ καὶ δραματικόν χαρακτήρα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς τῶν δυτικῶν λαῶν, αἱ ὁποῖαι, καὶ ὅταν προέρχωνται ἐκ μύθων, φέρουν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὴν μορφὴν γενικωτέρας ρήσεως. Οὕτω π. χ. λέγομεν οἱ Ἕλληνες

*Κάποιον χάριζαν γομάρι
καὶ τὸ κοιτάζε'ς τὰ δόντια.*

παροιμίαν, ἡ ὁποία ἔχει ἐντελῶς ἀφηγηματικόν, ἀνεκδοτικόν χαρακτήρα, ἐνῶ οἱ Εὐρωπαῖοι τὴν αὐτὴν παροιμίαν ἐκφέρουν ὑπὸ τὸν τύπον γενικῆς ρήσεως·

Τὸ χαρισμένο ἄλογο δὲν πρέπει νὰ κοιτάζῃ κανεὶς 'ς τὸ στόμα.

Μεταβάλλουν δηλαδή τὸ ἀνέκδοτον, τὸν μῦθον, εἰς γενικὴν γνώμην, εἰς παράγγελμα. Ἡ πρόοδος αὕτη τῆς παροιμίας πρὸς τὴν γενικωτέραν ρῆσιν ἔχει γίνεαι καὶ εἰς πολλὰς τῶν νεοελληνικῶν παροιμιῶν, ὡς παρατηρήσαμεν ἤδη. Καὶ αὐτῆς

δὲ τῆς ἀνωτέρω παροιμίας φέρονται παραλλαγαί, πλησιάζουσαι πρὸς τὴν εὐρωπαϊκὴν, οἷον

Τὸ χαρισμένο ἄλογο ἔς τὰ δόντια δὲν τὸ βλέπον.

ἀλλ' ἐν τῷ συνόλῳ ἡ παρατήρησις τοῦ Krumbacher εἶναι ὀρθή.

Ὁ δὲ ζωηρότατος δραματικὸς χαρακτήρ τῶν ἐλληνικῶν παροιμιῶν ἐμφανίζεται εἰς μέγα πλῆθος αὐτῶν, αἵτινες ἐκφέρονται ὑπὸ μορφὴν βραχέος διαλόγου, ὥς π. χ.

Τί κάνεις Γιάννη; — Κουκκιά σπέρνω.

Ὡς πρὸς τὸν χαρακτῆρα τοῦτον, τὸν ἀφηγηματικὸν καὶ δραματικόν, αἱ ἐλληνικαὶ παροιμίαι, κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ Krumbacher, δεικνύουν ὁμοιότητα πρὸς τὰς παροιμίας τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Τούρκων, χωρὶς ὅμως διὰ τοῦτο νὰ προϋποθέτουν καὶ ἀνατολικὰς ἐπιδράσεις, τοῦθ' ὅπερ ἄλλως ἐλέγχει καὶ ἡ ὁμοιότης αὐτῶν πρὸς τὰς ἀρχαίας.

* *

Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο, τῆς σχέσεως δηλαδὴ τῶν νεοελληνικῶν παροιμιῶν πρὸς τὰς ἀρχαίας, ὁ αὐτὸς Krumbacher παρετήρησεν ὅτι μεταξὺ τῶν ἀρχαίων παροιμιῶν ἀφ' ἑνός, καὶ τῶν βυζαντινῶν καὶ νεωτέρων ἀφ' ἑτέρου, ὑπάρχει διακοπὴ τῆς παραδόσεως, τὴν ὁποίαν δικαιολογεῖ ἡ μεταβολὴ τοῦ βίου καὶ τῶν ἰδεῶν τοῦ λαοῦ μετὰ τὴν ρωμαϊκὴν κυριαρχίαν καὶ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ γνώμη αὕτη εἶναι παντελῶς ἀστήρικτος. Οἱ ἀρχαῖοι παροιμιογράφοι, ὥς παρατηρεῖ ὁ ἴδιος, δὲν περιέλαβον εἰμὴ ἐλάχιστας λαϊκὰς παροιμίας, πλεῖστα δὲ ἀποσπάσματα ἐκ συγγραφέων. Τὸ ὅτι δὲ καὶ αἱ ἐλάχισται αὗται καθαρῶς λαϊκαὶ ἀρχαῖαι παροιμίαι δὲν ἀνευρίσκονται καὶ εἰς τὰς βυζαντινάς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἔκαμε τὸν Krumbacher νὰ νομίσῃ ὅτι πρόκειται περὶ διακοπῆς τῆς παραδόσεως, ἐξηγεῖται ἐκ τούτου ὅτι αἱ βυζαντιναὶ συλλογαὶ κατηριζόντο ὥς συμπληρώματα τῶν συλλογῶν τῶν ἀρχαίων παροιμιῶν καὶ τοιοῦτον εἶχον σκοπόν. Οὕτως ἡ ἐν τῷ Λαυρεντιανῷ κώδικι συλλογὴ τοῦ Πλανούδη ἔχει τὴν ἐπιγραφὴν, «*Ἑτεραι παροιμίαι δημοῦδες, συλλεγεῖσαι παρὰ τοῦ σοφωτάτου κυροῦ Μαξίμου τοῦ*

Πλανούδη», δι' ἧς αὕτη συνάπτεται πρὸς τὴν προτασσομένην συλλογὴν, «*Παροιμίας δημῳδαίς κατὰ στοιχεῖον*», ἣτις δὲν διαφέρει τῆς φερομένης ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ζηνοβίου ⁽¹⁾. Ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει εἶναι εὐνόητον ὅτι τὰ συμπληρώματα βεβαίως δὲν ἠδύναντο οὐδ' ἔπρεπε νὰ περιέχουν καὶ τὰς παροιμίας τῶν κυρίων θεωρουμένων συλλογῶν.

Ἀλλὰ πλὴν τούτου ἡ συνέχεια τῆς παραδόσεως ἀποδεικνύεται καὶ θετικῶς, ἀφοῦ δημῳδαίς παροιμίας ἀρχαῖαι ἐξακολουθοῦν εἰσέτι νὰ φέρωνται εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ. Οὕτω π. χ. λέγεται σήμερον ἡ παροιμία

*Τοῦ γαδάρου μῦθον ἔλεγον
κι αὐτὸς τ' ἀφτιά του ἔσειε.*

Ἔλεγον καὶ οἱ ἀρχαῖοι

Ὅφ' τις ἔλεγε μῦθον, ὃ δὲ τὰ ὦτα ἐκίνει.

Τὸ δὲ περίεργον εἶναι ὅτι καὶ ἡ ὀλίγον ταύτης παραλλάσσουσα

*Γαῖδαρον λύραν ἔπαιζαν
κι αὐτὸς τ' ἀφτιά του τάραζε.*

εἶχε τὴν ἀντίστοιχον αὐτῆς εἰς τὴν ἀρχαιότητα, ἐὰν κρίνη τις ἐκ τῆς χρησιμοποίησέως της κατὰ διαφόρους τύπους ὑπὸ τῶν συγγραφέων, ὡς τοῦ Λουκιανοῦ καὶ ἄλλων.

Ὅνος λύρας ἀκούει κινῶν τὰ ὦτα.

Δυστυχῶς δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ κρίνωμεν περὶ τοῦ ποσοῦ τῶν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ περισωθεισων παροιμιῶν, διότι ἡ ἀρχαία παράδοσις, ὡς παρατηρήσαμεν ἄνωτέρω, εἶναι ἐλλιπεστάτη. Ὅτι δὲ καὶ αἱ ἀρχαῖαι εἶχον τὸν αὐτὸν ἀνεκδοτικὸν χαρακτῆρα, τὸν ὅποιον ἔχουν καὶ αἱ σημεριναί, διακρίνει τις καὶ ἐκ τῶν ἄνωτέρω παρατεθέντων παραδειγμάτων, ἀναγνωρίζουν δὲ καὶ αὐτοὶ οἱ ἀρχαῖοι παροιμιογράφοι σχετίζοντες, ὡς εἶδομεν, τὰς παροιμίας πρὸς τοὺς μύθους. Ὡς δὲ πλεῖσται τῶν παροιμιῶν παρὰ τοῖς

(1) *Crusius*, Über die Sprichwörtersammlung des Maximus Planudes ἐν Rhein. Museum 42 (1887) σ. 391 κέ.

ἀρχαίοις ἦσαν ἔμμετροι, οὕτω καὶ παρ' ἡμῖν μέγα μέρος. Θὰ ἤξιζε δὲ τὸν κόπον ἡ μελέτη τῶν μέτρων αὐτῶν, ἡ ὁποία μέχρι τοῦδε δὲν ἔχει γίνει.

Ὡς πρὸς τὰς βυζαντινάς, παρ' ὅλας τὰς παρακολουθούσας θεολογικὰς ἐρμηνείας, τὴν πλήρη ταυτότητα αὐτῶν πρὸς τὰς νεοελληνικὰς ἀνεγνώρισεν ἤδη ὁ Krumbacher, δύναται δὲ εὐκολώτατα νὰ ἀναγνωρίσῃ πᾶς νεοέλλη, ὅστις ἠθελε λάβει τὸν κόπον νὰ διατρέξῃ τὰς συλλογὰς ταύτας.

Γ) Σπουδαιότης τῶν παροιμιῶν.

Αἱ παροιμίαι ἐν γένει εἶναι καὶ διὰ τὸν ἑλληνικὸν λαὸν ἡ πατροπαράδοτος σοφία, ἡ περιβεβλημένη τὸ ἀπόλυτον κύρος τῆς παλαιότητος καὶ τῆς παραδόσεως, ἡ δὲ πίστις αὐτοῦ εἰς τὴν ἀλήθειάν των εἶναι ἀπόλυτος. "Ὅσοι λόγοι λέγονται οὕλοι ἀληθινοὶ εἶναι, Δόγος πὺν λέγεται ψωματινὸς δὲν εἶναι, Τὰ παραμύθια | ὅλα ἀλήθεια, λέγουν περὶ αὐτῶν ἐν Πελοποννήσῳ. Τὰ παλαιὰ λόγια δὲν παράρχονται, ἐν Κρήτῃ. Ἡ δὲ πίστις αὕτη φθάνει μέχρι τοῦ σημείου, ὥστε νὰ θεωρῶνται αἱ παροιμίαι ὡς θεῖα ῥήματα, ἰσάξια καὶ τοῦ Εὐαγγελίου. Τῶν πρωτινῶν τὰ λόγια θεοῦ λόγια, λέγουν ἐν Σίφνῳ. Τῶν πρωτινῶν τὰ λόγια εἰν' εὐαγγέλια, ἐν Κυθήροις (1). Βεβαίως δὲν διέφυγε τὴν ἀντίληψιν τοῦ λαοῦ ὅτι συχνάκις αἱ παροιμίαι αὗται ἀντιφάσκουν πρὸς ἀλλήλας, καὶ διὰ τοῦτο ὀρθότατα παρατηρεῖ, ὁ λόγος ἔχει ἀντίλογο. Τοῦτο ὅμως δὲν ἐλαττώνει καθόλου τὴν πεποιθήσιν του εἰς τὴν ἀλήθειάν των.

Ἀλλὰ καὶ ἀνεξαρτήτως τῆς γνώμης τοῦ λαοῦ ἡ σπουδαιότης τῆς μελέτης τῶν παροιμιῶν εἶναι μεγίστη καὶ δὲν ἔχει ἀνάγκην πολλῶν λόγων διὰ νὰ γίνῃ καταφανὴς καὶ ἐρμηνευθῇ. Εἰς τὰ βραχεὰ ταῦτα φρασίδια δύναται κανεὶς ἄνευ ὑπερβολῆς νὰ εἴπῃ ὅτι κατοπτρίζεται ὁλόκληρος ἡ ψυχὴ καὶ ὁ βίος ἐνός

(1) Πρὸβλ. καὶ τὸ ἐν Σικελίᾳ λεγόμενον, *Li mutti su' Vancellii di missa*.

ἐκάστου λαοῦ καὶ διὰ τοῦτο ἀποτελοῦν πηγὴν πολύτιμον διὰ τὴν ἔρευναν πάσης τοῦ βίου τούτου ἐκδηλώσεως. Ὡς γλωσσικοὶ τρόποι, ὡς ἐκφράσεις γλωσσικαί, πλὴν τοῦ καθαρῶς γλωσσικοῦ ἐνδιαφέροντος, τὸ ὁποῖον παρουσιάζουν, παρέχουν καὶ εἰκόνα σαφὴ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἕκαστος λαὸς διατίθεται καὶ σκέπτεται καὶ τὰ διανοήματα αὐτοῦ ἐκφράζει εἰς τὰς προσπιπτούσας ἐκάστοτε ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ περιστάσεις. Ὡς ὕλη, ὡς περιεχόμενον, παρέχουν σπουδαιότητας καὶ πολλάκις μοναδικὰς εἰδήσεις διὰ πάσας τοῦ βίου τὰς ἐκδηλώσεις. Μῦθοι καὶ παραδόσεις, ἥθη καὶ ἔθιμα, δοξασίαι καὶ προλήψεις, ἡ λαϊκὴ φιλοσοφία καὶ τὸ δίκαιον, κοινωνικαὶ ἀντιλήψεις καὶ καταστάσεις νεώτεραι καὶ παλαιότεραι, ἱστορικὰ ἀκόμη γεγονότα εὐρίσκονται ἀποτυπωμένα εἰς τὰς βραχείας ταύτας ρήσεις, ἡ δὲ μελέτη αὐτῶν μᾶς ἀποκαλύπτει οὐ μόνον τὰς σημερινὰς τοῦ λαοῦ ἀντιλήψεις καὶ τὸν σημερινόν του βίον, ἀλλὰ πολλάκις καὶ καταστάσεις καὶ ἀντιλήψεις παλαιότερας, αἱ ὁποῖαι πρὸ πολλοῦ ἐκλιποῦσαι ἐνίστε εἰς αὐτὰς μόνον οἶονεῖ ἐν ἀπολιθώσει διετήρησαν τὴν ὑπαρξίν αὐτῶν. Οὕτω π. χ. ἡ παροιμία

Ὅποιος ἔχει πολὺ πιπὲρι βάζει καὶ 'ς τὰ λάχανα.

τῆς ὁποίας ἡ ἀλληγορία σήμερον εἶναι ἀκατανόητος, μᾶς ὑπομιμνήσκει χρόνους παλαιούς, κατὰ τοὺς ὁποίους ἕνεκα τῆς ἀραιᾶς συγκοινωνίας πρὸς τὰς πεπεροφόρους χώρας τῆς Ἀνατολῆς τὸ πέπερι ἐθεωρεῖτο ὥς τι εἶδος πολυτελείας. Ἡ παροιμία

*Ἄν βρῆξῃ ὁ Ἀπρίλης δώδεκα καὶ ὁ Μᾶης μίᾳ καὶ φῖνα,
ἀξίζει τ' ἀλαφρόπουλο μ' ὅλη τὴν ἐλαφίνα.*

μολονότι σήμερον παρερμηνευθεῖσα, μᾶς ὑπομιμνήσκει ἀπώτατον παρελθόν, ὅτε θυσίαι ἐλάφων ἐγίνοντο διὰ τὴν προαγωγὴν τῆς ἀρχομένης βλαστήσεως (1).

Ὅθεν ἡ μελέτη τῶν παροιμιῶν δύναται νὰ ἀποδῇ λίαν ἐπωφελὴς εἰς τοὺς ἐρευνητάς, τοὺς ἐρευνῶντας οἵανδὴποτε τοῦ βίου τοῦ λαοῦ ἐκδήλωσιν, εἴτε μύθους καὶ παραδόσεις,

(1) Σ. Κυριακίδου, Θυσία ἐλάφου κτλ. Λαογρ. Γ' 204.

εἴτε ἦθη καὶ ἔθιμα καὶ δοξασίας, εἴτε τὸ δίκαιον καὶ τὴν φιλοσοφίαν, εἴτε κοινωνικὰς ἀντιλήψεις καὶ καταστάσεις, εἴτε καὶ αὐτὴν τὴν ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν ἱστορίαν αὐτοῦ. Ἀφήνω κατὰ μέρος τὴν μεγίστην ὠφέλειαν, τὴν ὁποίαν ἔχει νὰ προσπορισθῇ ἐξ αὐτῶν ὁ μελετητὴς τῆς ἀρχαιότητος καὶ τοῦ Βυζαντίου. Φράσεις καὶ μῦθοι παλαιαὶ καὶ πολλάκις καὶ γεγονότα ἀπομνημονεύονται ἢ εὗρισκουν τὴν ἐρμηνείαν αὐτῶν εἰς τὰ ἐκ τοῦ παρελθόντος περισωθέντα ταῦτα λείψανα, εἰς τὴν ζωντανὴν αὐτὴν παράδοσιν, ἣ ὁποία ἀποτελεῖ μοναδικὸν συμπλήρωμα τῆς κεκολοβωμένης γραπτῆς παραδόσεως.

Συλλογὴ καὶ συλλογαί.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω γίνονται καταφανῆ ὅσα πρέπει νὰ προσέχῃ ὁ συλλογεὺς κατὰ τὴν συλλογὴν τῶν παροιμιῶν, διὰ νὰ πληροῖ ἡ συλλογὴ αὐτοῦ πάσας τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐπιστήμης. Ἀφήνω κατὰ μέρος τὴν πίστιν καὶ τὴν ἀκρίβειαν τῆς καταγραφῆς γλωσσικῶς, ἣ ὁποία εἶναι γενικὴ ἀπαίτησις δι' ὅλα τὰ λαϊκὰ μνημεῖα τοῦ λόγου. Ἐν πρώτοις πρέπει ἐκάστη παροιμία νὰ συνοδεύεται καὶ ὑπὸ τῆς ἐρμηνείας αὐτῆς. Ἐρμηνείαν δὲ λέγοντες ἐν ταῖς παροιμίαις ἐννοοῦμεν οὐ μόνον τὴν γλωσσικὴν ἐρμηνείαν, ὅσας ἀπαιτεῖται τοιαύτη, ἀλλὰ κυρίως τὴν περίστασιν, καθ' ἣν αὕτη λέγεται καὶ ἡ ὁποία καὶ ἐρμηνεύει τὴν ἀλληγορίαν τῆς παροιμίας.

Ἐπειτα, ἐπειδὴ, ὥς εἵπομεν, καὶ αἱ κυρίως παροιμίαι, ἀλλὰ καὶ πολλαὶ γινώμαι, προέρχονται ἐκ παροιμιωδῶν μύθων καὶ περιστατικῶν τοπικῶν, ἄνευ τῆς γνώσεως τῶν ὁποίων εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐννοήσῃ κανεὶς τὴν παροιμίαν, εἶναι ἀνάγκη ὁ συλλογεὺς νὰ ἀναζητῇ καὶ τὸν μῦθον ἢ τὸ περιστατικόν, ἐκ τοῦ ὁποίου ἡ παροιμία προῆλθεν. Ἰδίως ἡ ἐξακρίβωσις τοπικῶν περιστατικῶν, ἐξ ὧν προέκυψαν παροιμίαι, εἶναι ἀξιολογωτάτη, διότι μᾶς ἀποκαλύπτει αὐτὴν τὴν γένεσιν αὐτῶν. Πλὴν τούτων καὶ ἡ κατάταξις τῶν συνειλεγμένων πρέπει νὰ εἶναι κατὰ τὸ σύστημα, τὸ ὁποῖον ἀνωτέρω ὑπεδείξαμεν, διὰ νὰ εἶναι ἡ συλλογὴ εἰς πάντα ἐπιστήμονα εὐχρηστος.

Αἱ παροιμίαι μαζί μὲ τὰ ἄσματα εἶναι τὰ προσελκύσαντα περισσότερον τὴν προσοχὴν τῶν συλλογέων καὶ διὰ τοῦτο πολυπληθεῖς συλλογαὶ μέχρι τοῦδε ἔχουν γίνει. Τούτων τὰς μέχρι τοῦ 1899 εὗρισκει τις πάσας ἀναγεγραμμένας εἰς τὸν Α' τόμον τῶν Παροιμιῶν τοῦ Ν. Γ. Πολίτου, ὅστις καὶ τὰς περιέλαβε πάσας εἰς τὸ μέγα καὶ μνημειῶδες αὐτοῦ ἔργον, τὸ ὁποῖον δυστυχῶς δὲν ἠδυνήθη νὰ φέρῃ εἰς πέρας διακοπείσης τῆς Βιβλιοθήκης Μαρασλῆ, εἰς τὴν ὁποίαν ἐξεδίδετο. Τοῦ ἔργου ἐξεδόθησαν τέσσαρες μόνον τόμοι, περιλαμβάνοντες τὰς μέχρι τῆς λέξεως *ἐλεῶ* παροιμίας, ἀπὸ τοῦ 1899-1902. Ἐκτοτε ἐδημοσιεύθησαν καὶ νέαι συλλογαὶ καὶ εἰς ἄλλα μὲν περιοδικὰ καὶ βιβλία, κυρίως ὅμως εἰς τοὺς τόμους τῆς Λαογραφίας, τῶν ὁποίων αἱ πλουσιώτεραι εἶναι ἢ τοῦ Ἀ. Παπαδοπούλου ἐκ Πόντου ἐν τόμ. Γ' σ. 3-77, τοῦ Γ. Ἀναγνωστοπούλου ἐκ Ζαγορίου ἐν τόμ. Β' σ. 307 κέ. τοῦ Ὁρ. Σχινᾶ ἐκ Σεργῶν ἐν τόμ. Γ' σ. 180 κέ. καὶ τοῦ Γερ. Καψάλη ἐκ Κοζάνης καὶ τῶν πέριξ ἐν τόμ. Γ' σ. 452 κέ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΣ'

ΑΙΝΙΓΜΑΤΑ ΚΑΙ ΣΧΕΤΙΚΑ

Α' ΑΙΝΙΓΜΑΤΑ

Γενικά.

Αἶνιγμα σήμερον εἶναι ἡ δι' εἰκονικῆς ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον περιγραφῆς παράστασις πράγματός τινος ἢ ἐνεργείας, ἡ ὁποία χάριν πνευματικῆς παιδιᾶς προβάλλεται ὥς ἐρώτημα, ὅπως μαντεύσῃ ὁ ἐρωτούμενος τὴν ὑποκρυπτομένην ἔννοιαν.

Ὡς εἰκονικὴ περιγραφή τὸ αἶνιγμα εἶναι βεβαίως προῖον τῆς αὐτῆς μυθοπλαστικῆς φαντασίας καὶ διανοήσεως, ἡ ὁποία

ἐγέννησε τὰς παραδόσεις καὶ τοὺς μύθους καὶ τὰς ἀλληγορίας καὶ ἐν μέρει καὶ τὰς παροιμίας, πρὸς τὰ ὅποια πάντα πολλάκις καὶ σχετίζεται, τίς ὅμως ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ δὲν εἶναι εὐκόλον, μετ' ἀσφαλείας νὰ λεχθῇ. Ὅσα μόνον δύναται κανεῖς μὲ κάποιαν πιθανότητα νὰ εἴπῃ εἶναι τὰ ἑξῆς.

Ἐν πρώτοις τὸ αἰνίγμα, ἐπειδὴ προϋποθέτει κάποιαν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν καὶ δύναμιν συγκριτικὴν, ἡ ὁποία δὲν ἀπαντᾷται εἰς τοὺς ἐν τῇ κατωτάτῃ βαθμίδι ἱσταμένους λαούς, δὲν εἶναι πιθανόν ὅτι ἐγεννήθη ὥς αὐτόματον προϊόν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἕξ ἴσου καὶ αὐτομάτως γεννώμενον παρ' ἅπασιν τοῖς λαοῖς, ὅπως εἶναι λ. χ. τὸ ἄσμα, αἱ παραδόσεις, ἡ πίστις εἰς τὴν ψυχὴν καὶ τοὺς δαίμονας, ἡ μαγεία κ.τ.τ. Ἀπαιτεῖ προσοχὴν καὶ διανόησιν καὶ ἄσκησιν πνευματικὴν, τὴν ὁποίαν μόνον προηγμένα ἄτομα ἐντὸς προηγμένου ὅπως-δήποτε πολιτισμοῦ δύνανται νὰ ἀσκήσουν. Ἀπόδειξις δὲ τούτου εἶναι καὶ τὸ γεγονός, ὅτι τὸ αἰνίγμα ἀνευρίσκεται μόνον εἰς τοὺς πολιτισμένους λαούς καὶ εἰς τοὺς εὐρισκομένους εἰς τὰς ἀνωτέρας βαθμίδας τῆς βαρβαρότητος, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τοὺς κατώτατα ἱσταμένους. Οὕτω πλὴν τῶν πεπολιτισμένων λαῶν εὐρίσκομεν αὐτὸ ἐκ τῶν κατὰ φύσιν μόνον εἰς τοὺς λαούς τῆς Ἀφρικῆς, τῶν Ἰνδικῶν νήσων καὶ τῆς Ὠκεανίας, οἱ ὅποιοι ἔχουν πραγματοποιήσει κάποιαν πρόοδον, ὑπέστησαν δὲ ἀναμφισβητήτως καὶ τὴν ἐπίδρασιν τῶν προηγμένων ἀσιατικῶν λαῶν.

Πλὴν τῆς θεωρητικῆς ταύτης παρατηρήσεως εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα μᾶς φέρει καὶ ἡ εὐρυτέρα ἐξέτασις τῆς θέσεως τοῦ αἰνίγματος εἰς τοὺς διαφόρους λαούς, νεωτέρους καὶ παλαιότερους. Ἐνῷ δηλ. σήμερον τὸ αἰνίγμα εἰς ἡμᾶς, καθὼς καὶ εἰς ὅλους τοὺς πεπολιτισμένους λαούς, κατήντησεν ἀπλῇ πνευματικῇ παιδίᾳ καὶ μάλιστα τῶν παιδίων, εἰς πολλοὺς ἄλλους νεωτέρους καὶ παλαιότερους ἔχει καὶ εἶχε πολὺ σοβαρότερον χαρακτῆρα. Οὕτως εἰς τοὺς Bassoutos τὰ αἰνίγματα ἀποτελοῦν μέρος ἀπαραίτητον τῆς παιδείσεως, γίνεται δ' ἐπὶ τούτῳ διδασκαλία εἰς τοὺς παῖδας.

Ἄλλοῦ συνάπτεται πρὸς τὴν λατρείαν. Οὕτω π. χ. εἰς

νήσους τινὰς τῆς Μαλαισίας οἱ φύλακες τοῦ νεκροῦ πρὸ τοῦ ἔνταφιασμοῦ προτείνουν πρὸς ἀλλήλους αἰνίγματα. Ἡ αὐτὴ περίπου συνήθεια ἐπικρατεῖ καὶ εἰς τὴν Βρετάνην, ὅπου οἱ γέροντες μετὰ τὸν ἔνταφιασμόν, ἀντὶ νὰ μετὰσχουν τοῦ ἐπιταφίου δείπνου, παραμένουν εἰς τὸ νεκροταφεῖον καὶ ἀπενθύνουν πρὸς ἀλλήλους αἰνίγματα. Εἰς τὴν Κελέβην μόνον κατὰ τὴν σπορὰν τῶν ἀγρῶν ἐπιτρέπονται τὰ αἰνίγματα. Ὅταν δὲ λύσῃ τις τὸ αἶνιγμα, οἱ παριστάμενοι κραυγάζουν πρὸς τὰς σκιάς τῶν προγόνων νὰ ὑποβοηθήσουν τὴν βλάστησιν τῆς ὀρύζης. Εἰς τὴν Ἰνδοκίναν ἐπίσης ὑπάρχουν ἑορταί, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ λύσις αἰνιγμάτων θεωρεῖται ἀπαραίτητος, ἀμείβονται δὲ οἱ λῦται.

Ἀλλὰ πολὺ μεγαλυτέρα ἦτο ἡ σημασία τοῦ αἰνίγματος εἰς τοὺς ἀρχαίους λαοὺς. Οὕτως εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἰνδοὺς κατὰ τὴν μεγίστην ἑορτὴν τῆς θυσίας τοῦ ἵππου ἐγίνετο ἀγὼν αἰνιγμάτων μετὰ τῶν ἱερέων. Οἱ Βέδαι περιέχουν ἀρκετὰ τοιαῦτα αἰνίγματα. Εἰς δὲ τὰ νεώτερα συγγράμματα ἀναφέρονται πλεῖστοι τοιοῦτοι ἀγῶνες, εἰς τοὺς ὁποίους τὰ ἔπαθλα ἦσαν σημαντικώτατα. Ὁ βασιλεὺς Janaka προθέτει διὰ τὸν νικητὴν χιλίας ἀγελάδας, φερούσας κεχρυσωμένα τὰ κέρατα. Ὁ δὲ βασιλεὺς Ἀλέξανδρος κατὰ τὰς περὶ αὐτοῦ παραδόσεις ἀπηύθυνε διαφόρους αἰνιγματικὰς ἐρωτήσεις εἰς τοὺς Ἰνδοὺς γυμνοσοφιστάς, τοὺς ὁποίους ἠπείλησε διὰ θανάτου, ἂν δὲν δυνηθοῦν νὰ ἀπαντήσουν.

Ἐπίσης εἰς τοὺς Ἀσσυροβαβυλωνίους δὲν ἦτο ἄγνωστον τὸ αἶνιγμα, εἰς δὲ τοὺς Ἑβραίους ἀπεδίδετο μεγάλη σπουδαιότης εἰς αὐτό. Καὶ βασιλεῖς ἀγωνίζονται δι' αἰνιγμάτων, τὴν δὲ ἥτταν αὐτῶν πληρώνουν εἰς βαρύντατα στοιχήματα. Οὕτως ὁ βασιλεὺς τῆς Τύρου Χιράμ ἀναγκάζεται νὰ πληρώσῃ εἰς τὸν σοφὸν Σολομῶντα μεγάλα χρηματικὰ ποσά, διότι δὲν ἠδυνήθη νὰ λύσῃ τὰ προβληθέντα εἰς αὐτὸν αἰνίγματα. Εἰς τὸ τέλος ὁμοῦς τὸν νικᾷ τῇ βοηθείᾳ Τυρίου τινὸς Ἀβδήμονος καὶ τὸν ἀναγκάζει νὰ πληρώσῃ πολλαπλάσια. Ἡ βασίλισσα τοῦ Σαβᾶ, ἀκούσασα περὶ τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς σοφίας τοῦ Σολομῶντος καὶ ἐπιθυμοῦσα νὰ λάβῃ πείραν

αὐτῆς, προσέρχεται εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ κομίζουσα ἄπειρα δῶρα καὶ ὑποβάλλει εἰς αὐτὸν διάφορα αἰνίγματα, τὰ ὅποια ἐκεῖνος λύει εὐχερῶς πρὸς μέγαν αὐτῆς θαυμασμόν.

Εἰς τὸ περσικὸν *Βιβλίον τῶν βασιλέων* (*Schachname*) τοῦ ποιητοῦ *Firdusi* ὁ Ἀλέξανδρος δοκιμάζων τὸν ὑπὸ τοῦ Ἰνδοῦ βασιλέως *Keid* ἀποσταλέντα αὐτῷ σοφὸν ἀγωνίζεται πρὸς αὐτὸν δι' αἰνιγματικῶν πράξεων, καὶ ἄλλοι δὲ τοιοῦτοι ἀγῶνες μεταξὺ βασιλέων ἀναφέρονται. Ὁ βασιλεὺς διὰ νὰ εἶναι μέγας πρέπει νὰ νικᾷ οὐ μόνον διὰ τῆς δυνάμεως, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς σοφίας. Ἐὰν αὐτὸς δὲν εἶναι σοφός, πρέπει νὰ διατηρῇ περὶ αὐτὸν σοφούς.

Τὰ αὐτὰ εὐρίσκομεν καὶ εἰς τοὺς Αἰγυπτίους, τὰ αὐτὰ δὲ ἐπαναλαμβάνονται καὶ εἰς τοὺς Ἀραβας, εἰς δὲ τὸ μυθολογικὸν αὐτῶν βιβλίον, τὴν *Χαλιμάν*, πλεόν ἢ ἅπαξ τὸ αἶνιγμα ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα τῆς διηγήσεως. Εἰς τοὺς μύθους τῶν ἀρχαίων Γερμανῶν ὁ θεὸς *Odin* ἀγωνίζεται δι' αἰνιγμάτων πρὸς τὸν γίγαντα *Wafthrudhnir* μὲ ἔπαθλον τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ.

Εἰς τοὺς μύθους τέλος καὶ τὸν βίον τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων τὴν αὐτὴν σπουδαιότητα εἶχε τὸ αἶνιγμα. Οὕτω λέγεται ὅτι ὁ Κάλχας ἀπέθανεν ἡττηθεὶς εἰς ἀγῶνα αἰνιγμάτων ὑπὸ τοῦ μάντεως Μόψου, ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ Ὅμηρος ἀπέθανε, διότι δὲν ἠδυνήθη νὰ λύσῃ τὸ αἶνιγμα τῶν ἀλίων τῆς Ἰου, ὅσος ἔλομεν λιπόμεσθα, ὅς οὐχ ἔλομεν φερόμεσθα, διὰ τοῦ ὁποίου οὗτοι ἠννόουν τὰς συλληφθείσας φθείρας των· εἶναι δὲ γνωστὸς ὁ μῦθος τῆς θηβαϊκῆς Σφιγγός, ἡ ὅποια κατέτρωγε πάντας, τοὺς μὴ δυναμένους νὰ λύσουν τὸ προτεινόμενον αἶνιγμα. Αἱ παραδόσεις αὗται βεβαίως δὲν εἶναι ἱστορικαὶ ἀλήθειαι, ἀλλ' ὅπωςδῆποτε μαρτυροῦν περὶ τῆς σπουδαιότητος, ἡ ὅποια ἀπεδίδετο εἰς τὰ αἰνίγματα καὶ τὴν λύσιν των.

Κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους τὰ αἰνίγματα ἦσαν ἐν χρήσει ὡς πνευματικαὶ παιδιαὶ ἐν τοῖς συμποσίοις, ἀλλ' εἰς αὐτὰ δὲν ἀπηξίουσαν νὰ λάβουν μέρος καὶ οἱ σοφοί, προβάλλοντες εἰς τοὺς ὁμοτέχνους των γρίφους αἰνιγματώδεις καὶ ἄλλα ἀπορα προβλήματα. Ἦτο δὲ τόσον τὸ ἐνδιαφέρον κα

τόση σπουδαιότης ἀπεδίδετο εἰς τὴν λύσιν τῶν αἰνιγμάτων τούτων, ὥστε ὁ ἀποτυγχάνων ἐκινδύνευε νὰ χάσῃ πᾶσαν τὴν ἐπὶ σοφίᾳ ὑπόληψιν αὐτοῦ. Οὕτω διηγοῦνται περὶ τινος Διοδώρου Ἀλεξανδρέως ὅτι ἀπέθανεν ἐκ λύπης, μὴ δυνηθεὶς νὰ λύσῃ ἅπορά τινα προβλήματα τοῦ μεγαρικοῦ φιλοσόφου Στίλπωνος, προβληθέντα ἔν τινι συμποσίῳ παρὰ τῷ Πτολεμαίῳ.

Ἡ πρὸς τὸ αἰνίγμα αὕτη κλίσις ἐμφανίζεται, ὥς ἤδη παρατηρήσαμεν, καταφανὴς καὶ εἰς τὰς γνώμας τῶν σοφῶν καὶ εἰς τοὺς φιλοσόφους καὶ εἰς τὴν ποίησιν ἐν γένει καὶ μάλιστα τὴν γνωμικὴν καὶ πρὸ παντὸς εἰς τοὺς χρησμούς. Τοιαῦτα αἰνιγματικά εἶναι τὰ κατ' ἐρωταπόκρισιν ἀποφθέγματα τῶν σοφῶν καὶ φιλοσόφων τοῦ Θαλλοῦ, τοῦ Πυθαγόρου, τοῦ Ἡρακλείτου καὶ ἄλλων, αἱ ἠθικαὶ διδασκαλῖαι τῶν πυθαγορείων καὶ πλεῖστα διδασκαλῖαι τῶν γνωμικῶν ποιητῶν. Οἱ δὲ χρησμοὶ καὶ μάλιστα τοῦ κατ' ἐξοχὴν μαντείου τῶν Ἑλλήνων, τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν, ἦσαν αὐτόχρημα αἰνίγματα. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν λατρείαν ἦσαν ἐν χρήσει, ὥς κατὰ τὰ Ἀγριόνια τοῦ Διονύσου καὶ τὴν ἑορτὴν τοῦ Ἀδωνίδος ἐν Σάμῳ. Εἰς τοὺς Ἀλεξανδρινοὺς χρόνους οὐ μόνον συλλογαὶ αἰνιγμάτων εἰς βιβλία κατηρτίσθησαν, ἀλλὰ καὶ πλεῖστα αἰνιγματικά ποιήματα ἐποιήθησαν.

Καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἐξηκολούθησεν ἡ ἀσχολία τῶν λογίων μὲ τὰ αἰνίγματα, ἀρκετὰ δ' ἐξ αὐτῶν περιεσώθησαν ὑπὸ τὰ ὀνόματα γνωστῶν λογίων, ὥς τοῦ Ψελλοῦ, τοῦ Μακρεμβολίτου καὶ ἄλλων. Πλὴν τούτων πολυάριθμα εἶναι καὶ τὰ θρησκευτικὰ αἰνίγματα, τὰ ὅποια ἀνευρίσκομεν εἰς διάφορα βυζαντινὰ βιβλία ἐρωταποκρίσεων, τὰ ὅποια περιεῖχον εἰς ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις πάντα τὰ θέματα, τὰ ὅποια ἀψηφάσθαι τὸ ἀργόσχολον καὶ στενοκέφαλον θρησκευτικὸν πνεῦμα τῶν καλογήρων, ἀποτελοῦντα εἰδὸς τι καλογηρικῶν κατηχήσεων. Ἐν αὐτοῖς ἀνευρίσκομεν ἐρωτήσεις περιέργους, ὅπως *Πότε ἐπλασεν ὁ θεὸς τὸν Ἀδάμ; ποῖον μῆνα καὶ εἰς τὰς πόσας τοῦ μηνὸς καὶ ποίαν ἡμέραν;— Ποίαν ἡμέραν ἐξεβλήθη ὁ Ἀδὰμ ἐκ τοῦ παραδείσου;— Πῶς ὠνομάζοντο οἱ ἄγγελοι οἱ κυλίσαντες τὸν λίθον ἐκ τῆς θύρας τοῦ*

μνημείου; — Πόθεν ἦτο τὸ μῦθον, δι' οὗ ἤλειπεν ἡ Μαρία τοὺς πόδας τοῦ Χριστοῦ; κττ. Ἔπειτα ἐρωτήσεις εἰς διάφορα χωρία τῶν γραφῶν καὶ ἰδίως τῶν ψαλμῶν καὶ τῶν εὐαγγελίων, ὡς καὶ διὰ διαφόρους ἐνεργείας τοῦ Χριστοῦ ἢ τοῦ Μωϋσέως καὶ τῶν προφητῶν, εἰς τὰς ὁποίας δίδονται ἐρμηνεῖαι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον παραδόξως συμβολικαὶ καὶ ἀλληγορικαί.

Πλὴν ὅμως τούτων εὐρίσκομεν καὶ ἐρωτήσεις αὐτόχρημα αἰνιγματικάς, αἱ ὁποῖαι συγκεντρώνουν ἐξαιρετικά τινα γνωρίσματα προσώπου τινὸς ἢ γεγονότος καὶ προβάλλονται, ὅπως ἐκ τῶν γνωρισμάτων μαντευθῇ τὸ πρόσωπον ἢ τὸ γεγονός. Π. χ. *Τίς δις ἀπέθανεν, ἅπαξ ἐγεννήθη;* Ἀπόκρ. Ὁ Αἰζαρος. — *Ποῖος εἶχεν οὐδὲν καὶ ἕτερος εἶχεν πολλὰ καὶ ἀπῆλθεν ὁ ἔχων πολλὰ πρὸς τὸν μὴ ἔχοντα οὐδὲν αἰτούμενος λαβεῖν παρ' αὐτοῦ, ὁ πρότερον οὐκ εἶχεν;* Ἀπόκρ. Ὁ ἔχων οὐδὲν ἦτον ὁ Πρόδρομος Ἰωάννης καὶ ὁ ἔχων πολλὰ ἦτον ὁ Χριστὸς πρὸς τὸν Ἰωάννην τὸν Πρόδρομον αἰτούμενος λαβεῖν τὸ βάπτισμα. — *Ποῖος προφήτης ἀπέθανεν καὶ τὸ μνήμα αὐτοῦ περιεπάτει καὶ ὁ νεκρὸς ἔψαλλεν;* Ἀπόκρ. Ὁ Ἰωνᾶς ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους.

Πολλαὶ ἐκ τῶν ἐρωτήσεων τούτων ἔχουν τελείαν μορφήν αἰνίγματος, δυνάμεναι νὰ ὀνομασθοῦν θρησκευτικὰ αἰνίγματα, ὡς

Ἄλαλος γραμματικὸς ἄγραφον χαρτὴν βαστάζει.

Ἀπόκρ. Ἡ περιστέρα εἰς τὸν Νῶε.

Ἀνευρίσκομεν δὲ μεταξὺ τῶν ἐρωταποκρίσεων τούτων, μὲ θεολογικὴν ἐνίστε ἐρμηνείαν, ὅπως συμβαίνει καὶ εἰς τὰς παροιμίας, καὶ αἰνίγματα κοσμικῆς ἀρχῆς, τὰ ὁποῖα φέρονται καὶ σήμερον εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ, ὡς π. χ. *Τί τὰ δύο μάχονται καὶ δύο στήκονται καὶ δύο τρέχονται καὶ δύο καταβαίνονται;* Ἀποκρίσις. Δύο στήκονται, εἰσὶν ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ· δύο κα(τα)τρέχονται, ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη· δύο καταβαίνονται, ἡ νύξ καὶ ἡ ἡμέρα· καὶ δύο μαχόμενοι, ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος⁽¹⁾. Πρὸς τοῦτο παράβαλε τὸ νεοελληνικὸν

(1) *Heinrici*, Griechisch-Byzantinische Gesprächbücher σελ. 56, 8. Bl. καὶ *Schultz* ἐν Λαογρ. Δ' 361.

Τὰ δυὸ καλὰ στεκούμενα,
τὰ δυὸ συμπερπατούμενα,
τὰ δυὸ ποὺ δὲν ταιριάζουνε,
τὰ δυὸ ποὺ δὲ λαγιάζουνε.

(Ὁ ἥλιος καὶ τὸ φεγγάρι).

Ἔπειτα: *Τίς ἀναμέσον δύο λίθων ἤλλαξεν τὸ ὄνομα καὶ τὴν θεωρίαν;* Ἀπόκρ. Ὁ σῖτος ἐν τῷ μυλῶνι. Πρὸς τοῦτο παράβαλε τὸ νεοελληνικὸν

Χίλιοι πάνε κ' ἔρχονται

καὶ συναπανταίνονται

τοὺς λειώνουν τὰ κορμάκια τους καὶ ἀλλάζει τ' ὄνομά τους.

Ἐκ πάντων τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται ἡ σπουδαιότης τοῦ αἰνίγματος ἐν τῷ βίῳ πολλῶν νεωτέρων καὶ παλαιότερων λαῶν. Πᾶς, ὅστις ἤθελε νὰ διακρίνεται ὡς πεπαιδευμένος, νὰ ἔχη τὴν φήμην σοφοῦ καὶ συνετοῦ, ἔπρεπε καὶ τῆς πατροπαράδοτου σοφίας τῶν αἰνιγμάτων νὰ εἶναι γνώστης, καὶ ἱκανὸς νὰ μαντεύῃ τὴν σημασίαν παντὸς λόγου καὶ πάσης πράξεως αἰνιγματικῆς, προβαλλομένης εἰς αὐτόν. Ἡ λύσις τῶν αἰνιγμάτων ἀπετέλει τὸ μέτρον τῆς μορφώσεως καὶ τῆς σοφίας τῶν πεπαιδευμένων. Ὁ ἀποτυγχάνων διεκινδύνευεν οὐ μόνον τὴν φήμην τοῦ σοφοῦ, ἀλλὰ καὶ χρήματα πολλάκις πολλὰ καὶ ἐνίοτε καὶ τὴν κεφαλὴν.

*
* *

Ἐν βῆμα περισσότερον πρὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ αἰνίγματος μᾶς ἐπιτρέπει νὰ κάμωμεν ἡ ἐξέτασις αὐτῶν τῶν αἰνιγμάτων. Πολλὰ ἐξ αὐτῶν δὲν εἶναι ἴδιον κτῆμα ἐνὸς μόνον λαοῦ, ἀλλ' εὗρίσκονται ὑπὸ διαφόρους παραλλαγὰς καὶ εἰς πολλοὺς ἄλλους λαοὺς, σχεδὸν εἰς ὅλους τοῦ παλαιοῦ κόσμου. Δὲν εἶναι δὲ ἡ φύσις τῶν κειμένων τοῦ αἰνίγματος τοιαύτη, ὥστε νὰ συνηγορῇ ὑπὲρ τῆς κατὰ τόπους αὐτομάτου γενέσεως. Ἐπειτα μερικὰ ἐξ αὐτῶν ἀνευρίσκονται εἰς λαοὺς ἀρχαιοτάτους, ὅπως π. χ. τὸ αἰνίγμα τοῦ ἔτους ὡς δένδρου μὲ δώδεκα κλάδους, ἢ ὡς τροχοῦ μὲ δώδεκα ἀκτῖνας κτλ., τὸ ὁποῖον ἀνευρίσκεται εἰς τοὺς ἱερούς καὶ παναρχαίους τῶν

Ἰνδῶν *Βέδας*, σχετιζόμενον πρὸς τὴν λατρείαν. Εἰς ἄλλα ἀνευρίσκομεν γνωστάς ἀρχαίας μυθολογικὰς ἀντιλήψεις καὶ ἄλλα ἀνευρίσκονται ὡς αἰνίγματα ἅμα καὶ ἐπωδαί. Οὕτω π. χ. ἡ παρομοίωσις τοῦ ἡλιακοῦ φωτὸς πρὸς *βούτυρον*, τὸ ὁποῖον ἀλείφει τὸν κόσμον ὅλον, ἡ ὁποία εὐρίσκεται εἰς τὸ ἀκόλουθον νεοελληνικὸν αἰνίγμα

*Ἐνα ταγάκι βούτυρο
ὅλο τὸν κόσμο ἀλείφει.
(Ἕλιος).*

ἀνευρίσκεται εἰς τὸ *Rig-Veda*, εἰς τὸν ὕμνον τοῦ *Dirghatamas* ⁽¹⁾.

Ἀλλὰ τὰ πτερωτὰ ἄλογα (δηλ. αἱ ἀκτῖνες) νικοῦν τὸ μαῦρον ἄρμα (τῆς νύχτας) καὶ τοὺς ἀτμούς, πὺν σκεπάζουν τὸν οὐρανόν. Βγαίνουν ἀπ τὸ σπῖτι τοῦ Ἀgni καὶ ἡ γῆ ἀμέσως ποτίζεται μὲ ἄφθονον βούτυρο.

Ἐπειτα γνωστὸς εἶναι ὁ μῦθος τοῦ Κρόνου, ὁ ὁποῖος κατατρώγει τὰ τέκνα του, ἀδιάφορον ἂν εἰκονίζῃ τὸν χρόνον τρώγοντα τὰ ἴδια τέκνα, δηλαδὴ τοὺς μῆνας, ἢ τὴν σελήνην, τῆς ὁποίας τὸ σκοτεινὸν μέρος κατατρώγει τὸ ἐξ αὐτῆς γεννώμενον φωτεινόν. Τὸν μῦθον τοῦτον ἐπανευρίσκομεν εἰς τὸ σημερινὸν αἰνίγμα

Ποιά μάννα γεννάει τὰ παιδιὰ της κ' ὕστερα τὰ τρώει;

Ὡς λύσις τοῦ αἰνίγματος φέρεται ἡ γῆ καὶ εἰς παραμύθιον ἢ θάλασσα. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι αἱ λύσεις αὗται εἶναι ἐξεζητημέναι, λησμονηθείσης τῆς πρώτης, ἡ ὁποία εἶχε σχέσιν πρὸς τὸν μῦθον, σημαίνουσα τὸν χρόνον ἢ τὴν σελήνην. Τὸ αἰνίγμα εὐρίσκεται καὶ παρὰ τοῖς Γερμανοῖς ⁽²⁾.

Εἰς ἄλλο αἰνίγμα ἀνευρίσκομεν τὰς Μοίρας ὑπὸ τὴν ἀρχαίαν αὐτῶν παράστασιν·

*Μιά φορὰ εἶδα τρεῖς διαόλους.
Ὁ ἓνας νῆμα ἔνεθε, ὁ ἄλλος ξεκλωθὲ το
καὶ μὲ τὸ ψαλιδάκι του ὁ τρίτος ἔκοβέ το.*

(1) Γαλλικὴ μετάφρασις Langlois σ. 150, 47.

(2) Hessische Blätter für Volkskunde XII 1913 σ. 168 κέ.

Τὸ αὐτὸ περίπου ἀνευρίσκομεν ὡς λατινικὴν ἐμφρόνως·

*Stabat arbor in medio mare et ibi pendebat situla plena
intestinorum humanorum, tres virgines circumibant, duae al-
ligabant, una revolvebat.*

ἥτις ἐμφρόδῃ εὐρίσκεται καὶ εἰς ἑλληνικὴν παραλλαγήν·

Ἀπὸ πέρα ἀπ τὸ ποτάμι
τρὶ' ἀπάρθενα κοράσια,
τὸ 'ρα στρίβει, τ' ἄλλο νέθει,
καὶ τὸ ἄλλο κουβαριάζει.
Κόπη τὸ μισὸ ποτάμι.

Ταῦτα πάντα ἐπιβεβαιοῦν καὶ διαφωτίζουν τὴν στενὴν
σχέσιν μεταξὺ αἰνίγματος καὶ μύθου, περὶ τῆς ὁποίας καὶ
ἀνωτέρω εἵπομεν, ὡς ἐπίσης βεβαιοῦν τὴν καὶ ἄλλοθεν γνω-
στὴν σχέσιν μεταξὺ αἰνίγματος καὶ λατρείας. Ἐὰν δὲ ληφθῇ
ὑπ' ὄψιν ἡ παλαιὰ συνήθεια τῶν σοφῶν, τὰς διαφόρους ἡθι-
κὰς καὶ θρησκευτικὰς καὶ πρακτικὰς διδασκαλίας νὰ ἐνδύουν
μὲ ἔνδυμα αἰνιγματῶδες, καὶ ὅτι, καθ' ὃν τρόπον εἰς τοὺς
βυζαντινοὺς καλογήρους, ὡς εἶδομεν, οὕτω καὶ εἰς τοὺς Ἰν-
δούς, τοὺς Γερμανοὺς, τοὺς Σλάβους, ἐν μέρει δὲ καὶ εἰς
τοὺς Ἕλληνας, ἡ κατήχησις τῆς μυθολογικῆς σοφίας, ἥτις
ἦτο κτῆμα καὶ ἐν πολλοῖς δημιουργήματα τῶν σοφῶν, μάν-
τεων, ποιητῶν, ἱερέων καὶ τῶν τοιούτων, ἐγένετο κατ' ἐρω-
ταπόκρισιν, τότε δὲν εἶναι ἀπίθανος ἡ ἰδέα, ὅτι τὰ πρῶτα
αἰνίγματα ἔχουν τὴν ἀρχὴν τῶν εἰς τοὺς μύθους· ἢ μᾶλ-
λον εἶναι αὐτοὶ οἱ παλαιοὶ μῦθοι, οἱ ὅποιοι μὲ τὰς εἰκόνας
καὶ τὰς μεταφορὰς τῶν προβαλλόμενοι ὡς ἐρωτήματα βα-
θμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον καθίσταντο αὐτόχρημα αἰνίγματα,
ὅτε μάλιστα σὺν τῷ χρόνῳ, παρερχομένου τοῦ βασιλείου τῶν
παλαιοτέρων μύθων καὶ λησμονουμένης τῆς ἀρχικῆς τῶν ση-
μασίας, προσηρμόζοντο εἰς διαφόρους λύσεις.

Διδακτικώτατον παράδειγμα τοιαύτης μεταβολῆς μυθικο-
θρησκευτικῶν στοιχείων εἰς αἰνίγματα εἶναι καὶ τὸ ἑξῆς. Ὁ
Ἡρόδοτος (Γ' 16) ὁμολῶν περὶ τῆς διαταγῆς τοῦ Καμβύ-
σου, ὅπως καὶ ὁ νεκρὸς τοῦ Ἀμάσιος, θεωρεῖ τὴν πρᾶξιν

ὥς ἀνόσιον. « Πέρσαι γάρ, λέγει, θεὸν νομίζουσιν εἶναι τὸ πῦρ. Τὸ ὦν κατακαίειν τοὺς νεκροὺς οὐδαμῶς ἐν νόμῳ οὐδετέροισι ἐστι, Πέρσῃσι μὲν δι' ὅπερ εἴρηται, θεῷ οὐ δίκαιον εἶναι λέγοντες νέμειν νεκρὸν ἀνθρώπου· Αἰγυπτίοισι δὲ νερόμυσται τὸ πῦρ θηρίον εἶναι ἔμφυχον, πάντα δὲ αὐτὸ κατεσθίειν τὰ περ ἂν λάβῃ, πλησθὲν δὲ τῆς βορῆς συναποθνήσκειν τῷ κατεσθιομένῳ. Οὐκ ὦν θηρίοισι νόμος οὐδαμῶς σφί ἐστι τὸν νέκυν διδόναι καὶ διὰ ταῦτα ταριχεύουσι, ἵνα μὴ κείμενος ὑπὸ εὐλέων καταβρωθῇ ». Ἡ μυθολογικὴ αὕτη ἀντίληψις τοῦ πυρὸς ὥς θηρίου, ἣ ὁποία εἶχε καὶ τὰ θρησκευτικὰ αὐτῆς ἐπακόλουθα, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸ ἐξῆς βυζαντινὸν αἶνιγμα ⁽¹⁾.

Ἀπλησίον εἰμι θηρίον καὶ παμφάγον,
ἐπὶ δὲ φάγω τὴν τροφὴν ἣν περ λάβω,
θνήσκω παρευθὺς κείμενον ἐπ' ἐδάφους.

Πλὴν ὅμως τοῦ βυζαντινοῦ τούτου αἰνίγματος φαίνεται ὅτι παρόμοιόν τι ὑπῆρχε καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. Τοιοῦτόν τι τοῦλάχιστον φαίνεται νὰ εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου μνημονευόμενον ἐκ τοῦ εἰς τὸν Ἡσίοδον ἀποδιδόμενου Κύηκος γάμου· « Καθάπερ οὖν τὸ πῦρ τὴν ἕλην, ἐξ ἧς ἀνήφθη, μητέρα καὶ πατέρα οὔσαν, ἥσθιεν, ὥς ὁ τὸν Κύηκος γάμον εἰς τὰ Ἡσίοδου παρεμβαλὼν εἴρηκεν » ⁽²⁾.

Τοιαύτην ἐκ τῶν σοφῶν ἔχοντα ἀρχὴν τὰ αἰνίγματα, ἀπαξ ποιηθέντα, διεδόθησαν εἰς τοὺς λαοὺς, ὅπως διεδόθησαν καὶ τὰ παραμύθια, οἱ δὲ λαοὶ οὐ μόνον διετήρησαν αὐτά, ἀλλὰ καὶ ἄλλα ἔπλασαν, κατ' ἀρχὰς μὲν ὀλίγον παραλάσσοντα, ἔπειτα δὲ καὶ ἄσχετα, καὶ οὕτως ἐπλάσθη ὁ θησαυρὸς τῶν λαϊκῶν αἰνιγμάτων.

(1) Τὸ αἶνιγμα ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Ν. Βέη ἐν Ἑπετηρίδι Πανασσαοῦ τ. 7' 109 I. Τὴν σχέσιν δ' αὐτοῦ πρὸς τὰ τοῦ Ἡροδότου παρατήρησεν ὁ Σπυριδάκις αὐτ. Η' σ. 191.

(2) W. Schultz, Rätsel aus dem hellenischen Kulturkreise I σ. 35. Ὁ αὐτὸς αὐτόθι II σ. 96 κέ. πραγματεύεται περὶ τῶν αἰνιγμάτων τούτων τοῦ πυρὸς καὶ ἐν Pauly-Wissowa RE ἐν λ. Rätsel.

Σήμερον εἰς τοὺς πεπολιτισμένους λαοὺς τὰ αἰνίγματα δὲν ἔχουν τὴν παλαιὰν σοβαρότητα. Κατήντησαν ἅπλαϊ παιδιαὶ καὶ μάλιστα παιδιαὶ τῶν παιδίων. Οἱ μεγαλύτεροι σπαινώτερον διασκεδάζουν μὲ αἰνίγματα. Μόνον εἰς τὰ φιλόλογικὰ λεγόμενα περιοδικὰ διατηροῦν εἰσέτι τὴν θέσιν των.

Νεοελληνικά αινίγματα.

Α') Όνομα καὶ τρόπος παιδιᾶς.

Τὰ αἰνίγματα εἶναι γνωστὰ εἰς τὸν νεοελληνικὸν λαὸν ὑπὸ διάφορα κατὰ τόπους ὀνόματα, ὡς *ροιώσματα* (¹), *βρετά*, *παράγκουλα*, *παρατσάφαρα*, *τσάφαρα*, *παραμύθια*, *παροιμίες*, *μῦθοι*, *παραμαντέματα*, *ἀπεικαστά*, *λυτά*, *παραβροντάκια*, *παραπουλητά*, *χώσματα*, *καταλόγια*, *κοττίματα*, *καταδέντρια* καὶ εἰ τι ἄλλο. Εὐρίσκονται ὅμως ἐν ὑποχωρήσει. Ἐδῶ καὶ ἐκεῖ μόνον εἰς τὰ χωρία χρησιμεύουν ἀκόμη ὡς μέσον διασκεδάσεως καὶ τῶν μεγάλων κατὰ τὰς οἰκογενειακὰς ἰδίως συγκεντρώσεις.

Περὶ τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον παίζονται, δὲν ἔχομεν εἰμὴ ἐλαχίστας δυστυχῶς πληροφορίας. Ἀναφέρομεν τὸν ἐξῆς. Ἐκαστος τῶν μετεχόντων ἀναλαμβάνει μίαν ἢ περισσοτέρας πόλεις ἢ *κάστρα*, ὅθεν καὶ τὸ ὄνομα *καστράκια*, ἐκ τῶν ὁποίων χάνει ἀνὰ ἓν, ἐφ' ὅσον δὲν δυνηθῇ νὰ λύσῃ τὸ ἐκάστοτε προτεινόμενον εἰς αὐτὸν αἶνιγμα. Πολλὰ δὲ καὶ φράσεις καθιερωμέναι ὑπάρχουν κατὰ τόπους διὰ τὰ αἰνίγματα, καὶ ὅταν προβάλλωνται καὶ ὅταν ὁ προβάλλων ζητῇ νὰ τὸ λύσῃ ὁ ἴδιος, διότι δὲν ἀνευρίσκεται ἡ λύσις του κ.τ.τ. Οὕτω π. χ. ἐν Κῶ καὶ Σύμῃ χαρακτηριστικὴ φράσις εἶναι, *ἐλάστε νὰ ποῦμεν κατὰ δέντρων καὶ δειντρῶν*, ἐν Σίφνῳ, ὅταν δὲν εὐρίσκεται ἡ λύσις, ὁ προβάλλων ἐρωτᾷ, *νὰ τὸ πάρ' ὁ ποταμός;* δηλαδή, *νὰ τὸ πῶ;* ἢ, *ἄς τὸ πάρ' ὁ ποταμός*, δηλαδή, *ἄς τὸ πῶ*, καὶ ἄλλαι ἀλλαχοῦ.

(¹) *Νόημα* ἐν βυζαντινῇ ἐπιγραφῇ τῆς Περγᾶμου. Athen. Mittheil. XXXV 1910, 355 κέ. 488 κέ.

Β') Προέλευσις.

Τὰ πλεῖστα τῶν ἐν χρήσει νεοελληνικῶν αἰνιγμάτων εἶναι πατροπαράδοτα. Πολλὰ δ' ἐξ αὐτῶν εἶναι κοινὸν κτῆμα καὶ ἄλλων λαῶν. Ἀρκετὰ ἐπίσης ἀνευρίσκομεν ἤδη εἰς τὴν ἀρχαιότητα, ἄλλα δ' εἶναι λείψανα τῆς βυζαντινῆς λογιότητος. Δὲν λείπουν ὅμως καὶ τὰ αὐτοσχέδια, κατὰ τὸ παράδειγμα πάντοτε καὶ τὴν τεχνοτροπίαν τῶν παραδεδομένων ὑπὸ τῶν εὐφροσύνων δημιουργούμενα. Ὁ αὐτοσχεδισμὸς ὅμως οὗτος δὲν εἶναι παρὰ τροποποιήσις κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἑλαφρὰ ὑπάρχοντος ἤδη αἰνίγματος, ὅπως προσαρμοσθῇ τοῦτο εἰς νέαν λύσιν. Π. χ. εἶναι γνωστὸν τὸ κοινότατον αἶνιγμα

Μακρὺς μακρὺς καλόγερος καὶ κόκκαλα δὲν ἔχει.
(Καπνός).

Ἐπὶ τῇ βάσει τούτου ἐσχηματίσθησαν ἄλλα, ὥς

Μακρὺς μακρὺς καλόγερος καὶ πέρα ἢ φωνή του.
(Τὸ ντουφέκι).

Μακρὺς μακρὺς καλόγερος καὶ πῖτα ἢ κεφαλὴ του.
(Τὸ φτυάρι).

κτλ.

Ἐν Κῶ καὶ Σύμῃ, ἴσως δὲ καὶ ἄλλαχοῦ, ἐὰν εἶναι ἀκριβεῖς αἱ ὑπάρχουσαι πληροφορίες, παρὰ τὰ πατροπαράδοτα αἰνίγματα, καλούμενα *καταλόγια*, ὑπάρχουν καὶ τὰ *καταδέντρια*, τὰ ὅποια εἶναι αὐτοσχέδιοι περιγραφαί, ἐξ ὧν πρέπει νὰ μαντευθῇ τὸ περιγραφόμενον. Ἐκλήθησαν δ' οὕτω ἐκ τῆς προηγουμένης φράσεως, *ἐλάστε νὰ ποῦμεν κατὰ δέντρων καὶ δεντρῶν*, ἥτις ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὴν φράσιν, *ἐλάτε νὰ ποῦμεν αἰνίγματα*. Τὰ αἰνίγματα ταῦτα κατὰ τὰς πληροφορίες, τὰς ὁποίας ἔχω ὑπ' ὄψιν, ἀπευθύνονται κυρίως πρὸς τοὺς παῖδας πρὸς πνευματικὴν αὐτῶν ἀσκήσιν. Παραθέτομεν παράδειγμα ἐκ Κῶ.

Κατὰ δέντρι καὶ δεντρί. Ἔχει ἓνα πρᾶμα, ποὺ νεμιᾶ μονάχον του 'ς τοὺς ποταμούς, 'ς τὰ ὑνάκια καὶ φραμούς, καταπιάνει τὸν τόπον καὶ κά-

μνει τοὺς καρπούς του σὰλ λουλούδι μαυροκόκκινον καὶ τρώμεν τους.

Ἡ λύσις. Βάτος, πὺν νεμμεῖ μονάχος του ᾽ς τοὺς ποταμούς, ᾽ς τὰ ρυάκια, ᾽ς τοὺς φραμούς, ξαπλώνει καὶ καταπιάνει τὸν τόπον, καὶ πᾶμνει τοὺς καρπούς του κοντὰ κοντὰ μιὰμ μάτσα, σὰφ φουντωτὸ λουλούδι μαυροκόκκινον, ἄλλα κόκκιν' ἀκόμα κι ἄλλα μαῦρα, καὶ τὰ τρώμεν.

Γ') Κατάταξις.

Ἐπειδὴ νῦν καὶ τὰ αἰνίγματα, καθὼς καὶ αἱ παροιμίαι, εἶναι ἀρκετὰ πολυάριθμα, διὰ τὰ εὐκολύνεται ἡ εὗρεσις καὶ ἡ μελέτη αὐτῶν, εἶναι ἀνάγκη νὰ κατατάσσωνται κατὰ ἓν ὠρισμένον εὐμέθοδον σύστημα. Καὶ ἐγένοντο πραγματικῶς διάφοροι ἀπόπειραι τοιαύτης συστηματικῆς κατατάξεως εἰς τοὺς ξένους.

Οὕτω συνήθης κατάταξις εἶναι ἡ κατ' ἀλφαβητικὴν τάξιν τῶν λύσεων. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη κατάταξις, ἐνῶ εὐκόλυνει πραγματικῶς τὴν εὗρεσιν ἑνὸς αἰνίγματος ἐν τῇ συλλογῇ, παρουσιάζει τοῦτο τὸ ἐλάττωμα, ὅτι διασπᾷ τὰ ὅμοια. Διότι μὲ τὸ λαϊκὸν αἶνιγμα συμβαίνει τὸ ἐξῆς. Τὰ χαρακτηριστικά, τὰ ὁποῖα λαμβάνονται διὰ τὰ ἀποτελέσουν τὴν ἀλληγορίαν, δὲν εἶναι οὔτε τὰ σπουδαιότερα οὔτε καὶ πάντα, αἱ δὲ εἰκόνες εἶναι πολὺ γενικαὶ καὶ ἀόριστοι, ὥστε τὸ αἶνιγμα νὰ μὴ ἐπιδέχεται μίαν καὶ μόνον λύσιν, ὅπως συμβαίνει εἰς τὰ αἰνίγματα τῶν λογίων, τὰ ὁποῖα ἐξαντλοῦν συνήθως πᾶσαν λεπτομέρειαν. Ἐπειδὴ δηλαδή τὰ χαρακτηριστικὰ ταῦτα εἶναι ἀρκετὰ γενικὰ καὶ ἀκαθόριστα καὶ ὥς ἐκ τούτου δύνανται νὰ ἀνευρίσκωνται καὶ εἰς ἄλλο πρᾶγμα, καὶ ἐπειδὴ καὶ αἱ αἰνιγματικαὶ εἰκόνες προσαρμόζονται εὐκόλως εἰς πολλὰ, τὸ αἶνιγμα λαμβάνει περισσοτέρας τῆς μιᾶς λύσεως. Ὅπως π. χ. τὸ αἶνιγμα

*Δαχτυλίδι πύρινον,
πύρινον τριπύρινον,
ἀπὸ γκρεμοὺς γκρεμίζεται
κι ὁμως δὲ ραίζεται.*

τὸ ὁποῖον ἐν Κυθήροις ὀρθῶς ἐρμηνεύεται ὡς σημαίνον τὴν σελήνην, ἐν Θεσπρωτίᾳ ἄνευ οὐδεμιᾶς μεταβολῆς καὶ ἄλλα-

χοῦ μὲ ἐλαφρὰς μεταβολὰς ἐρμηνεύεται ὥς δηλοῦν τὸν ὄφιν.

Ἐπειτα, ὥς καὶ ἄνωτέρω εἶπομεν καὶ παρεθέσαμεν καὶ παράδειγμα, ἐκ τοῦ αὐτοῦ αἰνίγματος δι' ἐλαφρῶν μεταβολῶν ὁ λαὸς πλάττει νέα, τὰ ὅποια καὶ αὐτὰ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποσπασθοῦν ἀπ' ἀλλήλων, διότι ἡ συγκέντρωσις αὐτῇ εἶναι λίαν διαφωτιστικὴ διὰ τὸν βίον καὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ αἰνίγματος. Ὅθεν πρὸ πάσης οἰασδῆποτε κατατάξεως πρέπει νὰ προηγηθῇ ἡ συγκέντρωσις τῶν συγγενῶν κειμένων καὶ ἡ ὑπαγωγὴ τούτων ὑπὸ τὸ πιθανῶς ἀρχικώτερον. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θέλουν σχηματισθῇ ὁμάδες αἰνιγμάτων, τὰς ὁποίας δύναται κανεὶς νὰ κατατάξῃ ἀλφαθητικῶς κατὰ τὰς λύσεις τῶν ἐπὶ κεφαλῇς τῶν ὁμάδων αἰνιγμάτων. Ἐν τῷ τέλει δὲ προσαρτώμενος πίναξ τῶν λύσεων ὅλων ἐν γένει τῶν αἰνιγμάτων ἀντικαθιστᾷ πλήρως τὴν γενικὴν κατὰ τὰς λύσεις κατάταξιν καὶ διευκολύνει τὴν εὐρεσιν τῶν καθ' ἕκαστον.

Συλλογὴ καὶ συλλογαί.

Ὡς πρὸς τὴν συλλογὴν νῦν τῶν αἰνιγμάτων ἐκ τῶν ἄνωτέρω λεχθέντων ἐννοεῖ ὁ συλλογεὺς τί πρέπει νὰ προσέξῃ. Ἐν πρώτοις τὰ κείμενα, ὥς ὅλα τὰ δημῶδη κείμενα, πρέπει νὰ καταγράφονται ἀκριβῶς, νὰ ζητῆται δὲ καὶ σημειώνεται καὶ ἡ λαϊκὴ λύσις ἑκάστου. Ἐὰν αἰνιγμὰ τι παρουσιάζῃ περισσοτέρας λύσεις, πρέπει πᾶσαι νὰ σημειώνωνται. Χρησιμώταται δὲ εἶναι καὶ ἄξιαι μεγάλῃς προσοχῆς διάφοροι πληροφορίες, σχετιζόμεναι πρὸς τὴν θέσιν τοῦ αἰνίγματος εἰς τὴν ζωὴν τοῦ λαοῦ, οἷον· παίζουν καὶ οἱ μεγάλοι τὰ αἰνίγματα ἢ περιορισθῆσαν ταῦτα εἰς τὰ παιδιά; καὶ πότε τὰ παίζουν; εἰς ποίας περιστάσεις καὶ κατὰ ποῖον τρόπον; καὶ ποῖαι τυπικαὶ φράσεις τὰ συνοδεύουν; καὶ ποῖαν ποινὴν ὑφίσταται ὁ μὴ λύσας; καὶ ποῖαν ἀμοιβὴν λαμβάνει ὁ λύτης; κ.τ.τ. Πᾶσαι αὗται αἱ πληροφορίες, ὥς καθορίζουσαι τὴν θέσιν τοῦ αἰνίγματος εἰς τὴν ζωὴν τοῦ λαοῦ, διαφωτίζουν συνάμα καὶ τοῦ αἰνίγματος τὸν βίον καὶ τὴν ἱστορίαν καὶ ἐξηγοῦν πολλὰ αὐτοῦ φαινόμενα.

Συλλογαὶ αἰνιγμάτων μέχρι τοῦδε ἔχουν δημοσιευθῇ πολλάι εἰς διάφορα περιοδικὰ καὶ βιβλία, ὑπάρχει δὲ καὶ πολὺ ὑλικὸν ἀνέκδοτον. Τὰς μέχρι τοῦ 1874 δημοσιευθείσας ἀναγράφει ὁ Πολίτης εἰς τὴν περὶ αἰνιγμάτων πραγματείαν του ἐν τῷ περιοδικῷ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἑλληνικοῦ φιλολογικοῦ συλλόγου τομ. Η' σ. 525. Ἐπίσης αἱ σπουδαιόταται ἀναγράφονται καὶ ἐν Λαογρ. Β' 331.

Β' ΑΙΝΙΓΜΑΤΙΚΑ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ

Πλὴν τῶν αἰνιγμάτων φέρονται παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ καὶ αἰνιγματικά παραμύθια. Τῆς διηγήσεως τούτων πηγὴν εἶναι ἢ λύσις ὠρισμένου αἰνίγματος, τὸ ὁποῖον οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ συνεπτυγμένη καὶ πολλάκις εἰκονικὴ ἔκφρασις συμβάντος, τῆς ὁποίας τὴν σημασίαν εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐννοήσῃ κανεὶς ἂν ἀγνοῇ αὐτὸ τὸ συμβάν.

Τυπικὸν παράδειγμα τοιούτου αἰνίγματος εἶναι τὸ ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ πρόβλημα τοῦ Σαμψών, τὸ ὁποῖον οὗτος προέβλεν εἰς τοὺς συμπτώτας νεανίσκους. Ὁ Σαμψὼν δηλαδὴ εἶχε φονεύσει λέοντα καὶ μετὰ τινας ἡμέρας διελθὼν ἐκ τοῦ μέρους, ὅπου ἔκειτο τὸ πτώμα, εἶδεν ὅτι μέλισσαι εἶχον φωλεῦσαι εἰς τὸ στόμα αὐτοῦ καὶ εἶχον κάμει μέλι, ἐκ τοῦ οὐοίου λαβὼν ἔφαγε. Τοῦτο λοιπὸν αἰνιγματοποιήσας προέβλεν εἰς τοὺς νεανίσκους ὡς ἐξῆς· «Τί ῥρωτὸν ἐξῆλθεν ἐκ βιβρώσκοντος καὶ ἀπὸ ἰσχυροῦ γλυκύ;» ἐπὶ τῷ ὄρω, εἰν δὲν εὗρον τὴν λύσιν, νὰ δώσουν εἰς αὐτὸν «τριάκοντα ὀθόνια καὶ τριάκοντα ἀλλασσομένας στολὰς ἱματίων».

Εἰς νεοελληνικὸν παραμύθι εἶχε καταδικασθῇ τις εἰς θάνατον. Ἡ θυγάτηρ του ἐπισκεπτομένη αὐτόν, ἔτρεφε διὰ τοῦ γάλακτος τῶν μαστῶν της. Μίαν ἡμέραν συναντήσασα τὸν βασιλέα ἔφιππον, ἔλαβε τοὺς χαλινούς, τὸν ἐσταμάτησε καὶ τοῦ ἀπηύθυνε τὸ ἐξῆς αἶνιγμα·

Ἐπὶ ἀγεννήτου, ὦ βασιλεῦ, κάθουαι,
καὶ ἐπὶ τῇ μητρὶ αὐτοῦ καθέζεσαι,

*ἦ λῶσε τὸν λόγον, ἦ δός μου τὸν υἱόν μου
τὸν ἄντρα τῆς μητρός μου.*

*Κι ἂν μοῦ τὸν δώσῃς πατήρ μου,
ἂν δέν μοῦ τὸν δώσῃς υἱός μου.*

Ὁ βασιλεὺς δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξηγήσῃ τὸ αἶνιγμα καὶ τῆς ἐξήγησε τὴν ἐξήγησιν ὑποσχόμενος νὰ πράξῃ πᾶν ὅ,τι αὐτὴ ἤθελε ζητήσῃ. Τότε αὕτη ἐξήγησεν ὅτι ὁ ἵππος αὐτοῦ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου κάθεται, ἐξήχθη ζῶν ἐκ τῆς κοιλίας ἀποθανούσης φορβάδος, ἐκ τοῦ δέρματος τῆς ὁποίας ἦτο κατεσκευασμένον τὸ ἐπίππιν. Υἱός της δὲ καὶ πατήρ, ἦτο ὁ πατήρ της, τὸν ὁποῖον ἔτρεφεν αὕτη διὰ τοῦ γάλακτος τῶν μαστῶν της.

Ὅτι καὶ τὰ παραμύθια ταῦτα καὶ τὰ αἰνίγματα εἶναι προῖον τῶν αὐτῶν μυθοπλαστικῶν τάσεων καὶ τῶν συμβολισμῶν, καὶ τῶν αὐτῶν κοινωνικῶν ὄρων, ἐξ ὧν ἀπέρρευσαν καὶ τὰ λοιπὰ αἰνίγματα καὶ αἱ ἀλληγορίαι καὶ οἱ μῦθοι καὶ αἱ παροιμίαι, εἶναι ἐκτὸς πάσης ἀμφισβητήσεως. Ποία ὅμως ἡ ἀρχὴ τῶν παραμυθίων τούτων καὶ ποία ἡ ἀρχὴ τοῦ περιέργου τούτου τρόπου, καθ' ὃν πράξεις καὶ γεγονότα αἰνιγματοποιοῦνται, δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ λεχθῇ. Τοῦτο μόνον παρατηροῦμεν ἐνταῦθα, ὅτι καὶ τὰ παραμύθια αὐτὰ δὲν εἶναι ἴδια μόνον τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Αἰνιγματικά παραμύθια πλὴν τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν, εὐρίσκομεν καὶ εἰς τοὺς Ἀραβας καὶ εἰς τοὺς Σίνας ἀκόμη. Οἱ δὲ μῦθοι, εἰς τοὺς ὁποίους ἀναφέρονται, εἶναι παλαιότατοι. Οὕτω π.χ. ὁ μῦθος τοῦ αἰνιγματικοῦ παραμυθιοῦ, τοῦ ὁποίου περίληψιν ἀνωτέρω παρεθέσαμεν, μνημονεύεται ἤδη ὑπὸ τοῦ Πλινίου, τοῦ Βαλερίου Μαξίμου καὶ τοῦ Νόννου. Τὸ δὲ αἶνιγμα, τὸ μὲν ἑλληνικόν, εὐρισκόμενον εἰς πάσας τὰς ἑλληνικὰς παραλλαγάς, εἶναι βυζαντινῶν χρόνων, ὡς δεικνύει ἡ μακαρονίζουσα γλῶσσα, τὸ δὲ παλαιότατον γερμανικὸν τοῦ ΙΕ' αἰῶνος. Εἰς τὸ λατινικὸν μυθιστόρημα τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυρίου, τὸ ὁποῖον εἶναι μετάφρασις ἀρχαίου ἑλληνικοῦ προτύπου, ὁ βασιλεὺς Ἀντίοχος εἰς τοὺς μνηστήρας τῆς κόρης του προτείνει αἶνιγμα, ἐν τῷ ὁποίῳ

ἐπίσης περιγράφονται αἱ ἀθέμιτοι αὐτοῦ σχέσεις πρὸς τὴν θυγατέρα του.

Παραμύθια τοιαῦτα ἔχουν δημοσιευθῇ ἄρκετά, διδακτικώταται δὲ εἶναι αἱ περὶ τινων ἐξ αὐτῶν παρατηρήσεις τοῦ Ν. Γ. Πολίτου ἐν Λαογραφίας Β' 371 κέ.

Γ' ΑΙΝΙΓΜΑΤΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ

Ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὰ αἰνίγματα ἔχει καὶ ἡ αἰνιγματική γλῶσσα, τὴν ὁποίαν εὐρίσκομεν εἰς πολλὰ παραμύθια, τῶν ὁποίων λείψανα εὐρίσκονται καὶ ὡς αὐτοτελῆ αἰνίγματα. Οὕτως εἰς παραμύθι ἐκ Κύπρου βασιλόπουλο δὲν θέλει νὰ νυμφευθῇ, ἂν δὲν εὗρῃ γυναῖκα, ποὺ νὰ μπορῇ νὰ μιᾷ τὴ γλῶσσα του. Τοιαύτην γλῶσσαν μόνον μία κόρη χωρικοῦ εὐρίσκεται νὰ ὁμιλῇ. Τὸ βασιλόπουλο ἔλθον εἰς τὴν οἰκίαν τῆς ζητεῖ, *Κῶλον κῶλον πωρικά | γλυνκυστικά εἰς τὰ μερικά.* Ἀποκρίνεται ἡ κόρη, *Ἦσαν οἱ τραγονδιστάδες κ' ἔφαγαν τοὺς παγουριστάδες κ' ἔμειναν οἱ κλωσφίτες ἀνοιχτές.* Τὴν σημασίαν τῶν λόγων τούτων ἐξηγεῖ κατόπιν ἡ κόρη εἰς τὸν ἀποροῦντα πατέρα τῆς. Τὸ βασιλόπουλο εἶχε ζητήσῃ αὐγὰ καὶ αὐτὴ τοῦ ἀπήντησεν, *ὅτι ἀλώπεκες ἔφαγον τὰς ὀρνίθας καὶ ἔμειναν οἱ κλωβοὶ τῶν ἀνοικτοί.* Καὶ ἐξακολουθεῖ ὁ διάλογος κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον. Τὸ ἀπὸ κῶλο ὁπωρικὸ τὸ ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς αὐτοτελεῖς αἰνίγματα

*Ἀπὸ κούρβουλο νερό
καὶ ἀπὸ κῶλο ὁπωρικό,
καὶ ἀπὸ τῆ γῆ βοιάνη
κάθε τόπος δὲν τὸ κάνει.*

(Κρασί, αὐγὸ, ρύζι).

Ὅτι καὶ ἡ αἰνιγματική αὐτὴ γλῶσσα, ἡ διὰ μεταφορῶν καὶ παρομοιώσεων καὶ συμβόλων, ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς τὰ αὐτὰ ψυχολογικὰ αἵτια, ἐκ τῶν ὁποίων προέκυψαν τὰ αἰνίγματα κτλ. δὲν ὑπάρχει, μοῦ φαίνεται, οὐδεμία ἀμφιβολία. Τὰ σύμβολα, οἱ συμβολισμοὶ καὶ αἱ διδακτικαὶ ἀλληγορίαι, αἱ ὁποῖαι

σήμερον δύνανται πολλάκις νὰ θεωρηθοῦν παιδαριώδη καὶ ἀνάξια σοβαρᾶς προσοχῆς πράγματα, εἰς τὴν ἀρχαιότητα ἦσαν δεῖγμα σοφίας καὶ συνήθης ἦτο ἡ δι' αὐτῶν ἔκφρασις διανοημάτων.

Παραδείγματα ὑπάρχουν πολυάριθμα. Οὕτω π.χ. ὁ Ἡρόδοτος διηγεῖται ὅτι ὁ Κῦρος, θέλων νὰ δείξῃ εἰς τοὺς Πέρσας ὅτι εἶναι προτιμότερον νὰ κοπιᾶσουν ἐπ' ὀλίγον, διὰ νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπαξ διὰ παντὸς τοῦ ζυγοῦ τῶν Μήδων, τοὺς ὑποχρεώνει μίαν ἡμέραν νὰ καθαρίσουν χῶρον, πλήρη ἀκανθῶν, τὴν δὲ ἄλλην τοὺς φιλεῖει πλουσιοπαρόχος. Κατόπιν τοὺς ἐρωτᾷ ποία ἡμέρα ἦτο ἡ πλέον εὐχάριστος. Ὅταν δὲ ἀπήντησαν ὅτι δὲν ὑπῆρχε σύγκρισις μεταξὺ τῶν δύο, ἀποκαλύπτει εἰς αὐτοὺς τὰ σχέδιά του καὶ τοὺς πείθει νὰ ἀποστατήσουν κατὰ τῶν Μήδων, διὰ νὰ ἀπολαύσουν τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὰ ἀγαθὰ της.

Ὁ αὐτὸς Ἡρόδοτος διηγεῖται ὅτι ἡ ἀδελφὴ καὶ σύζυγος τοῦ Καμβύσου θέλουσα νὰ δείξῃ εἰς αὐτὸν ὅτι πολὺ προτιμότερον ἦτο νὰ ἀφήσῃ ζωντανούς ἢ νὰ φονεύῃ τοὺς γόνους τοῦ οἴκου τοῦ Κύρου, ἐν ὥρᾳ τραπέζης λαβοῦσα θρίδακα περιέτειλεν αὐτὴν καὶ ἠρώτησε τὸν σύζυγόν της, ἂν ἡ θρίδαξ εἶναι ὥραιότερα δασεῖα ἢ περιτετιλμένη. Οὗτος ἀπήντησεν ὅτι δασεῖα. Καὶ αὐτὴ εἰς ἀπάντησιν «Καὶ σὺ τὴν θρίδακα ταύτην ἐμμήθης, εἶπε, ἀποφιλώσας τὸν οἶκον τοῦ Ξέρξου». Χαρακτηριστικώτατα εἶναι ὅσα ἐπίσης διηγεῖται περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ Πολυκράτους ἐξελαθέντων Σαμίων. Οὗτοι ἐλθόντες εἰς τὴν Σπάρτην ὠμίλησαν διὰ μακρῶν ἐνώπιον τῶν Σπαρτιατῶν ζητοῦντες βοήθειαν. Ἄλλ' οἱ Σπαρτιαῖται ἀπήντησαν ὅτι τὰ μὲν πρῶτα λεχθέντα ἐλησμόνησαν, τὰ δὲ τελευταῖα δὲν ἠννόησαν. Ὅθεν οὗτοι εἰς δευτέραν ἐκκλησίαν ἄλλο μὲν οὐδὲν εἶπον, λαβόντες δὲ σάκκον κενὸν ἔφερον εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ εἶπον ὅτι ὁ σάκκος ἔχει ἀνάγκην ἀλεύρων. Οἱ Σπαρτιαῖται ἀπήντησαν ὅτι ἡ λέξις σάκκος ἐπερίτευνεν, ἀπεφάσισαν ὁμῶς νὰ τοὺς βοηθήσουν.

Ἀναλόγους ἀλληγορικὰς διδακτικὰς πράξεις εὐρίσκομεν καὶ εἰς νεωτέρους μύθους, οἷος εἶναι π.χ. ὁ ἐξῆς

Ἦσαν ἕνας ἄνθρωπος κ' ἤλκενε πρόματα ἔς τὸν κόσμον πὺς ἤκαμεν ἁμαρτία μὲ τὴ μιὰ καὶ μὲ τὴν ἄλλη· οὐ μόνον πὺς τοοὶ ντροπίαζενε τοοὶ κακομοῖρες. Σὰν ἐξαόρεινε καὶ τὰ πενε ἔς τὸν πνευματικό, τοῦ παράγγειλεν ἐκεῖνος νὰ πάη ἔς ἕνα βουνὸ νὰ μαθήσῃ ἕναν πετεινὸ καὶ νὰ τοῦ τότε φέρῃ. Σὰν τοῦ τὸν ἐπήνερε τὴν ἄλλη μέρα, τοῦ λέει πάλι νὰ πάη ἔς τὸ ἴδιο βουνό, νὰ μαζέψῃ τὰ φτερά καὶ νὰ τοῦ τὰ φέρῃ. Πάει ψηλαφᾷ ᾠδῶν, ψηλαφᾷ ᾠδῶν καὶ, ναι φτερά! Τὰ χερε παρμένα ὁ ἀέρας. Στρέφει τὸ λέει τοῦ πνευματικοῦ. Λέει, «Ἐτοῖς εἶναι καὶ τὰ λόγια, παιδί μου. Τὰ ρίχτεις καὶ πὰς πιά νὰ τὰ μαζέψῃς καὶ δὲ μαζεύουντενε!»

Δ' ΣΥΝΘΗΜΑΤΙΚΑΙ ΓΛΩΣΣΑΙ

Ἡ ἀνωτέρω αἰνιγματικὴ γλῶσσα τῶν παραμυθιῶν ἔχει σχέσιν καὶ πρὸς τὰς συνθηματικὰς ἢ κατὰ συνθήκην γλῶσσας. Τῶν γλωσσῶν τούτων ἡ ἀρχὴ εἶναι σκοτεινὴ, συνδεομένη πιθανῶς πρὸς διαφόρους πρωτογόνους δοξασίας. Εὐρίσκονται διαδεδομέναι εἰς ὅλους σχεδὸν τοὺς λαοὺς, πεπολιτισμένους καὶ κατὰ φύσιν. Οὕτως ὑπάρχουν λαοί, εἰς τοὺς ὁποίους ἄλλη εἶναι ἡ γλῶσσα τῶν παρθένων καὶ ἄλλη τῶν ὑπάνδρων γυναικῶν, ἄλλη τῶν κατωτέρων καὶ ἄλλη τῶν ἀνωτέρων τάξεων. Εἶναι δὲ εἰς τῶν συνηθεστάτων ὄρων τῶν διαφορῶν μυστικῶν συνδέσμων ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ἡ μυστικὴ γλῶσσα, τὴν ὁποίαν μαθαίνουν μόνον οἱ μεμνημένοι. Εἰς τινες τέλος λαοὺς αὐτὰ τὰ παιδιὰ διὰ τῆς ἀλλοιώσεως τῶν λέξεων καὶ τῆς παρενθήκης συλλαβῶν σχηματίζουν εἶδος μυστικῆς γλώσσης. Οὕτω π. χ. οἱ Βοσιμάνοι προσθέτουν εἰς τὴν ἀρχὴν, τὸ τέλος καὶ τὸ μέσον τῶν λέξεων μίαν συλλαβὴν, ἵνα καταστήσουν τὴν γλῶσσαν των ἀκατάληπτον εἰς τοὺς μὴ μεμνημένους. Τὸ αὐτὸ δὲ διηγοῦνται καὶ περὶ τινων φυλῶν τοῦ Καυκάσου.

Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον περίπου σχηματίζονται καὶ τὰ ἡμέτερα κορακιστικά, τὰ ὁποῖα πλέον κατήντησαν εἰς τὸν παιδικὸν κύκλον, διὰ τῆς παρεμβολῆς συλλαβῶν, ἀπαρτιζομένων ἐξ ἑνὸς συμφώνου, συνήθως π, φ ἢ κ καὶ τοῦ φωνήεντος τῆς προηγουμένης συλλαβῆς: οἷον ἡ φράσις, πότε θὰ ἔλθῃς γίνεται ποφότφε θαρά ἐφέλθηςφης;

Εἰς τοὺς σημερινοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς τοιαῦται συνθηματικαὶ γλῶσσαι εἶναι ἐν χρήσει εἰς διάφορα ἐπαγγέλματα, εἰς τοὺς ἐπαίτας, εἰς συμμορίας ληστῶν κτλ. Παρ' ἡμῖν εἶναι ἐν χρήσει εἰς ὠρισιμένα ἐπαγγέλματα, εἶναι δὲ γνωσταὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἐπαγγέλματος, τὸ ὁποῖον τὰς χρησιμοποιεῖ, οἷον *καλαντζήδικα*, *βαγενάδικα*, *βαρελάδικα* κτλ. Γενικώτερον καλοῦνται *κορακιστικά*. Φαίνονται δὲ ἐν χρήσει τὰ κορακιστικά τῶν παιδίων ἤδη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Χρυσσοστόμου, ὅστις ἀντιλέγων πρὸς τοὺς φιλοσόφους, ἰσχυριζομένους ὅτι δὲν τοὺς ἐννοοῦν οἱ χριστιανοὶ ἐρωτᾷ, «*Μὴ κορακιστὶ φθέγγεσθε, ὧ ἀνόητοι, καθάπερ τὰ παιδία;*»

Εἰς τὰς γλώσσας ταύτας δὲν ἐδόθη ἡ δέουσα προσοχὴ καὶ διὰ τοῦτο τὸ ὑλικόν, τὸ ὁποῖον ἔχω ὑπ' ὄψιν εἶναι πολὺ περιορισμένον. Ὅπωςδὴποτε δύναται τις ἐξ αὐτοῦ ὀρμώμενος νὰ παρατηρήσῃ τὰ ἐξῆς. Ὁ θησαυρὸς τῶν γλωσσῶν τούτων ἀποτελεῖται καὶ ἐκ λέξεων ἀγνώστου ἀρχῆς, πιθανῶς ξένων, κατὰ μέγα μέρος ὅμως ἐξ αἰνιγματικῶν εἰκόνων καὶ μεταφορῶν, οἷας εἶδομεν ἐν τῇ αἰνιγματικῇ γλώσσῃ τῶν παραμυθιῶν. Οὕτω λέγεται μὲν *καλλίνα* ἡ ὄρνις ἐκ τῆς λατινικῆς λέξεως *gallina*, ἀλλὰ λέγονται καὶ οἱ ἰχθύες *νεροπούλια* κτλ.

Συλλογὰς τοιούτων συνθηματικῶν λέξεων δὲν ἔχω ὑπ' ὄψιν, εἰμὶ τὴν διὰ δευτέραν φοράν ὑπὸ τοῦ *Βογιατζίδου* ἐκδοθεῖσαν ἐκ τῶν καταλοίπων τοῦ *Legrand* καὶ τινὰς χειρογράφους ἐξ Ἡπείρου (¹).

Ε ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ

Πλὴν τῶν αἰνιγμάτων ὡς πνευματικὰς παιδιὰς μεταχειρίζεται ὁ λαὸς καὶ ἀριθμητικὰ προβλήματα. Τούτων ἄλλα διὰ μακρῶς καὶ περιστροφῆς περιγραφῆς προσπαθοῦν νὰ ἀποπλανήσουν τὸν ἀκροατὴν ἀπὸ τοῦ πραγματικοῦ ἀριθμοῦ, ἄλλα δὲ εἶναι πραγματικὰ ἀλγεβρικὰ προβλήματα, κατὰ πα-

(¹) Λαογραφ. Η' σ. 152 κέ.

ράδοσιν σφζόμενα εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ, τῶν ὁποίων τὰ πλεῖστα προέρχονται ἐκ διαφόρων παλαιῶν ἀριθμητικῶν ἐν χρήσει κατὰ τοὺς παλαιότερους χρόνους ὡς διδακτικῶν βιβλίων. Παράδειγμα τοῦ πρώτου εἴδους εἶναι τὸ γνωστότατον πρόβλημα τῶν γερανῶν·

Γερανοὶ πετούσανε
τὶ πολλοὶ πού ἦσανε!
Ἐνας εἶχε δυὸ ἀπὸ πίσω
κ' ἕνας ἄλλος δυὸ ἀπὸ μπρὸς
κ' ἕνας ἄλλος γερανὸς
ἕναν πίσω κ' ἕναν μπρὸς.
(Τρεῖς).

Τοῦ δευτέρου εἴδους τὸ ἐξῆς·

Ἐπείραζάν τινες ποιμένα ἔχοντα ὀλίγα πρόβατα:

— Γεῖά σου, πιστικέ, τῶν ἑκατὸ προβάτων.

— Ἄν εἶχα ὅσα ἔχω, τὰ μισὰ ἀπ' ὅσα ἔχω κι ἄλλα πέντε καὶ πενήντα, θὰ γινόμουν πιστικὸς τῶν ἑκατὸ προβάτων.

Γ' ΛΟΓΟΠΑΙΓΝΙΑ

Συγγενεῖς πρὸς τὰ αἰνίγματα, ἂν ὄχι βέβαια ὡς πρὸς τὴν γένεσιν, ἀλλ' ὡς πρὸς τὸ εὐτράπελον καὶ παιγνιώδες καὶ τὴν ὀξύτητα τῆς ἀντιλήψεως, πνευματικὰς παιδιὰς ἔχομεν τὰ λογοπαίγνια, ὅποια πολλὰ εὐρίσκομεν καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. Ταῦτα, ὡς καὶ τὰ ἀρχαῖα, στηρίζονται ἢ εἰς τὸν διάφορον χωρισμὸν τῶν συνεκφερομένων λέξεων, οἷον

Μὰ γὰρ καλὰ σὲ γνώρισα, σανίδα τὸ κεφάλι σου.
ὅπου τὸ σανίδα = σὰν εἶδα.

ἢ εἰς τὴν παρήχησιν, π. χ.

Τί φταίει ἡ Νάξος, σὰν οἱ Νάξιοι εἰν' ἀνάξιοι;

ἢ εἰς τὴν παράλειπιν συλλαβῆς ἢ λέξεως ὀλοκλήρου, οἷον

Ὁ ἄντρας μου τὸ ζώ -
ὁ ἄντρας μου τὸ ζώ -
τὸ ζώ - τὸ ζώ - τὸ ζώ -
τὸ ζώνει τὸ σπαθί.

Μιά μάνα ἔφησε κ' ἔφαγε τὸ παιδί της — κρέας.

ἢ εἰς τὴν διπλὴν σημασίαν τῆς αὐτῆς λέξεως, οἶον

Ἦμεις ἄντρα δὲν ἔχομε νὰ σᾶς τὸ τουφεκίση,
μόν' ὁ θεὸς ποὺ τὸ δωσε νὰ σᾶς τὸ τουφεκίση.

ὅπου τὸ τουφεκίζω ἐπὶ μὲν τῶν ἀνδρῶν σημαίνει πυροβολεῖν πρὸς τιμὴν, ἐπὶ δὲ θεοῦ θανατοῦν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω παρηχητικῶν λογοπαιγνίων ἀνεπτύχθησαν καὶ παιδικὰ διαλογικὰ παιγνίδια, οἶον

— Ἀγαπῶ, ἀγαπῶ

— Ποιόν;

— Ἐσένα.

— Ποῦ μὲ βάνς;

— Ὡς τὰ γυαλιά.

— Νὰ σέ πάρουν οἱ διαβόλοι μὲ τὰ γυαλιά.

ἢ

— Γιὰ πὲς ξυδι;

— Ξύδι.

— Νὰ φᾶς ἰς γάτας τὸ κοψίδι.

Γνωστότατον δὲ εἶναι τὸ

— Πες ἀλεύρι.

— Ἀλεύρι.

— Ὁ (τάδε) σὲ γυρεύει.

Ἔπειτα αἱ παρωδίαὶ τοῦ ἀλφραβηταρίου, τοῦ πάτερ ἡμῶν κτλ.

Ἄλφα βῆτα

— Κοίρε πῖτα κτλ.

Εἰσεχώρησε δὲ τὸ λογοπαίγνιον καὶ εἰς τοὺς χαιρετισμοὺς καὶ τὰς εὐχάς, ὅταν λέγωνται ἐπὶ τὸ ἀστειότερον, ἔτι δὲ καὶ εἰς τὰς κατάρας καὶ τὰς βλασφημίας. Π. χ.

— Καλὸ 'ς τον,

πάρε κ' ἓνα ξύλο δῶσ' τον.

— Λὲ ξέρω

— Νὰ ξεραθῇς.

Ἐχομεν δὲ καὶ παροιμίας, στηριζομένας εἰς τὴν παρήχησιν, ὥς τὸ γνωστόν

Ὁ Γληγόρης γληγοροῦσε
 κι ὁ Μελέτης μελετοῦσε
 κ' ἔτσι πῆρεν ὁ Γληγόρης
 τὴ γυναῖκα τοῦ Μελέτη.

Καὶ εἰς τὰ ἄσματα δὲ δὲν εἶναι σπάνια τὰ λογοπαίγνια, οἷον
Μὰν μου μάγεψέ τονε τὸ νέο πού μ' ἀγαπά.

Ζ' ΚΑΘΑΡΟΓΛΩΣΣΗΜΑΤΑ

Εἰς τὰς πνευματικὰς παιδιὰς καταλέγονται καὶ τὰ καθαρογλωσσήματα ἢ γλωσσοδέται, οἱ ὅποιοι ὅμως κυρίως εἶναι γλωσσικαὶ ἢ λεκτικαὶ παιδιαί, προϋποθέτουσαι ἱκανὴν εὐστροφίαν γλώσσης. Ταῦτα ἀποτελοῦνται ἐκ δυσπροφέρετων καὶ πολλάκις μακρῶν λέξεων, ἐνίοτε πεπλασμένων, τὰς ὁποίας ὀφείλει τις νὰ ἐπαναλάβῃ δι' ἀπαγγελίας ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐπιταχυνομένης. Οὕτω προβάλλεται πρὸς ἐπανάληψιν ἡ λέξις *πάπια*. Γνωστὸν εἶναι τὸ καθαρογλώσσημα

*Ἐκκλησιὰ μολυβωτή,
 μολυβοκαγκελοπελεκητή,
 ποιὸς σὲ μολυβοκαγκελοπελέκησε;*

— Ὁ γνιὸς τοῦ μολυβοκαγκελοπελεκητή.

Τὰ καθαρογλωσσήματα ταῦτα ἔχουν σχέσιν κατὰ τοῦτο πρὸς τὰ αἰνίγματα, καθ' ὅσον πολλὰ ἐξ αὐτῶν ὁ λαὸς αἰνιγματοποίησε, προσθέσας εἰς αὐτὰ λύσεις, οἷον

*Ὅρνιθα πισώκωλη,
 πισωγυριστόκωλη,
 κἀν' αὐγὸ πισώκοιο,
 πισωγυριστόκωλο.*

(Ἡ γυναῖκα, πὺν πλάθει τὸ ψωμί).

Λογοπαϊγνίων καὶ καθαρογλωσσημάτων συλλογαὶ εἰδικαὶ δὲν ἐδημοσιεύθησαν, εὗρίσκει τις ὅμως πολλὰ τοιαῦτα καὶ μάλιστα καθαρογλωσσήματα εἰς τὰ διάφορα βιβλία λαογραφικοῦ περιεχομένου, καθὼς καὶ μεταξὺ τῶν αἰνιγμάτων. Καθαρογλωσσήματα ἐδημοσιεύθησαν καὶ εἰς τὴν Λαογραφίαν καὶ ἰδίως ἐν Β' σ. 202—206.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ΄

ΓΛΩΣΣΑ

Ἡ γλῶσσα ἐνδιαφέρει τὸν λαογράφον οὐχὶ καθ' ἑαυτήν, ἀλλὰ καθόσον δι' αὐτῆς ἐκφράζονται πράγματα, ἔχοντα ἅμεισον σχέσιν πρὸς τὰς δοξασίας καὶ τὸν βίον τοῦ λαοῦ. Οὕτως ἄξια παρατηρήσεως καὶ συλλογῆς εἶναι πρῶτον αἱ λέξεις καὶ αἱ φράσεις, διὰ τῶν ὁποίων δηλοῦνται συνήθειαι, δοξασίαι, προλήψεις τοῦ λαοῦ, τὰ ἔργα καὶ ἐπιτηδεύματα αὐτοῦ, καὶ δεύτερον ὅσαι ἀπομνημονεύουν ἱστορικὰ συμβάντα ἢ ὠρισμένας τινὰς περιστάσεις, ἐκ τῶν ὁποίων καὶ προήλθον. Τοιαῦται λέξεις εἶναι αἱ ἑξῆς.

Α' ΟΝΟΜΑΤΑ ΒΑΠΤΙΣΤΙΚΑ

Γενικά.

Τὰ προσωπικά ὀνόματα, διὰ τῶν ὁποίων ὀνομάζονται καὶ διακρίνονται οἱ ἄνθρωποι ἀπ' ἀλλήλων, καὶ τὰ ὁποῖα ἡμεῖς ὀνομάζομεν βαπτιστικά, ὡς διδόμενα κατὰ τὴν βάπτισιν, δὲν εἶναι ἀπλοῦν γλωσσικὸν στοιχεῖον. Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς συνεδέθησαν πρὸς πλῆθος δοξασιῶν καὶ ἐθίμων, τὰ ὁποῖα πλὴν ἄλλων καθώρισαν καὶ καθορίζουν εἰσέτι ἔν τινι μέτρῳ καὶ τὴν ἐκλογὴν αὐτῶν. Κυριώτερον δὲ κέντρον καὶ ἀφετηρία τῶν δοξασιῶν καὶ ἐθίμων τούτων εἶναι ἡ πίστις εἰς τὴν μαγικὴν δύναμιν τοῦ ὀνόματος, τὸ ὁποῖον, ὅπως καὶ κάθε λέξις, θεωρεῖται στενωτάτα συνδεδεμένον πρὸς τὸ δι' αὐτοῦ ὀνομαζόμενον πρόσωπον καὶ ἀποτελεῖ οἶονεὶ μέρος οὐσιῶδες καὶ ἀναπόσπαστον αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ.

Ἡ πίστις αὕτη ἐπηρέασε πολὺ τὴν ἐκλογὴν τοῦ ὀνόματος. Διότι πιστεύεται ὅτι ἐὰν αὕτη γίνῃ ἐπιτυχῶς, τότε φέρει τὴν εὐτυχίαν εἰς τὸν ὀνομαζόμενον, ἐνῶ, ἐὰν εἶναι ἀτυχῆς, δύναται νὰ γίνῃ πρόξενος πολλῶν δυστυχημάτων καὶ αὐτοῦ ἀκόμῃ τοῦ θανάτου. Διὰ τοῦτο διὰ διαφορῶν πρά-

ξων προσπαθοῦν νὰ μαντεύσουν ποῖον τὸ κατάλληλον ὄνομα. Οὕτω π. χ. ἀπαγγέλλουν διάφορα ὀνόματα καὶ εἰς ὅποιον τὸ παιδί φτερνισθῇ, ἐκεῖνο θεωρεῖται καὶ τὸ κατάλληλον. Παρ' ἄλλοις ἀπαγγέλλονται τὰ ὀνόματα καθ' ὃν χρόνον ὁ πρεσβύτερος τῶν παρόντων χύνει κατὰ σταγόνας ὕδωρ ἐξ ἀγγείου, θεωρεῖται δὲ ἐκεῖνο τὸ ὄνομα κατάλληλον, ὅπου συμβῇ νὰ σταματήσῃ ἡ σταγὼν εἰς τὰ χεῖλη τοῦ ἀγγείου. Ἀλλαχοῦ ἐμπιστεύονται τὴν ἐκλογὴν τοῦ ὀνόματος εἰς τὰ ὄνειρα καὶ εἰς εἰδικοὺς ἀστρολόγους, εἰς δὲ τοὺς ἀρχαίους Ρωμαίους ἥναπτον κηρία, εἰς τὰ ὅποια ἔδιδον διάφορα ὀνόματα, ἐδίδοτο δὲ τὸ ὄνομα ἐκείνου τοῦ κηρίου, τὸ ὅποιον θὰ ἔσθηνε τελευταῖον, συνήθεια, ἡ ὁποία δὲν ἦτο ἄγνωστος καὶ εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς (1). Καὶ ἄλλα γίνονται ἄλλαχοῦ.

Αὐτὸ δὲ τὸ ὄνομα σημασιολογικῶς ἔχει ἄμεσον σχέσιν μὲ τὴν ἀνωτέρω πίστιν. Οὕτω συνήθη εἶναι τὰ εὐοίωνα καὶ εὐφημα ὀνόματα. Ταῦτα εἶναι κατὰ λαοὺς διάφορα, ἔχουν δὲ ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸν βίον καὶ τὰ ἰδεώδη ἐκάστου. Διότι συνήθως οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνα εὐχονται διὰ τὰ τέκνα των, ὅσα ἔχουν κάποίαν ἀξίαν καὶ σπουδαιότητα εἰς τὴν συνείδησίν των. Οὕτω π. χ. λαοὶ ἐν πρωτογόνῳ καταστάσει ζῶντες καὶ ἐκ τῆς ἀλieiας καὶ τοῦ κυνηγίου τρεφόμενοι ἐκ τῶν ἐργασιῶν τούτων δίδουν καὶ τὰ ὀνόματα εἰς τὰ τέκνα των, οἷον *Καλὸς ψαρῆς*, *Καλὸς κυνηγὸς* κ.τ.τ. Λαοὶ πολεμοχαρεῖς καὶ ὑπερήφανοι δίδουν ὀνόματα, ὑπομιμνήσκοντα πολεμικὰς ἀρετάς, σωματικὴν δύναμιν καὶ ἀνδρείαν, πολεμικὴν δόξαν, ἐπὶ τοῖς ἵπποις ἐγκαύχησιν κτλ. Λαοὶ πολιτικοὶ καὶ ἐξηνθρωπισμένοι δίδουν ὀνόματα, ἔχοντα τὴν ἀφετηρίαν αὐτῶν εἰς τὴν δόξαν τοῦ δικαίου, τοῦ λόγου καὶ τῆς ἀγορᾶς, ἢ τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν σοφίαν καὶ τὴν ἰσαρὰν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἀντίληψιν.

Ἀντιθέτως πρὸς τὰ εὐφημα ταῦτα ὀνόματα εἰς ἄλλους λαοὺς προτιμῶνται τὰ ἀποτροπαια ἐκ ζῴων καὶ πραγμάτων εἰδεχθῶν, διὰ νὰ μὴ προσελκύσουν τὸν φθόνον

(1) Βλέπε Ν. Γ. Πολίτου, Μελέτη ἐπὶ τοῦ βίου τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων τ. Β' σ. 213.

τῶν δαιμονίων, τὰ ὅποια δύνανται νὰ βλάψουν τοὺς μικροὺς.

Εἰς τὴν αὐτὴν πίστιν εἰς τὴν μαγικὴν τοῦ ὀνόματος δύναμιν ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς καὶ ἡ παρά τισι λαοῖς συνήθεια τῶν διπλῶν ὀνομάτων, τῶν ὁποίων τὸ κύριον διατηρεῖται μυστικόν, ἵνα μὴ ἐχθρὸς ἀκούσας καὶ μαθὼν δυνηθῇ νὰ βλάψῃ τὸν φέροντα τὸ ὄνομα. Ἐπίσης ἐντεῦθεν προέρχεται καὶ ἡ συνήθεια τῆς μεταβολῆς τοῦ ὀνόματος, εἴτε καθόσον θεωρεῖται τὸ πρῶτον ἀτυχές, εἴτε καθόσον ὁ παῖς εἰσέρχεται εἰς τοὺς ἀνδρας καὶ ἐκ τῶν ἀνδρῶν εἰς τοὺς γέροντας, εἴτε καὶ προσωρινῶς, ἐν καιρῷ ἀσθενείας, ὅπως ἀποπλανηθῶσιν οἱ δαίμονες διὰ τοῦ νέου ὀνόματος.

Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον εἰς ἄλλους μὲν λαοὺς ἀποφεύγονται τὰ ὀνόματα τῶν ἀποθανόντων, διότι ἡ ἀπαγγελία μόνον αὐτῶν εἶναι ἀρκετὴ ὅπως προκαλέσῃ αὐτοὺς, ἐνῷ ἄλλαχού, ὅπου ὑπερίσχυσαν αἱ δοξασίαι περὶ τῆς εὐεργετικῆς δράσεως τῶν τεθνεώτων προγόνων, δίδεται τὸ ὄνομα αὐτῶν εἰς τὸ νεογέννητον, τὸ ὁποῖον ἐνσαρκώνει οὕτως εἰπεῖν τὸν ἀποθανόντα, καθὼς ἐπεκράτησε καὶ παρ' ἡμῖν τοῖς Ἑλλήσιν ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων. Τὸ τελευταῖον τοῦτο συνετέλεσεν εἰς τὴν μόρφωσιν ἰδιαιτέρας ἐν τῷ γλωσσικῷ θησανρῷ κατηγορίας λέξεων, τῶν προσωπικῶν, δι' ἡμᾶς βαπτιστικῶν, ὀνομάτων.

Πλὴν ὁμως τῆς ἀρχηγόνου ταύτης πίστεως εἰς τὴν μαγικὴν δύναμιν τοῦ ὀνόματος, ἐκ τῆς ὁποίας ἔχομεν τὰ εὐφημα καθὼς καὶ τὰ ἀποτρόπαια ὀνόματα, καὶ ἄλλαι δοξασίαι ἐπήρεασαν ἐπίσης τὴν ἐκλογὴν τοῦ ὀνόματος. Οὕτως ἡ πίστις εἰς τὰ totem, τὰ προγονικὰ ἢ γενεαρχικὰ ζῶα ἢ καὶ φυτὰ τῶν φυλῶν, ἔφερεν εἰς τὸ μέσον τὰ ὀνόματα τῶν ζώων καὶ φυτῶν ὡς προσωπικὰ ὀνόματα ἀνθρώπων. Ἐπειτα αἱ ἀναπτυχθεῖσαι ἀστρολογικαὶ δοξασίαι περὶ τῶν οὐρανίων σωμάτων καὶ τῆς ἐπιδράσεως αὐτῶν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῆς ἑβδομάδος καὶ τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς τὰ ἐκ τῶν ἀστέρων, πιθανῶς δὲ καὶ τὰ ἐκ τῶν ἡμερῶν τῆς ἑβδομάδος ὀνόματα, τὰ ὅποια ὁμως δύνανται νὰ εἶναι καὶ περιστατικά, ὡς θέλομεν εἶπει κατωτέρω.

Τελευταῖον αἱ ὁσημέραι ἀναπτυσσόμεναι ἀνώτεραι θρησκευτικαὶ περὶ τοῦ θεοῦ ἰδέαι ὑπῆρξαν ἡ ἀφετηρία διαφόρων ὀνομάτων, δι' ὧν σχετίζεται τὸ νεογέννητον πρὸς τὸ θεῖον, εἴτε παριστανόμενον ὡς δῶρον αὐτοῦ, ὡς π. χ. *Θεόδωρος*, *Θεοδόσιος*, *Θεόπεμπος* κτλ. εἴτε καθοσιούμενον εἰς αὐτόν, *Θεόδουλος*, *Χριστόδουλος* κτλ. εἴτε καὶ τιθέμενον ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτοῦ, ὡς *Θεοφύλακτος*, *Θεόφιλος* κτλ.

Πλὴν τῶν κατηγοριῶν τούτων τῶν ὀνομάτων, εἰς τὴν γένεσιν τῶν ὁποίων συνετέλεσαν ὠρισμέναι δοξασίαι, ἔχομεν καὶ ὀνόματα ἐντελῶς τυχαῖα καὶ *περιστατικά*. Οὕτως εἰς πολλοὺς λαοὺς ἐπικρατεῖ ἡ συνήθεια νὰ ὀνομάζῃ ὁ πατήρ τὸ παιδίον κατὰ τὸ πρῶτον αὐτῷ προστυχὸν πρᾶγμα ἢ κατὰ τὴν παρατυχούσαν κατὰ τὴν γέννησιν ἢ τὴν ὀνοματοθεσίαν περίστασιν ἢ κατὰ τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον τῆς γεννήσεως. Ἐντεῦθεν ἔχομεν ὀνόματα ἐκ διαφόρων πραγμάτων καὶ περιστάσεων πολλάκις περιεργότατα, ὡς καὶ χρονικά καὶ γεωγραφικά ὀνόματα. Πολλὰ ἐξ αὐτῶν εἰς τοὺς κατὰ φύσιν λαοὺς ἀποτελοῦν φράσεις, ὡς *Πιάσε τὸ κοντάμι, Δὲν ἔχει ἐκεῖ κανένα πατήρι* κτλ. Τὸ ὄνομα *Μωϋσῆς* σημαίνει τὸν σωθέντα ἐκ τοῦ ὕδατος, αὐτὸς δὲ ὁ Μωϋσῆς τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν γεννηθέντα ἐν τῇ γῇ Μαδιάμ ὀνομάζει *Γηρσάμ*, «ὅτι, καθὼς λέγει ὁ ἴδιος, *πάροικός εἰμι ἐν γῇ ἀλλοτρίᾳ*». Καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν δὲ καὶ τὴν ρωμαϊκὴν ἀρχαιότητα εὐρίσκονται τοιαῦτα ὀνόματα, οἷον *Νουμήριος*, ὁ κατὰ τὴν νοιμηνίαν γεννηθεὶς, *Δίδυμος*, *Ἐπίγονος*, *Πρωτογένης*, *Μανίους*, ὁ πρῶτ' γεννηθεὶς, *Λυκίους*, ὁ ἐν τῷ φωτὶ γεννηθεὶς, καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Κατὰ δὲ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους εὐρίσκεται ἡ συνήθεια νὰ ὀνομάζεται τὸ παιδίον κατὰ τὸν ἐορταζόμενον ἅγιον τῆς ἡμέρας τῆς γεννήσεως, ὅστις θεωρεῖται πλέον καὶ ὡς προστατῆς ἅγιος τοῦ παιδίου.

Παρὰ ταῦτα εὐρίσκει κανεὶς παρὰ τισι λαοῖς ἀντὶ παντὸς ἄλλου ὀνόματος, ὀνόματα δηλωτικὰ ἀπλῶς τῆς ἀριθμητικῆς τάξεως, καθ' ἣν ἐγεννήθη τὸ παιδίον, οἷον *Πρῶτος*, *Δεύτερος*, *Τρίτος* κτλ. Τοιαῦτα ἔχομεν παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις συνηθέστατα, οἷον *Secundus*, *Quintus*, *Sextus* κτλ.

Πάντα τὰ ὀνόματα ταῦτα ἀνήκουν εἰς τὴν κυρίαν καὶ ὀριστικὴν ὀνοματοθεσίαν, ἣ ὁποῖα πολλαχοῦ ἔλαβεν ἐπίσημον χαρακτῆρα συνδεθεῖσα πρὸς θρησκευτικὰς τελετάς, διὰ τῶν ὁποίων γίνεται ἡ εἰσαγωγή τοῦ νέου ἀνθρώπου εἰς τὴν οἰκογένειαν τῆς φυλῆς, τὴν θρησκευτικὴν κοινωνίαν ἢ καὶ ἄλλας κοινωνικὰς ὁμάδας. Φέρουν δὲ αὐτὰ οἱ ἄνθρωποι ἔπειτα καθ' ὅλην αὐτῶν τὴν ζωὴν, πλὴν ὅπου ἐπικρατεῖ τὸ ἔθιμον μὲ τὴν μεταβολὴν τῆς τάξεως, τῆς ἡλικίας ἢ τὴν εἴσοδον εἰς νέαν κοινωνικὴν ὁμάδα, νὰ μεταβάλλωνται καὶ τὰ ὀνόματα, ὥς συμβαίνει παρ' ἡμῖν εἰς τοὺς μοναχοὺς καὶ κληρικοὺς. Πλὴν ὅμως τούτων ἔχομεν καὶ προσωρινὰ ὀνόματα, διὰ τῶν ὁποίων ὀνομάζονται τὰ παιδιά κατὰ τὰς ὀλίγας ἢ περισσοτέρας ἡμέρας, τὰς ἀπὸ τῆς γεννήσεως αὐτῶν μέχρι τῆς ἐπισήμου ὀνοματοθεσίας. Τὰ ὀνόματα ταῦτα συνήθως εἶναι ἀποτρόπαια, διὰ νὰ ἀπομακρύνουν ἀπὸ τοῦ νεογνοῦ τὰς κακὰς ἐπιρρεΐας τῶν δαιμόνων.

Νεοελληνικὰ βαπτιστικά ὀνόματα.

Τὸ μέγα πλῆθος τῶν νεοελληνικῶν ὀνομάτων προέρχεται ἐκ τῆς παραδόσεως καὶ μάλιστα τῆς βυζαντινῆς, ὀλιγώτερά δὲ σχετικῶς εἶναι ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ὁ λαὸς ἐλευθέρως πλάττει. Τῶν δ' ἐκ παραδόσεως πάλιν ὀνομάτων τὸ μέγιστον πλῆθος εἶναι εἰλημμένον ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, δηλαδὴ ἐκ τῶν βιβλίων τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης καὶ τοῦ Ἀγιολογίου. Ἐπειτα τὰ ὀνόματα διαφόρων ἑορτῶν καὶ θρησκευτικῶν ἐννοιῶν ἐχρησίμευσαν ὡς πηγὴ βαπτιστικῶν ὀνομάτων, τῶν ὁποίων τινὰ μὲν ἴσως εἶναι νεώτερα πλάσματα, τὰ πλεῖστα ὅμως εἶχον ἤδη πλάσθῃ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, οἷον Ἀναστάσιος, Φῶτιος κ.τ.λ.

Μετά τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν ἔχομεν τὴν βυζαντινὴν ἱστορικὴν παράδοσιν, ἐκ τῆς ὁποίας ἱκανὰ ὀνόματα εἶναι καὶ σήμερον ἐν χρήσει. Τοιαῦτα προέρχονται πρῶτον ἐκ τῶν ἐπωνύμων διαφόρων ἐπιφανῶν βυζαντινῶν οἰκογενειῶν, ὡς Δούκας, Βρανᾶς, Κομνηνός, Καντακουζηνός κ.τ.λ.,

Ἔπειτα ἐξ ὀνομάτων διαφόρων ἀξιομάτων, ὡς Ἀμηνάς, Αὐγουστός, Λαμπαδάριος, Κριτής κ. τ. λ.

Μετὰ τὰ ἐκ τῆς βυζαντινῆς παραδόσεως ὀνόματα ἔχομεν τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά, τὰ ὅποια ὁμως κατὰ τὸ πλεῖστον δὲν ἀποτελοῦν ἱστορικὴν συνέχειαν μέχρι τῆς σήμερον, ἀλλ' ἤρχισαν νὰ ἐπανέρχωνται μὲ τὴν ἀναγέννησιν τῶν γραμμάτων καὶ τὴν σπουδὴν τῶν ἀρχαίων ἐπὶ τουρκοκρατίας καὶ ἰδίως κατὰ τοὺς τελευταίους πρὸ τῆς ἐλανάστιάσεως χρόνους καὶ μετ' αὐτήν.

Ἔπειτα ἐκ τῆς ἐλαφῆς καὶ συμβιώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ μὲ ἄλλους λαοὺς καὶ ἰδίως φραγκικοὺς, Βενετοὺς πρὸ πάντων, ἀρκετὰ ξενικὰ ὀνόματα εἰσῆλθον εἰς τὸ νεοελληνικὸν ὀνοματολόγιον καὶ ἰδίως εἰς τὰς νήσους, οἷον Φλώρα, Φλωρέντζος, Φορμόζος, Γάσπαρης, Γιάκουμος, Φραντζέσκος, Λεονάρδος κτλ.

Ἐρχόμεθα εἰς τὰ ὀνόματα, τὰ ὅποια φαίνονται ὅτι ἐπλάσθησαν ὑπὸ τοῦ νεοελληνικοῦ λαοῦ, μολονότι ἐκτενεστέρα ἔρευνα τῶν βυζαντινῶν ἴσως θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποδείξῃ διὰ πολλὰ ἐξ αὐτῶν βυζαντινὴν ἀρχήν. Τοιαῦτα ὀνόματα εἶναι

α') τὰ ἐκ διαφόρων σωματικῶν ἀρετῶν καὶ ἰδιοτήτων, οἷον Ἀσπρούλα, Ἀφράτη, Ξανθούλα, Πλουμιστή κ. τ. λ.

β') τὰ ἐκ διαφόρων ψυχικῶν ἀρετῶν, οἷον Καλόγνωμος, Διαλεχτός, Εὐγενική κ. τ. λ.

γ') τὰ ἐκ τῶν ὀνομάτων χαριέντων ζώων, οἷον Περιστέρα, Παγόνα κ. τ. λ.

δ') τὰ ἐκ πολυτίμων λίθων καὶ μετάλλων, οἷον Ἀσήμω, Χρύσω, Διαμαντῆς κ. τ. λ.

ε') τὰ ἐκ διαφόρων πολυτίμων ὑλῶν, οἷον Βελούδω, Ἀτλάζω, Μεταξένια κ. τ. λ.

ς') τὰ ἐκ διαφόρων εὐχαρίστων εἰς τὴν γεῦσιν, καθὼς καὶ ἀρωματικῶν οὐσιῶν, οἷον Γαλατούδα, Μελένια, Καφένια, Κανέλος κ. τ. λ.

ζ') τὰ ἐκ διαφόρων ἐπισήμων πόλεων καὶ χωρῶν, οἷον Θεσσαλία, Βενετιά κ. τ. λ.

η') τὰ ἐκ νεωτέρων ἐπωνύμων ἐπιφανῶν οἰκογενειῶν καὶ ἀνδρῶν, οἷον *Κοραῆς, Ζαρίφης, Ζωγράφος* κ. τ. λ.

θ') τὰ εὐχαιρικά ὀνόματα, δηλαδή ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα, ὡς εἵπομεν, πλάττονται ἐξ εὐχῶν καὶ τίθενται διὰ νὰ συγκρατήσουν τὸ νεογνὸν εἰς τὴν ζωὴν ἢ νὰ διακόψουν τὴν σειρὰν τῶν θηλέων, οἷα εἶναι π.χ. τὰ *Ζήσης, Πανταζής, Πολυζώης, Στέργιος, Θεμελής, Σταμάτης, Σταμάτα, Ἀγόρω* κ. τ. λ.

ι') καὶ τελευταῖον τὰ ὀνόματα *Ἀγοραστός, Ποῦλος, Βρετὸς* καὶ εἴ τι ἄλλο, τὰ ὁποῖα ἔχουν σχέσιν πρὸς τὸ ἔθιμον τῆς εἰκονικῆς πωλήσεως ἢ ἐκθέσεως τοῦ νεογνοῦ ὑπὸ τῶν γονέων, τῶν ὁποίων τὰ τέκνα δὲν ζοῦν.

* *

Τὰ ὀνόματα ταῦτα ὡς στοιχεῖα γλωσσικὰ ὑφίστανται διαφόρους ἀλλοιώσεις, αἱ ὁποῖαι πολλάκις καθιστοῦν τὴν ἀρχὴν των ἥλιαν δυσδιάγνωστον. Αἱ ἀλλοιώσεις αὗται ἔχουν διττὴν τὴν ἀρχήν. Ἀφ' ἑνὸς μὲν ὀφείλονται εἰς φθογγικούς καὶ ἀναλογικούς λόγους, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὸν συνηθέστατον εἰς τὰ ὀνόματα θωπευτικὸν ὑποκορισμὸν καὶ τὴν ἐπίτμησιν, ὁ ὁποῖος ἐν πολλοῖς ἔχει τὴν ἀρχήν του εἰς τὴν παιδικὴν γλῶσσαν, καὶ διὰ τοῦτο αἱ ἐξ αὐτοῦ μεταβολαί, μολονότι δὲν γίνονται ἐκτὸς παντὸς νόμου, ἔχουν πολλὴν τὴν ἐλευθερίαν, διὰ νὰ μὴ εἴπωμεν ἰδιοτροπίαν, καὶ εἶναι λίαν δυσπαρακολούθητοι.

Καὶ συνήθως μὲν εἶναι γνωστὸς ὁ πλήρης τύπος τοῦ βαπτιστικοῦ ὀνόματος, ἐκ τοῦ ὁποίου προῆλθε τὸ θωπευτικόν. Οὐχὶ σπανίως ὅμως αὐτὸ τοῦτο τὸ θωπευτικὸν ὑπερισχύει τελείως καὶ ὑποκαθιστᾷ ἐντελῶς τὸ βαπτιστικόν, ὥστε κατόπιν θεωρούμενον ὡς ἀρχικὸν καὶ αὐτοτελὲς ὄνομα τίθεται καὶ ὡς βαπτιστικὸν καὶ διασπᾶται οὕτως ἢ παράδοσις καὶ χάνονται τὰ ἴχνη τῆς προελεύσεώς του. Ἀπαξ δὲ διασπασθείσης τῆς παραδόσεως, πολλαὶ συγχύσεις δημιουργοῦνται, αἱ ὁποῖαι δυσχεραίνουν πολὺ τὴν ἔρευναν τῆς ἀρχῆς ἐκάστου ὀνόματος. Διὰ τοῦτο ὁ συλλογεὺς τῶν ὀνομάτων ἀκούων ταῦτα ὀφείλει νὰ ἐρωτᾷ ἰδιαιτέρως δι' ἕκαστον, ὅπου, ἐν-

νοεῖται, εἶναι ἀνάγκη, ἐὰν τὸ ὄνομα τοῦτο εἶναι αὐτὸ τὸ κατὰ τὴν βάπτισιν τεθὲν ὄνομα ἢ ἀπλοῦς ὑποκορισμός, πλασθεὶς ὑπὸ τῶν οἰκείων τοῦ παιδίου. Διότι σημειωτέον καὶ τοῦτο, ὅτι κατὰ τὴν ὥραν τῆς βαπτίσεως συνήθως τὸ ὄνομα ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς ἐκκλησίας λέγεται κατὰ τὸ δυνατόν καὶ κατὰ τὴν μόρφωσιν τοῦ ἱερέως ὑπὸ τὸν ἀκραιφνέστερον αὐτοῦ τύπον. Ἐπίσης δὲν εἶναι ἀνωφελὲς νὰ ἐρωτᾷ ἐνίοτε καὶ περὶ τῆς σημασίας τῶν παραδοξότερων σημειῶν τὰς ἐρμηνείας τοῦ λαοῦ ὡς λαϊκὰς καὶ διακρίνων αὐτὰς αὐστηρῶς ἀπὸ τῶν ἰδίων ἐρμηνειῶν καὶ ὑποθέσεων.

Ἐπίσης ἀξία σημειώσεως εἶναι καὶ ἡ ἐορτὴ τοῦ ὀνόματος, ἡ ὁποία δύναται νὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ ἀρχικοῦ τύπου ἐνὸς ὑποκορισμένου ὀνόματος. Ὅχι ὁμως πάντοτε. Διότι πολλάκις αὕτη αὕτη ἡ ἐορτὴ ἐδημιούργησε τὴν σύγχυσιν, καθ' ὅσον οἱ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ ἐπιζητοῦντες ἐορτὴν διὰ τὸ ὄνομα τῶν ἐσχέτισαν πολλάκις τὰ ἄσχετα. Οὕτω π. χ. αἱ ἔχουσαι τὸ ὄνομα Ἀργυρῶ ἐορτάζουν τὴν ἐορτὴν τῶν Ἀγίων Ἀναργύρων. Θὰ ἦτο ὁμως σφάλμα νὰ ὑποτεθεῖ ὅτι τὸ ὄνομα Ἀργυρῶ ἢ Ἀργύρω ἔχει οἷανδήποτε τινα γενετικὴν σχέσιν πρὸς τὸ Ἀνάργυροι.

* * *

Προσωρινὰ ὀνόματα ἔχομεν πρὸ τῆς βαπτίσεως κατὰ τόπους διάφορα. Οὕτω τὰ ἀβάπτιστα καλοῦνται συνήθως δράκοι, δρακοῦλες, χριστόδουλοι καὶ εἴ τι ἄλλο. Ἐν Παραμυθίᾳ δὲ τῆς Ἡπείρου εἶναι ἐν χρήσει τὰ ὀνόματα Μπόλω διὰ τὰ θήλεια καὶ Νότσης διὰ τὰ ἄρρενα,

Μεταβολὰς ὀνομάτων ἔχομεν μόνον εἰς τοὺς μοναχοὺς καὶ τοὺς κληρικοὺς, ὅσάκις ἀπὸ λαϊκῶν χειροτονοῦνται ἢ προάγονται ἀπὸ τῶν κατωτέρων βαθμῶν εἰς τὸν ἀνώτατον τοῦ ἐπισκόπου. Προσωρινὰς δὲ μεταβολὰς τοῦ ὀνόματος ἔχομεν κατὰ τὰς ἀσθενείας, ἀλλ' αἱ περὶ τούτων εἰδήσεις καὶ ἀτελεῖς εἶναι καὶ σποραδικαί.

Ἐνιαχοῦ ἔχομεν καὶ διπλᾶ ὀνόματα, ὡς π. χ. ἐν Κεφαλληνίᾳ καὶ Ἀλλαχοῦ, ἄνευ ὁμως βαθυτέρας σημασίας, εἰμὴ μόνον διότι ἄλλο θέλει ὁ ἀνάδοχος καὶ ἄλλο οἱ γονεῖς.

Συλλογὴ καὶ συλλογαί.

Τί ἔχει ὁ συλλογεὺς νὰ προσέξῃ κατὰ τὴν συλλογὴν πλ. τῆς καταγραφῆς τοῦ ὀνόματος ἐλέχθη ἤδη, ὥστε εἶναι περιττὸν νὰ ἐπαναλαμβάνωμεν τὰ αὐτά. Συλλογαὶ ὀνομάτων νεοελληνικῶν ἐγένοντο μέχρι τοῦδε πολλάί, ταύτας δὲ προσεπάθησε νὰ συγκεντρώσῃ ὁ Ἀθ. Μπούτουρας εἰς γενικὸν βιβλίον περὶ τῶν βαπτιστικῶν ὀνομάτων ὑπὸ τὸν τίτλον, Τὰ νεοελληνικά κύρια ὀνόματα ἱστορικῶς καὶ γλωσσικῶς ἐξημενόμενα. Ἐν Ἀθήναις 1912. Εἰς τοῦτο βλέπει κανεὶς καὶ τὴν σχετικὴν περὶ αὐτῶν βιβλιογραφίαν. Παρατηρήσεις καὶ συμπληρώσεις εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο ἐδημοσίευσα ἐγὼ ἐν Λαογραφίᾳ τ. Ε' σ. 333 κέ. ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν, Παρατηρήσεις περὶ τῶν νεοελληνικῶν βαπτιστικῶν ὀνομάτων, καὶ τελευταῖον ὁ Ἰ. Σταμνόπουλος ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν, Ὀνοματολογικά, ἐν Λαογραφίᾳ τ. Σ' σ. 425 κέ.

Β' ΟΝΟΜΑΤΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΑ ἢ ΕΠΩΝΥΜΑ

Γενικά.

Τὰ ἐπώνυμα οὔτε εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς οὔτε εἰς ὅλας τὰς περιόδους τοῦ πολιτισμοῦ εὐρίσκονται, ὅπως τὰ προσωπικά, διότι προϋποθέτουν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς οἰκογενείας καὶ τῶν γενῶν ὡς ὁμάδων συγγενῶν τὴν καταγωγὴν ἀτόμων, διακρινομένων ἐντὸς τῆς ὅλης κοινωνίας τοῦ λαοῦ ἢ τῆς φυλῆς. Ἡ ἀνάπτυξις αὕτη τῆς οἰκογενείας καὶ τῶν γενῶν εἰς συγκεκροτημένας ὁμάδας καὶ ἡ διάκρισις αὐτῶν ἐντὸς τοῦ συνόλου τῆς φυλῆς, ἔχουσα τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς τὴν παλαιὰν πατριαρχικὴν οἰκογένειαν, ἔγινε βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον. Συνείργησαν δὲ εἰς τοῦτο ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ λατρεία τῶν κοινῶν προγόνων, ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ διάφοροι ἱστορικοὶ λόγοι. Τούτων σπουδαιότατοι εἶναι πρῶτον ὁ πόλεμος καὶ τὰ κατ' αὐτὸν κατορθώματα τῶν ἀνδρείων, τὰ ὅποια ἔδιδον ἐξαιρετικὴν σημασίαν εἰς τὴν οἰκογένειαν, εἰς τὴν ὁποίαν οὔτοι ἀνῆκον,

ἔπειτα ἡ ὑπό τινων οἰκογενειῶν προνομιακὴ καλλιέργεια ἰδιαιτέρας τινὸς λατρείας, ἐξ ἧς ἀπέκτιων αὐται ἐξαιρετικὴν μεταξὺ τοῦ λαοῦ θέσιν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀνεπτίχθησαν αἱ ἀριστοκρατικαὶ οἰκογένειαι καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν ἀριστοκρατικὰ γένη, τῶν ὁποίων τὰ μέλη παρὰ τὸ προσωπικὸν ὄνομα ἔφερον εἰς τὰς ἐπισημοτέρας προσφωνήσεις καὶ τὸ ὄνομα τῆς οἰκογενείας καὶ τοῦ γένους.

Παρὰ τοῖς Ἑλλησιν, ἐφ' ὅσον ὑπῆρχον οἱ ἥρωες καὶ τὰ γένη τῶν ἀρίστων, ἀνευρίσκει τις καὶ οἰκογενειακὰ ὀνόματα. Μετὰ τὴν ἐπικράτησιν ὁμως τοῦ δήμου ἐδῶ καὶ ἐκεῖ μόνον μερικὰ γένη διετήρησαν τὰ ἰδιαίτερα αὐτῶν ὀνόματα. Οὕτω π. χ. εἰς τὸν Ὀμηρον ἀνευρίσκει κανεῖς οἰκογενειακὰ ὀνόματα, οἷον *Ἀτρεΐδαι*, *Αἰακίδαι*, *Τανταλίδαι* κ.τ.λ., σιγνόταται δὲ εἶναι καὶ τιμητικώταται θεωροῦνται αἱ ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἥρωος πατρὸς προσφωνήσεις, οἷον *Δαερτιάδης*, *Πηλεΐδης*, *Τελαμωνιάδης* κ.τ.λ., τοῦθ' ὅπερ ἐκαλεῖτο *πατρόθεν ὀνομάζειν*.

Εἰς τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους σποραδικὰ μόνον οἰκογενειακὰ ὀνόματα διετηρήθησαν, οἷον *Εὐμολπίδαι*, *Ἀγίδαι*, *Κυψελίδαι* κ.τ.λ., ἐνῶ τὸ συνηθισμένον ὄνομα, ὑπὸ τὸ ὁποῖον διεκρίνετό τις ἐν τῇ πολιτείᾳ ἦτο τὸ προσωπικὸν ὄνομα καὶ τὸ ὄνομα τοῦ πατρός· ἐν δὲ ταῖς Ἀθήναις ἀπὸ τῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ Κλεισθένους ἠκολούθει καὶ τὸ ὄνομα τοῦ δήμου, ἐξ οὗ κατήγετο ὁ ὀνομαζόμενος, οἷον *Δημοσθένης* *Δημοσθένους* *Παιανιεύς*. Γενικῶς δὲ συνήθης ἦτο νὰ προστίθεται μετὰ τὸ προσωπικὸν ὄνομα, ὡς διακριτικόν, τὸ ὄνομα τῆς χώρας ἢ πόλεως, ἐξ ἧς κατήγετο ὁ ὀνομαζόμενος, οἷον *Ξενοφῶν* ὁ *Ἀθηναῖος*, *Κλέαρχος* ὁ *Λακεδαιμόνιος*, *Ἀνάχαρσις* ὁ *Σκύθης*. Ἀλλὰ τὸ ἐθνικὸν τοῦτο ὄνομα συνήθως προσελαμβάνετο ἐν τῇ ξένῃ ἀντὶ τοῦ φερομένου ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι. Ὅθεν ὁ *Ξενοφῶν* ἐν Ἀθήναις μὲν εἶχε πλῆρες ὄνομα τὸ προσωπικὸν μετὰ τοῦ πατρωνυμικοῦ καὶ τοῦ δημοτικοῦ *Ξενοφῶν Γρύλλου Ἐρχιεύς*, ἐκτὸς δὲ τῶν Ἀθηνῶν ἐγνωρίζετο ὡς *Ξενοφῶν* ὁ *Ἀθηναῖος*.

Παρὰ τοῦτο ἐχρησιμοποιεῖτο συνήθως πρὸς ἀκριβεστέραν

δήλωσιν τοῦ προσώπου καὶ τὸ παρωνύμιον, τὸ ὁποῖον τοῦ εἶχον ἐπικολλήσει οἱ συμπολίται του, ἐπιφερόμενον συνήθως διὰ τοῦ ὁ καὶ ἢ ὁ ἐπικαλούμενος, οἷον Λέων Ἀρτεμεσίον ὁ ἐπικαλούμενος Ἰάσων, Ἰάσων ὁ καὶ Δέκμος Ἀχαρνὲς ἱατρὸς κ.τ.τ. Συνήθη δὲ ἦσαν τὰ παρωνύμια ταῦτα ἰδίως εἰς τοὺς βαρβαρικοὺς τόπους, ὅπου εἶχε διαδοθῇ ὁ ἑλληνισμός, οἷον Νεικήρατος Νεικηράτου ὁ καὶ Ὁμφαλιος.

Παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις, παρὰ τοῖς ὁποίοις ἡ ὀργάνωσις τῶν γενῶν εἶχεν ἀναπτυχθῇ εἰς πλήρες σύστημα, ἦσαν κανονικὰ τρία ὀνόματα, τὸ προσωπικὸν (*nomen*), τὸ ὄνομα τοῦ γένους (*praenomen*) καὶ τὸ ἰδιαίτερον ὄνομα τῆς οἰκογενείας (*cognomen* = παρωνύμιον). Ἀλλὰ καὶ παρ' αὐτοῖς κατὰ τοὺς ὑστερωτέρους χρόνους τῆς αὐτοκρατορίας ἐξασθενοῦται ἡ χρῆσις τῶν ὀνομάτων τῶν γενῶν, χρησιμοποιοιμένων περισσότερον τῶν παρωνυμίων. Εἰς τὸν στρατὸν μάλιστα ἀρχίζουν τὰ προσωπικὰ παρωνύμια, τὰ ὁποῖα καλοῦνται *signa* ἢ *vocabula* καὶ εἰσάγονται διὰ τοῦ *sive* ἢ *qui et, cui et nomen, qui vocatur*, καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ *ocae* (= ὁ καὶ), οἷον *Lucius Metrovius signo Saprieus* κ.τ.τ. Τὰ τοιαῦτα παρωνύμια ἀπέβαινον πολλάκις τὰ κατ' ἐξοχὴν δηλωτικὰ τοῦ προσώπου ὀνόματα. Τοιοῦτον π. χ. εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ αὐτοκράτορος Caligula, μὲ τὸ ὁποῖον οὗτος ἔμεινε γνωστός εἰς τὴν ἱστορίαν.

Κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἐξακολουθεῖ ὁ τρόπος οὗτος τῆς δηλώσεως τοῦ προσώπου διὰ τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ παρωνυμίου, τὸ ὁποῖον εἰσάγεται διὰ διαφόρων φράσεων, ὡς *ὄνπερ ἐπὶ κλησιν ἐκάλουν, αὐτὸν προσωνόμαζον, τὴν ἐπὶ κλησιν, τοῦ πίκλην, τὴν ἐπωνυμίαν* κ.τ.λ. Οὕτω π. χ. φέρεται παρὰ Προκοπίου, «Πέτρον ὀνόματι... ὄνπερ ἐπὶ κλησιν Βαρουμένην ἐκάλουν».

Ἐκ τῶν παρωνυμίων τούτων ἐσηματίσθησαν εἰς τὸ Βυζάντιον τὰ νέα βυζαντινὰ ἑλληνικὰ οἰκογενειακὰ ὀνόματα. Συνετέλεσε δὲ εἰς τοῦτο ἡ ἀνάπτυξις τῆς γραφειοκρατικῆς καὶ ἰδίᾳ τῆς στρατιωτικῆς ἀριστοκρατίας καὶ τὰ ἀριστοκρατικὰ γένη, αἱ λεγόμεναι *σειραί*, ἐκ τῶν ὁποίων καὶ τὸ ση-

μερινὸν ὄνομα *σειριά*. Πολλοὶ δὲ τῶν ἀνηκόντων εἰς τὰ γένη ταῦτα, ὥς π. χ. οἱ Δοῦκαι, προσεπάθουν νὰ ἀναγάγουν τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς τὴν πρώτην ἐν τῷ Βυζαντίῳ ἀριστοκρατίᾳ, τοὺς μετὰ τοῦ Κωνσταντίνου μετοικήσαντας Ρωμαίους πατρικίους. Τοιαῦτα οἰκογενειακὰ ὀνόματα εἶναι π. χ. *Δούκας, Κομνηνός, Παλαιολόγος, Συναδηνός, Καντακουζηνός, Μελισσηνός, Φιλανθρωπηνός* κτλ., ἐκ τούτων δὲ πολλὰ μέχρι τῆς σήμερον σφύζονται παρὰ τῷ λαῷ εἴτε ὡς βαπτιστικά ὀνόματα εἴτε ὡς οἰκογενειακά.

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἐπωνύμων, τὰ ὅποια πάντα ἐκ τοῦ ὀνόματος ἢ τοῦ παρωνυμίου τοῦ πατρὸς τῆς οἰκογενείας ἔχουν τὴν ἀρχὴν, εὐρίσκεται παρὰ τισι λαοῖς καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλήσιν ἐν Κῷ καὶ τὸ ἔθος τῆς ἀπὸ μητρὸς προσγορεύσεως, ἣτις δύναται νὰ ἔχη τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς μητριαρχικὴν ὀργάνωσιν τῆς οἰκογενείας, οἷαν ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος περὶ τῶν ἀρχαίων Λυκίων καὶ οἷα σήμερον εὐρίσκεται εἰς πολλοὺς λαοὺς. Κατὰ ταύτην διὰ τὴν γενεαλογικὴν σειρὰν οὐχὶ ὁ πατήρ, ἀλλ' ἡ μήτηρ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν.

Νεοελληνικά ἐπώνυμα.

Παρ' ἡμῖν τοῖς νεωτέροις Ἑλλήσι τὸ οἰκογενειακὸν ὄνομα δὲν εἶναι γενικόν. Βεβαίως εἰς πολλὰ μέρη, τὰ μᾶλλον προηγμένα, ὥς π. χ. εἰς πόλεις, καθὼς καὶ εἰς τὰς νήσους, ἢ ὅπου ἡ οἰκογενειακὴ ὀργάνωσις παρουσιάζεται ἰσχυρά, ὥς π. χ. ἐν Μάνῃ, διετηρήθησαν οἰκογενειακὰ ὀνόματα, τὰ ὅποια εἶναι τὰ αὐτὰ ἢ ἀνάλογα πρὸς τὰ βυζαντινά, εἴτε διότι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐσχηματίσθησαν, εἴτε διότι ἐκ κληρονομίας περιεσώθησαν. Ἀλλὰ εἰς τὰ πλεῖστα μέρη οἱ χωρικοὶ ἀρκοῦνται εἰς τὸ βαπτιστικὸν ὄνομα, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπογράφοντες παραθέτουν τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς, ὥς π. χ. *Νικόλαος Γεωργίου*. Εἰς δὲ τὸν καθ' ἡμέραν διάλογον ὡς διακριτικὸν προστίθεται εἰς τὸ βαπτιστικὸν ὄνομα παρωνύμιον ἐκ τοῦ χωρίου τῆς καταγωγῆς τοῦ ὀνομαζομένου ἢ ἐκ τοῦ ἐπαγγέλματος αὐτοῦ, καὶ

συνηθέστερον σκωπτικόν, τὸ ὁποῖον τοῦ ἐκόλλησαν οἱ συγχωρικοί του, τὸ *παραισούκλι*.

Σήμερον ἡ χρῆσις τοῦ οἰκογενειακοῦ ὀνόματος ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐπεκτείνεται, κυρίως ὑπὸ τὴν ὥθησιν καὶ πολλάκις ὑπὸ τὴν πίεσιν τοῦ σχολείου, τοῦ στρατοῦ καὶ τῆς πολιτείας, εἰς τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι ἀρκετὰ τὰ δύο ὀνόματα πρὸς ἀκριβῆ διαστολὴν τῶν προσώπων καὶ ἀποφυγὴν τῶν συγχύσεων ἐκ τῶν ὁμωνυμίων. Ὁ προχειρότερος δὲ τρόπος τῆς δημιουργίας οἰκογενειακοῦ ὀνόματος εἶναι ἡ χρησιμοποίησις τοῦ ἀπαραιτήτου εἰς τὰ χωρία σκωπτικοῦ παρωνυμίου. Εἰς τὰ τέως καὶ νῦν τουρκοκρατούμενα μέρη, ὅπου οἱ ἄνωτέρω παράγοντες δὲν ἔχουν τὴν αὐτὴν δύναμιν καὶ σημασίαν, ἐξακολουθεῖ ἡ ἔλλειψις οἰκογενειακῶν ὀνομάτων, ὥς διακριτικά δὲ εἶναι ἐν χρήσει μόνον τὰ καθαρῶς *προσωπικά παραισούκλια*.

Τὰ ἄνωτέρω μᾶς δίδουν ἐκ τῶν προτέρων ἰδέαν τινὰ περὶ τῆς φύσεως τῶν σημερινῶν οἰκογενειακῶν ὀνομάτων. Μέρος βέβαια αὐτῶν εἶναι συνέχεια τῶν βυζαντινῶν, πολλὰ ὅμως προέρχονται καὶ ἐκ παρωνυμίων, πολλάκις ἰδιοτρόπων, τῶν ὁποίων οὐχὶ σπανίως οὔτε τὴν σημασίαν οὔτε τὴν καταγωγὴν δύναται κανεῖς νὰ μαντεύσῃ. Τινὰ ἐξ αὐτῶν ἀναμφιβόλως εἶναι καὶ ξενόγλωσσα, ἄλβανικά ἢ βλαχικά, εἰς δὲ τὰς νήσους καὶ φραγκικά ἔνεκα τῆς συμβιώσεως καὶ ἀναμείξεως τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς συνοίκους ἢ κυριάρχους τούτους λαούς. Ἄλλα προέρχονται ἐξ ἐπιθέτων ἐκ χωρῶν, πόλεων ἢ χωρίων, π. χ. *Συριανός, Σμυρνιός, Πολίτης*, τὰ ὁποῖα δὲν δεικνύουν πάντοτε τὴν καταγωγὴν, ἀλλὰ καὶ ἀπλῶς τὴν διαβίωσιν ἢ τὴν μετάβασιν εἰς τὴν ἐν λόγῳ πόλιν, ἄλλα ἐκ τοῦ ἐπαγγέλματος, οἷον *Ζωγράφος, Κουντουρᾶς, Ράπτης* κτλ., ἄλλα ἐκ διαφόρων ἀξιομάτων, ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκκλησιαστικῶν, οἷον *Ἀναγνώστης, Λαμπαδάριος, Λογοθέτης* κτλ. καὶ ἄλλα τέλος εἶναι πατρωνυμικά, οἷον *Νικόλας Γεωργίου*, ἢ ὅπως λέγουν εἰς τὰ χωρία ὁ *Νικόλας τοῦ Γεώργη*, ὁ *Γεώργης τοῦ Κυριάκη* κτλ. Αἱ γενικαὶ αὗται ἐπεκράτησαν κατόπιν καὶ ὥς οἰκογενειακά, ἐνίοτε δὲ μετεβλήθησαν καὶ εἰς

ὀνομαστικάς, οἷον *Κυριακός, Διαμαντής* κ.τ.τ. Παρὰ δὲ τοῖς λογιωτέροις μετεβλήθησαν ἐπὶ τὸ ἀρχαιοπρεπέστερον, προστεθεισῶν εἰς τὰ πατρωνυμικά τῶν καταλήξεων *-ίδης, -άδης, οἷον Γεωργιάδης, Νικολαΐδης* κτλ.

Μεταξὺ τῶν σημερινῶν ἐπωνύμων πολλάκις εὐρίσκει κανεῖς καὶ προερχόμενα ἐξ ὀνομάτων γυναικῶν. Τὰ πλεῖστα ὁμῶς τούτων, εὐρισκόμενα σποραδικά, βεβαίως δὲν ἀποτελοῦν λείψανα μητριαρχικῆς ὀργανώσεως, ἀλλ' εἶναι ἀπλούστατα ἐπώνυμα ὄρφανῶν, τὰ ὅποια ἀπολέσαντα τὸν πατέρα εἰς μικρὰν ἡλικίαν ἀπεκλήθησαν μὲ τὸ ὄνομα τῆς μητρὸς, ὡς π. γ. ὁ *Γιάννης τῆς Μαρίας, ὁ Σπύρος τῆς Γιαννάκαινας* κττ. Τοῦτο δὲ κατόπιν ἐχρησιμοποίησαν ὡς ἐπώνυμον, οἷον ὁ *Σπύρος Γιαννάκαινας*. Ἐὰν ὅμως ποιθενὰ συστηματικῶς τὰ παιδιά λαμβάνουν ὡς ἐπώνυμον τὸ ὄνομα τῆς μητρὸς, τότε πρέπει νὰ δεχθῶμεν συνέχειαν τοῦ παλαιοῦ ἔθιμου τῆς ἐκ μητρὸς προσγορεύσεως. Πάντως δ' ὅμως σήμερον ἐν Ἀνκίᾳ, ὅπου πολὺ συνήθη εἰς τοὺς Ἑλλήνας κατοίκους αὐτῆς εἶναι τὰ μητρωνυμικά, ταῦτα προέρχονται ἐκ τῶν αὐτῶν ἀφορμῶν, ἐξ ὧν καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Σχηματίζονται δὲ τὰ τοιαῦτα ὀνόματα ἐν Ἀνκίᾳ ἢ ἐκ τοῦ ἐθνικοῦ τῆς μητρὸς, οἷον ἐ *Γιώργης τῆς Λιβισιανῆς, ἐ Δημήτρης τῆς Συνοριᾶς, ἐ Ἑλένη τῆς Πολίτας, ἐ Κωσταντῆς τῆς Νυντριώτισσας* (=Ὑδραίας) ἢ ἐκ χαρακτῆρος τινὸς αὐτῆς σωματικοῦ ἢ ἠθικοῦ, οἷον ἐ *Πέτρος τῆς Χοντρολένης, — τῆς Σαθθῆς, — τῆς Μαυρομάτας, — τῆς Κοντούλας, — τῆς Μονζαλιᾶς, — τῆς Ἀχάριστης, — τῆς Καφωρῆς* (=ἀπίστου). Ἄλλα εἶναι μὲν θηλυκαὶ ἐπικλήσεις, δὲν εἶναι ὅμως μητέρων ὀνόματα, ἀλλὰ παρωνύμια σκωπτικά, οἷον ἐ *Νικόλας τῆς Παλιόβρακας, — τῆς Λακέρδας, — τῆς Σάχλας, — τῆς Καπάκας* κ.τ.τ.

Σημασία τῶν οἰκογενειακῶν ὀνομάτων. Συλλογαί.

Ἐκ τῶν ἄνωτέρω καταφαίνεται πόση εἶναι ἡ σπουδαιότης τῆς ἐρεῦνης τῶν οἰκογενειακῶν ὀνομάτων. Ἡ προσεκτικὴ

μελέτη αὐτῶν κατὰ τόπους δύναται νὰ ὀδηγήσῃ τὸν ἐπιμελῆ ἔρευνητὴν εἰς πολλὰ συμπεράσματα καὶ περὶ τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως τοῦ τόπου τῶρα καὶ εἰς τοὺς ἐγγὺς παλαιότερους χρόνους, καὶ περὶ τῆς ἐπικοινωνίας αὐτοῦ πρὸς ἄλλοφύλους ἢ πρὸς ἄλλας πόλεις εἴτε δι' ἐποικίσεων εἴτε δι' ἀποδημιῶν, καθὼς καὶ περὶ τῶν ἔργων καὶ ἐπαγγελμάτων αὐτοῦ.

Συλλογαὶ συστηματικαὶ ἐλληνικῶν οἰκογενειακῶν ὀνομάτων δὲν γνωρίζω νὰ ἔχουν δημοσιευθῇ, οὐδὲ πραγματεῖαι ἐπιστημονικαὶ περὶ αὐτῶν. Ὑλικὸν ἄφθονον εὐρίσκει κανεὶς εἰς τοὺς δημοσιευομένους ἐκλογικοὺς καταλόγους, εἰς ἐκκλησιαστικὰ βιβλία μητροπόλεων κτλ., ἀλλὰ τὸ ὕλικόν τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἀναπληρώσῃ τὰς ἐπιστημονικῶς καταρτιζομένας ἐπιτοπίους συλλογὰς, αἱ ὁποῖαι καὶ εἰς πολλὰς λεπτομερείας, σχετικὰς πρὸς τὰ ἐπώνυμα, πρέπει νὰ δίδουν προσοχὴν, ὧν τινὰς ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω, ἔπειτα δὲ καὶ λεξικογραφικῶς δι' ἐπιτοπίου ἑρέυνης δύνανται νὰ μᾶς δώσουν τὴν γλωσσικὴν ἑρμηνείαν πολλῶν, τὴν ὁποίαν ἄλλως δὲν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ μαντεύσωμεν.

Γ' ΠΑΡΩΝΥΜΙΑ

Γενικά.

Παρωνύμια εἶναι τὰ πρόσθετα ἐκεῖνα ὀνόματα, τὰ ὁποῖα ὁ λαὸς πλάττων ἐπικολλᾷ εἰς τὰ προσωπικά, ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ νὰ σκώψῃ, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ νὰ διευκολύνῃ τὴν διάκρισιν ἐντὸς τῆς κοινωνίας μεταξὺ τῶν ὁμωνύμων ἀτόμων. Οὕτω τὰ παρωνύμια ἀποτελοῦν τὰ κατ' ἐξοχὴν προσωπικὰ διακριτικὰ ὀνόματα παρὰ τῷ λαῷ, ἀντικαθιστῶντα ἄριστα τὰ ἐπώνυμα, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῖ ἡ ὀργανωμένη πολιτεία πρὸς ἀποφυγὴν τῶν ἐκ τῆς ὁμωνυμίας συγχύσεων.

Τὰ παρωνύμια εἶναι συνηθέστατα εἰς ὅλους τοὺς κατὰ φύσιν ζῶντας λαούς, καθὼς καὶ εἰς τοὺς χωρικοὺς καὶ τὰ κατώτερα στρώματα τῶν πεπολιτισμένων λαῶν. Τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἔχουν ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν ἀνεξάντλητον πρὸς τὸ σκῶμμα διά-

θεσιν τοῦ λαοῦ, ἀφ' ἐτέρου δὲ εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς σαφεστέρας διακρίσεως μεταξὺ περισσοτέρων ὁμωνύμων προσώπων, ἢ ὅποια παρουσιάζεται καὶ εἰς τὰς μεγάλας κοινωνίας, καθὼς καὶ εἰς τοὺς ὀλιγανθρώπους συνοικισμούς. Τρίτη δέ τις ἀρχὴ εἰς μερικοὺς λαοὺς δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁ δεισιδαίμων φόβος πρὸς ἀνακοίνωσιν τοῦ πραγματικοῦ ὀνόματος, περὶ τοῦ ὁποίου εἴπομεν ἤδη καὶ ἐξ αἰτίας τοῦ ὁποίου ἐπιτίθενται τὰ σκωπτικὰ παρωνύμια ὡς ἀποπλανητικὰ ἅμα καὶ ἀποτρόπαια. Ὅθεν καὶ τὰ παρωνύμια δύνανται νὰ διακριθῶν εἰς τρεῖς κατηγορίας, πρῶτον τὰ καθαρῶς σκωπτικά, δεύτερον τὰ ἀπλῶς χαρακτηριστικὰ καὶ τρίτον τὰ ἀποτρόπαια.

Εἶναι δὲ ἡ μελέτη καὶ τῶν τριῶν τούτων κατηγοριῶν ἀξία λόγου, τῆς μὲν πρώτης, διότι μᾶς ἀποκαλύπτει μίαν πτυχὴν τῆς εὐτραπέλου καὶ σκωπτικῆς ὄψεως τῆς ψυχῆς τοῦ λαοῦ καὶ τὴν περὶ τοῦ κωμικοῦ καὶ γελοίου ἀντίληψιν αὐτοῦ, τῆς δευτέρας, διότι μᾶς δεικνύει ἐν τῶν κοινωνικῶν μέσων, δι' ὧν ἐπέτυχεν ὁ λαὸς τὴν διάκρισιν τῶν προσώπων ἐν τῇ κοινωνίᾳ, καὶ τῆς τρίτης, διότι μᾶς παρέχει ἐν ἐπὶ πλεόν δεῖγμα τῆς ἀνεξαντλήτου δεισιδαιμονίας αὐτοῦ. Πολυπληθέστερα ὁμῶς πάντων εἶναι τὰ σκωπτικά.

Ἡ πρὸς τὸ σκῶμμα διάθεσις εἶναι κοινὴ εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς καὶ μάλιστα τοὺς ζῶντας πλησιέστερον πρὸς τὴν φύσιν, ἐκδηλουμένη οὐ μόνον εἰς τὰ παρωνύμια, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ σκωπτικὰ καὶ σατυρικὰ ἔσματα καὶ τὰ πολυειδῆ σκώμματα, τὰ ὅποια ἐκτοξεύει ὁ λαὸς κατὰ παντός, ὅ,τι δύναται νὰ παρὰσχη λαβὴν τινα, εἴτε πρᾶγμα εἶναι εἴτε ζῶν εἴτε ἄνθρωπος, εἴτε συμπατριώτης εἴτε ξένος. Δύναται δὲ νὰ κινήσῃ αὐτὴν πᾶσα παρεκτροπὴ ἀπὸ τοῦ γνωστοῦ καὶ συνήθους, εἴτε σωματικὴ εἴτε ἠθικὴ, μεγάλη ἢ καὶ ἐλαχίστη, τὴν ὁποίαν μεγαλοποιεῖ ὁ λαός, ἢ καὶ μὴ ὑπάρχουσιν πλάττει, μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ σκώψῃ. Χαρακτηριστικώτατα διὰ τοὺς ἀρχαίους εἶναι τὰ τοῦ κωμικοῦ Ἀναξανδρίδου, τὰ ὅποια μᾶς περισφύζει ὁ Ἀθήναιος (Σ' 242 θ). «Ὑμεῖς γὰρ ἀλλήλους ἀεὶ χλευάζετε, οἷδ' ἀκριβῶς. Ἄν μὲν γὰρ ἢ τις εὐπρεπής, ἰερὸν γάμον καλεῖτε· ἐὰν δὲ μικρὸν παντελῶς ἀνθρώ-

πιον, σταλαγμόν· . . . λιπαρὸς περιπατεῖ Δημοκλῆς, ζωμὸς κατωνόμασται· χαίρει τις ἀνχμῶν ἢ ρυπῶν, κονιορτὸς ἀναπέφηνεν· . . . ὑφείλειτ' ἄρνα ποιμένος παίζων, Ἄτρεὺς ἐκλήθη· ἔαν δὲ κριόν, Φοῖξος· ἂν δὲ κωδάριον, Ἰάσων». Μᾶς διασφίξει δὲ ὁ Ἀθήναιος ἐκ τοῦ Ἀλέξιδος καὶ παρωνύμια τοιαῦτα, οἷον Κάραθος, Παραμασήτης, Σκόμβρος, Σεμίδαλις κτλ.

Ἐκ τῶν ὑπερωτέρων χρόνων ἔχομεν τὴν ἐξῆς χαρακτηριστικὴν εἰδήσιν τοῦ Συνεσίου (¹). «Τοιγαροῦν ἕως οὐδὲν ἡμῖν δεινὸν ἦν, ἐκοιμυέοντο (οἱ ναῦται τοῦ πλοίου) καὶ ἐκάλουν ἀλλήλους οὐκ ἀπὸ τῶν ὀνομάτων, ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἀτυχημάτων, ὁ χωλός, ὁ κηλήτης, ὁ ἀριστερόχειρ, ὁ παραβλώψ. Ἐκαστος ἔν γέ τι εἶχε τοῦπίσημον».

Παρά τοῖς Βυζαντινοῖς ἐπίσης ἄφθονα ἦσαν τὰ σκωπτικά παρωνύμια, ὥς φαίνεται ἐκ τῶν ἐξ αὐτῶν προελθόντων ἐπωνύμων καὶ ἐξ ἄλλων εἰδήσεων. Ὁ Νικήτας ὁ Χωνιάτης, ὁμιλῶν περὶ τῆς χωλότητος τοῦ Σουλτάνου Κιλίτζ-Ἀσλὰν καὶ ἀναφέρων ὅτι ἐκ τούτου Κουτζασθλάνην τὸν ὠνόμαζεν ὁ Ἀνδρόνικος, λαμβάνει ἀφορμὴν νὰ ἐξάγῃ τὴν πρὸς τὸ σκῶμμα δεινότητα αὐτοῦ λέγων, «Ὅθεν καὶ τὰς ἀρχὰς τῶν κατ' αὐτοῦ σκωμμάτων ἐξ αὐτοῦ δὴ Ἀνδρόνικος ἐσέπειτα ποριζόμενος Κουτζασθλάνην τοῦτον ὠνόμαζε, φιλολοῖδορος ὢν εἶπερ τις καὶ ἄλλος καὶ καθάσθαι ἀνθρώπων δεινότητος». Ὁμοιάζουν δὲ τὰ βυζαντινὰ παρωνύμια, τὰ μέχρῃς ἡμῶν περισωθέντα, καταπληκτικῶς πρὸς τὰ νεώτερα.

Νεοελληνικά παρωνύμια.

Α') Ὅνομα καὶ προέλευσις.

Παρ' ἡμῖν τὰ παρωνύμια εἶναι γνωστὰ εἰς τὸν λαὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα παρανόμια, παρονόματα ἢ παρανόματα, παραβγάλματα, παρατσούκλια, παραγκώμια, παρασούμια, σουσούμια,

(¹) Ἐπιστολὴ δ' σ. 640 Hercher.

ξούρια, πινόμια, πιμονές και εἴ τι ἄλλο. Εἶναι δὲ προῖον τῆς κατ' ἐξοχὴν φιλοσκώμμονος διαθέσεως τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Παρ' αὐτῷ τὸ σκῶμμα εἶναι συνηθέστατον. Ἀφήνω κατὰ μέρος τὰ σκωπτικὰ ἄσματα καὶ ἰδίως τὰ δίστιχα, τὰ ὅποια κατὰ τοὺς χρόνους καὶ τὰς διασκεδάσεις διαστανροῦνται πανταχόθεν μεταξὺ τῶν συνδιασκεδαζόντων, ἀφήνω κατὰ μέρος τὰ σκώμματα, τὰ ὅποια οἱ χωρικοὶ ἀπενθύνουν πρὸς τοὺς γείτονας, καὶ περὶ τῶν ὁποίων εἵπομεν ἤδη, εἰς τὰ χωρία ἐν γένει ὅταν δὲν ἔχουν ἄλλο θέμα ὁμιλίας, καὶ συνήθως δὲν ἔχουν, καταντοῦν εἰς τὴν κακογλωσσίαν καὶ τὸ σκῶμμα, καὶ διασκεδάζουν πειράζοντες τὸν ἕνα καὶ τὸν ἄλλον. Εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ ἄνθρωπος ἐντόπιος ἢ ξένος, ὁσονδήποτε τέλειος καὶ ἂν εἶναι, τοῦ ὁποίου νὰ μὴ βροῦν κάτι, νὰ μὴ τοῦ κολλήσουν τὸ παρατσούκλι του. Ἡ μορφὴ, ἡ ὄψις, ἡ χροιά τοῦ προσώπου, τὸ μέγεθος καὶ τὸ χρῶμα τῶν ὀφθαλμῶν, τῆς ρινός, τῶν ὠτῶν, ἡ κατασκευὴ τοῦ σώματος, τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν, ἡ τροφή, ἡ φωνή, ἡ ὁμιλία, αἱ προσφιλεῖς φράσεις, αἱ πράξεις, τὸ ἦθος, τὰ πάντα μετὰ θαυμαστικῆς ὀξύτητος παρατηροῦνται, ὅπως εὑρεθῇ ἡ ἀστεία αὐτῶν ὄψις καὶ ἐκπηδήσῃ τὸ σκῶμμα καὶ τὸ παρατσούκλι.

Πλάττονται δὲ τὰ παρατσούκλια οὐχὶ πάντοτε κατὰ κυριολεξίαν. Αἱ μεταφοραὶ καὶ συγκρίσεις πρὸς ζῷα καὶ πράγματα καὶ πρόσωπα καὶ ἡ δημιουργία πολλάκις ἐντελῶς νέων λέξεων εἶναι πράγματα συνηθέστατα εἰς τὰ παρωνύμια. Καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἔρευνα τῆς προελεύσεως ἐκάστου εἶναι δυσχεροσετάτη, ἂν μὴ γνωρίζῃ τις ἔξ αὐτῆς τῆς κοινωνίας τοῦ ὅρου, ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἐπλάσθη.

Ὡς πρὸς τὰ ἀπλῶς χαρακτηριστικὰ παρωνύμια ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ταῦτα προέρχονται κυρίως ἐκ σωματικῶν ἐλαττωμάτων, τοῦ τόπου τῆς καταγωγῆς ἢ τῆς ἀποδημίας κτ., οἷον ὁ Γεώργης ὁ Κουτσός, ὁ Γιάννης ὁ Στραβός, ὁ Δημήτρης ὁ Κουλοχέρης, ὁ Δημήτρης ὁ Κρητικός, ὁ Ἀμερικάνος κτλ. Ἀνάλογα εἶναι καὶ τὰ βυζαντινὰ Στραβορωμανός, Κουτζομύτης, Συναδηνός κ.τ.λ., ἐκ τῶν ὁποίων πολλὰ ἔγιναν καὶ οἰκογενειακά.

Ἐποτρόπαια παρωνύμια ἐγὼ τοῦλάχιστον παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ δὲν γνωρίζω. Τὰ δὲ πολυπληθέστατα σκαπτικά ἀναλόγως τῆς προελεύσεως αὐτῶν δύνανται νὰ καταταχθοῦν εἰς τὰς ἑξῆς κατηγορίας·

1) τὰ λείψανα τῶν παιδικῶν χρόνων, οἷον *Μπάμπης* ὁ *Χαραλάμης*, τὸ *Νὸ* ὁ *Στυλιανός*, τὰ ὅποια ἐκ τῆς παιδικῆς γλώσσης ὀρμηθέντα διατηροῦνται ἐνίστε καὶ διὰ τοὺς μεγάλους. Συνήθως ὁμως ἀντικαθίστανται ὑπὸ ἄλλων.

2) τὰ ἐκ σωματικῶν ἰδιοτήτων, οἷον *Κεφάλας*, *Πουδάρα*, *Καμπούρης*, *Μουστάκας*, *Στραβοπόδης*, *Πλατυπόδης* (βυζαντινόν), *Βραχνός*, *Σβαρνιέρα* (ὥς σύρουνσα τοὺς πόδας), *Ζερδός* (καὶ βυζαντινόν), *Μακρύς* (καὶ βυζαντινόν), *Καλλόμαλλος* (βυζαντινόν) κτλ. Ἐκ τούτων ὁμως πολλὰ εἶναι ἁπλῶς χαρακτηριστικά.

3) ἐκ πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν ἰδιοτήτων, οἷον *Κακός*, *Ψεύτης*, *Γεντίμπελας* (=ἰδιότροπος), *Παλληκαράς*, *Ξυνός*, *Λιγοψύχης*, *Ἀγέλαστος* (καὶ βυζαντινόν).

4) ἐκ συνηθειῶν, πράξεων, συνήθους ἐνδυμασίας κτλ., οἷον *Μυξέλης*, *Κρασεῖ*, *Πανταλόνας*, *Παρτάλης*, *Ξιπόλυτος*, *Σκουφᾶτος* κτλ.

5) ἐκ συνηθῶν φράσεων, ἁσυνήθους προφορᾶς κτλ., οἷον *Παιικαλός*, *Πασαπνοῆς*, *Δοξαπατοῆς* (καὶ βυζαντινόν), *Πολυκαλός*, *Δηλαδής*, *Σαλισβουρῆς*, *Στέκας*, *Βρόντας* (ἐκ τοῦ βροντώδους τόνου τῆς φωνῆς), *Καλημέρης* κ.τ.τ.

6) ἐκ πράξεων ἐκτρόπων, οἷον *Κλεφταβγός* (ὁ κλέψας ῥόν), *Ὀγδουνταλιά* (ἡ φαγοῦσα ὀγδοήκοντα ἐλαίας), *Τηγανίτας* (ὁ τρώγων πολὺ τοὺς τηγανίτες) κτλ.

7) ἐκ συγκρίσεων πρὸς ἄλλα πρόσωπα, οἷον *Πασᾶς*, *Δεσπότης*, *Γύφτος*, *Πιλάτος* κτλ.

8) ἐκ συγκρίσεων πρὸς ζῷα, οἷον *Ἀλεπός* (καὶ βυζαντινόν), *Ζαγάρι*, *Γκαμήλας*, *Λαγός*, *Ψείρα*, *Σφήκα*, *Πετεινός*, *Ψύλλος* (καὶ βυζαντινόν) κτλ.

9) ἐκ συγκρίσεων πρὸς πράγματα, οἷον *Μπουγαδοκόφινος*, *Ἀνεμόμυλος*, *Δεκές*, *Μαῖντανός* κτλ.

Καὶ πολλάκις μὲν αἱ ἐξ ὧν τὰ παρωνύμια λέξεις μένουσι ἀμετάβλητοι, οἷον ἡ *Χερούκλα* ἐπὶ ἀνδρός, ἡ *Ντομάτα* ἐπίσης, π. χ. ὁ *Γιάννης* ἡ *Χερούκλα*, ὁ *Δημήτρης* ἡ *Ψείρα* κτ. Ἄλλοτε ὅμως ἐκ τῶν λέξεων τούτων ἐσχηματίσθησαν ἐπίθετα, οἷον ὁ *Ντομάτας*, ὁ *Χερούκλας*, ὁ *Ψείρας*, ὁ *Πίας* κτ. τὰ ὅποια κατόπιν ἐπολιτογραφήθησαν καὶ ὡς οἰκογενειακά.

Ἄλλος δέ τις τρόπος εἶναι ἡ πρὸ τοῦ ὀνόματος πρόταξις τοῦ παρωνυμίου, ἔνεκα τῆς ὁποίας δημιουργοῦνται σύνθετα, οἷον *Καραγιάννης*, *Μανρογιώργης*, *Στραβοδοσίλης*, *Στραβορωμανός* (βυζανινόν), *Ψωρομήτρος*, *Δελιγιάννης* κτ.

Συλλογὴ καὶ συλλογαί.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων γίνεται καταφανὲς ὅτι δὲν εἶναι ἀρκετὸν ὁ συλλογεὺς νὰ ἀποθησαυρίξῃ μόνον τὰ παρωνύμια, ἀλλὰ πρέπει ὅπου εἶναι δυνατόν καὶ ἐπὶ τόπον νὰ ἀναζητῇ τὴν αἰτίαν τοῦ σχηματισμοῦ αὐτῶν. Διότι ἄλλως ὑπάρχει κίνδυνος πολλὰ ἐξ αὐτῶν νὰ μείνουν ἀνερμήνευτα ἢ κακῶς νὰ ἐρμηνευθοῦν.

Συλλογὰς παρωνυμίων συστηματικὰς δὲν ἔχομεν μέχρι τοῦδε. Ὁ Kretschmer εἰς τὸ βιβλίον αὐτοῦ περὶ τῆς λεσβιακῆς διαλέκτου περισυνέλεξε τινα, εἰς αὐτὸν δὲ ἀνήκει καὶ ἡ ἀνωτέρω παρατεθεῖσα κατάταξις. Ὡσαύτως ὁ Dieterich ἔχει τινὰ ἐν τῷ περὶ νοτίων Σποράδων ἔργῳ του. Ὑλικὸν χρησιμοποιοῦσιμον παρέχουν ἄφθονον τὰ ἐκ παρωνυμίων ἐπώνυμα, ἀλλὰ ταῦτα τοῦτο ἔχουν τὸ κακόν, ὅτι οὐδὲ νύξιν παρέχουν περὶ τῶν ἀφορμῶν, ἐξ ὧν ὠρμήθη τὸ παρωνύμιον, ἢ γινώσις τῶν ὁποίων, ὥς εἴπομεν, εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἀσφαλῆ ἐρμηνείαν τῶν παρωνυμίων καὶ ἐπομένως καὶ διὰ τὴν κατάταξιν καὶ τὴν περαιτέρω ἐπ' αὐτῶν ἔρευναν.

Δ' ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ

Γενικά.

Τοπωνύμια λέγοντες ἐννοοῦμεν οὐ μόνον τὰς ὀνομασίας τῶν πόλεων, χωρίων καὶ συνοικισμῶν, ἀλλ' ἐν γένει πάντα τὰ ὀνόματα, διὰ τῶν ὁποίων ὁ λαὸς ὀνομάζει πᾶσαν πτυχὴν, πᾶν τμήμα τοῦ πατρίου ἐδάφους. Τὰ τοπωνύμια δὲν εἶναι αὐθαίρετα κατασκευάσματα. Ὅπου δὲν εἶναι λείψανα παλαιά, εἶναι στενωτάτα συνδεδεμένα πρὸς τὴν μορφὴν τοῦ ἐδάφους καὶ τὴν φύσιν αὐτοῦ, τὴν βλάστησιν, τὰ ζῶα, τοὺς κατοίκους του, πολλάκις δὲ καὶ πρὸς τὴν ἱστορίαν, τὰ ἔθιμα καὶ τὰς παραδόσεις. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ μελέτη αὐτῶν εἶναι σπουδαιοτάτη οὐ μόνον διὰ τὴν γεωγραφίαν, σύγχρονον καὶ ἱστορικὴν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν λαογραφίαν, τὴν ἐθνολογίαν καὶ τὴν ἱστορίαν. Διὰ τὴν γεωγραφίαν τὴν σύγχρονον, οὐ μόνον διότι τὸ ἰδιαίτερον ὄνομα δίδει πλήρη ὑπόστασιν εἰς ἓνα τόπον, διακρίνον αὐτὸν ἀπὸ παντὸς ἄλλου, καθὼς τὸ ὄνομα συμπληροῖ τὴν ἀνθρωπίνην ὑπόστασιν ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἀλλὰ καὶ διότι τὰ ὀνόματα ταῦτα πολλάκις αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ χαρακτηρίζουν τὴν φύσιν καὶ τὴν μορφὴν τοῦ ὀνομαζομένου τόπου. Διὰ τὴν ἱστορικὴν, διότι μέρος αὐτῶν εἶναι λείψανα ὀνομάτων συνοικισμῶν παλαιῶν ἐκλιπόντων, τὰ ὁποῖα μᾶς καθοδηγοῦν εἰς τὸν ἀκριβῆ καθορισμὸν τῆς γεωγραφικῆς θέσεως αὐτῶν. Διὰ τὴν λαογραφίαν, οὐ μόνον διότι αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ ἀποτελοῦν μίαν ἐκδήλωσιν τοῦ λαϊκοῦ πνεύματος καὶ καθ' ἑαυτὴν ἀξίαν μελέτης, ἀλλὰ καὶ διότι πολλὰ ἐξ αὐτῶν ἀποτελοῦν ἐν ἐπὶ πλεόν δεῖγμα τῆς μυθολογικῆς τοῦ λαοῦ φαντασίας, ἔτι δὲ καὶ διότι πολλὰ συνδέονται πρὸς παραδόσεις καὶ ἔθιμα παλαιότατα. Διὰ τὴν ἐθνολογίαν τέλος καὶ τὴν ἱστορίαν, διότι μέγα πλῆθος αὐτῶν ἢ εἶναι ξενόγλωσσα ἢ ὁμόγλωσσα μὲν, ἀλλ' εἰς ξένους λαοὺς ἀναφερόμενα, τὰ ὁποῖα, ἂν μὴ τι ἄλλο, μαρτυροῦν ὅμως περὶ τῆς ἱστορικῆς ἐποικίσεως ἢ καὶ τῆς διόδου ἀπλῶς τῶν λαῶν τούτων ἐκ τῶν σχετικῶν χωρῶν,

πολλὰ δὲ καὶ περισφύζουσιν τὴν μνήμην μεγάλων ἀρχοντικῶν οἰκῶν, οἱ ὅποιοι ὑπῆρξαν κατὰ καιροὺς τῶν τόπων τούτων οἱ εὐγενεῖς χωροδεσπόται.

Νεοελληνικὰ τοπωνύμια.

Ὅσα ἐλέχθησαν ἀνωτέρω γενικῶς ἰσχύουν καὶ διὰ τὰ νεοελληνικὰ τοπωνύμια, τὰ ὅποια ἀναλόγως τῆς προελεύσεως αὐτῶν δύνανται νὰ καταταχθοῦν εἰς τὰς ἑξῆς κατηγορίας:

α') εἰς ἐκεῖνα, τὰ ὅποια προφανῶς διετηρήθησαν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος, εἴτε μεμαρτυρημένα εἶναι εἴτε ἀμάρτυρα, ὅσον καὶ ἂν ἡ σημερινή των ὄψις εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀμυρὰ καὶ ἐξηλλοιωμένη. Οὕτω π. χ. *Χιλιαδὸν* λέγεται σήμερον ἡ ἀρχαία *Φυλιαδῶν*, *Λεψίνα* μέχρι πρό τιος ἐλέγετο ἡ *Ἑλενοῖς*, *Γιόρκοι* ἐν Κύπρῳ οἱ *Γόλγοι*, *Δάμι* τὸ *Ἰδάμιον*, *Βροῖσ'α* τὰ *Ἀφροδίσια*, *Ἀσίον* ἢ *Ἀσίνη*.

β') εἰς ἐκεῖνα, τὰ ὅποια εἶναι λείψανα βυζαντινῶν χρόνων, διασφύζοντα

1) τὴν μνήμην πόλεων καὶ συνοικισμῶν βυζαντινῶν, διατηρουμένων μέχρι τοῦ νῦν ἢ καὶ συνηθέστερον ἐκλιπόντων, οἷον *Μάκρη* ἐλέγετο κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους καὶ λέγεται καὶ σήμερον ἡ αὐτὴ θρακικὴ πόλις. *Μιστράς* ἐκαλεῖτο ἡ βυζαντινὴ πρωτεύουσα πόλις ἐν Λακωνίᾳ, μὲ τὸ αὐτὸ δὲ ὄνομα καλεῖται σήμερον τὸ παρακείμενον εἰς τὰ ἑρείπια χωρίον· *Μεσσηγε* καλεσά τουρκιστὶ καλοῦνται σήμερον τὰ ἑρείπια τοῦ κάστρου τῆς βυζαντινῆς ἐν Θράκῃ *Μοσσοννουπόλεως* κτλ.

2) τὴν μνήμην ἀγροτικῶν, διοικητικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν διαιρέσεων, οἷον *Ζευγολατειό*, *Χιλιομόδι*, *Διμοῖρι*, *Ἀγρίδι*, *Πραστεῖό*, *Ἀπλίκιν*, *Ἀφεντιτσή*, *Κομιτιτσή*, *Σπαθαρικόν*, *Ἐπισκοπὴ* κτλ.

3) τὴν μνήμην τῶν βυζαντινῶν κτητόρων, οἷον *Κατάκλι* τὸ κτῆμα τῆς οἰκογενείας *Κατακαλῶν*, *Διαβολίτζι* τὸ κτῆμα τοῦ *Διαβολίτζη*, *Μιχαλίτσι* τὸ κτῆμα τοῦ *Μιχαλίτση*, *Λεοντάρι* τὸ τοῦ *Λεοντάρη*, *Μανιάκι* τὸ τοῦ *Μανιάκη*, *Μελιγαλᾶ* κλπ. Τὰ τοπωνύμια ταῦτα κατ' ἀρχὰς ἐξεφέροντο κατὰ

γενικήν, ὥς δηλοῦντα τὸν κτήτορα, βαθμηδὸν ὁμῶς λησμονηθείσης τῆς ἀρχῆς αὐτῶν ἐξηγέθησαν καὶ κατ' ὀνομαστικήν οὕτως, ὥστε τὸ *χωρίον τοῦ Διαβολίτζη* ἔγινε τὸ *χωρίον Διαβολίτσι*, καὶ ἐξελληνισθὲν ἐν τῇ ἐπισήμῳ γλώσσῃ *Διαβολίσιον*. Ἐν Κύπρῳ εὗρηνται καὶ εἰς ἀρσενικὸν γένος, οἷον ὁ *Καλλίνικος*, ὁ *Ζαχαρίας*, ὁ *Βάρδας*, ὁ *Κουρκούας*, ὁ *Δούκας*, ὁ *Λάσκαρης*, οἱ *Φωκάδες*, οἱ *Καβράδες*, οἱ *Διγενῆδες* κλπ.

4) Τὴν μνήμην ἀξιωματίων ἢ ἐπαγγελημάτων τῶν βυζαντινῶν χρόνων ἐκ τῶν ἐπωνύμων τῶν κτητόρων, οἷον *Τρικλίνη*, *Λογοθέτη*, *Πικέρμι* (τοῦ Πιγκέρνη).

5) Τὴν μνήμην στρατιωτικῆς χρήσεως, οἷον *Βίγλα*, *Μεροβίγλι*, *Σιδερόπορτα* κτλ.

γ') εἰς ἑκείνα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν λείψανα ἐποικήσεων ἢ καὶ προσωρινῆς παρουσίας ἢ διόδου ξένων λαῶν, Σλάβων, Τούρκων, Ἀλβανῶν καὶ Φράγκων. Τοιαῦται εἶναι π.χ. τὰ σλαβικά *Νεζερός*, *Ἀράχοβα*, *Ζάχολη*, *Ζιγοβίσι* κλπ., τὰ ἄλβανικά *Μαλακάσα*, *Κακοσάλεσι*, *Λιόπεσι* κτλ., τὰ τουρκικά *Ταταρλάρ*, *Τοπουζλάρ*, *Χασάν ἀγᾶ*, *Ἀχμέτ ἀγᾶ* καὶ τελευταῖον σποραδικὰ τινὰ φραγκικά ἰδίως εἰς τὰς φραγκοκρατηθείσας χώρας, οἷον *Σανταμέρι* ἐν Ἀχαΐᾳ ἐκ τοῦ Γάλλου *Saint-Omer*, *Τρέμουλας*, φρούριον ἐν Καλαβρύτοις ἐκ τοῦ βυζωνίου *de Tremouille*, *Καθοντόρος*, τὸ ἀκρωτήριον τῆς Εὐβοίας ὁ *Καφιεῖς*, ἐν Κύπρῳ *Ἀγκολέμης*, *Λαζανιάς*, τοῦ *Φικάρδου*, *Σανταλάριν*, *Σαντινί*, ἐν Κερκύρᾳ τὰ *Γήρου* ἀντὶ τὰ *Ρογήρου* κτλ. Ἐκ τούτων ἄξια ἰδιαιτέρας προσοχῆς διὰ τὴν ἐθνολογίαν εἶναι τὰ φαινόμενα σλαβικά, καθόσον εἰς αὐτὰ ἀνευρίσκονται τὰ ἔχνη τῶν σλαβικῶν φυλῶν, αἱ ὁποῖαι ἐπέδραμον κατὰ τὸν Μέσον Αἰῶνα εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἔγιναν ἀφορμὴ νὰ δημιουργηθῇ τόσος θόρυβος περὶ τῆς ἐκσλαβώσεως τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς ταχείας καταστροφῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, τὰ ἄλβανικά διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν ἄλβανικῶν ἐποικήσεων, ἔπειτα δὲ καὶ τὰ τουρκικά, ἐκ τῶν ὁποίων εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι πολλὰ προέρχονται ἐκ τῶν ἰδιοκτητῶν Τούρκων, οἷον *Χασάν ἀγᾶ* κτλ., ἀλλὰ πολλὰ ἀναφέρονται εἰς ἐποικήσεις καὶ μετακινήσεις πληθυσμῶν, προκληθείσας ἕνεκα τῶν

πολέμων τῆς Πύλης ἢ ὑπ' αὐτῆς τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως κατὰ καιροὺς πρὸς πύκνωσιν τοῦ τουρκικοῦ πληθυσμοῦ εἰς τῆς ἑλληνικὰς χώρας, ὡς *Ταταρλάρ*, *Τατάρκιοι*, χωρίον ἐκ *Τατάρων* συνοικισθέν, *Τσερκέζκιοι*, χωρίον Κιρκασίων, *Καζακλάρ*, χωρίον Κοζάκων καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Ἐπειτα σπουδαῖα εἶναι τὰ τουρκικὰ τοπωνύμια, διότι πολλὰ ἐξ αὐτῶν εἶναι αὐτὰ τὰ παλαιότερα ἑλληνικὰ καὶ μάλιστα βυζαντινά, τὰ ὅποια παραφθείραντες οἱ Τοῦρκοι κατέστησαν δυσδιάγνωστα. Οὕτως αἱ βυζαντιναὶ παρὰ τὴν Προποντιίδα *Πηγαὶ* μετεβλήθησαν εἰς *Μπίγαν*, ἡ ἀνατολικῶς τῆς Σμύρνης *Παλαιάπολις* εἰς *Μπαγιάμπολον*, ἡ *Τρέπολις* εἰς *Ταράμπολον*, ὁ *Πύργος* εἰς *Μπουργκάς* κτλ. Περιεργότατα παραδείγματα τοιούτων φθορῶν ἀναφέρει ὁ Μενάρδος ἐν Κύπρῳ, ὡς *εἰς τὴν Κίον* ἔγινεν *Ἰοτιντζιό*, ὁ *Ἅγιος Ἀμβρόσιος* (*Ἁγ. Βρόσης*, *Ἁγ. Γρόσης*) ἔγινεν *Ἁγ. Κουρούς* (= γρόσιον), τοῦ *Ἀντρολίκου Ἀντολί κιοι*, τὸ *Ἀγρίδι Ἀγίρ-νταγί* καὶ ἐξ αὐτοῦ ἑλληνικὸν *Ἀγίριον*, ἡ *Πέτρα τοῦ Διγενῆ Γενιτζέ κιοι* κτλ. Πλὴν τῶν καθαρῶς ξένων τούτων τοπωνυμίων ἔχομεν καὶ ἑλληνικά, ἀναφερομένα εἰς ξένους ἐποικήσεις καὶ ξένους λαοὺς, ὡς *Γυφτοχώρι*, *Ἀρμενήδες*, *Συρκάηδες*, *Καραμάνοι*, *Ἀρναουτοῖα* κ.τ.τ.

δ') εἰς τὰ φαινόμενα καθαρῶς νεοελληνικά, μολονότι ἐπισταμένη ἔρευνα τῶν βυζαντινῶν πηγῶν καὶ τῆς βυζαντινῆς γεωγραφίας ἴσως πολλὰ ἐξ αὐτῶν ἤθελεν ἀποδείξει βυζαντινά. Τὰ νεοελληνικά ταῦτα τοπωνύμια δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν εἰς διαφόρους κατηγορίας ἀναλόγως τῆς προελεύσεως αὐτῶν. Οὕτω προέρχονται ἄλλα

1) ἐκ τῆς γεωλογικῆς συστάσεως τοῦ ἐδάφους, ὡς *Τράχυνες*, *Χωματερό*, *Χαρκός*, *Ἀμμούσα*, *Λιθερή*, *Χαντριά* (διότι τριβεταί τὸ ἔδιφος εἰς χάντρες) κ.τ.τ.

2) ἐκ τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ ἐδάφους καὶ διαφορῶν ἄλλων αὐτοῦ ἰδιοτήτων, ὡς *Λάκκα*, *Στενή*, *Καταβόθρα*, *Ἀδλωνάρι*, *Βαθύ*, *Ὀμαλός*, *Ἀβγό*, *Μαγούλα*, *Κοννόπετρα*, κ.τ.τ. Εἰς ταῦτα ὑπάγονται καὶ τὰ ἐκ τῆς ἡχοῦς, ὡς *Ἀντίλαλος*, *Φώνισσα*.

3) ἐκ τοῦ χρώματος τοῦ ἐδάφους, ὡς *Ἀσπρόκαμπος*, *Ἀσπριά*, *Κοκκινιά*, *Ἀσπρόβαλτος* κ.τ.τ.

4) ἐκ τῶν ρεόντων ὑδάτων, οἷον *Κεφαλόβρυσσος*, *Ἀρμυροπόταμος*, *Γλυκόβρυσσος*, *Κρυονέρι*, *Μαυρονέρι* κ.τ.τ.

5) ἐκ τῆς φυομένης βλαστήσεως ἢ τῆς ἐλλείψεως αὐτῆς, οἷον *Ἀγριάδα*, *Μαραθῶνας*, *Μαραθωνήσι*, *Ἀμπελάκια*, *Ἀναδεντράδες*, *Πουρνάρι*, *Κερασιά*, *Ἀχλαδόκαμπος*, *Μαδάρα*, *Ξεροβοῦνι*.

6) ἐκ τῶν συχναζόντων ζώων, οἷον *Ἀηδόνια*, *Ἀηδονόραχη*, *Ἀετόραχη*, *Ἀλποχώρι*, *Ἀλουπότρυπες* κ.τ.τ. Ἐντεῦθεν καὶ τινες κυνηγετικάι τοπωνυμιαί, οἷον *Τρυγονᾶς*, *Πέρασμα*.

7) ἐκ διαφόρων κτισμάτων, ἀρχαίων ἢ νέων, καὶ ἰδίᾳ ἐκκλησιῶν, διατηρουμένων ἢ καὶ ἡρειπωμένων, οἷον *Ἀσπρόπυργος*, *Ἀνεμόμυλος*, *Πυργί*, *Καστράκι*, *Κολῶνες*, *Κιόνι*, *Ἅγιος Γεώργιος*, *Μοναστήρι*, *Παντάνασσα*, *Φανερωμένη* κ.τ.τ.

8) ἐκ τοῦ κατ' ἐξοχὴν ἐπαγγέλματος τῶν κατοίκων, οἷον *Ἀρκάτες* (ἐργάται), *Τορνάρηδες*, *Γραφκιάδες*, *Χαρτσιάδες* κ.τ.τ. Ἐκ τῶν ιδιοκτητῶν, οἷον τοῦ *Λεβίδη*, τοῦ *Ζαῖμη* κ.τ.τ. Ἐν Κεφαλληνίᾳ, Κερκύρα καὶ εἴ ποιν ἄλλαχοῦ ἀντὶ τῆς γενικῆς γίνεται χρῆσις τοῦ οἰκογενειακοῦ ὀνόματος εἰς τὸν πληθυντικόν, οἷον *Ἀλεξανδράδες*, *Πεσσάδες*, *Ἀσπιωτάδες*, *Ραφαλάδες*, κ.τ.τ. ἢ οὐδετέρου ἐπιθέτου ἐκ τῶν εἰς -ατος ληγόντων, οἷον *Δαφνάτα*, *Μαζαρακάτα*, *Κουντουράτα*. Ἐν Κερκύρα γίνεται χρῆσις ἐπιθέτων εἰς -άτικα, οἷον *Μαστοράτικα*, *Γεωργουσάτικα*, ἐν δὲ τῇ Μάνῃ καὶ ἄλλαχοῦ τῆς Πελοποννήσου τῆς καταλήξεως -αῖικα ἢ -άνικα, οἷον *Μαλευριάνικα*, *Κορακιάνικα*, *Καλιάνικα*, *Κατουλαῖικα* κ.τ.τ. ⁽¹⁾.

9) ἐξ ἐπιτοπίων ἱστορικῶν παραδόσεων, συνήθως ὀνομάτων λησιῶν ἢ καὶ ἄλλων, οἱ ὅποιοι ἔδρασαν ἢ ἐφρονέθησαν ἐν τῷ τόπῳ, καὶ ἄλλων ἐπιτοπίων πολλάκις ἀσημάντων γεγονότων, οἷον τὸ ἐν τῇ *Ἀχαΐᾳ* *Γεφύρι* τοῦ *Γιαννᾶ*, τοῦ ἐκ Προστοβίσεως ἄρματωλοῦ, τοῦ δολοφονηθέντος ἐν Πάτραις ὑπὸ τῶν Τούρκων τὸ 1770, τὸ *Κάστρο* τοῦ *Δοξα-*

(¹) Περὶ τῶν τοπωνυμικῶν ἐν γένει καταλήξεων ἔγραψεν ὁ Κ. *Αμανός*, *Die Suffixe der neugriechischen Ortsnamen*. München, 1908.

πατρῷ, Ὡς τοῦ Γουρῷ, Ὡς τοῦ Σανιῶ ἐν Κεφαλληνίᾳ, Κρέμ-
μισμαν τοῦ καμήλου ἐν Κύπρῳ κ.τ.τ.

10) ἐκ παρομοιώσεων πρὸς ζῶα, ἀνθρώπους ἢ καὶ πρά-
γματι, οἷον *Πενταδάκτυλον* λέγεται ὄρος ἐν Κύπρῳ, *Πεντα-
δάκτυλος* καὶ ὁ Ταῦγετος, *Ἀνὸ ἀδέρφια* λέγονται αἱ δίδυμοι
κορυφαὶ τοῦ Σιπύλου, *Παλληκάρι* ἢ ἑτέρα τῶν κορυφῶν τῆς
Φολόης, τὸ δὲ ὄνομα *καλόγερος* συνηθέστατα ἀποδίδεται εἰς
βράχους. Ἐν Κύπρῳ καλεῖται *Γυναικόκρεμμος* κρημνός, διότι
ἐξ αὐτοῦ ὥς ἐκ μαστῶν καταστᾶζει ὕδωρ. Πολλοὶ χεῖμαρροι
καλοῦνται *Διακονιάρηδες*, διότι ὥς ἐπαῖται δάνειον ἔχουν τὸν
βίον. Τοιαῦτα εἶναι ἐπίσης καὶ τὰ τοπωνύμια *Δράπανος*,
Διχάλη, *Σκάφη*, *Στεφάνη*, *Κάκκαβο*, *Χωνί* κ.τ.τ. Ἐννοεῖται
ὅτι τὰ τοιαῦτα τοπωνύμια εἶναι συνήθη εἰς ὄρη καὶ βρά-
χους, ὅπου παρουσιάζονται σχήματα ποικίλα, δυνάμενα νὰ
κινήσουν εἰς παρομοίωσιν, ἀποτελοῦν δὲ προβαθμίδα τῆς
πλήρους μυθολογίας, ἢ ὅποια ἐμφανίζεται εἰς τὰς ἐξ αὐτῶν
ἀναπτυσσομένας παραδόσεις.

11) ἐκ διαφόρων παραδόσεων, σχετικῶν πρὸς δαίμονας,
οἷον νεραΐδας, δράκους, διαβόλους κτλ. Οὕτως, ὥς ἐσημειώ-
σαμεν εἰς τὰς παραδόσεις, συνήθη εἶναι τὰ τοπωνύμια *Δρα-
κοσπηλιά*, *Δρακόλιμνη*, *Δρακότροπα*, *Νεραΐδοβούνι*, *Νεραΐ-
δάλωνο* κτλ. *Μανωλιά* ἢ τῆς *Μανωλιάς* τὸ λαγκάδι καλεῖται
χεῖμαρρος ἐν Ἀχαΐᾳ, διότι ἐκεῖ κατοικεῖ ἡ λάμια Μανωλιά.

12) καὶ τελευταῖον ἐκ διαφόρων παραδόσεων, σχετικῶν
πρὸς παλαιότατα ἔθιμα, οἷον *Γεροντόδραχος* καλεῖται ἡ χα-
μηλοτέρα τῶν κορυφῶν τοῦ Παρνασσοῦ, διότι ἀπ' αὐτῇ τὸν
παλιὸ καιρὸ ἐγκρέμιζαν τοὺς γέροντας, ποὺ δὲν μποροῦσαν νὰ
βγάνουν τὸ ψωμί τους.

Συλλογὴ καὶ συλλογαί.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω γίνεται καταφανὲς ὅτι μία συλλογὴ
τοπωνυμίων, διὰ νὰ εἶναι πλήρης καὶ χρήσιμος ἐπιστημονι-
κῶς, πρέπει ὁ καταρτίζων αὐτὴν συλλογεὺς νὰ μὴ περιορίζῃ
τὸ ἔργον του εἰς τὴν ἀπλῶς καὶ ὥς ἔτυχε περισυλλογὴν καὶ

ἀναγραφὴν τῶν ὀνομάτων, ἀλλὰ πρέπει νὰ προσέχη καὶ ἄλλα μερικὰ πράγματα.

Πρῶτον αὐτὴ ἡ καταγραφὴ τοῦ ὀνόματος πρέπει νὰ εἶναι ἀκριβεστάτη, καθὼς ἀκριβῶς τὸ τοπωνύμιον λέγεται, προστιθεμένου ἀπαραιτήτως καὶ τοῦ ἄρθρου, διὰ νὰ δηλωθῇ τὸ γένος καὶ ὁ ἀριθμὸς καὶ ἡ πτώσις, καθ' ἣν τοῦτο ἐκφέρεται. Ταύτην πρέπει νὰ ἀκολουθῇ ἡ δήλωσις καὶ ἡ περιγραφὴ τοῦ τόπου, εἰς τὸν ὁποῖον τὸ τοπωνύμιον ἀποδίδεται, διότι μόνον ἡ γνῶσις τῆς φύσεως καὶ τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ ἐδάφους, τῆς ἐπ' αὐτοῦ βλαστήσεως κτλ. δύναται νὰ μᾶς δώσῃ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ τοπωνυμίου. Ἐπειτα πρέπει νὰ σημειώνεται ἐπιμελῶς πᾶν ὅ,τι λέγεται διὰ τὸν τόπον ἐκεῖνον, πᾶσα παράδοσις εἴτε ἱστορικὴ εἴτε μυθικὴ. Ὁ συλλογεὺς δὲν πρέπει νὰ βαρύνεται νὰ ἐρωτᾷ. Ἐὰν ἡ περιέργεια εἰς ἄλλας περιστάσεις εἶναι ἐλάττωμα, διὰ τὴν περίστασιν ὅμως ταύτην εἶναι ὠφελιμωτάτη. Κάλιστον δὲ εἶναι τὴν συλλογὴν νὰ ἀκολουθῇ καὶ χάρις, ἐν τῷ ὁποίῳ νὰ σημειώνεται τὸ τοπωνύμιον εἰς τὴν θέσιν του.

Διὰ ταῦτα πάντα ὁ ἄριστος τρόπος τῆς περισυλλογῆς τῶν τοπωνυμίων δὲν εἶναι ὁ ἕξ ἀκοῆς, ἀλλ' ὁ ἕξ αὐτοψίας. Ὁ λαογράφος συλλογεὺς διατρέχων τὴν γῶραν συνοδεῖα μάλιστα χωρικῶν, οἱ ὁποῖοι γνωρίζουν τὸν τόπον τους, δύναται, ἐρωτῶν πάντοτε καὶ πληροφροῦνόμενος, ἄριστον ὕλικὸν νὰ συλλέξῃ, τὸ ὁποῖον θέλει ἀποβῇ χρήσιμον οὐ μόνον διὰ τὴν μελέτην τῶν τοπωνυμίων, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰς παραδόσεις, καὶ δι' ἄλλας ἀκόμη ἐκτὸς τῆς λαογραφίας μαθήσεις.

Νεοελληνικὰ τοπωνύμια εὐρίσκει κανεὶς πολυπληθῆ εἰς διαφόρους περιηγήσεις καὶ ὁδοιπορικὰ ξένων καὶ ἡμετέρων, ἔπειτα εἰς διαφόρους γεωγραφικάς, τοπογραφικάς, ἱστορικάς καὶ ἀρχαιολογικάς πραγματείας, τῶν ὁποίων ἡ μνημόνευσις θὰ ᾔτο μακροτάτη. Ἐμελετήθησαν δὲ πολὺ τὰ τοπωνύμια ἰδίως ἀφ' οὗτου ἀνεκινήθη ὑπὸ τοῦ Fallmerayer τὸ ζήτημα τῶν σλαβικῶν ἐποικήσεων ἐν Ἑλλάδι. Ἐκ τῶν Ἑλλήνων πρῶτος τὴν μεγάλην σπουδαιότητα τῆς μελέτης τῶν τοπω-

νυμίων τῆς Ἑλλάδος ὑπέδειξεν ὁ Ἀ. Κυπριανός⁽¹⁾, συστηματικαὶ δὲ ἐξ ἐπιστημονικῶν λόγων συλλογαὶ εἶναι ἡ τοῦ *Ταιτσέλη*, Ὀνόματα θέσεων ἐν Κεφαλληνίᾳ μετὰ τοπογραφικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν σημειώσεων, δημοσιευθεῖσα εἰς τὸν Α' τόμον τοῦ Παρνασσοῦ σ. 674 κέ., ἡ τοῦ Σ. Μενάρδου, Τοπωνυμικὸν τῆς Κύπρου, ἐν Ἀθηνᾶς τ. ΙΗ' σ. 315 κέ., ἡ τοῦ Κ. Ἀμάντου, Συμβολὴ εἰς τὸ τοπωνυμικὸν τῆς Χίου, ἐν τῷ Λεξικογραφικῷ Ἀρχεῖῳ τῆς Μέσης καὶ Νέας Ἑλληνικῆς τ. Α' σ. 12 κέ. καὶ 157 κέ., τοῦ αὐτοῦ, Τοπωνυμικά (αὐτ. Ε' 58-64). Καὶ αἱ τρεῖς αὗται συλλογαὶ εἶναι καὶ πραγματεῖαι περὶ διαφόρων ἑλληνικῶν τοπωνυμίων, αἱ δὲ δύο τελευταῖαι εἶναι ἀξιολογώταται καὶ ὑποδειγματικαὶ εἰς τὸ εἶδος τῶν. Πλὴν τούτων τοπωνυμίας μετ' ἀξιολόγων παρατηρήσεων ἐδημοσίευσεν καὶ ὁ Κ. Dieterich, Sprache u. Volksüberlief. der Südlichen Sporaden σ. 267 κέ., ἐπίσης δὲ καὶ ὁ Kretschmer ἐν τῷ περὶ τῆς λεσβίας διαλέκτου ἔργῳ του πραγματεύεται περὶ τινων τοπωνυμίων τῆς Λέσβου (σ. 26 κέ.). Καὶ ἄλλαι δέ τινες συλλογαὶ ἐξεδόθησαν ἡττον σπουδαῖαι, οἷα ἡ τοῦ Γ. Ι. Ἰωαννίδου ἐν Λαογραφίας Ξ' σ. 91 κέ., τοῦ Κ. Γ. Παπαλέκου αὐτ. Ε' 396 κέ. Τοπωνυμιαὶ ἑλληνικαὶ Καλαβρίας ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τοῦ Morosi ἐν Archivio glottologico italiano 1874 τ. IV σ. 75. Τοπωνυμικά ἐδημοσίευσεν τελευταῖον καὶ ὁ Δ. Καμπούρογλου, τὰ ὅποια ἀποτελοῦν συλλογὴν διαφόρων αὐτοῦ γνωμῶν, δημοσιευθεισῶν ἤδη καὶ ἀλλαχοῦ, περὶ τῆς ἐτυμολογίας καὶ τῆς ἀρχῆς διαφόρων ἁττικῶν τοπωνυμίων. Τέλος σπουδαίαν συμβολὴν διὰ τὴν μελέτην τῶν τοπωνυμίων ἀποτελοῦν καὶ αἱ ὑπὸ τοῦ Ν. Γ. Πολίτου δημοσιευθεῖσαι, Γνωμοδοτήσεις περὶ μετονομασίας συνοικισμῶν καὶ κοινοτήτων. Ἐν Ἀθήναις, 1920. Τελευταῖον ὥς πρὸς τοὺς συνοικισμοὺς τῆς Παλαιᾶς καὶ Νέας Ἑλλάδος ὑπάρχουν καὶ οἱ Πίνακες τῶν δήμων καὶ κοινοτήτων τοῦ Κράτους, ἐκδοθέντες ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν τὸ 1920.

(1) Ἐν Φιλίστορι 1862 τ. Γ' σ. 3-5.

Καὶ ταῦτα μὲν διὰ τὰ σημερινὰ τοπωνύμια. Διὰ τὰ παλαιότερα, τῶν χρόνων δηλ. τῆς Τουρκοκρατίας, σπουδαιότητα πηγὴν ἀποτελοῦν τὰ εἰς τὰ δημόσια ἀρχεῖα ἢ τὰς χεῖρας ἰδιωτῶν εὗρισκόμενα ἔγγραφα, οἷον προικοσύμφωνα, πωλητήρια, κώδικες μητροπόλεων καὶ κοινοτήτων, ἔτι δὲ καὶ οἱ τουρκικοὶ κώδικες καὶ τὰ φραγκικὰ καὶ τουρκικὰ ἔγγραφα. Διὰ τοῦτο οἱ συλλογεῖς, ὅσakis τοὺς παρουσιάζονται τοιαῦτα, δὲν πρέπει νὰ χάνουν τὴν εὐκαιρίαν, ἀλλ' εἰ δυνατόν μὲν νὰ τὰ περισυλλέγουν καὶ τὰ ἀποστέλλουν εἰς τὰ ἐπὶ τούτῳ ἰδρυθέντα Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, ἄλλως τοῦλάχιστον νὰ κρατοῦν ἀκριβῆ ἀντίγραφα αὐτῶν.

Ε' ΟΝΟΜΑΤΑ ὉΡΩΝ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ, ΜΗΝΩΝ, ΗΜΕΡΩΝ ΚΤΛ.

Γενικά.

Ἡ περισυλλογὴ καὶ ἡ μελέτη τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν φράσεων, τὰς ὁποίας μεταχειρίζεται ὁ λαός, διὰ νὰ ὀνομάσῃ ὥρας καὶ μῆνας καὶ ἡμέρας, εἶναι ἀξιολογώτατη, διότι τὰ ὀνόματα ταῦτα καὶ αἱ φράσεις κρύπτουν ἐν ἑαυτοῖς παλαιότατους τρόπους διαιρέσεως καὶ καθορισμοῦ τοῦ χρόνου, οἷτινες εἶναι στενωτάτα συνδεδεμένοι οὐ μόνον πρὸς τὸ γεωγραφικὸν πλάτος, τὸ κλίμα, τὴν φύσιν καὶ τὴν βλάστησιν τῆς χώρας, εἰς τὴν ὁποίαν ἕκαστος λαὸς διαιτᾶται, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν βίον αὐτοῦ καὶ τὴν πρόοδον, τὴν ὁποίαν ἔχει κάμει εἰς τὸν πολιτισμόν. Διότι οἱ λαοὶ ὥς βάσεις διὰ τὴν διαίρεσιν καὶ τὸν καθορισμὸν τοῦ χρόνου ἐχρησιμοποίησαν ἀνέκαθεν διαφορὰ φυσικὰ φαινόμενα, τὰ ὅποια κατ' ἔτος ἢ κατὰ μικρότερα χρονικὰ διαστήματα ἐπανερχονται κανονικῶς ἐν τῷ τόπῳ, ὅπου ζοῦν. Τοιαῦτα εἶναι πρῶτον αἱ τροπαὶ τοῦ ἡλίου καὶ ἡ ἐπιτολὴ καὶ δύσις ὠρισμένων ἀστέρων, ὥς καὶ αἱ φάσεις τῆς σελήνης. Δεύτερον ἡ πρόοδος καὶ ἡ φθίσις τῆς βλαστήσεως καὶ ἰδίως τῶν καρπῶν, οἱ ὅποιοι ἀποτελοῦν τὴν κυρίαν τροφήν, ὥς εἶναι τὰ δημητριακά, τὸ ἀρτοκαρπόδενδρον κτλ. Τρίτον αἱ πρὸς τὴν βλάστησιν ταύτην συνδεόμεναι γεωργικαὶ ἐργασίαι, ὥς σπορά,

θερισμός, ἀλώνισμα, κ.τ.τ. Τέταρτον διάφοροι τῶν ζώων κατὰ καιροὺς περιοδικαὶ ἐνέργειαι, καὶ μάλιστα ἡ ἄφιξις καὶ ἀναχώρησις τῶν ἀποδημητικῶν πτηνῶν, καὶ τελευταῖον αἱ κατὰ περιόδους ἐν τῷ ἐνιαυτῷ ἐπανερχόμεναι μετεωρολογικαὶ καταστάσεις, οἷον βροχαί, ψύχη, ἀνεμοί.

Πλὴν τῶν φυσικῶν τούτων βάσεων εἰς προηγμένους ὅπωςδὴποτε λαοὺς, ἔχοντας ρυθμισμένον καθ' ἓνα οἶονδὴποτε τρόπον τὸν κοινωνικὸν καὶ θρησκευτικὸν αὐτῶν βίον, ὥς μέτρα χρονικὰ ἐχρησίμειυσαν καὶ διάφορα κανονικῶς καὶ κατὰ χρονικὰ διαστήματα τακτά, μικρότερα ἢ μεγαλύτερα, ἐπαναλαμβανόμενα γεγονότα ἐν τῷ κοινωνικῷ καὶ θρησκευτικῷ αὐτῶν βίῳ, οἷαι αἱ ἐμπορικαὶ ἀγοραί, καθὼς καὶ αἱ κατὰ τακτὰς ἡμέρας ἐνιαύσιοι θυοίαι, ἑορταὶ καὶ πανηγύρεις.

Αἱ ἐπὶ τῶν βάσεων τούτων στηριχθεῖσαι διαιρέσεις, κρατήσασαι ἐπὶ χρόνους καὶ αἰῶνας μακροὺς, ἐξετοπίσθησαν βαθμηδὸν ὑπὸ τοῦ ἡλιακοῦ ἡμερολογίου, τὸ ὁποῖον ἐκ τῶν Ἀσσυροβαβυλωνίων ὀρμηθέν, ἐπεκράτησε πρῶτον εἰς ὅλον τὸν ἑλληνορωμαϊκὸν κόσμον καὶ κατὰ καιροὺς τελειοποιηθὲν ἐπικρατεῖ καὶ σήμερον εἰς ὅλους τοὺς πεπολιτισμένους λαοὺς. Παρὰ τὴν ἐπικράτησιν ὅμως ταύτην, ἡ ὁποία ἐγένετο κυρίως ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου, τὰ κατώτερα στρώματα τῶν λαῶν καὶ μάλιστα οἱ πλησιέστερον πρὸς τὴν φύσιν ζῶντες χωρικοὶ δὲν ἔπαυσαν ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸ ἐπίσημον ἡμερολόγιον νὰ διατηροῦν καὶ νὰ μεταχειρίζονται πρὸς καθορισμὸν τοῦ χρόνου τρόπους παλαιότερους, τοὺς ὁποίους ὁ σημερινὸς λαογράφος ἐρευνητὴς δύναται νὰ εὕρῃ καὶ καθ' ἑαυτούς, συνήθως ὅμως ἀνευρίσκει κεκρυμμένους ὑπὸ τὰ ὀνόματα, διὰ τῶν ὁποίων ὁ λαὸς ὀνομάζει τοὺς μῆνας, τὰς ὥρας καὶ τὰς ἡμέρας.

Νεοελληνικὰ ὀνόματα ὥρῶν, μηνῶν κτλ.

Εἰς τὸν νέον ἑλληνικὸν λαὸν αἱ ὥραι τοῦ ἔτους εἶναι τέσσαρες, φέρουν δὲ ὀνόματα ἄλλα μὲν ἀρχαῖα, ἄλλα δὲ νεώτερα, πλασθέντα ἐπὶ μιᾷ τῶν ἀνωτέρω βάσεων. Οὕτως ἔχο·

μεν τὸν χειμῶνα, ὄνομα ἀρχαῖον, τὴν ἀνοιξή, ὄνομα πλασθὲν ἐκ τῆς προόδου τῆς βλαστήσεως, διότι κατ' αὐτὴν ἀνοίγουν τὰ λουλούδια, τὸ καλοκαίρι, ἐκ τῆς κρατούσης καλοκαιρίας, καὶ τὸ φθινόπωρο ἢ χινόπωρο ἢ κλινόπωρο ἢ μοθόπωρο κ.τ.τ. ἢ ὑστεροκαίρι, στερονοκαίρι καὶ εἴ τι ἄλλο, ὀνόματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ μὲν πρῶτα εἶναι ἀρχαία κληρονομία, τὰ δὲ τελευταῖα νεώτερα, πλασθέντα κατὰ τὸ καλοκαίρι καὶ δηλοῦντα τὴν σχετικὴν αὐτοῦ ἐξακολούθησιν καὶ κατὰ τοὺς μῆνας, τοὺς ὁποίους περιλαμβάνει τὸ φθινόπωρον.

Πλὴν ὅμως τῶν ὥρων τούτων ὁ ἑλληνικὸς λαὸς καθορίζει καὶ ἄλλας διαφόρους ἐποχάς, μακροτέρας ἢ βραχυτέρας, ἐν τῷ ἐνιαυτῷ ἐκ τῆς βλαστήσεως, τῶν γεωργικῶν ἐργασιῶν, τοῦ βίου τῶν ζώων, τῶν ἀστέρων καὶ τῆς λατρείας. Οὕτω π. χ. συνήθως ἀκούει κανεὶς φράσεις, οἷον 'ς τὰ κεράσια, 'ς τὰ σταφύλια, 'ς τὰ κράνα, 'ς τὰ κολοκύθια κ.τ.τ., δι' ὧν ὁ λαὸς καθορίζει τὸν ἀντίστοιχον πρὸς τὰς δώρας ταύτας χρόνον. Συμφώνως πρὸς αὐτὰ καὶ οἱ πνεόντες ἐτησαὶ διακρίνονται εἰς μελέμια τῷ φρούτῳ καὶ μελέμια τῷ σταφυλιῷ (Νάξος). Τοιαύτας φράσεις ἀνευρίσκει κανεὶς καὶ εἰς διαφόρους παροιμίας, οἷον ἀπ' τὸ Μάϊ ὥς τὰ κεράσια, ἀπ' τὰ σῦκα ὥς τὰ σταφύλια, ἀπ' τὸ θέρος ὥς τσ' ἐλλὲς | δὲν ἀπολείπουν οἱ δουλειές, ἐβγήκε τὸ ροδάκινο ἄρχισε τὸ νυχτέρι κτλ. Ἐκ διαφόρων γεωργικῶν ἐργασιῶν καθορίζονται αἱ ἐποχαί, 'ς τὸ θέρο, 'ς τ' ἀλώγια, 'ς τὸν τρύγο, 'ς τὰ πετμέζια κ.τ.τ. Ἐκ τοῦ βίου τῶν ζώων δὲν ἔχω ὑπ' ὄψιν φράσεις, ἔχομεν ὅμως παροιμίας καὶ γεωργικὰ παραγγέλματα, οἷον τζιτζίκας ἐλάλησε | πάрте τὰ δρεπάνια σας, μὴ σᾶς γελάσῃ ὁ μπρακακᾶς, μήτε τὸ χελιδνάκι | ἂν δὲν λαλήσῃ τζιτζίκας δὲν εἶναι καλοκαιράκι. Ἐκ τῶν ἀστέρων ἡ πούλια εἶναι κυρίως ἡ καθορίζουσα ἐποχήν, ὥς καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις· ὅθεν καὶ ἡ φράσις, ἔπεσ' ἡ πούλια 'ς τὴ θάλασσα, καὶ ἡ παροιμία, ὄντας ἡ πούλια βασιλεύει, ὁ καλὸς ζευγολάτης ἀποσπέρνει | κι οὔτε τσοπάνης 'ς τὰ βουνά, οὔτε ζευγᾶς 'ς τοὺς κάμπους. Ἐκ τῆς λατρείας τέλος εἶναι συνήθεις οἱ καθορισμοί, τὸ Πάσχα, ἢ τὴ Λαμπρή, ξώπασχα ἢ ξώλαμπρα, τὰ Χριστούγεννα ἢ τοῦ

Χριστοῦ, τὴς Ἀποκριῆς, τῆς Παναγίας καὶ συνηθέστερον τὴν Μεγάλῃ σαρακοστή, τὸ Δεκαπενταῦγουστο, τὸ Σαραντάμερο καὶ εἴ τις ἄλλος, δι' ὧν καθορίζεται ὁ ἀντίστοιχος πρὸς τὰς ἑορτὰς καὶ τὰς νηστείας χρόνος. Ἐκ τῶν ἁγίων διὰ τὴν διαίρεσιν τοῦ χρόνου σπουδαιότατοι εἶναι ὁ Ἅγιος Γεώργιος καὶ ὁ Ἅγιος Δημήτριος, ὁ μὲν πρῶτος ὡς ἀρχὴ τῆς καλοκαιρινῆς ἐποχῆς, ὁ δὲ δεύτερος ὡς ἀρχὴ τῆς χειμερινῆς. Οὕτω διχοτομοῦσι τὸν ἐνιαυτόν, καθ' ὃν τρόπον παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ ἄλλοις λαοῖς αἱ πλειάδες. Εἶναι δὲ οἱ χρόνοι τῶν ἑορτῶν τούτων, δηλαδή ἡ 23ῃ Ἀπριλίου καὶ ἡ 26ῃ Ὀκτωβρίου, ἡ ἐποχὴ τῆς συνάψεως συμβολαίων καὶ μισθώσεων εἴτε κτημάτων εἴτε ἀνθρώπων ⁽¹⁾.

Καὶ τὰ ὀνόματα τῶν μηνῶν εἰς τὸν λαὸν τῶν χωρίων ἐκ τῶν αὐτῶν πηγῶν ἐπήγασαν. Βεβαίως δὲν εἶναι ἄγνωστα τὰ ὀνόματα τοῦ ἐπισήμου ἡμερολογίου, ὅσον καὶ ἂν παρουσιάζονται γλωσσικῶς κατὰ τόπους ἡλλοιωμένα, καί τινα δὲ καὶ παρητυμολογημένα, ὡς *Γεννάρης*, *Φλεβάρης* κτλ. Συνηθέστερα ὅμως πολὺ εἶναι νεώτερα ὀνόματα, πλασθέντα ἐκ τῆς βλαστήσεως καὶ τῶν καρπῶν, τῶν γεωργικῶν ἐργασιῶν, τῆς μετεωρολογικῆς καταστάσεως, τῶν πτηνῶν καὶ ἰδίως τῶν ἑορτῶν. Οὕτως ἔχομεν τὰ ὀνόματα *Ἀνοιξιάτης* διὰ τὸν Μάρτιον, *Κερασάρης*, *Τριανταφυλλᾶς*, *Δούλουδος*, *Πράσινος* διὰ τὸν Μάϊον, *Κερασίρης* ἐνιαχοῦ καὶ διὰ τὸν Ἰούνιον, *Γαλιστής* διὰ τὸν Ἰούλιον, διότι γιαιλίζουν τὰ σταφύλια, ἔπειτα *Θεριστής*, *Ἐρνιαστής* διὰ τὸν Ἰούνιον, *Ἀλωνιστής*, *Χορτοκόπος*, *Χορτοθήρης* διὰ τὸν Ἰούλιον, *Συκολόγος*, *Τρυγητής* διὰ τὸν Αὐγουστον, *Πετμεζᾶς*, *Σποράρης*, *Τρυγητής* καὶ *Τρυγομηνᾶς* διὰ τὸν Σεπτέμβριον, *Σπαρτής*, *Τρυγομηνᾶς* διὰ τὸν

(1) Τὴν τοιαύτην διαίρεσιν εὐρίσκομεν καὶ παρὰ τοῖς Τούρκοις, οἱ ὅποιοι ὀνομάζουν τὰς δύο ἑορτὰς Χίντρελλές τὸν Ἅγιον Γεώργιον καὶ Κάσιμ τὸν Ἅγιον Δημήτριον, ἀριθμοῦν δὲ ἀπ' αὐτῶν τὰς ἡμέρας κατὰ προοῖονσαν ἀρίθμωσιν, ὡς ἀριθμεῖ ὁ Ἡσίοδος ἀπὸ τῶν ἡλιακῶν τροπῶν, συνάπτοντες πρὸς τὴν ἀρίθμωσιν καὶ διαφόρους μετεωρολογικὰς παροιμίας.

Ἰοκτώβριον, *Νιαστής*, *Σπαρτής*, *Σποριᾶς*, *Μεσοσπορίτης*, *Κρατσομηνᾶς*, *Τρουγομηνᾶς* διὰ τὸν Νοέμβριον, *Κλαδευτής* διὰ τὸν Φεβρουάριον, *Φυτευτής* διὰ τὸν Μάρτιον κτλ.

Τὰ ὀνόματα ταῦτα δὲν εἶναι τὰ αὐτὰ πανταχοῦ διὰ τὸν αὐτὸν μῆνα, πολλάκις δὲ ὄνομα δηλωτικὸν τῆς αὐτῆς γεωργικῆς ἐργασίας ἀποδίδεται ἀλλαχοῦ εἰς ἄλλον μῆνα. Τὸ τοιοῦτον ἐξηγεῖται ἐκ τῆς διαφορᾶς τοῦ κλίματος κατὰ τόπους, ἔνεκα τῆς ὁποίας αἱ αὐταὶ γεωργικαὶ ἐργασίαι ἀλλαχοῦ ἄλλοτε γίνονται, πρωϊμώτερον ἢ ὀψιαιότερον. Οὕτω τὰ τοιαῦτα τῶν μηνῶν ὀνόματα ἀποτελοῦν στοιχεῖα χρήσιμα οὐ μόνον διὰ τὴν ἔρευναν τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τοῦ λαοῦ κατὰ τοὺς διαφόρους τόπους, ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς φυσιοδίφας, τοὺς μελετῶντας τὰ τῆς βλαστήσεως κατὰ διαφόρους χώρας.

Ἐκ τῆς μετεωρολογικῆς καὶ κλιματολογικῆς καταστάσεως ἔχομεν ὀνόματα, οἷον *Κοναρίτης* διὰ τὸν Ἰανουάριον, *Καλομηνᾶς* διὰ τὸν Μάϊον, *Παχνιστής* διὰ τὸν Ὀκτώβριον, *Βροχάρης*, *Ἀνακατωμένος* διὰ τὸν Νοέμβριον καὶ τὰ μεταφορικὰ *Παλουκοκαύτης*, *Γδάρτης*, *Κλαφομάρτης*, *Πεντάγνωμος* καὶ εἴ τι ἄλλο διὰ τὸν Μάρτιον.

Ἐκ τῶν ἀποδημητικῶν πτηνῶν ἔχομεν τὸ ὄνομα *Ὀρνυκολόγος* διὰ τὸν Σεπτέμβριον.

Συνηθέστατα εἶναι τὰ ἐκ τῶν ἐορτῶν καὶ τῶν ἁγίων ὀνόματα, οἷον *Καλαντάρης* διὰ τὸν Ἰανουάριον, *Ἀγιωργιάτης* καὶ *Λαμπριάτης* διὰ τὸν Ἀπρίλιον, *Στανριώτης* διὰ τὸν Σεπτέμβριον, *Ἀηδημητριάτης* διὰ τὸν Ὀκτώβριον, *Ἀησιεράτης*, *Ἀηαντριάς*, *Ἀηταξιάρχης*, *Ἀηφιλιπιάτης* διὰ τὸν Νοέμβριον, *Ἀηνικόλας*, *Χριστός*, *Χριστουγεννιάτης* διὰ τὸν Δεκέμβριον κτλ.

Τελευταῖον ἔχομεν ὀνόματα καὶ ἐκ τοῦ μήκου, διὰ τὸν Φεβρουάριον, *Μικρός*, *Κύντιουρος*, *Κουτσός*, *Κουτσοφλέδαρος*· κατ' ἀντίθεσιν δὲ πρὸς αὐτὸν ἐκλήθη καὶ ὁ Ἰανουάριος *Τρανός*, *Μεγάλος μῆνας* ἢ *Μεγαλομηνᾶς*, ἐνῶ πραγματικῶς δὲν εἶναι μεγαλύτερος τῶν ἐχόντων 31 ἡμέρας.

Ὀνόματα ἑβδομάδων ἰδιαίτερα, καθ' ὅσον ἐγὼ τοῦλάχιστον γνωρίζω, πλὴν τῶν καθιερωμένων ὑπὸ τῆς λατρείας,

τῆς *Τυρινῆς*, τῆς *Καθαρῆς βδομάδας*, τῆς *Μεγάλης βδομάδας*, δὲν ἔχομεν.

Ἡμερῶν ἐπίσης ὀνόματα ἰδιαίτερα δὲν ἔχομεν εἰμὴ sporadica τινά. Τοιαῦτα εἶναι τὰ *Μερομήνια*, ἀλλαχοῦ *Μηνολάγια*, *Καταμήνα* ἢ *Καταμηνάτα*, αἱ πρῶται δηλ. τρεῖς, ἕξ, δώδεκα ἢ καὶ δέκα τέσσαρες κατὰ τόπους ἡμέραι συνήθως τοῦ Αὐγούστου, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ τοῦ Ἰανουαρίου ἢ τοῦ Ἰουλίου ἀπὸ τῆς 20ῆς αὐτοῦ, τῶν ὁποίων ἐκάστη ἀντιστοιχεῖ πρὸς ἓνα τῶν ἀκολουθῶν μηνῶν καὶ τῶν ὁποίων παρατηρεῖται μετὰ προσοχῆς ἢ μετεωρολογικῇ κατάστασις, διότι θεωρεῖται ὡς προσημαίνουσα τὸν καιρὸν τοῦ ἀντιστοίχου αὐτῆς μηνός· λείψανον παλαιῶν ἀστρολογικῶν δοξασιῶν καὶ μαντικῶν τρόπων.

Ἔπειτα εἶναι οἱ *Δρίμες*, αἱ πρῶται ἡμέραι τοῦ Αὐγούστου καὶ ἐνιαχοῦ καὶ τοῦ Μαρτίου, αἵτινες θεωροῦνται ἀκατάλληλοι διὰ πᾶσαν ἐργασίαν καὶ ἰδίως διὰ τὴν πλύσιν ἐνδυμάτων, κοπὴν ξυλῶν κτλ., τὰ ὁποῖα φθείρονται. Ἀνήκουν δὲ καὶ αὐταὶ εἰς τὸν κύκλον τῶν αὐτῶν ἀστρολογικῶν δοξασιῶν.

Ἔπειτα εἶναι ἐνιαχοῦ ἡ *Κλειδοχρονιά*, ἡ πρώτη Σεπτεμβρίου, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ λείψανον τῆς κατὰ τὸν Σεπτέμβριον ἐνάρξεως τοῦ ἔτους καὶ τῶν Ἰνδικτιόνων κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ἢ *Καλοχρονιά*, ὡς ὀνομάζεται ἐν Σύμῃ, ἢ *Τοῦ χρονογράφου* ἐνιαχοῦ, διότι πιστεύεται ὅτι ἐκείνην τὴν ἡμέραν, ἀρχὴν τοῦ ἔτους, ὁ Χάρος γράφει ὅλους, ὅσοι θὰ πεθάνουν τὸν χρόνον.

Ἔπειτα *Οἱ μέρες τῆς γριᾶς*, ὅπως λέγονται αἱ τρεῖς τελευταῖαι ἡμέραι τοῦ Μαρτίου ἐκ τῆς παραδόσεως περὶ τιμωρίας τῆς ἐξυθρισάσης τὸν Μάρτην γριᾶς.

Ὄνόματα ἔχουν καὶ αἱ ἡμέραι τῆς πρώτης ἐβδομάδος τῆς τεσσαρακοστῆς, τῆς λεγομένης *Καθαρῆς βδομάδας*, *Καθαρὴ Δευτέρα* ἢ *Καθαροδευτέρα* καὶ ἐνιαχοῦ *Τσαγκαροδευτέρα*, *Καθαρὴ Τρίτη* κτλ., καθὼς καὶ αἱ τῆς τελευταίας, τῆς λεγομένης *Μεγάλης βδομάδας* ἢ *Μεγαλοβδόμαδου*, *Μεγάλῃ Δευτέρα*, *Μεγάλῃ Τρίτῃ* κτλ. Ἔπειτα ἡ *Τσιγκροπέφτη*, ἡ πρὸ τῆς Κυριακῆς τῶν Ἀπόκρεω Πέμπτη κτλ. Ἐνιαχοῦ καὶ αἱ ἐβδομάδες

τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς φέρουν τὸ ὄνομα *Καλογριές*.

Ἡ ἄξια παρατηρήσεως ἐπίσης εἶναι τὰ ὀνόματα καὶ αἱ φράσεις, διὰ τῶν ὁποίων ὁ λαὸς διακρίνει εἰς διάφορα τμήματα τὸ ἡμερονύκτιον καὶ ὀνομάζει τὰς ὥρας αὐτοῦ, καὶ διὰ τὴν διαίρεσιν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰ ὀνόματα αὐτά, τὰ ὅποια ἔχουν ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸν βίον. Οὕτως ἔχομεν πρῶτον τὴν ὥραν *σύννυχτα*, *σύνανγα*, *σύμποινα*, *νυχτοξημερώματα*, ἀκολουθοῦν τὰ *γλυκοχαράματα*, *γλυκοφέγγισμα*, τὰ *χαράματα*, ἡ *αὐγή*, καὶ μετὰ ταῦτα τὸ *ἔβγα τοῦ ἡλίου* ἢ τὰ *ἡλιοβγαλήματα*. Ἐχομεν ἔπειτα τὸ *πουργὸ* ἢ *πρωῖ* καὶ μετ' αὐτὸ *ἐνιαχοῦ* τὸ *κολατσιὸ* ἢ ὥρα *τσικαλιῶ*, τὸν περὶ τὴν 9ην δηλ. χρόνον, κατὰ τὸν ὁποῖον οἱ ἐργάται τρώγουν τὸ πρόγευμα. Ἀκολουθεῖ τὸ *μεσημέρι*, τὸ ὁποῖον πολλαχοῦ καλεῖται *γίωμα* ἐκ τοῦ κατ' αὐτὸ φαγητοῦ ⁽¹⁾, ἔρχεται ἔπειτα τὸ *ἀπόγευμα* ἢ *δειλινὸ* ἢ *μερέτι* ἢ *μερέντε*, καθ' ὃ πάλιν τρώγουν κατὰ τὸ θέρος, ἔπειτα κατὰ σειρὰν τὸ *βράδυ*, τὸ *ἡλιοθασίλημα* ἢ ἡ ὥρα *πὸν βουτᾶ* ὁ ἥλιος, τὸ *σούρουπο* ἢ *μούχρωμα* καὶ τὰ *σύννυχτα* ἢ *σύσκοτα*. Ἡ νύξ ἔχει τὰ *μεσάνυχτα* καὶ τὸ *πρωῖνὸν* τμήμα, *ὅταν λαλοῦν τὰ κοκόρια κ' ὕστερα*.

Ἐν Κρήτῃ εἰς τοὺς ποιμένας ἔχομεν διαιρέσεις τοῦ ἡμερονυκτίου καὶ ὀνόματα ἐκ τῶν ποιμενικῶν ἐργασιῶν, οἷον ὥρα *νεροῦ*, ὃ περὶ τὴν 10ην χρόνος, καθ' ὃν ποτίζουν τὰ ζῶα, *σταλιστό*, ἡ ὥρα *πὸν σταλίζουν* τὰ δζὰ περὶ τὴν μεσημβρίαν, *ξεσταλισμός* ἢ *ξεστάλισμα* ἢ *ξέσταλος* ἢ ὥρα *ξεσταλοῦ*, ἡ ὥρα καθ' ἣν γίνεται τὸ *ξεστάλισμα* μετὰ μεσημβρίαν, *πρῶτος σαλεμός*, *δεύτερος σαλεμός*, αἱ ὥραι τῶν νυκτερινῶν μετακινήσεων καὶ βοσκῶν, *σιεσὰ* δὲ ὅταν στέκωνται τὴν νύχτα πρὸς ἀνάπαιυσιν.

Περίεργα εἶναι τὰ ὀνόματα τῶν διαιρέσεων τοῦ ἡμερονυκτίου ἐν Βιθυνίᾳ, ὥρα *πὸν σχολάζουνε* τὰ παιδιὰ, ἡ *μεσημβρία*, ὥρα *πὸν σημαίνει* ὁ παπᾶς, τὸ *ἀπόγευμα* περὶ τὴν

(1) Ἐν Πόντῳ *ὀλημερνός* λέγεται ὁ περὶ τὴν μεσημβρίαν χρόνος συμπεριλαμβανομένης καὶ αὐτῆς.

3ην ἢ 4ην, ὥρα πὸν σβήνουνε τὰ κεριά, ἢ ὥρα τοῦ ὕπνου, 3η ἢ 4η μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, ὥρα τοῦ μεσανύχτου, ὥρα πὸν λαλοῦν οἱ πετεινοί, χαράματα, ξημερώματα.

Ἐνιαχοῦ εἰσηλθὼν ὀνόματα καὶ ἐκ τῶν Τούρκων, παρ' οἷς τὰ διάφορα τμήματα τοῦ ἡμερονυκτίου συνοδεύονται καὶ ὑπὸ προσειχῆς, οἷον *σαμπάχ ναμάζι*, ὁ ὄρθρος, ἐκ τῆς πρωϊνῆς προσειχῆς, *öilên üstü*, ἡ μεσημβρία, *κιντί*, ἡ δεῖλη, *ἀξιάμ ναμάζι*, ἡ ἑσπερινὴ προσειχή καὶ *jattsî* ἡ κατάκλισις.

Ὡς πρὸς τὴν μέτρησιν τῶν ὥρων ὁ λαὸς μεταχειρίζεται τὴν μὲν ἡμέραν τὴν θέσιν τοῦ ἡλίου, τὴν δὲ νύκτα τοὺς ἀστέρας. Σημεῖα δὲ σταθερὰ μετρήσεως διὰ τὸν λαὸν εἶναι ἡ ἀνατολή, ἡ μεσουράνησις καὶ ἡ δύσις τοῦ ἡλίου. Οὕτω λέγεται, *δυνὸ ὥρες νύχτα*, *τρεῖς ὥρες νύχτα* κτλ. διὰ τὰς πρὸ τῆς ἀνατολῆς ὥρας, *μιὰ ὥρα μέρα*, *δυνὸ ὥρες μέρα* διὰ τὰς μετὰ τὴν ἀνατολήν, *δυνὸ ὥρες ὥς τὸ μεσημέρι*, *μιὰ ὥρα ὥς τὸ μεσημέρι*, ὁ ἥλιος πάει γιόμα ἢ στέκεται *καταμεσημερίς* ἢ εἶναι ὥς τὸ ζῦγι τῆς ἡμέρας διὰ τὰς περὶ τὴν μεσημβρίαν, *τσάκισε* (ἢ *ἔγυρε*) ὁ ἥλιος (ἢ ἡ μέρα ἢ ἡ μπαλάντσα), τοῦ ἡλιοῦ τὸ ἀπόκλωσμα, διὰ τὰς μετὰ τὴν μεσημβρίαν περὶ τὴν 2αν ὥρας, *δυνὸ ὥρες ὥς τὸ βράδν* ἢ *δυνὸ ὥρες ἡμέρα* (δηλ. πρὶν δύσῃ ὁ ἥλιος) διὰ τὰς ἑσπερινὰς ὥρας (¹), *μιὰ ὥρα νύχτα* κτλ. διὰ τὰς μετὰ τὴν δύσιν ὥρας, ὥς καὶ διὰ τὰς πρὸ τῆς ἀνατολῆς.

Ἐκ τῶν ἀστέρων ἔχομεν τοὺς καθορισμούς, *ἄμα σκάση ἢ Πούλια*, *ἄμα σκάση ἢ Ἀλετροπόδα* κ.τ.τ. Πλὴν τούτων κατὰ τὴν ἡμέραν γίνεται χρῆσις καὶ τῆς μετρήσεως τοῦ ὕψους τοῦ ἡλίου ὑπεράνω τοῦ ὀρίζοντος, καὶ ἀκούει κανεῖς συνήθως φράσεις, οἷον *Οὐ! πέρασε ἡ ὥρα*, ὁ ἥλιος *πῆγε τρία καλάμια ψηλά*, *θέλει δυνὸ καλάμια ἀκόμα γιὰ νὰ βασιλέψη*. Πλὴν τῶν *καλαμῶν* γίνεται χρῆσις καὶ τῶν λέξεων *μπόγλα*, *κοντάρια*, *κονταρόξυλα*, *βουνκέντρες*, *τριχιές*, *ὄργυνιές*, *πῆχες*, *μπράτσα*.

* * *

(¹) Αἱ αὐταὶ φράσεις καὶ διὰ τὰς πρὸ τῆς ἀνατολῆς ὥρας.

Ἐξ ὅσων μέχρι τοῦδε εἵπομεν ἀποδεικνύεται ἡ σπουδαιότης τῆς μελέτης τῶν ὀνομάτων τῶν ὥρων, μηνῶν κτλ., περὶ τῆς ὁποίας ἐν ἀρχῇ ἐλέγομεν. Τὰ ὀνόματα ταῦτα οὐ μόνον μᾶς παρέχουν τὸ σύστημα τῆς διαιρέσεως τοῦ χρόνου, τὸ ὁποῖον ἔχον τὰς ρίζας εἰς αὐτὸν τὸν βίον τοῦ λαοῦ συνεχίζει τὴν ζωὴν του παρὰ πᾶσαν τὴν τελειοποίησιν τοῦ ἡμερολογίου ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ δύνανται, ἐὰν μάλιστα αἱ ἀναγραφαὶ τῶν ὀνομάτων συμπληροῦνται καὶ δι' ἐπιτοπίων σχετικῶν πρὸς ἕκαστον ὄνομα παρατηρήσεων, ἐξ ὧν τοῦτο ἐρμηνεύεται, νὰ χρησιμεύσουν καὶ ὡς πηγὴ ἐξαίρετος καὶ διὰ τὰ ἔργα καὶ τὸν βίον καὶ τὰς δοξασίας καὶ τὴν λατρείαν ἀκόμη τοῦ λαοῦ, καθὼς καὶ διὰ τὴν φύσιν τῆς χώρας, ἐντὸς τῆς ὁποίας ζῇ.

Συλλογὴ καὶ συλλογαί.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται ὅτι διὰ νὰ εἶναι μία συλλογὴ τοιούτων ὀνομάτων πλήρης καὶ ἀρτία, πρέπει νὰ συνοδεύεται καὶ ὑπὸ σχετικῶν παρατηρήσεων, ἐρμηνευουσῶν τὸ ὄνομα. Δυστυχῶς συστηματικὰς συλλογὰς τοιούτων ὀνομάτων δὲν ἔχομεν. Συλλογὰς μόνον ὀνομάτων μηνῶν ἔχομεν ἀρκετάς, τῶν ὁποίων ὁμῶς αἱ πλεῖσται ἄνευ τῶν ἀπαραιτήτων παρατηρήσεων. Ταύτας προσεπάθησε νὰ συγκεντρώσῃ ὁ Ἀθ. Μπούτουρας ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ, Τὰ ὀνόματα τῶν μηνῶν ἐν τῇ νεοελληνικῇ. Ἐν Ἀθήναις, 1910. Εἰς τὴν πραγματείαν ταύτην συμπληρώσεις ἐδημοσίευσεν εἰτα ὁ ἴδιος ἐν Λαογραφίᾳ τ. Β' σ. 204 κέ. καὶ ὁ Ν. Γ. Πολίτης αὐτ. 506 κέ. καὶ ἄλλοι εἰς ἄλλους τόμους.

Γ' ΟΝΟΜΑΤΑ ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΟΙΚΙΑΚΩΝ ΖΩΩΝ, ΣΚΕΥΩΝ, ΟΙΚΗΣΕΩΝ, ΠΛΟΙΩΝ, ΛΕΜΒΩΝ ΚΤΛ.

Γενικά.

Ἡ αὐτὴ μυθοπλαστικὴ φαντασία, ἡ ὁποία δίδουσα ζωὴν καὶ πρόσωπον εἰς τὴν φύσιν, ἔμψυχον καὶ ἄψυχον, ἐγέννησε

τὰς ποικιλωτάτας παραδόσεις, ἀπέδωκε καὶ εἰς τὰ περιβάλλοντα τὸν ἄνθρωπον ζῶα καὶ πράγματα, μεθ' ὧν συζῇ καὶ τὰ ὁποῖα μεταχειρίζεται, ιδιότητος καὶ ἐνεργείας συνειδητὰς καὶ χαρακτῆρα, μετέπλασε δηλαδὴ αὐτὰ εἰς ὄντα προσωπικά, εἰς τὰ ὁποῖα ἀκολούθως ἔδωκε καὶ προσωπικὸν ὄνομα. Τοιαῦτα προσωπικά ὀνόματα ζώων καὶ πραγμάτων εὐρίσκονται εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς καὶ εἰς ἡμᾶς τοὺς Ἑλληνας ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς σήμερον. Εἶναι δὲ ἀξιόλογος ἡ μελέτη αὐτῶν, ὅχι μόνον ὡς προϊόντων τῆς μυθολογικῆς φαντασίας, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν βίον τοῦ λαοῦ.

Ὁ λαὸς δὲν αἰσθάνεται ὡς ὄντα προσωπικά καὶ δὲν δίδει ὀνόματα εἰμὴ εἰς τὰ ζῶα καὶ τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα κατ' ἐξοχὴν μεταχειρίζεται καὶ ἀγαπᾷ καὶ αἰσθάνεται τρόπον τινὰ συνδεδεμένα μετὰ τῆς ὑπάρξεώς του. Διὰ τοῦτο καὶ τὰ μᾶλλον ἀξιόλογα ὀνόματα διὰ τὸ αἶσθημα καὶ τὴν φαντασίαν δι' ἕκαστον ζῶον ἢ πρᾶγμα, θὰ εὔρη τις ἐκεῖ, ὅπου τοῦτο κατ' ἐξοχὴν θεωρεῖται πολῦτιμον. Οὕτως ὀνόματα κυνῶν πολλὰ καὶ ποικίλα καὶ ἀξιόλογα δὲν δύναται κανεὶς νὰ εὔρη, εἰμὴ εἰς λαὸν ποιμενικὸν καὶ μάλιστα κυνηγετικόν, ὅπου ὁ κύων ἀποτελεῖ σὺντροφον τοῦ βίου πιστὸν καὶ ἀπαραιτήτον, ὀνόματα ἵππων εἰς ἓνα λαὸν ἱπποχαρῆ, ὀνόματα ὀπλων εἰς ἓνα λαὸν πολεμικόν, διὰ τὸν ὁποῖον τὸ ὄπλον εἶναι ὅ,τι πολυτιμότερον δύναται νὰ ἀποκτήσῃ ὁ ἄνθρωπος ἐπὶ τῆς γῆς.

Τὰς προσωποποιητικὰς ταύτας τάσεις, προκειμένου περὶ ζώων, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐνίσχυε καὶ ἡ ἀνάγκη πολ- λάκις τῆς διακρίσεως, ἡ ὁποία παρουσιάζεται ὁσάκις πρόκειται περὶ πλειόνων ἰδίᾳ ζώων, ζώντων ὑπὸ ἓνα ποιμένα ἀγελῆδόν, οἶον βοῶν, αἰγῶν, προβάτων.

Ἀπορρέουσι δὲ τὰ ὀνόματα ταῦτα καὶ ἐξ ἄλλων μὲν πηγῶν, ἀλλὰ συνήθως ἐκ τῶν ιδιοτήτων, τὰς ὁποίας ἔχει ἡ ἐπιθυμεί ὁ ἄνθρωπος νὰ ἔχῃ τὸ ὀνομαζόμενον. Οὐχὶ σπανίως δὲ εἶναι μεταφορικά ἐκ προσώπων ἢ πραγμάτων, τὰ ὁποῖα κατ' ἐξοχὴν ἐκπροσωποῦν διὰ τὸν ὀνομαζόμενον ἰδιότητά τινα.

Ἑλληνικά ὀνόματα ζώων κτλ. ἀρχαῖα καὶ νεώτερα.

α) Ὀνόματα κυνῶν.

Ἡ συνήθεια νὰ δίδωνται ὀνόματα εἰς τοὺς κύνας ἦτο πολὺν διαδεδομένη εἰς τοὺς ἀρχαίους, ἔχομεν δὲ ἀρκετὰ τοιαῦτα ἐκ τῆς ἀρχαιότητος. Οὕτως ἔχομεν τὰ ποιητικά ὀνόματα τῶν κυνῶν τοῦ Ἀκταίωνος, τὰ ὁποῖα παραδίδει ὁ Πολυδεύκης, ὁ Ὀβίδιος καὶ ὁ Ὑγῖνος, καὶ τὰ ὁποῖα, ὅσον καὶ ἂν εἶναι ποιητικά, δὲν δύνανται παρὰ νὰ ἔχουν κάποιαν σχέσιν πρὸς τὴν πραγματικὴν συνήθειαν. Ὀνόματα κυνῶν παραδίδει ἐπίσης ὁ Ξενοφῶν ἐν τῷ Κυνηγετικῷ αὐτοῦ (VII), σποραδικῶς δ' εὐρίσκονται καὶ παρ' ἄλλοις συγγραφεῦσιν. Ἐπίσης ἀρκετὰ εὐρίσκονται καὶ εἰς ἐπιγραφὰς καὶ ἰδίᾳ ἐπιγραφὰς ἀγγείων ἑλληνικά δὲ καὶ ρωμαϊκὰ παρὰ Columella ⁽¹⁾.

Τὰ πλεῖστα τούτων προέρχονται ἐκ διαφορῶν ἰδιοτήτων, οἷον τοῦ χρώματος, τῆς τριχώσεως, τῶν σωματικῶν ἐλαττωμάτων, τῆς ἰσχύος, τῆς ταχύτητος, τῆς ὀξυδερεκείας, καθὼς καὶ ἐκ δεξιοτήτων καὶ τρόπων τοῦ βίου. Οὕτως ἔχομεν 1) ἐκ τοῦ χρώματος, *Μελάνιος*, *Λεύκιος*, *Μελαγχαίτης*, *Μελάμπους*, *Σικτή*, 2) ἐκ τῆς τριχώσεως, *Στίλβων*, *Αἴθων*, *Λάχνη*, 3) ἐκ τῶν ὀδόντων, *Ἀγριόδους*, 4) ἐκ τῆς ἰσχύος, *Ὀβριμος*, *Ἀλκη*, *Στερός*, *Σθένων*, 5) ἐκ τῆς ὀρμῆς καὶ τῆς ὠκυποδίας, *Δρόμιος*, *Εὐδοος*, *Εὐδρομος*, *Θοός*, *Ὠκυπέτης*, *Ὠκυδρόμη*, *Ἀργος*, *Πόδαργος*, *Ποδῆς*, 6) ἐκ τῶν τρόπων τοῦ βίου, *Ὀρειάς*, *Ὀρίσασος*, *Ὀρεσίτροφος*, *Νάπη*, 7) ἐξ ἄλλων διαφορῶν ἰδιοτήτων, *Μάχιμος*, *Ἀγριος*, *Παμφάγος*, *Αἴμων*, *Δορκεύς*, *Ἰχνεύς*, *Ἰχνοβάτης*, *Μαρψίας*, *Νεβροφόνος*, *Θηριφόνης*, *Θήρων*, *Φύλαξ*, *Υλάκτωρ* κτλ.

(1) De re rustica VII, 12. Πρὸς. *Daremborg-Saglio*, ἐν λ. *Canis*. Περὶ τῶν ὀνομάτων τῶν οἰκιακῶν ζώων παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐν γένει *Jeschonnek*, De nominibus quæ Græci pecudibus domesticis indiderunt. Diss. von Königsberg 1885.

Πολλὰ εἶναι παρὰ Ξενοφῶντι καὶ τὰ ἐξ ἀφηρημένων οὐσιαστικῶν ὀνόματα, τὰ ὅποια ἀνταποκρίνονται εἰς ψυχικὰς ἢ σωματικὰς ιδιότητας ἢ ἔργα τῶν κυνῶν, οἷον *Ψυχή*, *Θυμός*, *Ὁργή*, *Χαρά*, *Γνώμη*, *Ὁρμή*, *Ἀλκή*, *Κραύγη*, *Ρώμη*, *Φρουρά*, *Τάξις* κττ. Συχνὰ εἶναι καὶ τὰ μεταφορικά, οἷον *Κόραξ* διὰ τὴν μελανότητα, *Αὔρα*, *Λαῖλαψ*, *Ζέφυρος*, *Βορέας*, *Γοργὼν* διὰ τὴν ταχύτητα, *Τίγρις*, *Λέαινα* διὰ τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἀγριότητα κτλ. Συνήθη τέλος εἶναι καὶ τὰ ἐκ τοῦ τόπου τῆς καταγωγῆς, οἷον *Λάκων*, *Λάκαινα*, *Σῦρος* κτλ. Εὐρίσκονται δὲ καὶ κάπως αὐθαίρετα ὀνόματα ἐξ ὀνομάτων θεῶν ἢ μυθικῶν προσώπων, ὡς *Οὐρανία*, *Ἀρέθουσα* καὶ εἴ τι ἄλλο.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ παρ' ἡμῖν τοῖς νεωτέροις τὰ ὀνόματα τῶν κυνῶν προέρχονται ἐκ φυσικῶν ἢ ψυχικῶν ιδιοτήτων ἢ ἐκ μεταφορῶν. Οὕτως ἔχομεν 1) ἐκ τοῦ χρώματος, *Μαυρίκος*, *Μοῦργκος*, *Λιάρι* (κατὰ τὸ ἡμισυ λευκὸς καὶ μέλας), *Κοκκίνης*, *Παρδάλ'*, *Κανέλα*, *Νταβέλι* (παρδαλός), *Φοινίκου*, 2) ἐκ τοῦ μεγέθους, *Πίσκος*, ὁ μικροῦ ἀναστήματος, 3) ἐκ τῆς τριχώσεως, τοῦ σχήματος τῆς οὐρᾶς κτλ., *Μαλιαρός*, *Φουντούλα* κτλ., 4) ἐκ τῆς ἡλικίας, *Παπούλι*, 5) ἐκ τῆς καταγωγῆς, *Βέζας*, ὁ ἐκ τῆς στάνης τοῦ Βέζα, *Βλάχα*, 6) πολλὰ μεταφορικά, οἷον *Κοράκι*, *Ἀράπ'ς*, *Περδίκ'* διὰ τὸ χρώμα, *Σπίθα* διὰ τὴν ταχύτητα, *Τζιαβέλας*, *Γραβάνης*, *Λιάπης*, *Γκιολέκας* ἐν Ἡπείρῳ διὰ τὸ ἀγριον τοῦ ἥθους, οἷον εἶχον οἱ ὀνομαζόμενοι λησταί.

Εἰς τὰς πόλεις δὲν εἶναι σπάνια καὶ ἀνθρώπων ὀνόματα ἰδίως θηλυκά, ὡς *Ρόζα*· συνηθέστατα δὲ τὰ ἐκ τῆς ἀρχαίας μυθολογίας, οἷον *Ἄρης* καὶ ἰδίως τὸ ὄνομα τοῦ ὁμηρικοῦ *Ἐκτορος*. Ἐπίσης καὶ ὀνόματα ξένα, οἷον *Ζίπ*, *Μπὸν* κττ.

Συλλογὰς ὀνομάτων κυνῶν δὲν ἔχω ὑπ' ὄψιν, εἰμὶ ἐλαχίστας χειρογράφους ἐν τῷ Ἀρχεῖῳ.

Β') Ὀνόματα ἵππων, ἡμιόνων, ὄνων.

Καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἵππων παρὰ τοῖς ἀρχαίοις κατὰ τὸ πλεῖστον ἐπίσης προήρχοντο ἐξ ιδιοτήτων καὶ μεταφορῶν,

τῆς πατρίδος κ.τ.τ. Οὕτως ἔχομεν 1) ἐκ τοῦ χρώματος, *Ξάνθος*, *Πύρος*, *Πυρίας*, 2) ἐκ τῆς τριχώσεως, *Λάμπων*, *Λάμπος*, *Αἰθων*, 3) ἐκ τῆς χαίτης, *Καλλικόμη*, *Πυροκόμη*, 4) ἐκ τῆς ταχύτητος καὶ δριμύτης, *Γοργάς*, *Θόας*, *Πόδαγρος*, *Ἀσχετος*, 5) ἐξ ἄλλων ιδιοτήτων ἰδίως εὐφημα ὀνόματα διὰ τοὺς ἵππους τῶν ἱπποδρομιῶν, *Ἀρετή*, *Ἀρίων*, *Εὐθύδικος*, *Φερένικος*, *Νικοπόλεμος* κτλ.

Σημειωτέα καὶ τὰ ποιητικὰ ὀνόματα τῶν ἵππων τοῦ ἡλίου *Πυρόεις*, *Ἐῷος*, *Αἰθων*, *Φλέγων*. Πολλὰ εἶναι καὶ τὰ μεταφορικά, *Ἀετός*, *Αἶθη*, *Αἶθνια*, *Ἀστραπή*, *Κόραξ*, *Βροντή* κτλ., καθὼς καὶ τὰ αὐθαίρετα, τῶν ὁποίων τὴν προέλευσιν δυσκόλως δύναται τις νὰ εἰκάσῃ, οἷον *Δίας*, *Δικαία*, *Εὐθύδικος*, *Εὐτύχης*, *Ἰλαρος*, *Χρόνος* κτλ.

Ἐκ τῶν βυζαντινῶν χρόνων ἔχομεν ἐπίσης ὀνόματα ἵππων, ἀλλ' ἄραιά. Οὕτω π.χ. ἡ Ἄννα ἡ Κομνηνὴ μνημονεύει ἵππον τοῦ Ἀλεξίου *Σγουρίτην*.

Τὸ νεοελληνικὸν ὀνοματολόγιον τῶν ἵππων δὲν φαίνεται πολὺ πλούσιον. Ἡ δουλεία παρεκώλυσε τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἱπποτροφίας. Οἱ χριστιανοὶ δυσκόλως ἠδύναντο νὰ τρέφουν καὶ νὰ ἱππεύουν ἵππους, περὶ ἀγώνων δὲ καὶ τῶν τοιούτων, τὰ ὅποια ἠδύναντο νὰ ἐμπνεύσουν ποιητικωτέρας ὀνομασίας, παρὰ πολὺ περιωρισμένος δύναται νὰ γίνῃ λόγος. Τὰ ὀνόματα, τὰ ὅποια ἔχω ὑπ' ὄψιν, στηρίζονται ὅλα εἰς τὸ χρῶμα, οἷον *Ντουρῆς*, ὁ πυρρός, *Γρίβας*, ὁ σταχτερός, *Μαῦρος*, *Καράς*, *Ψαρός*, *Βλάχκος*, *Μπάλιος*, ὁ ἀσπροκούτελος, *Ἀστέρω* ἢ φοράδα τοῦ Διάκου ⁽¹⁾ κ.τ.τ. Εὐρίσκω δὲ καὶ ὄνομα *Γκαρέζους* τοῦτ' ἔστιν Οὐγγαρέζος, διδόμενον εἰς ἵππους ὑψηλοῦς.

Καὶ ἡμιόνων δὲ καὶ ὄνων ὀνόματα ἀνευρίσκομεν. Εἶναι γνωστὸν ἐκ τῆς ἱστορίας τὸ ὄνομα τοῦ χωρικοῦ *Εὐτύχους* καὶ τοῦ ὄνου αὐτοῦ *Νίκωνος*, τὴν συνάντησιν τῶν ὁποίων ὡς ἀγαθὸν οἶωνόν ἐθεώρησεν ὁ Ὁκτάβιος πρὸ τῆς ἐν Ἀκτίῳ ναυμαχίας. Σημερινὰ ὀνόματα ἡμιόνων ἔχω ὑπ' ὄψιν ἐκ *Κα-*

(1) *Βαλαωρίτον*, Ἀπαντα, ἔκδ. Μαρασλῆ, τ. Γ' 193. Ὀνόματα ἵππων καὶ ἐν Λαογραφίᾳ Δ' 305.

λαβρούτων, προερχόμενα ἐκ τοῦ χρώματος, οἶον *Ψαρός*, *Κοκκίνης*, *Κόρμπος*, καθὼς καὶ ὄνων, οἶον *Γκέσος*, *Λάγιος*.

Γ) Ὀνόματα βοῶν, αἰγῶν, προβάτων.

Ὡς πρὸς τὰ ὀνόματα τῶν βοῶν, τῶν αἰγῶν καὶ τῶν προβάτων, ἐκ τῆς ἀρχαιότητος ὀλίγα περιέσσωσεν ὁ Θεόκριτος εἰς τὰ εἰδύλλιά του, τὰ ὅποια κατὰ τὸ πλεῖστον προέρχονται ἐκ τοῦ χρώματος, οἶον *Κνάκων*, ὁ ξανθός, *Λευκίτας*, *Λέπαγρος*, ὁ ὑπόλευκος· εὐρηται δὲ καὶ τὸ ὄνομα *Κώνναρος* περὶ τράγου «*παρὰ τὸ κέρατα ἔχειν κωνοειδῆ*» κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ σχολιαστοῦ.

Παρ' ἡμῖν τοῖς νεωτέροις τὰ ὀνόματα ταῦτα, δι' ὧν ὀνομάζουσιν οἱ ποιμένες τὰ ζῶα τῶν ποιμνίων των, εἶναι ἀρκετὰ πολυάριθμα, τοῦθ' ὅπερ, ὥς παρατηρήσαμεν ἤδη, προέρχεται καὶ ἐκ τῆς ἀνάγκης, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκονται οἱ ποιμένες νὰ διακρίνουν ἀπ' ἀλλήλων τὰ ζῶα τῆς ποιμνης των. Προέρχονται δ' ἐπίσης, ὥς καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τοῦ χρώματος, τοῦ σχήματος τῶν κεράτων, τῶν ὠτων καὶ ἄλλων χαρακτηριστικῶν σωματικῶν ἰδιοτήτων.

Πλὴν τούτων ἔχομεν ὀνόματα καὶ ἐκ τῆς ἡμέρας τῆς γεννήσεως, ὥς καὶ ἀρκετὰ μεταφορικά. Οὕτως ἔχομεν ὀνόματα βοῶν 1) ἐκ τοῦ χρώματος, ὥς *Κοκκίνης*, *Μπλάβος*, *Παρδάλης*, *Καράς*, *Μελίσσης*, *Μοντζούρης*, *Μαυρομάτης*, *Μαῦρος*, *Διάρος*, *Λευκούρα* ἢ ἀγελάς, ἢ ἔχουσα τὴν οὐρὰν λευκὴν, *Πετρωτή*, ἢ ἔχουσα στίγματα λευκὰ καὶ σταχτερά, *Σουμαδία*, ἢ ἔχουσα λευκὸν πεταλοειδὲς τρίχωμα ἐπὶ τοῦ μετώπου κτλ. 2) ἐκ τοῦ μηνὸς ἢ τῆς ἡμέρας τῆς γεννήσεως, οἶον ἐν Τήλῳ *Μαρτῆς*, *Γιανάρης*, ἐν Νισύρῳ *Μάρτης*, *Ἀπρίλης*, ἐν Πόντῳ *Καλαντάρα*, *Βαγγέλα*, *Βαγίτσα*, ἐν Μακεδονίᾳ *Δευτέρς*, *Σαββάτς*, *Παρασκευᾶς*, ἐν Ἡπείρῳ *Δευτέρι*, *Τριτοῦλι*, *Τετράδι*, *Πεφτούλι*, *Τόεῦι*, *Σαββάτι*, *Κυριάκι*, *Δευτέρω*, *Τριτούλω* κτλ. Πλὴν τούτων ἐν Πόντῳ ἔχομεν καὶ ὀνόματα ἀγελάδων, ὥς *Τρυγόνα*, *Μεταξία*, *Περιστέρα*, τὰ ὅποια εὐχρηστοῦν καὶ ὥς ὀνόματα γυναικῶν.

Ὄνόματα αἰγῶν καὶ προβάτων ἔχομεν ἐπίσης 1) ἐκ τοῦ χρώματος, οἷον αἶξ *Καψαλή* (ὑπέρυθρος), *Καφαλοφλάμπουρη* (ὑπέρυθρος μὲ οὐρὰν λευκὴν), *Καφαλοφέγγαρη* (ὑπέρυθρος μὲ λευκὸν μέτωπον), *Λιδανή* (μέλαινα, ἔχουσα τὰς παρειὰς ἐρυθράς), *Ρουσιά* (ἐρυθρά), *Λαδερή* (ἐλαιόχρους), *Τσερέπω* (ἡ ἔχουσα λευκοὺς τοὺς πόδας) κτλ., προβατῖνα *Μπέλλα* (λευκή), *Λάγια* (μαύρη), *Κοκκινομάτα*, *Μαυρομάτα* κτλ., κριάρη *Λάγιο*, *Κάτσενο* (κόκκινο εἰς τὸ πρόσωπον καὶ τοὺς πόδας) κτλ. 2) ἐκ τῶν κεράτων, οἷον αἶξ *Καφαλοκάγιαδη*, ἡ ἔχουσα τὰ κέρατα πρὸς τὰ ὀπίσω ἐστραμμένα, *Πλατοκέρατη*, κριάρη *Κουροῦτο* (μὲ μικρὰ κέρατα), *Στριφτό* (μὲ στριμμένα κέρατα) κτλ. 3) ἐκ τῆς κατασκευῆς τῶν ὠτων, καθὼς καὶ ἄλλων σωματικῶν ιδιοτήτων, οἷον αἶξ *Μπλαγκόφτα*, ἡ ἔχουσα πλατέα καὶ κάτω πίπτοντα ὦτα, *Κουρέλω*, ἧς ὑποκρέμονται ὑπὸ τὰς σιαγόνας δύο κουρέλια(;) δίκην ἐνωτίων, *Μονοβύζα*, ἡ εἰς τὸν ἕτερον μόνον μαστὸν ἔχουσα γάλα κτλ. 4) ἐκ τῆς ἡμέρας τῆς γεννήσεως, οἷον προβατῖνα *Κυριακούλα*, *Τσευή* καὶ *Μπαράσκω*, *Βασίλω*, *Θανάσω* κτλ. 5) ἐξ ἄλλων περιστατικῶν καὶ ιδιοτήτων, οἷον *Ἀρφάνω*, ποὺ ψόφησε ἡ μάννα της, *Εὐτυχία*, ποὺ εἶναι εὐτυχισμένη ἔς τὸ μαλλὶ καὶ ἔς τὸ γάλα, *Λάμπρος*, ποὺ μαναρίζεται γιὰ τὴ Λαμπρή (¹).

Δ) Ὄνόματα ἄλλων ζώων.

Πλὴν τούτων καὶ ἄλλων οἰκοσίτων ζώων εὐρίσκομεν ὀνόματα, ὥς τῶν χοίρων, τὸ *Μπάλιο*, τὸ *Καστανό*, τὸ *Ἄσπρο*, ὁ *Μαυρίτης*, τὸ *Μαλτέζικο*, καὶ τῶν ὀρνίθων, ἡ *Ντρένια*, ἡ *Λιάρα*, ἡ *Σκουφονή*, ἡ *Σκουφωτή*, ὁ *Τριλείρης* κτλ., τὰ ὅποια προέρχονται καὶ αὐτὰ ἐκ τοῦ χρώματος καὶ ἄλλων σωματικῶν ιδιοτήτων.

Καθὼς δὲ δύναται νὰ παρατηρήσῃ ὁ ἀναγνώστης ἐκ τῶν παρατεθέντων παραδειγμάτων τῶν ὀνομάτων ζώων, ταῦτα

(¹) Ὄνόματα αἰγῶν καὶ προβάτων καὶ ἐν Λαογρ. Γ' 672, Δ' 733

δὲν εἶναι πάντα ἑλληνικά, ἀλλὰ κατὰ τόπους καὶ ξένα, ἁλβανικά καὶ βλαχικά, τοῦθ' ὅπερ μαρτυρεῖ τὴν καὶ ἄλλοθεν γνωστὴν ἐπίδρασιν τῶν συνοίκων τούτων λαῶν ἐπὶ τοῦ ποιμενικοῦ βίου.

Ε) Ὀνόματα πλοίων.

Ὀνόματα πλοίων ἐκ τῆς ἀρχαιότητος περιεσώθησαν ἱκανὰ εἰς ἄττικὰς ἐπιγραφάς⁽¹⁾. Τὰ ὀνόματα ταῦτα προέρχονται 1) ἐξ ἰδιοτήτων, οἷον *Κουφοτάτη, Πετομένη, Στίλβουσα, Ἐπιπηδῶσα, Ἀμυνομένη, Ἐρις, Ἀμύλλα, Γενναία, Κρατίστη, Ρώμη, Πολυνίκη, Φερενίκη* κτλ. 2) ἐκ διαφορῶν φυλῶν καὶ τόπων, οἷον *Ἀμπρακιῶτις, Δηλιάς, Δηλός, Ἀμφίτολις, Ἑλλάς, Ἐλευσίς, Κεκροπίς, Αἰαντεία, Σαλαμινία*, 3) ἐκ διαφορῶν ἀφηρημένων ἐννοιῶν, οἷον *Δικαιοσύνη, Δόξα, Εὐρήνη, Ἐλευθερία, Εὐνοία, Δημοκρατία*, ἢ 4) εἶναι ὀνόματα Νηρηϊδῶν ἢ ἄλλων θεαινῶν ἢ καὶ θνητῶν γυναικῶν, οἷον *Γαλάτεια, Ἥβη, Ἥγεμόνη, Ἥγησά, Θέμις, Καλλιστώ, Καλλιστράτη, Κλεονίκη, Ὠρείθυια* κτλ., 5) πολλὰ εἶναι καὶ μεταφορικά ἐκ πραγμάτων ἢ ζώων, ἐκπροσωποῦντων ἰδιότητας, οἷον *Αἰχμή, Αὔρα, Λόγχη, Ἀλκυὼν* κ.τ.τ.

Σήμερον τὰ πλεῖστα τῶν ὀνομάτων τῶν πλοίων προέρχονται ἐξ ὀνομάτων ἁγίων καὶ τόπων, ἀπὸ δὲ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΘ' αἰῶνος ἤρχισαν καὶ τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα ἐκ τῆς ἱστορίας ἢ τῆς μυθολογίας⁽²⁾.

Ἐπίσης ὀνόματα γυναικῶν δὲν εἶναι σπάνια.

Σ) Ὀνόματα οἰκήσεων.

Ὀνόματα οἰκήσεων καὶ σκευῶν ἑλληνικά, σημερινὰ δὲν ἔχω ὑπ' ὄψιν. Κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους εἶναι γνωστὰ

(1) CIA II ἀρ. 789 κέ. Πρβλ. καὶ Böckh, Urkunden über das Seewesen des Attischen Staates σ. 84 κέ.

(2) Ἀναγύρου, Σπετσιωτικά σ. 46-47.

ὀνόματα διὰ τὰ διάφορα ἀνάκτορα, ὡς τοῦ *Βουκολέοντος*, τῶν *Βλαχερνῶν* κτλ. Παρὰ Καντακουζηνῷ οἰκός τις ὀνομάζεται Ἀετός. Παρ' ἄλλοις λαοῖς δὲν εἶναι ἀσυνήθη. Ἰδίως αἱ ἐπαύλεις οὐχὶ σπανίως ὀνομάζονται διὰ προσωπικῶν ὀνομάτων ⁽¹⁾.

Ζ') Ὀνόματα ὄπλων.

Ὀπλων ὀνόματα ἔχομεν ἐκ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων τῆς κλεφτουργιᾶς καὶ τῆς ἐπαναστάσεως. Εἶναι ἀξιανάγνωστα ὅσα περὶ αὐτῶν ἔγραψεν ὁ ποιητής Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης ἐν τοῖς Μνημοσύνοις ⁽²⁾. Οἱ κλέφται «ἐξωσμένοι τὰ ὅπλα ἡμέραν καὶ νύκτα καὶ οὐδέποτε παραιτοῦντες αὐτά, φυσικὸν ἦτο ν' ἀγαπῶσιν αὐτὰ μέχρι λατρείας. Δὲν εἶναι σπάνιον ν' ἀπαντήσῃ τις εἰς τὴν δημοτικὴν αὐτῶν ἱστορίαν ἀνήκουστα κατορθώματα, ἐνίοτε δὲ καὶ τρομερὰ κακουργήματα πρὸς κατάκτησιν ἢ ἀνάκτησιν ὄπλου τινὸς γνωστοῦ καὶ περιφήμου. Ὁ ἔρως αὐτῶν ἐμεγαλύνετο τόσον, ὥστε ἐθάπτιζον αὐτὰ ὡς ἰδιά των τέκνα. Ἐφήρμοζον δ' ἐπ' αὐτῶν ἢ ἐφεύρισκον ὀνόματα πάντα περίεργα.

» Ἐχω εἰς χεῖράς μου γιαταγάνιον, ἐπονομαζόμενον *Βρυκόλακαν*, γνωρίζω σπάθην καλουμένην *Μαυροῦχον*. Ὁ δὲ περίφημος Χρῆστος Μιλλιόνης ἔδωκε τῶνομά του εἰς τὸ τρομερόν του ὄπλον, ὅθεν καὶ *μιλλιόνια* εἶδος πυροβόλων, ἐχόντων τὴν μορφήν καὶ τὴν ἀξίαν ἐκείνου.

» Τίς δὲν ἐγνώριζε τὸ ὄπλον τοῦ Παλαιοπούλου ἐπὶ Ἀλῆ-Πασᾶ, ἀλάνθαστον βροντοφῶνον; Ἐνόμιζον αὐτὰ ἔμψυχα καὶ συνδιελέγοντο πρὸς ἐκεῖνα ⁽³⁾. Τὰ ἐκόσμουν ὡς ἐρωμέ-

⁽¹⁾ ZVV 1906 σ. 314-6. Πρβλ. καὶ τὴν ἐπαύλιν τοῦ βασιλέως Γεωργίου Α' ἐν Κερκύρᾳ *Mon Repos*, τοῦ Κάιζερ Ἀχιλλεῖον κτλ.

⁽²⁾ Βαλαωρίτου, Ὑπαντα, ἐκδ. Μαρσλῆ II, 62.

⁽³⁾ Πρβλ. Πολίτου, Ἐκλογαὶ σ. 40 ἀρ. 31.

«Χορεύουν τὰ κλεφτόπουλα, γλεντᾶνε τὰ καϊμένα,
καὶ ἓνα μικρὸ κλεφτόπουλὸ δὲν παίζει, δὲ χορεύει,
μόν' ἰσχυράματα σὺγγράφει καὶ τὸ σπαθὶ τροχάει.

νας των καὶ θνήσκοντες ἤθελον αὐτὰ πλησίον των ἐντὸς τοῦ τάφου. Εἶναι ὠραία ἡ λατρεία αὕτη ἐνὸς πολεμιστοῦ».

Εἶναι γνωστὰ ἐπίσης ὀνόματα κανονιῶν τοῦ Ναυπλίου *Πέντε ἀδέρφια*, πέντε ὅμοια πυροβόλα εἰς ἓν ὀχύρωμα τοῦ Ναυπλίου, *Κοψαχείλα*, γνωστὸν ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἐπαναστάσεως πυροβόλον, οὕτω παρονομασθὲν ἀπὸ τῆς φθορᾶς τοῦ στομίου.

Συλλογὴ καὶ συλλογαί.

Τί ἀπαιτεῖται διὰ νὰ εἶναι μία συλλογὴ τοιούτων ὀνομάτων ἀρτία εἶναι αὐτονόητον. Ἀπαιτεῖται ὁ συλλογεὺς νὰ ζητῇ ἐπιτοπίως καὶ νὰ παρέχῃ πᾶσαν δυνατὴν πληροφορίαν διὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ ὀνόματος, τοῦ ὁποίου ἡ σημασία δὲν εἶναι πάντοτε προφανής. Συλλογαί τοιούτων ὀνομάτων ἰδίως ζώων ἐδημοσιεύθησαν σποραδικαί τινες εἰς τὴν Λαογραφίαν καὶ ἄλλα βιβλία, μερικὰ δὲ τοιαῦτα ὀνόματα ἀνευρίσκει κανεὶς ἐγκατεσπαρμένα καὶ εἰς τὰ γλωσσάρια. Ἀλλ' αἱ συλλογαὶ αὗται εἶναι ἀνεπαρκεῖς καὶ ἔκ τινων μόνον μερῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Συστηματικὴν δ' ἐπεξεργασίαν αὐτῶν οὐδεμίαν ἔχομεν.

Ζ ΠΑΡΩΝΥΜΙΑ ΖΩΩΝ

Γενικά.

Πλὴν τῶν προσωπικῶν ὀνομάτων τῶν ζώων καὶ τῶν συνήθων προσηγορικῶν φέρονται παρὰ τῷ λαῷ καὶ διάφορα παρωνύμια αὐτῶν. Τὰ ζῶα δηλαδή, ἀφ' οὗτου μὲ τὴν σχετικὴν πρόοδον τοῦ ἀνθρώπου ἀπέβαλον τὴν σοβαρὰν σημασίαν, τὴν ὁποίαν εἶχον δι' αὐτόν, ὑπέπεσαν ταχέως εἰς τὸ σκῶμμα

«Τουφέκι μου περήφανο, σπαθί μου παινεμένο,
πολλαῖς φορᾶς μὲ γλύτωσες, βόηθα καὶ τοῦτ' τὴν ὥρα,
νὰ σ' ἀσημώσω μάλαμα νὰ σὲ σμαλτώσω ἀσημί.»

καὶ ἐπλάσθησαν, ὥς εἵπομεν ἤδη εἰς τὰ περὶ μύθων, ποι-
κίλαι διηγῆσεις εὐθυμοὶ καὶ σκωπτικαὶ εἰς βάρος των, διὰ
τὰς σωματικὰς ιδιότητας, ὥς καὶ διὰ τὸν ἀποδοθέντα εἰς
αὐτὰ ἐκ τῶν συνηθειῶν καὶ τρόπων των χαρακτηῖρα. Ἐκ
τούτων δ' ἀκολουθῶς ἢ ἐπὶ τῇ βάσει τούτων ἀνεπτύχθησαν
ὁλόκληρα ἔπη ζώων, τὰ ὁποῖα ἐξακολουθοῦν νὰ φέρουν τὸν
ἀρχικὸν εὐτράπελον καὶ σκωπτικὸν χαρακτηῖρα.

Τοιαῦτα ἔπη παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὀνομάζονται πολλά, οἷον
Ψαρομαχία, *Ἀραχνομαχία*, *Γερανομαχία*, σφίζεται δὲ καὶ ἐν
ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Ὅμηρον, ἢ γνωστοτάτῃ *Βατραχομα-
χία* ⁽¹⁾, παρὰ δὲ τοῖς Γερμανοῖς τὸ ὑπὸ τοῦ J. Grimm τὸ
πρῶτον ἐκδοθὲν Reinhart Fuchs. Τὰ ζῶα μετεχειρίσθη
καὶ ἡ ἀττική κωμωδία, εἶναι δὲ γνωστοὶ οἱ Ὅρνιθες, οἱ
Σφῆκες καὶ οἱ Βάτραχοι τοῦ Ἀριστοφάνους, καὶ πάμπολλα
ἄλλα ὅμοια δράματα τῆς ἀρχαίας καὶ μέσης κωμωδίας. Κατὰ
τοὺς βυζαντινοὺς καὶ νεωτέρους χρόνους ἡ δημωδεστέρα ἑλλη-
νικὴ ποίησις ἡσχολήθη ἐπίσης περὶ τὰ ζῶα, χαρακτηριστικὸν
δὲ δημιούργημα αὐτῆς εἶναι ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα *Παι-
διόφραστος διήγησις τῶν τετραπόδων ζώων*, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐκτί-
θεται συνάθροισις πάντων τῶν ζώων, ὅπως διασκεδάσουν
σκώποντα ἄλληλα, ἥτις ὅμως καταλήγει εἰς μάχην φοβερὰν
μεταξὺ σαρκοφάγων καὶ μῆ. Ἐκ τῶν αὐτῶν περίπου χρό-
νων ἔχομεν τὸ *Συναξάριον τοῦ τιμημένου γαδάρου* καὶ νεω-
τέραν εἰς ὁμοιοκαταληκτοὺς στίχους διασκευὴν τὴν *Γαδάρου
λύκον καὶ ἄλωποὺς διήγησιν ὥραϊαν*, τὴν ὑπὸ τοῦ λαοῦ συν-
ήθως καλουμένην *Φυλλάδα τοῦ γαιδάρου*.

Καθ' ὅσον νῦν εἰς τοὺς μύθους τούτους καὶ τὰ ἔπη
ἐνεφανίζοντο τὰ ζῶα ὥς πρόσωπα δρωῖντα, ἐλάμβανον καὶ
ὄνομα, τὸ ὁποῖον, σκωπτικὸν πάντοτε ἔχον χαρακτηῖρα, ἢ
ἐπλάττετο ἔκ τινος ἀστείωτέρας ιδιότητος τοῦ ζώου ἢ ἐλαμ-
βάνετο ἐκ τῶν προσωπικῶν ὀνομάτων τῶν ἀνθρώπων ⁽²⁾. Ἐν

(1) *Ludwig*, *Batrachomachia*. Leipzig, 1896 σ. 9.

(2) Ὄνόματα προσωπικὰ εἰς τοὺς διδακτικοὺς μύθους, τοὺς αἰσω-
πείους δὲν εὐρίσκομεν. Οἱ Ἰνδικοὶ ὅμως μῦθοι, οἱ ὅποιοι ἀνεπτύχθη-

τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ περιπτώσει συνήθως λαμβάνονται ὀνόματα, τὰ ὅποια ἔχουν κάποιαν σκωπτικὴν χροιάν παρὰ τῷ λαῷ, ἢ διότι εἶναι πολὺ κοινά, ὡς εἶναι π. χ. τὸ *Γιάννης*, *Μανόλης*, *Ἀντώνης*, διὰ τὰ ὅποια καὶ αἱ σκωπτικαὶ παροιμίαι, οἷον *κόψε ξύλο κάμ' Ἀντώνη* κτλ.⁽¹⁾ ἢ δι' ἄλλον τινὰ λόγον δυσδιάγνωστον, σημασιολογικὸν ἢ ἱστορικόν⁽²⁾. Ὄνόματα τοῦ πρώτου εἴδους ἀρχαῖα εὗρίσκει κανεὶς χαρακτηριστικώτατα εἰς τὴν *Βατραχομαχίαν*⁽³⁾. Εἰς τὴν *Παιδιόφραστον διήγησιν* ἔχομεν ἐπίσης μέγα πλῆθος σκωπτικῶν ἐπιθέτων, τὰ ὅποια ὁμως δὲν ἀνεπτύχθησαν εἰς προσωπικά. Τοῦ δευτέρου εἴδους ὀνόματα ἀρχαῖα δὲν ἔχω ὑπ' ὄψιν, νεώτερα παρ' ἄλλοις λαοῖς εἶναι συνήθη. Οὕτω π. χ. ἡ ἀλώπηξ λαμβάνει τὸ ὄνομα *Reinhart*, ὃ ὄνος καλεῖται *Baudouin* κτλ.⁽⁴⁾

Νεοελληνικὰ παρωνύμια ζώων.

Τὰ νεώτερα, ὅσα τοὐλάχιστον γνωρίζομεν, εἶναι ὀλίγα. Ἐν τινι κρητικῷ μύθῳ τῆς *ποντικίνας* μνημονεύονται τὰ ὀνόματα τῶν δεκατριῶν τέκνων τῆς, *Σαῖτα* ἀπὸ τῆς ταχύτητος, *Πίτα* ἀπὸ τῆς προσφιλεστέρας τροφῆς, *Κριθοῦ* ὡσαύτως κτλ.⁽⁵⁾ Τοῦ δευτέρου εἴδους παρ' ἡμῖν γνωστότατα εἶναι τὰ ὀνόματα *Νίκος*⁽⁶⁾, κὺρ *Μέντιος* διὰ τὸν ὄνον, κὺρ *Νικολὸς* διὰ τὸν λύκον, κὺρὰ *Μάρω* ἢ κὺρὰ *Μαριά* διὰ τὴν ἀλώπεκα, *Μάρκος* διὰ τὸν ἡμίονον καὶ τὴν ἄρκτον καὶ τὸν πίθηκον, καὶ εἴ τι ἄλλο. Ἐπίσης εἶναι γνωστὰ σκωπτικά τινα ὀνόματα πτηνῶν, οἷον *Γιαννακὸς* διὰ τὸ πτηνὸν *Ruticilia*

σαν εἰς μακροτέρας διηγήσεις, ὀνομάζουσι διὰ προσωπικῶν ὀνομάτων τὰ ἐν αὐτοῖς δρῶντα ζῷα.

(¹) Πρβλ. *Paul Kretschmer*, *Der Esel Nikos ἐν Byz. Zeitschr.* 1897, 569 καὶ *J. Grimm*, *Reinhart Fuchs* σ. CCXXIX.

(²) *Ludwig*, *Batrachomachia* σ. 70 κέ.

(³) Πρβλ. *Paul Kretschmer*, ἐνθ. ἀν.

(⁴) Λαογραφία Ε' 622.

(⁵) *Νίκος* ὀνομάζεται καὶ εἰς τὴν Φυλλάδα τοῦ γαϊδάρου.

tithys Lath., *Κυρὰ Πήγη* δι' εἶδος κίχλης (turdus viscivorus L.), *Μπάριμπα Θωμάς* διὰ τὸν πελεκάνον, *Καλογιάννος* καὶ εἴ τι ἄλλο. Τὰ ὀνόματα ταῦτα, ἐκ τοιούτων τινῶν μύθων κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὀρμηθέντα, χρησιμοποιοῦνται σήμερον παρὰ τῷ λαῷ ὥς γενικὰ παρωνύμια τῶν ζώων τούτων.

Συλλογὴ καὶ συλλογαί.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται ἡ σημασία τῆς περισυλλογῆς καὶ μελέτης τῶν παρωνυμίων τούτων, τὰ ὅποια ἀποτελοῦν λείψανα τῆς λαϊκῆς ποιήσεως καὶ δείγματα τοῦ σατυρικοῦ πνεύματος τοῦ λαοῦ καὶ τῶν σχέσεων αὐτοῦ πρὸς τὰ διάφορα ζῷα. Διότι ἀλλαχοῦ ἄλλα ζῷα ὑπέπεσαν εἰς τὸ σκῶμμα τοῦ λαοῦ. Οὕτως ἂν παρ' ἡμῖν σκώπεται ἡ ἀλώπηξ καὶ ὁ λύκος, παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς τὴν θέσιν τῆς ἀλώπεκος ἔχει ὁ θῶς, παρὰ τοῖς Γερμανοῖς κωμικὴν θέσιν ἔχει ἡ ἄρκτος, εἰς τοὺς ἀφρικανικοὺς λαοὺς σκώπεται ὁ φοβερὸς διὰ τοὺς ἄλλους λαοὺς καὶ βασιλεὺς τῶν ζώων λέων. Ἐννοεῖται ὅτι καὶ ἐνταῦθα καθήκον τοῦ συλλογέως εἶναι κατὰ τόπους νὰ ἐξετάζῃ μὴ τυχὸν συνδέσται τις μῦθος πρὸς τὸ ὄνομα, ἐκ τοῦ ὁποίου τοῦτο νὰ ἐρμηνεύεται. Συλλογὰς τοιούτων ὀνομάτων δὲν ἔχομεν, σποραδικὰς μόνον μνείας αὐτῶν.

Η' ΟΝΟΜΑΤΑ ΖΩΩΝ ΚΑΙ ΦΥΤΩΝ ΥΠΕΜΦΑΙΝΟΝΤΑ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ
ΚΑΙ ΔΟΞΑΣΙΑΣ ἢ ΔΕΙΣΙΔΑΙΜΟΝΙΑΣ

Γενικά.

Τὰ ζῷα καὶ τὰ φυτὰ καὶ διὰ τὸν κατὰ φύσιν καὶ διὰ τὸν πεπολιτισμένον ἄνθρωπον εἶχον καὶ ἔχουν πάντοτε σπουδαιοτάτην θέσιν εἰς τὸν βίον αὐτοῦ, ἡ δὲ μελέτη τῶν ὀνομάτων αὐτῶν εἶναι πολλοῦ λόγου ἀξία ὅχι μόνον ἀπλῶς ὥς γλωσσικῶν στοιχείων, ὅχι μόνον διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ, καθ' ὅσον ἐκ τῆς διαδόσεως τῶν ὀνομάτων τούτων εἰς

διαφόρους λαοὺς ἀποκαλύπτεται ἡ θέσις πολλάκις φυτῶν ἢ ζώων εἰς τὸν ἀνθρώπινον πολιτισμὸν καὶ ἡ ἱστορία τῆς διαδόσεως καὶ ἐξαπλώσεως αὐτῶν διὰ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τόπου εἰς τόπον καὶ ἀπὸ ἡπείρου εἰς ἡπείρον, ἀλλὰ καὶ διότι πολλὰ ἐξ αὐτῶν εἶναι προῖόν διαφόρων μυθολογικῶν ἀντιλήψεων, παραδόσεων, δοξασιῶν, λατρευτικῶν ἐθίμων καὶ δεισιδαιμονιῶν, πρὸς τὰς ὁποίας συνέδεσεν ὁ ἄνθρωπος τὰ ζῶα καὶ τὰ φυτά. Ἡ τελευταία δ' αὕτη περίπτωσις εἶναι προφανὲς ὅτι ἐνδιαφέρει πάρα πολὺ τὴν λαογραφίαν.

Νεοελληνικὰ ὀνόματα ζώων καὶ φυτῶν.

Τὰ σημερινὰ ὀνόματα ζώων καὶ φυτῶν, ἄλλα μὲν εἶναι κληρονομία τῆς ἀρχαιότητος, ἄλλα δ' ἐπλάσθησαν ὑπὸ τοῦ σημερινοῦ λαοῦ. Τὰ νεώτερα ταῦτα ὀνόματα προέρχονται κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ πραγματικῶν ιδιοτήτων τῶν ζώων καὶ φυτῶν, τῆς μορφῆς, τῆς φωνῆς, τοῦ βίου, τῶν συννηθειῶν, κτλ., τὰς ὁποίας ἀκριθέστατα πολλάκις παρατηρεῖ καὶ ἐκφράζει ὁ λαὸς διὰ κυριολεξίας ἢ μεταφορῶν. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ πολλά, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἐκ φανταστικῶν ιδιοτήτων, τὰς ὁποίας ἀποδίδει εἰς αὐτὰ ὁ λαός, ἢ ἐκ παραδόσεων, τὰς ὁποίας ἐπλασε περὶ αὐτῶν, ἢ ἐκ τῆς χρήσεως αὐτῶν, ιδίως τῶν βοτανῶν, τῆς θεραπευτικῆς καὶ μαγικῆς. Μερικὰ δὲ εἶναι καὶ ἐντελῶς πεπλασμένα δι' ἀνύπαρκτα βότανα. Οὕτω π. χ. *κολησόφαρο* καὶ *ἄργητα* ὠνομάσθη ἡ τῶν ἀρχαίων *εχενήϊς*, διότι πιστεύεται περὶ αὐτῆς, ὡς καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, ὅτι προσκολλωμένη εἰς τὴν τρόπιν τῶν πλοίων ἔχει τὴν δύναμιν νὰ κρατῇ τὸν πλοῦν αὐτῶν. *Ἀνεμογάμης* ὠνομάσθη εἶδος ἱέρακος, διὰ τὸ ὁποῖον ἐπιστεύετο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ τοῖς βυζαντινοῖς, καθὼς καὶ εἰς πολλοὺς ἄλλους λαοὺς, ὅτι ἐγκυμονεῖ ἐκ τοῦ ἀνέμου. *Θερμασιά* ὠνομάσθη εἶδος ἐντόμου, τὸ ὁποῖον πιστεύεται ὅτι φέρει τὸν πυρετόν. Ἡ γνωστὴ *δεκοχτούρα* ὠνομάσθη οὕτως, διότι ἐκ τῆς φωνῆς αὐτῆς ἐπλάσθη ἡ γνωστὴ παράδοσις περὶ τῶν δεκαοκτὼ ψωμιῶν ὁ *γκιώνης*, διότι ἐκ τῆς φωνῆς του ἐπλάσθη ἡ παράδοσις

περὶ τοῦ φόνου τοῦ ἀδελφοῦ του. *Ψωμᾶς* ὠνομάσθη ἡ χελώνη, διότι ἐκ τῆς μορφῆς αὐτῆς ἐπλάσθη ἡ παράδοσις ὅτι ἦτο ποτὲ *ψωμᾶς*, τὸν ὁποῖον ὁ Χριστὸς μετέβαλεν εἰς χελώνην διὰ τὴν ἀσπλαχνίαν αὐτοῦ. *Κερά* *παπαδιά* ὠνομάσθη τιμητικῶς ἡ νυφίτσα, διότι ἄλλως φοβοῦνται ὅτι ὀργιζομένη καταστρέφει τὰ ἐνδύματα.

Ἐκ τῶν φυτῶν *σταυράγκαθο* ὠνομάσθη ἄκανθά τις, διότι, ἐπειδὴ ὅταν κόπτεται χύνει χυμὸν αἱματώδη, ἐπλάσθη ἡ περὶ αὐτῆς παράδοσις, ὅτι ἐξ αὐτῆς κατεσκευάσθη ὁ ἀκάνθινος στέφανος τοῦ Χριστοῦ. *Λουλούδι* τῆς *ντροπῆς* ὠνομάσθη ἄνθος τι, διότι λευκότερον ὢν ἔχει εἰς τὸ μέσον μελανὸν στίγμα, τὸ ὁποῖον ἄλλοτε πιστεύεται ὅτι ἦτο μεγαλύτερον, βαθμηδὸν δὲ μικρύνεται καὶ ἐξαλείφεται, ὅσο χάνεται ἀπὸ τὸν κόσμον ἡ ντροπή. *Νεραϊδόχορτα* ἢ *νεραϊδονήματα* ὠνομάζονται οἱ ἐπὶ τῶν κορμῶν τῶν δένδρων ἀναπτυσσόμενοι λειχήνες, διότι ἀποδίδονται εἰς νεραΐδες. *Βοτάνι* τῆς *ἀγάπης* καὶ *ἀνδραῖδα* λέγεται τὸ *ἡρόγγιον* καὶ τὸ *πόλιον*, διότι πιστεύεται ὅτι ὁ εὐρὺν τὴν ἀνδρόμορφον ρίζαν αὐτοῦ προσελκύει ἀκατάσχετον τὸν ἔρωτα τῶν γυναικῶν. *Ἀτεκνόχορτο* ὠνομάσθη τὸ *Biarum tenuifolium*, διότι πιστεύεται ὅτι τὰ πρόβατα τρώγοντα ἐξ αὐτοῦ καθίστανται στεῖρα, *ἀβδελλοχόρταρο* ὁ *Racunculus pratensis*, διότι προκαλεῖ εἰς τὰ πρόβατα τὸ καλούμενον *ἀβδέλλιασμα*, ἥτοι ἀνάπτυξιν βδελλῶν εἰς τὸ ἥπαρ τῶν προβάτων, *κουφολαχανίδα* ἢ *κουφολάχανο* ὁ ἀστεροκέφαλος, διότι πιστεύεται ὅτι ὁ τρώγων προσβάλλεται ὑπὸ κωφώσεως, *βεγτερουγοχόρταρο*, *σπληνοχόρταρο*, *χελωνοχόρταρο*, *πειροβότανο*, *ψωρόχορτο* κτλ. ὠνομάσθησαν διάφορα εἶδη χόρτων, δι' ὧν θεραπεύονται αἱ ἀντίστοιχοι νόσοι. *Ἀγιοθασιλίτσα* ὠνομάσθη ἡ σκίλλα, διότι ἀναρτᾶται εἰς τοὺς ἐξώστας καὶ τὰ ὑπέρθυρα κατὰ τὴν προτεραίαν τῆς πρώτης τοῦ ἔτους, εἶτα δὲ τοποθετεῖται ἐπὶ τῆς ὀροφῆς, ὅπου φύει νέα φύλλα καὶ ἄνθη, ἃν καὶ ἡ ρίζα αὐτῆς δὲν εἶναι κεχωσμένη. *Τ' ἄη Γιωργιοῦ* τὸ *λουλουγάτσι* ὠνομάσθη τὸ χαμαίμηλον διὰ τὸν χρόνον τῆς ἀνθήσεως, *τ' ἄη Γιαννιοῦ* δὲ τὸ *βοτάνι*, ἱαματική τις βοτάνη, διότι συλλέγεται τὴν 24^{ην} Ἰουνίου κτλ.

Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἔχομεν καὶ μυστικά μαγικά ὀνόματα φυτῶν, τὰ ὅποια οἱ περὶ τὰ τοιαῦτα ἀσχολούμενοι ἔπλαττον. Πολλὰ τοιαῦτα εὐρίσκει τις παρὰ Διοσκουρίδῃ καὶ Πλινίῳ.

Πάντα ταῦτα τὰ ὀνόματα, ὧν παραδείγματα παρεθέσαμεν, δηλαδὴ τὰ ἐκ παραδόσεων, δοξασιῶν καὶ δεισιδαιμονιῶν προερχόμενα εἶναι λίαν ἐνδιαφέροντα διὰ τὴν λαογραφίαν. Πλὴν τούτων ἐνδιαφέροντα λαογραφικῶς εἶναι ἐπίσης καὶ ἐκ τῶν ἄλλων τὰ εἰκονικά καὶ μεταφορικά, τὰ ὅποια δὲν συνάπτονται μὲν ἀμέσως πρὸς παραδόσεις, εἶναι ὅμως συγγενῇ πρὸς αὐτὰς γεννήματα τῆς μυθοπλαστικῆς τοῦ λαοῦ φαντασίας. Τοιαῦτα π. χ. εἶναι τὰ ὀνόματα, τῆς ἀλεποῦς τὸ μετὰξι, ἢ τὰ μαλλιὰ τῆς Παναγίας διὰ τὸ ἐπίθυμον, τῆς παπαδιᾶς ἢ τοῦ παπᾶ τ' ἀφ' οὗ διὰ τὴν κοτυληδὸνα, τῆς γριᾶς τ' ἀδράχτι, τῆς πέρδικας τὰ μάτια δι' εἶδος ναρκίσσου κτλ.

Συλλογὴ καὶ συλλογαί.

Καθὼς παρατηρεῖ ὁ ἀναγνώστης ἐκ τῶν παραδειγμάτων, διὰ νὰ εἶναι μία συλλογὴ τοιούτων ὀνομάτων πλήρης καὶ ἐπιστημονικῶς χρησιμοποίησιμος, πρέπει ὁ συλλογεὺς νὰ μὴ περιορίζεται εἰς τὴν ἀπλὴν μόνον ἀναγραφὴν τοῦ ὀνόματος, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει γεννᾶται ἡ εὐλογος ἀπορία εἰς τὸν χρησιμοποιοῦντα ἐπιστημονικῶς τὴν συλλογὴν, πόθεν τὸ ὄνομα, ἀλλὰ νὰ προσπαθῇ νὰ ἀνέυρῃ, ὅπου εἶναι δυνατόν, καὶ νὰ σημειώνῃ παρὰ τὸ ὄνομα καὶ τὴν παράδοσιν καὶ τὴν δοξασίαν ἢ δεισιδαιμονίαν, ἐξ ἧς προῆλθε τὸ ὄνομα. Πλεῖστα τοιαῦτα ὀνόματα ἰδίᾳ φυτῶν δύναται τις νὰ ἀνέυρῃ φυλλομετρῶν τὰ δημῶδη ὀνόματα τῶν φυτῶν τοῦ *Helldreich*-*Μηλιαράκη* καθὼς καὶ τὸ φυτολογικὸν λεξικὸν τοῦ *Γενναδίου*. Δυστυχῶς ἡ ἔλλειψις ἀκριβῶς τῆς σημειώσεως τῶν σχετικῶν πρὸς αὐτὰ παραδόσεων, δοξασιῶν καὶ δεισιδαιμονιῶν, ἐλαττώνει πολὺ τὴν λαογραφικὴν αὐτῶν ἀξίαν.

Παρὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἐξακριβώνεται ποῖον εἶναι τὸ ἐπιστημονικὸν ὄνομα τοῦ φυτοῦ ἢ τοῦ ζώου, διότι ἄλλως καθίσταται ἀδύνατος ἡ ἀναγνώρισις τῆς ταυτότητος αὐτοῦ. Τὸ

πρᾶγμα βεβαίως δὲν εἶναι εὐκόλον, διότι ἀπαιτοῦνται εἰδικαὶ ἐπιστημονικαὶ γνώσεις, τὰς ὁποίας δύναται νὰ ἔχη ὁ συλλογεὺς μόνον, ὅταν συμπίπτῃ νὰ εἶναι ἐπιστήμων φυσιοδίφης. Διορθώνεται ὅμως τὸ πρᾶγμα ἰδίως ὥς πρὸς τὰ φυτά, ἐὰν συνοδεύσῃ τις τὴν συλλογὴν τοῦ καὶ διὰ συλλογῆς κλωναρίων ἐκ τῶν ὀνομαζομένων φυτῶν, πρόσαρτῶν εἰς ἕκαστον κλωνάριον καὶ τὸ ἰδιαίτερον ὄνομα τοῦ φυτοῦ. Ἡ φυτολογικὴ αὕτη συλλογὴ κατόπιν ἐξεταζομένη ὑπὸ εἰδικῶν βοτανικῶν θέλει μᾶς δώσει τὸ ἐπιστημονικὸν ὄνομα ἑκάστου φυτοῦ. Τὸ ἴδιον δύναται νὰ γίνη καὶ διὰ τὰ ζῶα τὰ μικρότερα καὶ ἰδίως τὰ ἔντομα. Διὰ ζῶα μεγαλύτερα τὸ πρᾶγμα εἶναι πολὺ δυσκολώτερον.

Συλλογὰς γενικὰς ὀνομάτων δημωδῶν ζώων καὶ ἰδίᾳ φυτῶν ἔχομεν ἀρκετάς, ἰδίως ἐντὸς τῶν διαφόρων γλωσσαρίων. Δυστυχῶς αἱ συλλογαὶ αὗται, ἐφ' ὅσον δὲν σημειῶνουν τὸ ἐπιστημονικὸν ὄνομα, εἶναι ἐλλιπεῖς. Ἐπιστημονικὴ συλλογὴ ἀξιολογωτάτῃ ὀνομάτων φυτῶν εἶναι ἡ τοῦ *Helldreich*, τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον πολλαχῶς συμπληρώσας ἐξέδωκεν ὁ Σπ. Μηλιαράκης ὑπὸ τὸν τίτλον, Τὰ δημῶδη ὀνόματα τῶν φυτῶν προσδιοριζόμενα ἐπιστημονικῶς. Ἐν Ἀθήναις, 1910, ἐν τῇ Ἐπιστημονικῇ Ἐπετηρίδι τοῦ Πανεπιστημίου καὶ εἰς ἰδιαίτερον τεῦχος. Ἀξιολογώτατον ἐπίσης εἶναι καὶ τὸ φυτολογικὸν λεξικὸν τοῦ *Γενναδίου*, ἐνθα πλεῖστα τοιαῦτα ὀνόματα ἀναγράφονται. Δυστυχῶς ἀμφοτέρω τὰ ἔργα διὰ τὴν λαογραφίαν εἶναι ἐλλιπῆ, δι' ὃν ἀνωτέρω εἵπομεν λόγον. Διὰ τὰ ζῶα ἔχομεν ἐπίσης τὸ ἔργον τοῦ *Heldreich*, *La Faune de la Grèce*, τὸ ὁποῖον ὅμως ἐλάχιστον μέρος τῶν πολυπληθῶν ὀνομάτων τῶν ζώων περιέχει, ὥς καὶ τὴν ἐπὶ τῇ βάσει τούτου συνταχθεῖσαν πραγματείαν τοῦ *Βικέλα*, *Sur la nomenclature moderne*. Paris, 1879 (ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ *Annuaire de l'Association* κτλ. 1878). Ἀρκετὰ ὀνόματα ἐπίσης δύναται νὰ εὔρη κανεῖς σποραδικῶς εἰς τὰς Παροιμίας τοῦ Ν. Γ. Πολίτου, συλλογαὶ δέ τινες ἐδημοσιεύθησαν καὶ ἐν Λαογραφίᾳ Δ' 734, Ε' 642. Ἐπίσης εὐρίσκει κανεῖς τοιαῦτα καὶ εἰς εἰδικὰς πραγματείας, οἷον τοῦ

Γεναδίου, Πτηνοτροφία. 1915, *Δ. Δημάδου*, Ἡ δασικὴ βλάστησις τῆς Ἑλλάδος. 1916, *Π. Παπαγεωργίου*, Συμβολὴ εἰς τὴν ἑλληνικὴν σιτηρογραφίαν. 1919, καὶ εἴ τι ἄλλο.

Θ' ΕΥΦΗΜΙΣΜΟΙ]

Τὰ τῶν εὐφημισμῶν ἐθίζαμεν ἤδη εἰς τὰ περὶ ἀπενχῶν. Εἵπομεν δὲ ἤδη πολλάκις περὶ τῆς πίστεως τοῦ λαϊκοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν μαγικὴν ἐνέργειαν τῶν λέξεων. Ἐνεκα τούτου ὁ λαὸς ἀποφεύγει νὰ ὀνομάσῃ ἐπίφοβα πράγματα διὰ τοῦ κυριολεκτικοῦ αὐτῶν ὀνόματος, μεταχειριζόμενος πρὸς τοῦτο διαφόρους περιφράσεις, μετονομασίας, ἀντιφράσεις κ.τ.τ. Οὕτως ἀποφεύγουν τὸ ὄνομα τοῦ διαβόλου, τὸν ὅποιον ὀνομάζουν διὰ διαφόρων ἄλλων ἀποτρεπτικῶν ἢ εὐφημιστικῶν ὀνομάτων, οἷον *δζ' ἀποδῶ*, *ὁ καταραμένος*, *τρискаτάρατος*, *πειρασμός* κτλ. Ἐν Πόντῳ οἱ καλκικάντζαροι καλοῦνται *ἄς ἐμᾶς καλοί*, ἦτοι καλύτεροι ἡμῶν, αἱ ἀσθένειαι ἐπίσης πανταχοῦ τοῦ ἑλληνισμοῦ φέρουν εὐφημιστικὰ ὀνόματα, οἷον *Μελένια*, *Μελιτάτη* διὰ τὴν εὐλογίαν κτλ. Ἐν Κρήτῃ, ὡς ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω, ἡ νυφίτσα καλεῖται *κερὰ παπαδιά*, ὅπως κολακευομένη μὴ ἐπιφέρῃ ζημίαν εἰς τὰ ἐνδύματα. Ἐπίσης ἀποφεύγουν νὰ ὀνομάσουν τοὺς ποντικούς, ἰδίως ὅταν τρέφουν μεταξοσκώληκας (*Γκιουμουλιζίνα*), καλοῦντες αὐτοὺς *κ'φούς*, ὅθεν καὶ ἐν Αἰγίνῃ τὸ σῦνηθες αὐτῶν ὄνομα εἶναι τὰ *κουφά*, τοὺς δὲ μύρμηκας ὀνομάζουν κατὰ τὴν αὐτὴν περίπτωσιν *κουτσοπόδαρα*.

Πλὴν τῶν κυρίως τούτων εὐφημισμῶν, οἱ ὅποιοι συνδεόμενοι πρὸς τὸν φόβον τῆς λέξεως δεικνύουν τὰ πράγματα, τὰ ὅποια κατ' ἐξοχὴν φοβεῖται ὁ λαός, ἄξιοι περισυλλογῆς καὶ μελέτης διὰ τὸ συναίσθημα τῆς αἰδοῦς παρ' αὐτῷ εἶναι καὶ οἱ εὐφημισμοί, οἱ συνήθως ἐπὶ τὸ ἀστειότερον πεπλασμένοι, δι' ὧν ὀνομάζονται τὰ γεννητικὰ μόρια τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικός, ὡς καὶ ἄλλα μέλη τοῦ σώματος ἢ καὶ πράγματα, τῶν ὁποίων ἡ κυριολεκτικὴ ὀνομασία θεωρεῖται ὡς προσβάλλουσα τὴν αἰδῶ.

Συλλογὰς ἰδιαιτέρας τοιούτων εὐφημισμῶν δὲν ἔχομεν. Πολλοὺς δύναται νὰ εὕρῃ κανεῖς ἐγκατεσπαρμένους εἰς γλωσσάρια, ὡς καὶ εἰς παραδόσεις καὶ παραμύθια.

Γ' ΟΝΟΜΑΤΑ ΟΡΓΑΝΩΝ ΚΑΙ ΕΡΓΑΛΕΙΩΝ,
ΛΕΞΕΙΣ ΕΠΙΤΗΔΕΥΜΑΤΙΚΑΙ ΚΑΙ ΙΔΙΑΖΟΥΣΑΙ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΔΙΑΦΟΡΟΥΣ
ΒΙΟΥΣ, ΓΕΩΡΓΙΚΟΝ, ΝΑΥΤΙΚΟΝ ΚΤΛ.

Μετὰ τὰ ὀνόματα τῶν ζώων καὶ φυτῶν, ἀξιόλογα ἀπὸ λαογραφικῆς ἀπόψεως εἶναι τὰ ὀνόματα τῶν ὀργάνων καὶ ἐργαλείων, τὰ ὅποια μεταχειρίζεται ὁ ἄνθρωπος εἰς τὰ διάφορα αὐτοῦ ἔργα, ὡς καὶ αἱ λέξεις αἱ ἐπιτηδευματικάί, διὰ τῶν ὁποίων ἐν ἐκάστῳ ἐπιτηδεύματι δηλοῦνται αἱ διάφοροι φάσεις καὶ τὰ διάφορα σημεῖα καὶ στάδια τῆς ἐργασίας, ὡς καὶ αἱ λέξεις, αἱ ἰδιαίχουσαι εἰς τοὺς διαφόρους βίους, γεωργικόν, ναυτικόν, κυνηγετικόν κτλ.

Εἶναι δὲ ἡ μελέτη αὐτῶν σπουδαία, διότι οὐ μόνον βεβαιούμεθα περὶ τῆς ὑπάρξεως παρὰ τῷ σημερινῷ λαῷ τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ ἐργαλείου καὶ ὀργάνου, τοῦ εἶδους καὶ τῆς κατασκευῆς αὐτοῦ, ὡς καὶ τῆς ὑπάρξεως τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ ἐπιτηδεύματος καὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐνασχήσεως αὐτοῦ, τὰ ὅποια πάντα ἀποτελοῦν στοιχεῖα ἀπαραίτητα, διὰ νὰ σχηματίσῃ κανεῖς πλήρη εἰκόνα τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ βίου ἐνὸς λαοῦ, οὐ μόνον διαφωτιζόμεθα περὶ αὐτῶν τούτων τῶν ἐπιτηδευμάτων, ἀλλὰ καὶ διότι ἐξ αὐτῶν τούτων, καθόσον εἶναι ἀρχαῖα ἢ νέα, ἐλληνικά ἢ δάνεια ἐκ ξένων γλωσσῶν, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν κατὰ πόσον ἕκαστον ὄργανον ἢ ἐργαλεῖον ἢ ἐπιτήδευμα εἶναι ἀρχαῖον, βυζαντινὸν ἢ νέον, ἐγγώριον ἢ δάνειον ἐξ ἄλλου τόπου καὶ λαοῦ ἢ ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν λαοῦ συνοίκου ἢ γειτονικοῦ.

Οὕτω π. χ. ἐνῶ εἰς τὸν ἴστων καὶ τὴν ὑφαντικὴν, τὴν πατροπαράδοτον ἐννοῶ καὶ ὅχι τὴν βιομηχανικὴν, οὐδεμίαν ἔχομεν ξένην λέξιν, πολλὰς δὲ ἀρχαίας καὶ βυζαντινάς, ὡς *ξαίνω, τουλούπα, μιτώνω, ἀντί, ἀδράχτι, στημόνι, βαρίδι, μιτάρι, καρούλι* κτλ., ἐν τῇ ὑποδηματοποιίᾳ παρὰ τὰ ἀρχαῖα ὀνό-

ματα *καλαπόδι*, *κατόχι* ⁽¹⁾, ἔχομεν πλήθος ἰταλικῶν λέξεων, ὡς *φαλισέτα*, *φόρτια*, *φορτέτσα*, *καμαρέτο* κτλ. τοῦθ' ὅπερ δεικνύει ἀναμφισβητήτως ὅτι αὕτη ὥς ἔχει σήμερον ἀνεπτύχθη ὑπὸ ἐπίδρασιν ἰταλικήν. Ἐν δὲ τῇ σημερινῇ ραπτικῇ τῶν φραγκο-ραφατάδων ἔχομεν πλείστας γαλλικὰς ὀνομασίας.

Ἐν τῇ ἀμαξοπηγικῇ εὐρίσκει κανεῖς κατὰ τόπους ἀρχαιοτάτας λέξεις διὰ τὰ μέρη τῶν ὀχημάτων, ὡς *νυρμός*, *παρὰ-ρύμνια*, *ἀφαλός* ⁽²⁾, *ἀξόνι* ⁽³⁾. παρ' αὐτὰ ὁμῶς καὶ κυρίως εἰς μέρη, ὅπου ἀνεφάνησαν καὶ ἐπεκράτησαν τοῦρκοι ἀμαξοπηγοὶ ἀνευρίσκει κανεῖς καὶ τουρκικὰς, οἷον *αἰγκίλ'* (ὁ ἄξων), *ἀρίς'* (ὁ ρυμός), *τσαμακτσίᾱς*, *γιαστίκ'* ⁽⁴⁾ κτλ.

Ὅτι ὁμῶς δὲν πρόκειται περὶ νέων πραγμάτων, τὰ ὁποῖα παρέλαβον οἱ Ἕλληνες παρὰ τῶν Τούρκων, ὡς ἐν τῇ ὑποδηματοποιίᾳ παρὰ τῶν Ἰταλῶν, δεικνύει ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡ παρὰλληλος ὑπαρξίς εἰς γειτονικὰ μέρη ἀντιστοιχῶν ἑλληνικῶν ὄρων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ λέξις *ἀψίς* διὰ τὰ τμήματα, ἐξ ὧν ἀπαρτίζεται ἡ στεφάνη τοῦ τροχοῦ, ἡ ὁποία νεοελληνιστὶ λεγομένη *ἀψίδα* παρελήφθη καὶ ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἀποκληθεῖσα *ιψίτ*. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὸ ἄροτρον καὶ εἰς ἄλλα γεωργικὰ ἐργαλεῖα.

Ἐν τῷ ποιμενικῷ βίῳ ἐν Κρήτῃ ἔχομεν κατὰ τὸ μέγιστον πλήθος ἑλληνικὰς λέξεις, ἀρχαίας, μεσαιωνικὰς καὶ νεωτέρας, ἐλαχίστας δὲ λατινικὰς καὶ ἰταλικὰς, ἐν ᾧ ἐν τῇ Ἡπειρωτικῇ Ἑλλάδι ἔχομεν ἀρκετὸν πλήθος ἀλβανικῶν, σλαβικῶν καὶ βλαχικῶν λέξεων, πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον μαρτυρεῖ ἀναμφισβητήτως περὶ τῆς ἐπικοινωνίας τῶν λαῶν τούτων πρὸς τὸν ἑλληνικὸν ἐν τῷ ποιμενικῷ βίῳ. Ἐν τῷ ναυτικῷ βίῳ ἡ ὑπαρξίς μεγάλου πλήθους ἰταλικῶν λέξεων εἶναι ἀναμφισβήτητον τεκμήριον τῆς ἰταλικῆς ἐπιδράσεως, ἡ ὁποία συν-

(1) Τὸ λωρίον, δι' οὗ συγκρατοῦν τὸ ὑπόδημα ἐπὶ τῶν γονάτων κατὰ τὴν κατεργασίαν.

(2) Γιασίκοι Γκιουμουλτζίνας. — (3) Ἀδριανούπολις.

(4) Γκιουμουλτζίνα.

ώδευσε τὴν ναυτικὴν ἐπικράτησιν τῶν ἰταλικῶν δημοκρατιῶν καὶ ἰδίᾳ τῆς Βενετίας καὶ τῆς Γενούης εἰς τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας κατὰ τοὺς τελευταίους βυζαντινοὺς καὶ τοὺς νεωτέρους χρόνους.

Συλλογὴ καὶ συλλογαί.

Καὶ ἐνταῦθα διὰ τὸ εἶναι ἡ συλλογὴ πλήρης καὶ χρήσιμος ἐπιστημονικῶς, δὲν ἀρκεῖ ἡ ἀπλὴ τῶν ὀνομάτων ἀναγραφή, ἀλλὰ ἀπαιτεῖται διὰ μὲν τὰ ὄργανα καὶ ἐργαλεῖα καὶ τὰ μέρη αὐτῶν οὐ μόνον ἡ περιγραφή, ἀλλὰ καὶ ἡ σχεδιαγράφησις αὐτῶν, ὥστε νὰ παρέχεται καὶ ἡ ὁρατὴ εἰκὼν τοῦ ὀνομαζομένου καὶ περιγραφομένου, διὰ δὲ τὰς ἐπαγγελματικὰς λέξεις ἡ ἀκριβής, σαφὴς καὶ ἀπέρριτος περιγραφή τῶν ὀνομαζομένων ἔργων.

Συλλογὰς τοιούτων λέξεων συστηματικῶς δὲν ἔχομεν δημοσιευμένας, εἰ μὴ ἐλαχίστας, πολλαὶ ὅμως εἶναι αἱ περιεχόμεναι εἰς γλωσσάρια δημοσιευμένα καὶ μὴ. Τὸ Ἱστορικὸν Λεξικὸν διὰ τῶν συντακτῶν αὐτοῦ ἐπεχείρησεν ἐν Ἀθῆναις τὴν περισυλλογὴν τῶν ἐπαγγελματικῶν λέξεων, ἀλλὰ τὸ ἀποθησανρισθὲν ὑλικὸν δὲν ἐδημοσιεύθη εἰσέτι. Ἀξιολογότητι εἶναι ἡ «Συλλογὴ ποιμενικῶν λέξεων» τοῦ Ξανθουδίδου, δημοσιευθεῖσα εἰς τὸν Ε΄ τόμον τοῦ Λεξικογραφικοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ, ἡ ὁποία θὰ ᾔτο πληρεστάτη, ἂν συνωδεύετο καὶ ὑπὸ τῶν εἰκόνων τῶν ὀνομαζομένων γαλακτοκομικῶν καὶ τυροκομικῶν ἐργαλείων, τῶν σκευῶν καὶ ἄγγείων, τῶν ποιμενικῶν οἰκήσεων καὶ τῶν μανδρῶν, καὶ ἡ τοῦ Φουρζίκη τῶν γεωργικῶν καὶ τῶν ταλασιουργικῶν ἐκ Μεγάρων.

ΙΑ ΜΙΜΗΣΕΙΣ ΦΩΝΩΝ ΖΩΩΝ ΚΑΙ ΕΠΙΦΘΕΓΜΑΤΑ

Α) Μιμήσεις φωνῶν ζώων.

Τὸ μιμεῖσθαι εἶναι σύμφυτον εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἐκ παιδίων, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, καὶ κατὰ τοῦτο διαφέρει ὁ

ἄνθρωπος τῶν ἄλλων ζώων, ὅτι εἶναι μιμητικώτατον καὶ τὰς μαθήσεις τὰς πρώτας ποιεῖται διὰ τῆς μιμήσεως. Εἶναι δὲ ἡ μιμητικὴ αὕτη ὁρμὴ τοῦ ἀνθρώπου σπουδαιότατος παράγων καὶ διὰ τὴν ἐν γένει ἀνθρωπίνην πρόοδον καὶ ἰδιαιτέρως διὰ τὴν γλῶσσαν, ἔνθα ἀποτελεῖ τὴν καλουμένην ὑπὸ τῶν γλωσσολόγων *ονοματοποιητικὴν ἀρχήν*, κατὰ τὴν ὁποίαν πλῆθος ἀρετὸν λέξεων ἐρμηνεύονται ὡς προερχόμεναι ἐκ τῶν μιμήσεων φωνῶν ἢ κρότων, ἰδιαζόντων εἰς τὰ ὀνομαζόμενα *ζῶα*, πράγματα ἢ φυσικὰ φαινόμενα. Οὕτω π. χ. ὁ *κοῦκος* δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὠνομάσθη οὕτως ἐκ τῆς φωνῆς τοῦ *κούκου*, ὡς καὶ ὁ *κόκορας* ἢ *κουκουρέκος* ἐκ τῆς φωνῆς *κὸ κὸ* καὶ *κουκουρέκου*, τὸ *μπουμπουνιτὸ* ἐκ τοῦ κτύπου *μποῦ μποῦ* τῆς βροντῆς κ.τ.τ., ὡς ἐπίσης καὶ τὸ *κακανίζω* ἐκ τῆς φωνῆς *κὰ κὰ* τῶν ὀρνίθων, τὸ *βακανίζω* ἐκ τῆς φωνῆς *βάκα βάκα* τῶν βατράχων κτλ.

Πλὴν ὁμως τῶν μιμητῶν τούτων λέξεων ἡ ὅπως συνήθως λέγονται *ονοματοποιημένων* ἔχομεν εἰς τοὺς λαοὺς καὶ μάλιστα τοὺς κατὰ φύσιν καὶ αὐτουσίους μιμήσεις φωνῶν ζώων. Τὸ ζῶον διὰ τὸν κατὰ φύσιν ἄνθρωπον ἔχει, ὡς εἵπομεν, πολλαπλὴν σημασίαν. Ἐν πρώτοις κατὰ τὴν ἀντίληψιν αὐτοῦ δὲν εἶναι τι διάφορον τοῦ ἀνθρώπου, εἰμὴ μόνον κατὰ τὴν μορφήν. Εἶναι πεποικισμένον μὲ ὅλας τὰς ἀνθρωπίνους ψυχικὰς ιδιότητας, ἐν πολλοῖς δὲ καὶ ἀνώτερον τοῦ ἀνθρώπου, δυνάμενον νὰ γνωρίζῃ πολὺ περισσότερα αὐτοῦ, νὰ προμαντεύῃ τὰ μέλλοντα καὶ νὰ καθοδηγῇ αὐτὸν διὰ τῶν συμβουλῶν του εἰς τὰς ἐνεργείας του, οὐχὶ σπανίως δὲ καὶ νὰ τὸν βοηθῇ διὰ τῶν ἐξαιρετικῶν μαγικῶν ιδιοτήτων, τὰς ὁποίας ἔχει. Αἱ κραυγαὶ του ἀποτελοῦν τὴν γλῶσσαν του. Ἐνῶ δὲ ὁ ἄνθρωπος οὐδὲν ἐννοεῖ ἐκ τῆς γλώσσης ταύτης, τὸ ζῶον ἐννοεῖ οὐ μόνον τὴν γλῶσσαν τῶν ἄλλων ζώων, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀνθρώπου, εἰς ἐξαιρετικὰς δὲ περιπτώσεις δύναται καὶ ἀνθρωπίνως νὰ ὁμιλῇ. Εἶναι πασίγνωστον τὸ παράδειγμα τῶν ὁμηρικῶν ἵππων τοῦ Ἀχιλλέως, οἱ ὁποῖοι λυθείσης τῆς γλώσσης των δι' ἀνθρωπίνης φωνῆς προλέγον ἐἰς τὸν ἥρωα τὸν θάνατόν του. Οἱ αἰσώπειοι μῦθοι τίθεν-

ται εἰς τοὺς χρόνους, καθ' οὓς εἶχον φωνὴν τὰ ζῶα καὶ ὠμίλουν, εἰς δὲ τὰ νεώτερα ἄσματα συνήθως τὰ πουλάκια λαλοῦν ἀνθρωπινῇ λαλίτσα ἀγγέλλοντα εὐχάριστα ἢ δυσάρεστα. Ἐνθυμεῖται δ' ὁ καθείς ἀπὸ τὰ παραμύθια ποίαν σημασίαν ἔχει δι' ἓνα ἄνθρωπον ἢ γνῶσις τῆς γλώσσης τῶν ζῴων Ἀπὸ τὰ τρία ἀδέρφια τοῦ παραμυθιοῦ ἐκεῖνος, ποὺ εἶχε τὴν ὑπομονὴν νὰ μάθῃ τὴν γλῶσσαν των, σῶζει τὴν θυγατέρα τοῦ βασιλέως καὶ γίνεται πλούσιος.

Οὕτως αἰσθάνεται ὁ ἄνθρωπος συμπάθειαν πρὸς τὸ ζῷον, ὡς πρὸς ὁμοίον του, τὸ συλλαμβάνει, τὸ περιποιεῖται, τὸ τιθασεύει καὶ τὸ καθιστᾷ οὕτω σύντροφον τοῦ βίου του καὶ προσφιλῇ συμπαίκτηρα, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου ὡς ὃν ὑπέρτερον τὸ φοβεῖται καὶ τὸ τιμᾷ. Ἡ δὲ πίστις εἰς τὰς μαγικὰς δυνάμεις αὐτοῦ καὶ ὁ φόβος, ὡς καὶ ἡ συσχέτισίς του πρὸς τοὺς προγόνους, δὲν ἤργησαν νὰ δημιουργήσουν καὶ λατρείαν αὐτοῦ, ἥτις εἴτε ζῶσα καὶ ἐν ἐνεργείᾳ, εἴτε εἰς ἡμαιρωμένα ἐγκαλείμματα ὑπάρχει εἰς ὅλους τοὺς λαούς.

Βαθμηδὸν ἐγνώρισεν ὁ ἄνθρωπος νὰ χρησιμοποιῇ τὰ ἐξημερωμένα ταῦτα ζῶα διὰ τὸ γάλα καὶ τὸ κρέας των καὶ τὰ ἄλλα χρήσιμα ὑλικά, τὰ ὅποια δύνανται ταῦτα νὰ τοῦ παράσχουν. Ἀνεξαρτήτως δὲ τούτου τὸ ζῷον εἴτε ἐξημερωμένον εἴτε ἄγριον ἐχρησίμευσε πάντοτε καὶ χρησιμεύει καὶ ὡς τροφή εἰς τὸν ἄνθρωπον, διὰ πλείστους δὲ λαοὺς τὸ κυνήγιον ἀποτελεῖ τὸν κυριώτατον πόρον τοῦ βίου.

Ἀναλόγως νῦν πρὸς τὴν πολλαπλὴν ταύτην σημασίαν τοῦ ζῴου, πολλαπλαῖ εἶναι καὶ αἱ ἀφορμαὶ καὶ ἀφετηρίαι τῆς μιμήσεως τῶν ἐνεργειῶν καὶ τῶν φωνῶν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐν πρώτοις ἔχομεν ἀπλᾶς μιμήσεις φωνῶν χάριν παιδιᾶς, ὅπως ἀκούει τις πολλάκις καὶ σήμερον τὰ παιδία παίζοντα μὲ τὴν μίμησιν τῶν φωνῶν πότε τοῦ ἐνὸς καὶ πότε τοῦ ἄλλου ζῴου, τῆς γαλῆς, τοῦ κυνός, τῆς ὀρνίθος καὶ τοῦ ἀλέκτορος, τοῦ βατράχου καὶ εἴ τινος ἄλλου. Πολλάκις δὲ εἶναι τόσον ἐπιτυχὴς ἡ μίμησις, ὥστε οὐ μόνον τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ ζῶα δύναται νὰ ἀπατήσῃ. Εἰς τὴν

ἀρχαιότητα καὶ ἰδίως κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους συνήθεις ἦσαν πλανόδιοι θαυμαστοποιοί, οἱ ὅποιοι μιμούμενοι φωνὰς ποικιλωτάτων ζώων ἐξέπληττον καὶ διεσκέδαζον διὰ τῆς τελειότητος τῆς μιμήσεως τοὺς ἀκροωμένους.

Ἐπειτα ἔρχονται αἱ λατρευτικαὶ μιμήσεις, αἱ ὅποια αποτελούμεναι πρωτίστως ἐκ χορῶν μιμικῶν ἔχουν κυρίως μαγικὴν σημασίαν. Ὁ ἄνθρωπος ἀναπαριστᾷ τὸ ζῶον φορῶν συνήθως καὶ τὴν προσωπίδα αὐτοῦ, διὰ δὲ τῆς μιμήσεως τῶν κινήσεων καὶ τῆς φωνῆς του προσπαθεῖ ἐνσωματῶν τὴν δύναμιν αὐτοῦ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν πλήρωσιν πότε τοῦ ἐνὸς καὶ πότε τοῦ ἄλλου ἐπιθυμητοῦ σκοποῦ. Ἄλλοτε πάλιν ὁ χορὸς οὗτος, ὥς ὅταν πρόκειται περὶ χοροῦ προκυνηγικοῦ, ἔχει τὴν δύναμιν ὁμοιοπαθητικῆς μαγείας· ὅπως δηλαδὴ αὐτὸς καταλήγει εἰς τὸν φόνον τοῦ ζῴου, οὕτω καὶ ἡ κατακλείς τοῦ κυνηγίου θὰ εἶναι ἀναγκαίως ὁ φόνος αὐτοῦ. Αἱ μιμήσεις αὗται πολὺ συχνά, ἀπολέσασαι τὴν μαγικὴν αὐτῶν σημασίαν, κατήντησαν εἰς πολλοὺς λαοὺς προσφιλῇ καὶ ἀστεῖα μέσα διασκεδάσεως, καὶ ὥς τοιαῦτα διετηρήθησαν. Ὅθεν καὶ σήμερον ἀνευρίσκει κανεῖς εἰς λαοὺς, προχωρημένους ὅπωςδήποτε εἰς τὸν πολιτισμόν, χοροὺς τοιούτους μιμικοὺς τῶν ζώων, οἷος π. χ. εἶναι ὁ γνωστὸς χορὸς τῆς ἀρκούδας εἰς τοὺς Βουλγάρους. Ὅλοι οὗτοι οἱ χοροὶ συνοδεύονται συνήθως καὶ ὑπὸ φωνῶν μιμητικῶν τῶν φωνῶν τοῦ ζῴου.

Πλὴν ὅμως τούτων εὐρίσκομεν παρὰ τισι λαοῖς ἐν τῇ λατρείᾳ τοιαύτας μιμητικὰς φωνὰς καὶ ἄνευ χορῶν. Οὕτως οἱ Ἀπάχαι τῆς Ἀμερικῆς κατὰ τὴν πανσέληνον συναθροίζονται, ἀνάπτουν πυράς, πίνουν μεθυστικὰ ποτὰ καὶ ἀφ' οὗ ἕκαστος λάβῃ τὴν θέσιν, ποὺ τοῦ ἀρέσει, ἀρχίζουν ἔπειτα μὲ τὴν ἀνατολὴν τῆς σελήνης κοινὴν ὀρυγὴν, μιμούμενοι τὰς φωνὰς ζώων. Ἀρχίζουν μὲ τὰς ὀρυγὰς τοῦ ἀμερικανικοῦ λύκου (Coyot), αἱ ὅποια ὁμοιάζουν μὲ κλαυθμηρισμοὺς βρέφους, ἀκολουθεῖ ἰσχυρότερον τὸ σὺρλιασμα τῶν κυνῶν τῶν λειμῶνων, καὶ ταύτην ἡ βραχνὴ κραυγὴ τῶν λυκαινῶν. Αἱ φωναὶ βαθμηδὸν γίνονται ἰσχυρότεραι, ὅλαι ἀνάμεικτοι, μέχρις οὗ ἀπομεμακρυσμένον στίφος λύκων ἀπαντήσῃ καὶ τότε διεξά-

γεται ἄγῶν ὑπερτερήσεως μεταξὺ διπόδων καὶ τετραπόδων εἰς ἀγριότητα φωνῶν. Αἴφνης γίνεται σιωπὴ καὶ ἀντὶ τῶν λυσσαλέων ὀρυγῶν ἀγρίων ζώων ἀκούεται ἡ ἡλιθία φωνὴ τοῦ ὄνου. Ἐγείρεται ἄσβεστος γέλως καὶ ἡ διασκεδάσις ἀρχίζει ἐκ νέου δι' ὅλης τῆς νυκτὸς μέχρι τῆς δύσεως τῆς σελήνης.

Ἐπειτα ἔχομεν τὰς μιμήσεις ἐν τῷ κυνηγετικῷ βίῳ καὶ τῷ πολέμῳ. Εἴπομεν ἀνωτέρω (σ. 238) περὶ τῆς ἰδιαιτέρας ἀσκήσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ὑποβάλλονται οἱ Ἴνδοι ὡς πρὸς τὴν μίμησιν τῶν φωνῶν. Διὰ τοὺς Βοσιμάνους τῆς Ἀφρικῆς οἱ περιηγηταὶ διηγοῦνται ὅτι ἔχουν καταπληκτικὴν ἱκανότητα εἰς τὴν ἀπόδοσιν καὶ τῶν σπανιωτάτων φωνῶν τῶν πτηνῶν, καθὼς καὶ τῶν βραχνῶν τόνων τῶν τετραπόδων. Τοῦτο δὲ βοηθεῖ αὐτοὺς ἐξαιρετικῶς εἰς τὴν ἐνέδραν καὶ τὴν σύλληψιν αὐτῶν. Ἀκριβῶς δὲ διὰ τὴν μιμητικὴν τῶν ταύτην τέχνην εἶναι εἰς θέσιν μὲ τὰ ἀπλᾶ τῶν ὄπλα νὰ κυνηγοῦν μὲ ἐπιτυχίαν, καταπληκτικὴν διὰ τοὺς Εὐρωπαίους, τοὺς ἐφωδιασμένους μὲ τὰ τελειότατα ὄπλα.

*
* *

Αἱ φωναὶ αὗται τῶν ζώων, τὰς ὁποίας μιμεῖται ὁ κατὰ φύσιν ἄνθρωπος, δὲν εἶναι δι' αὐτὸν ἀπλαῖ φωναὶ ἢ κραυγαὶ ἄνευ σημασίας, ἀλλὰ γλῶσσα πραγματικὴ, ἀδιάφορον ἂν αὐτὸς δὲν τὴν ἐννοεῖ πάντοτε. Ὁ Ἑσκιμῶς, ὁ μιμούμενος τὴν γλῶσσαν τῆς φώκης, παραπονεῖται ὅτι δὲν γνωρίζει ἀρκετὰ καλὰ αὐτὴν καὶ ὅτι ἂν τὴν ἐγνώριζεν ὅπως ἡ ἄρκτος, τότε ποτὲ δὲν θὰ ἀπετύγχανε εἰς τὸ κυνήγιόν του.

Ἐπειτα ὠρισμένοι κραυγαὶ ἐταυτίσθησαν πρὸς λέξεις καὶ λόγους ἀνθρωπίνους καὶ ἐπλάσθησαν εἴτα μῦθοι καὶ παραδόσεις ποικιλώταται ⁽¹⁾. Ἐκ τούτων ἄλλαι παρουσιάζουν τὰς φωνὰς τῶν ζώων ὡς κλαυθμηρισμοὺς καὶ θρήνους ἀν-

(1) Συλλογὴν πλουσίαν τοιούτων παραδόσεων εὕρισκε τις παρὰ *Dähnnardt*, *Natursagen* III σ. 355 κέ.

θρωπογλώσσους, ἄλλαι ὥς ἀπομιμήσεις φωνῶν καὶ λόγων ἀνθρωπίνων καὶ ἄλλαι, προκειμένου ἰδίᾳ περὶ ῥσμάτων πτηνῶν, μυθολογοῦν ταῦτα ὥς ἐκ διδασκαλίας προελθόντα ἢ ἀπλῶς ἀποδίδουν ἀνθρωπογλωσσον εἰς αὐτὰ σημασίαν. Αἱ πλεῖσται τῶν τελευταίων τούτων, ἐπειδὴ ἀκριβῶς πρόκειται περὶ ῥσμάτων, ἔχουν διατυπωθῇ καὶ εἰς ῥσμάτια πολλάκις χαριέστατα, τὰ ὅποια εἰς τοὺς πεπολιτισμένους σήμερον λαοὺς ἔχουν περιέλθει εἰς τὸν κύκλον τῶν παιδίων. Μέγα δὲ πλῆθος τέλος ἀποτελοῦν αἱ περὶ μεταμορφώσεων παραδόσεις, αἱ ὅποια ἐρμηνεύουν τὰς φωνὰς τῶν ζῴων ὥς φωνὰς ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι μετεμορφώθησαν εἰς ζῴα, καὶ περὶ τούτων εἴπομεν ἤδη εἰς τὰ περὶ παραδόσεων. Ἐπίσης εἰς τὰ παραμύθια ἀνευρίσκει τις φωνὰς ζῴων, αἱ ὅποια ἐρμηνεύονται εἰς τὴν ἀνθρωπίνην γλῶσσαν.

Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι εἰς πάσας τὰς περιπτώσεις ταύτας δὲν ἔχομεν τὴν ἀκριβῆ τῶν φωνῶν μίμησιν, ὅπως λ. χ. εἰς τὸ κυνήγιον, οὐδὲ κἂν προσπάθειαν πρὸς τελειοτέραν ἀπόδοσιν τῶν φωνῶν, ἀλλ' ὅπως διαπλάττει αὐτὰς ἡ πρόχειρος παρατήρησις καὶ ἡ μυθοπλαστικὴ τοῦ ἀνθρώπου φαντασία. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ ποικιλία αὐτῶν ἐν ταῖς παραδόσεσι. Εἶναι δὲ ἄξιον σημειώσεως καὶ τοῦτο, ὅτι καὶ ἐκτὸς τῶν παραδόσεων τούτων αἱ φωναὶ τῶν ζῴων διαφόρως ἀποδίδονται καὶ εἰς τὸν αὐτὸν λαὸν κατὰ τόπους, πολὺ δὲ μᾶλλον εἰς διαφόρους λαοὺς. Οὕτω π. χ. ἡ φωνὴ τῆς γαλῆς, τὴν ὁποίαν οἱ Γάλλοι ἀποδίδουν διὰ τοῦ *μίαου*, ὅθεν καὶ ρῆμα *miaou-ler*, παρ' ἡμῖν ἀποδίδεται διὰ τοῦ *νιάου*, ὅθεν καὶ ρῆμα *νιαουρίζω*, διὰ τοῦ *νιάρ*, ὅθεν τὸ *νιαρίζω*, διὰ τοῦ *μάου*, ὅθεν πιθανῶς ἐκλήθη καὶ *μάτσα*. Ἡ φωνὴ τοῦ κυνός, τὴν ὁποίαν ἀποδίδουν οἱ Πορτογάλοι διὰ τοῦ *βέου βέου*, οἱ Ἰταλοὶ διὰ τοῦ *βυ βυ*, οἱ Γάλλοι διὰ τοῦ *ουαου*, παρ' ἡμῖν ἀποδίδεται διὰ τοῦ *γάου γάου* ἢ *γάβ γάβ*, ὅθεν καὶ τὸ ρῆμα *γαβγίζω*, ὥς καὶ διὰ τοῦ *χάρ χάρ*. Τὴν φωνὴν τοῦ βατράχου ἀπέδωκεν ὁ μέγας κωμικὸς τῆς ἀρχαιότητος Ἀριστοφάνης διὰ τοῦ γνωστοτάτου *βρεκεκὲς κοᾶς κοᾶς*, ἐνῶ σήμερον ἀποδίδεται κατὰ τόπους διὰ τοῦ *βράκ βράκ*, *μπάκ μπάκ*, *βάκα*

βάκα καὶ εἴ τι ἄλλο, ὅθεν καὶ τὰ ὀνόματα βράκακας καὶ μπάκακας καὶ τὸ ρῆμα βακανίζω.

Ἡ διαφορὰ αὕτη ὀφείλεται πιθανώτατα εἰς τοῦτο, ὅτι ὁ λαὸς πλὴν τῶν εἰδικῶν περιπτώσεων, ὅπου καταβάλλει ἐξαιρετικὴν προσπάθειαν διὰ τὴν μίμησιν, ὅπως εἰς τὸ κυνήγιον καὶ τὸν πόλεμον οἱ κατὰ φύσιν λαοί, περιορίζεται εἰς μίαν ἀτελῇ μόνον ἀπόδοσιν τῶν κραυγῶν, ὧν ἡ ἀκριβὴς ἀκουστικὴ ἀντίληψις καὶ ἡ φωνητικὴ ἀπόδοσις δὲν εἶναι καὶ τόσον εὐκόλος, ἀπαιτοῦσα εἰδικὴν πρὸς τοῦτο καὶ πολλὰκις ἐπίμονον προσπάθειαν.

Σήμερον εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαόν, ὅπως καὶ εἰς τοὺς ἄλλους πεπολιτισμένους λαούς, αἱ μιμήσεις τῶν φωνῶν τῶν ζώων περιῆλθον εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῶν παιδιῶν καὶ μάλιστα τῶν μικροτέρων, εἶναι δὲ πολυάριθμα τὰ παιδικὰ ἄσματα, τὰ ἔχοντα ὡς ὑποκείμενον αὐτῶν τὰς φωνὰς τῶν ζώων, περὶ τῶν ὁποίων εἴπομεν ἤδη εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον.

Μιμήσεις φωνῶν ζώων ἔχομεν καὶ εἰς διαφόρους παιδιάς, εἶναι δὲ γνωστότατον τὸ *κούκου*, τὸ ὁποῖον φωνάζουν εἰς τὸ κρυφτό, διὰ νὰ εἰδοποιήσουν ὅτι ἐκρύβησαν καὶ πρέπει νὰ ἀρχίσῃ τὸ κυνηγητό.

Β') Ἐπιφθέγματα.

Μιμήσεις φωνῶν ζώων ἔχομεν καὶ εἰς τὰς φωνάς, δι' ὧν οἱ ἄνθρωποι ὀδηγοῦν τὰ ζῷα. Τὰ ἐπιφθέγματα ταῦτα ἀποτελοῦν, οὕτως εἰπεῖν, τὴν γλῶσσαν, διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος ὁμιλεῖ πρὸς τὰ κτήνη. Διάφορα δὲ κατὰ τὸν τρόπον καὶ κατὰ λαούς, δὲν ἔχουν πάντοτε εὐδιάκριτον τὴν ἀρχήν.

Ἐκ τῶν νεοελληνικῶν ἐπιφθεγμάτων ἓν μέρος ὠρισμένως προέρχεται ἐκ μιμήσεως τῶν φωνῶν τῶν ζώων. Οὕτω π. χ. ὅταν προσκαλοῦν τὰς ὄρνιθας διὰ νὰ δώσουν εἰς αὐτὰς τροφήν φωνάζουν *κίτ, κίτ, κίτ* (1), τοῦθ' ὅπερ ἀποτελεῖ

(1) Γκιουμουλτζίνα.

μέρος τῆς ἀποδιδομένης εἰς αὐτὰς φωνῆς *κίτ κίτ κίτ κίτ κίτκίτκίτκίτ*.

Ἄλλαι εἶναι προδήλως λέξεις καὶ πολλάκις φράσεις, αἱ ὁποῖαι βαθμυδὸν κατήντησαν ἐπιφωνηματικά. Οὕτω π. χ. ἐν Κρήτῃ φωνάζουν διὰ τὰς αἴγας, *λάσω*=*ἔλα ἔσω*, διὰ νὰ τὰς μανδρίσουν, *λάξω*=*ἔλα ἔξω*, διὰ νὰ τὰς ἐκβάλουν τῆς μάνδρας, διὰ τὰ πρόβατα, *στήσω*=*στάσου ἔσω*, διὰ νὰ τὰ μανδρίσουν, *σιήξω*=*στάσου ἔξω*, διὰ νὰ τὰ ἐκβάλουν τῆς μάνδρας, πρὸς τὸν κριὸν *κρίο* διὰ νὰ τεθῇ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ποιμνίου κτλ. ⁽¹⁾.

Τέλος ἔχομεν καὶ διάφορα ἐπιφθέγματα, τὰ ὁποῖα φαίνονται ὡς ἀπλαῖ ἀνθρώπινοι κραυγαὶ ἀπροσδιορίστου ἀρχῆς. Οἷον λέγεται πρὸς τοὺς κύνας *οὐστ ἢ ὄστ* διὰ νὰ ἀπομακρυνθοῦν, *κούτσιου, κούτσιου* διὰ νὰ πλησιάσουν, *φῖς φῖς* διὰ νὰ ἐπιτεθοῦν, εἰς τὰς γαλαῖς *πίς πίς πίς* διὰ νὰ πλησιάσουν, *ψίτ* διὰ νὰ ἀπομακρυνθοῦν, εἰς τὰς ὄρνιθας *ξίτ ἢ ξςςς* ⁽²⁾ διὰ νὰ φύγουν, εἰς τὸν χοῖρον *γκούτς* ⁽³⁾, εἰς τὸν ὄνον *οῦς* ⁽³⁾, εἰς τὸν ἡμίονον *πρρ* ⁽³⁾, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον. Τὰς αἴγας ἐλαύνουν διὰ τοῦ *ἡέι ἡέι*, ἐνῶ τοὺς βοῦς διὰ τοῦ *ἡόου ἡόου*, διὰ τοὺς ὄνους καὶ τοὺς ἡμιόνους μεταχειρίζονται τὸ *ῶις* διὰ νὰ προχωροῦν καὶ τὸ *ςςςς* διὰ νὰ σταματήσουν, ἐνῶ διὰ τὸν ἵππον μεταχειρίζονται τὸ τουρκικῆς προελεύσεως *ντέ* καὶ τὸν δυσπροσδιόριστον καὶ δυσαπόδοτον κροταλισμὸν *τσ τσ τσ*.

Ὡς δ' ἐκ τῶν φωνῶν τῶν ζώων ἔχομεν λέξεις καὶ ὀνόματα δηλωτικὰ αὐτῶν, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐκ τῶν ἐπιφθεγμάτων τούτων ἔχομεν ὀνόματα ζώων ἰδίως ἐν τῇ παιδικῇ γλώσσῃ. Οὕτως ὁ κύων καλεῖται ἐν τῇ παιδικῇ γλώσσῃ τὸ *κούτσι* καὶ κατόπιν ὁ κοῦτσος, ἡ γάτα ἡ *ψιψίκα*, ὁ ἵππος τὸ *ντέ* κτλ.

⁽¹⁾ Σ. Ξανθονδίδου, Ποιμενικά Κρήτης, ἐν Λεξικογραφικῷ Ἀρχεῖφ Ε' 310.

⁽²⁾ Γκιουμουλτζίνας.

⁽³⁾ Ἐξ Ἠπείρου.

Συλλογὴ καὶ συλλογαί.

Τὰ ἐπιφθέγματα ταῦτα διαφέρουν, ὥς εἵπομεν, καὶ κατὰ ζῶα καὶ κατὰ τόπους καὶ κατὰ λαούς. Εἶναι δὲ ἄξια μελέτης καὶ καθ' ἑαυτά, ἀλλὰ καὶ διότι οὐχὶ σπανίως ἀπὸ τοῦ ἑνὸς λαοῦ εἰς τὸν ἄλλον μεταδίδονται, ὅποτε βεβαιοῦνται ἡ ξένη ἐπίδρασις ὡς πρὸς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο ἐν τῷ γεωργικῷ καὶ τῷ ποιμενικῷ ἰδίᾳ βίῳ. Συλλογὰς τοιούτων δὲν ἔχομεν εἰμὴ τὴν τοῦ *Σανθουδίδου* ἐν τῇ ἀνωτέρῳ μνημονευθείσῃ πραγματείᾳ αὐτοῦ περὶ τῶν ποιμενικῶν τῆς Κρήτης, καὶ τινὰς χειρογράφους.

IB' ΕΠΙΦΘΕΓΜΑΤΑ ΕΡΓΑΤΙΚΑ, ΝΑΥΤΙΚΑ ΚΤΛ.

Πλὴν τῶν ἀποφθεγμάτων, δι' ὧν ἐλαύνονται τὰ ζῶα, ἄξια συλλογῆς καὶ μελέτης εἶναι ἐπίσης καὶ διάφορα ἄλλα ἐπιφθέγματα ἐργατικά, ναυτικά κτλ., διὰ τῶν ὁποίων συνοδεύουν οἱ ἐργάται ἢ οἱ ναῦται κτλ. τὰς βαρείας τῶν ἐργασίας, διὰ νὰ συντονίζουσιν καὶ ρυθμίζουσιν δι' αὐτῶν τὰς κινήσεις τῶν. Τὰ τοιαῦτα ἐπιφθέγματα εἶναι αἱ ἀπαρχαί, ἐξ ὧν ἀνεπτύχθησαν τὰ ἐργατικά ᾄσματα. Τοιαῦτα εἶναι τὰ *ἔγια μόλα*, *ἔγια λέσσα* τῶν ναντῶν, τὰ *ὠσοόπ* τῶν αἰρόντων βάρη κτλ.

Ἐκ τῶν ἀρχαίων ὁ Ἀριστοφάνης μᾶς περιέσωσε τοιαῦτα ἐπιφθέγματα ἐν τοῖς *Βατράχοις* (208), *ὥοπ ὅπ*, *ὥοπ ὅπ* καὶ ἐν τῇ *Εἰρήνῃ* (512), ὅπου ταῦτα ἀποτελοῦν ὁλόκληρον στροφὴν.

Ἄγε νῦν, ἄγε πᾶς

καὶ μὴν ὁμοῦ σὺν ἡδῃ.

Μὴ νῦν ἀνῶμεν ἀλλ' ἐπε-

τείνωμεν ἀνδρικόωτερον.

Ἦδῃ ὅτι τοῦτ' ἐκεῖνο.

Ὡ εἴα νῦν, ὦ εἴα πᾶς.

Ὡ εἴα, εἴα, εἴα, εἴα, εἴα, εἴα.

Ὡ εἴα, εἴα, εἴα, εἴα, εἴα, πᾶς.

Τοιοῦτων ἐπιφθεγμάτων νεοελληνικῶν συλλογὴν οὐδεμίαν ἔχομεν. Διὰ τοὺς ἄλλους λαοὺς εὐρίσκει κανεὶς πολλὰ εἰς τὸ θεμελιῶδες βιβλίον τοῦ *K. Bücher, Arbeit und Rythmus*.

ΙΓ' ΜΕΤΑΦΟΡΑΙ ΚΑΙ ΤΡΟΠΙΚΑΙ ΦΡΑΣΕΙΣ, ΕΜΦΑΙΝΟΥΣΑΙ
ΜΥΘΟΠΛΑΣΤΙΚΗΝ ΑΝΤΙΛΗΨΙΝ ΤΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ.

Ἐκ τοῦ γλωσσικοῦ θησανροῦ ἄξιαι παρατηρήσεως, συλλογῆς καὶ μελέτης εἶναι καὶ διάφοροι λέξεις καὶ φράσεις, αἱ ὁποῖαι δεικνύουν μυθοπλαστικὴν ἀντίληψιν τοῦ ἑξωτερικοῦ κόσμου. Πρὸς δῆλωσιν δηλαδὴ τῶν διαφορῶν φυσικῶν ἰδίᾳ φαινομένων, τῆς ἀνατολῆς καὶ δύσεως τοῦ ἡλίου, τῆς πνοῆς τῶν ἀνέμων κ.τ.τ. ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐσχημάτισεν εἰδικὰς λέξεις, ἀλλ' ἐκφράζει ταῦτα διὰ διαφορῶν φράσεων μεταφορικῶν, τὰς ὁποίας λαμβάνει ἐκ τοῦ κύκλου τῶν ἀνθρωπίνων ἐνεργειῶν. Οὕτω προσωποποιοῦνται τὰ ὄψοντα σώματα καὶ αἱ ἐνέργειαι αὐτῶν ἐξανθρωπίζονται, ἐπαναλαμβάνεται δηλαδὴ ἡ αὐτὴ ψυχολογικὴ ἐνέργεια, ἐκ τῆς ὁποίας προέκυψαν καὶ αἱ παραδόσεις, εἰς περιορισμένην ὁμῶς ἑκτασιν. Οὕτω π. χ. λέγεται διὰ τὸν ἥλιον, ἐξεμύτισε, στέκεται καταμεσημερίς, ἔπεσε, βασιλεψε, τὸν ἑκατοῦρῃσε ὁ ἥλιος, ἥλιος μὲ τὰ δόντια ἢ μὲ ποδάρια, ἥλιος ποδαρᾶτος κτλ. (¹). Διὰ τὰ νερὰ καὶ τὴν θάλασσαν λέγεται κοιμοῦνται τὰ νερά, κοιμᾶται ἡ θάλασσα κτλ.

Αἱ τοιαῦται μεταφορικαὶ ἐκφράσεις πολλάκις ἀπετέλεσαν τὸν πυρῆνα καὶ τὴν ἀφετηρίαν τῆς πλάσεως διαφορῶν παραδόσεων καὶ δοξασιῶν. Οὕτως ἡ φράσις *γυρίζ' ὁ ἥλιος*, λεγομένη διὰ τὴν τροπὴν αὐτοῦ κατὰ τὴν 24 Ἰουνίου, ἡμέραν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, παρερμηνευθεῖσα πιθανῶς ἔδωκε τὴν γέννησιν εἰς τὴν δοξασίαν ὅτι κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην περιστρέφεται ὁ ἥλιος ὥς τροχός (²). Ἐπίσης αἱ ἀνωτέρω φράσεις κοιμοῦνται τὰ νερά, κοιμᾶται ἡ θάλασσα, ἐλήφθησαν κυ-

(¹) *Πολίον*, Λαογραφικὰ Σύμμεικτα Β' 111, 119.

(²) *Πολίον*, ἐνθ. ἀν. σ. 118.

ριολεκτικῶς καὶ ἐπιστεύθη ὅτι πραγματικῶς ὑπάρχουν ὧραι τοῦ ἡμερονυκτίου, καθ' ἃς κοιμῶνται τὰ νερά, εἶναι δὲ τότε ἐπικίνδυνος ἡ διατάραξις αὐτῶν διὰ τὸν διαταράσσοντα.

Τὸ γεγονός τοῦτο γενικεύσαντες γλωσσολόγοι τινὲς ἰσχυρίσθησαν ὅτι ἅπαντες οἱ μῦθοι προήλθον ἐκ τοιούτων μεταφορικῶν ἐκφράσεων, καὶ ὅτι κατὰ ταῦτα ἡ μυθολογία οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ «διάλεκτός τις, ἀρχικὴ τις μορφή τῆς γλώσσης». Ἐκ τῶν σκέψεων δὲ τούτων ὁρμώμενοι ἐπεχείρησαν διὰ τῆς γλωσσικῆς ἐρμηνείας καὶ τῆς ἐτυμολογίας νὰ ἐρμηνεύσουν πάντα τοὺς μύθους. Ὅτι διὰ τῆς μεθόδου ταύτης καταντῇ τις εἰς ὑπερβολὰς καὶ εἰς συμπεράσματα παρακεκινδυνευμένα καὶ ἀκροσφαλῇ οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ὅμως καὶ ἡ γλωσσικὴ ἔρευνα τῶν τοιούτων φράσεων συμβάλλει πολλὰ εἰς τὴν ἀκριβῆ ἀντίληψιν τῆς μυθοπλαστίας καὶ τὴν ἐρμηνείαν πολλῶν μύθων δὲν ὑπάρχει ἐπίσης ἀμφιβολία.

Συλλογαὶ ἰδιαίτεραι τοιούτων λέξεων δὲν ἔχουν γίνεи. Δύναται ὅμως πολλὰ νὰ ἀνεύρη ὁ ἐρευνητὴς ἀναδιφῶν τὰ διάφορα γλωσσάρια, καθὼς καὶ τὰ δημώδη κείμενα, παραδόσεις, παραμύθια καὶ ᾄσματα.

ΙΑ ΛΕΞΕΙΣ ΣΧΗΜΑΤΙΣΘΕΙΣΑΙ ΕΚ ΤΙΝΟΣ ΠΕΡΙΣΤΑΣΕΩΣ

Τελευταῖον ἐκ τοῦ γλωσσικοῦ θησαυροῦ ἐνδιαφέρουν τὴν λαογραφίαν λέξεις καὶ φράσεις, αἱ ὁποῖαι δημιουργοῦνται ἐκ διαφόρων περιστάσεων, ἱστορικῶν καὶ κοινωνικῶν καταστάσεων κττ. Οὕτω π. χ. εἰς τοὺς ἀρχαίους ἔμεινεν ἡ λέξις *σκυταλισμὸς* ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος, καθ' ὃ ὁ δῆμος τῶν Ἀργείων ἐπιτεθεὶς διὰ σκυταλῶν ἐφόνευσεν τοὺς προύχοντας. Παρ' ἡμῖν αἱ λέξεις *μοσχομάγκα* καὶ *τραμποῦκος*, αἱ ὁποῖαι δηλοῦν τὸν ἐξώλη καὶ προώλη, ἔχουν τὴν ἐξῆς ἀρχήν. *Μάγκα* ἐκαλοῦντο αἱ ὑποδιαιρέσεις εἰς τὰ σώματα τῶν κλεφτῶν καὶ τῶν ἀρματωλῶν, ὅπως θὰ ἐλέγομεν σήμερον αἱ ἐνωμοταίαι, καὶ οἱ ἀνήκοντες εἰς αὐτὰς ἐλέγοντο *μαγκατζῆδες*. Ὑπῆρξε δέ τις Μόσχος ὀπλαρχηγός, ὅστις ἐγένετο διαβόητος κατὰ τὰς ἐν Ναυπλίῳ ταραχὰς τοῦ 1832 ὡς φίλος τοῦ Κωλέττη.

Ἐντεῦθεν ἡ μάγκα αὐτοῦ, ἡ *Μοσχομάγκα*, ἔγινε διαβόητος. Τὸ ὄνομα ἀκολούθως μετεφέρθη καὶ εἰς τοὺς ἀποτελοῦντας αὐτήν, εἶτα δὲ καὶ εἰς πάντα τοῦ αὐτοῦ ποιοῦ, οὕτω δὲ κατήντησεν ἰπλοῦν προσηγορικόν, δηλοῦν τὸν χειρίστου ἤθους ἄνθρωπον. Ἐδόθη δὲ τὸ ὄνομα καὶ ὥς σκωπτικόν τοῦ φιλογαλλικοῦ κόμματος ἐν Ἑλλάδι ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ὁθωνος, διότι τὸ κόμμα τοῦτο πρῶτον ἀρχηγὸν εἶχε τὸν Ἰω. Κωλέττην, ὅμοια δ' ἦσαν τὰ σκωπτικά ὀνόματα τοῦ φιλορρωσικοῦ κόμματος (*Ναπαῖοι*) καὶ τοῦ φιλαγγλικοῦ (*Μπαρλαῖοι*). *Τραμποῦκος* δὲ εἶναι ἡ μάγκα πούρων. Ἐπειδὴ δὲ τοιαῦτα διενέμοντο εἰς τὰ ἐκλογικὰ σαλόνια τῶν ἄλλοτε ὑποψηφίων βουλευτῶν εἰς τοὺς ἐπισκεπτομένους αὐτὰ κατὰ τὰς παραμονὰς ἐκλογῶν, ἐκλήθησαν *τραμποῦκοι* οἱ ἐξώλεις καὶ προώλεις, οἵτινες περιήρχοντο τὰ ἐκλογικὰ σαλόνια καὶ ὑπισχνοῦντο τὴν ψῆφον τῶν μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ καπνίζουν τὸν *τραμποῦκο*, ἐπεξετάθη δὲ ἡ χρῆσις καὶ ἐπὶ φιλοδωρημάτων, διδομένων πρὸς διαφθοράν συνειδήσεων, οἷον *πῆρε τραμποῦκο*.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται ὅτι ὁ ἐπιχειρῶν νὰ συλλέξῃ τοιαύτας λέξεις πρέπει νὰ ἀναζητῇ, ὅπου τοῦτο εἶναι δυνατόν, καὶ τὸν λόγον τῆς προελεύσεώς των, διότι ἄνευ αὐτοῦ εἶναι ἐντελῶς ἀκατανόητοι.

Συλλογὰς ἰδιαίτερας τοιούτων λέξεων δὲν ἔχομεν.

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Πολλάκις μέχρι τοῦδε παρατηρήσαμεν ὅτι πρῶτος καὶ κυριώτατος ὅρος τῆς ἀξίας μιᾶς συλλογῆς εἶναι ἡ πιστὴ καὶ ἀκριβὴς καταγραφή τῶν κειμένων. Διὰ τὸ ἔργον βεβαίως τῆς λαογραφίας μία καταγραφή, ἡ ὁποία δὲν περιέχει προσθήκας ἢ αὐθαιρέτους μεταβολὰς καὶ τροποποιήσεις τοῦ καταγράφοντος, ἀποδίδει δὲ περίπου τὸ ἰδίωμα τοῦ τόπου, δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀνεκτὴ καὶ χρήσιμος. Τελεία ὅμως γίνεται ἡ καταγραφή μόνον, ὅταν καὶ γλωσσικῶς εἶναι πιστή. Ἐπειδὴ δηλαδὴ κατὰ τόπους διάφορα λαλοῦνται γλωσσικὰ ἰδιώματα, καὶ τὰ λαογραφικὰ τοῦ λόγον μνημεῖα διάφορον κατὰ τόπους λαμβάνουν γλωσσικὴν μορφήν, τὴν μορφήν τοῦ τοπικοῦ ἰδιώματος. Ταύτην πρέπει ἀκριβῶς νὰ προσπαθῇ νὰ ἀκούῃ ὁ καταγράφων καὶ πιστῶς νὰ ἀποδίδῃ.

Διαφέρουν δὲ τὰ ἰδιώματα καὶ ὥς πρὸς τοὺς γραμματικούς τύπους, ἀλλὰ καὶ ὥς πρὸς τοὺς φθόγγους, ὥς πρὸς τὸν τρόπον δηλαδὴ κατὰ τὸν ὁποῖον προφέρονται τὰ διάφορα σύμφωνα καὶ τὰ φωνήεντα. Καὶ οἱ μὲν διάφοροι τύποι εὐκολώτερον καταγράφονται, ἐνῶ οἱ φθόγγοι ἔχουν τοιαύτας διαφοράς, ὥστε καὶ δυσκολώτερον γίνονται ἀντιληπτοὶ εἰς τὸ οὖς τοῦ μὴ ἔχοντος γλωσσικὴν μόρφωσιν, καὶ δυσκολώτερον ἀκόμη ἀποδίδονται διὰ τῆς γραφῆς. Συνηθέστατα δὲ εἶναι τὰ παραδείγματα συλλογῶν, αἱ ὁποῖαι ἀποδίδουν μὲν ἄριστα τοὺς διαφόρους διαλεκτικούς τύπους, καθυστεροῦν ὅμως εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν φθόγγων. Ἐνεκα τούτου ἐθεώρησα ἀναγκαῖον ἐν τῷ ἐπιμέτρῳ τούτῳ νὰ δώσω κατωτέρω μερικὰς πληροφορίας περὶ τῶν φθόγγων, τοὺς ὁποίους παρουσιάζουν τὰ διάφορα νεοελληνικὰ ἰδιώματα, ὅχι ἐννοεῖται πλήρεις, ἀκολουθῶν τὸ φθογγικὸν διάγραμμα, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐν χρήσει καὶ εἰς τὸ Ἱστορικὸν λεξικὸν τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης.

Καὶ πρῶτον τὸ α πλὴν τῆς κοινῆς καὶ συνήθους ἀνοικτῆς προφορᾶς εἰς μερικὰ μέρη (Πόντον, Θράκην) καὶ εἰς τινὰς περιπτώσεις προφέρεται καὶ κλειστότερον καὶ πλησιάζει πρὸς τὸ ε. Ὁ τοιοῦτος φθόγγος γράφεται διὰ τοῦ ᾱ, εἶναι δὲ προῖον κυρίως συνιζήσεως τοῦ συμπλέγματος εα καὶ ἐνίοτε κατ' ἐπέκτασιν καὶ ια, ἀντὶ τοῦ κοινοῦ γιά, οἷον ἀχλαδᾶ ἢ ἀχλαδέα, παλαμζρά ἢ παλαμαρέα ἀντὶ ἀχλαδιά, παλαμζριά κτλ. (1).

Ἐπειτα τὸ β ἔχει τὴν συνήθη μέσην καὶ διαρκῆ προφοράν. Πλὴν ὅμως τούτου ἐν τῇ νέᾳ ἑλληνικῇ, καὶ μάλιστα ἰδιαίτερώς εἰς τινὰ ἰδιώματα, ἔχομεν καὶ τὸ ἡχηρὸν b. Τοῦτο δὲν προῆλθεν ἐκ τοῦ β, ἀλλ' εἶναι προῖον τῶν συμπλεγμάτων μβ καὶ μπ, οἷον βζίνω (=ἐμβαίνω), βορῶ (=ἡμπορῶ). Τὸ τοιοῦτον β καλύτερον εἶναι νὰ γράφεται ὡς συνήθως διὰ τοῦ συμπλέγματος μπ. Ἐπειδὴ ὅμως συμβαίνει εἰς ἄλλα μὲν μέρη νὰ προφέρεται τὸ σύμπλεγμα τοῦτο ἀπλῶς ὡς b, ὡς π. χ. γαβρός (=γαμβρός), εἰς ἄλλα δὲ διατηρεῖ καὶ τὸν ἦχον τοῦ μ, δηλαδὴ προφέρεται ὡς μβ, διὰ τοῦτο πρέπει νὰ γίνεται διάκρισις εἰς τὴν γραφὴν.

Ὅπου δηλαδὴ τὸ μβ ἢ τὸ μπ εἶναι ἀπλοῦν b πρέπει νὰ γράφεται μπ, ὅπου δὲ διατηρεῖ καὶ τὸ μ τὴν προφοράν του νὰ γράφεται ἀπλῶς διὰ τοῦ μπ. Ἐπειδὴ δὲ ὑπάρχει καὶ ἡ περίπτωσις, κατὰ τὴν ὁποίαν εἰς μερικάς ἰδίως ἐκ τῆς ἰταλικῆς καὶ τῆς τουρκικῆς προερχομένας λέξεις, ἕκαστον τῶν γραμμάτων τοῦ συμπλέγματος μπ διατηρεῖ αὐτοτελῇ τὴν προφοράν του, οἷον τράμπα, τράμπατζης (ὁ μεταπράτης), πρέπει αὕτη νὰ δηλοῦται τιθεμένων διαλυτικῶν ἐπὶ τῶν γραμμάτων τοῦ συμπλέγματος ὡς ἐξῆς, μπ. Ὡστε θὰ γραφῇ τράμπα, τράμπατζης. Εἰς τινὰ ἰδιώματα τὸ β μεταξὺ δύο φωνηέντων ἐκπίπτει. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει βεβαίως δὲν θὰ γράφεται.

(1) Βλέπε Στ. Κυριακίδον, Γλωσσογεωγραφικὰ σημειώματα, ἐν Λεξικογραφικῷ Ἀρχεῖφ τομ. Γ' σ. 373.

Τὸ γ ἔχει παντοῦ τὴν συνήθη μέσην καὶ διαρκῆ ὡς τὸ β προφορὰν του, πλὴν τῆς Κάτω Ἰταλίας, ὅπου ἀπέβη ἡχηρὸν, ὡς τὸ λατινικὸν g. Τὸ τοιοῦτον γ τῆς Κάτω Ἰταλίας ἀποδίδομεν διὰ τῆς γραφῆς γκ. Ἐχομεν ὁμως g καὶ ἐκ τῶν συμπλεγμάτων γγ καὶ γκ. Ἐπειδὴ δὲ καὶ αὐτὸ ἄλλοτε μὲν διατηρεῖ τὴν ἔρρινον προφορὰν, ἄλλοτε δὲ ὄχι, διὰ τοῦτο πρέπει νὰ γίνεται διάκρισις εἰς τὴν γραφὴν καὶ νὰ γράφεται ἀπλῶς μὲν γγ ἢ γκ, ὅταν διατηρῆται ἡ ἔρρινος προφορά, οἷον ἀνάγκη, ἀγκυλιά, ἀγγόνι, γκ δὲ ὅταν αὕτη δὲν ὑπάρχῃ, τὰ δὲ συμπλέγματα ἰσοδυναμοῦν ἀπλούστατα πρὸς τὸ ἄρρινον ἡχηρὸν g, οἷον γκαστρώνω. Πλὴν τούτου τὸ γ, ὅταν ἀκολουθῇ ι ἢ ε, ἢ καὶ εἰς διάφορα συμπλέγματα, εἰς τινα ιδιώματα ἔγινε πολὺ οὐρανικὸν καὶ πλησιάζει πολὺ πρὸς τὸν φωνήεντα φθόγγον ι, ὡς τὸ ἀρχαῖον ἡμίφωνον j. Ἡ οὐρανώσις (palatalisation) αὕτη τοῦ γ δηλοῦται, ὡς καὶ ὅλων τῶν οὐρανωθέντων φθόγγων, διὰ μιᾶς ι, ὅθεν γράφεται γι, οἷον γλυτώνω. Καὶ ὅταν μὲν πρόκειται περὶ τῆς κοινῆς τοῦ γ οὐρανώσεως πρὸ τοῦ ε καὶ ι, ἐφόσον τὰ δύο ταῦτα διατηροῦνται, εἶναι περιττὴ ἡ σημείωσις. Ὅταν ὁμως πρόκειται περὶ συμπλέγματος συμφώνων, καθὼς εἰς τὸ ἀνωτέρω παράδειγμα, ἢ ὅταν, ὅπως συμβαίνει εἰς τὰ βόρεια ιδιώματα, ἔχει ἐκπέσει τὸ ἀκολουθοῦν ε καὶ ἰδίως τὸ ι, τότε εἶναι ἀνάγκη νὰ σημειώνεται, οἷον ἀγώγι τὸ ἀγώγι καὶ ὄχι ἀγώγ.

Τὸ δ ἔχει καὶ αὐτὸ τὴν συνήθη μέσην καὶ διαρκῆ αὐτοῦ προφορὰν. Μόνον ἐν Κάτω Ἰταλίᾳ καὶ Καππαδοκίᾳ προέκυψεν ἐξ αὐτοῦ ἡχηρὸν d, τὸ ὅποῖον καὶ γράφομεν ντ. Τὸν ἡχηρὸν ὁμως τοῦτον φθόγγον ἔχομεν εἰς ὅλα τὰ ιδιώματα καὶ εἰς τὴν κοινὴν ἐκ τῶν συμπλεγμάτων νδ καὶ ντ. Ὅτι δὲ παρατηρήσαμεν περὶ τῶν ἀνωτέρω συμπλεγμάτων μπ καὶ γκ, τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ ἐδῶ. Ὅτι δηλαδὴ τὰ συμπλέγματα ταῦτα ἄλλοτε μὲν ἀπετέλεσαν ἀπλῶς τὸν ἡχηρὸν φθόγγον d, οἷον ἐν Θράκῃ ἄδρας, ἄλλοτε δὲ διατηροῦν τὴν ἔρρινον προφορὰν, οἷον ἄντρας. Ἐνεκα τούτου πρέπει καὶ ἐδῶ νὰ γίνεται διάκρισις. Καὶ ὅπου μὲν ἀκούεται καθαρὸν d νὰ γράφεται ντ, οἷον ἄντρας, ὅπου δὲ διατηρεῖται τὸ

ἔρρινον γτ, ἄντρας. Εἰς ξένας δέ τινας λέξεις, ὅπου ἕκαστον τῶν συμφώνων διατηρεῖ τὴν ἰδίαν προφορὰν, πρέπει νὰ τίθενται διαλυτικά, ὡς πάντα, πάντατς (ὁ χαρτοπαίκτης) κτλ. Ὅπου τέλος τὸ δ κατήντησεν εἰς ἄλλους φθόγγους, ὡς λ. χ. ἐν Καππαδοκίᾳ εἰς ρ, θὰ γράφεται διὰ τῶν φθόγγων εἰς τοὺς ὁποίους κατέληξεν, οἷον ρῶρεκα ἀντὶ δῶδεκα.

Τὸ ε παντοῦ ἔχει τὴν αὐτὴν προφορὰν. Ὅπου ἔξασθενοῦνται εἰς ι, καθὼς εἰς τὰ βόρεια ἰδιώματα, πρέπει νὰ γράφεται διὰ τοῦ ι, οἷον ερχιτι ἀντὶ ερχετι.

Τὸ ζ πλὴν τῆς κοινῆς αὐτοῦ προφορᾶς παρουσιάζει ἐνιαχοῦ καὶ διαφοράς. Οὕτω προφέρεται δασύ, ὅπως καὶ τὸ δασὺ σῖγμα. Τὸ τοιοῦτον δασὺ ζῆτα δηλοῦμεν διὰ τοῦ ζ ἢ δι' ἐνὸς δασέος πνεύματος ζ'. Ἀλλοῦ πάλιν προφέρεται ἐντελῶς ὀπισθοδοντικόν, ἀκουόμενον λεπτὸν καὶ συριστικόν. Τὸ τοιοῦτον ζῆτα δυνάμεθα νὰ δηλώσωμεν διὰ τοῦ ξ. Ἰδιάζει δὲ ὁ φθόγγος οὗτος εἰς τοὺς ἁλβανοφώνους πληθυσμούς καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας τοῦ μακεδονικοῦ Μελενίκου, ἀκούεται κάπως εἰς τὴν Μαρωνεῖαν, ἴσως δὲ καὶ ἄλλαχοῦ. Ὅπου τέλος κατήντησεν εἰς ἄλλους φθόγγους, ὡς π. χ. τζ, θὰ γράφεται διὰ τῶν φθόγγων τούτων, οἷον τζῶ ἀντὶ ζῶ.

Περὶ τοῦ η οὐδὲν ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν. Ὅπου ἔχει τὴν προφορὰν τοῦ ε, βεβαίως θὰ γράφεται ὡς ε, ὅπου δὲ ἐκπίπτει, καθὼς εἰς τὰ βόρεια ἰδιώματα, δὲν θὰ σημειοῦται καθόλου, οἷον ἡ ὁμουρφ' ἀντὶ ἡ ὁμορφη.

Τὸ θ ἔχει τὴν κοινὴν καὶ συνήθη αὐτοῦ προφορὰν. Ὅπου, ὡς ἐν Καππαδοκίᾳ, ἔγινε σ, θὰ γράφεται διὰ τοῦ σ, οἷον σέλου ἀντὶ θέλω.

Τὸ ι πλὴν τῆς κοινῆς αὐτοῦ προφορᾶς, ἔχει εἰς τινὰς ἐκ τῆς τουρκοικῆς προσελθούσας λέξεις μέσῃν τινὰ προφορὰν μεταξὺ ι καὶ ου. Τὸ τοιοῦτον ι δηλοῦται διὰ τοῦ ῖ ⁽¹⁾, ἀκούεται δὲ συνήθως εἰς τὰς τουρκοκρατουμένας ἢ τὰς νεωστὶ ἀπελευθερωθείσας χώρας. Ὁ φθόγγος τέλος ι, εἴτε ι εἶναι εἴτε η εἴτε ει εἴτε οι εἰς πολλὰ τῆς Ἑλλάδος μέρη μεταξὺ δύο φωνηέν-

(1) Τὸ τοιοῦτον ῖ ἀνωτέρω ἐδηλώσαμεν διὰ τοῦ λατινικοῦ i.

των εἴτε ἐντὸς τῆς λέξεως εἴτε ἐν συνεπείᾳ ἀναλύεται εἰς ι καὶ τὸ ἡμίφωνον ι. Τὸ ἡμίφωνον τοῦτο γράφομεν διὰ τοῦ ι, οἷον ἡμιμορφη, ἡ γριῖα κτλ.

Τὸ κ ἔχει τὴν συνήθη προφορὰν, ἡ ὁποία πρὸ μὲν τῶν ἀδρῶν φωνηέντων α καὶ ο εἶναι μᾶλλον ὑπερωϊκή, πρὸ δὲ τῶν λεπτῶν ε, ι, μᾶλλον οὐρανική. Πολλάκις δὲ καὶ ἐκπιπτόντων τῶν φθόγγων τούτων διατηρεῖ, ὥς τὸ γ, τὴν οὐρανικὴν αὐτὴν προφορὰν, ὅποτε καὶ εἶναι ἀνάγκη νὰ δηλοῦται διὰ τοῦ κ', οἷον πιδάκ' τὸ παιδάκι. Εἰς μερικὰ ἰδιώματα εἰς τινὰς λέξεις, ἐχούσας συνήθως διπλοῦν κκ, συνοδεύεται ἡ ἔκφορὰ καὶ ὑπὸ δασέος πνεύματος. Τὸ τοιοῦτον δασὺ κάππα γράφεται διὰ τοῦ κ' ἢ κκ', οἷον κόκκ'αλο (προφ. κόκκηαλο). Ὅπου τὸ κ πρὸ τοῦ ε καὶ ι κατέληξεν εἰς τσ πρέπει νὰ γράφεται διὰ τοῦ τσ.

Καὶ τὸ λ παρουσιάζει κάποιαν ποικίλιαν εἰς τὴν προφορὰν. Πρὸ τῶν λεπτῶν φωνηέντων ε καὶ ι προφέρεται οὐρανικώτερον ἢ πρὸ τῶν α καὶ ο. Ἐνίοτε δ' ἡ οὐράνωσις αὕτη προχωρεῖ πολὺ καὶ ἔχομεν τέλειον οὐρανικὸν λ, τὸ ὁποῖον σημειοῦμεν, ὥς συνήθως τὰ οὐρανωθέντα, διὰ τοῦ λ', οἷον κλ'έφτου, λ'ύκου. Ἡ οὐράνωσις αὕτη εἶναι συνήθης εἰς τὰ βόρεια ἰδιώματα. Πρὸ τοῦ α καὶ ο ἡ προφορὰ τοῦ λ εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ὑπερωϊκή, ἐνιαχοῦ δὲ προυχώρησε καὶ τόσον, ὥστε ἐκ τοῦ λ μᾶς ἔδωκεν ου, ὅπως εἰς τινὰ μέρη τῆς βορείου Θράκης. Ἡ ὑπερωϊκὴ αὕτη προφορὰ, συνήθης εἰς τοὺς Τσάκωνας καὶ πρὸ λεπτῶν φωνηέντων, δηλοῦται διὰ τοῦ λ. Ὅπου ἔγινε ρ, ὥς εἰς τινὰ συμπλέγματα εἰς τὰ Σφακιά της Κρήτης, θὰ γράφεται διὰ τοῦ ρ.

Τὸ μ δὲν παρουσιάζει ποικίλιαν εἰς τὴν προφορὰν καὶ ἐπομένως οὔτε καὶ εἰς τὴν γραφήν.

Τὸ ν καὶ αὐτό, ὥς τὸ λ, δύναται νὰ εἶναι τὸ σύνηθες, δύναται νὰ εἶναι οὐρανικόν, οἷον ν'ύφ', ν'ιρό, κατδαίν', συχρὸν εἰς τὰ βόρεια ἰδιώματα, δύναται νὰ εἶναι καὶ ὑπερωϊκὸν ν, ὥς εἶναι εἰς τὰ τσακωνικά γαστενιά ἢ καστανιά.

Τὸ ξ ὥς τὸ ζ δύναται νὰ εἶναι τὸ κοινόν, δύναται νὰ

εἶναι δασὺ ξ, οἷον ξέρου (=ξέρω), δύναται νὰ εἶναι καὶ ὀδοντικὸν ξ.

Τὸ ο πλὴν τῆς κοινῆς προφορᾶς εἰς τὰ βόρεια ἰδιώματα ἔγινεν ου καὶ πρέπει νὰ γράφεται ου. Εἰς τὸν Πόντον ὅμως ἔχομεν καὶ τὸ κλειστὸν ὀ, μεταξὺ ε καὶ ο, τὸ ὁποῖον προέρχεται ἐκ τῆς συνιζήσεως εο, οἷον σπέλῳγ τὸ σπήλαιον.

Τὸ π δὲν ἔχει ποικιλίας εἰς τὴν προφοράν, πλὴν ὅπου προσέλαβε τὸ δασὺ πνεῦμα, ὁπότε γράφεται π', οἷον κούπ'α (προφ. κούπηα), ἄππ'αρος (προφ. ἄππηαρος) ἐν Κύπρῳ ὁ ἵππος κ.τ.τ.

Τὸ ρ παρουσιάζει ποικιλίαν εἰς τινὰ συμπλέγματα ἐν τῇ τσακωνικῇ διαλέκτῳ. Οὕτως ἔχομεν τὸ ὀδοντικὸν ρ' (προφ. περίπου ρζ), οἷον ρ'άτζι (προφ. ρζάτζι = ρυάκι), καὶ τὸ παχὺ ρ (προφ. ch, σ), οἷον ἄτρωπο (προφ. ἀτσωπο). Τὰ τοιαῦτα ὅμως δύνανται νὰ γράφωνται καὶ ἀναλελυμένα, τὸ πρῶτον διὰ τοῦ ρζ καὶ τὸ δεῦτερον διὰ τοῦ τζ, ἐφ' ὅσον, ἐννοεῖται, συμπίπτουν τελείως πρὸς τὰ συμπλέγματα ταῦτα. Ἐνιαχοῦ παρουσιάζεται καὶ τὸ ὑπερωϊκὸν ρ, τὸ ὁποῖον πλησιάζει πρὸς τὸ γ καὶ γράφεται διὰ τοῦ ρ, οἷον στερία ἢ στεριά.

Τὸ σ παρουσιάζει τὰς αὐτὰς κατὰ τόπους ποικιλίας, τὰς ὁποίας καὶ τὸ ξ. Ἡ ἔχει δηλαδὴ τὴν κοινὴν μέσσην προφορὰν ἢ εἶναι δασὺ σ', ἢ ὀπισθοδοντικόν, συριστικὸν σ.

Τὸ τ πλὴν τῆς κοινῆς προφορᾶς, παραλαμβάνει ἐνίοτε καὶ τὸ δασὺ πνεῦμα, καὶ γράφεται τ', οἷον πετ'ερός, μούτ'η ἢ μύτη ἐν Κύπρῳ, ἐπτ'ά κττ.

Τὸ υ ἔχει τὴν κοινὴν τοῦ ι προφορὰν πλὴν ὅπου, ὥς ἐν Ἀττικῇ, Αἰγίνῃ καὶ Πόντῳ, διετήρησε τὴν ἀρχαίαν προφορὰν τοῦ γαλλικοῦ υ, ὁπότε καὶ γράφεται διὰ τοῦ υ, οἷον ἄχυρα τὰ ἄχυρα.

Τὸ φ ἔχει, καθόσον γνωρίζω, παντοῦ τὴν κοινὴν προφορὰν.

Τὸ χ, ὥς καὶ τὸ κ, πρὸ τῶν λεπτῶν φωνηέντων ε καὶ ι ἔχει κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον οὐρανικὴν προφορὰν. Ὅταν αὕτη εἶναι πολὺ ἐντονος ἢ ὅταν ἐξέπεσε κατόπιν ι, πρέπει νὰ σημειώνεται τὸ οὐρανικὸν χ', οἷον ράχ' ἢ ράχη (ἢ προφορὰ ἐγγὺς πρὸς τὸ ράη). Ἐνιαχοῦ (Κάτω Ἰταλία, Καππα-

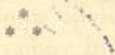
δοκία) ἡ προφορὰ τοῦ χ εἶναι δασεῖα πλησιάζουσα ἢ καὶ ταυτιζομένη πρὸς τὸ δασὺ σ, οἷον σίονι, σέρι. Τὸ τοιοῦτον δύναται νὰ γράφεται διὰ τοῦ σ. Ἄλλου τέλος εἰς μερικὰς λέξεις τὸ χ πλησιάζει πρὸς τὸ δασὺ πνεῦμα. Τὸ τοιοῦτον δύναται νὰ σημειώνεται διὰ τοῦ χ, οἷον χ'άρντι.

Τὸ ψ δύναται νὰ ἔχη, ὡς τὸ ζ, τριπλὴν προφοράν, δηλαδή τὴν κοινήν, ψ, τὴν δασεῖαν, ψ, καὶ τὴν ὀδοντικήν ψ.

Τὸ ω ἔχει τὴν προφοράν τοῦ ο, ὅπου δὲ (ἐν Πόντῳ) ἐκ συνιζήσεως προέκυψε κλειστὸν ὃ γράφεται ῶ, οἷον παλῶνω τὸ παλαιώνω.

Πλὴν τῶν φθόγγων τούτων ἔχομεν εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν καὶ συνθέτους συμφώνους φθόγγους τσ, τζ, π. χ. ἔτσι, κουλουρτζής. Οὗτοι ἔχουν πολλάκις δασεῖαν προφοράν, ὁπότε γράφονται διὰ τοῦ τσ καὶ τζ, οἷον κοτζάμπασης, τσαίρος, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ ὀπισθοδοντικήν, συριστικήν, ὁπότε δύναται νὰ γράφονται τσ καὶ τζ. Πολλάκις παρουσιάζουν καὶ ἔρρινον προφοράν, εἴτε ὑπῆρχεν ἀρχικῶς ν εἴτε ὄχι, οἷον ἄντζελος, κοτζάμπασης, ὁπότε καὶ πρέπει νὰ γράφονται διὰ τοῦ ντσ, ντζ, ντζ.

Τελευταῖον ἔχομεν τὸν ἐκ τοῦ ξ προσελθόντα ἐν Κάτω Ἰταλίᾳ φθόγγον ττς, οἷον ἐπλεττσα τὸ ἐπλεξα.

Τὰ γράμματα καὶ τὰ σημεῖα ταῦτα βεβαίως δὲν ἐξαντλοῦν πάσας τὰς φθογγικὰς περιπτώσεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ παρουσιασθοῦν εἰς τὸν συλλογέα. Ὅπωςδὴποτε ὁμως ἐξ αὐτῶν λαμβάνει τινὰ ἔννοιαν τῆς ποικιλίας τῶν φθόγγων τῶν νεοελληνικῶν διάλεκτων καὶ χρησιμοποιῶν τὰ ἀνωτέρω σημεῖα ἢ ἐν ἀνάγκῃ καὶ συμπληρῶν αὐτὰ διὰ τῆς δημιουργίας νέων δύναται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον νὰ παρουσιάξῃ πιστὴν εἰκόνα τῶν φθόγγων τοῦ ιδιώματος, εἰς τὸ ὅποιον γράφει. Γράφων δ' οὕτω διπλὴν παρέχει ὑπηρεσίαν. Διότι τὰ κείμενα, τὰ ὁποῖα θέλει παρέχει, καὶ ὡς λαογραφικὰ μνημεῖα θὰ εἶναι τέλεια, ἀλλὰ καὶ ὡς γλωσσικαὶ

πηγαὶ θὰ δύνανται νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἀσφαλῶς διὰ τὴν πληρεστέραν γνῶσιν τῶν νεοελληνικῶν ἰδιωμάτων.

Μίαν μόνον τελευταίαν ἐπιφύλαξιν ἔχομεν νὰ συστήσωμεν. Ἡ γνῶσις ἐνὸς ἰδιώματος νὰ μὴ παρασύρῃ τὸν συλλογέα καὶ μεταβάλλῃ ἢ ἀφομοιώνῃ τοὺς φθόγγους κατὰ τὰς γνώσεις τοῦ ἰδιώματος, τὰς ὁποίας ἔχει. Πολλάκις παρουσιάζονται διαφοραί, ἐσημειώσαμεν δὲ ἀνωτέρω τί συμβαίνει μὲ τὰ ἴσματα. Ἡ δὲ μεγίστη ἀρετὴ εἰς τὰς καταγραφὰς ταύτας παραμένει πάντοτε μία καὶ μόνη· ἡ ἀκριβὴς ἀκουστικὴ τῶν ἐκφερομένων φθόγγων ἀντίληψις καὶ ἡ ἀκριβὴς ἀπόδοσις τοῦ ἀκουσθέντος. Τίποτε περισσότερον.

ΠΙΝΑΞ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

Ἄβδηρῖται σ. 232.
 ἄγερμοι σ. 32.
 ἁγιασμός σ. 181, 183.
 ἁγία Σοφία σ. 160.
 ἄγιοι σ. 167, 395, 396.
 ἅγιος Βασίλειος σ. 168.
 ἅγιος Γεώργιος σ. 156.
 ἅγιος Νικόλαος σ. 168.
 ἅγιος Σπυρίδων σ. 168.
 ἀγυρτικά ἔσματα σ. 78.
 ἀδελφοποίησις σ. 128, 135.
 ἄδης σ. 205.
 αἰνίγμα σ. 14, 308, 341 κέ.—θηρ-
 σκευτικά σ. 345 κέ.
 αἰνιγματική γλῶσσα σ. 357.
 αἰνιγματικά παραμύθια σ. 355.
 αἶνος σ. 246, 304.
 αἶψ σ. 195.
 Αἰσωπος σ. 251.
 Αἰσώπου βίος σ. 262.
 αἷτα σ. 206.
 αἰτιολογικοὶ μῦθοι σ. 319—παρα-
 δόσεις σ. 154.
 αἰώρα σ. 36.
 ἀκρίται σ. 79 κέ., 83.
 ἀκριτικά ἔσματα σ. 72, 79 κέ.
 ἀλαφροήσκιωτοι σ. 185.
 Ἀλέξανδρος σ. 177, 178, 344.
 ἀλεπού σ. 257.
 ἀλιτήριος σ. 205.
 ἀλληγορία σ. 248, 304, 328 κέ.,
 342, 357, 358.
 ἀλφαθητάρια σ. 78.
 ἀλφάβητος ἀγάτης σ. 60.
 Ἀμαζόνες σ. 155.
 ἀμανές σ. 22, 59.
 ἀμαξοπηγική σ. 419.
 ἀνάθεμα σ. 118, 202.
 ἀνασκελάδες σ. 183, 202.
 Ἀνδρόνικος σ. 83.
 ἄνεμοι σ. 152, 171.
 ἀνεμοστρόβιλος σ. 184, 189.

ἀνθρωπομορφισμός σ. 238.
 ἀντρειωμένοι σ. 82, 163.
 αἰοῖδοι σ. 94.
 ἀπαρχαί σ. 41, 115.
 ἀπειλαί σ. 101.
 ἀπευχαί σ. 130 κέ., 417.
 ἀποδιοπομπαί σ. 157.
 Ἀπολλώνιος σ. 289, 356.
 ἀποτροπαί βλ. ἀπευχαί.
 ἀποτρόπαια σ. 181, 187.—ὀνόματα
 σ. 365 κέ., 368.—παρωνύμια σ.
 379, 382.
 ἀποτυπώματα σ. 153, 164.
 ἀποφθέγματα λακωνικά σ. 308.
 ἀραι σ. 290.
 Ἀράπηδες σ. 176, 174, 265.
 Ἀρέθας σ. 81.
 Ἀρείος σ. 29, 149.
 ἀριθμητικά ἔσματα σ. 44, 60, 78.
 Ἀριστοτέλης σ. 250, 300, 303, 304.
 Ἀριστοφάνης σ. 280, 428.
 ἄρκτος σ. 212.
 ἄρματωλοι σ. 109.
 Ἄρνη σ. 206.
 Ἀρτεμις σ. 186.
 ἄρτος σ. 126.
 Ἀρχίλοχος σ. 249.
 ἀσθενεῖαι σ. 114, 153, 157, 186, 187,
 189, 197.—ζώων σ. 178, 417.
 ἔσματα σ. 12, 20 κέ., 106, 140,
 142, 266, 267, 289, 326, 341,
 379, 425, 428.
 ἀσπασμός σ. 126, 144, 147.
 ἀστεῖα σ. 315.
 ἄστρα σ. 169, 394, 399.
 ἀστρολογία σ. 110, 366.
 Αὐγουστίνος σ. 43.
 αὐτοκατάρα σ. 126.
 αὐτοσχεδιασμός ἑσμάτων σ. 24.
 ἀφηγηταί σ. 213, 279 κέ., 285, 287,
 292, 293 κέ.
 ἀφορισμός σ. 118, 202.

- Βάβω σ. 47.
 ballades σ. 26.
 βάπτισις σ. 109, 114, 138.
 Basile σ. 269.
 Βασίλειος Διγενῆς Ἀκρίτας σ. 79
 κέ., 82, 153, 156, 164.
 βασιλιάδες σ. 162.
 βατραχομαχία σ. 214, 410.
 Bédier σ. 270, 284.
 Benfey σ. 237, 269, 284.
 βίοι σ. 330, 419.
 βιοτεχνία σ. 18, 19.
 βλασφημῖαι σ. 148, 362.
 Βοιωτοὶ σ. 232.
 βρικόλακας σ. 153, 176, 179, 201 κέ.
 βοημολογίαι σ. 181.
 γαῖδαρος σ. 155.—φυλλάδα σ. 257
 410.
 γάμος σ. 13, 51, 109, 114, 135, 138.
 γαστέρα σ. 197.
 Γελλοῦ σ. 185, 188.
 γερόντων θανάτωσις σ. 161.
 γεφύρι τρίχينو σ. 205.
 γῆ σ. 126, 169.
 γητέματα σ. 99.
 Γίγαντες σ. 163.
 Γίλγαμος σ. 279.
 γκιώνης σ. 173.
 γλείψιμο σ. 99.
 γλῶσσα σ. 15, 364 κέ.—ζῶων σ.
 238, 421, 424—παιδική σ. 427.
 γλῶσσαι αἰνιγματικαὶ σ. 357.—
 συνθηματικαὶ σ. 359.—μυστι-
 καὶ σ. 359.
 γλωσσοδέται σ. 363.
 γινῶμαι σ. 300 κέ., 328, 345.
 γνωμικὰ ᾄσματα σ. 76.—ποιήσις
 σ. 345.
 γονυκλισία σ. 144.
 Γοργόνα σ. 149, 176, 177, 178,
 287.
 γριά σ. 153, 397.
 Grimm σ. 237, 269, 279.
 γυμνώσεις σ. 144.
 γυναικες σ. 155, 221, 225.
 γυρίσματα βλ. τοακίσματα.
 Guslar σ. 60.
 δαίμονας σ. 193.
 δαίμονες σ. 157, 177, 178, 179, 184.
 δαυλὸς σ. 181.
 δεισιδαιμονίαι σ. 413.
 δένδρα σ. 101, 153, 170, 188.
 διάβολος σ. 193, 225, 417.
 διακοπαὶ εἰς παραμύθια σ. 292.
 Διγενῆς βλ. Βασίλειος.
 διήγημα σ. 309.
 διηγήσεις ἐπεισοδιακαὶ σ. 240.—
 εὐτράπελοι σ. 208 κέ., 258,
 267, 274.—μαγικαὶ σ. 278.—
 παροιμιώδεις σ. 235.—σκαπι-
 καὶ σ. 240 κέ., 242, 258.
 διήγησις σ. 213 κέ., 266.—παρα-
 μύθια σ. 282, 290 κέ.
 δίκαιον σ. 17, 19, 150, 339.
 διστιχα σ. 22 κέ., 59, 334.
 δοξασίαι σ. 331, 339, 413, 429.
 δράκοι σ. 174, 287.
 δράκοντες σ. 173.
 δρακοντοκτονία σ. 173.
 δραματικά παραστάσεις σ. 89, 238.
 δριμύς σ. 397.
 ἐγκαταλείμματα σ. 269.
 ἔγκυος σ. 114.
 ἔθιμα σ. 19, 155, 331, 339, 389.
 ἐθνολογία σ. 15.
 εἰκόνες σ. 168.
 ἐκατόλογα σ. 60.
 Ἐκκλησιαστής σ. 308.
 ἐκκλησιῶς σ. 168.
 ἐκπαίδευσις σ. 16.
 Ἑλληνες σ. 163.
 Ἐμπουσα σ. 183, 190, 191.
 ἐμπνυσμὸς σ. 99, 130, 132, 145.
 ἐναγκαλισμὸς σ. 144.
 ἐνάρξεις παραμυθίων σ. 283, 290.
 ἔνδυμα σ. 19, 155.
 ἐντολὲς σ. 137 κέ.
 ἐξορκισμοὶ σ. 99, 157, 179, 181.
 ἐξορκιστὰι σ. 99.
 ἐορταὶ σ. 32 κέ., 42, 114, 138, 146,
 180, 393, 396.
 ἐπανάληψις σ. 22, 24, 282.
 ἐπεισόδια παραμυθίων σ. 272 κέ.,
 275.

ἐπιβιώσεις σ. 10 κέ., 39.
 ἐπιγραφαι σ. 110 κέ., 290.
 ἐπιμύθια σ. 241, 245, 247, 259 κέ.
 ἐπιορκία σ. 129.
 ἐπιστήμη σ. 19.
 ἐπιστήμη καὶ μυθολογία σ. 154.
 ἐπιφθέγματα ἐλατικά σ. 420, 426
 κέ.—ἐργατικά σ. 428 κέ.
 ἐπιφώνησις σ. 20 κέ.
 ἔπος ζώων σ. 245, 257, 410.
 ἐπύλλια σ. 35, 289.
 ἐπφδαι σ. 45, 51, 78, 97 κέ., 131,
 151, 290, 348, 349.
 ἐπώνυμα σ. 372 κέ.
 ἐργατικά ἄσματα σ. 28.
 ἔρως σ. 279.
 Ἐρωτοπαίγνια σ. 60.
 ἔτος σ. 347.
 εὐτράπελοι διηγήσεις σ. 321 κέ.
 εὐφημα ὀνόματα σ. 365 κέ.
 εὐφημισμοὶ σ. 132, 185, 194, 365,
 417 κέ.
 εὐχαι σ. 32, 69, 98, 108, 130, 143,
 146, 362.
 ἐφιάλτης σ. 153, 196.

Ζαφείρης σ. 37.

—ζῶα σ. 41, 48, 101, 172, 176, 212,
 237 κέ., 317, 365, 369, 381,
 382, 388, 389, 393, 394, 421
 κέ.—εὐγνώμονα σ. 287.—ὀνό-
 ματα 400 κέ., 412.—παρω-
 νύμα

Ἡλίας προφήτης σ. 168, 171.

ἥλιος σ. 46, 53, 126, 153, 169, 316,
 348, 429.

ἡμέραι σ. 192, 397.

ἡμερολόγιον σ. 393.

ἡμερονυκτίου διαίρεσις σ. 398.

Ἡράκλειτος σ. 310.

Ἡρακλῆς σ. 279.

Ἡρόδοτος σ. 8, 47, 358.

ἥρωες σ. 166, 279.—κωμικοὶ σ. 321.

Ἡσίοδος σ. 249.

ἡχώ σ. 153.

θάλασσα σ. 169, 177, 430.

θανατος σ. 109, 114, 205.

Θεόγνης σ. 307.

θεοδικαία σ. 126.

θεοὶ σ. 166.

θηρία σ. 173.

θησαυροὶ σ. 174, 200.

θηρσκειά σ. 15, 16, 19.

θηρσκευτικά ἄσματα σ. 77.

θηρῆνοι σ. 86.

θυμίαμα σ. 181.

θυσίαι σ. 339.

ιδρώς εἰκόνων σ. 168.

Ἰουλιανὸς σ. 249, 250.

Ἰρις σ. 171.

ἱστορία σ. 156.

ἱστοριογραφία σ. 160.

Καθαρά Δευτέρα σ. 35.

καθαρογλωσσήματα σ. 140, 363.

Καϊάφας σ. 149, 167.

Καῖν σ. 170.

καιροὶ σ. 171.

καλλικάντζαροι σ. 169, 179, 417.

καλλιτεχνία σ. 18.

καπνίσματα σ. 179.

καράβια σ. 140.

καραγκιόζης σ. 89, 232.

καρδία σ. 204.

κασσίτερος σ. 195.

καστράκια σ. 351.

κατακλειδές παραμυθίων σ. 229,
 283, 291.

κατακλυσμὸς σ. 34.

καταλόγι σ. 60, 314, 351, 352.

κατάραι σ. 32, 108, 122, 130, 150,
 362.

Κατελάνος σ. 149.

κατσικά σ. 167.

Κάτω κόσμος σ. 205.

Κένταυροι σ. 174.

κεντήματα σ. 18.

κλάδοι σ. 32.

κλειδοχροδιά σ. 297.

κλέφται σ. 408.

κλέφτικα ἄσματα σ. 47, 68 κέ.

κλήδονας σ. 36.

κληρικοὶ σ. 220, 229.

κλήρος σ. 56 κέ.
κοινωνικὴ ὀργάνωσις σ. 19.
κόκκαλα σ. 187.
κόλασις σ. 200.
κορακιστικά σ. 359.
κόσκινο σ. 182.
κοσμήματα σ. 18.
κούνια σ. 36.
κουπάρι σ. 137.
κρότοι σ. 21, 130, 138, 192.
κτίρια σ. 165.
Quintilianus σ. 251.
Κύκλωπες σ. 163, 164.
Κυμαῖοι σ. 232.
κυνοκέφαλοι σ. 173.
Κυρὰ Κάλω σ. 186.
κώδωνες σ. 33.
κωμωδία σ. 315.
κωφοὶ σ. 227.

λαγῶς σ. 195.
Λάξαρρος σ. 33.
λακωνίζειν σ. 308.
λάμψες σ. 190.
λαμπίδοῦσα σ. 172.
Lang σ. 270.
λαογραφία σ. 7 κέ.
Λάουρα σ. 149.
λατρεία σ. 157, 342, 345, 373, 394,
422, 423.
λειδινός σ. 36.
lemuria σ. 13.
λέξεις εὐχεταικαὶ σ. 117.—ἀποτρε-
πτικά σ. 132.—μαγικά σ. 97,
130, 417.—ἐπιτηδευματικά σ.
418 κέ.—περιστατικά σ. 430.
λεοπάρδαλις σ. 212.
λεχὼ σ. 110.
λέων σ. 212.
Λησμονιά σ. 206.
ληστρικά ἄσματα σ. 73.
λιανοτράγουδα σ. 59.
λιθοβολία σ. 119, 204.
λίθος 125.
λίμναι σ. 161.
Λιογέννητη σ. 290.
λογοπαίγνια σ. 116, 361 κέ.
λογοποιοὶ σ. 280.

λόγος σ. 252, 310, 314, 338.
λοιδοραὶ ζώων σ. 243.
λυκανθρωπία σ. 182.
λύκος σ. 194, 195, 212, 242, 257,
317.

μαγεία σ. 111 κέ., 122 κέ., 130, 145,
151, 157 κέ., 266, 294, 423.
μάγοι σ. 153, 191, 193, 277.
Μάϊος σ. 13, 34.
Μακρεμβολίτης σ. 345.
μαντικὴ σ. 365.
Μᾶρκος Κράλιεβιτς σ. 83.
μαρμαρώματα σ. 171.
Μάρτιος σ. 153, 154, 207.
μαχαίρι σ. 99, 182.
Μεγάλη Πέμπτη,—Παρασκευή,—
Σαββάτο σ. 32.
μέθοδος λαογραφίας σ. 14.
μειλίγματα σ. 187, 189, 198.
Μένανδρος σ. 307, 319.
μετάνοια σ. 145.
μεταμφιέσεις σ. 179, 423.
μεταφοραὶ σ. 429.
μητρωνυμικά σ. 375, 377.
μίμησις σ. 48, 110, 243, 420 κέ.
μνηστεία σ. 114.
μοῖραι σ. 198 κέ., 287, 348.
μοιρολόγια σ. 63 κέ.
μοιρολογίστρες σ. 64.
Μονοῦζα σ. 155, 159.
Μονομάτηδες σ. 165.
μοσχομάγα σ. 430.
μούντζα σ. 99, 150.
μουσικὴ σ. 266.
μπαρουνί σ. 187.
Μπερτόλδος σ. 234.
μυθιστόρημα ἑλληνικόν σ. 289.
μυθολογικὴ ἐρμηνεία τοῦ κόσμου
σ. 154.
μυθοποιοὶ σ. 280.
μῦθος σ. 15, 19, 215, 235 κέ.,
264, 267, 268, 274, 305, 314,
316, 317, 339, 342, 349, 351,
430.—αἰσώπειοι σ. 241, 410.
—διδασκτικοὶ σ. 245, 246 κέ.,
258, 300, 304, 329.—ζώων σ.
237, 254, 317, 330.—παροι-

- μῶδεις σ. 236, 254, 300 κέ.—
 τοπικοί σ. 320.
 μύλος σ. 182, 195.
 μῶρος σ. 175.
 νανουρίσματα σ. 47.
 Ναστραντίν Χότζας σ. 211, 213,
 220, 222, 234, 236, 253.
 ναῦται σ. 279.
 νεκρός σ. 157, 195 κέ., 200 κέ., 343,
 366.
 νεραϊδάρης σ. 187.
 νεραϊδες σ. 153, 157, 171, 181,
 184 κέ., 287, 319.
 νεραϊδόξυλο σ. 187.
 νερό ἀθάνατο σ. 177, 206.— τῆς
 λήθης σ. 206.
 νομάτισμα σ. 101.
 νύμφαι σ. 184.
 ξενιτεῖας ἄσματα σ. 61 κέ.
 ξόρκια σ. 99, 100, 187.
 Ὅδυσσεὺς σ. 279.
 Ὅμηρος σ. 7, 159, 249, 307.
 ὁμαδική ψυχολογία σ. 15.
 ὁμοιοκαταληξία σ. 22, 85.
 ὁμοιοκάταρκτη σ. 22.
 ὁμοιώματα σ. 33.
 ὄνειρα σ. 196, 270 κέ., 274, 275 κέ.
 ὀνοκέφαλοι δαίμονες σ. 184.
 ὀνόματα ἀποτροπτικά σ. 417.—βα-
 πτιστικά σ. 364 κέ., 411.—δαι-
 μόνων σ. 179.—διπλᾶ σ. 366,
 371.—ἐργαλείων σ. 418 κέ.—
 εὐδοίωνα σ. 117.—εὐφημιστικά
 σ. 185.—ζῶων καὶ φυτῶν σ.
 412, 417.—μαγικά σ. 415.—
 μηνῶν σ. 395.—οἰκήσεων σ.
 407.—παροιμιώδη σ. 321, 322.
 —προσωρινὰ σ. 368, 371.—
 φυτῶν σ. 412 κέ.—ὥρων σ.
 393.
 ὀνοματοποιία σ. 421.
 ὀνοσκελὶς σ. 183.
 ὀπασίαι μοναχῶν σ. 278.
 ὄρκοι σ. 122, 124, 211.
 ὀσμαι δυσώδεις σ. 181.
 οὐρανός σ. 169.
 ὄφεις σ. 173, 176.
 παιδίον σ. 13, 39, 426.
 παίγνια σ. 13, 362, 426.
 παιδιόφραστος διήγησις σ. 243, 410.
 Παναγία σ. 101, 102.
 Παντισαίαντρα σ. 248 κέ., 251, 252,
 262.
 παραβολή σ. 309.
 παραγγέλματα βίων σ. 330 κέ.
 παράδειγμα σ. 236, 262.
 παράδεισος σ. 200.
 παράδοσις σ. 15.
 παραδόσεις σ. 18, 152 κέ., 235, 242,
 267, 274, 339, 342, 388, 413.—
 αἰτιολογικαὶ σ. 240, 257, 424.
 παραλληλισμός σ. 22.
 παραλογή σ. 28.
 παραμυθᾶδες σ. 280 κέ. Βλ. καὶ
 ἀφηγηταί.
 παραινύθια σ. 12, 213, 215, 227, 248,
 252, 261, 264 κέ., 286 κέ., 314,
 317, 327, 338, 350, 351, 355 κέ.,
 425.—εὐτράτελα σ. 215.—ζῶων
 σ. 244, 257.
 παρυστάσεις μιμικαὶ σ. 33, 36, 37.
 παρήχησις σ. 362.
 παρμάκι σ. 150.
 παροιμίαι σ. 252, 267, 277, 290,
 299 κέ., 300, 314, 342, 351,
 362.—ἀρχαῖαι σ. 336 κέ.—βυ-
 ζαντιναὶ σ. 335 κέ.
 παροιμιώδεις διηγήσεις σ. 235.
 παροιμιώδεις λέξεις σ. 335.—μῦ-
 θοι 230, 247, 254.—φράσεις
 σ. 311, 334.
 παρομοιώσεις σ. 24, 236, 306.
 παρῳδαίαι σ. 55, 214, 362.
 παρωνύμια σ. 323, 374, 375, 378
 κέ.—ζῶων σ. 409.
 Πάσχα σ. 36.
 Πανσανίας σ. 8.
 πελαργός σ. 41.
 πεντάλφα σ. 204.
 περίσπαιτα σ. 181, 187.
 περιπροτριώσεις σ. 198, 204.
 περυσταίγματα σ. 217, 323, 332.

περπερούνα σ. 34.
 Perrault σ. 269.
 Περσεύς σ. 279.
 πετεινός σ. 182.
 Πεφταργά σ. 192.
 Πιλάτος σ. 149.
 Πλανούδης σ. 336.
 πλάτος διηγηματικόν σ. 229, 261, 292.
 Πλάτων σ. 250, 256, 280.
 πλοῖον σ. 32.
 ποδαρικό σ. 200.
 ποιήματα σ. 141.
 ποιηταί σ. 24, 81, 85 κέ.—Κύπρου 23, 59, 60, 88.
 ποιναί σ. 150.
 Πόλη σ. 153 κέ., 160.
 πούλια σ. 170.
 Πουολόγος σ. 243.
 προβλήματα σ. 360 κέ.
 Πρόδικος σ. 250.
 προλήψεις σ. 331, 339.
 πρόσδος πολιτισμοῦ σ. 11.
 προσοῖμα μοιρολογίων σ. 66.
 προπόσεις σ. 133 κέ.
 προσευχαί σ. 57, 78.
 προσωποποιία σ. 112, 152, 238, 429.
 πρωτοχρονιά σ. 32, 200, 414.
 πτάρνισμα σ. 115.
 πτηνά σ. 41, 48.
 πυθαγόρειοι γινῶμαι σ. 310.
 πῦρ σ. 126, 181.
 πυραί σ. 183.

ράβδοι σ. 33.
 ραπτική σ. 419.
 ρήσεις μνημονικαί σ. 334.
 ριζικό σ. 36.
 ρίμα σ. 85.
 ριμαδόροι βλ. ποιηταί.
 ρίμες σ. 85 κέ.
 ρινός προστριβή σ. 144.
 ρυθμός σ. 20.

Σάββατον σ. 203.
 σαμαντίδα σ. 185.
 σαμάρο σ. 150.
 σαμοδίλα βλ. σαμαντίδα.

Σαρακηνός σ. 149, 155.
 Σαραντάπηχοι σ. 163.
 σαράντισμα σ. 114.
 σάτυροι σ. 76.
 σατυρικά ἔσματα σ. 75.
 Σειράχ σ. 308.
 σειραί σ. 374.
 σεισμοί σ. 170.
 Σειρήνες σ. 178.
 σελήνη σ. 153, 170, 353.
 Σεπτεμβρίου 1η σ. 206.
 σιδερόχορτο σ. 172.
 Σιμωνίδης σ. 249.
 σιφώτης σ. 180.
 σκόρδα σ. 132, 187, 204.
 Σκύλλα σ. 178.
 σκύλος σ. 155.
 σκυταλισμός σ. 430.
 σκῶμμα σ. 149, 208 κέ. 240, 378 κέ. 381, 409.—παροιμιώδη σ. 323.
 σκωπτικά ἔσματα σ. 51, 54.—διηγήσεις σ. 215, 229.
 Σολομών σ. 307.
 σπανοί σ. 228.
 σπορά σ. 343.
 σταυρός σ. 181.
 σταύρωμα σ. 99.
 στάχτη σ. 132.
 στέγη σ. 19.
 Στεφανίτης καὶ Ἰχνηλάτης σ. 249, 251.
 στέφανοι γάμου σ. 12 κέ.
 στοιχεῖα σ. 172, 175, 196, 287, 177.
 Στράβων σ. 8.
 Straparola σ. 269.
 στρίγγλες σ. 149, 153, 151.
 στῦλος τῆς γῆς σ. 169.
 Συβαρίται σ. 232.
 Συναξάριον τοῦ τιμημένου γαδάρον σ. 410.
 συναπαντήματα σ. 145.
 συνήχησις σ. 22.
 συντηρητικότης τοῦ πλήθους σ. 11.
 Συντίπας σ. 252, 262.
 σφύριγμα σ. 195.
 σχήματα χαιρετισμοῦ σ. 144.—ὑδριστικά σ. 150.
 Σωκράτης σ. 250.

ταξίδια εἰς τὸν Ἄδην σ. 278.
 ταχταρίσματα σ. 48.
 τελέσματα σ. 176.
 τεμενάς σ. 147.
 τέτις σ. 41, 50.
 τέχνη σ. 15.
 τζιτζιρόκλιο σ. 41.
 τοκετός σ. 114.
 τόξενσις σ. 47.
 τοπωνύμια σ. 185, 384 κέ.
 τοπωνυμικά παραδόσεις σ. 161.
 totem σ. 366.
 τράπεζα κοινή σ. 134 κέ.
 τραμπούκος σ. 431.
 τρίματοι σ. 165.
 τρίστρατα σ. 182, 189.
 τροπάρια ὡς ἐπῶδα σ. 104.
 τροφή σ. 19.
 τσακίσματα σ. 22.
 Tylor σ. 270.
 τύμπανον σ. 195.
 τυφλοί σ. 68 κέ.
 Τύχη σ. 198 κέ.
 ὕβρεις σ. 148, 194.
 ὑποδηματοποιία σ. 418.
 ὑπόκλισις σ. 144 κέ.
 ὑφαντική σ. 418.
 φαγητὸ σ. 177.
 Fallmerayer σ. 390.
 φανοὶ σ. 32.
 φαντασία μυθοπλαστική σ. 152,
 341, 401, 415, 425, 429 κέ.
 φαντάσματα σ. 195.
 Φαράλια τῆς Ἀττάλειας βλ. Λά-
 ουρα.
 φασκέλλωμα βλ. μούντζα.
 Fauriel σ. 66, 84, 90, 91.
 φεγγάρι σ. 154, 186.
 φίλημα σ. 144.
 Φιλόγελως σ. 231 κέ.

φιλοδογήματα σ. 135, 141.
 φιλοσοφία σ. 339.
 φθόγγοι τῶν ἰδιωμάτων σ. 432 κέ.
 φτύσιμο βλ. ἐμπτυσμός.
 φυλαχτάρι σ. 187.
 φύσημα σ. 99.
 φυτὰ σ. 171.—ὀνόματα σ. 412 κέ.
 Φωκλίδης σ. 307.
 φωναὶ ζῶων σ. 48 κέ., 238, 420 κέ.
 φωνογράφος σ. 91.
 Φῶτα σ. 32.

χαιρετισμοὶ σ. 143 κέ. 362.
 Χαλιμά σ. 344.
 χαμοδράκια σ. 178.
 Χάρος σ. 205.
 χειραψία σ. 146.
 χειρονομίαι σ. 132.
 χειρὼν ἐπίθεσις σ. 110, 126, 127.
 χειροτεχνία σ. 18.
 χελιδὼν σ. 41, 50.
 χελιδονίσματα σ. 33.
 Herder σ. 8.
 Χιτοπαδάσσα βλ. Παντσατάντρα.
 χορὸς σ. 239, 266, 423.
 χορημοὶ σ. 345.
 Χριστὸς σ. 101, 102, 167, 310.
 Χρονικὸν τοῦ Μωρέως σ. 88.
 χρόνος σ. 348.—διαίρεσις σ. 392.
 χύτρα σ. 147.
 χωρικοὶ σ. 221.

Ψελλὸς σ. 345.
 ψεῦδος σ. 229.
 ψεύσται σ. 229.
 Ψιττακοῦ μυθολογία σ. 252.
 ψυχαὶ σ. 175, 195, 200 κέ., 205.—
 δένδρου σ. 172.
 ψωμί σ. 187.

ὥρα σ. 110.—μέτρησις σ. 399.
 Ὠριάς κάστρο σ. 162.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

<i>Πρόλογος</i>	σ. 5
<i>Είσαγωγή</i>	» 7
ἝΑσματα	» 20
ἝΕπφδαὶ	» 97
ἝΕὐχαὶ καὶ κατάραι	» 108
ἝΑφορισμοὶ καὶ ἀναθέματα	» 118
ἝΟρκοὶ	» 122
ἝΑλευχαὶ ἢ ἀποτροπαὶ	» 130
Προπόσεις	» 133
Χαιρετισμοὶ	» 143
ἝΥβρεις, βλασφημίαι καὶ ὕβριστικὰ σχήματα	» 148
Παραδόσεις	» 152
Εὐτράπελοι διηγήσεις	» 208
Μῦθοι	» 235
Παραμύθια	» 264
Παροιμίαι καὶ παροιμιώδεις φράσεις	» 299
Αἰνίγματα καὶ σχετικὰ	» 341
Γλῶσσα	» 364
ἝΕπίμετρον	» 432
Πίναξ ὀνομάτων καὶ πραγμάτων	» 440

